De socialisten: Personen en stelsels
Deel 2: De eerste dertig jaren der negentiende eeuw

H.P.G. Quack

bron

H.P.G. Quack, *De socialisten: Personen en stelsels. Deel 2: De eerste dertig jaren der negentiende eeuw*. P.N. van Kampen & Zoon, Amsterdam 1911 (4de druk)

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/quac001soci02_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

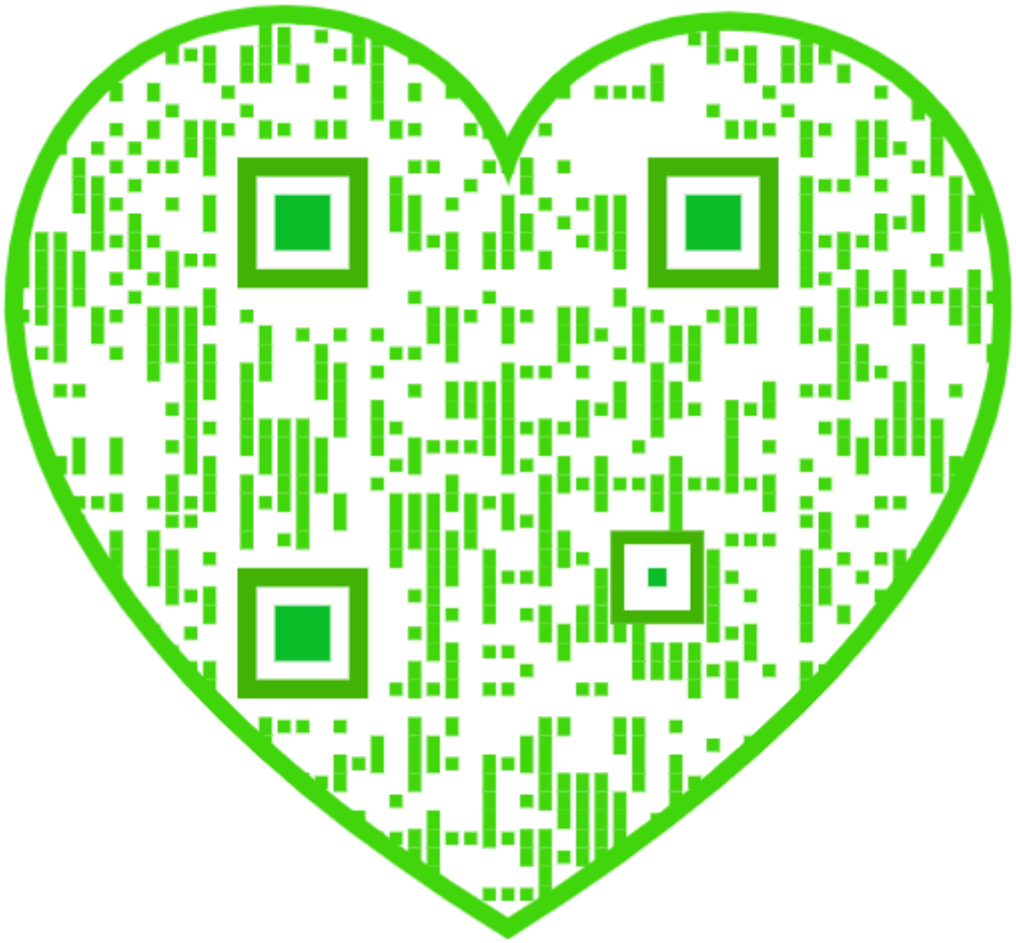

Hoofdstuk I.
Inleiding.

Wij zullen in dit deel de personen en stelsels nagaan der merkwaardige socialisten, die gedurende de eerste dertig jaren onzer eeuw hebben geleefd en gewerkt. Zij zijn vier in getal: Saint-Simon, Fourier, Owen en Fichte. Eén van hen, Robert Owen, arbeidt aan zijn plannen ook nog in het tijdvak, dat eerst met het jaar 1850 sluit, doch, wat de eigenlijke kern zijner werkzaamheid betreft, moet hij tot het eerste deel onzer eeuw worden gerangschikt.

De vier socialisten, met wie wij ons nu bezig zullen gaan houden, zijn hoofdzakelijk menschenlievende plannenmakers. Drie van hen, de eerst-opgenoemden, worden in de school genoemd: ‘de groote Utopisten’. Zij allen zijn filantropen, bereid om zich deugdzaam te verontwaardigen over al de onbillijkheden dezer wereld, geneigd om tranen te plengen over het leed der armen en misdeelden, zij hebben haast overvloed van gevoel en schamen zich niet over verteedering van 't hart. Doch zij onthouden zich ten strengste van eenig verzet tegen de geldende wetten van Staat en maatschappij. Zij willen door hun woorden en geschriften tot hervorming der maatschappij opwekken, maar wenschen in geen enkel opzicht tot revolutionnaire daden aan te vuren.

Allen hebben zij de tijden der F r a n s c h e r e v o l u t i e beleefd. Zij denken en voelen als onder de nawerking dier groote gebeurtenis. De één had met meer geestdrift dan de ander die dagen begroet. Fichte, de Duitscher, had er mede gedweept; Owen, de Engelschman, was koel eenigszins ter zijde blijven staan; de twee Franschen (Saint-Simon en Fourier) hadden nu eens gejuicht, dan weder vijandig tegenover die Fransche revolutie zich uitgelaten. Maar één ding stond bij hen allen vast, dat die Fransche revolutie op zich zelve nog maar onvolkomen, onvolledig werk had geleverd, dat er daden noodig waren, om het fragmentarische streven der beweging aan te vullen.

De Fransche revolutie had immers slechts op het gebied der staatkundige rechten resultaten gehad: bij de pogingen, om de maatschappij te hervormen, had zij veelal schipbreuk geleden. En toch lag het op den weg der menschelijke ontwikke-

ling, om beide, zoowel Staat als maatschappij, te vervormen[1].

Op het gebied van d e n S t a a t zou die Fransche revolutie een ontzettende uitwerking hebben. Het historische recht werd aan het wankelen gebracht. Overal openbaarde zich de genegenheid, om een Staat te constitueeren, die een rationeel type kon zijn. Men deinsde niet meer terug voor het denkbeeld, om in het politieke van meet af aan te beginnen. Men durfde ten minste in de gedachte of in de verbeelding het volgende probleem aan: gegeven zooveel millioenen menschen, zonder verleden, zonder oude banden of rechten, die zich voor de eerste maal vereenigen; uit die vereeniging een Staat te maken. Niet de historie, maar de Rede moet den leiddraad aanbieden. De Staat, dien men dan verkreeg, zou iets heerlijks wezen. In dien Staat zou een ieder individu volkomen vrij en gelijk aan zijn naaste zijn. Er waren geen collectieve rechten meer, die aan zekeren kring toebehoorden. Er zouden geen rechten meer zijn van de Kerk, adel of gilde, maar enkel rechten van den mensch en den burger. Als mensch en burger zou ieder zijn vrijheid bezitten, niet als lid eener historische corporatie. Ieder burger offerde nu zijn eigen wil aan den algemeenen wil vrijelijk op; egoïsme zou op den achtergrond treden; de Staat werd dan in werkelijkheid een rechts-organisatie der gemeenschap, niet meer middel, maar doel. Doch wilt opletten, hoe abstract dat probleem was. Men bewerkte politieke algebra. Men maakte een ideëel schip van Staat. Het 'ancien régime' had daarentegen juist geleerd eerbiediging van het verleden, handhaving van verkregen rechten. De Staat bestond er, als historisch gegeven, uit streng afgebakende kringen. Vaste instellingen waarborgden de continuïteit van het goede in den Staat; wel is waar door middel van privilegies, die aan elken kring in het verleden waren toegestaan, maar voorrechten, die op hun beurt organen van het nationaal leven in den Staat werden. De Fransche revolutie had nu in ééns al die afzonderlijke kringen en cirkels geopend. Men wierp den inhoud dier kringen tot een hoop te zamen en begon in die massa orde te brengen. Men stond als aan het begin der dingen. Die geest doortrilde geheel Frankrijk en na een poos gansch Europa. Men behoeft, om dit te zien, niet te blijven verwijlen bij gebeurtenissen van Parijs. Neen, het eenvoudigste plaatsje van Frankrijk ging denzelfden weg op. Neem bij voorbeeld een klein vlek, dicht bij Autun, Issy l'Evêque[2]. Op den 6^{den} October 1789 riep dáár de pastoor Carion het geheele kerspel bijéén. Op zijn voorstel besloot men een nieuw leven te beginnen. Met elkander beraadslaagden zij nu, en stelden een volledige grondwet in 60 artikelen vast. Als echte Solons der provincie reglementeerden zij alles: recht-spraak, krijgs-wezen, politie, voorts bepaalden zij den loop en de breedte

1) Vergelijk het boek 'l'Oeuvre Sociale de la Révolution Française, introduction par Emile Faguet (sur les idées maîtresses de la Révolution Française), 1901.
2) Zie H. Taine, 'Les Origines de la France contemporaine: la Révolution': tome I, treizième édition, 1885, pag. 295.

der nieuwe straten, het ‘alignement’ der huizen, den prijs van het graan, de verschillende boeten, enz. enz. Buiten de kom der huizen zouden op de akkers en velden agrarische wetten door hen worden toegepast, die vastgesteld werden. Men verdeelde de gronden weder met behulp van een notaris en van landmeters. Het oude had immers uitgediend. Het nieuwe tijdperk zou aanvangen. De verkregen rechten hadden afgedaan; men vroeg nu naar het recht, met hetwelk een ieder was geboren. Van den ouden toestand golden de woorden van Mephistopheles:

> Es erben sich Gesetz' und Rechte
> Wie ein ew'ge Krankheit fort;
> Sie schleppen von Geschlecht zich zum Geschlechte,
> Und rücken sacht von Ort zu Ort.
> Vernunft wird Unsinn, Wohlthat Plage;
> Weh dir, dasz du ein Enkel bist!
> Vom Rechte, das mit uns geboren ist,
> Vom dem ist leider! nie die Frage.

Welnu, naar dat recht gingen de tijden na de Fransch revolutie, op staatkundig terrein, het eerst vragen.

Maar omdat de Fransche revolutie, alzoo op Staats-terrein geheel het historische recht ontkende, omdat de draad van den vroegeren Staat en het oude recht doorgesneden werd, viel ook, waar de politieke revolutie werd doorgezet, reeds daardoor de m a a t s c h a p p i j uit elkander. Het werd, bij het begin der negentiende eeuw, een sociale ontwrichting. Drie groote verbanden of verplichtingen hadden als het ware de oude maatschappij in een gareel te zamen gehouden. Het waren: de tienden aan de geestelijkheid te offeren, de feodale rechten aan den adel te brengen en te betalen, de gilden-regelen in handel en nijverheid na te komen. Welnu, al die drie verbanden werden óf dadelijk afgeschaft, zoo als door de revolutie in Frankrijk geschiedde, òf werden allengs overal stuk voor stuk opgeheven. De gansche oppervlakte en geheel het samenstel der maatschappij veranderden zoo ten éénemale. Werd er ook al in het begin bepaald, dat ten minste een deel der feodale rechten (het kleinste deel) zou worden vergoed of losgekocht, zoo bleek het echter spoedig, dat hieraan de hand niet kon worden gehouden. De kreet weêrklonk ook hier: in het vuur met al die oude papieren. Van-zelf kwam er dus een wijziging in de bezits-toestanden. Er geschiedde een overdracht van goed van den éénen stand op den anderen. Een nieuwe distributie van eigendom werd zoo het gevolg.

Op het *platte land* was dit zeer merkbaar. Vooral en bovenal in Frankrijk. Wel is waar oordeelt men verkeerd, wanneer men meent, dat adel en geestelijkheid dáár alle gronden in handen hadden. Neen, er waren toch reeds zeer vele kleine boeren eigenaars van hun land[1)]. Maar die boertjes konden onmogelijk tot

1) Zie Henry Doniol, ‘La Révolution Française et la Féodalité’, seconde Edition, 1876, pag. 29.

eenige welvaart komen, omdat aan tienden en feodale rechten ongeveer de helft en veelal twee derde van de opbrengst van den grond moest worden afgestaan. Telt men nu daarbij op de belastingen aan den koning te betalen, welke belastingen te harder drukten, omdat zij verpacht en geëxploiteerd werden; overweegt men daarenboven, dat die belastingen te zwaarder wogen, omdat adel en geestelijkheid daarin zeer weinig betaalden[1)], dan begrijpt men, dat op die wijze de boerenstand niet leven kon. Toch was in de laatste jaren vóór de groote revolutie het aantal dier kleine boertjes iets toegenomen. De adel zelf was armer geworden en had wegens schulden een deel zijner gronden verkocht. Doch al die boeren en boertjes waren dadelijk zóó geweldig belast. Zij bebouwden dus het land, dat zij verkregen hadden, slecht: straks konden zij het in 't geheel niet meer bewerken. Overal was ellende en jammer. Op zulke toestanden komt nu in ééns een milde gift vallen. Allereerst wordt gedecreteerd, dat men geen tienden meer aan de geestelijkheid te betalen heeft. De hooge geestelijke, het rijke klooster, de arme pastoor zullen op andere wijze dan vroeger hun inkomsten moeten zoeken en vinden. Reeds dadelijk, bij het eerste begin der revolutie, wordt bepaald, dat de tiende korenschoof, het tiende beest, dat tot nu toe regelmatig aan de geestelijke heeren kwam, voortaan aan den eigenaar zou blijven behooren. Let op het feit, dat die afschaffing der tienden ook ten goede zou komen aan den adel. Maar daarentegen worden aan den adel even snel ontnomen alle heerlijke rechten, al die cijnzen, al dat schot en lot, al die spandiensten, enz., waardoor de boer altijd weder naar beneden werd gedrukt. Eensklaps was dit alles weg. Een wonderlijk gevoel van verlichting kwam in het gemoed van den Franschen boerenstand. Er kon dus aan welvaart gedacht worden. Al die boertjes begonnen zich te roeren en te werken. Soms kwam sluipend de angst nog in hen op, dat het niet waar was, dat het slechts een voorbijgaand geluk zou zijn, want het adellijk kasteel stond dáár nog altijd dreigend; welnu, dan werd dit kasteel, wanneer het als een vijandelijke burcht zijn torens verhief, verbrand: een ‘Jacquerie’ had plaats. Nu voegde zich nog daarbij de omstandigheid, dat, onder het voortgaan der revolutie, de boeren hun eigendom steeds konden afronden, vergrooten en uitbreiden. Want de Staat ging aan de geestelijkheid haar goederen ontnemen, en onteigende den adel, wanneer de adel zich weêrspannig betoonde. Dus werden op groote schaal gronden verkocht, soms voor een appel en een ei. De boeren konden dus, als zij wat gespaard hadden, land koopen. Frankrijks grond werd voor goed gesplitst. Ieder landbouwer die grond verkreeg en bebouwde, kon nu een welvarende en zelfstandige kracht worden. Hij kon op eigen beenen staan. Zonder

1) Zie Taine, ‘Les Origines de la France contemporaine: l'Ancien Régime’, Quatorzième Edition, 1885, p. 468, 473/474.

dat men het bedoelde, ontwikkelde zich onder die boeren een zeer sterk individualistische trek[1)].

In de *steden* was de verandering en de vervorming in het sociale leven even groot. Trouwens het had den schijn, alsof gelijksoortige misbruiken als op het platte land aldaar waren af te schaffen. Op het platte land toch werd de boer, vóór de revolutie, in geheel zijn bedrijf verlamd en gehinderd door de schattingen en heffingen, die de bevoorrechte standen deden gelden. Welnu, in de steden had een deel der burgerij gelijksoortige privileges. Zij toch, die in zeker bedrijf van handel en nijverheid tot een corporatie behoorden - in welke corporatie men eerst na opoffering van arbeid en geld was gekomen - sloten al de anderen van dat bedrijf, van dien tak van handel uit. De Fransche revolutie zag het kwaad, en meende het op dezelfde wijze te kunnen wegnemen, als op het platte land was geschied. Dáár waren die schattingen en heffingen, de feodale rechten, weggeblazen. Welnu, ook in de steden zouden de gilden verdwijnen. Het op het voetspoor van Turgot's edict van 1776 vastgestelde Fransche decreet van 17 Juni 1791, dat door alle landen werd nagevolgd, was zoo absoluut en negatief mogelijk. Al die gilden en corporaties werden als zoovele citadellen der neringdoende burgerij beschouwd, en tot den grond toe geslecht. Men dacht op die wijze den arbeid vrij te maken. Er was in elke stad een breede rei van inwoners, die slechts verlangden, op dezen of genen tak van bedrijf zich te kunnen werpen, doch die voortdurend werden tegengehouden en gedwarsboomd door die versteende bepalingen der gilden. Het lid zijn van die gilden was een bezit, een eigendom. Dat bezit

1) Men weet dat de latere socialisten het verdeelen en splitsen van de Fransche gronden in 1789 en volgende jaren zeer veroordeeld hebben. De Fransche revolutie sloeg - zeiden zij - dien weg in, wijl zij vóór alles ‘bourgeoise’ was. Zij had de vrijgekomen gronden niet weder moeten verkoopen, doch van de landen een voorwaardelijke concessie moeten maken ‘aux travailleurs ruraux’. Zie C. de Paepe in het ‘Compte Rendu officiel du troisième congrès de l'Association des Travailleurs’, Bruxelles, Septembre 1868: vergelijk ook Kropotkin in ‘Les Temps Nouveaux’ van December 1904. - Deze collectivistische opvatting der onteigening van de gronden van adel en geestelijkheid tijdens de groote Fransche revolutie kwam tot een puntige uitdrukking in een debat van de Fransche Kamer der Afgevaardigden den 27sten Juni 1896. Een radicaal, Rivet, was aan het woord, en zeide: Je n'admets pas qu'on fonde la Société nouvelle sur l'iniquité et l'injustice.’ Dadelijk viel hem een socialist in de rede: ‘C'est ce que vous avez fait.’ Rivet hernam: ‘Quand?’ en Arthur Groussier antwoordde: ‘Lorsque la Révolution a dépossédé la noblesse et le clergé’. En de bekende revolutionnaire socialist Gérauld-Richard sloot deze interruptie met het verwijt aan de niet-socialistische republikeinen: ‘Vous avez confisqué au bénéfice de quelques-uns; nous exproprierons, nous, au bénéfice de tous’. Zie Georges Goyau, ‘Autour du Catholicisme social’, 1897, pag. 240.

en dat eigendom werd nu overgedragen aan allen. Ieder, die iets te werken en te produceeren had, kon het dadelijk ongestoord en onbelemmerd doen. De ellende, welke in de meeste steden van Frankrijk heerschte, werd juist daaraan toegeschreven, dat de arbeid aldaar niet vrij was. Voortaan zou het anders zijn. Er zou volledige vrijheid voor alle bedrijven en transacties wezen. Een ieder kon werken en verwerken, koopen en verkoopen, wat hij wilde. Ieder die werkte in handel en bedrijf stond voortaan op zich-zelf, hing in de keuze van zijn werk of nering van niemands verlof af, elk arbeidend individu stond hier thans ook op eigen beenen, was meester van zijn eigen lot. Een zuiver individualisme werd hier ingevoerd. Slechts één wet zou voortaan in de wereld van arbeid en nijverheid heerschen: de wet van vraag en aanbod.

Zóó dacht men voor de producenten in de steden dezelfde voorwaarden van welvaart gevestigd te hebben, als voor de boeren op het platte land[1)].

Hoe men zich hier bedroog! De Fransche revolutie heeft zich in dit opzicht deerlijk vergist. Zij heeft niet ingezien, dat zij, door haar maatregelen over de gilden, het levens-element van den arbeid, den samenhang in het werk, ondermijnde; de oude bedrijfsorganisatie ophief zonder iets daarvoor in de plaats te stellen; met het misbruik het beginsel zelf aantastte. Zij rafelde de arbeidende maatschappij uitéén. Zij heeft niet begrepen, dat zij, door volledige vrijheid van arbeiden te octrooieeren, in de steden de zwakkere producenten prijs gaf aan hen, die beter toegerust tot de productie togen. Zij had te weinig historischen zin, om in te zien, dat een der beginselen van het gilden-stelsel (al was het kwalijk toegepast) ook was geweest: een organisatie van den arbeid in het belang der economisch zwakkeren. Zij vermoedde niet, dat - nu het terrein vrij en open stond, nu van regeling van arbeidsdag, loonsbepaling, leerlingschap en opleiding in 't ambacht geen sprake verder was - dadelijk een deel van den stand der producenten zou oprijzen, om het andere talrijker, doch zwakker deel te overvleugelen, straks te exploiteeren. Het worstelperk der productie was wel voor allen nu open, doch de één trad geharnast en gewapend in dat perk, en de ander zonder eenig strijdmiddel, veelal naakt en ontbloot van alles. De uitzichten der worsteling om het bestaan waren dus voor al die producenten zoo verschillend mogelijk. Hij die kapitaal had verworven, stond als meester tegenover hem, die slechts arbeid kon aanbieden. De kansen in dezen strijd des levens waren niet gelijk. Op het platte land kreeg de kleine boer in zijn grond een werktuig, en kon hij, als hij bang werd dat dit instrument hem weder werd ontnomen, in misdadigen overmoed, het kasteel van zijn vroegeren heer verbranden - het kasteel toch was een volmaakte overbodigheid - maar wat was

1) Zie over de wording van het decreet 14, 17 Juni 1791 het boek van Germain Martin ‘Les associations ouvrières au XVIIIe siècle (1700-1792), 1900’: voorts Jaurès ‘Histoire socialiste’ pag. 605 seqq.

er in de steden te doen tegen de overmacht van het kapitaal? Onzin was het, daartegen op te staan, om het te vernietigen, want het kapitaal was en bleef de eerste noodzakelijke levensvoorwaarde van den arbeid. De questie der beschikbaarstelling van het kapitaal, en dus der inkomstenverdeeling, bleef dus dreigend onopgelost hangen. Al werden vele bezits-toestanden in de steden door de Fransche revolutie gewijzigd, al was er ook hier eigendoms-overdracht, zoo werd toch in die steden het groote probleem der arbeids-questie verkeerd gesteld. Belanghebbenden en uiterste volksleiders in Parijs zagen het dadelijk. De metselaars deden hun protest hooren, toen men de gilden wilde afschaffen, en Marat's 'L'ami du Peuple' nam dadelijk in zijn blad de verdediging op van den ouden 'Corps de métier'[1].

Te sterker klemde dit, omdat met de schrapping der gildeverbanden tevens opgeheven werd het recht van vereeniging der arbeiders. Artikel 2 van het decreet van 1791 luidde aldus: 'De burgers van een stand of beroep, de ondernemers, zij die open winkel houden, de arbeiders, de gezellen van een of ander vak, kunnen, wanneer zij zich te zamen bevinden, geen voorzitter of secretaris of penningmeester benoemen, geen registers houden, geen besluiten nemen of te zamen raadplegen, noch reglementen maken over hun vermeende gemeenschappelijke belangen'. Vereeniging der arbeiders voor hun aangelegenheden was voortaan een misdrijt, werd tot coalitie, samenspanning, gestempeld en in gansch Europa zwaar gestraft. De arbeiders werden tegenover elkander in geïsoleerde positie gebracht. Zij mochten zich niet aanéénsluiten. Zij waren in lossen, onsamenhangenden toestand gekomen. Geen schakel verbond hen. Tegelijk met den knellenden band was aan den arbeider ontnomen de schragende en steunende verbinding. Alles werd in de productie gebaseerd op een streng individualisme. Elk arbeidende persoon moest maar zien hoe hij er kwam, op zich zelf. Met den elleboog moest hij den ander maar naar achteren stooten. Voorwaarts in de worsteling, was de leus voor een ieder. Naar den buurman behoefde men niet om te zien. Ieder dreef voortaan op eigen wieken. Associatie met de kameraden werd niet toegelaten. Het vrijheidsevangelie, dat de Fransche revolutie aan de arbeiders bracht, was dus, wat het wezen en den vorm van het werken betreft, hoofdzakelijk een negatief beginsel. Het begrip, dat men vrij, zonder gilde-verband, mocht werken, beduidde, dat men niet mocht leunen op zijn buurman, niet met den buurman in den arbeid gemeene zaak mocht maken. De éénige gezonde verhouding, waarin men stond tegenover den buurman, was die van mededinging, van wedstrijd en antagonisme: eigenbelang en concurrentie waren de spillen waarom de arbeidende samenleving voortaan zou draaien. Gemeenschap en vereeniging waren verouderde en verlamde hefboomen.

1) Zie de petitie der metselaars bij Colins 'Science sociale', deel III pag. 187, en over Marats uiting Léon Say, 'Turgot', 1887, pag. 191.

En terwijl de ideeën nu in de arbeids-sferen werden gegoten en begonnen te gisten, greep daar op het einde der 18de eeuw een geweldige transformatie in de voortbrenging van goederen en waren plaats. De p r o d u c t i e - v e r h o u d i n g e n wijzigden zich in Europa. De stoot kwam uit Engeland. Dáár had Arkwright het werktuig om te spinnen saâmgesteld, dáár had Watt de kracht van den stoom bespied en aan den mensch onderworpen. Weldra werden werktuig en stoom tot elkander gebracht. Het werd d e m a c h i n e . Een element, dat een demonischen invloed zou oefenen op de tot nu toe min of meer kalmen gang der productie. Het ijzeren werktuig, door stoom gedreven, vermenigvuldigde op duizendvoudige wijze den vroeger moeitevol door handen volbrachten arbeid. De natuurkrachten werden zooveel mogelijk aan de machine onderworpen: zij deed voortaan het zware werk en de arbeider kwam op de tweede plaats. Doch die machine drong nu, overal waar zij post kon vatten, het handwerk, het ambacht en den kleinen burgerstand op zijde. Het klein burgerlijk bedrijf moest zich tot voortbrenging in het groot omvormen. Het werktuig raakte weg uit het huis van den arbeider of gezel, om als groote machine eigendom te worden van den kapitalist voor wien de arbeider een vreemde, een cijfer was: een stand van loon-arbeiders kwam op, geheel afhankelijk van de werkgevers. En die arbeiders groeiden in aantal. Arbeidsverdeeling: dat is verdeeling van de ééne taak in talloos kleine fragmenten van het geheel, maakte het mogelijk zeer velen tegelijk binnen het door de machine in beweging gezette arbeids-samenstel aan 't werk te zetten. - Die ontwikkeling van het kleine bedrijf tot de massale productie en tot ze zwellende massale arbeiders-cijfers is nu de heerschende trek van den maatschappelijken gang in het begin der negentiende eeuw. De kracht die in het nieuwe productie-middel, de machine, schuilde, deed de voortbrengende machten onstuimig opbruisen. De rustige rust van het door de geoefende hand gedreven ambacht van vroeger was voorbij. De beteekenis van den arbeidenden werkman werd minder en minder; daarentegen trad overweldigend in de industrie op den vóórgrond de kracht van het kapitaal, dat allereerst de gelegenheid aanbood de machine op te stellen en vervolgens de menigte van arbeiders, op elken trap der productie, aan die machine hechtte en bond. Dat kapitaal wist door een uitstekend daarvoor ingerichte rechts-organisatie de machts-positie, welke 't reeds vanzelf innam, te bevestigen, en straks, bij de verdeeling van het door de machine met de arbeiders tot stand gebrachte product, zich het leeuwendeel toe te eigenen.

En, ziedaar, de nieuwe kracht der door 't kapitaal aan te schaffen machine trad nu op in het tijdstip, toen door het zoogenaamde vrijheids-beginsel der Fransche revolutie overal de oude productie-vormen der gilden voor de arbeiders werden verbroken. Van de nieuw in het leven geroepen toestanden der werklieden zou nu de patroon, die in het bezit van een machine was gekomen, een verbazingwekkend en ontzettend gebruik gaan maken. Hij klonk de van elkander losgemaakte arbeiders (in figuurlijken zin)

vast aan zijn machine. De fabriek met de machine werd voortaan het éénige middelpunt en houvast der industrieele arbeiders. Bouwde de ondernemer een fabriek, dan werd de omgeving dier fabriek, voorzoover zij arbeid in die werkplaatsen vond, vervormd tot den stand van fabriek-hoorigen. En de arbeiders stonden - daar onderlinge vereeniging onmiddellijk met den sterken arm van den Staat werd bedwongen - weerloos tegenover den patroon, waar het hun belangen betrof. De gilde-inrichtingen, die vroeger verbindingen waren waarin de arbeiders zich voegden, lagen als verbroken schakels ter neder. Het werd een wilde voortbrengings-wijze, een ware concurrentie-jacht. Niet wat het gezin van den arbeider, maar wat de ‘industrie’ eischte, besliste over alles, ook over het lot van vrouw en kinderen dier arbeiders. De patroon vond geen kracht van weêrstand tegenover zich. Hij had niet met de groep arbeiders, maar telkens slechts met het individu-arbeider te doen. Hij-zelf kon zich desnoods met zijn mede-patroons verstaan over het te geven loon in de fabriek, maar als de arbeiders zich wilden verbinden om niet dan tegen een vast bedrag in geld te werken, dan viel dit onder de strafwet. Arbeid toch was een koopwaar en op de vrije prijs-schommeling der beweging van vraag en aanbod mochten de arbeiders geen pressie uitoefenen. Aldus leerde de nieuwe economische wetenschap.

Met het begin der negentiende eeuw vestigde zich dus in Europa de groote, door stoom gedreven industrie. De fabrieken verrezen overal met haar lange schoorsteenen. De arbeiders-wijken schaarden zich dáár omheên. Oogenschijnlijk scheen alles een ontplooiing van de macht van den arbeid. Het resultaat der productie verbaasde den geleerden onderzoeker, die de statistiek in tabellen opmaakte. De industrieelen schenen maar altijd op enormen schaal veel geld te winnen. Maar de arbeider zelf, die in de fabriek werkte, begon allengs te voelen, dat hij sterk achteruitging. Het was hem alsof zijn gevoel van eigenwaarde hem gaandeweg werd ontnomen. Door de verfijnde, kunstige samenstelling van het werktuig werd de taak van den arbeider hoe langer hoe eenvoudiger. Door de geweldige arbeids-verdeeling, waartoe de machine aanleiding gaf, werd zijn werk hoe langer hoe monotoner en dommer. Ten gevolge van het feit, dat de machine altijd-door kon blijven arbeiden, werd de arbeider, nu slechts toevoegsel der machine, ook zoo lang mogelijk aan het werk gehouden, dus overwerkt. Daar de machine toch eigenlijk het werk deed, en in de meeste gevallen de spieren van den man overbodig bleken, werden al zeer spoedig de onrijpe arbeids-krachten: de vrouwen en kinderen, door den patroon in de fabriek geleid en aan den arbeid gezet. Die vier omstandigheden hadden te zamen 't gevolg, om, in de plaats van den vroeger zedelijk vrij ontwikkelden, verstandigen, knappen handwerkstand, in de arbeiders-districten op te kweeken de massale bende van het fabrieks-volk: mannen, vrouwen of meiden en kinderen. Die massaas hadden niet veel anders aan te bieden dan lichaams-kracht in de verschillende trapsgewijze afdaling, van wat de man, of de vrouw of het kind kon werken.

Hun hersens waren ongeoefend, hun gemoederen vereelt, doch hun armen en handen waren dan ook het éénige wat men van hen vroeg: ‘hands wanted’. Zij werden de door de groote industrie opgeroepen p r o l e t a r i ë r s der negentiende eeuw.

Men kreeg dus voor den arbeid in de steden deze tegenstelling. Aan den éénen kant hoopte men vaag door de vrijheid van den arbeid tot vroeger ongekende welvaart te komen, aan den anderen kant zag men de zwarte vlek der arbeidende proletariërs hoe langer hoe grooter worden. Al naarmate men, in het begin onzer eeuw, hetzij op het ééne lid, hetzij op het andere deel dier tegenstelling meer uitsluitend zijn blikken vestigde, was men optimist of pessimist.

In het brein der socialisten, die wij in dit deel gaan behandelen, wordt de pessimistische trek allengs overheerschend. Toch trachten zij nog de twee tegenstrijdige, elkander bekampende en verdringende inzichten in 't begin tot een harmonie te brengen.

Eensdeels begrijpen zij, dat in de maatschappij der toekomst alles op arbeid en op arbeid alléén moet worden gevestigd. Het boekje van Sieyès: ‘Qu'est ce que le tiers état?’ had het, naar hun inzien, indertijd goed uitéengezet[1)]. De eerste kieswet der Fransche revolutie, de wet van 22 December 1789, had ook, volgens hen, aan dat beginsel een voortreffelijke legale wijding gegeven, door te bepalen, dat slechts hij een actief burger van den Staat mocht heeten, die een directe belasting betaalde van *drie dagen arbeids*[2)]. Dit noemen van den arbeids-dag in zulk een wet beschouwden ook zij als een profetie der toekomst. Zij wilden de gansche ordening van den Staat op den arbeid der burgers doen rusten. Zij wilden den arbeid oppermachtig maken, gelijkheid bevorderen, door progressieve belastingen op de weelde te leggen, overal de parasieten van den maatschappelijken arbeid bekampen en vervolgen. Doch, terwijl zij dat begrepen, terwijl zij op hun beurt zich konden verblijden in de vermeerdering der productie, daar het grootere resultaat van den arbeid de hoop deed koesteren van hoogere schatting en waardeering, die zulk een produceerend leven verkreeg, - zagen zij anderzijds den afgrond van ellende, waarin op den laagsten trap van den arbeid de fabrieks-bevolkingen in de steden, die allengs voor de arbeiders ware ‘jammersteden’ werden, verzonken; zagen zij tevens de onvastheid van den toestand der arbeiders zelven. Die twee feiten der 19de eeuw: de trapsgewijze verlaging der fabrieks-arbeiders en de onzekerheid van hun verdiensten, trokken hun aandacht, vooral, omdat die feiten samenhingen met algemeene ontwikkelings-fases der maatschappij zelve. Dat diezelfde talrijke

1) Zie reeds dadelijk Chap. I. De uitéénzetting dáár is dezelfde, die later Saint-Simon zal bezigen. Wij gebruiken van het werkje van den abbé Sieyès een editie door Franz Koppel bezorgd, Dresden 1875; zie daar ook pag. 10, 15 en 23 (noot).
2) Zie de wet bij F.H. Hélie, ‘Les constitutions de la France,’ 1875, I, p. 73 (art. 3).

arbeiders nu eens in de fabrieken werden geroepen, dan weder, als de wereldmarkt een andere plooi nam, meedoogenloos werden weggestooten, dat met den band van weleer ook de grondslag van onderling vertrouwen tusschen patroons en werklieden verbrak, - dat waren productie-voorwaarden, waarmede zij geen vrede hadden.

Tegenover het spel der fijne deducties van de economie, kwamen zij met die feiten: zware keien, aandragen.

Zij deden meer. Begrijpende, dat de Fransche revolutie hier op dit sociale terrein te-kort geschoten was, poogden zij ja, in de eerste plaats den twijfel op te wekken, of de geheele maatschappelijke ordening wel rustte op grondslagen van recht en rechtvaardigheid, maar deden zij verder hun best vormen te bedenken, die tot betere organisatie der maatschappij konden leiden. Die vormen zijn soms zeer zonderling en fantastisch. De ééne vorm blijkt allengs nog minder goed te zijn dan de andere. Maar onze socialisten geven den moed niet op. Zij meenen, dat ergens iets te doen valt, dat ergens een ideaal te bereiken is. Zij werken plannen uit, stapelen combinatie op combinatie; zij zoeken samenhang en orde te brengen op een terrein, waar zoovele vroeger gebonden krachten zijn ontketend; zij wenschen het isolement der armoede op te heffen; de dorheid der maatschappelijke samenleving met wat liefde te verlevendigen: zij construeeren een utopie.

In hun plannen nu wordt door hen het c o l l e c t i e v e begrip weder vastgesteld tegenover het door de publieke opinie geprezen en verdedigde individualisme.

Het idee der g e m e e n s c h a p wordt door hen gehandhaafd.

In zooverre nu dat denkbeeld der gemeenschap op den achtergrond werd geschoven door de wijsheid van den dag, zijn de plannen der socialisten, èn reeds op zich zelven, èn vooral met het oog op de economische theorieën van hun tijd, uiterst belangrijk.

Wat zij uitwerken is echter nog slechts een flauwe deining der socialistische stroomen in sommige inhammen en kreken van het weêrbarstig economische terrein; de felle branding tegen de dijken der burgerlijke maatschappij komt later.

Hoofdstuk II.
De graaf de Saint-Simon.

Met zekeren schroom beginnen wij de taak om het beeld van Saint-Simon te teekenen. Wel is waar zijn de gegevens nu voorhanden. Zijn geschriften zijn publiek domein geworden. Neemt men de elf deelen of afleveringen der ‘Oeuvres de Saint-Simon’, die van 1868 tot 1876 bij Dentu in de zeer volumineuse verzameling der werken van Saint-Simon en Enfantin verschenen, en vult men het ontbrekende aan met sommige stukken uit de drie deelen ‘Oeuvres choisies de C.H. de Saint-Simon’, die in 1859 te Brussel bij van Meenen, dank zij de zorgen van den heer Ch. Lemonnier, uitkwamen, - dan heeft men thans schier alles bijeen. Doch ook nu, dat alles vlijtig doorlezende, zal men telkens aarzelen, vóórdat men een vast oordeel over den persoon uitspreekt. Men prijst den éénen dag bij zichzelven beslist en hoog het genie en het ongewone inzicht van dezen man, om den volgenden dag - na wederom een honderdtal bladzijden te hebben bestudeerd - in zijn oordeel te wankelen en de vrees te uiten, of men, begoocheld wellicht door droomen van een kranken geest, zijn held niet heeft overschat. Dit is zeker: Saint-Simon is een buitengewoon man geweest, die met de raadselen der maatschappelijke inrichting zich steeds heeft bezig gehouden; hij heeft niet gerust, eer hij den gang en loop, het tempo der hem omringende en steeds voortgaande beschaving, eenigermate heeft kunnen bepalen; hij heeft vrij spoedig begrepen, dat met de negentiende eeuw een nieuwe fase in de ontwikkeling der menschheid kon en zou beginnen: het tijdperk der I n d u s t r i e ; en hij heeft tot de producenten (die hij allen te zamen wilde vereenigen, op welke sport der maatschappelijke ladder zij ook stonden) het woord toegeroepen, dat Sieyès tot den derden stand sprak: ‘gij zijt tot nu toe niets, gij moet alles worden’. Hij heeft toen getracht in dien zin als hervormer der maatschappij werkzaam te zijn, en de sociale grondslagen der samenleving te reorganiseeren: - zelfs kan men slechts in dat opzicht hem tot de socialisten rekenen, niet wanneer men 't woord socialist in zijn enge, gangbare beteekenis wil opvatten; - en ten slotte heeft hij geheel zijn streven willen bekronen, door een zeer stoute poging om tot een nieuwe religie te geraken, daar hij met het

dogma van den vooruitgang een zoogenaamd nieuw Christendom wilde stichten. Toen de meesten zijner tijdgenooten zich slechts bezig hielden met analyseeren der sociale verschijnselen, heeft hij een synthese van Staat en maatschappij nagejaagd. Hij wilde éénheid in de arbeidende, denkende en voelende samenleving. En in die wereld wilde hij dan vestigen een n i e u w e g e e s t e l i j k e m a c h t, evenwijdig aan de Kerk der Middeleeuwen; een macht die de leiding der geesten op zich zou kunnen nemen, een intellectueel gezag dat den weg kon wijzen. Zijn invloed is zeer groot geweest. Allereerst op zijn bepaalde school, daarna indirect, doch zeer sterk op de tijden, die zich veel later hebben ontwikkeld. De Fransche 'wereld van zaken' draagt nog hier en daar zijn stempel, en, naar ons inzien, zal men de dagen van het keizerrijk van Napoleon III nooit goed begrijpen, wanneer men niet zal willen erkennen, dat toen voor een deel Saint-Simonistische plannen werden verwezenlijkt. De man is dus belangrijk genoeg. Zijn geschriften hebben iets van vlammen: zij geven een flikkerenden glans, doch schroeien somwijlen scherp. Wij zullen zijn leven en zijn werken achtereenvolgens in historische volgorde pogen te ontleden en te toetsen.

I.

Claude Henri de Rouvroy, graaf de Saint-Simon, werd den 17^{den} October 1760 te Parijs geboren. Zijn geslacht was een der aanzienlijkste der Fransche monarchie, en deed aanspraken gelden om tot de alleroudste familiën gerekend te worden. De Saint-Simons meenden, door den tak der graven van Vermandois, van Charlemagne zelven af te stammen. Onze Saint-Simon, al geeft hij later titel en rang prijs, zal uit die afkomst van zóó-hoog de veerkracht willen ontleenen, om de meest grootsche daden te doen en de meest stoute gedachten tè koesteren. De vader was neef en erfgenaam van het hoofd van het geslacht, den bekenden hertog, den schrijver der weêrgalooze gedenkschriften[1)]. Hij zou van dien hertog het hertog- en pairschap, den rang van 'grande' van Spanje en vijfhonderd duizend livres inkomen hebben moeten erven. Doch hij had twisten met den hertog gehad, en toen deze in 1755 stierf, ging de erfenis een anderen weg op. De onterfde graaf huwde met eene zijner nichten, ook eene Saint-Simon, die rijk was[2)]. Uit dat huwelijk werden acht kinderen geboren, van

1) Zeer goed karakteriseert later Saint-Simon die Mémoires door vooral op het *feodale* karakter daarvan te wijzen: 'La raison pour laquelle les Mémoires de mon parent, le duc Saint-Simon, font encore aujourd'hui une assez grande sensation dans le public, c'est qu'il fut alors le seul noble qui conserva l'ancien caractère féodal, le seul qui montra une véritable indépendance.' Het zijn woorden uit L'Organisateur; zie 'Les Oeuvres de Saint-Simon', éd. Dentu. Quatrième vol., p. 103.
2) Zie 'Oeuvres de Saint-Simon', éd. Dentu. Vol. I, p. 71.

welke onze held het oudste was. Van tijd tot tijd ontmoet men later de andere kinderen in de historie of in gedenkschriften. Zoo in de ‘Mémoires’ van de Ségur een zoon, omstreeks 1801, die luitenant ter zee was geweest, doch uit Frankrijk was geëmigreerd en toen in Kopenhagen leefde[1]. De vader zelf had ook broeders, die zekeren naam hebben verworven: één was de bisschop van Agde, die in 1791 in den revolutietijd het leven verloor; een ander was de markies van Saint-Simon, die later in Utrecht woonde, en enkele boeken over botanie en over geschiedkundige onderwerpen schreef[2].

In zulk een kring werd de jonge Henri opgevoed, zooals de zonen van den hoogen adel in die dagen werden opgebracht. Het karakter van den knaap had echter al dadelijk iets buitensporigs, iets hartstochtelijks. En de vader, een correct edelman, die zich vooral tegenover dezen oudsten zoon als 't ware toeknoopte, was niet gesteld op dergelijke onregelmatigheden. Toen de jongen - dertien jaar oud - hardnekkig weigerde, om zijn eerste communie te doen, liet de vader hem in de gevangenis van Saint-Lazare zetten. Het was hetzelfde jaar 1773, toen ook de jonge Mirabeau door zijn vader in het kasteel d'If werd opgesloten. Door bemiddeling van een vrouwelijke bloedverwante kwam Henri de Saint-Simon weder thuis. Doch zijn energieke aard bleef dezelfde. Gebeten door een dollen hond, brandde hij zelf met een gloeiende kool zijn wond, en maakte hij zich meester van een pistool, om bij 't eerste uitbreken der ziekte-vlaag zich voor 't hoofd te schieten, als 't gif eens niet geheel was weggenomen. Dan weder zien wij hem plat op straat zich neêrleggen voor een zware kar, en den voerman, die hem wat al te kras had uitgenoodigd op zijde te gaan en zijn spel te staken, uittarten om hem te overrijden. De vader bleef stroef tegen hem, doch gaf hem een aantal meesters. ‘Te-veel meesters - zeide de zoon later - men liet mij niet den tijd, om na te denken over hetgeen zij mij onderwezen’. Een van die meesters was echter de beroemde d'Alembert, aan wiens lessen in de metafysica hij later bekende zeer veel verplicht te zijn[3]. Zijn ‘carrière’ was hem natuurlijk voorgeteekend. Als oudste zoon zou hij de militaire loopbaan intreden. Dit geschiedde op zijn zeventiende jaar, in 1777, en terzelfder tijd begon - al hielden de ‘étourderies’, waarover de vader zich boos maakte, niet op - toch ook de eerzucht om iets groots uit te richten zeer levendig in hem wakker te worden. Men verhaalt, dat hij op den leeftijd

1) Zie ‘Histoire et Mémoires par le général comte de Ségur’, tome II, 1873, p. 163, 166 en 167.
2) Dat deze markies de oom was van onzen socialist, nemen wij aan op gezag van A.J. Booth, ‘Saint-Simon and Saint-Simonism’, 1871, p. 4. Zie over den markies, die op Amelisweert schijnt gewoond te hebben, ook ‘Souvenirs et Correspondance du comte de Neuilly’, 1865, p. 103. Zie een brief van dien markies in de ‘Brieven aan van Goens’, 1884, deel I, p. 398, zie ook p. 34.
3) Zie Oeuvres de Saint-Simon, Edition Dentu. Vol. I, p. 69.

van zeventien jaren zijn kamerdienaar last had gegeven, hem elken dag te wekken met de woorden: ‘Sta op, mijnheer de graaf, gij hebt groote dingen te doen.’

En het terrein, waarop hij nu zou worden verplaatst, zou hem gelegenheid te-over bieden, om met nieuwe en frissche gedachten zich bezig te houden. Want intusschen was in Amerika de worsteling der koloniën begonnen, om de onafhankelijkheid te verwerven: de vrijheids-ideeën, opgekweekt in den atmosfeer der kringen van d'Alembert en der overige Encyclopedisten, zweefden door de lucht, en vele zonen van den Franschen adel, die het nieuwe idee der vrijheid met een lichte dronkenschap gingen liefhebben, wilden de Amerikanen tegen Engeland helpen. Omstreeks 1777 togen reeds naar dat Amerika de jonge markies de Lafayette, de jonge graaf de Lameth, de jonge graaf de Ségur, de jonge hertog de Lauzun, de jonge prins de Broglie en zoo veel anderen[1)]. De Fransche sympathie voor Amerika maakte dat de Fransche regeering weldra, den 6^{den} Februari 1778, bij een traktaat door Franklin afgesloten, zich officieel aan de zijde der koloniën stelde. Nu gingen ook de in gewonen dienst zijnde Fransche legers naar Amerika, onder bevel van den markies de Bouillé, en de jonge Henri de Saint-Simon, 19 jaren oud, was als officier in het regiment van Touraine onder de troepen, die ingescheept werden. - Hij genoot in Amerika 't gewone oorlogs-leven, maakte vijf campagnes mede, en was onder anderen werkzaam bij het beleg en de inname van Brinston-Hill, bij het beleg van Yorktown en bij de overgave van Lord Cornwallis en diens leger, den 17^{den} October 1781; bij die laatste gelegenheid ontving hij voor betoonde dapperheid de orde van Cincinnatus. Hij stond eerst onder het commando van een neef, ook een markies de Saint-Simon, later onder het onmiddellijk bevel van de Bouillé zelven. Enkele brieven zijn uit dien tijd van hem over. Wat in die brieven ons treft, is de moeite, die hij zich geeft, om weder bij zijn vader in gunst te komen; doch het is te vergeefs: de vader scheen te veel redenen van misnoegen tegen hem te hebben: een ieder in het Fransche kamp kreeg ten minste brieven van huis - hij niet. Eindelijk in 1782 schijnt de vader (wien de zoon in zijn brieven altijd vrij luchtig ‘waarde vriend’ noemt) zich met hem verzoend te hebben. De oorlog met Engeland liep intusschen ten einde. Hij was echter tot zijn ongeluk op het escader, dat slaags raakte met de vloot van den Engelschen admiraal Rodney; ditmaal wonnen het de Engelschen, en het schip, waarop Saint-Simon zich kweet, moest zich overgeven; een oogenblik dacht hij toen zelfs het leven te verliezen door een kanons-kogel, die een matroos naast hem 't hoofd verpletterde; gelukkig toonde hij leven, op 't oogenblik dat de soldaten hem reeds over boord wilden werpen; nu kon hij de krijgs-gevangenschap der overigen op het eiland Jamaïca deelen,

1) Merkwaardig is het, hoe de Duitschers hier tegenover de Franschen stonden. Gneisenau vocht ook dáár, doch tegen Amerika. Zie Pertz, ‘Leben von Vom Stein’, II, p. 180.

totdat in 1783 de vrede geteekend werd en hij naar Frankrijk mocht terugkeeren. - In Amerika toevende, was echter reeds meer en meer het denkbeeld bij hem opgekomen, dat wapen-roem toch niet de hoogste roem op aarde kon wezen. ‘Hij had grooter dingen te doen’, zeide hij zelf, en meer dan het gedril der wapenen trok hem de vaart der nieuwe denkbeelden aan. Wat hem in dezen oorlog belang had doen stellen, was het doel: de vrijmaking van Amerika, waardoor de eerste dag van een nieuwe eeuw werd opgeroepen. Het handwerk zelf van den oorlog begon hem tegen te staan. Allerlei plannen voor het nieuwe tijdvak, dat met de onafhankelijkheid van Amerika moest beginnen, woelden hem reeds door het hoofd. Toen de vrede was gesloten, bood hij den Spaanschen onder-koning een project aan, om de landengte van Panama te doorsnijden. Het is - zooals men weet - ook een droombeeld geweest van onzen koning Willem I en van Napoleon III. Van het plan kwam natuurlijk niets.

Hij keerde naar Frankrijk terug. Hij was nu 23 jaar. Het ridderkruis van St. Louis en de rang van kolonel in 't regiment van Aquitanië waren zijn belooning. Metz werd zijn garnizoens-plaats: de vesting, waar de school van de genie was gevestigd. Dáár kon hij zich dus tevens aan wetenschappelijke studiën wijden, en men zag hem dan ook weldra op de banken van het college de mathematische lessen volgen van den beroemden Monge, wien hij een groote vriendschap ging toedragen. Tegelijk deed hij zijn best met allerlei menschen om te gaan. Zich in een kiel stekend, kon hij uren, al pratende, wandelen met den voerman, die een beladen kar van de ééne plaats naar de andere leidde. Het garnizoens-leven met zijn eentonigheid, zijn routine en zijn sleur begon hem intusschen te vervelen. Hij nam - nu zijn vader in 1783 was gestorven, en hij dus geheel en al heer en meester van zijn leven was geworden - zijn ontslag als kolonel uit den dienst en besloot allereerst te reizen. Hij was in 1785 in Holland. Hij voegde zich dáár bij den Franschen gezant, den hertog de la Vauguyon, die bezig was de Hollandsche regeerings-kringen te bewegen, om een gezamenlijke expeditie met Frankrijk te wagen tegen het voortdurend veldwinnen van Engeland in Indië. De markies de Bouillé zou als opperbevelhebber dat gezamenlijke leger aanvoeren, en Saint-Simon zou dan bij die expeditie naar Indië behooren. Het waren de dagen, toen Holland geheel en al onder den invloed van Frankrijk kwam, en den 10^{den} November 1785 de defensieve confederatie te Fontainebleau werd gesloten. Vauguyon werd echter weldra als gezant in den Haag vervangen door de Vérac; deze zette het expeditie-plan niet door, en Saint-Simon moest dus ook zijn plan opgeven. Hij keerde weder naar Frankrijk in 1786. Maar geen bepaald werk hebbende, ging hij in 1787 naar Spanje. Dáár ontmoette hij in Madrid den graaf de Cabarrus[1)], die later minister van financiën werd, en ontwierp hij met hem een plan, om het Spaansch gou-

1) Zie over de Cabarrus, de ‘Mémoires’ van Miot de Melito, vol. III, pag. 174 en volgende.

vernement te gemoet te komen in een werk, dat die regeering wilde ondernemen, te weten, om Madrid door een kanaal met de zee te verbinden. Cabarrus zou als directeur der bank van Saint-Charles het geld voorschieten, mits hem het recht van tolheffing op het kanaal werd toegestaan; Saint-Simon zou een vreemdenlegioen van 6000 man aanwerven, waarvan er 4000 aan 't graven van het kanaal zouden worden gezet[1]. Hij was druk bezig aan het bewerken van zijn plan, toen, in 't begin van 1789, de bekende staatkundige gebeurtenissen plaats hadden, die tot de revolutie zouden leiden. Saint-Simon ijlde naar zijn vaderland heên.

Hij zou zich in dat kokende en gistende Frankrijk pogen te oriënteeren. De goederen van zijne familie waren gelegen dicht bij Péronne in de gemeente Falvy, en dáár ging hij zich vestigen. Hij was overtuigd, dat het nieuwe tijdperk, de nieuwe eeuw van vooruitstrevende denkbeelden, thans voor Frankrijk zou beginnen, gelijk het reeds voor Amerika was aangebroken. In dien zin werkte hij op zijn land-goederen mede. Wij zien hem in November 1789 voorzitter van het kiescollege van Falvy. In den brief waarbij hij zijn medeburgers voor de eer der benoeming dank uitspreekt, doet hij hetzelfde wat de adel den 4^{den} Augustus 1789 (onder leiding van Montmorency, d'Aiguillon en de Noailles) had begonnen: hij ontdeed zich van zijn titel van graaf, wilde slechts burger heeten, en voortaan Henri Saint-Simon genoemd worden[2]. In Mei 1790 liet hij nog weder, op een vergadering van 't kanton, een adres aan de Constituante richten, om haar te danken voor de tot stand gebrachte hervormingen, en de afschaffing der adel-titels te vragen. Hij trachtte tot de laatste herinnering toe van het oude, van het ‘ancien régime’, te doen uitwisschen, en men weet dat de Constituante in Juni 1790 werkelijk tot die afschaffing besloot (‘een verplaatsing van ijdelheid!’ mompelde Mirabeau). Saint-Simon wilde nog verder gaan; hij wenschte dat men in den eersten tijd geen edelen en priesters, de beide vroeger geprivilegeerde standen, in staatsdienst zou gebruiken: hij zelf zou 't voorbeeld geven, en weigerde maire van zijn commune te worden. Zóó ging hij met den stroom mede. In de kerk van Falvy hield hij voordrachten, om de liefde voor vrijheid en gelijkheid aan te wakkeren. Toch kwam er weldra een periode, waarin hij zich niet meer zoo éénstemmig kon gevoelen met de richting, die de revolutie nam. Latere overdenkingen mogen dit scherper hebben geformuleerd, mogen aan de gevoelens van vroeger de uitdrukkingen van volgende dagen hebben gehecht, onwaarschijnlijk is het toch niet, dat Saint-Simon reeds toen overtuigd werd, dat aan het nieuwe tijdperk

1) Zie Saint-Simon zelven over zijn plan: Oeuvres, Edition Dentu, Vol. I. p. 65, 66.
2) Een bloedverwant, de markies van Saint-Simon ‘grand d'Espagne’, was lid van de Constituante, juist uit den rang van den adel, en wel voor het bailliage van Angoulème. Zie de lijst der afgevaardigden bij J.B. Buchez, ‘Histoire de l'Assemblée Constituante’, (Edition 1846, tome I p. 484.

der revolutie toch eigenlijk de geschikte leiding ontbrak: een overweging, die misschien te meer klem bij Saint-Simon kreeg, daar men aan hem en aan de wijsheid, die hij zou hebben kunnen aanbrengen, niet scheen te denken. De ‘tiers-état’, zoo sprak hij later, had het zwaarte-punt der politiek gekregen: de bedrijvige, werkzame, nijvere produceerende derde stand had de taak van het staats-bestuur overgenomen uit de handen der niet-produceerende edelen en priesters. Maar ziedaar, nauwelijks zou de nieuwe orde van zaken beginnen, of men zag het vreemde schouwspel, dat *niet* die werkzame mannen, die industrieelen (en tot die produceerende mannen rekende hij ook de geleerden) aan het hoofd der zaken van Staat kwamen, maar integendeel legisten en literateurs. Dit waren op zijn best tusschenpersonen, en altijd, in plaats van actieve en practische lieden, mannen der frase. Deze ‘hommes intermédiaires’ stonden allen nog op het standpunt der negatieve kritische ideeën der achttiende eeuw, wisten niet positief het nieuwe te organiseeren, hadden geen scheppende kracht. Vandaar dat alles een verkeerden loop nam. De revolutie werd enkel negatief, enkel destructief, en met dat uitsluitend destructieve wilde Saint-Simon zich niet bezighouden[1]. Hij begon dus, wat de politiek en de staatkundige inwerking betreft, zich zelven, zijn eigen persoon op zijde te stellen, doch besloot daarentegen van de maatschappelijke omkeering gebruik te gaan maken. Hij wilde fortuin verwerven, ten einde in staat te zijn op zijn wijze positief werkzaam te zijn ten nutte der nieuwe beweging. Met zulke woorden was hij ten minste later gewoon zijn zeer geringe deelneming aan de staatkundige gebeurtenissen der revolutie te verklaren. Voor 't oogenblik stond dit vast, dat hij zich met grooten ijver in de financieele speculaties wierp, waartoe de verkoop der goederen van de geestelijkheid aanleiding gaf: hij stortte zich in ‘de wereld van zaken’.

Saint-Simon had daarvoor een compagnon met geld noodig, daar de zoogenaamde nationale landerijen in 't groot moesten worden aangekocht, om ze in 't klein te verkoopen. Hij had eenige moeite zulk een ‘associé’ te vinden, totdat een vroegere bekende, de graaf von Redern, dien hij te Madrid in 1788 het eerst had ontmoet, en die thans Pruisisch gezant in Engeland was, zich als zoodanig opdeed. Redern was even oud als Saint-Simon, ongeveer 30 jaar, behoorde tot de secte der illuminaten en was rijk[2]. Hij verschafte het kapitaal, namelijk 5 à 600,000 francs in nog al gediscrediteerde schuldbrieven op den Staat[3]. Saint-Simon ging nu aan 't werk. Hij kocht al de nationale goederen in het departement de l'Orne, tot welke goederen ook behoorden de gronden van het klooster van den abbé Maury, alsmede het ‘hôtel des

1) Zie Saint-Simon, Oeuvres, Edition Dentu, I. p. 66, noot; IV, p. 105; V, p. 10 en 182; VIII. p. 47.
2) Zie Saint-Simon, Oeuvres, Edition Dentu, I, 106 noot, p. 66 en p. 130.
3) Zie G. Hubbard, ‘Saint-Simon, sa vie et ses travaux’, 1857, p. 25.

Fermes de la rue du Bouloi' te Parijs. En die speculaties namen een groote vlucht. Saint-Simon was op weg om zeer rijk te worden. Hij scheen zich met gemak in die wereld van bankiers en speculanten (waartoe b.v. ook de Hollander de Kock[1)] behoorde) te bewegen. Het bankiers-leven met zijn weelde en zijn verblindende wisselvalligheid trok hem aan. Hij verteerde veel. Hij was te zien in de omgeving van het Palais-Royal, en van 'de *demi-monde*' aldaar, vroolijk, met nieuwsgierigen blik alles opnemend, met open gelaat, lang niet onknap er uitziende, en met de cynische manieren van een 'grand seigneur sans-culotte'[2)]. Veel 'scrupules' scheen hij niet te kennen. Toen den 2^{den} September 1793 Chaumette en de Commune het oog'sloegen op de bijgebouwen van de Notre-Dame, om ook die te verkoopen, en er niemand was te vinden, die daaraan zijn heiligschennende hand wilde slaan, toen was Saint-Simon de éénige die inschreef, om het lood der

1) Zie Camille Desmoulins, Oeuvres, 1874, tome. II, p. 220, 221. De Kock, de vader van Paul de Kock, speculeerde in de 'nationale goederen' met Capellen, Abbema en anderen. Zij kochten de kerk du Saint Sacrement (in de rue St. Denis) te Parijs, en bouwden op dat terrein de fameuse *Cour Batave*, die eerst in onze dagen is gesloopt. Zie over die 'Cour Batave' ook Louis Blanc 'Histoire de Dix Ans', editie 1844, tome I pag. 236. - Van Saint-Simon's speculatie en verbouwing met het hotel in de rue du Bouloi trok 't meest de aandacht de groote 'porte cochère'. Benjamin Constant zag later in die 'porte cochère', die tot geen verdere goede woning leidde, een symbool van 't geheele werk van Saint-Simon, dat ook slechts (volgens hem) uit maatschappelijke 'prospectussen' bestond. Zie Enfantin, Oeuvres, tome II. p. 182.

2) Zie hier een aardig portret van den Saint-Simon dier dagen bij Michelet, 'Directoire et Origine des Bonapartes', 1872, p. 19, 20. 'Mon ami, M. de Fourcy, qui (alors enfant) le vit, et qui, en 95 (jeune officier) l'admirait, le suivait tant qu'il pouvait, l'avait gardé dans les yeux vivement photographié. C'était un bel homme, très gai, de figure ouverte et riante, avec des yeux admirables, un beau nez long, donquichottique. Il vivait au Palais-Royal et autour, dans une liberté cynique de grand seigneur sans-culotte. Sa toilette était dans le genre d'Anaxagoras Chaumette. Point de cravate, ou très bas, tombant comme elle pouvait. La bonne houppelande du temps. Entre les femmes et les affaires, ce qui primait dans cette tête cependant, c'était l'idée. Et même les affaires et les femmes, c'était visiblement pour lui matière à l'observation, aux expériences hardies. Il était étonnement, prodigieusement curieux, cherchant toujours, apprenant, prodiguant ce qu'il apprenait et le transmettant aux autres. On ne pouvait s'en détacher. Deux hommes surtout trainaient constamment à ses cotés, un esprit fort inquiet, le petit Coëssin (depuis mystique équivoque) et le stoïcien sauvage de l'Ecole polytechnique, un savant, un héros fou, Clouet, l'homme des Ardennes, qui ne quitta Saint-Simon que pour aller à la Guyane recommencer l'humanité, humaniser la vie sauvage, et qui mourût dans les forêts.

daken te koopen. Één zwak scheen hij echter te hebben: hij zocht te-midden van zijn verstrooiingen altijd het gezelschap der geleerden op, van hen, die in de mathesis en in de natuurwetenschappen zich een naam hadden gemaakt. Voor hen was zijn beurs open en zijn tafel gedekt: met hen samen te zijn en van hen te leeren was zijn ideaal. Twee halve geleerden en droomers, Coëssin[1)] en Clouet, dwaalden voorts altijd om hem heên. - Toen de 'Terreur' 't heftigst woedde, werd ook Saint-Simon, de 'associé' van von Redern, den Pruis, niet gespaard. De politie kwam vóór zijn deur: 'Is de burger Simon thuis?' vroegen de agenten hem zelf, toen hij de deur uitging. 'Ja zeker ga maar naar boven,' was hel antwoord. Hij had dus den tijd om te ontsnappen; doch hoorende, dat men nu iemand anders lastig viel, keerde hij om, en gaf hij zich toch gevangen. Hij werd in de gevangenis Sainte-Pélagie gezet, en later in de ruimten onder het Luxembourg. Bij den val van Robespierre kwam hij, evenals Babeuf en zooveel anderen, vrij: ongeveer elf maanden had hij in de gevangenis gezucht. Hij begon dadelijk weder zijn speculaties in het groot, en werkelijk stond de associatie als industrieele zaak zeer goed. Het maatschappelijk fonds leverde een inkomen van 150,000 francs rente op. Doch met zijn compagnon, den graaf von Redern, kon Saint-Simon zich niet meer verstaan. Een geweldige twist ontstond. Want meer en meer wilde Saint-Simon, nu er veel geld verdiend was, dat geld dienstbaar maken, om de nieuwere beweging en ontwikkeling der denkbeelden te helpen en te steunen. Industrie en wetenschap moesten naar zijn inzicht hier elkander de hand reiken. Hij wilde een groote industrieele inrichting organiseeren, een model voor arbeid en nijverheid, en tegelijk wilde hij een wetenschappelijke normaalschool oprichten. De graaf von Redern schrikte en wilde op dien weg hem niet volgen: hij wenschte enkel fortuin. Dus gingen zij in 1797 al twistend uit elkander. Saint-Simon die zelf geen kapitaal van aanbelang had aangebracht, liet zorgeloos de liquidatie en verdeeling aan von Redern over: hij kreeg nu voor zijn deel 144,000 francs.

En nu (het was 1798 geworden) kon Saint-Simon, ontslagen van von Redern, zijn leven en werkzaamheden inrichten, zoo als hij wilde. Het doel, waarvoor de fortuin hem middel had moeten zijn, moest worden verwezenlijkt. Met de gelden, door hem thans verworven, meende hij reeds een goed eind ver te kunnen komen. Al wat hij had gezien, op zijn reizen en tochten, de indrukken,

1) F.G. Coëssin schreef: 'Les neuf livres: aperçu général de la théorie des formes sociales', Paris, 1809: zie L. Reybaud, 'Les Réformateurs', Edit. 1864, I p. 455. Later gaf hij nog uit 'Premier Bulletin des Enfans de Dieu', 1829. Men vergelijke over hem Enfantin, Oeuvres tome VII p. 94, en ook de Oeuvres de Saint-Simon et d'Enfantin 'Notice Historique', tome I p. 212, tome VI p. 101 en tome VII. p. 16. Zie voorts de 'Globe' van 6 Januari 1832. Pierre Leroux in zijn boekje 'Malthus et les Economistes', Edit. 1849, pag. 25, bespreekt zijn uitlating over den mensch en het katoen.

die hij had verkregen van het leven, zijne overdenkingen over de ontwikkeling der maatschappij, het moest hem helpen, om aan zijn leven een vaste richting te geven. Hij zou voortaan geheel en al de menschheid gaan dienen. De menschheid moest - zoo zeide hij later - opgaan 'de carrière physico-politique'[1], en de mathesis en natuur-wetenschap moesten de richting wijzen. Doch Saint-Simon constateerde, dat er aan zijn eigen wetenschappelijke vorming nog veel ontbrak. Hij ging dus nog werken en studeeren. Hij bepaalde zich niet tot het lezen der boeken, maar ging wonen vlak over de Polytechnische school, en poogde met de professoren dier inrichting steeds om te gaan. Drie jaren gebruikte hij, om zich de 'physique des corps bruts' eigen te maken. In 1801 verliet hij de woning bij de Polytechnische school, en vestigde hij zich bij de 'Ecole de Médicine'. Hij trad in nauwe verbinding met de heeren der fysiologie. Hij werd zoodoende onderwezen in de 'physique des corps organisés'. Hij werkte hard, al kostte het hem veel moeite, want hij was niet meer in de eerste jeugd, als de hersens zich tot alles laten kneden. En dat werken was tevens een volkomen samenleven met de professoren: hij poogde hun atmosfeer in te ademen. Hij zag de geleerden bij zich aan tafel, hielp hen op alle mogelijke wijze, als zij geld, hetzij voor zich of hun studiën, voor kostbare proeven of zelfs voor beurzen van studenten, noodig hadden. Voor Poisson had hij een kinderlijke vereering. Met Gall, Cabanis, Bichat en met de Blainville had hij allerlei relaties. De kring van Dupuytren wist te vertellen, hoe Saint-Simon dezen geleerde geldelijke hulp poogde te verschaffen, toen niemand nog den later zoo beroemden chirurgijn kende[2]. Waarschijnlijk is het, dat hij, om gelegenheid te hebben de geleerden opzettelijk bij zich aan huis te ontvangen, tot een stap overging, die anders niet goed te verklaren is. Hij ging namelijk 7 Augustus 1801 een huwelijk aan, en wel met mademoiselle de Champgrand, dochter van den generaal van dien naam. Hij zorgde toch reeds eenigszins voor haar, sinds haar vader op zijn sterfbed die dochter onder zijn hoede had gesteld. Zij was een uitnemende vrouw, bekoorlijk door haar bevallige manieren en haar talent om 't gesprek op te houden. Als getuige van 't huwelijk trad de musicus Grétry op. In zijn salons (de woning bij de 'Ecole de Médecine') ontving hij nu op eenigszins weidschen voet alle geleerden, alle kunstenaars, alle mannen van naam, die er wilden komen. Meestal nam hij zelf weinig deel aan hun gesprekken: hij poogde slechts te hooren en goed waar te nemen. Die recepties en al de uitgaven, die hij had meenen te moeten doen om de geleerden te helpen, en zelf meester te worden van de wetenschappen, verslonden echter weldra zijn niet al te groot kapitaal. Aan den weelderigen levens-voet moest een einde komen. Nu scheen ook 't huwelijk niet meer noodig. Geen gemeenschap van

1) Zie Oeuvres de Saint-Simon, Edition Dentu, Vol. I, p. 68.
2) Zie de anecdote wat opgesierd ook bij Pierre Leroux, 'Quelques pages de Vérités', 2de Editie, 1860, p. 10 seqq.

gedachte bestond tusschen zijn vrouw en hem. Even snel als 't huwelijk was gesloten, was het weder ontbonden. Den 24sten Juli 1802 had de scheiding vóór den burgelijken ambtenaar plaats. Saint-Simon was bedroefd, doch ging een nieuw leven in. Zijn vrouw heeft onder den naam van madame de Bawr (zij huwde namelijk een Rus van dien naam, die in 1810 stierf) later een zeer geachte plaats in de Parijsche samenleving gevonden. En zeker begreep haar ordelijke geest het gedrag niet van den man, die - om het leven geheel te doorgronden - niet schroomde befaamde zedelooze huizen te bezoeken, aan de speeltafel te staan, waar de rollen gouds op het groene laken flikkerden, en dat alles, om de grenslijn tusschen goed en kwaad beter te kunnen trekken[1].

Intusschen was allengs de tweede opvoeding, die hij zich zelven had opgelegd, voltooid. Het was trouwens voor het eerst weder rust in geheel Europa, sinds, den 27sten Maart 1802, de vrede van Amiens was geteekend. Indien Saint-Simon iets te openbaren had omtrent de richting, die de ontwikkeling der eeuw moest inslaan, dan was het nu 't tijdstip. Het veld was door den vrede bereid het zaad te ontvangen: en in Frankrijk was in Napoleon een man opgerezen, die iets uitwerken kon, die een wending aan de beschaving kon geven. Saint-Simon ging nu, voordat hij zich zou uitspreken, nog eerst op reis, om te zien of bij andere volken ook algemeene gedachten van vernieuwing gangbaar waren. Hij toog eerst naar Engeland, en hij vond er geen nieuw idee op stapel. Iets later reisde hij naar Duitschland. Ook dáár - wij gebruiken zijn uitdrukkingen - scheen het hem nog kindsheid der gedachten toe, wijl de wetenschap er nog te veel op mystieke grondslagen was gevestigd, doch hij voedde voor dat land veel hoop, wat den vooruitgang der algemeene wetenschap betreft, daar hij de geheele Duitsche natie met hartstocht

1) Zie Saint-Simon, Oeuvres, Edit. Dentu, I, p. 85, 86. ‘Si je vois un homme, qui ne s'occupe pas de science générale, fréquenter les maisons de jeu et de débauche, ne pas fuir avec la plus scrupuleuse attention la société des personnes d'une immoralité reconnue, je dirai: voilà un homme qui se perd; les habitudes qu'il contracte l'aviliront à ses propes yeux et le rendront, par conséquent, souverainement méprisable. Mais si cet homme s'occupe de philosophie théorique, si le but de ses recherches est de rectifier la ligne de démarcation qui doit séparer les actions et les classer en bonnes et mauvaises, s'il cherche à découvrir un remède pour guérir les maladies d'intelligence, qui entraînent ceux qu'elles attaquent dans des routes qui les éloignent du bonheur, je dirai: cet homme parcourt la carrière du vice dans une direction qui le conduira nécessairement à la plus haute vertu’. - Zie over Madame de Bawr een uiterst waardeerende, als brochure uitgekomen ‘notice’ van Delécluze. Zij stierf 1860, en schreef o.a. een klein blijspel: ‘Suites d'un bel masqué’, dat nog vertoond wordt, bijv. in de Odeon October 1911, zie een artikel van Henry Fouquier in de ‘Temps’ van 25 October 1901. Zij was later bitter arm.

de wetenschappelijke richting zag opgaan. Inmiddels kwam hij te Genève, waar mevrouw de Stael (te Coppet) woonde, en aldaar zou hij in 1803 zijn programma in 't licht geven.

II.

Hij was nu 43 jaar en schreef te Genève zijn eerste geschrift: 'Lettres d'un habitant de Genève à ses contemporains'. Het kwam in 1803 uit, en werd (daar de aandacht er niet op viel) vergeten, totdat het in 1826 door Saint-Simon's leerlingen werd teruggevonden. Saint-Simon zelf, die trouwens van zijn vroegere geschriften bijna geen melding maakte, sprak nimmer over die brieven uit Genève. Toch is de inhoud daarvan verrassend en merkwaardig, het resultaat van veel overpeinzing en nadenken.

De eerste brief aan de tijdgenooten begon aldus: 'Ik ben niet jong meer, ik heb al mijn leven met veel vlijt waargenomen en gedacht, en uw geluk is het doel van mijn inspanning geweest; ik heb een plan ontworpen, dat naar mijn inzien u nuttig kan zijn, en ik ga het u voorleggen. - Opent een inschrijving aan het graf van Newton; schrijft allen in: onverschillig zij de som, voor welke gij u verbindt. Ieder inschrijver noeme dan drie mathematici, drie fysici, drie chemisten, drie fysiologen, drie letterkundigen, drie schilders en drie musici. Hernieuwt elk jaar zoowel de inschrijving als de aanwijzing der namen, maar laat iedereen volkomen vrijheid om dezelfde personen te herkiezen. Verdeelt de opbrengst der inschrijving tusschen de drie mathematici, de drie fysici, enz., die nu de meeste stemmen zullen hebben verkregen. Vraagt den voorzitter der "Royal Society" te Londen, de inschrijvingen voor dit jaar te ontvangen. Belast het volgende jaar en de daarop volgende jaren met die taak den persoon, die het meest heeft ingeschreven. Vordert van hen, die gij zult benoemen, de verplichting, dat zij noch posten, noch eere-ambten, noch geld zullen aannemen van eenige fractie onder u; maar laat elk individueel volkomen vrij, om hun krachten zóó te gebruiken, als zij zullen wenschen. - Alsdan zullen de mannen van genie in 't genot komen van een belooning, die hen en u waardig is; die belooning zal hen op de éénige goede plaats zetten, welke hun de middelen geeft, om u al die diensten te verleenen, waarvoor zij geschikt zijn; die plaats zal het doel der eerzucht van de meest energieke geesten worden, hetgeen hen zal aftrekken van richtingen, die voor uw rust schadelijk zijn. Door dezen maatregel *zult gij chefs geven* aan hen, die aan den vooruitgang van uw geestelijke verlichting werken, gij zult aan die chefs een onvergelijkelijk aanzien verschaffen, en gij zult een groote geldelijke macht te hunner beschikking stellen'[1)].

Men ziet wat Saint-Simon wilde. Hij wenschte aan de maat-

1) Iets in dien geest (doch uit de verte) is in Frankrijk in 1897 gedaan bij den dood en *het graf* van Pasteur, toen Mevrouw de Hirsch geb. Bischoffsheim twee millioen franken voor een min of meer wetenschappelijke instelling, als waarop Saint-Simon doelde, gaf.

schappij in haar werken, denken en streven een leiding te geven. Gelijk vroeger die maatschappij in den bloeitijd der Middeleeuwen door de geestelijkheid was geleid, zoo moest ook nu weder het meest denkend gedeelte der menschheid de richting aan de beweging aangeven. Er moest in den arbeid der menschen weder orde, weder een vaste lijn komen, in plaats der bestaande maatschappelijke anarchie. Saint-Simon wilde nu, dat een en twintig genieën, van allerlei wetenschap en kunst, tot het aanzien van ‘gekozenen der menschheid’ werden verheven, dat zij door die menschheid zouden worden beloond en dus in een geldelijke positie werden geplaatst, waardoor zij van niemand meer afhingen. Dan zouden die genieën van-zelf de taak kunnen opnemen van leiders der menschheid te zijn. En bij het volvoeren van die taak zouden zij zich zelven kunnen blijven. Zij behoefden dan geen leden te zijn van academies, deze toch bevorderen slechts de routine; zij, die daarin zijn gekozen, vreezen haast altijd nu te dalen, willen zich op dezelfde hoogte houden, en doen niets. Zij behoefden dan niet te werken voor het brood, gelijk men thans de genieën zich ziet afsloven en worstelen met allerlei geldelijke ongelegenheden. Zij behoefden geen posten van eenige regeering aan te nemen, en daardoor verplicht te zijn ‘secondairement’ te denken. Dit alles zou ophouden. De genieën zouden werkelijk de ideeën voor de menschheid kunnen aanbrengen. Zij zouden zich niet verlamd gevoelen, neen, met stoutheid de wieken hunner geestdrift uitschieten. Indien er dus op die wijze lijnen van organisatie konden getrokken worden, waardoor de genieën werkelijk de leiding der menschheid in handen kregen, dan rekende Saint-Simon dat het alles beter zou gaan. De anarchie en de krijg zouden ophouden. ‘Ruimte voor de Archimedessen!’ - zoo riep hij uit - ‘geen hulde meer toegebracht aan de Alexanders!’ Zijn plan kon, naar zijn inzicht, de basis wezen van een algemeene organisatie. Doch (zoo vroeg hij zich zelven af) zou het aangenomen worden?

Hij rekende zelf niet op een dadelijke aanneming, doch hij wilde daarom de publieke opinie voorlichten. Hij verdeelde daarvoor in gedachte de menschen in drie klassen. De eerste klasse was die van den vooruitgang: zij was samengesteld uit de geleerden, de mannen der kunst (‘artistes’) en allen die liberale ideeën hadden. De tweede klasse was die van het behoud: zij bestond uit de eigenaars, vooral van den grond. De derde klasse had tot leus 't woord gelijkheid, en bevatte het surplus der menschheid, zonder eigendom, zonder bezit. Elk dier klassen wilde hij nu opwekken tot het doen verwezenlijken van zijn plan. - Tot de eerste klasse richtte hij slechts een kort woord: ‘Gij geleerden en kunstenaars hebt den scepter der publieke opinie in uw handen; grijpt dien moedig en stevig aan. Overwint slechts de kracht der inertie van uw eigen stand. Welaan, mathematici, begint!’ - Tot de

tweede klasse, die van het behoud, die der eigenaars, zou hij het volgende zeggen: ‘Aanvaardt het plan, doet het vrijwillig, want anders zult gij door de geleerden en kunstenaars er toe gedwongen worden, en de geschiedenis van 1789 zal zich dan voor u herhalen. In die dagen werd ook de beweging door geleerden en kunstenaars opgezet; gij gingt u verzetten, toen verbonden zich die geleerden en kunstenaars met de niet-bezitters, en de uitkomst was wel is waar, dat de geleerden nu ook hun partij verloren, daar het bestuur in handen der groote menigte der onwetenden kwam, maar gij eigenaars en mannen van het behoud werdt onmeêdoogend geslagen. Gaat dus nu mede; gij kunt de crisis nog beletten, en de taak der overgangs-toestanden verlichten. Gij kunt de “régulateurs” der beweging worden, en op die wijze de regeerings-plaatsen blijven innemen’[1)]. - Tot de derde klasse, de mannen zonder eigendom, het surplus der menschheid, zou hij aldus spreken: ‘Vrienden, maakt dat de rijken, die tot nu toe geen andere bezigheid hebben gehad, dan u bevelen te geven, gedwongen worden u onderwijs en beschaving te schenken. Betaalt ze dan met aanzien en eer. Wie anders kunnen u nu beschaven en voorthelpen dan de geleerden? Want een geleerde is iemand die voorziet, die voorspelt. Tegenwoordig is er een omwenteling in de wetenschap. Toetssteen van alle kennis wordt de waarneming en de ervaring. De imaginatie mag niet meer worden aangewend. In plaats van astrologen zijn astronomen gekomen, in plaats van alchimisten chemisten, zoo zal ook fysiologie de filosofie vervangen. Welnu, ook de sociale betrekkingen moeten thans als fysiologische verschijnselen opgevat worden. Gaat mijn plan door, dan zullen waarlijk de geleerden, enz. in de gelegenheid gesteld worden uw verstand te vermeerderen. Bedenkt wel, dat gij daarom alléén onder de heerschappij staat der klasse van de eigenaars, die tien-, twintig- en honderdmaal geringer in aantal is dan de massa uwer reien, omdat de eigenaars verre boven u in verstand ontwikkeld zijn. Zoekt op gelijken trap te komen. Zoowel geleerden als kunstenaars moeten u helpen. Door mijn ontwerp heb ik getracht alle plannen te uwer ontwikkeling tot één straal te leiden. Helpt dus! Schrijft in, indien gij kunt. Bij de keuze der benoemingen zal ik u helpen.’

Het plan zou nu in 't algemeen leiden tot een organisatie der maatschappij op deze grondslagen: de geestelijke macht in handen der geleerden; de wereldlijke macht in handen der eigenaars; de

1) Saint-Simon begreep overigens, dat zijn plan wel niet door het tegenwoordige geslacht der eigenaars zou worden aangenomen. Hij maakt daaromtrent deze fijne opmerking: ‘Toutes les fois qu'une découverte, pour être mise en pratique a besoin d'habitudes différentes que celles existantes à l'époque, à laquelle elle parait, c'est un trésor dont la génération qui l'a vu naître ne doit jouir que par le sentiment d'affection qu'elle porte à la génération appelée a en profiter’. Zie Oeuvres de Saint-Simon, Edition Dentu, Premier volume, 1868, p. 34.

macht om hen te benoemen, die de taak zouden vervullen van leiders der menschheid te zijn, in handen van ieder; het loon der regeerders moest bestaan in aanzien en achting (‘considération’).

Tot zoover gekomen, ging Saint-Simon nu hetgeen hij verder te zeggen had ontwikkelen bij wijze van droom of openbaring. Hij hoorde des nachts een stem: ‘Rome zal de aanmatiging laten varen om de hoofdplaats van Mijn kerk te zijn; de paus, de kardinalen, bisschoppen en priesters zullen ophouden in Mijn naam te spreken.’ De stem ging zoo voort, verklaarde, dat de menschheid zich moest ontwikkelen en volmaken in de kennis van het goed en kwaad, dat op die wijze de aarde weder eens een paradijs kon worden: - en zette uitéén, dat de godsdienst tegenwoordig niet meer gelijken tred met de wetenschap hield. Er zou dus verandering komen, want de Godheid ontnam aan de bedienaars der altaren dadelijk het recht om in Haar naam te spreken, zoodra de priesters ophielden geleerder te zijn dan de kudde, die zij moesten leiden, zoodra zij zich lieten beheerschen door de wereldlijke macht. In de richting van Newton moest thans een nieuw tijdperk beginnen. De 21 ‘élus de l'humanité’ zouden den Raad van Newton heeten en de Godheid vertegenwoordigen. De menschheid zou zich in vier deelen splitsen (de Engelsche, Fransche, Duitsche en Italiaansche afdeeling) en iedere afdeeling zich in secties verdeelen. Ieder mensch moest tot een dier af-deelingen of secties behooren, en voor den Raad van Newton en voor het bestuur zijner afdeeling en voor dat van zijn sectie zijn inschrijving doen. *Ook de vrouwen zouden toegelaten worden om in te schrijven; zij konden ook benoemd worden*. In elke vergadering van het ‘Conseil’ (op elken trap uit zeven leden bestaande) zou de mathematicus de voorzitter wezen. Elk ‘Conseil’ zou een tempel laten bouwen, middelpunt van alles, door werken der kunst opgeluisterd; rondom den tempel zouden laboratoria, werkplaatsen en colleges verrijzen. *Alle menschen zouden moeten werken*. Zij moesten zich beschouwen als werklieden, verbonden aan een atelier, waarvan de arbeid het doel had, om de menschelijke intelligentie tot de goddelijke ‘prévoyance’ te doen naderen[1)]. Het hoogste ‘Conseil’, dat van Newton zou geheel den arbeid besturen: die Raad zou overal alles in het werk stellen, om de gevolgen der algemeene zwaartekracht goed te doen begrijpen, want dat was de éénige wet, waaraan het heelal was onderworpen.

In een tweeden, zeer korten brief werd dit alles nog eenigszins nader bevestigd en ontwikkeld: de plicht van allen om te werken - de armen met de handen, de rijken met de hersens - werd nader uitéengezet, en op den vóórgrond gesteld, dat talenten, en niet enkel onbeteekenende deugden als kuischheid, enz., het kenmerk waren der mannen, die de menschheid moesten leiden. Op twee punten

1) ‘Tous les hommes travailleront; ils se regarderont tous comme des ouvriers attachés à un atelier, dont les travaux ont pour but de rapprocher l'intelligence humaine de Ma divine prévoyance’: zegt de stem, zie ‘Oeuvres de Saint-Simon’, Edition Dentu, Vol. I, p. 55.

werd nog nader gedrukt: de vóórrang van de geestelijke macht boven de wereldlijke, en het gelijksoortig karakter van fysieke en moreele verschijnselen.

De brieven uit Genève wilden dus aan de menschheid een nieuwe organisatie geven: een orde steunende op het denkbeeld, dat de geheele menschheid een éénheid was, dat een ieder in die menschheid moest werken, en dat de geleerden en mannen der kunst bij dat werken, de leiding moesten hebben. De taak van de vrouw was hierbij niet over 't hoofd gezien. Voorts werd die nieuwe orde min of meer bij wijze van godsdienst ingesteld. Op te merken was hierbij, dat Saint-Simon het autoriteits-beginsel met ietwat aristocratische tint - zij 't dan ook hier het gezag van de wetenschap - sterk omhelsde, en dat hij voor niets zoozeer vreesde als voor een overlaten der macht aan de groote onwetende massa.

Saint-Simon koesterde werkelijk de overtuiging, dat dit plan tot iets zou leiden. Hij zond het met een brief aan den eersten consul Bonaparte, die volgens hem, de éénige tijdgenoot was, in staat het te beoordeelen, maar blijkbaar kwam het niet onder diens oogen. Trouwens geen mensch lette op het boekje, dat dit programma bevatte.

Het verblijf te Genève was nog in een ander opzicht een teleurstelling. Saint-Simon deed namelijk moeite, om mevrouw de Stael te bewegen met hem een huwelijk aan te gaan. Hij wenschte haar volkomen hulp zich te verzekeren bij den grooten wijs-geerigen arbeid dien hij ondernam. Hij werd echter afgewezen[1)].

Sinds keerde hij over Duitschland naar Parijs terug. Maar bij de teleurstellingen voegde zich nu de bittere omstandigheid, dat het geldelijk kapitaal, 't welk hij gebruikt had, om zich zelven de tweede wetenschappelijke opvoeding te geven, allengs geheel was verteerd. De kostbare wijze van leven, de gastvrije ontvangst der geleerden en kunstenaars aan zijn tafel, had de toch niet zeer groote som, die bij de liquidatie met von Redern zijn deel was geweest, weldra doen slinken. Hij wilde een groot wetenschappelijk werk ontwerpen, maar de noodzakelijkheid, om voor het dage-lijksch brood te zorgen, belette hem voort te gaan. In 1805 was hij bepaald op 't punt tot de uiterste armoede te vervallen. Hij trachtte een kleine betrekking te krijgen, om in het leven te kunnen blijven en te kunnen schrijven. Een bekende van vroeger, de graaf de Ségur, hielp hem en bezorgde hem een postje aan de Bank van Leening. Het was een betrekking van copiïst, en tegen negen uren schrijvens per dag verdiende Saint-Simon daarmede 1000 francs in het jaar. Gedurende zes maanden hield hij dit vol. Des nachts werkte hij dan aan zijn wetenschappelijken arbeid. Maar de gezondheid leed hieronder: hij begon bloed te spuwen, en

1) Booze tongen vertelden, dat hij zijn declaratie aldus inrichtte: ‘Madame, vous êtes la femme la plus extraordinaire du monde, comme j'en suis l'homme le plus extraordinaire: à nous deux, nous ferions sans doute un enfant encore plus extraordinaire.’

kwijnde weg. Toen deed het toeval hem in het begin van 1806 een zijner vroegere bedienden ontmoeten, Diard, die van 1790 tot 1797 zijn kamerdienaar was geweest, en die van hem was afgegaan tijdens zijn scheiding met den graaf von Redern. Deze zeide tot hem: ‘Mijnheer de graaf, die plaats aan de Bank van Leening is niet voor een man als gij; - ga mede naar mijn huis, gij kunt dáár rustig werken en schrijven, en u zelven recht doen’[1]. Saint-Simon ging mede, en de wakkere Diard zorgde voor alles, voor eten en papier. Wel deed Saint-Simon nu ook in 1807 moeite bij von Redern, om dezen te bewegen, iets meer uit de vroegere liquidatie hem uit te keeren: een korte briefwisseling, die van Mei 1807 tot Augustus 1807 duurde, had tusschen hen plaats, terwijl Saint-Simon de questie als 't ware wilde onderwerpen aan een arbitrage van den senator Boissy d'Anglas[2], doch dat alles leverde niets op. Diard bleef de éénige die hielp, en die zelfs de hooge drukkosten ging betalen van Saint-Simon's nu gereedkomend werk. Want in 1807 was hij klaar met zijn eersten wetenschappelijken arbeid. Wij bedoelen zijn ‘Introduction aux travaux scientifiques du XIXme siècle’.

Met het drukken van 't werk werd in 1807 een aanvang gemaakt. zoodat één deel als geheel toen uitkwam. Het geheele werk zou uit vier groote afdeelingen bestaan. Onder het bewerken schijnt Saint-Simon echter eenige wijziging aan zijn denkbeelden te hebben gegeven. Ten minste in 1808, werd een editie in twee deelen uitgegeven, terwijl voor het eerste deel de afgedrukte vellen van den eersten druk werden gebruikt. Van die uitgave van 1808 werden nu slechts honderd exemplaren gedrukt; het doel was niet om het boek verkrijgbaar te stellen, maar om het te verdeelen onder de leden van het Instituut. Voorts werden de onkosten van het boek vrij kostbaar, sinds Saint-Simon er groote citaten der geleerden inlaschte, ja bij voorbeeld de gansche inleiding tot de encyclopedie van zijn vroegeren meester d'Alembert er in opnam. Dit stuk van d'Alembert vulde de bladzijden 163 tot 372 van het eerste deel. Saint-Simon ontzag dus de middelen van Diard niet. Hij had slechts zijn doel op het oog. Daarbij, hij gevoelde zich - al was hij arm - nog altijd edelman: zijn ‘misères’ waren ‘misères de grand seigneur’[3].

1) Zie Oeuvres de Saint-Simon, Edition Dentu, Vol. I, p. 74, 104.
2) Zie Oeuvres de Saint-Simon, Edition Dentu, Vol. I, p. 61.
3) Denk aan de woorden van het Avant-propos: ‘J'écris parce que j'ai des choses neuves à dire: je présenterai mes idées telles qu'elles ont été forgées par mon esprit: je laisse aux écrivains de profession le soin de les limer; j'écris comme un gentilhomme, comme un descendant des comtes de Vermandois, comme un héritier de la plume du duc de Saint-Simon. Ce qu'il y a eu de plus grand de fait, de plus grand de dit, a été fait, a été dit par des gentilhommes: Copernic, Galilée, Bacon, Descartes, Newton et Leibnitz étaient gentilhommes. Napoléon aurait mis par écrit les conceptions qu'il exécute, si le trône ne s'était pas trouvé vacant’. Zie Oeuvres choisies, 1859, tome I, p. 60.

Ook nu weder werd door Saint-Simon alle moeite gedaan om de aandacht van Napoleon te trekken. In zekeren zin was zijn boek - zoo schreef hij - een beantwoording der prijsvraag, die Napoleon in deze woorden aan het Instituut had opgegeven: ‘Geeft mij rekenschap van den vooruitgang der wetenschap sinds 1789; zegt mij, welke haar tegenwoordige toestand is, en welke de middelen zijn om haar groote vorderingen te doen maken.’

Tot dat einde wordt nu in zijn boek eerst de aandacht gevestigd op de tweeledige methode, die de wetenschap bij haar onderzoek gebruikt, toen rede en waarneming de taak gingen vervullen, tot nu toe door de verbeelding alleen ter hand genomen. Die tweeledige methode is de synthese en de analyse. Door analyse klimt men van bijzondere feiten op tot een algemeen feit; door de synthese daalt men van het algemeen feit tot de bijzondere feiten af. Saint-Simon noemt nu de synthese de methode a priori, de analyse die a posteriori. Na dit vastgesteld te hebben, gaat hij van de zeventiende en achttiende eeuw de denkers en onderzoekers waardeeren en rangschikken, al naarmate zij de methode a priori of die a posteriori hebben gebruikt. In de zeventiende eeuw wijst hij op Baco en Descartes als de mannen der methode a priori. Descartes vooral is hier de held; hij is de man, die heeft durven zeggen, dat de mensch slechts gelooven moet de zaken, die hem door de rede worden getoond, en bevestigd zijn door de ondervinding: hij wierp het bijgeloof dus omver, en onderwees een volgens vaste methode te-werk gaanden twijfel. Doch de richting a priori kwam nu vooreerst niet verder. Daarom nam de achttiende eeuw de methode a posteriori ter hand, en begonnen Locke en Newton, elk op zijn gebied, de één op de kennis der georganiseerde wezens, de ander op de kennis der ‘brute’ lichamen, de analyse toe te passen. Zij verkregen bewonderenswaardige resultaten. Toch sluit hun methode die van Baco en Descartes niet uit. Neen, beide methodes zijn voortreffelijk. Zij moeten beurtelings gebruikt worden. Het is een fout der 18de eeuw, dat men hier aan strijd en aan tegenstelling dacht. Zoowel het generaliseeren als het particulariseeren heeft zijn recht van bestaan[1)]. Wellicht zijn nu in de richting a priori weder goede ontdekkingen te doen[2)]. Saint-Simon gaat intusschen de werken na, die volgens hem in de 18de eeuw baanbrekend de wetenschap, te midden der discussies tusschen de Locke-Newton-school en de school van Cartesius, hebben vooruitgebracht. Hij telt vier zulke werken op,

1) ‘Si la question avait été bien posée, l'école n'aurait pas mis en discussion laquelle des deux marches, de la synthétique ou de l'analytique, était la meilleure: idée aussi extravagante que celle d'examiner ce qui vaut le mieux, pour l'action d'une pompe, de hausser ou de baisser le piston; question à laquelle on répond: quand le piston se trouve dans la partie supérieure du corps de pompe, il faut le baisser; quand il est dans la partie inférieure, il faut l'élever; c'est son mouvement alternatif de haut en bas et de bas en haut qui entretient l'action de la pompe’. Zie Oeuvres choisies, I, p. 76, 77.
2) Zie Oeuvres choisies, I, p. 164.

die hij gaat ontleden. Twee sluiten zich aan bij Newton. Het zijn: ‘La théorie des fonctions’ van Lagrange en ‘La Mécanique céleste’ van Laplace. Met citaten wordt de verdienste dezer boeken bepaald. De twee andere werken sluiten zich meer bij Locke aan. Het zijn: ‘Le Traité des sensations’ van Condillac[1)] en ‘L'Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain’ van Condorcet. Bij de behandeling van Condorcet vooral verwijlen de gedachten van Saint-Simon met voorkeur. Hij prijst Condorcet die het begrip van ontwikkeling en vooruitgang op de historie der menschheid heeft toegepast, die zóó den ganschen loop der geschiedenis van de menschheid in telkens stap voor stap, doch telkens flink vooruitgaande tijdvakken heeft afgedeeld, en voorts zich een toekomst heeft durven denken, waarin haast geen grenzen aan de volmaaktheid der menschen waren gesteld. Saint-Simon vindt Condorcet's geschrift een kostelijk boek, al is het, dat enkele groote gebreken niet zijn te miskennen. Vooreerst heeft Condorcet niet bedacht, dat de menschheid een periode van ouderdom en achteruitgang kon hebben; en dan begoochelde hem steeds zijn opvatting van de republiek als besten regeerings-vorm; hierdoor heeft hij niet onpartijdig, niet historisch genoeg kunnen zijn, om de rol der koningen en priesters te waardeeren. Condorcet heeft te dikwijls, volgens Saint-Simon, een roman geschetst, terwijl hij geschiedenis meende te leveren. - Na aldus de vier baanbrekende werken der 18de eeuw te hebben behandeld, staat Saint-Simon nog stil bij Lavoisier's denkbeelden over de chemie en bij de werken van Linnaeus over de botanie. Maar de vooruitgang der nieuwe richting is niet alleen te zoeken in de wetenschappen, daarnaast staan de pogingen van de mannen der kritiek, der nieuwe school, die zich tot taak stelden, om het sociale bestaan der menschen te verbeteren. Saint-Simon bedoelt den strijd, dien de Encyclopedie in de 18de eeuw gevoerd heeft tegen het stelsel der Kerk. Dat stelsel der Kerk was een systeem, dat door de menschheid was gebouwd, toen de imaginatie de grootste kracht had en de rede het minst ontwikkeld was. Nu werd er slag tegen geleverd door Diderot en d'Alembert, en sinds die worsteling klom steeds het aanzien der fysici, en verminderde daarentegen de invloed der theologen. De stoute pogingen der strijdlustige Encyclopedisten gingen dus hand aan hand met de ontwikkeling der zuivere wetenschap. In afwachting dat Saint-Simon in staat was een nieuwe encyclopedie te ontwerpen; een encyclopedie voor de 19de eeuw - waarvoor hij reeds (op het voetspoor van de plaat der Encyclopedisten) een nieuwen kennis-boom in teekening ontwierp - ging hij thans in zijn tweede deel, het doorloopende betoog afbrekende, losse stukken en fragmenten uit zijn portefeuille (de bouwstoffen van het nieuwe stelsel) aan zijn lezers ten beste geven.

1) In de kritiek op Condillac lees ik bij Saint-Simon deze woorden: ‘Un homme ne vaut tout ce qu'il peut valoir, qu'en affranchissant son âme de la sensation de subalternité’. Zie Oeuvres choisies, I, p. 94.

Onder die stukken zijn werkelijk soms belangrijke denkbeelden, al zijn zij over 't geheel te schetsachtig bewerkt. Wij laten daar de natuurkundige questie der ‘solides’ en der ‘fluides’ en andere natuurkundige vraagstukken, waarmede hij ook in 't begin van het eerste deel zich had bezig gehouden, en waarin hij zich nog al had verward. Maar zeer bijzonder treffen ons de opmerkingen, die hij over de ontwikkeling der menschen in 't algemeen, over den godsdienst en over de zedeleer uitéénzet. - Volgens hem is de afstand tusschen mensch en dier in 't begin zoo groot niet geweest. De mensch heeft, gebruik makende van zijn meer voordeelige organisatie, misschien van een kleine fysieke superioriteit, de andere diersoorten er onder gehouden. Indien het menschelijk geslacht van den aardbol verdween, zou de diersoort die na den mensch het best was georganiseerd, zich ontwikkelen en naar boven komen[1]. - En even verrassend zijn soms de wenken over de geschiedenis. Het menschelijk geslacht wordt altijd door hem als een éénheid beschouwd, en de kindsheid, de jongelingstijd, de wording van den man, de rijpe leeftijd van de menschheid achtereenvolgens behandeld. Op de monumenten uit elk dier leeftijden wordt de opmerkzaamheid gevestigd. Natuurlijk zijn bij die overzichten de fouten menigvuldig: zooals de meening van Saint-Simon, dat men een goede geschiedenis van den menschelijken geest kan maken, zonder op Indië of China te letten, doch er komen van tijd tot tijd ook lichtpunten voor. Ik bedoel de vingerwijzing, dat Amerika misschien de rol van Europa zal overnemen; de goede beschouwing der Middeleeuwen, die toen nog als de duistere eeuwen van barbaarschheid werden beschouwd (I, p. 192)[2]; en de waardeering der Arabieren en van hun pogingen om aan de wetenschappen een nieuwe richting te geven. Niet te vergeten is het, dat Saint-Simon (I, p. 198) hier voor het eerst gebruik gaat maken van de nieuwe term ‘philosophie positive’. - Hand aan hand met deze voorstellingen gaan Saint-Simon's beschouwingen over den godsdienst. Daar is menige zonderlinge opmerking over de ontwikkeling van Idolatrie tot Polytheïsme, van Polytheïsme tot Deïsme, en van Deïsme tot Fysicisme; gelijk mede over de stichting van het Christendom en over de organiseerende kracht, die Paulus daarbij ten toon spreidde; doch geheel eigenaardig is de uitéénzetting, hoe de geestelijkheid in de Middeleeuwen daarom zóó hoog stond, omdat werkelijk de geestelijken toen intelligenter

1) ‘L'homme n'a pas été primitivement séparé des autres animaux par une forte ligne de démarcation: on reconnait, en comparant son organisation à celle des autres animaux, que sa structure, tant interne qu'externe, est en somme la plus avantageuse de toutes. Pourquoi attribuer sa supériorité morale à une autre cause?’ Zie Oeuvres choisies, I, p. 171.
2) Hier bij deze waardeering der Middeleeuwen ziet men vooral, hoe helder de blik van Saint-Simon was. Condorcet begreep van de Middeleeuwen niets. Hij spreekt slechts van een ‘anarchie féodale’, zie ‘Esquisse d'un tableau historique’, Editie 1798, p. 154 en p. 158/159.

en beter dan de leeken waren[1]. Eerst toen die meerderheid van verstand en gemoed ophield, kwam er scheuring. Luther heeft Saint-Simon's sympathie niet. Hij is ruwer dan noodig was tewerk gegaan. Door Luthers schuld is ook Engeland te veel van Europa geïsoleerd. Hoe dit zij, thans is de richting deze, dat het godsdienstig Deïsme allengs plaats maakt voor het Fysicisme; een godsdienst op natuurkennis gebouwd, zij het dan ook waar, dat de tegenwoordige tijd nog niet geschikt is voor dien overgang. In deze tijden is niet veel anders mogelijk dan een dualisme: 't Fysicisme voor de verstandigen, het Deïsme voor de groote menigte[2]. - Wat de zedeleer aanbetreft, zoo meent Saint-Simon, dat het negatief beginsel van het evangelie: 'Doe niet aan anderen, wat gij niet wilt dat men u doet' plaats moet maken voor een ander en positief beginsel, en wel dit: '*De mensch moet werken*'. Arbeid toch is tevens het geluk der menschen. Slechts moet men het denkbeeld van arbeid breed opvatten: een geleerde, een kunstenaar behoort wel degelijk tot de arbeiders. Maar een rentenier, een eigenaar zonder ambt of betrekking, en die niet persoonlijk het werk bestuurt, dat zijn eigendom productief moet maken, is een wezen tot last van de maatschappij strekkend. De zedeleer moet hierop steeds de aandacht vestigen. De wetgever moge het vrije en volledige gebruik van het eigendom toestaan, de moralist moet de openbare meening voortdrijven, om den niets-doenden eigenaar te straffen, door hem alle achting en eer te ontnemen. In dien geest moet men een nieuwen catechismus vaststellen.

Als Saint-Simon dit alles heeft besproken, doet hij als 't ware een beroep op Napoleon. De keizer is de man die getoond heeft, dat hij de nieuwe denkbeelden der 19de eeuw, die nog gisten en woelen en nog geen vasten vorm hebben, weet te organiseeren. Saint-Simon prijst zijn constitutie van het koninkrijk Italië, met haar splitsing der regeerende klassen in een college van grondbezitters, een college van kooplieden en een college van geleerden en kunstenaars; hij heeft ook niets dan lof over voor de instelling van het legioen van eer, die het valsche gelijkheids-beginsel bestrijdt, en voor de splitsing der geleerde instellingen in een instituut voor de zuivere wetenschap en academies voor het onderwijs. Dat Napoleon, geholpen door een modernen Descartes, de nieuwe richting geheel en al in handen neme! Want de keizer zal triomfeeren over Europa, en de nieuwe sociale organisatie zal dan tot stand komen.

Zóó dacht en droomde Saint-Simon op zijn kamertje bij Diard, en maakte hij zich illusiën over een Napoleon, die zich zou hebben

1) Saint-Simon gebruikt meer dan eens het woord, dat hij aan Alexandre Farnèse toeschrijft: 'Alexandre Farnèse disait avec raison, qu'il ne connaissait rien de plus insupportable qu'un soldat poltron et *un ecclésiastique ignorant*'. Zie Oeuvres choisies, I, p. 225.
2) Het is daarom dat Saint-Simon zijn geschriften nog niet voor ieder wil verkrijgbaar stellen. Hij deelt ze slechts rond. Zie Oeuvres choisies, I, p. 215.

kunnen opwerpen tot den krachtigen leidsman der nieuwe toestanden, zooals de negentiende eeuw die vorderde, nu de politiek op niets anders mocht steunen dan op de krachten der natuur, en slechts in de kennis der natuurwetten het geneesmiddel mocht gezocht worden voor de kwalen der menschheid. Doch diezelfde Napoleon, zoo even teruggekeerd van Tilsit, was juist bezig meer en meer den rug toe te wenden aan de denkbeelden der toekomst, aan alles wat slechts eenigszins naar ideologie zweemde, en wilde daarentegen de bemiddelaar worden tusschen het verleden en het heden. De keizer begon zelfs bij voorkeur de regeerings-middelen van het verleden te gebruiken. Saint-Simon kwam dus met zijn beroep op Napoleon niet verder. Intusschen had hij zijn boek, dat hij niet voor het publiek verkrijgbaar had willen stellen, aan de geleerde instellingen van Frankrijk en aan de geleerden doen toekomen. Doch ook thans zouden Saint-Simon droeve teleurstellingen wachten. Wel schreef een Lacépède hem, dat hij zijn boek met belangstelling zou lezen; doch, toen Lacépède's boekerij later verkocht werd, vond men het onopengesneden exemplaar. En aldus ging het met de meesten. Den 14^{den} Juni 1808 had Saint-Simon zijn boek aan het ‘Bureau des Longitudes’ aangeboden, maar ook dit geleerde lichaam wilde niet veel van het boek weten. Hier gaf Saint-Simon het nog niet dadelijk op. Enkele brieven werden door hem nog tot het ‘Bureau’ gericht, die dan ook uitkwamen onder den titel van ‘Lettres au Bureau des Longitudes,’ brieven, waarin hij zijn doel op enkele fragmentarische punten nog nader wilde verduidelijken, en die hij inleidde door een kleine merkwaardige autobiografie[1)], met nadruk herinnerend, dat hij zijn fortuin ter wille der wetenschap had prijs gegeven: - het hielp niets. De voorzitter van het ‘Bureau des Longitudes’, de heer Bouvard, antwoordde hem met een brief vol fouten, waarin hij verklaarde, dat het onderwerp in zijn boek behandeld niet tot de competentie van deze instelling behoorde.

Overal dus onverschilligheid ten opzichte van zijn denkbeelden, die naar hij meende, de wereld moesten vervormen! Het jaar 1809 brak aan, en geen teeken van instemming was ergens te bespeuren. Hij was daarbij reeds bijna 50 jaar, en ernstig vroeg hij zich af, of hij op zijn weg kon voortgaan. Was zijn denkbeeld, om de menschen te voeren tot de ‘carrière physico-politique’, geen hersenschim? Roeide hij dan tegen den stroom in en begreep hij de teekenen der tijden niet? Eenige zeer schoone bladzijden uit die dagen van het jaar 1809 behelzen dan ook een soort zelf-onderzoek, maar een zelf-kritiek, die tot nieuwe wakkerheid aanspoorde[2)]. In deze bladzijden wierp hij een achterwaartschen blik op wat hij gedaan en geschreven had; erkende hij, dat hij zijn boek ‘Introduction aux travaux scientifiques du XIXme siècle’ slechts als fragment had bewerkt, ten deele reeds zich had vergist,

1) Zie de autobiografie in de Oeuvres. Edition Dentu, tome I, p. 64-74.
2) Zie de bladzijden, Oeuvres, Edition Dentu, tome I, p. 77-88. II.

omdat hij de ontwikkeling zijner ideeën nog niet goed had opgezet. Maar als in één adem vervolgde hij: ‘Mijn leven vertoont een aanéénschakeling van struikeling en val, en toch heb ik mijn doel niet gemist, want wel verre van te dalen, ben ik altijd gestegen: geen enkele val heeft mij doen neêrploffen tot het punt vanwaar ik uitging. Ik gevoel, dat ik deel heb gehad aan de rijzing van den vloed. Dikwijls ben ik teruggeworpen, maar een dwingende kracht heeft het altijd op die stremming gewonnen. Nu bijkans 50 jaren oud, en gekomen op een tijdstip, waarin men gewoonlijk den aftocht begint en de rust zoekt, treed ik de loopbaan eerst in, na een langen en moeitevollen weg; ik ben dáár, waar ik wilde wezen en moet nu voorwaarts’. Hij koesterde slechts de bezorgdheid, dat het publiek zijn persoon verkeerd zou beoordeelen, afgaande op een oppervlakkige kennisneming van zijn leven. Hij gaf toe, dat er veel hartstochtelijks in hem was geweest. ‘Maar - zoo sprak hij - de hoogste graad van exaltatie is noodig, om de groote wetenschappelijke questies in al haar omvang te behandelen’; daarbij moet men bedenken, dat ‘de echt wetenschappelijke man op zijn eigen persoon (dat horloge opgesloten in het groote wereld-stelsel) telkens experimenten waagt, en zich zelven telkens in nieuwe maatschappelijke verhoudingen plaatst. Hij nu, die zulke onderzoekingen met zijn persoon doet, zal vele daden uitrichten, die oppervlakkig het merk der dwaasheid zullen dragen (“il peut et doit même faire beaucoup d'actions marquées au coin de la folie”), doch niet de handeling op zich zelve, neen, het oogpunt waaruit men iets doet, beslist over de daad, gelijk hij, die ter wille der wetenschap op een dier een vivisectie doet, niet daarom een wreed man behoort genoemd te worden. De groote zaak is voor den mensch deze, dat men in de kracht van zijn jaren het meest oorspronkelijke en meest bedrijvige leven leidt, en in zijn ouderdom al zijn waarnemingen kan overzien, om ze tot filosofie te verheffen... Elke menschelijke generatie is te vergelijken bij een boomgaard van vruchtboomen. In de lente bloeit alles, doch hoeveel bloesems stuiven weg! In den zomer is er op een deel van 't geboomte de schoonheid van den krachtigen groei, op een ander kwijning en verval reeds te zien. In den herfst blinkt tusschen 't gebladerte het rijpe ooft: dat is het schouwspel van het gelukkige deel eener generatie, 't welk zich door nuttige werken onderscheidt. In het begin van den winter blijven nog enkele vruchten standhouden: het zijn de wijsgeeren, die, na zeer veel waarneming en ondervinding te hebben opgedaan, kracht genoeg behouden, om rekenschap van hun werken te geven met warmte, helderheid en nauwkeurigheid: zij zijn de filosofen die iets ontdekt, iets uitgevonden hebben...’

Saint-Simon werd dus niet moedeloos. Integendeel, hij was met gloed en vuur zijn herfst ingetreden. Hij zou - hoe arm hij was, en hoeveel teleurstellingen hij had - zijn weg krachtig opwandelen. In zijn ‘Introduction aux travaux scientifiques’ had hij gezegd, dat het een groote zaak zou wezen een N i e u w e E n c y c l o p e d i e te maken, en dat dit een werk was, dat de samenwerking

van alle geleerden eischte. Hij gaf dus in 't begin van 1810 een klein programma uit, om daartoe de geleerden op te wekken, een en andermaal gevolgd door een prospectus of voorbericht van het werk[1]. Hij ontwikkelde daarin nog nader het begrip van 'philosophe positive', door Aristoteles en Baco gegrondvest, en toonde aan, dat de Encyclopedie der 18de eeuw toch eigenlijk slechts een woordenboek was geweest, en dat men nu een systeem moest ontwerpen. Daarbij, de wijsbegeerte der 18de eeuw was volgens hem critisch en revolutionnair geweest; die der 19de eeuw moest ontdekkend en organiseerend zijn. Op Napoleon moesten de geleerden der wereld een beroep doen, om hen te helpen. Aan het hoofd der eerste aflevering plaatste hij een brief als opdracht aan den jongen Victor de Saint-Simon, die oom tegen hem moest zeggen. Een trotsche, fiere brief. 'Mijn bedoeling met deze opdracht is: 'de vous pousser au grand', zoo luidt 't begin, en de volgende zinsneden behelzen een betoog, om hem te herinneren, dat hij van Charlemagne afstamt, dat hij voortdurend aan den naam van zijn geslacht moet denken, dat zijn ziel steeds geëxalteerd moet zijn, en dat - nu de revolutie alle menschen gelijk heeft gemaakt - hij in 't leven dubbel en driedubbel met zijn persoon moet instaan, trotsch tot aanmatigend toe moet wezen. Wat hij daarmede bedoelde, verduidelijkte hij in een tweeden brief aan zijn neef, die aldus begon[2]: 'Ik heb al mijn best gedaan om u te exalteeren, waarde Victor, dat is om u gek te maken, want de waanzin ("la folie") is niet anders dan een uiterste exaltatie, en deze is onontbeerlijk om groote dingen te doen. In den tempel van den roem komen slechts vluchtelingen uit het krankzinnigengesticht. Doch slechts één op 't millioen; de anderen breken zich den nek. Ik zal u goeden raad geven om dit laatste te vermijden.' - Wat voorts in deze aflevering der Nieuwe Encyclopedie trof, was het feit, dat Saint-Simon, in tegenstelling der ideeën van de 18de eeuwsche Encyclopedie, naast de sterke waardeering der intelligentie, de gedachte van den godsdienst op den vóórgrond bleef zetten[3].

Terwijl hij aldus in 1810 bleef voortschrijven, had echter een voor hem bitter smartelijk feit plaats. Diard, die alles zoo nobel verstrekte, en slechts tevreden was, als zijn vroegere meester rustig kon zitten schrijven, stierf in dat jaar. En Saint-Simon wist

1) Zie de 'Esquisse d'une nouvelle Encyclopédie ou Introduction à la philosophie du XIXme siècle; ouvrage dédié aux penseurs', - en de 'Nouvelle Encyclopédie, Première livraison, servant de prospectus', in de Oeuvres, Edition Dentu, Vol. I, p. 89-102: voorts het 'Projet d'Encyclopédie, second prospectus', mede van het jaar 1810, in de 'Revue Socialiste' van April 1899 voor 't eerst weder gedrukt, pag. 452-470.
2) Zie dezen tweeden brief in het 'Notice historique', Eerste deel der gezamenlijke uitgave van de Oeuvres de Saint-Simon et d'Enfantin, Edition Dentu, Vol, I. p. 37, 38.
3) Zie Oeuvres, Edit. Dentu, I, p. 102.

werkelijk niet, waarheên zich nu te wenden. Hij moest peinzen om aan 't brood te komen, en nogmaals dacht hij aan von Redern, zijn ouden ‘associé’, die thans rijk op het kasteel van Flers in het canton Domfront (Calvados) leefde. Hij poogde bij hem eerst de oude snaar der filantropie weder aan te slaan, want Redern had behoord tot de secte der illuminaten, en was op zijn wijze een moralist[1]. Vroeger hadden zij langen tijd te zamen gewerkt in dien geest; het was nog misschien mogelijk, dat zij te zamen een grootsch doel konden verwerkelijken, bij voorbeeld een stelsel van positieve wijsbegeerte opbouwen en organiseeren. Wat aan den één ontbrak, kon de ander dan aanvullen. Hij zond hem te dien einde reeds studies over Condorcet.... Doch von Redern wilde blijkbaar van niets meer weten. De brieven van Saint-Simon werden nu meer smeekend: ‘Geef mij brood, een kamer en wat noodige boeken: ziedaar alles wat ik van u vraag’. Wederom was het antwoord kort-af weigerend. Toen begon Saint-Simon te dreigen met een proces voor de rechters te Alençon, de hoofdplaats van het departement de l'Orne, waar de vroeger opgekochte nationale goederen lagen, die het voorwerp der speculatie hadden uitgemaakt. Hij zou de hoogst onbillijke en eenzijdige liquidatie, waarbij hem slechts 144,000 francs waren gegeven, in rechten aantasten. Saint-Simon ging daarvoor naar Alençon. Redern had nu, om er zich af te maken, een 500 francs gezonden, toch de toon tusschen de vroegere vrienden werd daarop hoe langer hoe bitterder. Gedrukte memories volgden elkander op. Redern antwoordde even scherp, als Saint-Simon fel aanviel. Het einde was, dat Saint-Simon niets verkreeg, daar hij zelf moest bekennen, dat hij volgens rechtsbeginselen geen schadevergoeding van von Redern kon vragen, en zich slechts op billijkheid moest beroepen[2].

Waar dan het hoofd te bergen? Het hoofd, dat juist vol was van allerlei plannen voor de menschheid! Hij was van Alençon naar Péronne gegaan, dáár waar de goederen van zijn familie gelegen waren. Zoekend en zich aftobbend werd hij er - het was op het einde van 1812 - zwaar ziek. ‘De koorts, die ik heb gehad (zoo schreef hij 8 Februari 1813 aan zijn zuster Adelaïde), is zóó heftig geweest, dat het niet mogelijk is, ze in zwaarder mate te verduren zonder te sterven. Een lange maand ben ik op die wijze gefolterd. Toen de koorts mij verliet, heb ik mij zedelijk aldus verzwakt gevonden, dat ik geen twee gedachten aan elkander kon hechten. Mijn hoofd zou onvermijdelijk voor altijd zijn denkkracht hebben verloren, indien niet goede vrienden mij hadden bijgestaan’. Tot die goede vrienden behoorde de heer Coutte. Het was toen, dat zijn familie, die trouwens ook geruïneerd was door de

1) Zie ook het oordeel over Redern in de ‘Introduction aux travaux scientifiques’. Oeuvres choisies, I, p. 248. Later (Oeuvres Edit. Dentu, I, p. 135) zegt Saint-Simon: ‘vos principes de dévotion vous ont permis de me dépouiller,’ etc.
2) Zie de stukken: Oeuvres, Edition Dentu, Vol. I, p. 105-135.

revolutie, iets voor hem ging doen. Een zeer kleine toelage gewerd hem door een zijner broeders: een gering jaargeld, dat juist genoeg was om hem niet van honger te doen sterven. Hij kon met 't begin van 1813 naar Parijs terugkeeren; men bezorgde voor hem een kamer in een 'hôtel-garni' bij het Paleis-Royal, en dáár zou hij weder aan het werk gaan. En trotsch zette hij zich aan den arbeid. Hoe armoedig hij 't ook had, en hoe vergeten hij nu onder zijn tijdgenooten leefde, hij gevoelde zich rijk en machtig in zijn koude eenzaamheid, want hij wist werwaarts de loop der 19de eeuw streefde bij de geweldige crisis, waarin de menschheid thans verkeerde, en hij meende in staat te zijn een harmonische impulsie te geven aan de verschillende elementen der maatschappij[1]. Toen hij als jong edelman met den adel van Frankrijk in het leger omging, had hij zijn kamerdienaar gezegd hem des ochtends te roepen met de woorden: 'Graaf, sta op, gij hebt groote dingen te doen.' Indien iemand van die vroegere, weelderige omgeving hem thans gezien had in zijn armoede en verlatenheid, zou deze een medelijdende glimlach voor hem over hebben gehad, en toch - wat zou die glimlach onnoozel en kinderachtig aan Saint-Simon zijn toegeschenen! Hij was zich bewust nu de groote dingen te gaan doen. De schijn-glans der mannen van de wereld zou verbleeken, maar op hem en zijn kamertje zou een sterk licht als op een doek van Rembrandt vallen; een licht, dat zelfs meer bewonderaars in zijn toovercirkel zou trekken dan de kleurenpracht der hof-tafereelen van zijn bloedverwant, den luisterrijken hertog.

III.

Hij zette zich dus weder aan 't werk. En in het jaar 1813 schreef hij twee groote manuscripten: 'Mémoire sur la science de l'homme', en 'Travail sur la gravitation universelle'. Tot het doen drukken van die geschriften had hij geen geld. Hij zorgde dus, dat er zestig afschriften van werden gemaakt, en zond die afschriften aan de meest bekende geleerden. Zij zijn in 1859 voor het eerst door Saint-Simon's leerlingen gedrukt.

Wij hebben allereerst te doen met de 'Mémoire sur la science de l'homme'. Wederom is het een poging, zooals hij zelf verklaart, om mede te werken ten einde de Europeesche maatschappij te reorganiseeren, en alles tot vrede te brengen. Vergeten wij dan ook niet, dat, terwijl hij het schreef, de volken van Europa tegenover elkander in de wapenen stonden, dat het dreunen van 't kanon overal werd gehoord, en dat, na Napoleon's nederlaag in Rusland, thans alles deels op wankelen bodem stond,

1) In zijn voorrede van het werk, waaraan hij nu gaat schrijven, 'Science de l'Homme', zegt hij; 'Aucune jouissance égale celle de se sentir force virtuelle et donner une impulsion harmonique aux différentes parties, constituant la masse de la matière organisée'. Zie Oeuvres choisies, Vol. II, p. 52.

deels naar een nieuwen gezicht-einder streefde. In die dagen wilde Saint-Simon beproeven te arbeiden aan een reorganisatie van het godsdienstig, zedelijk en politiek systeem van Europa. Het scheen hem toe, dat dit het best kon geschieden door een nieuwe bewerking der wetenschap van den mensch, en wel in tweeledigen zin: in zooverre eerst het individu-mensch, in aansluiting vooral aan de studiën van Vicq d'Azyr (Bichat en Cabanis), en dan in de tweede plaats het menschelijk geslacht en zijn vooruitgang, in aansluiting aan het bekende werk van Condorcet, werd behandeld. Hij ontwierp daarvoor een volgens een vaste methode ingericht plan, waarbij de twee oogpunten (individu en soort) achteréénvolgens zouden worden beschouwd. Van de uitwerking van dat geleidelijk plan is echter niet veel gekomen. Zooals het geschrift dáár voor ons ligt, zijn de twee doeleinden telkens door elkander gewerkt, gevlochten en verward. Het zijn niet al te best samenhangende brokstukken. Alles beweegt zich in het voorhanden geschrift om twee hoofd-denkbeelden of gedachten. Allereerst deze: dat de studie van den mensch uit moet gaan van de fysiologie. In de tweede plaats, dat de daden van het menschelijk geslacht gehoorzamen aan de wet van ontwikkeling.

Wat het eerste denkbeeld betreft, zoo wordt er met nadruk op gewezen, dat de fysiologie de éénige positieve grondslag voor de kennis van den mensch kon geven. De fysiologie is het middel, waardoor deze kennis afgeleid kan worden van het conjecturaal standpunt en tot een stellige wetenschap kan worden verheven. Saint-Simon erkent, dat hij reeds vóór 15 jaren dit door den geneesheer Burdin goed heeft hooren uitéénzetten. Deze wees er reeds op, dat, wanneer de fysiologie ten grondslag werd gelegd aan de wetenschap, de moraal een positieve wetenschap kon worden, omdat de weg der deugd dezelfde zou zijn als die van 't geluk; dat dàn ook de staatkunde een positieve kennis zou worden, daar al haar problemen als zoovele questies van hygiëne zouden kunnen worden behandeld; dat ook de wijsbegeerte en de godsdienst dàn positief zouden worden, terwijl dàn ook aan de geestelijkheid een goede positieve organisatie als aan een wetenschappelijk lichaam zou kunnen worden gegeven: de wijzen konden priesters zijn, want de godsdienst was toch in zekeren zin op elken trap slechts een vorm van de wetenschap van elk tijdvak. De fysiologen moesten dit alles ter harte nemen, gebruik makende van de algemeene verandering, nu alles sinds de 18de eeuw enkel op de natuurwetenschappen werd gevestigd. Trouwens volgens de zienswijze van Saint-Simon had de literatuur als zoodanig, als vooruitbrengend middel van beschaving, uitgediend en afgedaan; wat letterkunde heette, was volgens hem slechts een oppervlakkige wijze, om de gewichtige questies te behandelen[1)]. De kennis der natuur kon thans alléén tot resultaten leiden. De fysiologen zouden hier echter te kampen hebben met de mathematici, die steeds den voorrang vroegen, maar Saint-

1) Zie Oeuvres choisies, II, p. 45.

Simon sommeerde de mathematici den pas aan de fysiologen te laten, in een bladzijde die zeker tot de schoonste uit zijn werken behoort[1]; een bladzijde, die aantoont met welk een passie hij deze zijn denkbeelden neêrschreef. Saint-Simon ging nu zelf een schets ontwerpen van de studie (op fysiologischen grondslag) van den mensch. Het uitgangs-punt was, dat de mensch van dezelfde natuur is als de dieren, en slechts door een betere organisatie van het lichaam zich boven de dieren heeft kunnen verheffen. Alles is bij de ontwikkeling van den mensch zeer langzaam gegaan, totdat de spraak was verkregen, en voorts het middel om door conventioneele teekens denkbeelden weêr te geven, dat is: de schrijfkunst was uitgevonden. Toen is alles reuzensnel vooruitgegaan. De mensch heeft daarbij gezorgd de dieren op lageren trap te houden en heeft storend op hun ontwikkeling ingewerkt. In het eerst was het onderscheid tusschen dier en mensch zeker niet groot. Saint-Simon beproeft hierbij op alle wijzen ons te overtuigen, dat onder de dieren, niet de aap, maar de bever de meeste trekken met den mensch gemeen heeft; een gelijkenis, die hij op natuurkundigen weg (gebruik makende van de denkbeelden van doctor Bougon) wil constateeren. Bij dit betoog bedient hij zich van berichten over waarnemingen op een kind, dat wild opgroeiend gevonden was (‘le sauvage d'Aveyron’) en welks opvoeding volgens hem helder had aangetoond, dat de mensch geen aangeboren denkbeelden van godsdienst had[2].

Hand aan hand met de ontwikkeling van den mensch (individu)

1) Zie Oeuvres choisies, II, p. 31. Zij luidt aldus: ‘Brutiers, infinitésimaux, algébristes et arithméticiens, quels sont vos droits, pour occuper le poste d'avant-garde scientifique? L'espèce humaine se trouve engagée dans une des plus fortes crises qu'elle ait essuyées depuis l'origine de son existence; quels efforts faites-vous pour terminer cette crise? Quels moyens avez-vous de rétablir l'ordre dans la société humaine? Toute L'Europe s'égorge: que faites-vous pour arrêter cette boucherie? - Rien. - Que dis-je? C'est vous qui perfectionnez les moyens de destruction: c'est vous qui dirigez leur emploi. Dans toutes les armées, on vous voit à la tête de l'artillerie; c'est vous qui conduisez les travaux pour l'attaque des places. Que faites-vous, encore une fois, pour rétablir la paix? - Rien! - Que pouvez-vous faire? - Rien. - La connaissance de l'homme est la seule qui puisse conduire à la découverte des moyens de concilier les intérêts des peuples et vous n'étudiez point cette science. Vous n'en avez recueilli qu'une seule observation, c'est qu'en flattant ceux qui ont du pouvoir, on obtient leur faveur et on a part à leurs largesses. Quittez la direction de l'atelier scientifique; laissez nous réchauffer son coeur qui s'est glacé sous votre présidence, et rappeler toute son attention vers les travaux qui peuvent ramener la paix générale, en réorganisant la société. Quittez la présidence, nous allons la remplir à votre place.’

2) Zie ook: Ch. Fourier, ‘Oeuvres complètes’, Edition 1841, Vol. IV. p. 339. De ‘Sauvage d'Aveyron’ deed in die dagen denzelfden dienst als twintig jaren later Caspar Hauser, zie de ‘Globe’, deel VII, van 21 November 1829, pag. 735.

volgens fysiologische methode, ging nu bij Saint-Simon een schets der ontwikkeling van het menschelijk geslacht op het voetspoor van Condorcet's studie. De oplettende lezer zal hier reeds veel herhalingen vinden uit de 'Introduction aux travaux scientifiques du XIXme siècle', gelijk in het algemeen Saint-Simon zijn denkbeelden telkens in zijn verschillende boeken als overschrijft. Bij de twaalf reeksen of seriën, die hij opsomt, bekleedt een groote plaats: de ontwikkelings-theorie toegepast op den godsdienst: - de positie der Egyptenaren, die het dualisme aannemen van een godsdienst voor de geleerden en voor het volk: - de bewondering voor Socrates, den grootsten man die ooit geleefd heeft[1)], die de methode a priori (door Plato later alleen gevolgd), en de methode a posteriori (door Aristoteles later enkel opgegaan) verbindt en weet samen te voegen: - de studie over de Romeinen, die hij zeer goed op één lijn plaatst met de Engelschen[2)]: - de vergelijking van de negentiende eeuw met den tijd van het Romeinsche keizerschap, toen ook het oude stelsel van levensbeschouwing en godsdienst plaats ging maken voor een nieuw: - de waardeering der Middeleeuwen (een denkbeeld dat hij ook bij Oelsner vindt): - en de op den-vóórgrond-stelling der verdiensten van de Arabieren voor de wetenschappen. De toekomst is nu, dat het geheele stelsel onzer kennis zal worden georganiseerd en gegrondvest op het geloof, dat het heelal bestuurd wordt door een enkele vaste wet. Alle systemen van toepassing, als van religie, van politiek, van moraal en van burgerlijk recht, zullen in overeenstemming moeten worden gebracht met het nieuwe stelsel van kennis. De geheele maatschappij zal zóó worden georganiseerd. En die geweldige verandering is niet ver meer af. Want politieke en wetenschappelijke omwentelingen wisselen elkander beurtelings af.

Inderdaad was de staatkundige beroering op handen. Het was December 1813 geworden, en Napoleon, wiens legers geslagen waren, bereidde zich nu voor tot een laatste worsteling. Een nieuwe crisis brak aan. Saint-Simon meende verder en scherper te zien dan zijne tijdgenooten, en was vast overtuigd, dat de eigenlijke oorzaak der crisis van Europa dieper moest gezocht worden dan in de gebeurtenissen van den dag. Zij lag in het onsamenhangende der algemeene ideeën. Wanneer er een vaste theorie was, geëvenredigd aan den toestand der denkwijzen, zou alles tot de orde terugkeeren. De oude theorie had vroeger in de Middeleeuwen de éénheid wel bewerkt in wetenschap, godsdienst en politiek: - de nieuwe moest het ook doen. En die nieuwe theorie, welke den oorlog op elk gebied zou doen eindigen, was de wet

1) In de 'Introduction aux travaux scientifiques' had hij reeds van Socrates gezegd: 'Il inventa Dieu'. Zie de geheele plaats: Oeuvres choisies, I, p. 206, 207.
2) Zie Oeuvres choisies, Vol. II, p. 120.

der zwaartekracht; wet van God, ja God zelf[1]. Bij de snelle door rukwinden voortgedreven wenteling der gebeurtenissen, haastte zich Saint-Simon dat denkbeeld neêr te schrijven in een manuscript, dat hij, op dezelfde wijze als de 'Mémoire sur la science de l'homme', in afschrift aan de geleerden wilde doen toekomen. Hij maakte geweldigen spoed zijn gedachten op papier te zetten, en vandaar misschien dat dit nieuwe manuscript er zoo zonderling en schetsachtig verward uitziet, terwijl de herhalingen van het vroeger betoogde ons telkens vervelen. Hij noemde zijn geschrift: 'Travail sur la gravitation universelle'. Het zou 't betoog bevatten, hoe het heelal in elk opzicht aan die wet der zwaartekracht was onderworpen. Het resultaat van die kennis zou dan leiden tot een reorganisatie van de Europeesche maatschappij door middel van een algemeene instelling, die wetenschappelijk en religieus kon zijn, maar die dadelijk een positieve politieke werking zou hebben, in zooverre een breidel aan de eerzucht der volken en der vorsten zou opgelegd worden. Saint-Simon rekende er op, dat, wanneer Frankrijk en Napoleon die wet verstonden en overwogen, zij er het gevolg uit zouden moeten afleiden, dat Frankrijk binnen zijn eigen grenzen zich zou dienen terug te trekken, begrijpende, dat al de inmenging met de zaken van anderen voor Frankrijk moest ophouden. Wederkeerig zou de groote antagonist van Frankrijk, namelijk Engeland, ook zijn aanmatiging, om ter zee een volkomen en uitsluitende heerschappij te voeren, moeten opgeven. Dit laatste moet, volgens Saint-Simon, zóó noodwendig uit zijn betoog volgen, dat toen hij van Cambacérès den raad kreeg, een afschrift van zijn opstel onmiddellijk aan den keizer toe te zenden hij, ten einde de aandacht van Napoleon te trekken, dezen tweeden titel aan zijn geschrift gaf: 'Moyen de forcer les Anglais à reconnaître l'indépendance des pavillons'. Onder dezen titel werd het dan ook opgedragen aan Napoleon en aangeboden aan den Senaat, aan den Staatsraad en aan de drie eerste klassen van het Instituut. In de opdracht aan Napoleon wordt den keizer bepaald nog op 't hart gedrukt, het protectoraat over het Rijnverbond te laten varen, Italië te ontruimen, de vrijheid aan Holland terug te geven, en zich niet meer met Spanje te bemoeien. - Het betoog van het geschrift zelf sloot zich geheel bij de memorie aan over de wetenschap van den mensch. Enkele fragmenten van het met rukken en stooten voortgaande geschrift zijn niet onbelangrijk. Betrekkelijk schoon is zelfs een overzicht der filosofie, dat in den vorm van een toespraak van Socrates aan zijn leerlingen is ingekleed, maar dat ongelukkig ook niet geheel is afgewerkt. Voorts verdient opmerking de flinke opvatting der historie. Hij wijst zoo duidelijk aan, dat zijn tijdgenooten van de geschiedenis weinig begrepen, daar zij de Middeleeuwen, het tijdperk van wording en organiseering bij uitnemendheld, als de donkere eeuwen der barbaarschheid beschouwden. 'Geschiedenis is volgens een ieder (zoo vervolgde

1) Zie 'Oeuvres choisies', Vol. II. 175, 188, 219, 238.

hij) het breviarium der koningen. Gaat men af op de wijze, waarop de koningen regeeren, dan ziet men wel, dat dit breviarium niets deugt. De geschiedenis is nog gewikkeld in de zwachtels der eerste kindsheid.' Alles is, zoo gaat hij voort, in die historische voorstelling even vaag en nevelachtig[1)]. Van de groote Middeleeuwsche daad der onderscheiding en afscheiding van een wereldlijke en geestelijke macht - verdeeling die door Charlemagne werd begonnen - schijnt men niets meer te begrijpen. Toch moet de nieuwe theorie, het positieve stelsel, wederom iets dergelijks onder andere vormen tot stand brengen. Uitwerkende het denkbeeld, dat zoowel de zedelijke als de natuur-wetenschap, ja alle kennis, rust op de wet der zwaartekracht, moeten de geleerden zelven, als geestelijke macht bij uitnemendheid, de leiding van de wereld op zich nemen; het geleerdste lichaam moet de priesterlijke functie vervullen, en de nieuwe paus van zulk een nieuwe wereldorde, priester van positieve kennis, zal het tijdperk van den oorlog sluiten, en dat van den vrede inwijden; de anarchie zal ophouden.

Saint-Simon was zóó arm, toen hij deze denkbeelden aan de wereld wilde mededeelen, dat van het drukken van zijn stukken geen sprake kon zijn. Hij zond dus slechts afschriften aan enkele geleerden en anderen, met begeleidende brieven, waarin hij onbewimpeld zijne armoede blootlegde en ter wille van zijn grootsch doel hulp vroeg. 'Red mij - zoo lezen wij in een dier brieven - mijn toestand veroorlooft mij niet, om mijn gedachten in den passenden vorm aan te bieden, maar de waarde mijner ontdekking is onafhankelijk van de wijze van aanbieding .... Sedert twee weken eet ik droog brood en drink ik water; ik werk in een kamer waar niet gestookt wordt, en ik heb reeds enkele kleedingstukken moeten verkoopen, om de afschriften van mijn opstellen te betalen.' Doch dat alles kon de fierheid en veerkracht van zijn geest niet breken. Trouwens hij dacht niet om zich zelven: hij leefde slechts in de ideeën, die hij meende gevonden te hebben, en die de oplossing en bevrediging der om hem heên zich bewegende en woelende wanorde zouden bewerken.

En het was een tijdstip van crisis. Napoleon viel, en de Bourbons kwamen in Frankrijk terug. Den 20sten April 1814 verliet de keizer Fontainebleau om zich naar Elba te begeven, en den 24sten April landde Lodewijk XVIII te Calais. Wel is waar had Saint-Simon in Napoleon steeds den man gezien, die de bandeloosheid der revolutie had gebreideld, en die de nieuwere beweging in een vasten koers kon houden en leiden, doch hij was niet in een stemming, om veel tijd te verspillen met spijtige herdenking van het verleden. Ook in de terugkomst der Bourbons waren lichtpunten te vinden. Hun herstelling beteekende in allen geval vrede voor Europa, en vrede was de eerste voorwaarde tot reorganisatie der geheele maatschappij.

1) Vergelijk hierbij: 'Exposition de la Doctrine de Saint-Simon', Première année, 2me séance, pag. 114.

Terwijl het Congres van Weenen vergaderde, om officieel Europa te regelen en tot orde te brengen, ging ook Saint-Simon daarvoor aan 't werk op zijn manier. Hij had bij dien arbeid een kostbare hulp gekregen. De jonge Augustin Thierry, die later de beste geschiedschrijver van Frankrijk zou worden, had het geschrift 'Mémoire sur la science de l'homme' gelezen; hij was 19 jaar en Saint-Simon's formuleeringen over de ontwikkeling en den vooruitgaanden loop van het menschelijk geslacht hadden hem verbazend getroffen. Weldra, in Januari 1814, had hij zich bij Saint-Simon als secretaris aangesloten, en was hij werkzaam de denkbeelden van zijn meester den vorm te geven, die ze ook voor mannen der wereld, en niet enkel voor geleerden, genietbaar zou maken. In het begin wilde Augustin Thierry zijn naam nog niet aan het gezamenlijk werk verbinden, doch hij overwon zijn schroom, en toen Saint-Simon, met zijn hulp, gereed was gekomen met een brochure over Europa's reorganisatie in verband met het Congres van Weenen, verscheen dat geschrift in October 1814 onder den titel: 'De la réorganisation de la société Européenne, par M. le Comte de Saint-Simon et par M.A. Thierry, son élève'.

Dit werkje had een zeker succes: het was - dank zij misschien de zorgen van Augustin Thierry - geleidelijker en gemakkelijker geschreven dan de voorgaande opstellen. Daarbij was het een eerste toepassing der algemeene denkbeelden, der zoogenaamde positieve filosofie, op concrete toestanden. De politie van Lodewijk XVIII bemoeide er zich zelfs mede, en wilde de uitgave nog beletten, toen het reeds te laat was. Op een tweede editie, in November 1814, werd de censuur toegepast, en vele veranderingen en verminkingen waren het gevolg. Kortom, de aandacht viel er op. En de inhoud was het waard. - Het betoog kwam namelijk op het volgende neder. - Saint-Simon begon met te stellen, dat de negentiende eeuw moest organiseeren, gelijk het de taak der achttiende eeuw was geweest kritiek uit te oefenen. Het Congres van Weenen was thans aan die taak der organisatie bezig, maar dat Congres zou niet gereed komen, want bij elk der mogendheden, die dáár vertegenwoordigd waren, stond het particulier belang op den vóórgrond; nergens was het algemeen belang te vinden. En toch was een organisatie uit 't oogpunt van het algemeen belang noodig, gelijk Europa zulk een toestand eens gekend had in de zoo dikwijls miskende Middeleeuwen. Sinds die Middeleeuwen had men als algemeen begrip het stelsel van het staatkundig evenwicht aangenomen, doch uit den aard der zaak had dit tot niets anders geleid dan tot oorlogen. Twee mannen hadden door stoute concepties reeds toen een algemeen plan willen verwerkelijken: Hendrik IV en de abt de Saint-Pierre. Maar geen van beiden had iets kunnen uitrichten, en het systeem van den eeuwigen vrede, dat van de Saint-Pierre, leed daarenboven aan verschillende fouten, van welke de voornaamste was, dat men het voorhandene, samengesteld uit overblijfselen der feodaliteit, geheel en al liet voortbestaan. Er moest iets beters ontworpen worden. - Dat betere

moest zich natuurlijk aansluiten aan het begrip van den besten regeerings-vorm. Als criterium van zulk een éénig goeden regeerings-vorm gold voor Saint-Simon deze voorwaarde: dat onder zulk een regeerings-vorm elke questie van openbaar belang achtereenvolgens a priori (synthetisch) en a posteriori (analytisch) werd onderzocht en behandeld. Dit nu was alleen mogelijk en verwezenlijkt in het Engelsche parlementaire stelsel, waar voor het onderzoek a priori en het onderzoek a posteriori afzonderlijke en goed onderscheiden politieke machten waren gevestigd. De koning vertegenwoordigde dáár het hooge oogpunt: het behandelen der zaken a priori. Het huis der gemeenten ging alles na uit het oogpunt der locale belangen, onderzocht de zaken a posteriori. En het huis der pairs was werkzaam als *moderateur* (middelaar) tusschen die machten. Daarbij waren dan maatregelen genomen tegen het eventueele kwaad, dat de machtige koning het systeem op zijn grondslagen kon doen wankelen, door de verdeeling der koninklijke uitvoerende autoriteiten in twee deelen: den koning zelven en de verantwoordelijke ministers. - Was men het hierover eens: over het nut van een algemeen beginsel in Europa, en over de voorkeur, die het parlementaire stelsel als regeerings-vorm verdiende, dan was het gemakkelijk de slotsom van Saint-Simon te begrijpen. Zijn plan kwam hierop neder, dat elke Europeesche Staat een eigen parlement moest bezitten, en dat al die parlementen boven zich zouden hebben een algemeen Europeesch parlement, nevens een Europeeschen koning. - Hoe moest nu dit Europeesch parlement worden ingericht en vastgesteld? Op de volgende wijze. Het moest bestaan uit twee kamers: dat der gemeenten en der pairs. Ieder millioen menschen in Europa, dat lezen en schrijven kon, zou voor de kamer der gemeenten van het groot Europeesch parlement een koopman, een geleerde, een magistraat en een administrateur benoemen. Uitgaande van de berekening, dat er in Europa 60 millioen menschen waren, die lezen en schrijven konden, zou men dadelijk 240 leden hebben, leder lid van die kamer zou voor 10 jaar gekozen moeten worden, en ten minste 25,000 francs aan rente in grondeigendom moeten hebben. Doch nevens die vermogende mannen, die het element der stabiliteit zouden vormen, zouden bij elke nieuwe verkiezing uit de niet-vermogenden 20 leden, gekozen uit de bekwaamste geleerden, kooplieden, magistraten, en administrateuren, in de kamer der Europeesche gemeenten worden toegelaten, en door die toelating een dotatie van 25,000 francs rente aan grondeigendom verkrijgen. - Wat de pairs in het Europeesche parlement betreft, dezen zouden door den Europeeschen koning moeten worden benoemd uit de allerrijksten van Europa. Ieder Europeesch pair zou 500,000 francs aan rente in grondeigendom moeten bezitten. Het pairschap zou erfelijk zijn. En ook hier zouden weder 20 pairs kunnen worden toegelaten en gedoteerd uit de mannen of afstammelingen van mannen, die in de wetenschap, industrie, magistratuur of administratie de nuttigste zaken voor de Europeesche maatschappij zouden hebben verricht. - Over den Europeeschen koning,

wiens betrekking erfelijk zou moeten zijn, kon hij nog niet spreken. - Daarentegen werd wel omschreven de bevoegdheid en de werkkring van het Europeesch parlement. Het algemeen Europeesch parlement zou elke questie van algemeen belang voor de Europeesche maatschappij behandelen. Het zou de éénige rechter zijn van alle twistpunten, die tusschen de gouvernementen konden oprijzen. Indien een gedeelte der Europeesche bevolking, dat onderworpen was aan eenige regeering, een afzonderlijke natie wilde vormen, of onder de jurisdictie van een ander gouvernement wilde komen, zou het Europeesch parlement daarover beslissen, en die beslissing zou niet het belang der gouvernementen, maar der volken op 't oog hebben. Het Europeesch parlement zou een stad en haar grondgebied als souverein bezitten. Het zou de macht moeten hebben, alle noodige belastingen op de confederatie te heffen. Zijn taak zou bestaan in het ondernemen en leiden van *groote werken* van openbaar nut voor de Europeesche maatschappij, bij voorbeeld kanalen te doen graven, die den Rijn met den Donau en den Rijn met de Oostzee zouden verbinden; hand aan hand zou daarmede gaan het bewoonbaar maken van geheel den aardbol op dezelfde wijze als nu Europa was ingericht. Verder zou dat parlement het openbaar *onderwijs* in geheel Europa onder zijn bestuur en toezicht nemen. Het zou eindelijk een *wetboek der zedeleer*, gesplitst in voorschriften voor het algemeen, voor elke natie en voor het individu, laten ontwerpen, om zulk een ‘code’ aan geheel Europa te doen inprenten. Het Europeesche parlement zou volkomen *vrijheid van geweten* en de vrije uitoefening van alle godsdiensten veroorloven, maar het zou de godsdiensten, die strijdig waren met het door hen ontworpen wetboek der zedeleer, verbieden. Zóó zou de gemeenschap der Europeesche maatschappij gewaarborgd wezen[1)]. Hoe dit alles nu te bewerkstelligen? Hoe te beginnen? Saint-Simon meende, dat alles uitvoerbaar was, indien Engeland en Frankrijk een aanvang met 't werk maakten. In die Staten was het parlementair stelsel gevestigd, en als zij het gingen doorzetten, zouden zij de andere landen wel tot zich trekken. Er zou op die wijze alvast een Anglo-Fransch parlement tot stand komen, in welk parlement Saint-Simon aan Engeland het overwicht en de voogdij wilde geven - door het toekennen van slechts een derde deel der afgevaardigden aan Frankrijk en van twee derde aan Engeland - wijl Frankrijk nog zoo zwak was in de praktijk van de parlementaire politiek. Saint-Simon ging nu betoogen, dat het in het belang èn van Engeland èn van Frankrijk was, om zich langs die manier op innige wijze staatkundig te verbinden. Het was in het belang van Engeland, omdat Engeland niettegenstaande haar oogenschijnlijk groote macht, toch

1) Zie ‘Oeuvres de Saint-Simon’, Edition Dentu, Vol. I. p. 203-205. ‘Ainsi, il y aura entre les peuples européens ce qui fait le lien et la base de toute association politique: conformité d'institutions, union d'intérêts, rapport de maximes, communauté de morale et d'instruction publique’.

ook zwakke punten had, b.v. in haar staats-schuld[1)], en dus ook wel een steun noodig kon hebben. Voor Frankrijk was echter die steun haast nog meer noodig, want het parlementaire stelsel was dáár wel de vrucht der geschiedenis, maar de revolutie in Frankrijk was in haar verloop te vergelijken met de ontwikkeling van den revolutie-tijd in Engeland. Het laatste tijdperk der Engelsche revolutie was geweest de verdrijving der Stuarts in 1688, en als men niet veel beleid gebruikte, zou Frankrijk de catastrofe moeten verduren der wederverjaging der Bourbons. Elementen van brandstof voor zulk een nieuwe revolutie, die in Frankrijk weder alles op losse schroeven zou zetten, waren er genoeg in het land: de grieven der militaire partij, de wrevel wegens terugzetting van zoo velen, die in de vorige tijdperken in aanzien waren, de algemeene teruggang in handel en bedrijf, de smart wegens politieke vernedering bij den vrede. En toch moest het doel van ieder vaderlander zijn, een nieuwe revolutie aan Frankrijk te besparen. Door het leunen op Engeland zou dat laatste mogelijk wezen. Frankrijk zou te zamen met Engeland een eerste rol gaan spelen. Engeland zou dat ook willen, omdat Frankrijk nu het gelijke deel in haar staats-schuld zou nemen, want de Engelsche staats-schuld was, wel beschouwd, het gevolg der pogingen, die gedaan waren, om aan geheel Europa de vrijheid te bezorgen. - En ziedaar tevens het middel, om, als Engeland en Frankrijk eens verbonden waren, die beide landen te bewegen haar verbond uit te breiden. Elk vrij volk dat toetrad, om ook de voordeden van het verbond te genieten, zou toch ook haar deel in die groote staats-schuld moeten nemen. Het zou dus in het belang der Anglo-Fransche confederatie wezen, om met al haar macht de reorganisatie van Europa gemakkelijker te maken[2)]. Eigenbelang en belang van anderen vloeiden hier samen. *Trouwens men is slechts waarlijk gelukkig, wanneer men zijn geluk zoekt in het geluk van een ander*. Opmerkelijk genoeg gaat nu Saint-Simon betoogen, hoe het vooral voor Duitschland van voordeel zou zijn, zich bij de nieuwe organisatie aan te sluiten. Dit land is tot nu toe het allerslechtst ge-

1) Zie ‘Saint-Simon, Oeuvres’, Edition Dentu, Vol. I, p. 218. ‘L'Angleterre peut être comparée à une grande maison de commerce, qui a fait des établissements magnifiques, mais qui s'est endettée d'une somme immense pour faire ces établissements: si elle trouve un associé riche, elle prospérera, sinon elle manquera infailliblement’.

2) Saint-Simon doet hier weder een beroep op motieven, die aan het betoog uit het ‘Travail sur la gravitation universelle’ doen denken, zie ‘Oeuvres’, Edition Dentu, Vol. I, p. 238. ‘Moins on contrarie les intérêts des autres en travaillant aux siens propres, moins on éprouve de résistance de leur part, plus facilement on arrive à son but. Ainsi cette maxime tant répétée: on ne peut être vraiment heureux qu'en cherchant son bonheur dans le bonheur d'autrui, est aussi certaine, aussi positive que celle-ci: un corps lancé dans une certaine direction est arrêté ou retardé dans sa course, s'il rencontre en chemin d'autres corps lancés dans une direction contraire’.

regeerd, maar wint het boven andere landen oneindig in karakter, wetenschap en filosofie. De menschelijke persoonlijkheid staat er hoog; men vraagt er niet als in Engeland: ‘hoeveel is de man waard?’ om uit te drukken, hoeveel geld hij bezit. De verdienste wordt niet berekend naar den rijkdom. Men moet dat land helpen zich te organiseeren[1]. Een verdeeld Duitschland is de speelbal van de geheele wereld; slechts door vereeniging en éénheid kan Duitschland machtig worden. Het eerste werk van het Anglo-Fransche parlement moet dus wezen, om de reorganisatie van Duitschland te bevorderen[2].

Aldus moet in gansch Europa het algemeen, niet het particulier belang wegen. Dan zullen de rampen verminderen, de troebelen tot rust komen, de oorlogs-vlammen van-zelf uitdooven. Daarheen moeten wij zonder ophouden streven. ‘De verbeelding der dichters heeft de gouden eeuw aan den dageraad van het menschelijk geslacht doen oprijzen, te midden van de onwetendheid en ruwheid der eerste tijden; men had beter gedaan dáár de ijzeren eeuw te plaatsen. De g o u d e n e e u w van het menschelijk geslacht is niet achter ons, zij i s v ó ó r ons: zij bestaat in de volmaking der maatschappelijke orde: onze vaderen hebben ze niet gezien, onze kinderen zullen er eenmaal komen, onze taak is het, hun den weg te banen’.

Zóó sprak Saint-Simon te midden der beroeringen van Europa. Hij zond zijn schets van reorganisatie van Europa ook aan keizer Alexander van Rusland, die bezig was een gansch ander plan voor Europa te ontwerpen, dat echter ook van algemeene, vage, en zeer mystieke gedachten uitging, en in dien zin niet zoo ver van Saint-Simon's denkbeelden afstaat: wij bedoelen het ontwerp der Heilige Alliantie[3].

Inmiddels, terwijl Saint-Simon nog zijn best deed om den toestand van Frankrijk, zooals die onder de Bourbons zich begon te ontwikkelen, te helpen bevestigen, door de brochure: ‘Brief over de vestiging van een partij der oppositie’, door het ‘Ontwerp van een associatie der eigenaars van de nationale domeinen’, en door het prospectus van een vervolgwerk dat hij wilde uitgeven in het belang van die laatste eigenaars[4], terwijl hij zoo arbeidde, kwam

1) Als terloops, terwijl Saint-Simon hier de noodzakelijke sociale verandering van Duitschland bespreekt, laat hij reeds deze zinsnede zich ontvallen: ‘Il n'y a point de changement dans l'orde social, sans un changement dans la propriété’. Zie ‘Oeuvres’, Edition Dentu, Vol. I, p. 242.
2) Men denke aan de overéénstemming van zulke denkbeelden met de droomen van Napoleon III. Het zou een aardige studie zijn den oorsprong der denkbeelden van de beroemde Parijsche troonrede van 5 November 1863 in het boekje van Saint-Simon aan te wijzen. Zie over die troonrede ons Politiek overzicht in ‘de Gids’ van Januari 1864.
3) Zie over den brief aan keizer Alexander: ‘Saint-Simon, Oeuvres’, Edition Dentu, Vol. II, p. 5, 6.
4) Dit vervolg-werk, dat ten-gevolge der gebeurtenissen niet uitkwam zou den titel hebben gehad: ‘Le défenseur des propriétaires des domaines nationaux ou Recherches sur les causes du discrédit dans lequel sont tombées les propriétés nationales, et sur les moyens d'élever ces propriétés patrimoniales, par le Comte de Saint-Simon et d'autres gens de lettres’. - Zie ‘Oeuvres’, Edit. Dentu, Vol. II, p. 7, 8.

daar plotseling 1 Maart 1815 Napoleon in het land terug, was de keizer 20 Maart te Parijs, en waren 19 Maart de Bourbons gevloden.

Men kan zien, dat Saint-Simon heftig ontstelde. Hij gaf den 15den Maart 1815 nog een 'geloofsbelijdenis' in het licht, vier bladzijden druks, waarin hij op den vóórgrond zette, dat Napoleon, die daar terugkwam, al beloofde hij nu onbepaalde vrijheid, uit den aard der zaak een tyran moest zijn van het ras der Cromwells. Napoleon zou zeker nu de constitutie omverwerpen, en de eerste wensch van ieder Franschman moest zijn, dat Frankrijk vrij zou wezen, de tweede, dat het langen tijd vrij zou weten te blijven, en de derde dat het vrij onder de Bourbons mocht zijn[1]. Men moest zich dus aan Lodewijk XVIII houden, en Napoleon afwijzen, omdat de Franschen in hun koning hun parlementaire constitutie verdedigden. - Het was echter reeds te laat. De keizer besteeg ongehinderd de trappen der Tuileriën, en de omgeving, die hij zich koos, toonde aan, dat werkelijk Napoleon een proef met de vrijheid wilde nemen. Carnot, wellicht de edelste zoon van het republikeinsche Frankrijk, van wien Niebuhr, hoe hemelsbreed deze ook in politieke inzichten met hem verschilde, later verklaarde: 'wanneer mij op de wijde wereld niets was overgebleven dan een stuk brood, zou ik er trotsch op zijn, dit met Carnot te mogen deelen[2], - Carnot werd tot minister van binnenlandsche zaken benoemd. De nieuwe minister deed iets waaraan niemand scheen te denken: hij wilde Saint-Simon uit zijn armoede redden, en benoemde hem 15 April 1815 tot onder-bibliothecaris van de boekerij van het Arsenaal. Doch al beteekende het gouvernement der 'honderd dagen' voor Saint-Simon dus een weldaad, hij-zelf was niet gezind zijn onafhankelijkheid prijs te geven. Blijkbaar kon hij niet meer gelooven aan het vroeger zoo warm gekoesterde denkbeeld, dat Napoleon de hand was, die naar den vooruitgang wees: hij bleef in de lijn der gedachten, geteekend in zijn boekje over de reorganisatie van de Europeesche maatschappij: hij ging zich bezighouden met een altijd nog mogelijke vredige ontwikkeling van Frankrijks toestand. Frankrijk nu was door Napoleon op het Mei-veld geroepen, om zich uit te spreken over de nieuwe constitutie van den 'Acte Additionnel'. Bij het naderen van dien gewichtigen dag gaf Saint-Simon 1815 zijn brochure uit: 'Opinion sur les mesures à prendre contre la coalition de

1) Zie de 'Profession de foi' in de Oeuvres choisies, tome II, p. 331-334.
2) Zie 'Geschichte des Zeitalters des Revolutions'. Vorlesungen an der Universität zu Bonn im Sommer 1829, gehalten von B.G. Niebuhr Erster Band, 1845, p. 336.

1815, par H. Saint-Simon et A. Thierry.' In die brochure ontwikkelde hij, dat Frankrijk thans geen andere gedachte hebben moest, dan een vast verbond met Engeland. De Fransche natie zelve moest op het Mei-veld een verklaring doen, dat zij dit wenschte. Zij moest zich als het ware abstraheeren van het gouvernement dat zij had, want inderdaad was dat gouvernement in zekeren zin in staat van schorsing, totdat de nieuwe grondwet, de 'acte additionnel' was aangenomen. Zulk een verbond met Engeland was het éénige redmiddel tegen de coalitie van Europa: Engeland was de éénig mogelijke bondgenoot, sinds noch Oostenrijk (de Staat van 'l'ancien régime' die Italië onderdrukte), noch Rusland (het rijk der verovering), noch Pruisen (de voor de Napoleons haat-dragende Staat) ooit bondgenooten van Frankrijk konden worden. Maar zulk eene alliantie met Engeland was ook voor Frankrijk een materieele en zedelijke steun; een opvoeding in politiek en in rechts-overtuiging. De Fransche natie moest dus op 't Mei-veld uitspreken, dat zij Engeland als haar natuurlijken bondgenoot beschouwde, en - ten einde Engeland gerust te stellen, dat de weg der verovering en van den oorlog door Frankrijk werd afgezworen - verklaren, dat geen vergrooting van grondgebied, dan onder de bepaling, dat de toegevoegde onderdanen *zulks bepaald wilden*, ooit meer kon plaats hebben[1)].

Doch Napoleon wist te goed, dat dit thans altemaal illusiën waren. Hij vloog met de legers achter zich naar Waterloo, om dáár alles te verliezen.

De Bourbons keerden terug. Aan Saint-Simon werd de post van onder-bibliothecaris ontnomen. Arm en vergeten zou hij onder de Restauratie - gedurende tien jaren - zijn werk gaan voortzetten.

IV.

Europa was, na den beslissenden val van Napoleon, nu werkelijk een periode van vrede en rust ingetreden: het weefsel der werkzame en bedrijvige maatschappij kon ongestoord in gang worden gezet. Voor Saint-Simon was het een levens-taak, de organieke draden bij het trillen van het weefgetouw met de oogen te volgen, zoo mogelijk te leiden, totdat nieuwe grootsche tafereelen waren gevormd. Ten einde scherper te zien, verkleinde en vernauwde hij allengs het veld zijner waarnemingen en bespiegelingen. Hij verliet het terrein der abstracte wetenschap, om slechts op de levensbetrekkingen der menschen onderling, en het doel dat zij najoegen, het oog te richten. Allereerst gold het dus voor hem, het karakter van het samenzijn en van geheel het leven der menschen te bepalen, om zóó het zwaartepunt der politieke en maatschappelijke vraagstukken aan te wijzen. Dit zwaartepunt lag nu, volgens hem, enkel en alléén in den productieven arbeid. Het begrip van arbeid moest hier in den ruimsten zin worden genomen,

1) Zie 'Oeuvres choisies', tome II, p. 335-361, en daarvan vooral p. 359 en 360.

zoodat er alle mogelijke arbeid (op het land, op het kantoor of in de fabriek), alle handen-arbeid en alle geestes-inspanning onder werd begrepen; zóó opgevat noemde hij dien arbeid: l'Industrie. De negentiende eeuw zou in dien zin wezen de eeuw van den arbeid: de industrieele eeuw.

Ten einde dat denkbeeld duidelijker in ieders overtuiging te prenten, en tevens de gevolgtrekkingen te formuleeren, die uit dat begrip voortvloeiden, richtte hij een soort van vervolg-werk op, waaraan leerlingen en geestverwanten ook zouden kunnen medewerken. Hij gaf het den titel: 'L ' I n d u s t r i e of staatkundige, zedekundige en wijsgeerige verhandelingen in het belang van alle menschen, die zich aan nuttigen en onafhankelijken arbeid hebben gewijd.' Het motto van het vervolg-werk was: '*Tout par l'Industrie, tout pour elle*'. Van dat werk 'L'Industrie' verscheen in 1817 het eerste deel[1]. Er zouden vier deelen daarvan uitkomen.

In het eerste deel was al dadelijk opmerkelijk een studie over de politiek door Augustin Thierry, die zich hier noemde de aangenomen zoon van Saint-Simon. Wij kunnen dus veilig aannemen, dat dit opstel geheel en al de denkwijze van Saint-Simon uitdrukte. Het was een ferm betoog, dat de politiek een groote wijziging moest ondergaan, sinds Europa, door middel van de parlementaire monarchie, in het industrieele tijdperk was ingetreden. Tot nu toe was politiek het domein der kabinetten geweest, nu werd het een zaak der naties, der volken. En die volken hadden alle het grootste belang, om in vrijheid te leven en te werken. Wel hing er nog een wolk van vooroordeelen, van schijn-belangen over het oude Europa, maar reeds door die wolk heên konden de blikken het nieuwe Europa zien: het Europa dat vooral in vrijheid[2] wilde arbeiden. In het oude Europa was de krijgsman in eere, hij achtte zich krachtig, omdat de menschen voor hem beefden; in het nieuwe Europa is de industrieel de hoofdpersoon, hij heeft het bewustzijn van zijn sterkte, omdat alle menschen zijn

1) Reeds in December 1816 en in Januari en Maart 1817 was de hoofdzakelijke inhoud van dat eerste deel verschenen en door Saint-Simon bezorgd, onder den titel: 'L'Industrie littéraire et scientifique liguée avec l'industrie commerciale et manufacturière, ou Opinions sur les finances, la politique, la morale et la philosophie, dans l'intérêt de tous les hommes livrés à des travaux utiles et indépendants'. Daarvan waren verschenen drie afleveringen, waarvan de eerste en derde over de Financiën bewerkt waren door den heer Saint-Aubin, oud-lid van het tribunaat, terwijl de tweede over de Politiek geschreven was door Augustin Thierry. Toen die drie afleveringen uitgekomen waren, veranderde Saint-Simon den titel van zijn vervolgwerk, en nam hij de drie reeds gedrukte afleveringen in het eerste deel van zijn nieuwe 'Industrie' op.

2) Augustin Thierry, beroept zich hier op het 'Traité d'Economie politique' van J.B. Say, en bestrijdt alle bescherming en alle monopolie-zucht; zie 'Saint-Simon, Oeuvres', Edition Dentu, Vol. II, p. 81.

belang voorstaan en behartigen. Volgens de nieuwe beschouwing is nu die natie de eerste van alle, die het nuttigst voor de andere is. Het geluk van een volk bestaat in de maatschappelijke werkzaamheid: eerst werken dan genieten. Werkt voor allen, want allen werken voor u, is de leus, en de groote strijd, welke nog gevoerd moet worden, is tegen de onwetendheid en tegen allen die door haar worden gevoed. In dien zin moet thans in het algemeen de staatkunde haar nieuwe wending en vaart nemen. De grondslag van de geheele politiek moet worden, dat elke natie een industrieele maatschappij is[1].

In het tweede deel der 'Industrie', dat mede in 1817 verscheen, nam nu Saint-Simon zelf het woord, om verder voort te bouwen op hetgeen als voorbereidend werk door Augustin Thierry was gesteld. De maatschappij was ook, volgens hem, niet anders dan de éénheid der menschen die arbeiden: een gemeenschap, die slechts twee vijanden kende: de anarchie en het despotisme. Gedreven door hun eigen belang moeten alle menschen ongestoord kunnen werken. Doch er zwierf rondom en in de maatschappij een menigte menschen, die slechts leefden van den arbeid van anderen: *de parasieten* der maatschappij. De groote taak van elk gouvernement moest nu wezen den arbeid tegenover die parasieten te beschermen en te verdedigen. Indien een gouvernement zich daartoe bepaalde, zooals in Amerika, bleef het een goedkoope en eenvoudige regeering. In Europa werd dit nog niet begrepen. In Europa zag men ook niet, dat een regeering de denkers opwekte en zich verbond met hen, die nieuwe wegen voor het algemeen belang wisten te ontdekken; neen, men wilde geen raadgevers, slechts pleitbezorgers. De industrie zelve moest dus voor het lot van dergelijke denkers zorgen. Om nu een beeld der toekomst voor Frankrijk te ontwerpen, ging Saint-Simon hier een briefwisseling met een Amerikaan inlasschen[2]. In die brieven werd geconstateerd, dat Frankrijk een nieuwen grondslag van maatschappelijke orde noodig had. De oude toestanden waren voorbij, zoowel de dagen der onverschilligheid, toen Frankrijk de lotwisselingen van de politiek opnam als veranderingen in het weder: - scheen de zon, dan was men vroolijk, regende het, dan betrokken de gelaatstrekken: - als de dagen toen feodale en theologische dwalingen alles beheerschten. Een nieuw beginsel moest thans alles doordringen. De vraag was enkel, welk? Want het beginsel der revolutie van 1789, de hartstocht van gelijkheid, was slechts sterk genoeg gebleken om alles omver te werpen, en men moest nu

1) Zie 'Saint-Simon, Oeuvres', Edit. Dentu, Vol. II, p. 68, 69.
2) In de schets van Amerika wijst Saint-Simon vooral op den invloed, dien het karakter van W. Penn, den Kwaker, op dit Amerika gehad heeft; de hoofdtrek van Penn werd eigenschap van de natie: de Amerikaansche natie werd 'pacifique, industrieuse et économe'. Zie 'Oeuvres', Edition Dentu, Vol. II, p. 151. Volgens Paul Janet, 'Saint-Simon et le Saint-Simonisme' 1878, p. 11, zijn deze brieven eigenlijk het werk van Magnien, professor in de wijsbegeerte.

opbouwen en organiseeren. Geen der partijen van Frankrijk had echter daarvoor een programma[1)], allerminst de liberale partij, die het gepeupel in de revolutie als bondgenoot had opgeroepen, om weldra zelve te bukken en de heerschappij over te laten aan de onwetende massa, en aldus den slechtsten toestand ter wereld in 't leven te roepen. Waar was dan dat nieuwe beginsel, die nieuwe conceptie te vinden? Volgens Saint-Simon hadden nu de beoefenaars der economie politique de beste bouwstoffen voor zulk een nieuwe conceptie geleverd, en onder hen noemde hij vooral J.B. Say[2)]. Volgde met dien goeden stroom van denkbeelden, dan zou weldra de economie de éénige leiddraad der politiek, ja de politiek zelve wezen. De gevolgtrekkingen, die Saint-Simon uit het werk van J.B. Say trok, waren de volgende: ‘eerbied voor de productie en voor de producenten’, een denkbeeld vruchtbaarder dan het oude: ‘eerbied voor het eigendom en de eigenaars’: - de stelling, dat de mannen van den arbeid den gang en loop van den Staat moeten regelen: - het verderfelijke van oorlogen en van monopoliën: - de verbetering der zedeleer, wijl de arbeid grooter eer verkrijgt: - en eindelijk de noodzakelijkheid, dat ieder zich moet beschouwen als lid van een genootschap van arbeiders. Wij behoeven er niet op te wijzen, hoe zeer Saint-Simon hier de leer van Say uitbreidde. Intusschen had hij in zijn betoog nu de formule meenen te vinden voor het nieuwe beginsel, dat Frankrijk moest doordringen, en dat beginsel was: dat *politiek de gemeenschap der productie is*. Op die wijze werd politiek een positieve wetenschap. Laat dus de arbeid fier den standaard opheffen - zoo riep hij uit - industrie is éénzelvig met productie. Thans schijnt de industrie nog traag te worden, omdat de heerschende ideeën (de adel met zijn quasi-eerbegrip,

1) Bij de teekening der partijen door Saint-Simon is, naar mijn inzien, vooral te prijzen de schildering der machtige stationnaire partij, wel te onderscheiden van de retrograde partij; zie ‘Oeuvres’, Edition Dentu, Vol. II, p. 169-171. Het is de teekening van de behoudende partij. Men leest daar o.a.: ‘Une observation qui peut-être vous paraîtra assez piquante, c'est que cette opinion, qui devait être la plus fixe de toutes, est au contraire la plus variable. Les autres marchent constamment vers un but, et agissent d'après un fonds d'idées arrêtées, celle-ci agit d'après toutes les idées qu'on lui présente. Elle se traine *à la suite* de toutes les autres pour les enrayer, si j'ose le dire, et c'est précisement en s'opposant aux changements, qu'elle change. Elle se montre toujours prête à saisir et à fixer ce qui est survenu, peu lui importe la nature et le but du changement; il existe, cela suffit, il faut qu'il existe toujours: étrange amour du repos, qui nous tient sans cesse en éveil, et qui, dans l'appréhension d'un travail inutile, nous condamne au travail des Danaïdes.’

2) Zie ‘Saint-Simon, Oeuvres,’ Edition Dentu, Vol. II, p. 182-185, waar hij het begin van het ‘Discours préliminaire’ van het ‘Traité d'Economie Politique’ van Say overschrijft.

de religie met haar verachting voor rijkdom) haar niet begunstigen. Doch de tijd werkt voor haar. Zij moet niet langer bedeesd en bang om voor haar beginsel uit te komen, optreden. Slechts moet zij zich zorgvuldig wachten voor de frases en buitensporigheden, die in den revolutie-tijd weêrklonken, toen de schijn voor het wezen werd genomen.

Met het derde deel van het vervolg-werk der ‘Industrie’, dat ook nog in 1817 verscheen, wordt de wending, die de maatschappelijke orde moest ondergaan ten gevolge van het optreden der industrie, nog van een ander, nu van een hooger standpunt bezien. In het algemeen wordt er op gewezen, dat het tegenwoordige tijdstip, waarin de wenteling der maatschappij moet plaats vinden, goed moet opgevat worden als een overgangs-tijdperk; een overgangs-tijdperk in zeden, gewoonten en denkwijzen. Elk nieuw ‘régime’ (zooals dat van de Industrie) kan dan alléén zich vestigen, wanneer het daarmede overéénkomende filosofische stelsel zich in de gedachten der menschen als 't ware heeft vastgezet. In zooverre was zelfs deze tegenwoordige tijd te vergelijken met het Rome der keizertijden, toen de Christelijke beschouwings-wijze opkwam, en toen gelijktijdig daarmede een nieuwe maatschappelijke orde begon. Thans zal de nieuwe orde van zaken niet goed gevestigd zijn, wanneer niet eerst het theologisch systeem is vervangen door het aardsche en positieve stelsel. De ‘morale céleste’ moet plaats maken voor de ‘morale terrestre’. Al het bovennatuurlijke moet uit het Christendom verdwijnen, hemel en hel moeten niet langer de gedachten der menschen verwarren, de moraal moet gewijzigd en aangevuld worden, en het rijk der positieve ideeën beginnen. Dit alles moet voorzichtig geschieden, de tijd zal alles doen, men moet dus geduld hebben, de bestaande kerken moeten niet met opheffing worden bedreigd, maar men moet een wet vaststellen, die de priesters dwingt eerst een examen af te leggen in de positieve wetenschappen[1)]. - Met den omkeer en omzwaai van den gedachten-loop zal dan tevens de overgang van het arbitraire politieke systeem in het liberale en industrieele ‘régime’ voldongen zijn. - Nu zijn wij echter in den overgangstijd, en voor dien overgangs-tijd past het best het vertegenwoordigend stelsel. In de richting der parlementaire hervorming, zooals Bentham schreef, is thans te werken. Mocht de industrie bang zijn op dien weg voort te gaan, wijl ze altijd bang is voor wanorde, dan versterke zij het koningschap, dat in het constitutioneele stelsel uitstekend werkt voor zulk een overgangs-tijd.

Het vierde deel, dat in 1817 en 1818 uitkwam, ging zich weder met practische questies bezig houden. Na een vergelijking van de

1) Zie ‘Oeuvres’, Edition Dentu, Vol. III, p. 40, 41. ‘Nul ne pourra être ordonné prêtre, s'il n'a prouvé par un examen préalable qu'il est au courant des principales connaissances acquises dans les sciences positives, c'est à dire qu'il possède les éléments des mathématiques pures et appliquées, de la physique, de la chimie et de la physiologie’. - Wie denkt hier niet aan de Pruisische Mei-wetten?

positie der Engelsche en Fransche industrie, waarbij hij tot de slotsom kwam, dat in Engeland de industrie nog in de minderheid was tegenover de feodaliteit, doch daarentegen uitstekend goede waarborgen tegen willekeur had, terwijl in Frankrijk juist het omgekeerde plaats vond; en na een aanmaning tot vereeniging van het Engelsche en Fransche arbeids-vermogen, ging Saint-Simon zijn opmerkelijke beschouwingen mededeelen over de middelen, om de staatkundige kracht van de industrie en tevens de rijkdommen van Frankrijk te vermeerderen. - Die middelen waren betrekkelijk eenvoudig, al gingen zij van vèr-reikende denkbeelden uit. Saint-Simon stelt namelijk op den vóórgrond, dat het voor de groote vervorming van Frankrijk niet voldoende was de Engelsche constitutie slaafs te copieeren. Altijd hebben de Franschen te-veel belang gehecht aan de vormen van een gouvernement. Neen de questie zat dieper. Het gold eigenlijk de questie van eigendom[1]. Het eigendom moet geconstitueerd worden met het oog op het grootste welzijn van de geheele maatschappij, onder het tweeledige gezichts-punt van vrijheid en rijkdom. Men moet het eigendoms-recht inrichten en bepalen op de wijze, die het meest gunstig is voor het aangroeien van den rijkdom en voor het vermeerderen van de vrijheid van den arbeid. Het eigendomsrecht zelf blijve in 't algemeen in zijn volle kracht, niet noodig is een wet, die het eigendoms-recht vestigt, maar wèl is noodig een wet, die de uitoefening van dat recht op deze of gene wijze nader bepaalt. Nu is er één tak van den menschelijken arbeid, die in dat opzicht een nadere bepaling van het eigendoms-recht noodig heeft: het is de landbouwende stand. Bij handel of fabriekwezen is de man, die werkt en die de kapitalen heeft opgenomen, de meester dier kapitalen, de man op wien het gewicht valt; bij den landbouw blijft hij, die het land verpacht, die niet werkt, de voorname rol vervullen. Van oude tijden her dagteekent dit onderscheid, sinds de kooplieden en handwerks-lieden uit een contract, bij de vrijwording en vrijkooping der gemeenten, hun positie verkregen, terwijl de rechten der eigenaars van de landerijen nog altijd blijven steunen op de vroegere verovering, op het recht van den sterkste. Toch moet dit onderscheid opgeheven worden. Geeft aan de landbouwende standen (de ‘agricole’ industrieelen) dezelfde rechten tegenover de grondeigenaars, als de kooplieden en fabrikanten hebben tegenover hun geldschieters. Zooals de kooplieden het hun geleende kapitaal kunnen verbinden, moeten ook de pachters den grond kunnen bezwaren. Zooals de kooplieden optreden voor dat kapitaal, moeten ook de landbouwers opkomen voor dien door hen bewerkten grond. Met andere woorden: de vastheid van den invloed van het grondeigendom in de handen der niet-werkende klassen moet op die wijze afgeschaft worden. Bij volle eerbiediging van het grondeigendom, moeten toch modificaties van de uitoefening van dat recht worden toegelaten, want het individueele

1) Men herinnere zich de opmerking van Saint-Simon, ‘Oeuvres’, Edition Dentu, Vol. I, p. 242. Zie bl. 47, noot 1, hierboven.

eigendoms-recht kan slechts zijn wettiging vinden in het gemeenschappelijke en algemeene nut der uitoefening van dat recht, welk nut veranderen kan met de tijds-omsfandigheden.

Het voordeel van dezen maatregel - die alleen door de publieke opinie, wanneer alle takken van den menschelijken arbeid zich goed verbinden, kan opgelegd worden - is ontwijfelbaar. De landelijke industrieelen komen nu op voor hun grond, betalen mede de belasting, kiezen dus ook voor de Kamer der afgevaardigden, en laten hun invloed op het parlement gelden. Zij versterken dus de politieke partij van den arbeid. Wat de middelen van uitvoering aanbetreft, zoo zijn ze velerlei. Saint-Simon schetst hier een soort van agrarische politiek, in den geest zooals in later dagen Gladstone voor Ierland heeft doen vaststellen. Voorwaarden, waaronder de grond-eigenaars hun gronden laten verpachten, moeten dan goed worden vastgesteld, en evenzoo bepalingen, waarbij de eigenaars verplicht kunnen worden tot verbetering hunner gronden gelden bij te dragen. De bebouwer van den grond betale voorts de grondbelasting, en eindelijk moet geheel h e t g r o n d e i g e n d o m w o r d e n g e m o b i l i s e e r d [1]. - Saint-Simon berekent nu, dat door dit alles de landbouw-productie belangrijk zal toenemen, en meent, dat eene verheffing van dien tak van volksbestaan op alles een rijzenden invloed zal oefenen. Voor Frankrijk zouden deze maatregelen een zeer nuttige zaak wezen, daar werkelijk de landbouw veel te veel er was verwaarloosd. Volstrekt noodig zijn bij dat alles grondcrediet-banken, die dan ook van-zelf wel zullen oprijzen, wanneer de wetenschap der financiën en van het crediet zich wat meer ontwikkelt[2]. Saint-Simon verwacht ook, dat de geweldige onkosten van rechtsbedeeling en der rechtbanken nu, door het toepassen van dit alles, zullen verminderen, want voortaan zullen al de landbouw-questies als werkelijke handels- of industrieelezaken voor soortgelijke rechtbanken als die van koophandel, die toch eigenlijk scheids-rechtbanken zijn, worden gebracht. Inderdaad moeten alle rechters arbiters zijn, en de geheele stand der legisten belangrijk worden ingekrompen.

Zóó zal door dezen maatregel der verheffing van den landbouwenden stand het geheele arbeids-vermogen der natie, de industrie, den waren rang kunnen innemen en ophouden. Tot nog toe is de industrie in haar voorwaarts strevenden loop niet van werkelijk positieve denkbeelden uitgegaan. Zij is slechts overal critisch opgetreden tegen het oude feodale systeem, dat niet op arbeid, maar op verovering steunde. Dat oude stelsel was, wijl het op 't recht van den sterkste berustte, uit den aard der zaak een militair stelsel (‘c'est à dire voleur’); het nieuwe is een arbeids-stelsel (‘c'est à dire pacifique’), en men moet het ééne of het andere aannemen, ze te verbinden levert iets halfslachtigs en onechts op

1) Zie ‘Oeuvres’, Edition Dentu, Vol. III, p. 104-106.
2) ‘La science de la banque ou des finances (car ce n'en est qu'une) est encore dans l'enfance’. Zie ‘Oeuvres’, Edition Dentu, Vol. III, p. 113.

('une association bâtarde'), en is op den duur onhoudbaar[1]. De goede positieve ideeën voor de industrie zijn, volgens Saint-Simon, door Adam Smith gegeven, wiens boek tevens een doorgaande en vernietigende kritiek op het feodale stelsel vormt. J.B. Say heeft die denkbeelden van Smith nog in meer heldere volgorde medegedeeld en sommige nieuwe leerstukken daaraan toegevoegd[2]. Eén zaak is nu slechts noodig: de kennis der economie worde meer verspreid en meer algemeen. De economisten zijn - in tegenstelling der legisten - in dien zin de beste bondgenooten der arbeidende klassen.

Aldus eindigde het vervolg-werk 'l'Industrie'.

In het jaar 1819 ging Saint-Simon den aangevangen arbeid voortzetten in een werk, dat mede bij gedeelten uitkwam en den titel droeg: 'Le Politique, of verhandelingen over de politiek, zooals zij aan de mannen der 19de eeuw voegt, door een vereeniging van letterkundigen'. Saint-Simon poogde daarin de politiek tot een positieve wetenschap te maken. Hij kantte zich aan tegen alle feodale overblijfselen, doch bleef zich vrijwaren voor toenadering tot de republikeinen. Het werk is zeer ongeregeld verschenen, ten einde aan de toepassing der zegelwet te ontsnappen, en wel in twaalf kleine afleveringen. In deze afleveringen bevinden zich twee stukken, welke ook afzonderlijk in 1819 zijn verschenen, en die zich geheel en al bij het in 'l'Industrie' betoogde aansluiten. Wij bedoelen: 1°. 'Le parti national ou industriel comparé au parti anti-national', en 2°. 'Sur la querelle des abeilles et des frelons, ou sur la situation respective des producteurs et des consommateurs non-producteurs'. Beide deze stukken zullen dus kortelijk de aandacht verdienen. - In het eerste stuk wordt geconstateerd en betoogd, dat de nationale partij die der werkers en arbeidenden, de anti-nationale die der verbruikers is: der onnutte werkers en der politieke belemmeraars van den arbeid. De eerste partij staat nu, volgens Saint-Simon, niet alleen hooger, wanneer men haar uit het oogpunt der moraliteit of der capaciteit, of zelfs van den rijkdom beschouwt, maar zij is ook de krachtigste, want de geleerden en kunstenaars rangschikken zich bij die partij; zij heeft zich slechts te doen gelden en krachtig in de politiek van den dag op te treden. - In het tweede stuk werd dit met levendige kleuren en in den vorm van een pamflet, vooral tegen Barthémely, nog scherper uitéengezet. Barthélemy had namelijk in de Kamer der Pairs het voorstel gedaan, het kiesrecht uitsluitend op grondeigendom te vestigen, en zelfs de gepatenteerden uit de kiescolleges te weren, want alleen de eigenaars waren, volgens Barthélemy, het merg en de kracht der natie[3]. Daartegenover riep nu Saint-Simon allen, die produceerden, die werkten,

1) Saint-Simon verklaart deze opmerking aan (Charles?) Comte verschuldigd te zijn. 'Zie Oeuvres', Edition Dentu, Vol. III, p. 157.
2) Zie 'Oeuvres', Edition Dentu, Vol. III, p. 152-155.
3) Zie over dat voorstel van Barthélemy, Louis Blanc, 'Histoire de dix Ans', editie 1844, tome I, p. 86.

en die volgens hem de nationale partij vormden, op. Hij verweet hun, dat zij telkens verloren, omdat zij zich niet bemoeiden met de politiek. In den revolutie-tijd hadden zij ook zelven niet weten op te treden, en zoo fraai zich gehouden, dat een tweede geprivilegieerde klasse: een Napoleonistische adel en geldmacht was ontstaan. Twee klassen van hommels belasten thans den rug der bijen, en de kunst van regeeren onder de Restauratie scheen daarin te bestaan, dat de honig den bijen werd afgenomen, om beurtelings aan die klasse van hommels te worden gegeven, die aan het gouvernement op dat oogenblik haar hulp verleende. De industrieelen hadden nu steeds als vrouwen geklaagd, in plaats van te handelen. Biedt een petitie den koning aan - zoo riep Saint-Simon uit - in deze korte woorden: '*Sire, wij zijn de bijen, verlos ons van de hommels*'. Dan zal een Barthélemy niet meer met zijn verouderd feodaal idee voor den dag durven komen. Het zal begrepen worden, dat de producenten de kracht van het land zijn, en dat het een materialiseeren van de politiek is, wanneer men de nationale vertegenwoordiging op grondbezit alleen vestigt, en het actieve element der maatschappij verwaarloost.

Saint-Simon zette aldus den bijenkorf der maatschappij voor zijn tijdgenooten op tafel: een gonzenden bijenkorf, waarin ieder werkte, arbeidde en iets uitrichtte; staatkunde was niet anders dan het beveiligen van den arbeid in dien korf - en de hommels moesten met alle kracht worden geweerd, zij mochten niet den geurigen honig, door noesten vlijt bijéengebracht, wegkapen.

Op die wijze trachtte Saint-Simon op alle manieren de publieke opinie te overtuigen, dat het begrip van arbeid in het maatschappelijk samenzijn der menschen de plooi aan alles moest geven, en dat gouvernementen slechts de ordelijke vormen moesten zijn, binnen welke de arbeid het best kon verricht worden. In zooverre stond hij op dit punt, gelijk hij zelf trouwens aangaf, in deze dagen schijnbaar niet zoo ver af van de levens-beschouwing van Adam Smith en J.B. Say. Bij het ontwikkelen der conclusies echter zou het groote verschil merkbaar worden, en de maatregelen, die hij voorstelde voor het grondbezit, zouden den economisten een rilling bezorgen. Want inderdaad stonden Saint-Simon en J.B. Say hier hemelsbreed verwijderd van elkander. Beiden hadden het revolutie-tijdperk beleefd en beiden wilden aan de negentiende eeuw het merk van den arbeid en der productie geven. Doch Say nam de economische feiten, die gedurende de groote revolutie hadden plaats gehad, als voldongen feiten aan, en wilde, dat de ontwikkeling der negentiende eeuw, met eerbiediging van hetgeen ieder vroeger in het 'ancien régime' en in den revolutietijd had verkregen, thans haar rustige beweging zou beginnen. Nu was echter in Frankrijk tijdens de groote revolutie een tweeledige sociale vervorming voorgevallen, samenhangende met de onteigening der gronden van geestelijkheid en adel. Voor een groot deel hadden de kleine boeren, die nu een stukje grond konden verkrijgen, daarvan partij getrokken. Maar aan den anderen kant had zich daardoor een niet onaanzienlijke fractie der eigenlijk

gezegde ‘bourgeoisie’ weten op te heffen, was ontstaan een nieuwe klasse van nieuwe bezitters, die hun fortuin hadden gemaakt met het opkoopen der zoogenaamde ‘nationale goederen’ en met het speculeeren der daaruit verkregen winsten. Het mindere volk in de steden had van die goederen betrekkelijk weinig genoten; des te meer alle mogelijke financiers, speculanten en verdere mannen der ‘bourgeoisie’. En een geweldige sociale verandering had zóó in Frankrijk plaats gehad, vooral daar de leveranties aan de legers van Napoleon aan diezelfde klasse van nieuwe bezitters ten goede kwamen. Er was een uitgebreide rei van nieuwe eigenaars opgestaan[1)]. Zij beefden telkens, dat die bezittingen, wier oorsprong op zoo broozen grondslag rustte (aankoop voor een appel en een ei van aan geestelijkheid en verdachte personen weggenomen goederen), hun zouden worden ontnomen. In al die constituties gingen dus de nieuwe bezitters zich het behoud van het verkregene verzekeren. Op dat punt waren artikel 374 der constitutie van het Directoire van het jaar III, artikel 94 van de Consulaire Constitutie van het jaar VIII, artikel 70 van de Keizerlijke Constitutie van het jaar XII, en artikel 9 van de Charte van 1814 gelijkluidend. Al veranderde alles, daaraan mocht volgens de rijk geworden ‘bourgeoisie’ niet getornd worden. Ieder, die haar in dat bezit handhaafde, was haar man: nu eens Napoleon, dan Lodewijk XVIII. Dat éénmaal de Conventie, onder wier heerschappij de meeste van zulke quasi-verkoopen hadden plaats gehad, ook bepaald had, dat een milliard daarvan ten goede zou komen aan allen, die naar de grenzen vlogen om het land te verdedigen, dat punt werd natuurlijk vergeten. De burgerij bevestigde slechts wat zij verkregen had. Soms ontstelde zij nog wel eens, wanneer allerlei vreemde ‘reclames’ van havelooze personen werden gehoord. Doch ziedaar: juist kwam de providentieele man J.B. Say. Hij bewees aan alle eigenaars en kapitalisten, dat zij inderdaad producenten waren, dat de arbeid zonder hen niet kon geschieden, dat hun rijkdom niet anders was dan opééngehoopte arbeid, en dat de arbeiders van hen het strikt noodzakelijke loon moesten verkrijgen. Dit heette dan ‘économie politique’. Saint-Simon schudde hierbij het hoofd. Hij had zelf met de speculaties medegedaan: ook hij had een oogenblik met von Redern uit niets rijkdommen weten te tooveren. Hij wilde op dat alles niet terugkomen, en had zelfs de verdediging van die aankoopen der nationale goederen op zich genomen (zie hierboven p. 47), maar hij verzette er zich tegen, dat de eerenaam van leden der productieve klasse gegeven zouden worden aan hen, die niets verder hadden gedaan dan van die inkoopen te profiteeren, die slechts rijkdom en kapitaal bezaten, en nu zelven niet werkten, en tegelijkertijd wilde hij er aan herinneren, dat zij, die in der tijd aan de geestelijkheid de goederen ontnamen, dat gedaan hadden, onder het beding van

1) Zie ook Louis Blanc, ‘Histoire de dix Ans’, editie 1844, Introduction, tome I, pag. 62 en voorts Blanqui, ‘Critique Sociale’, 1885, tome II. pag. 39-40.

nu op hun beurt te zorgen voor de zedelijke en verstandelijke ontwikkeling en opvoeding van het volk[1]. Dit verschil van zienswijze met Say zou later ten volle blijken. Op het oogenblik was de tegenstelling tusschen Say en Saint-Simon nog niet zoo duidelijk. Omdat Saint-Simon in de eerste plaats op het denkbeeld der productie de aandacht wilde vestigen, zocht hij zelf thans het bondgenootschap op dit punt der economisten op; straks zou dan wel worden uitgemaakt, wie eigenlijk producenten waren.

Intusschen waren in de drie jaren 1816, 1818 en 1819, die hij dus al schrijvende doorleefde, toch ook Saint-Simon's levensomstandigheden wel eenigszins gewijzigd. Augustin Thierry, die in 1814 zijn secretaris was geworden, en wiens gemakkelijke en bevallige stijl zich zoo goed leende, om aan de ruwe kracht der ideeën van Saint-Simon de vorm en de ronding te geven, welke het lezend publiek wenschte, was in 1817 van hem afgegaan. Hij had - zooals wij vermeld hebben - nog het eerste stuk in 'L'Industrie' geschreven, had zich dáár zelfs den aangenomen zoon van Saint-Simon genoemd, doch verschil van meening was sinds tusschen meester en leerling ontstaan. Saint-Simon hechtte vooral aan het begrip van leiding en van gouvernement; Augustin Thierry bovenal aan het begrip van vrijheid. Eens werd de twist scherper. 'Ik begrijp geen associatie zonder het gouvernement van iemand, wie dan ook', riep Saint-Simon hem toe. 'En ik - antwoordde Augustin Thierry - begrijp geen associatie zonder vrijheid'[2]. Toen gingen zij uit elkander. Augustin Thierry liet den titel van aangenomen zoon van Saint-Simon varen, en begon zijn glansrijke historische studiën[3].

Daarentegen kreeg Saint-Simon, na het scheiden van Aug. Thierry, een geheel nieuwe aanwinst in een leerling, die hem van 1817 af gedurende bijna zeven jaren als secretaris en medewerker ter zijde zou staan: namelijk A u g u s t e C o m t e, den stichter der positieve wijsgeerige school. Bij het bewerken van het derde deel van 'l'Industrie' was deze nieuwe adept reeds hard bezig; de drie eerste stukken toch in dit derde deel zijn van zijne hand. De krachtige kop van Auguste Comte, die in 1817 twintig jaar oud werd, verwerkte de massieve denkbeelden van Saint-Simon weldra op eigenaardige, oorspronkelijke wijze. Saint-Simon scheen overigens wel reeds eenigen indruk uit te oefenen. Wij maken dit op uit de omstandigheid, dat het vervolgwerk 'l'Industrie' tot stand kwam door zeer milde inschrijvingen van enkele personen. Wij treffen onder die personen de namen aan van de voornaamste

1) Zie over dit alles breedvoerig het meesterlijk betoog van Georges Avenel 'Lundis Révolutionnaires' 1875, p. 24-29.
2) Zie Littré, 'Auguste Comte et la philosophie positive' 1863. p. 37.
3) Toen Augustin Thierry zijn secretaris werd, schijnt er ook sprake van te zijn geweest, dat de latere wijsgeer, de toen nog jonge Th. Jouffroy, voor de betrekking van secretaris van Saint-Simon in aanmerking kwam. Zie J. Tissot, 'Th. Jouffroy, sa vie et ses écrits', 1875, p. 18, 19.

Parijsche bankiers, als Perier, Ternaux[1)], Hottinguer, Lafitte, enz., die bijdragen van 300 tot 1000 francs gaven, alsmede de namen van den hertog de Broglie (200 francs) en den hertog de la Rochefoucauld (1000 francs)[2)]. Toen later in het derde deel de questie van de 'morale terrestre' door Saint-Simon werd behandeld, schreven enkele van die inschrijvers aan de regeering, dat zij geen inteekenaars waren in dien zin, dat zij de denkbeelden van Saint-Simon goedkeurden, neen, dat zij hem slechts geld hadden gegeven, om zijn geschrift te doen drukken. De heeren Lafitte, Ternaux en anderen weigerden dien laffen brief te teekenen.

V.

Wij komen nu tot het flikkerendste en misschien het boeiendste der geschriften van Saint-Simon. Wij bedoelen het vervolg-werk 'L ' O r g a n i s a t e u r ', dat op het einde van het jaar 1819 en in het begin van het jaar 1820 verscheen. Het bevat een positief ontwerp tot wijziging van het maatschappelijk bestuur: een plan van samenstelling van een groot Parlement. Bij den eersten aanblik ziet het er vrij fantastisch uit: als een vlammend vuurwerk tegen den donkeren achtergrond van de lucht, een gebouw van tintelenden, witten glans, oprijzend langs fijne zuilen van lichtstralen, doch terwijl het voor onze oogen oprijst, gaat het zich in ons geheugen hechten, wij raken het niet spoedig los, en, na het ontploffen en wegspatten der duizenden vonken en lichten, blijven die etherische lijnen, als zoovele fragmenten eener utopische organisatie, ons toch in het brein hangen.

Saint-Simon gaat wederom uit van het begrip, dat de negentiende eeuw het nieuwe moet organiseeren, gelijk de achttiende eeuw zich heeft bezig gehouden met het oude stelsel critisch te bestrijden. Dat in de 19de eeuw de oorlog nog mogelijk is, komt slechts daarvandaan, dat de maatschappelijke reorganisatie niet ter hand is genomen. Hij-zelf zal het dus beproeven en stelt zich voor, dit in een reeks van brieven aan zijn 'compatriotes' te doen. Vooraf wenscht hij zijn lezers dadelijk op zijn standpunt en in zijn wereld-beschouwing te verplaatsen, en opent hij dus den 'Organisateur' met een veelbesproken fragment, dat sinds dien tijd altijd onder den naam van 'le Parabole' bekend is. 'Stel - zoo zegt hij in dit fragment - dat op één nacht in Frankrijk stierven de 50 eerste fysici, de 50 eerste scheikundigen, de 50 eerste fysiologen, de 50 eerste mathematici, de 50 eerste poëten, de 50 eerste schilders, de 50 eerste beeldhouwers, de 50 eerste

1) Zie over Ternaux, die later baron werd, ook Toussenel, 'Les Juifs rois de l'Epoque,' Editie 1846, tome I. pag. 118.
2) Deze hertog de la Rochefoucauld-Liancourt is waarschijnlijk de filantroop, van wien Ferdinand Dreyfus sprak in de Académie des Sciences. Morales et Politiques in Juli 1903, en over wien hij later een boek heeft uitgegeven in 1903, bij Plon onder den titel: 'Un philanthrope d'autrefois'.

musici, de 50 eerste letterkundigen, de 50 eerste mechanici, de 50 eerste ingenieurs, de 50 eerste artilleristen, de 50 eerste architecten, de 50 eerste geneesheeren, de 50 eerste chirurgijns, de 50 eerste artsenij-bereiders, de 50 eerste zeevaarders, de 50 eerste uurwerk-kundigen, - de 50 eerste bankiers, de 200 eerste kooplieden, de 100 eerste landbouwers, de 50 eerste bestuurders van hoog-ovens en metaalfabrieken, de 50 eerste wapenfabrikanten, de 50 eerste bestuurders van leerlooierijen (enz., de lezer vulle in zijn gedachte de lijst van alle takken van het fabriekswezen aan, die Saint-Simon hier opnoemt), - de 50 eerste metselaars, de 50 eerste timmerlieden, de 50 eerste schrijnwerkers, de 50 eerste smids, de 50 eerste slotenmakers (enz., de lezer vuile de andere beroepen in): - totaal een cijfer van drie duizend eerste geleerden, kunstenaars en mannen van bedrijf, (‘savants, artistes et artisans’) van Frankrijk. Stel, dat zij allen eensklaps stierven, dan zou Frankrijk (daar het in hen zijn productieve mannen, de bloem van zijn maatschappij, hen, die zoowel beschaving als voorspoed doen vooruitgaan, bezit) als met één slag de ziel van zijn leven verliezen, en in rang plotseling beneden de andere natiën dalen; een geheele generatie zou minstens noodig zijn, om het verlies te vergoeden. Doch stel, dat Frankrijk al die mannen behield, doch dat op één nacht stierven ‘Monsieur’ de broeder des konings, de hertog van Angoulème, de hertog van Berry, de hertog van Orléans, de hertog van Bourbon, de hertogin van Angoulème, de hertogin van Berry, de hertogin van Orléans, de hertogin van Bourbon en mejonkvrouwe van Condé; dat Frankrijk in hetzelfde tijdstip verloor al de groot-officieren van de kroon, al de ministers van Staat (al of niet aan het hoofd van een departement), al de staatsraden, al de leden van den rekenkamer, al zijn maarschalken, al zijn kardinalen, aartsbisschoppen, bisschoppen, groot-vicarissen en kanunniken, al zijn prefecten en onder-prefecten, al de beambten aan de ministeries, alle rechters, en daarenboven de tienduizend rijkste eigenaars: - dan zou dit ongeluk zeer zeker Frankrijk bedroeven, omdat de Franschen goedhartig zijn, maar het kwaad voor den Staat zou niet veel beduiden. Er leven toch vele Franschen, die evengoed als ‘Monsieur’ de rol van een broeder des konings zouden kunnen vervullen, even goed de taak zouden waarnemen van een hertog van Angoulème, van Berry, enz. enz.; de ‘anti-chambres’ van het paleis zijn vol hovelingen en sollicitanten, die naar alle hof- en staats-betrekkingen dingen. Hoevele commiezen wegen niet op tegen onze ministers! In één woord, het verlies zou gemakkelijk te vergoeden zijn. - En toch hebben al die lieden, wier verlies voor den Staat gering zou zijn, den vóórrang in onze maatschappij boven de productieve leden; en dat nog wel, terwijl zij inderdaad kwaad uitrichten, daar zij zich aan het oude blijven hechten, en hun best doen, het overwicht der conjecturale theoriën boven de positieve te bestendigen. Inderdaad is het zoodoende in Frankrijk: *de omgekeerde wereld*. Het maatschappelijk lichaam is tengevolge van die ordening niet gezond. De armen worden gedwongen mild te zijn ten voor-

deele der rijken: zij die wederrechtelijk het groote deel van het staats-inkomen wegnemen, ‘les voleurs généraux’, heeten de maatschappij te beschermen tegen de kleine misdrijven; de onbekwame lieden hebben de taak de bekwamen te leiden en te regeeren.

Dit levendig tafereel vormt nu als het ware de inleiding van den ‘Organisateur’, en nadat Saint-Simon zijn lezers langs dezen weg tot het gezichtspunt heeft geleid, waardoor ook voor hen de inrichting der maatschappij zich als iets verwrongens en verkeerds voordoet, gaat hij in een reeks van brieven na, wat nu te doen is.

Er is - zoo zegt hij - reeds vooruitgang sinds de 18de eeuw. Overal is het denkbeeld wakker geworden, dat er te duur en te veel, dat er in het belang der vorsten en niet der volken, geregeerd werd. Doch het oude stelsel moet aan de menschen ongerijmd toeschijnen, dan eerst kan het nieuwe optreden. Om mede te werken tot het doen uitlachen van dat oude stelsel, daarvoor strekte - zegt Saint-Simon - mijn ‘parabole’: want inderdaad is het bespottelijk dat de mannen der oude orde, de mannen der conjecturale wetenschappen, de leiding meenen te kunnen behouden van den bedrijvigen, nieuwen, positieven vooruitgang. Het is alsof de maan de zon zou moeten verlichten. Slechts een helder begrip van dit alles is noodig, om duidelijk te doen inzien, dat het Middeleeuwsche systeem van theocratie en feodaliteit vervangen moet worden door een ander stelsel. In die nieuwe orde van zaken moet werkelijk aan de geleerden, aan de kunstenaars en aan de mannen van bedrijf (‘les artisans’) de voorrang worden gegeven, moet de leiding toekomen aan de kundigsten, moeten de regeerders geen andere taak hebben dan toe te zien, dat de leiding ongestoord kan plaats hebben. Dat is het doel. Om daartoe te geraken zijn overgangs-maatregelen noodig. Nu is het Engelsche parlementaire stelsel een goed middel voor zulk een overgangs-tijd; het is de minst gebrekkige organisatie van het oude ‘régime’, dat moet dus volledig in Frankrijk aangenomen en dan verbeterd worden, in dien zin, dat werkelijk het huis der gemeenten een vertegenwoordiging van den arbeid, van de industrie, worde. Is dit geschied, heeft aldus het huis der gemeenten genoeg kracht en klem gekregen, dan kan door dat huis der gemeenten het volgende vastgesteld worden.

Er worde gevormd een eerste kamer, welke Kamer van Inventie zal heeten. Die kamer moet bestaan uit 300 leden en drie secties. De eerste sectie zal bestaan uit 200 civiel-ingenieurs; de tweede sectie uit 50 poëten of letterkundigen, die nieuwe denkbeelden hebben, en de derde sectie uit 25 schilders, 15 beeldhouwers of architecten en 10 musici. Die Kamer van Inventie zal zich moeten bezighouden met een ontwerp van werken van openbaar nut, ten einde den rijkdom van Frankrijk te vermeerderen en het lot van zijn inwoners te verbeteren. Al die nuttige openbare werken, als droogmakerijen, ontginningen, het bouwen van wegen, het graven van kanalen, moeten tevens zóó volvoerd worden, dat Frankrijk er aangenaam bewoonbaar door wordt. Frankrijk kan op die

wijze worden ingericht als een schoon Engelsch park, verfraaid door al wat de kunst kan toevoegen aan de schoonheid der natuur. De weelde der kunst moet niet langer uitsluitend de paleizen der vorsten blijven opluisteren. De Kamer van Inventie zal dan in de tweede plaats feesten organiseeren: feesten der hoop en feesten der herinnering. De leden dezer kamer, wier kern kan gevormd worden door de hoofd-ingenieurs, leden der Academie en van het Instituut, die zich zelven kunnen aanvullen, - terwijl ook nog 100 Franschen en 50 buitenlandsche leden met raadgevende stem er plaats in kunnen verkrijgen - hebben voor vijf jaren zitting, zijn herkiesbaar, en hebben elk 10.000 francs tractement. - Er worde dan gevormd een tweede kamer, die Kamer van Onderzoek 'Examen' zal heeten. Zij zal ook bestaan uit 300 leden, waarvan 100 fysici, die zich met de kennis der georganiseerde natuur bezighouden, 100 fysici, die de 'corps bruts' onderzoeken, en 100 mathematici. Deze kamer zal drieërlei taak hebben. Zij zal al de ontwerpen der eerste kamer onderzoeken en toetsen. Zij moet voorts een ontwerp van algemeen openbaar onderwijs en opvoeding opmaken. Dit laatste ontwerp moet verdeeld worden in drie soorten van onderwijs, overeenkomende met de drie trappen van welvaart der burgers. Het hoofddoel moet wezen, de jongelieden zoo bekwaam mogelijk te maken, om werken van openbaar nut te ontwerpen, te besturen en te volvoeren. Daar ieder burger vrij is in de uitoefening zijner religie, en hij bijgevolg zijn kinderen kan opvoeden in den godsdienst, dien hij verkiest, mag er geen sprake van godsdienst zijn in het ontwerp van onderwijs en opvoeding, dat de kamer zal bewerken. Wordt het ontwerp later ook door het geheele Parlement aangenomen, zoo blijft deze Kamer van Onderzoek belast met het in toepassing brengen van het ontwerp en het toezicht op het openbaar onderwijs. In de derde plaats zal deze kamer ook feesten in orde maken. De leden der kamer zullen mede 10.000 francs inkomen hebben en overigens als die der eerste kamer gekozen worden. - Alsdan reconstitueere zich het bestaande huis der gemeenten tot een derde kamer, onder den naam van Kamer van Uitvoering. Deze kamer zorge, dat bij haar nieuwe samenstelling, elke tak van arbeid (industrie) goed en evenredig vertegenwoordigd zij. De leden dezer kamer zijn rijk door hun arbeid en hebben dus geen tractement. Deze derde kamer is belast met de uitvoering van al de vastgestelde ontwerpen, en zal daarvoor de belastingen uitschrijven en heffen. - Zóó zal het nieuwe Parlement gevormd zijn uit deze drie kamers. Ieder Franschman zal uitgenoodigd worden aan dit Parlement ontwerpen aan te bieden van nieuwe burgerlijke en strafwetten, die met de nieuwe orde van zaken zullen overeenkomen. Het Parlement zal daaruit een 'Code civil' en 'Code criminel' vaststellen. *Het eigendomsrecht zal worden gereconstitueerd en gevestigd op grondslagen, die gunstiger zijn voor de productie.* Een stelsel van algemeene verdediging van het land zal worden vastgesteld; een stelsel, dat zoo weinig mogelijk staande troepen zal eischen, en zóó moet worden ingericht, dat

de verdedigingsmiddelen overbodig kunnen worden en dus kunnen worden nagelaten, zoodra de naburige volken hetzelfde politieke systeem als de Franschen aannemen. Eindelijk zal een idemnisatie van twee milliarden toegestaan worden in 't belang van allen die door de nieuwe orde van zaken schade lijden.

Is dit plan een utopie? vraagt Saint-Simon.

De menschen zullen het wellicht zoo noemen, om de eenvoudige reden, dat zij de geschiedenis niet kennen, en niet begrijpen, hoe de tijd juist gekomen is, om datgene te verwezenlijken wat in het plan wordt geëischt. Wijl de menschen geen goed begrip hebben van historie[1)], geen kennis van den loop der beschaving, spreken zij immer van utopiën. Echter is slechts dit een utopie, waarvoor de tijd niet rijp is, zooals de tijden vroeger niet rijp waren voor het plan van Hendrik IV of voor den droom van den abt de Saint-Pierre. Het is zeer te bejammeren, zegt Saint-Simon, dat de kennis der historie zoo oppervlakkig is, nog altijd wordt geschiedenis als een tak der letterkunde beschouwd, terwijl het toch waarlijk een wetenschap op zich zelve is[2)]. De 18de eeuw begon dit laatste te begrijpen, en Condorcet is hier de man, die den waren weg heeft gewezen. Wellicht zal de negentiende eeuw de eeuw der geschiedenis worden. Saint-Simon wil nu - om een goed voorbeeld te geven, en om tegelijk het bewijs te leveren, dat zijn plan slechts een uitvloeisel en gevolg was van de vroegere ontwikkeling der tijden - kortelijk en in breede trekken aantoonen, hoe de geschiedenis geleid heeft tot den vrij grooten omkeer, dien hij in zijn plan van organisatie heeft geschetst.

Volgens hem was de beteekenis van het oude Europeesche stelsel, dat thans door het nieuwe moest worden vervangen, gelegen in de combinatie van de twee goed onderscheiden machten: de geestelijke (pauselijke en theologische) macht en de wereldlijke (feodale en militaire) macht. Het constitueeren dezer twee afzonderlijke machten, die te zamen moesten werken, is geleidelijk en historisch

1) Saint-Simon komt hier weder terug op de vroeger reeds door hem geuite opmerking, dat men van de geschiedenis der Middeleeuwen niets schijnt te begrijpen. Zie ‘Oeuvres’, Edition Dentu, Vol. IV, pag. 73.

2) Zie ‘Oeuvres’, Edition Dentu, Vol. IV, p. 69, 70. ‘Une considération qui doit faire naturellement présumer que l'histoire, non-seulement telle qu'on l'enseigne, mais telle même qu'elle est conçue et cultivée par les esprits les plus philosophiques, n'a point encore le caractère qu'elle doit avoir, c'est qu'elle est classée dans toutes les têtes comme une branche de la littérature. Ce fait prouve que l'histoire est encore loin d'être une simple série d'observations sur la marche et le développement de la civilisation: car elle serait alors classée au rang des véritables sciences: elle ne pourrait plus être cultivée que par les hommes capables d'observer l'état social sous toutes ses faces, et d'ailleurs habitués par des études scientifiques à coordonner des faits pour en induire des lois générales et à suivre des raisonnements.’

gegaan: ze zullen beide verdwijnen, doch slechts wanneer beide hebben plaats gemaakt voor twee in beider plaats tredende nieuwe machten. De bloeitijd van het oude stelsel was in de Middeleeuwen, doch reeds in de Middeleeuwen begon tegen elk der twee gestelde machten een element, een kiem van verderf en ondergang, zich te ontwikkelen. Tegen de geestelijke macht begonnen de positieve wetenschappen te werken, die het eerst door de Arabieren weder werden beoefend. Tegen de wereldlijke macht begonnen de gemeenten, dle zich vrij maakten en op arbeid gingen steunen, zich te keeren. Het nieuwe stelsel zal nu dáár zijn, als werkelijk de positieve wetenschappen geheel en al hebben gezegevierd op het theologische, en wanneer het industrieele arbeids-vermogen het feodale stelsel heeft ten onder gebracht[1)]. - De langzame vervorming van het oude stelsel tot het nieuwe gaat nu langs twee wegen. Allengs gaat het oude onder en tegelijkertijd rijst langzaam het nieuwe op. De fases van die twee verschillende bewegingen in den loop der tijden worden door Saint-Simon historisch geschetst. - Bij het historisch betoog van den ondergang van het oude (dat wij hier niet kunnen overnemen, doch dat werkelijk zeer opmerkelijk is) wordt vooral gedrukt op Galileï en den omkeer, die er op het geestelijk gebied in de wereldbeschouwing kwam, toen hij bewees, dat de aarde geen middelpunt van 't heelal, maar een niet zeer groote planeet was, die om een der zonnen draaide[2)]. En evenzeer wordt op het andere, 't wereldlijk,

1) De verdeeling in de twee hoofdgroepen: het geestelijk en het wereldlijk gebied, zal dus ook in het nieuwe stelsel, volgens Saint-Simon, blijven bestaan. Zie vooral ‘Oeuvres’, Edition Dentu, Vol. IV, p. 85. ‘La division de la société et de tout ce qui la concerne en temporel et spirituel, doit subsister dans le nouveau système comme dans l'ancien. Cette division, qui n'existait pas chez les Romains, est le perfectionnement le plus capital dans l'organisation sociale, qui ait été fait par les modernes. C'est là ce qui a primitivement fondé la possibilité de faire de la politique une science, en permettant de rendre la théorie distincte de la pratique. Seulement cette division, dans le nouveau système, n'est plus entre deux pouvoirs, mais entre deux capacités.’

2) Zie ‘Oeuvres’, Edition Dentu, Vol. IV, p. 100. ‘Tout le système théologique est fondé sur la supposition que la terre est faite pour l'homme, et l'univers entier pour la terre: ôtez cette supposition, et toutes les doctrines religieuses s'écroulent. Or, Galilée nous ayant démontré que notre planète est une des plus petites, qu'elle ne se distingue en rien des autres, qu'elle tourne dans la foule autour du soleil; l'hypothèse que la nature toute entière est faite pour l'homme choque si ouvertement le bons sens, elle est tellement en opposition avec les faits, qu'elle ne peut éviter de paraître absurde, et d'être bientôt renversée, entraînant avec elle les croyances dont elle est la base. En un mot, les doctrines théologiques sont absolument incompatibles avec la conviction pleine et entière de la théorie astronomique moderne, même dans les têtes, où cette conviction ne repose pas sur les connaissances des démonstrations qui l'établissent. Si l'on pèse suffisamment cette réflexion, on conviendra que l'inquisition faisait bien son métier de gendarmerie du pouvoir spirituel, en tâchant d'étouffer, à sa naissance, la théorie de Galilée’.

gebied de opmerking op den vóórgrond gezet, dat het koningschap in Frankrijk in 't begin zijn taak goed begreep, om zich met de ‘communes’ (de gemeenten) te verbinden tegenover den feodalen adel, en dat eerst Lodewijk XIV het koningschap discrediteerde, door van dien regel af te wijken. Saint-Simon, gekomen tot op onze eeuw, constateert, dat het oude stelsel uitgediend heeft, dat het budget der ideeën, waarop het teert, opgebruikt is. Het aannemen der charte of der min of meer Engelsche constitutie is voor Frankrijk nu de overgangs-maatregel geweest, die bewees, dat het nieuwe systeem in aantocht was. - Want ondertusschen (en hier gaat Saint-Simon den tweeden weg na: het opkomen van het nieuwe) is, gelijktijdig met de desorganisatie van het oude, kalm en onverstoord het weven van het nieuwe begonnen. De twee nieuwe elementen: de wetenschappen door de Arabieren aangebracht, en de zich vrijmakende arbeidende gemeenten vernietigen het oude, maar bouwen tegelijkertijd het nieuwe op. Beide, de wetenschappelijke en de industrieele macht, gaan te zamen vooruit. Wel niet, volgens een door haar zelven in alle onderdeelen vastgesteld bestek, want de menschen volgen hier slechts, zijn werktuigen gedreven door een hoogere wet der ontwikkeling van het menschelijk geslacht[1)], maar toch langs een vaste richting. Die richting zou men aldus kunnen omschrijven. De geleerden stelden zich voor, de natuur, en die alléén, wetenschappelijk te leeren kennen, en de ‘communes’ begonnen op die natuur als op een gegeven materie te werken, ten einde haar zóó te kneden en te wijzigen, dat zij voor de menschen het voordeeligst zou zijn. Aldus werd er in tweeledigen zin gewerkt,

1) Zie ‘Oeuvres’, Edition Dentu, Vol. IV, p. 118, 119. ‘Il serait certainement absurde de penser que l'organisation successive du nouveau système a été conduite par les savants et les artistes, par les artisans, ainsi que d'après un plan prémédité, suivi d'une manière invariable depuis le XIme siècle jusqu'à nos jours. A aucune époque, le perfectionnement de la civilisation n'a obéi à une marche ainsi combinée, conçue d'avance par un homme de génie et adoptée par la masse. Cela est même tout à fait impossible par la nature des choses, car la loi supérieure des progrès de l'esprit humain entraîne et domine tout: les hommes ne sont pour elle que des instruments. Quoique cette force dérive de nous, il n'est pas plus en notre pouvoir de nous soustraire à son influence ou de maîtriser son action que de changer à notre gré l'impulsion primitive qui fait circuler notre planète autour du soleil. Les effets secondaires sont les seuls soumis à notre dépendance. Tout ce que nous pouvons, c'est d'obéir à cette loi (notre véritable Providence) avec connaissance de cause, en nous rendant compte de la marche qu'elle nous prescrit, au lieu d'être poussés aveuglement par elle’.

als het ware buiten het oude stelsel om. De geleerden, kunstenaars en mannen van bedrijf (‘savants, artistes et artisans’) bleven rustig steeds aan den arbeid, en hun arbeid was de vooruitgang en bewerkte het allengs oprijzen der grondslagen van het nieuwe stelsel. Meer en meer werd door de goede leiding der chefs alles positief opgevat, vooral toen als middel-klasse, tusschen de mannen van wetenschap en industrie, de ingenieurs opstonden. En waar de chefs voorgingen, volgde de massa. De massa begint zich te constitueeren, om onder een nieuwe orde van zaken te leven, en vangt aan zich te groepeeren onder nieuwe hoofden. In plaats der militaire hoofden, doen zich de chefs in allerlei bedrijven en beroepen gelden, en van-zelf moet de positie der minderen nu anders worden. Vroeger waren zij ingelijfd onder een vast militair commando; thans zijn zij medehelpers van den industrieelen ondernemer. In plaats van bevel is bestuur gekomen; in plaats van het begrip onderdaan dat van geassocieerde[1)]. Allen op hoogeren of lageren trap staande, zijn medewerkers tot één doel. En aan den anderen kant begint de massa zich los te scheuren van den invloed der geestelijkheid; zij gelooft reeds in de geleerden, op wie zij vertrouwen heeft; een vertrouwen dat echter van geheel anderen aard is dan het vroeger blinde geloof.

Aldus is dan volgens Saint-Simon de positie in Europa deze: dat naast en tegenover elkander een afgeleefd en een jong veerkrachtig stelsel staan. Dit laatste heeft slechts een stap meer te doen. Bij de geleerden en bij de mannen van bedrijf is nu slechts de vaste wil daartoe noodig, terwijl de mannen der kunst hier zoo schoon kunnen helpen, door op de verbeelding der massa te gaan werken. De kunstenaars moeten het aardsche paradijs in de toekomst plaatsen, zij moeten het voorstellen als het resultaat der vestiging van het nieuwe stelsel. - In Frankrijk meende Saint-Simon werkelijk teekenen te zien, dat het nieuwe naderde. De overgangs-tijd van het parlementaire ‘régime’ werkte in alle opzichten niet kwaad. En de ministers toonden soms, dat zij zelven niet terugdeinsden voor wetten van overgang. Als zoodanig prees hij de wet op de verkiezingen door Decazes ontworpen, waarbij de industrieelen onder zekere bepalingen tot de verkiezingen werden toegelaten, en de verklaring van de Serre, dat de moraal

1) Zie ‘Oeuvres,’ Edition Dentu, Vol. IV, p. 150. ‘Dans l'ancien système le peuple était enrégimenté par rapport à ses chefs; dans le nouveau il est combiné avec eux. De la part des chefs militaires il y avait commandement, de la part des chefs industriels il n'y a plus que direction. Dans le premier cas le peuple était sujet, dans le second il est sociétaire. Tel est effectivement l'admirable caractère des combinaisons industrielles, que tous ceux qui y concourent sont, en réalité, tous collaborateurs, tous associés, depuis le plus simple manoeuvrier jusqu'au manufacturier le plus opulent, et jusqu'à l'ingénieur le plus éclairé’.

onafhankelijk was van den godsdienst[1]. Het koningschap kon dus op den goeden weg komen, als het zich maar vereenigde met de ‘communes’, als het maar begreep, dat het zóó alleen zich kon handhaven. Het moest zich zelfs niet ergeren, dat tot nu toe die ‘communes’ aan dat goede voornemen van het gouvernement slecht hadden beantwoord door zich in de armen van het Bonapartisme te werpen. Dit was op andere wijze te keeren.

Voor het oogenblik meende Saint-Simon historisch bewezen te hebben, dat zijn groot plan geen utopie was, integendeel, de laatste schakel in een grootsche ketting-reeks, de laatste golfslag van den stroom. Wetenschap en industrie hadden langs een ontwikkelingsweg in de negentiende eeuw de plaats ingenomen van godsdienst en krijg. Geleerden, kunstenaars en mannen van bedrijf (‘savants, artistes et artisans’) moesten nu de zaken der natie zelven in handen nemen, en de werkzame bevolking moest niet langer bestuurd worden door ‘la nation fainéante et incapable’.

De sociale organisatie moest tot éénig doel hebben, om de kennis, verkregen in de wetenschap, in de kunsten en in de bedrijven, te doen strekken tot bevrediging der behoeften van den mensch; die kennis te verspreiden, te verbeteren, en zooveel mogelijk te vermeerderen: in één woord, om op de nuttigste wijze al den arbeid van particulieren in wetenschap, kunst en bedrijf te combineeren. Want op het goed combineeren van alle pogingen kwam het aan, tot nog toe hadden de menschen slechts individueele en geïsoleerde pogingen verricht; hun verschillende krachtsuitingen hadden elkander meestal tegengewerkt en vernietigd. Nam men de waarlijk goede organisatie aan, dan zou dit ophouden. Die organisatie, op positieve gronden gebouwd, zou een veel meer precies en stellig doel hebben, dan dat wat vroeger de Staat vaag beloofde. Te voren in het oude stelsel vroeg men slechts aan de regeerders: maakt ons gelukkig, en men liet het verder aan hen over; men was als de karavaan, die tot de leiders zeide: brengt ons waar wij het 't best zullen hebben; men wist van niets, alles bleef onbestemd. Thans zegt de karavaan tot de leiders: gij weet den weg naar Mecca, voert ons daarheên; ieder reiziger kan, zoo hij twijfelt, zijn opmerkingen indienen. *In dit positief leiden zit het wezen van den Staat*, niet in het handhaven van orde; dat laatste volgt van-zelf[2], als ieder het doel weet, waarheên men gaat.

1) Zie ‘Oeuvres,’ Edition Dentu, Vol. IV, p. 169 en 170, vergelijk voorts p. 235 en Vol. V, p. 118.
2) Zie ‘Oeuvres’, Edition Dentu, Vol. IV, 201. ‘L'opinion que le système politique doit avoir uniquement et exclusivement pour objet de maintenir l'ordre, opinion conçue et accréditée par des hommes très estimables, est fondée sur ce que, dans l'état actuel des choses, les gouvernements n'ont en effet d'autre utilité réelle que d'assurer plus ou moins bien la sécurité de tous les travaux particuliers. On a reconnu que presque toutes les mesures, par lesquelles ils ont prétendu influer sur la prospérité sociale, n'ont eu d'autre résultat effectif que de lui faire tort; et de ce fait on a conclu l'adage que ce que les gouvernements peuvent faire de mieux pour le bonheur de la société c'est de ne pas s'en mêler. Mais cette manière de voir, qui est juste quand on ne la considère que par rapport au système politique existant, est évidemment fausse quand on l'adopte dans un sens absolu; elle ne peut subsister ainsi qu'autant qu'on ne s'est pas élevé à l'idée d'un autre système politique’.

Blijmoedig en met hoopvollen blik schreef Saint-Simon dit alles ter neder. Wel ontveinsde hij zich niet, dat veel teleurstellingen nog zouden komen. En ziet: het was in zijn oog een bitter ongeluk, toen 13 Februari 1820 de hertog van Berry, de troon-opvolger, werd vermoord. Saint-Simon was juist bezig aan het schrijven van het slot van zijn 'Organisateur', en blijkbaar klopte hem 't hart, nu het ministerie dadelijk uitzonderings-wetten ging voorstellen. 'Verkeerd, - zoo roept hij uit - gij richt u tegen de "communes", die juist uw bondgenooten zijn: - doet niet als de jonkman op het ijs. Op een flinken winterdag, toen het vast vroor, wedde een jonkman, dat hij op bloote voeten over den vijver der Tuileriën zou loopen. In het midden gekomen, verklaart hij niet verder te kunnen gaan. Hij keert zich om, en hij heeft nu evenveel te doen om zijn weddingschap te verliezen, als hij nog noodig had gehad om ze te winnen'.

Inderdaad had Saint-Simon nog andere teleurstellingen, die hij echter minder telde, daar het enkel zijn persoon gold. De regeering had aanstoot genomen aan de uitdrukkingen, voorkomende in den zoogenaamden 'Parabole', en Saint-Simon moest voor de 'Cour d'assises' deswege te-recht staan. De zaak zou 20 Maart 1820 voorkomen. Terwijl hij nu den advocaat Legouix opdroeg om voor hem te pleiten, gaf hij in Maart vier brieven uit aan de leden der jury, die over hem het oordeel moesten uitspreken. In die brieven deed hij uitkomen, dat men de woorden van den 'Parabole' geheel uit hun verband moest rukken, om daarin gemis aan eerbied voor het koninklijk huis te vinden. Het was slechts een vergelijking van een oud en een nieuw systeem, en geheel zijn betoog was juist in het belang der Bourbons, daar hij hun den weg wilde wijzen, hoe zij weder hun koningschap op een hechten grondslag konden vestigen: te weten door zich met de 'communes' en niet met de twee aristocratiën (de oude en die der Bonapartes) te verbinden. Hij zette uitéén, hoe juist vrees voor nieuwe revoluties en dus de liefde voor de Bourbons (die koningen moesten blijven, zoolang het koningschap mogelijk was in Frankrijk) hem bezield had[1)].

Trouwens dit proces tegen Saint-Simon had geen ander gevolg, dan dat de aandacht wat meer op hem werd gevestigd. Hij-zelf werd vrijgesproken. En daarentegen begonnen zich velen reeds aan hem te hechten. Auguste Comte had als secretaris zijn grooten steun gegeven aan den 'Organisateur'. De grootere vóórrang, die hier aan de kunst en de wetenschap wordt gegeven, vergeleken

1) Zie 'Oeuvres choisies', Vol. II, p. 395-427.

met de positie die in het werk ‘l'Industrie’ daaraan was verleend, toen aan den arbeid alléén al het gewicht was toegedacht, wordt door Comte's invloed verklaard; gelijk ook Auguste Comte de brieven uit den ‘Organisateur’, waarin het historische betoog over de naar benedengaande lijn van het oude en de opgaande, rijzende lijn van het nieuwe stelsel voorkomt, schijnt geredigeerd te hebben. Ternaux en Lafitte bleven Saint-Simon getrouw, en met Benjamin Constant en Paul-Louis Courier knoopte hij in die dagen betrekkingen aan. Béranger zocht hem op, en de arme Rouget de l'Isle, de dichter van de Marseillaise, ging vertrouwelijk met hem om. Vooral echter steunden hem de moedige schrijvers, die van 1817 tot 1819 den ‘Censeur Européen’, met het motto vrede en vrijheid, bewerkten; en verbonden zich met hem de jonge en vurige democraten, die ‘L'Aristarque’ uitgaven. Onder de laatsten trad op den vóórgrond de toen 26-jarige Bazard.

Saint-Simon werd voor velen reeds een profeet der toekomst, al stond hij, wat zuiver economische denkbeelden betrof, nog inderdaad in veel opzichten op het standpunt der oude economie, in zooverre hij nog niets scheen te vermoeden van een strijd tusschen kapitaal en arbeid. Ondernemers, mits zij zelven ook werkten, en arbeiders zijn, volgens hem, allen op hun gebied goede bondgenooten. - Toch was er, dat alles daargelaten, nieuws genoeg in zijn ‘Organisateur’ verkondigd. Hij wenschte het werk onder dien titel te kunnen voortzetten, en schreef een prospectus, waarbij hij allen, die sympathie voor zijn streven hadden, uitnoodigde, om onder den naam van ‘stichters der positieve wijsbegeerte’ een abonnement op latere deelen van den ‘Organisateur’ te nemen, welke deelen dan goedkooper aan het publiek konden worden aangeboden. Eenige maanden was hij met dat plan bezig; hij klopte hier en ginds aan, - maar de oude man stak weder tevergeefs zijn hand uit.

Béranger heeft in zijn lied over ‘de Dwazen’ hem als profeet en bedelaar geteekend:

> J'ai vu Saint-Simon, le prophète,
> Riche d'abord, puis endetté,
> Qui des fondemens jusqu'au faite
> Refaisait la société.
> Plein de son oeuvre commencée.
> Vieux, pour elle tendait la main,
> Sûr d'embrasser la pensée
> Qui doit sauver le genre humain.

Het nageslacht zal dikwijls hem in die houding gedenken[1)].

1) Zie over die houding van bedelaar ook de ‘Oeuvres de Saint-Simon et d'Enfantin’, ‘Notices Historiques’, vol V, pag. 164. en de ‘Globe’ van 13 Juni 1831. Het vers van Béranger over de ‘Dwazen’ was gedicht met duidelijke zinspeling op den tekst van Paulus I Corinthen III vs. 18.

VI.

Met onbezweken werkkracht ging Saint-Simon voort zijne denkbeelden mede te deelen over den loop der maatschappelijke en staatkundige verwikkelingen van Frankrijk. Gedurende het jaar 1829 verschenen allerlei adressen en brieven van zijn hand, die hij in 1821 verzamelde als eerste deel van een nieuw vervolgwerk, aan hetwelk hij den titel gaf: 'D u s y s t è m e i n d u s t r i e l'. Met dat werk, waarvan drie deelen verschenen, moeten wij ons thans bezighouden[1)].

De hoofdstrekking van al de daarin vervatte betoogen is, dat Frankrijk er het grootste belang bij heeft nieuwe revoluties te voorkomen, dat zulk een toestand van rust, waarin de arbeid kan gedijen, alleen mogelijk is, wanneer de Bourbons en de mannen van den arbeid (de industrie) volkomen bondgenooten worden. De koning moet de industrieele koning zijn, orgaan eener publieke opinie, die doordrongen en beheerscht wordt door het arbeidende Frankrijk. Wanneer dan, door de alliantie van koningschap en industrie, rust en kalme gelegenheid tot werken is verkregen, en op die wijze de arbeid zelf het daaraan toekomende gewicht heeft erlangd, dan moet in die industrieele maatschappij een nieuw beginsel alles bezielen, en wel, in tegenstelling van het egoïsme: het beginsel der broederliefde.

In een inleiding zet hij dadelijk deze twee punten - verbinding van het koningschap en der industrie, en bestrijding van het egoïsme - op den vóórgond. Eerst gaat hij na, waarom het bondgenootschap van koningschap en industrie er tegenwoordig niet is, en gansch andere menschen de leiding der publieke opinie hebben. De reden daarvan is, volgens Saint-Simon, deze, dat in den tijd, toen het oude systeem der theologie en van den godsdienst in het stadium van ondergang, en het nieuwe systeem van wetenschap en industrie aan het opkomen was, zich, tusschen het oude en nieuwe in, een tusschen-stelsel geschoven heeft. Dit tusschen-stelsel is vertegenwoordigd door *de legisten en de metafysici* of letterkundigen. Deze mannen stonden al dadelijk, in het begin van de Fransche revolutie, op de plaatsen, die door de industrieelen hadden moeten ingenomen zijn, en weten zich nu dáár te handhaven. De rol van die legisten en metafysici of 'gens de lettres' is vroeger van veel nut geweest, want zij hebben het feodaal en theologisch systeem gewijzigd, en zij hebben weten uit te richten, dat het industrieel en wetenschappelijk stelsel niet bij de geboorte werd verstikt, doch uit den aard der zaak is hun invloed en werking voorbijgaand en niet van een organiseerend karakter. En thans, nu hun invloed langer dan noodig duurt, is hun werking schadelijk. Zij moeten als tusschen-trap verdwijnen, en de taak der leiding der maatschappij aan de geleerden en industrieelen overlaten. Zij richten

1) In de afleveringen van dit werk 'Du système industriel' wordt ook gevonden de zang: 'Le chant des industriels', dien Rouget de Lisle, op verzoek van Saint-Simon, voor de arbeiders dichtte.

thans schade aan, want zij zijn altijd bereid *den vorm voor hef wezen* te nemen. Legisten en metafysici zijn tevreden, als zij vrijheid hebben om wetten te maken, en zien niet in, dat de maatschappij een doel te verwezenlijken heeft. En toch zonder dat doel is alles ijdel. Wat zou men zeggen van mannen, die zich druk bezig hielden, met het bepalen van steeds nieuwe technische zetten voor het schaakspel, en die zich nu spelers waanden[1)]? *Vrijheid op zich zelve is geen doel*. Vrijheid moge als middel tegen het oude theologische en feodale stelsel gebruikt zijn, maar het gaat niet aan te zeggen, dat het doel der maatschappij het handhaven der individueele vrijheid is. Vrijheid is een gevolg der voortgaande beschaving, niet het doel. Men associeert zich niet enkel om vrij te zijn. Het is waarlijk noodig, dat men al die vage, niet-positieve denkbeelden eens laat rusten; denkbeelden, waardoor men aan ieder mensch, als een natuurlijk recht, de bevoegdheid wil toekennen, zich met de staatszaken bezig te houden, zonder te vragen of zijn capaciteit hem dat veroorlooft. Waarom bepaalt men dan niet, dat alle Franschen, die 1000 francs belasting betalen, geschikt zijn om ontdekkingen in de chemie te maken? Dáár ziet men dadelijk de ongerijmdheid, omdat de scheikunde een positieve wetenschap is geworden, en de politiek zulks nog niet is.

Behalve op dit punt der valsche positie, die legisten en metafysici innemen, gaat Saint-Simon dadelijk in de inleiding op het andere punt de aandacht vestigen, en wel hierop, dat een gevaar onze maatschappij binnensluipt. Te midden toch der gisting van velerlei denkbeelden woekert een gevoel van *egoïsme* meer en meer voort: een kanker die thans in de maatschappij met elken dag meer invreet. Tegenover dat beginsel wenschte hij het beginsel van *filanthropie* te stellen en de toepassing daarvan uitéén te zetten. Het is wellicht daarom, dat hij als motto voor zijn gansche vervolg-werk: 'Du Système industriel' deze woorden geplaatst heeft: 'Dieu a dit: Aimez vous et secourez vous les uns les autres'. Zeker is het, dat in het werk, dat wij nu gaan behandelen, voor het eerst bepaalde termen te vinden zijn, waarop de socialisten in engeren zin zich kunnen beroepen. De speciale

1) Zie 'Oeuvres de Saint-Simon', Edition Dentu, Vol. V, p. 14, 15. 'On ne saurait trop le répéter, il faut un but d'activité à une société, sans quoi il n'y a point de système politique. Or légiférer n'est point un but, ce ne peut être qu'un moyen. Ne serait-il pas étrange qu'en résultat de tous les progrès de la civilisation, les hommes fussent arrivés aujourd'hui à se réunir en sociétés, dans le but de se faire des lois les uns aux autres? Ce serait là, sans doute, le sublime de la mystification. Ne semblerait-il pas voir des hommes qui se réuniraient gravement afin de tracer de nouvelles conventions pour les échecs, et qui se croiraient des joueurs? Une absurdité aussi manifeste et néanmoins naturelle, et conséquemment excusable dans les légistes, dont le jugement est ordinairement vicié par l'habitude de ne considérer que les formes'.

socialistische ader, met haar overvloed van gevoel voor de armere klasse, welt hier in dit werk voor het eerst krachtig op.

Intusschen gaat hij nu deze twee in de inleiding vooropgezette gedachten uitvoerig nader ontwikkelen.

Vooral bij het eerste punt blijft hij lang stilstaan: den invloed der legisten en metafysici. Op alle manieren wordt bepleit, dat zij plaats moeten maken voor de industrieelen. De ‘faiseurs de phrases’ moeten op den achtergrond komen; de mannen van den arbeid en van de daad op den vóórgrond. De mannen der industrie moeten zich tot eene partij gaan vormen. De leden uit de kamer der afgevaardigden, die hetzij uit de reien van den landbouw, hetzij uit die van den handel of van het fabrieks-wezen, in de kamer zijn gekomen (en Saint-Simon richt tot hen vele van zijn brieven) moeten de kern worden van de nieuwe partij, moeten een vast plan aannemen. In dat programma moet ook opgenomen worden, *dat aan de armen de grootst mogelijke hoeveelheid arbeid worde gegeven, die de maatschappij hun kan verschaffen*[1]. Met die nieuwe partij van de industrie moeten dan de Bourbons tot elken prijs zich vereenigen, zooals hun traditie van vóór Lodewijk XIV het medebrengt; de Bourbons moeten dat volstrekt doen, want zij hebben niet veel meer te verliezen. Zij moeten den rug toekeeren aan de partijen van het verleden, aan den adel (zoowel die van de oude monarchie, als die door Napoleon in het leven is geroepen) en aan de mannen van het intermediaire stelsel. - Dit laatste punt zocht Saint-Simon vooral door brieven aan den koning zelven dezen op 't hart te drukken. Hij bezweert den koning, die legisten en metafysici - die zich enkel bezig houden met het samenstellen van een uitgebreid stelsel van waarborgen voor de geregeerden en van slagboomen tegen de regeerders, zonder te bedenken, dat de krachten, waartegen al die voorzorgen genomen worden, bijna uitgewerkt hebben[2] - uit zijn kring te

1) Het is het eerste teeken van zorg voor de armen bij Saint-Simon. Over rijkdom in de industrie liet hij zich soms nog steeds zonderling uit; zie ‘Oeuvres’, Edition Dentu, Vol. V, p. 49 noot.

2) Zie ‘Oeuvres’, Edition Dentu, Vol. V, p. 83. ‘Les légistes et les métaphysiciens, ainsi appelés à la formation du nouveau système politique, n'ont pu que continuer à suivre leurs habitudes constantes, et ils se sont occupés uniquement d'établir un système très-étendu de garanties pour les gouvernés, et de barrières contre les gouvernants, sans s'apercevoir que les forces contre lesquelles ils voulaient encore se précautionner étaient presque éteintes. Quand ils ont voulu aller plus loin, ils se sont jetés dans la question absolue de meilleur gouvernement imaginable; et, toujours dirigés par les mêmes habitudes, ils l'ont traité comme une question de jurisprudence et de métaphysique. Car, en effet, la théorie des droits de l'homme, qui a été la base de tous leurs travaux en politique générale, n'est autre chose qu'une application de la haute métaphysique à la haute jurisprudence. Il est inutile de rappeler ici les idées absurdes que cette méthode a engendrées, et les déplorables conséquences pratiques qui en on resulté. Quelque funestes qu'aient été ces suites de la fausse manière de procéder suivie par les legistes et les métaphysiciens, il serait peu philosophique de leur en faire un reproche, puisque cette manière était la seule qui leur fût propre, et que son vice radical consistait uniquement à n'être point appropriée aux questions qu'ils ont été chargés de traiter’.

verwijderen, daarentegen alle mannen van bedrijf tot zich te roepen, den stroom van den arbeid te volgen en te leiden, en aan het hoofd van een actief, werkend Frankrijk te staan. De koning moet zich tot doel stellen de twee deelen van den adel te vernietigen, en de colleges der kiezers samen te stellen uit industrieelen, terwijl dan, door prijsvragen en belooningen, de richting van den arbeid der geleerden op de politieke hoofd-questies moet bepaald worden, zoodat de politiek een positief karakter verkrijgt. Door een eenvoudige ordonnantie zou de koning de volgende besluiten moeten nemen[1)]: dat de ministers van financiën en van binnenlandsche zaken slechts uit de klasse der industrieelen konden worden genomen; dat aan beiden zou worden toegevoegd een raad van industrieelen (25 leden uit den landbouw, groothandel, fabrikanten-stand en bankiers-wereld, terwijl dan voor binnenlandsche zaken in dien raad, in plaats van de leden uit de bankierswereld, fysici en chemisten en fysiologen moesten genomen worden); dat ook de minister van marine uit de handels-zeevaart moest worden genomen, en ook hem een maritieme raad uit de zee-steden (benoemd door de reeders) moest worden toegevoegd. Dan zou geheel de richting van Frankrijks beweging een richting van arbeid en bedrijf kunnen zijn. De administratie der openbare zaken zou in handen vooral van landbouwers, kooplieden en fabrikanten komen, en met recht reeds daarom, omdat de industrieelen de meest bekwame en vooral de meest goedkoope administrateurs zijn. Men zou een positieve politiek hebben, en mannen als de Delesserts, de Lafittes, de Ternaux, de Périers, de Humanns, enz. zouden aan de kroon raad kunnen geven[2)]. De koning zou zijn lot niet langer verbinden aan schimmen: aan de lotwisselingen van den ouden en van den nieuwen Bonapartistischen adel, en aan den raad der legisten en metafysici. Ook de industrieele leden uit de kamer der afgevaardigden moesten het hunne doen, om dat mogelijk te maken. Zoowel zij, als de koning, moesten bedenken, dat Frankrijk vooruit wil. Men moest voor de natie duidelijke en bepaalde voorstellen ontwerpen, ten opzichte van de middelen om den voorspoed te verzekeren van landbouw, handel, en fabriekswezen, terwijl men dan tegelijk maatregelen nemen kon, om arbeid te verschaffen aan de talrijke klasse, voor wie handen-arbeid het éénige middel van bestaan was. Op het budget van 1821 moet reeds de post voorkomen, die werk verzekerde aan de nog krachtige armen en hulp aan de gebrekkigen.

1) Zie ‘Oeuvres’, Edition Dentu, Vol. V. p. 106-109.
2) De meeste dezer mannen kwamen werkelijk na 1830 aan het bestuur.

Allerlei bezwaren tegen het voorgestelde denkbeeld worden nu één voor één door Saint-Simon weêrlegd. Opmerkelijk is het, hoe zeer Saint-Simon, bij de weêrlegging van zulke bezwaren, steeds op de denkbeelden van de economie steunt. Niet alleen prijst hij hier zelfs in enkele opzichten het stelsel van het *laissez-faire, laissez-passer*'[1], maar hij beroept zich weder uitdrukkelijk op J.B. Say[2]. Het groote denkbeeld, van hetwelk Saint-Simon de industrieelen thans zoekt te doordringen, is, dat al hun arbeid tot nu toe slechts gestrekt heeft om dijken op te richten, die, zoo goed als het gaan kon, de feodale en theologische machten moesten bedwingen, terwijl zij van nu af aan zelven de groote, bruisende, schuimende stroom moeten worden. De mannen der productie moeten het hun toekomende gewicht in den Staat hebben. Tot hen behooren, wanneer men dit gezichts-punt aanneemt, ook de geleerden. Hebben al de productieve elementen zich bevrijd van de heerschappij der 'sabreurs et des faiseurs de phrases', dan is het later tijd, dat er een verdeeling komt tusschen de geleerden en de overige producenten, en dat de mannen van wetenschap de leiding van alles op zich nemen[3]. Trouwens de geleerden helpen nu reeds de industrieelen, gaan met dien stroom mede: velen bewerken reeds allerlei ontwerpen van onderwijs, van vermeerdering van opbrengst der gronden, van werkverschaffing aan de armen, van middelen tegen overbevolking en daarmede samenhangende colonisatie. Wat de kunst betreft, zij zal zich eerst goed ontplooien, als de arbeid tot zijn recht is gekomen. Florence, Antwerpen en geheel Holland bewijzen dit. De grootste weelde der arbeidende Hollanders bestaat juist in verzamelingen van schilderijen. Dus moeten de industrieelen thans durven toetasten en niet op kleine bezwaren letten. Zij moeten vertrouwen hebben, want zij vormen het groote batailjon.

Adel, geestelijkheid en legisterij waren goed in hun tijd, maar die tijd is voorbij, de adel bestaat nu uit leêgloopers, de geeste-

1) Zie 'Oeuvres', Edition, Vol. V, p. 139.
2) Zie 'Oeuvres', Edition Dentu, Vol. V, p. 144. - Zooals vroeger in 'l'Industrie', 'Oeuvres', Edition Dentu, Vol. II, p. 183.
3) Saint-Simon wil bovendien de geleerden niet dadelijk al de risico laten dragen van het waagstuk. De industrieelen kunnen dit beter doen. Zie 'Oeuvres', Edition Dentu, Vol. V, p. 159, 160. 'Les practiciens ont des moyens d'existence qui les rendent indépendants, tandis que les théoriciens vivent presque tous du produit de places dont le Gouvernement dispose, c'est-à-dire qui dépendent, dans ce moment, du clergé, de la noblesse, de l'ordre judiciaire et des propriétaires oisifs. De manière que les premiers ne courent d'autres risques, en manifestant une opinion généreuse, que de se priver de l'expectative d'un sobriquet de baron, de comte, de marquis ou de duc; tandis que les théoriciens exposeraient leurs moyens d'existence, en indiquant à la nation les moyens de se débarrasser de l'éteignoir théologique et féodal dont elle est encore affublée'.

lijkheid is een neêrdrukkende last, daar zij slechts gehoorzaamheid weet voor te schrijven; de legisten vertegenwoordigen niet meer het zuivere recht. Dat die klassen van het verleden nog bestaan en staan, komt slechts hiervandaan, dat zij slecht en onvoldoende zijn aangevallen. De ‘charge’ der achttiende eeuw was schitterend, maar niet volledig genoeg. De revolutie beging zelve te veel fouten. De nieuwe politieke instelling, die er moet komen, moet thans haar krachten enkel ontleenen aan de diensten, die zij aan de meerderheid der natie, en dus *aan de arme klasse*, bewijst. Daaraan dacht het oude stelsel nooit. Saint-Simon schrijft zich zelven de missie toe, den fikschen aanval tegen het oude stelsel te leiden[1)]: hij zal een nieuwe ‘doctrine’ ontwerpen, intusschen wenscht hij zich zelven geluk, dat reeds sommige schrijvers zijn denkbeelden als het ware vulgariseeren; als zoodanig noemt hij Guizot, die de historische denkbeelden van ‘l'Organisateur’ thans reeds uitwerkt[2)].

Op de Bourbons komt het hier vooral aan. Verbinden zij zich flink met de industrieelen, dan ontnemen zij voorgoed de wapenen aan de partij der Bonapartisten, die steeds op verandering van dynastie aandringen. De Bourbons behoeven dan nooit te vreezen voor het lot der Stuarts, maar zij moeten zich ook geheel en al afscheiden van het oude. Zij moeten het koningschap van Gods genade laten rusten, en behoeven dan, maar ook dan alléén, niet bang meer te zijn voor het begrip van volks-souvereiniteit, want dit laatste begrip, dat in Holland vroeger is opgekomen, was slechts een kritiek op het koningschap van Gods genade. Het ééne bestaat slechts door het andere. Laat men het ééne vallen,

1) Niet onaardig is zijn bevreemding, dat dit zoo weinig door de tijdgenooten begrepen wordt. Zie ‘Oeuvres’, Edition Dentu, Vol. V, p. 179. ‘Je suis révolté du sang-froid que vous conservez dans un moment où vous devriez être transporté de joie. Quoi! la nation ainsi que le Roi se trouvent complètement égarés dans les vastes domaines de la politique! tout le monde a perdu de vue le but philosophique, vers lequel l'esprit humain doit se diriger, ainsi que la route de la civilisation: personne ne reconnait plus, ni d'où la société vient, ni comment elle a pu arriver où elle se trouve, ni ce qu'elle deviendra; le char de l'Etat est embourbé jusqu'aux essieux. Dans une circonstance aussi critique pour les gouvernants, ainsi que pour les gouvernés, je trouve le fil d'Ariane: je vous le présente, et vous vous mettez gravement à examiner, si ce que je vous dis est ridicule ou sublime. Ce que je vous dis, Monsieur, est utile; voilà ce dont je suis certain, et je me soucie fort peu du reste’.

2) Zie ‘Oeuvres’, Edition Dentu, Vol. V, p. 192. Inderdaad is er veel overeenstemming tusschen Guizot's denkbeelden, in zijn ‘Histoire de la Civilisation’, en Saint-Simon's aanwijzingen. Zie over de verdienste van Guizot in 't oog der Saint-Simonisten: ‘Doctrine de Saint-Simon’, Exposition, Première année, p. 102: eerste ‘Séance’, aan het slot.

dan verdwijnt het andere[1]. Doch de industrieelen van hun kant moeten dan ook te goeder trouw de Bourbons helpen; zij moeten zich wachten de speelbal te worden van allerlei, meestal Bonapartistische, intriganten, en zich ook niet laten opwinden door een valsch *gelijkheids*-begrip, dat in zijn wezen eigenlijk Turksch is[2]. Wanneer beide partijen, de Bourbons en de industrie, het goed willen, dan is vereeniging mogelijk, maar het moet een vereeniging wezen, waarbij men zich geen blinddoek voor de oogen bindt, uit begeerte van elkanders fouten niet te zien; dat modderen van quasi-gematigdheid is niet noodig en sticht slechts onheil[3]. Vertrouwend op de sterkte der zaak, kan men elkander de waarheid zeggen.

Is het bondgenootschap der industrie en van het koningschap een voldongen feit, dan moeten alle mannen van wetenschap helpen, om een systeem van zedeleer en staatkunde te ontwerpen, waaraan regeerders en geregeerden zich kunnen houden. Het doel van zulk een stelsel moet dan ook strekken, om zooveel mogelijk het lot te verbeteren van die talrijke klasse, die geen andere bestaans-middelen heeft dan handen-arbeid. Voor die klasse, de talrijkste, hadden de gouvernementen de meeste zorg moeten hebben, en juist dat belang hebben zij altijd verwaarloosd, slechts er op uit zijnde, die klasse in het gareel te houden. De lagere volksklasse heeft nu tweederlei behoeften: fysieke en moreele; zij

1) Zie ‘Oeuvres’, Edition Dentu, Vol. V, p. 208, 209.
2) Zie ‘Oeuvres’, Edition Dentu, Vol. VI, p. 17. ‘Le dogme de l'égalité Turque, c'est à dire de l'égale admissibilité à l'exercice du pouvoir arbitraire, peut encore faire, si vous n'y prenez garde, de grands ravages; il n'est point tout à fait émoussé. Quel moyen avez vous de lutter contre les séductions de ce dogme, avant d'avoir pu donner au peuple des notions nettes et précises sur ses véritables intérêts? - Je désigne cette sorte d'égalité par l'épithète de Turque, parce qu'en effet les Turcs la possèdent depuis fort longtemps. Elle est précisement le contraire de la véritable égalité, de l'égalité industrielle, qui consiste en ce que chacun retire de la société des bénéfices exactement proportionnés à sa mise sociale, c'est à dire à sa capacité positive, à l'emploi utile qu'il fait de ces moyens, parmi lesquels il faut comprendre, bien entendu, ses capitaux. On ne peut concevoir rien de plus opposé à cette véritable égalité, fondement naturel de la société industrielle, que le système anti-social, en vertu duquel chacun jouirait à tour de rôle du pouvoir arbitraire, puisque alors on accorderait les avantages sociaux sans aucune condition ni proportion quelconque d'utilité produite’.
3) Zie ‘Oeuvres’, Edition Dentu, Vol. VI, p. 39. ‘Telle est la manie systématique d'une troisième classe d'hommes, que la sagesse de leurs intentions peut seule les faire excuser de la niaiserie de leure opinions. Ces hommes voudraient s'élever au rôle de conciliateurss et ils n'atteignent qu'à celui de bonnes femmes. Au lieu de faire, vivement sentir à chacun les fautes qu'il a commises, pour en tirer tout à la fois des leçons salutaires, et le plus grand moyen de conciliation, la démonstration de la réciprocité des torts, ils prescrivent de ne jamais regarder dans le passé, afin, sans doute, de voir plus clair dans l'avenir. Ces hommes se croient modérés, comme si la modération consistait à fermer les yeux. Sans nier le malaise actuel du corps social, ils s'attachent à dissimuler scrupuleusement les fautes mutuelles du pouvoir royal et de la nation, qui en sont l'unique origine: et cela, disent-ils, afin de ne point aigrir les passions. Ils ressemblent beauçoup à un médecin, qui, consulté sur une maladie grave, suite d'un excès de table, s'interdirait scrupuleusement de penser à cette cause dans la combination de son plan de traitement, afin de ne pas faire injure à son malade, en le soupçonnant de gloutonnerie, et qui, par cet excès de politesse, le laisserait périr’.

heeft dus *voedsel en onderwijs* noodig. Voor beide moet gezorgd worden. Voedsel zal het volk krijgen, wanneer het werk aller-wege in gang is gezet, en het arbeids-oogpunt overal het éénige gezichts-punt is, waaruit alles wordt bezien. Wat het onderwijs aan het volk te geven aangaat, zoo moet dat onderwijs vooral zich bewegen in de richting, om het volk geschikt voor den arbeid te maken. Noties van meetkunde, natuurkunde, scheikunde en gezondheids-leer zijn dus ook te verspreiden. Op de geleerden, die de positieve wetenschappen onderwijzen, zal dus de taak rusten, een stelsel van onderwijs voor het volk samen te stellen; bij welk onderwijs het 'enseignement mutuel' als methode moet worden gebruikt. Wanneer de regeeringen op die wijze voor voedsel en onderwijs van het volk zorgen, zullen zij het 'hebt uw naasten lief als u zelven' in practische toepassing brengen[1)]. Op allen die zóó denken, op de filanthropen, gaat Saint-Simon nu een beroep doen. Zij moeten aan de vorsten bewijzen, dat slechts zulk een constitutie recht van bestaan heeft, die op de meest recht-streeksche manier kan strekken tot verbetering van het maatschappelijk leven der meest talrijke klasse. En zij zelven moeten persoonlijk een groote taak aanvaarden: namelijk de liefde voor de naasten wederom in volledige toepassing brengen, en dus het *Christendom herscheppen*.

Wanneer men zich toch goed rekenschap van de bestaande toestanden geeft, dan ziet men, dat een hernieuwing van het Christelijk beginsel der broederliefde zeer noodzakelijk is. Drie feiten hebben gemaakt, dat die liefde vrij spaarzaam wordt gevonden. Vooreerst werkten de oude instellingen, die uit dat oogpunt voorbeelden voor Frankrijk hadden moeten zijn, weinig in dien zin mede: de geestelijkheid deed inderdaad niet wat zij behoorde te doen; de koningen, die zich koningen door Gods genade noemden, en dus reeds uit dat oogpunt voor het mindere volk moesten zorgen, hadden zich juist tot den adel gewend; en ook de rechterlijke macht had een soort van juridieke willekeur voor dat mindere volk toegelaten. Dan heeft Napoleon met zijn zucht

1) Zie 'Oeuvres', Edition Dentu, Vol. VI, p. 83, 84.

om te oorlogen veel bedorven: aan den éénen kant is het egoïsme aangewakkerd, en aan den anderen kant werden de mindere lieden als ‘de la chair à canon’ beschouwd. In de derde plaats is dan daarbij gekomen een voorkeur voor metafysici, die eigenlijk in Frankrijk de ideeën hebben verward: zij hebben het eenvoudige weten te bedekken, te omzwachtelen en onkenbaar te maken, zoodat men in verwarring geraakte en niet meer wist, wat voor elk geval ieders plicht was. Dus is in Frankrijk een wending der begrippen dringend noodig. Ook Europa woelt en weet niet den rechten weg te vinden. Er is een algemeene crisis, te vergelijken met de toestanden van het Romeinsche keizerrijk in de eerste eeuw van onze tijdrekening. Hoe is echter toen redding gekomen? Door een openbaring van het zedelijk beginsel, dat tot grondslag moest strekken van alle maatschappelijke verhoudingen, en dat beginsel was: *Alle menschen moeten elkander als broeders beschouwen: zij moeten elkander liefhebben, helpen en ondersteunen*. Dat woord electriseerde de menschen, die toen leefden: het exalteerde hen om het egoïsme te bestrijden, als den verderfelijken hartstocht, die noodzakelijkerwijze de maatschappij tot ontbinding moest leiden, en het wekte hen op, om de neiging tot metafysische ideeën tegen te gaan; welke denkbeelden slechts er toe noopten woorden voor zaken te nemen, en de menschen verhinderden hun aandacht te vestigen op het waarachtige doel, dat zij moesten verwerkelijken. Sinds is die heerlijke gedachte weder in den loop der eeuwen als ter ruste gegaan. Toch moet die oude gedachte weder hernieuwd worden. Als in de toekomst de nieuwe orde van zaken geboren zal worden, met haar nieuwe afscheiding van geestelijke en wereldlijke macht, zal de zuivere moraal van het Christendom weder alles moeten bezielen: de filanthropen kunnen dan de rechtstreeksche werktuigen van het Eeuwig Beginsel zijn, en hun éénig middel tot reorganisatie der maatschappij zal wezen: de prediking, schriftelijk of mondeling. Nooit zal tot geweld de toevlucht mogen genomen worden. - ‘Steunt mij, filanthropen - zoo riep Saint-Simon uit - om dezen weg te banen, maakt propaganda als die eerste Christenen, verzet u overal tegen het egoïsme, en organiseert de maatschappij op de voordeeligste wijze voor het grootste getal.’

Met de ontvouwing van deze twee gedachten - verbinding van koningschap en industrie, en het doen vervangen van het egoïsme door het beginsel der filantrophie - heeft Saint-Simon de hoofdgedachte van zijn werk: ‘Du système industriel’ uitééngezet.

Hij gaat die hoofd-gedachte echter nog in haar practische gevolgen nader ontwikkelen.

Hij neemt zoo de troonrede op van het jaar 1821, uitgesproken na den moord van den hertog van Berry, en toont punt voor punt aan, dat het ministerie hier niets van de nieuwe wegen begreep, en zich naar oude feodale en theologische richtingen keerde. Het lange betoog daarover kunnen wij niet weêrgeven. Wij nemen slechts enkele woorden daaruit over. Wij teekenen op: de echt Saint-Simontische goedkeuring van het grond-denkbeeld der Heilige

Alliantie, dat slechts geheel verkeerd werd toegepast[1]: de verklaring, dat de bajonetten niets tegen de gedachten vermogen: - de uitdrukking, dat economie niet bestaat in weinig uit te geven, maar in goed uit te geven[2]: - de vingerwijzing, dat de 'non-producteurs' daarom zoo langen tijd de leiding over de producenten hebben gehad, 'parce qu'ils font corps entre eux': - de opmerking, dat de discussies over de politieke vrijheid slechts de belangstelling wekken van de middel-klasse en niet van de lagere klassen: - het betoog, dat de Charte enkel als overgangstoestand kon werken[3]: - de stelling, dat de regeering niet altijd op het geduld en de gematigdheid van het volk rekenen mag[4]: neen, dat juist in de activiteit van allen een regeering, die haar taak begrijpt, haar steunpunt moet zoeken. - De koning, zoo ging hij voort, kan een 'roi-fondateur' van het industrieele systeem worden, en de koning van Frankrijk moest dat doen, wijl hij den titel droeg van den zeer Christelijken koning. Het was zoo moeielijk niet. Moeielijk was slechts het roeien tegen den stroom zooals Juliaan de Afvallige ondervond. Aanvaardde de koning op die wijze zijn taak, dan kon het industrieele en wetenschappelijke stelsel,

1) Zie 'Oeuvres', Edition Dentu, Vol. VI, p. 153.
2) Zie 'Oeuvres', Edition Dentu, Vol. VI, p. 171. 'La véritable économie ne consiste pas à peu dépenser, mais à bien dépenser'.
3) Zie 'Oeuvres', Edition Dentu, Vol. VI, p. 197. Merkwaardig zijn hier in het algemeen zijn woorden over constituties: 'On ne saurait trop le répèter, car c'est sur ce principe que repose toute la saine politique, une constitution n'est durable qu'autant qu'elle est, dans ses éléments essentiels, l'expression de l'état de la société, à l'époque où elle s'établit. On ne crée point une force politique, on l'enrégistre au nombre des puissances dirigeantes, quand elle a acquis un développement civil suffisant, ou bien elle s'enrégistre alors d'elle même: voilà tout. Cette reconnaissance, ou, si l'on veut, cette légitimation des forces prépondérantes qui existent dans une société à chacune des époques importantes de la civilisation, est ce qu'on appelle sa constitution, qui, sans cela, serait purement une rêverie métaphysique'.
4) Zie 'Oeuvres', Edition Dentu, Vol. VI, p. 206. 'Le négociant qui vient d'expédier un navire pour le commerce de l'Inde, ne s'attend pas à obtenir de suite les bénéfices que son entreprise doit lui procurer. Quelque pressé qu'il puisse être d'en jouir, il sait qu'une telle expédition exige du temps, et il prend patience jusqu'à ce que le terme naturel soit arrivé. Mais si le vaisseau, chargé depuis longtemps, restait dans le port pendant des mois entiers, malgré que le vent fût favorable, ou, à plus forte raison, si les conducteurs du navire, après s'être mis en mer, prenaient une route absolument opposée à celle de l'Inde, conviendrait-il d'exhorter le négociant à prendre son mal en patience, et à attendre paisiblement qu'une entreprise aussi mal conduite eût atteint son succès? Et si son existence toute entière s'y trouvait attachée, un tel langage serait non seulement absurde, mais cruellement dérisoire'.

dat is het definitieve en volkomen Christendom, gevestigd worden. Een volledig ontwerp, uit zes koninklijke ordonnanties bestaande, werd hiervoor door hem in gereedheid gebracht[1]; een ontwerp, waardoor *onderwijs* en *arbeid* aan ieder zou worden gegeven, en volgens hetwelk het instituut zou worden belast met de samenstelling van een nieuwen catechismus, overeenstemmende met den tegenwoordigen toestand onzer kennis[2].

Een tweede reeks van gevolgtrekkingen uit zijn hoofd-gedachte wordt weder in brieven aan de industrieelen, die leden der Kamer van afgevaardigden zijn, ontwikkeld. De vroegere gedachten worden daarin op enkele gevallen toegepast, en vooral worden telkens de heeren gewaarschuwd tegen de Bonapartisten. Wat echter ons in deze brieven als nieuw treft, is de felle kritiek tegen de lieden, die hij noemt 'les bourgeois', en de aanval tegen de taktiek der liberalen. - De '*bourgeois*', die hij zeer onderscheidt van de industrieelen, zijn bij Saint-Simon de klasse van Franschen[3], die samengesteld is uit: *a*. renteniers zonder beroep, grondeigenaars die niet van adel zijn of zich niet met arbeid bezighouden; *b*. alle militairen die geen edellieden zijn; *c*. allen die aan de rechterlijke macht zijn verbonden; *d*. ten slotte alle Franschen, die zoogenaamd honorabele betrekkingen waarnemen. Deze klasse van lieden moet wel onderscheiden worden van de klasse der producenten. Zij is opgekomen door de klasse van de edellieden, toen enkele leden daarvan wegens schulden hun landen aan lieden beneden hun rang staande verkochten, of toen andere leden, ten gevolge van de uitvinding van het kruit, geen groote sympathie meer hadden voor het krijgs-bedrijf en dit aan minderen overlieten, of toen eenige edellieden de recht-spraak een te lastige zaak begonnen te vinden, en op die wijze het feit gebeurde: 'que les légistes prirent naissance entre les jambes des barons'. Zóó ontstond deze geheele klasse uit den afval van den eersten stand. Doch deze tweede klasse gaat nu de eerste (den adel) nabootsen: zij (de 'sous-gouvernants') gaan nu ook voor zich, en voor zich alléén, werken; zij denken evenmin, en nog minder misschien dan de adel, om de lagere rangen der volks-klasse; zij hebben de geschiedenis en ontwikkeling van Frankrijk, vooral sinds de revolutie, op die wijze geheel en al bedorven; zij zijn slim en handig; zij willen leven ten koste der produceerende natie als ware bloedzuigers van het volk. Doch tegen hun streven moet een dam worden opgeworpen[4]. - En evenzeer waarschuwt Saint-Simon

1) Zie 'Oeuvres', Edition Dentu, Vol. VI, p, 236-246.
2) Vergelijk 'Oeuvres', Edition Dentu, Vol. VI, p. 170 en volgende over het budget; bladzijden overgenomen in de 'Globe' van 6 Januari 1832.
3) Zie 'Oeuvres', Edition Dentu, Vol. VII, p. 22 en 66-68.
4) Zie 'Oeuvres', Edition Dentu, Vol. VII, p. 93. 'Le Roi doit supprimer l'ancienne et la nouvelle noblesse: il doit déconsidérer la classe des désoeuvrés subalternes, à laquelle on a donné le nom de bourgeois, qui de même que les nobles, doivent être envisagés comme des sangsues du peuple, puisque, de même que ceux-ci, ils s'efforcent d'obtenir des places pour eux et pour leurs enfants, afin de vivre aux dépens de la Nation'.

de industrieelen tegen den weg, dien de liberale politici tot nu toe gevolgd hebben; dezen toch schijnen in hun oppositie tegen de regeering geen andere leus te kennen dan het: 'Tire-toi de là que je m'y mette'[1]. Aan zulk een poging moeten de industrieelen niet medewerken. Het moet hun om een doel, niet om een plaats of betrekking te doen zijn. Geen geknutsel mag worden toegelaten. Laten zij die werken de rangen aanéénsluiten, zij zijn machtig genoeg. Geen verbond met een bestaande politieke partij is noodig. De industrieelen zijn een eigen partij: de partij der producenten. Slechts hebben zij te zorgen, dat in het weefsel der maatschappij, dat aldus tot stand komt, de draden van broedermin en van menschen-liefde worden ingevlochten!

Zóó schreef en werkte Saint-Simon in 1821. Van zijn intiem leven uit die dagen is weinig bekend. Men weet slechts, dat hij een natuurlijke dochter had, Caroline, die met een fatsoenlijk koopman in Parijs, den heer Bouraiche, gehuwd was, en welke dochter zelve in 1821 een gezin met kinderen had. Met deze dochter, die hij zeer lief had, was hij altijd in drukke gedachten-wisseling. Voorts leefde met hem (ten minste in 1823 en tot aan zijn dood) een vrouw, Julie Juliand, die tevens het werk van secretaris deed, en hem met groote belangeloosheid verzorgde[2]. - Wat zijn economische denkbeelden betreft, zoo heeft men gezien, dat zij zich vrij wat verder uitbreidden, dan in de bedoeling der staathuishoudkundige school kon liggen. Toch schijnt hij op den omgang met J.B. Say steeds prijs te hebben gesteld. Ten minste in dat jaar 1821 zag de jeugdige John Stuart Mill, toen nog geen zestien jaar oud, en met zijn vader op reis in Frankrijk, Saint-Simon in den salon van Say. De oude edelman werd dáár beschouwd als een knappe zonderling: een origineel man[3]. En zeer zeker, wat oorspronkelijkheid betreft, kunnen weinigen uit die jaren zich met onzen Saint-Simon meten.

VII.

Nadat Saint-Simon aldus in de verschillende stukken van zijn 'Système Industriel' zijn denkbeelden had uitéengezet over de zelfstandige positie, die ook in de politiek de werkzame klassen

1) Zie 'Oeuvres', Edition Dentu, Vol. VII. p. 61, 62.
2) Hij omschrijft die Julie Juliand aldus: 'Ce n'est pas une domestique, c'est une ouvrière, qui a beaucoup d'intelligence et une délicatesse qui la rend susceptible d'occuper tout emploi de confiance'. Zie 'Notice historique', Oeuvres de Saint-Simon et d'Enfantin, tome I, p. 103. - De dochter hertrouwde later, nog bij het leven van Saint-Simon, met den heer Charon te Beaumont (in Gatinais).
3) Zie 'Autobiography' by John Stuart Mill, 1873, p. 61. Zie voorts over Saint-Simonistische ideeën dáár p. 163-168, 172, 178 en 247.

moesten innemen, - zien wij hem in het jaar 1822 op reis in het Noorden van Frankrijk, in de steden aldaar, waar de industrie bloeide, om bij fabrikanten steun te zoeken voor zijn nieuw systeem, dat hij tegenover het oude stelde. Ondertusschen was zijn pen niet in rust geweest, en had hij Januari 1822 twee brochures uitgegeven: '*Sur les Bourbons et les Stuarts*'. Het hoofd-denkbeeld van die brochures was hetzelfde, hetgeen hij reeds vroeger had aangestipt: te weten, dat slechts door de vestiging van een betere organisatie, op arbeid gegrond, Frankrijk en de Bourbons het ongeluk konden ontgaan van een nieuwe verdrijving der Bourbons, die dan te vergelijken zou zijn met de verjaging der Stuarts uit Engeland in 1688[1)]. Dan bewerkte hij nog een geschrift: '*Du contrat social*'. En voorts ging hij op reis. Wij vinden sporen van hem in die dagen te Saint-Quentin en te Rouen.

Het schijnt echter, dat die reis en de gesprekken met de fabrikanten hem weinig blijmoedige vooruitzichten gaven voor zijn werk. Zijn pogingen waren blijkbaar geheel misverstaan. Velen van zijn oude vrienden (vooral Ternaux, die hem zoo dikwijls hielp) deden hem daarbij opmerken, dat, wat hij wenschte, het werk van den tijd moest zijn. Maar hoe lang zou dan dat alles duren? vroeg hij zich af. Tevens leed hij weder voortdurend gebrek aan geld: de leerlingen, die hij bij zich had, moest hij als secretarissen betalen, soms was hij zelfs genoodzaakt zijn meubelen te verkoopen of in pand te geven; en al die opofferingen troffen geen doel. Hij werd een oogenblik diep neêrslachtig.

Wij zien hem zóó den 9^{den} Maart 1823 op zijn kamer zitten, in de Rue Richelieu, op de vierde verdieping van het huis, waar Molière is gestorven. Hij heeft het hoofd op de borst laten vallen. Wat had hij alles gezien! alles beleefd! Hij had de dagen gekend van de jonge edellieden op het einde der vorige eeuw, met hun illusies, hun strijd voor vrijheid en roem, toen hij zelf zich wekken liet met de woorden: 'Sta op, heer graaf, gij hebt groote dingen te doen'; dat alles had niets aangebracht dan wind en stormen; - hij had de mannen van zaken aan 't werk gezien in de eerste jaren der revolutie, toen rollen gouds en pakken staats-

1) Zie de 'Notice Historique', vóór de Oeuvres de Saint-Simon et d'Enfantin, 1865, p. 97-100. De twee brochures kwamen beide in Januari 1822 uit: de tweede onder den titel van 'Suite à la brochure des Bourbons et des Stuarts, par Henri Saint-Simon', 24 Januari 1822. Zie de tweede brochure in de Oeuvres choisies, II, p. 429-450. De eerste was slechts 16 pagina's groot, waarvan 5 een overdruk van bladzijden uit de 'Réorganisation de la Société Européenne'. Zij werd door de politie in beslag genomen. In de tweede brochure is vooral opmerkelijk het betoog, dat de geest der menschen reeds zeer veranderd was: het oude geloof daalde, 't begrip positieve arbeid won veld. 'Que des manufacturiers et des missionnaires arrivent aujourd'hui en même temps dans le même lieu', het krachtige deel der bevolking zal (volgens Saint-Simon) naar de eersten toeloopen, en de tweeden alleen laten staan.

papier op zijn tafel stonden, en hij met al de andere gelukzoekers was gaan speculeeren in de ‘nationale goederen’; ach, dat alles was uitgeloopen, niet op een betere verspreiding en verdeeling van de welvaart, maar op de vestiging van een nieuwen stand van eigenaars en bezitters, die feller nog dan de vorige eigenaars, wijl hun geweten niet geheel was gerust gesteld, hun bezit vestigden en hun kwalijk verkregen privilege versterkten; geen onder al die rijk geworden nieuwe ‘hauts bourgeois’ dacht er aan, dat de gemakkelijke in-bezit-neming dier nationale goederen slechts was aanvaard onder het beding, dat ook voor de zedelijke en verstandelijke opvoeding van het lagere volk moest worden gezorgd; - hij had de geleerden en mannen der wetenschap als een eerbiedig dienaar gevolgd, hopende het geheim van alle kennis te bespieden; die geleerden hadden geen moed en trokken zich terug; - hij had de kunstenaars bij zich aan huis genood, om deel te hebben aan de edelmoedige vlucht hunner verbeelding; - hij had nu de industrieelen zelven te midden van hun bedrij-vigen arbeid opgezocht; - en ziedaar, het harde woord, al wilde het niet van zijn lippen, weêrklonk luider en luider in zijn brein, dat geen kring op aarde waarachtig hart voor de menschheid had! Geen kring begreep de maatschappelijke wetten. Hij-zelf stiet overal het hoofd. Hij stond geheel alléén op de wereld. Hij had zich dus bedrogen. Wat hij zich voorgesteld had, spatte uitéén als zeepbellen. De aarde had hem niet noodig. Welnu ook hij gaf den strijd op. Waarom zou hij - oude 63-jarige edelman - verder armoede en gebrek verduren? Hij vermande zich en schreef een brief aan Ternaux, om hem vaarwel te zeggen en Julie Juliand aan zijn zorgen aan te bevelen. Toen laadde hij een pistool met zeven groote hagelkorrels, zette het voor zich op zijn schrijftafel, plaatste zijn horloge er naast, stelde een tijdstip voor zijn dood vast, dwong zich zelven rustig te denken over de maatschappelijke organisatie, en, toen de wijzer het bepaalde uur had bereikt, nam hij het geladen pistool, en schoot zich voor het hoofd.

Hij was niet dood, de hagelkorrels waren niet in de hersens doorgedrongen, slechts het ééne oog was verloren, en het bloed stroomde weg. Zóó vonden hem later zijn buurman, doctor Sarlardière, en zijn leerling, Auguste Comte, op den rand van zijn bed zitten[1)].

Hij genas. Hij boette de vlaag van moedeloosheid slechts met het verlies van één zijner oogen. En tegelijk met de herleving van zijn krachten kwam ook weder het oude geloof in zijn denkbeelden terug. Hij zou de taak weder opnemen, weder den last van

1) Zie de ‘Notice Historique’, vóór de Oeuvres de Saint-Simon et d'Enfantin, p. 105. Het eerste wat hij zeide, toen hij hen zag, was ‘Expliquez moi, mon cher Sarlardière, comment un homme qui a sept chevrotines dans la tête peut encore vivre et penser?’ Sarlardière maakte later zijn portret, zie ‘Notices’, deel V. p. 208 en ‘Globe’ van 26 Januari 1832.

vroeger gaan torsen, met hoop zelfs en met blijden moed. Hij zette zich dus opnieuw aan het werk, aan het schrijven. Bankiers en financiers, zooals Ternaux, Laffitte, Ardoin en Basterrèche, gaven weder inteekeningen op hetgeen hij uitgeven zoude. Voorts ontmoette hij twee maanden na de poging tot zelfmoord een jonkman, een Israëliet, die geheel en al zijn denkbeelden ging aannemen, en die nu de laatste jaren van zijn leven volkomen als vriend met hem zou omgaan: wij noemen Olinde Rodrigues. Kortom, hij werd weder de oude denker en strijder van vroeger, en hij besloot een boek uit te werken, dat het noodzakelijk gevolg moest wezen van zijn 'Système industriel', namelijk: 'Le Catéchisme des Industriels', een vervolg-werk, waarvan vier 'cahiers' zouden verschijnen, en waarin het betoog zich in den vorm van steeds op elkander volgende vragen en antwoorden zou ontwikkelen.

Het eerste cahier van het 'Catéchisme des Industriels' (in December 1823 verschenen) en het tweede cahier (in Maart 1824 uitgekomen) behelsden ongeveer het volgende betoog:

De industrieelen - van wier stand een volledige definitie werd gegeven[1)] - de mannen die werkten, moesten den eersten rang hebben, terwijl zij tegenwoordig al te dikwijls op de laagste sport van de maatschappelijke ladder werden geplaatst. Een geheele omkeer was dus noodig, maar een omkeer, die als een vreedzame, rustige revolutie kon plaats hebben. Slechts als men het al te lang verschoof, zou er gevaar voor opstand en werkelijke revolutie kunnen ontstaan. Doch als men den geleidelijksten weg van ontwikkeling insloeg, kon alles kalm en rustig gaan. Want de industrieelen waren mannen van den vrede. Niet zij,

1) Zie 'Oeuvres de Saint-Simon', Edition Dentu, Vol. VIII, p. 3 en 4. 'Un industriel est un homme qui travaille à produire ou à mettre à la portée des différents membres de la société, un ou plusieurs moyens matériels de satisfaire leurs besoins ou leurs goûts physiques; ainsi, un cultivateur qui sème du blé, qui élève des volailles, des bestiaux, est un industriel; un charron, un maréchal, un serrurier, et menuisier, sont des industriels; un fabricant de souliers, de chapeaux, de toiles, de draps, de cachemires, est également un industriel; un négociant, un roulier, un marin employé sur des vaisseaux marchands, sont des industriels. Tous ces industriels réunis travaillent à produire et à mettre à la portée de tous les membres de la société tous les moyens matériels de satisfaire leurs besoins ou leurs goûts physiques, et ils forment trois grandes classes qu'on appelle les cultivateurs, les fabricants et les négociants. - La classe industrielle doit occuper le premier rang, parce qu'elle est la plus importante de toutes; parce qu'elle peut se passer de toutes les autres, et qu'aucune autre ne peut se passer d'elle; parce qu'elle subsiste par ses propres forces, par ses travaux personnels. Les autres classes doivent travailler pour elle, parce qu'elles sont ses créatures, et qu'elle entretient leur existence. En un mot, tout se faisant par l'industrie, tout doit se faire pour elle'.

maar de ‘bourgeois’ op het einde der 18de eeuw, hadden de groote revolutie van 1789 begonnen. Niet zij, maar de liberalen kweekten de tegenwoordige oppositie. Onbetwist was het, dat zij thans recht op hooger rang hadden, dan zij nu in de maatschappij innamen. De geheele successieve ontwikkeling en verheffing van de industrie drong daartoe. Deze werd daarbij nog eens door Saint-Simon nagegaan, de verbinding van het vroegere koningschap met de industrieelen besproken, de positie van Lodewijk XIV te hunnen opzichte gewaardeerd, en aangestipt, dat de industrie na Lodewijk XIV vooral haar bloei had verkregen ten gevolge der ontwikkeling van het crediet-stelsel en van de werkzaamheid der bankiers. Zoodoende kwam Saint-Simon op den tegenwoordigen toestand der industrie: een niet bevredigenden toestand, want in plaats van enkel den adel boven zich te zien, had de industrie nevens den adel een tweede nederdrukkende macht op de schouders gekregen, in den vorm der sinds de revolutie groot geworden ‘bourgeoisie’[1]. Doch Saint-Simon gaf toe, dat het tegenwoordige tijdvak een periode van overgang was. Hij wees dus liever op de toekomst, op den toestand die komen zou. Dàn zouden de industrieelen zich werkelijk constitueeren als de allereerste klasse der maatschappij[2], en zouden - ziehier het nieuwe beginsel dat Saint-Simon thans ontvouwde - onder elkander een rangorde, een hiërarchie naar ieders capaciteit instellen. De belangrijkste industrieelen zouden, zonder eenig persoonlijk geldelijk voordeel, de administratie der openbare financiën voeren; zij zouden de wetten maken en de rangen vaststellen, die de andere klassen bezett'en; zij zouden aan elk dier klassen toekennen een positie, geëvenredigd aan de diensten, die elk van haar aan de industrie bewees[3]. Dan zou de toekomst dáár zijn: een stand van zaken, waarin de maatschappij al het

1) Zie ‘Oeuvres de Saint-Simon’, Edition Dentu, Vol. VII, p. 39: ‘Aujourd'hui la classe bourgeoise pèse, avec la classe noble, sur la classe industrielle’.
2) Zie ‘Oeuvres de Saint-Simon’, Edition Dentu, Vol. VIII, p. 40.
3) Zie ‘Oeuvres de Saint-Simon’, Edition Dentu, Vol. VIII, p. 42. ‘Les industriels se constitueront première classe de la société: les industriels les plus importants se chargeront gratuitement de diriger l'administration de la fortune publique; ce sont eux qui feront la loi, ce sont eux qui fixeront le rang que les autres classes occuperont entre elles; ils accorderont à chacune d'elles une importance proportionné aux services que chacune d'elles rendra à l'industrie: tel sera inévitablement le résultat final de la révolution actuelle; et quand ce résultat sera obtenu, la tranquillité sera complètement assurée, la prospérité publique marchera avec toute la rapidité possible, et la société jouira de tout le bonheur individuel et collectif auquel la nature humaine pourrait prétendre’. - De leerlingen van Saint-Simon zullen later uit deze zinsneden, benevens uit hetgeen door ons aangehaald is op p. 77, noot 2, hun formule smeden: ‘à chacun selon sa capacité, à chaque capacité selon ses oeuvres’. Wanneer er een goede verdeeling van het werk was, volgens de geschiktheid en vatbaarheid van een ieder, en ieder alsdan, arbeidende volgens zijn geschiktheid, beloond werd naar evenredigheid van het werk dat hij volvoerde, dan was liefdadigheid en armenzorg niet meer noodig, omdat de armoede opgeheven was.

individueele en collectieve geluk zou genieten, waarop de menschelijke natuur aanspraak kon maken.

Saint-Simon erkende, dat hij al zijn leven had doorgebracht en gewerkt, om de industrie die toekomst te doen ingaan. Thans restte hem slechts, het industrieele systeem, dus opgevat, in overeenstemming te brengen met het wetenschappelijk stelsel, en met het stelsel van openbaar onderwijs, van religie, van kunst, en van wetgeving. Hij stelde zich voor dit nu te gaan doen; zijn leerling Auguste Comte zou het deel over het stelsel van wetenschap en opvoeding bewerken. Hij-zelf zou het overige leveren. Zóó zou aan de industrieelen zijn aangetoond, welke de middelen waren, om alle nuttige capaciteiten te doen samenwerken tot vestiging van de nieuwe sociale organisatie.

Parijs moest dan vóórgaan, Frankrijk het plan overnemen, en Europa zou volgen.

De industrieelen zouden goeden moed houden. Slechts moesten zij zich wachten, om zich met de liberale partij te verbinden. De liberalen, de mannen van het 'ôte-toi de là, que je m'y mette', hadden schijnbaar tot leus de afschaffing der misbruiken, maar hun wezenlijk doel was, zulke misbruiken ten eigen voordeel en bate aan te wenden[1)]. De industrieelen moesten dus de liberalen van zich stooten en bewustzijn van eigen kracht hebben. Wellicht zou de omkeer zoo lang niet meer duren; alle mannen van beteekenis zouden het opgeven, om het politiek bestaan der overblijfselen van de feodaliteit te verlengen. Was het volstrekt noodig dat de industrieelen - vóórdat zij gereed waren zich als eigen partij te gedragen - begonnen met op politieke partijen te steunen, dan moesten zij zich van de uitersten vrijwaren en op de centrum-partijen gaan rekenen.

Verschillende bezwaren worden nu weêrlegd: bezwaren, of de koning wel het tijdperk kan beginnen, of niet de 'charte' eerst veranderd moet worden, of de kamers het niet zullen tegengaan, of Frankrijk wel dezen weg moet inslaan, die een gansch andere

1) Zie 'Oeuvres de Saint-Simon', Edition Dentu, Vol. VIII, p. 52, 53. 'Votre erreur provient de ce que vous confondez toujours le parti libéral avec le parti industriel. Le parti libéral a toujours eu et aura toujours pour directeurs les classes intermédiaires. Or ces classes ayant été engendrées par la classe féodale, tiennent de la nature de la féodalité. Ainsi, elles doivent nécessairement tendre à réorganiser la féodalité à leur profit. La véritable devise des chefs de ce parti est: ôte-toi de là que je m'y mette. Leur but apparent est la suppression des abus; leur but réel est de les exploiter pour leur propre avantage. Ainsi, le gouvernement a dû et il doit employer toutes ses forces pour empêcher l'accroissement d'importance du parti libéral'.

is dan die Engeland bewandelt. Natuurlijk worden al die bezwaren door Saint-Simon opgeheven. Vooral wijst hij op het verschil der ontwikkeling van Engeland en Frankrijk. Wat een beperkend beginsel was in Engeland, moet een leidend beginsel worden in Frankrijk[1]. Engeland daarenboven is niet in alle opzichten een voorbeeld voor Frankrijk. Het doorleeft thans zelf een tijd van crisis. Daarom moet Frankrijk voorwaarts gaan. Frankrijk kan, door het vestigen van het industrieele systeem, op zijn beurt een voorbeeld voor Europa worden. De industrieelen moeten aan den koning daartoe een 'placet' aanbieden, erkennen, dat ja het koningschap fouten heeft gehad, maar dat de fouten der industrie in den revolutie-tijd ook niet gering waren[2]: de koning moet nu - dus behooren zij hem te verzoeken - een begin maken met de industrieele monarchie, die nog wat anders is dan de constitutioneele monarchie, met haar frasen-helden en advocaterij[3]. Zulk een 'placet' zal door millioenen geteekend worden, en de koning zal dan de publieke opinie volgen.

In enkele bijvoegsels geeft hij nu voorwaarden aan, waarop industrieele bonden zich zouden kunnen vormen, die zich dan weder met wetenschappelijke capaciteiten kunnen verbinden. Hij wijst op publicisten als Dunoyer. Slechts bekruipt hem telkens de vrees, dat de industrieelen zich zouden willen veréénzelvigen met de liberalen. Als zijn vriend Ternaux een programma opheft, waarschuwt hij het publiek, dat er tweederlei liberalen zijn: zij, die het om de zaak, en zij, die het om het aannemen der plaatsen en betrekkingen te doen is. De eersten zijn de ware. Doch zelfs op die wijze is volgens hem de benaming van liberaal niet goed. De naam is te vaag: de leiders zijn altijd uitsluitend kritisch, en

1) Zie 'Oeuvres de Saint-Simon', Edition Dentu, Vol. VIII, p. 94 'La force industrielle qui s'est introduite dans l'organisation sociale Anglaise, comme force limitant la force féodale, doit devenir en France la force dirigeante'.
2) Zie 'Oeuvres de Saint-Simon', Edition Dentu, Vol. VIII, p. 120, 121. De oude edelman oordeelt niet malsch over de revolutie. 'La classe industrielle aurait dû chasser l'Assemblée Constituante, imposer silence aux docteurs en *us* de l'Assemblée Législative et placer la moitié des membres de la Convention à Bicêtre et l'autre moitié à Charenton'.
3) Zie 'Oeuvres de Saint-Simon', Edition Dentu, Vol. VIII, p. 131, 132. 'Le nom de monarchie constitutionnelle, donné à votre gouvernement, suffit pour faire connaître la situation politique actuelle de la France: cette épithète de constitutionnel, qui est horriblement méthaphysique, désigne un état d'organisation social bâtard, un état social dans lequel les faiseurs de phrases et les écrivassiers forment la classe dominante, et en effet la pauvre nation Française et sa pauvre royauté ont été dévorées par eux pendant tout le dix-huitième siècle; et, depuis près de quarante ans, l'avocasserie, qui est la quintessence du parlage et de l'écrivasserie, domine la royauté et la nation'.

de partij als zoodanig heeft reeds te veel nederlagen gehad. Daarom is de benaming ‘industrialisme’ beter dan ‘liberalisme’. Men bedenke daarbij, dat, wanneer een programma als van Ternaux van godsdienst spreekt, men er op wijzen moet, dat de Christelijke wet van zedeleer volledіger moet worden gemaakt, en dat het programma zóó moet worden gesteld, dat het door d e w e r k l i e d e n kan worden begrepen. De fabrikanten moeten in alle opzichten de leiders der werklieden wezen. Zoo niet, dan geschiedt wat er in Engeland voorvalt, waar de werklieden de machines verbrijzelen. Frankrijk moet zulke toestanden voorkomen, door er voor te ijveren, dat werkelijk de chefs der fabrieken één lijn blijven trekken met hun werklieden, door de patroons zedelijk te dwingen voor de werklieden te zorgen, en door er vooral voor te waken, dat deze laatsten niet in onwetendheid blijven voortleven[1]. - Het is hier de éénige plaats uit zijn geschriften, waar Saint-Simon *de werklieden als een bijzondere klasse* opvat en ze tegenover de ondernemers stelt: waar hij dus op het dualisme in de industrie den vinger legt. Voor hem was anders het bedrijvig atelier een éénheid, een groep door één gedachte en geest bezield; dat atelier moest de arbeiders van elke soort omvatten, arbeiders met den geest, landbouwers, kooplieden, fabrikanten en handwerkslieden; de chefs van dat atelier waren slechts leiders van evenknieën, van gelijken, hadden slechts tot taak ‘associés’ te dienen; wederzijdsch vertrouwen, achting en genegenheid was de band, die de groep te zamen hield, zóó ingericht moest die groep (die cel, zouden de natuurkundigen zeggen) in de maatschappij de vorige groepeeringen van het verleden vervangen. In Saint-Simon's gedachten komt eerst nu, zeer laat, het denkbeeld op, dat in die groep zelve tweestrijd kan en moet ontstaan. Hij vermag op zijn ouderdom dat denkbeeld niet meer te ontleden, geen oplossing meer aan te bieden, en gaat de questie dus voorbij[2].

Aldus eindigt het tweede cahier van het ‘Catéchisme des Industriels’.

Zoover gekomen geeft hij thans aan zijn leerling A u g u s t e C o m t e het woord.

1) Zie ‘Oeuvres de Saint-Simon’, Edition Dentu, Vol. VIII, p. 191, 192.
2) De Fourieristen beschouwden dan ook later op hun beurt de ‘doctrine’ van Saint-Simon slechts ‘comme la dernière déduction des principes de l'école libérale, en tant qu'il proclamait l'abolition de tous les privilèges de naissance’. Zie Charles Pellarin, ‘Fourier, sa vie et sa théorie’, 5me Edition 1871, p. 114. - Vergelijk over dat ‘misverstand’ van Saint-Simon ook Marx, ‘Das Kapital’, dritter, Band, zweiter Theil, 1894, p. 144. Saint-Simon stond in zekeren zin, daar hij beiden, èn ondernemers èn in loondienst arbeidenden, onder de uitdrukking ‘arbeiders’ rangschikte op het standpunt van Harrington: zie ‘Die Geschichte des Sozialismus in Einzeldarstellungen’ von E. Bernstein, etc., erster Band, zweiter Theil, 1895, p. 659.

Het geheele derde cahier, dat in April 1824 uitkomt, is dan ook het werk van dien Auguste Comte. Er werd namelijk in dat derde deel een opstel opgenomen, (niet in vraag- en antwoord-vorm), dat Comte, reeds vroeger had bewerkt, en dat Saint-Simon in April 1822 in zeer weinig exemplaren had doen drukken, en aan enkele hoofden van handels-, fabrieks- of landbouw-ondernemingen had toegezonden, onder den titel: 'Prospectus des travaux nécessaires pour organiser la société'[1]. Ditmaal moest hetzelfde opstel dienen, om, volgens de belofte in het eerste cahier voorkomende (zie vol. VIII p. 49), het industrieele systeem wetenschappelijk te construeeren: daaraan een wetenschappelijke formule te geven, ten einde ook de geleerden te nopen mede te werken en te helpen bij de organisatie. Auguste Comte zelf voegde bij den eersten titel van het derde cahier van het 'Catéchisme des Industriels' een eigen titel, waardoor hij nader den inhoud van zijn betoog aangaf. De tweede titel luidde: 'Système de politique positive, par Auguste Comte, ancien élève de l'école polytechnique, élève de Henri Saint-Simon. Tome premier. Première partie'. En in het vóórwoord gaf hij deze uitdrukkelijke verklaring, dat 'indien zijn arbeid eenige goedkeuring mocht ondervinden, die lof teruggebracht mocht worden tot den stichter der filosofische school, waartoe hij het zich tot een eer rekende te behooren'. Het is fragment gebleven, maar het vormt toch een vrij goed geheel. En zeer zeker, zoo als het daar voor ons ligt, is het een magistraal betoog, dat volkomen den lof verdient, dien elk denker, die het leest, daaraan toekent. Het boeide reeds velen, en niet de minst uitnemenden der tijdgenooten; het verrukte een John Stuart Mill[2], en zal, hoezeer de grond-denkbeelden later ook door den schrijver zijn uitgebreid en uitgewerkt, in zijn eenvoudige en oorspronkelijke beknoptheid, altijd één der weinige scherpgeteekende boeken der negentiende eeuw blijven, die met mogen worden overgeslagen door hen, die zich waarachtig rekenschap der ontwikkeling van het menschelijk geslacht willen geven. Doch hoe fraai de voorstelling van Auguste Comte in deze bladzijden is, toch is volkomen juist, wanneer Auguste Comte, op het titelblad van dit zijn geschrift, achter zijn naam de bijvoeging stelt van leerling van Saint-Simon, want het zijn alle ideeën van Saint-Simon, waarmede hij werkt, doch die door hem in goede, strenge orde worden gerangschikt en in vaste gelederen worden gedrongen.

Het geschrift begon te constateeren, dat de tegenwoordige toestand een toestand van crisis was, waarin het oude stelsel van

1) Het was toen als onderdeel opgenomen in een werk getiteld: 'Du contrat social, par Henri Saint-Simon, suite des travaux ayant pour object de fonder le système industriel'. Wij hebben dat boek vermeld op p. 83. Vergelijk het boek: 'Psychologie de deux messies positivistes: Saint-Simon et Aug. Comte, par Georges Dumas, chargé du cours de psychologie expérimentale à la faculté des lettres de l'Université de Paris'. Alcan, 1905.

2) Zie de analyse bij John Stuart Mill 'Autobiography', p. 165 seqq.

zijn en denken dalend onderging en het nieuwe oprees. Het werd echter tijd, dat men iets organiseerde, want de kritiek van het bestaande werd reeds te lang gerekt. Het was waar, koningen en volken deden hun best iets te organiseeren, maar in één adem moest er bijgevoegd worden, dat die pogingen tot niets voerden. De koningen wilde het oude feodale en theologische systeem handhaven, niet zoozeer nog uit eigenbelang, als wel uit wezenlijke zucht, om iets goeds in stand te houden; maar zij deden een onbegonnen werk, en hun eigen inconsequentie ('car on est de son temps') verhaastte slechts den val van het oude. De volken schenen evenzoo voortdurend op een dwaaltocht bij hun zoeken naar het nieuwe beginsel: zij namen tot leiddraad de kritiek op het oude, doch maakten allengs alles negatief. Aan het begrip van gouvernement waren zij bezig alle kracht en alle leiding te ontnemen, en den Staat gingen zij maken tot een 'staat-gensd'arme'[1]. Zulke ontkennende beginselen wilden zij dan tot grondslag van het nieuwe gebouw der samenleving doen strekken. Zóó plaatsten zij b.v. het denkbeeld vóórop van vrijheid van geweten, dat als negatie tegen het oude stelsel dienst had gedaan, doch, consequent doorgevoerd. tot anarchie moest leiden, want wie zou willen beweren, dat in de astronomie of in de fysica de vrijheid van geweten zou moeten heerschen? Zóó schermden en werkten zij altijd met het begrip van volks-souvereiniteit; een begrip dat ook slechts nuttig was om te vernietigen, maar niet tot positief fondament kon dienen. Dat waren dan de hoofd-beginselen der volken, en de andere begrippen waren van hetzelfde gehalte[2], maar het waren louter oorlogs-wapenen, geen werktuigen om iets mede te stichten, en het resultaat was, dat, evenals de vorsten, de volken zich op den verkeerden weg bevonden. De vorsten met hun retrogade strekking en de volken met hunne kritische richting kon-

1) Zie 'Oeuvres de Saint-Simon', Edition Dentu, Vol. IX, p. 21, 22. 'Le gouvernement qui, dans tout état de choses régulier, est la tête de la société, le guide et l'agent de l'action générale, est systématiquement dépouillé par ces doctrines de tout principe d'activité; privé de toute participation importante à la vie d'ensemble du corps social; il est réduit à un rôle absolument négatif. On regarde même toute l'action du corps social sur ses membres comme devant être strictement bornée au maintien de la tranquillité publique, ce qui n'a jamais pû être, dans aucune société active, qu'un objet subalterne dont le développement de la civilisation a même singulièrement atténué l'importance en rendant l'ordre très facile à maintenir. Le gouvernement n'est plus conçu comme le chef de la société, destiné à unir en faisceau et à diriger vers un but commun toutes les activités individuelles; il est répresenté comme un ennemi naturel, campé au milieu du système social, contre lequel la société doit se fortifier par les garanties qu'elle a conquises, en se tenant vis-à-vis de lui dans un état permanent de défiance et d'hostilité défensive prête à éclater au premier symptôme d'attaque'.
2) Zie 'Oeuvres de Saint-Simon', Edition Dentu, Vol. IX, p. 26, 27.

den niets stichten. De revolutie werd aldus bestendigd in de denkwijzen en het zijn der menschen. Om uit dien toestand te geraken was een andere organieke leer noodig[1]. Het oogenblik was gekomen die leer uitéén te zetten, want geen der twee opiniën (die der vorsten of volken) had op 't oogenblik crediet. Een soort van halfslachtige opinie (‘opinion bâtarde’) heerschte: mengsel van retrogade en kritische denkbeelden. Het nieuwe gebouw kon dus oprijzen[2].

In een ‘exposé général’ beproefde Comte de lijnen van die nieuwe leer te trekken.

Bij het ontwerpen van het nieuwe gebouw waren bepaalde fouten te vermijden, zoowel wat de stichting van het werk als wat de ontwerpers zelven betreft. - Wat het werk aangaat, zoo moest men zich enkele dwalingen uit het brein zetten. Vóóreerst het denkbeeld, dat alles spoedig als met één worp kon gaan: neen, het oprijzen van een nieuw stelsel ging langzaam, zooals de natuur langzaam werkt: men kan zoo iets niet improviseeren. Dan de meening, dat alles van een practische daad te wachten was, terwijl het doen oprijzen van iets nieuws allereerst een theoretische onderneming was. Door die dwalingen (vooral de laatste) had men er niet op gelet, dat de maatschappij altijd een doel moest hebben; men had er niet over nagedacht, dat er slechts tweederlei doel kon zijn: verovering of productie: een militair of industrieel doel, en men had dat laatste doel zich niet helder voor oogen gesteld. Men had evenzeer de goede en juiste verdeeling en onderscheiding van de geestelijke en wereldlijke macht - door de Middeleeuwen met zooveel talent doorgevoerd - uit het oog verloren. Ten gevolge van al zulke dwalingen was men gekomen tot het denkbeeld, dat het nieuwe systeem slechts het gezuiverde oude moest wezen, doch aldus verkreeg men iets

1) Zie ‘Oeuvres de Saint-Simon’, Edition Dentu, Vol. IX, p. 30. ‘Par l'adoption unanime de cette doctrine, ce que les opinions actuelles des peuples et des rois offrent de raisonnable se trouvera satisfait; ce qu'elles renferment de vicieux et de discordant sera élagué. Les justes alarmes des rois sur la dissolution de la société étant dissipées, aucun motif légitime ne les portera plus à s'opposer à l'essor de l'esprit humain. Les peuples, tournant tous leurs voeux vers la formation du nouveau système, ne s'irriteront plus contre le système féodal et théologique et le laisseront s'éteindre paisiblement, suivant le cours naturel des choses’.

2) Zie ‘Oeuvres de Saint-Simon’, Edition Dentu, Vol. IX, p. 36. ‘La destination de la société parvenue à sa maturité, n'est point d'habiter à tout jamais la vieille et chétive masure qu'elle bâtit dans son enfance, comme le pensent les rois: ni de vivre éternellement sans abri après l'avoir quitté, comme le pensent les peuples; mais à l'aide de l'expérience qu'elle a acquise, de se construire avec tous les matériaux qu'elle a amassés, l'édifice le mieux approprié à ses besoins et à ses jouissances. Telle est la grande et noble entreprise réservée à la génération actuelle’.

slechters nog dan het vroegere stelsel: namelijk het oude ontdaan van al wat de kracht van het oude uitmaakte: een ontvleescht skelet[1]. Dit nu was geheel verkeerd, volgens Comte. Een nieuw beginsel moest theoretisch vastgesteld worden, een nieuwe geestelijke macht dáár zijn. - Maar ook in de keuze dergenen, die het nieuwe beginsel zouden vestigen, kon men zich vergissen. Tot nu toe hadden alleen legisten en metafysici zich daarmede bezig gehouden; zij hadden voortdurend kritiek uitgeoefend tegen het oude feodale en theologische stelsel, hadden onverpoosd daaraan wijzigingen gebracht, en bleven zoo aan het werk. Doch andere mannen en andere capaciteiten zijn noodig. Al kon men toegeven, dat de legisten hun diensten mochten blijven bewijzen voor alles wat de reglementatie betreft, zoo was er toch nu behoefte aan een gansch andere soort mannen. Noodig zijn de geleerden van de wetenschappen der ervaring. Zij moeten in de nieuwe orde de geestelijke macht worden, terwijl de ondernemers der industrieele zaken de wereldlijke macht kunnen vormen. De geleerden, die capaciteit en door hun kennis ook autoriteit hebben, moeten zich aan het werk stellen. Zij moeten de anarchie, die nu heerscht, weten te ordenen. Zij moeten de éénheid in Europa weder vestigen; een éénheid door de kritische school zoozeer op losse schroeven gezet en in het zoogenaamd staatkundig evenwicht (‘un état d'opposition hostile réciproque’) geheel verloren. De kritische school is hier niet verder gekomen dan het beginsel van non-interventie, terwijl integendeel alle volken zich als deelen van een geheel moeten beschouwen en de coöperatie van alle natiën de ware menschheid vormt[2]. De geleerden der waarnemings-wetenschappen moeten dus de kennis der politiek opvoeren tot den rang van één der wetenschappen van waarneming. Zóó wordt de positieve politiek gegrondvest.

Ten einde nu het stelsel van die positieve politiek nader te bepalen, moest men dit overwegen: dat elke tak van menschelijke kennis in zijn voortgang drie verschillende theoretische stadiën of trappen doorloopt: de theologische of fictieve trap, de metafysische of abstracte, en de wetenschappelijke of positieve.

Wanneer men dit toepaste op de politiek, dan zag men, dat de twee eerste stadiën reeds door de politiek waren doorloopen. De koningen en het feodale stelsel kwamen overeen met het theologisch systeem. De volken met hun kritiek stonden op den metafysischen trap; zij wilden alles terugbrengen op het metafysisch begrip van een oorspronkelijk maatschappelijk verdrag; Jean Jacques

1) Zie ‘Oeuvres de Saint-Simon’, Edition Dentu, Vol. I, p. 48. ‘C'est ainsi que les peuples en sont venus graduellement à envisager comme un véritable système social nouveau, produit de la civilisation perfectionnée, ce qui n'est que l'ancien système dépouillé par la doctrine critique de tout ce qui constituait sa vigueur, et réduit au misérable état d'un squelette décharné’.
2) Zie dit alles geresumeerd: ‘Oeuvres de Saint-Simon’, Edition Dentu, Vol. IX, p. 72-74.

Rousseau en zijn boek sprak voor hen het laatste woord uit[1]. Thans echter kon de verdere stap geschieden; de stap, die de politiek tot positieve wetenschap verhief. De wetenschappelijke opvatting van de politiek beschouwt den maatschappelijken toestand, waarin het menschelijke geslacht op elken trap wordt waargenomen, als de noodzakelijke conseque ntie van zijn organisatie, en bouwt daarop voort[2].

Om nu goed te werk te gaan, zijn drieërlei soort van werken noodig. De eerste serie heeft ten doel de vorming van een systeem van historische waarnemingen op den algemeenen gang van den menschelijken geest. De tweede serie strekt, om een volledig stelsel van positieve opvoeding voor de nieuwe maatschappij te bewerken. De derde serie houdt zich bezig met een algemeene voorstelling van den collectieven invloed, dien de menschen kunnen oefenen, om de natuur te hunnen voordeele te wijzigen, terwijl de sociale combinaties slechts als middelen worden beschouwd om daartoe te geraken[3].

Comte zelf slaat de hand aan het werk voor de eerste serie, en hecht aan zijn geschrift een studie in dien geest. Het is dus een studie op het verleden, op de geschiedenis, een soort van wijsbegeerte der geschiedenis. Zijn betoog gaat hiervan uit: 1°. dat in de maatschappelijke orde, samenvallende met het theologisch en later met het metafysisch politiek stelsel, de imaginatie overheerschend was, terwijl in de sfeer der positieve politiek de observatie den vóórrang heeft; 2°. dat voorts elke sociale organisatie steeds als geheel en al verbonden met den toestand der beschaving moet worden beschouwd; en 3°. dat de loop der beschaving onderworpen is aan een onveranderlijke wet, die op de natuur der zaken gegrondvest is. Die drie punten worden nu eenigszins ontvouwd.

Heerscht de imaginatie in de politiek - en dat doet zij zoowel in het theologisch als in het metafysisch tijdvak - dan beschouwt men den mensch als middelpunt van het systeem der natuur; men vertrouwt voorts op het alvermogen van politieke combinaties; men gelooft aan het absolute, als universeel politiek geneesmiddel; men abstraheert van den beschavings-toestand, zooals Rousseau zijn geluks-staat afscheidde van de beschaving; men vergeet, dat het ongerijmd is het politiek systeem te isoleeren, en daaruit de krachten der maatschappij af te leiden, terwijl het politiek systeem juist uit de maatschappij zijn krachten ontleent; men vergeet dan, dat er een vaste loop, een wet van de beschaving is, een vooruitgang zelfs tegen slechte politieke combinaties in, en dat hier de achterblijvers slechts den regel bevestigen; men vergeet eindelijk, dat de rol van het toeval, zelfs bij ontdekkingen zeer gering is; men ziet in de groote gebeurtenissen altijd alléén de menschen en niet de zaken. De positieve politiek daarentegen denkt er niet

1) Zie ‘Oeuvres de Saint-Simon’, Edition Dentu, Vol. IX, p. 79.
2) Zie ‘Oeuvres de Saint-Simon’, Edition Dentu, Vol. IX, p. 79, 80.
3) Zie ‘Oeuvres de Saint-Simon’, Edition Dentu, Vol. IX, p. 84, 85.

aan de verschijnselen te regeeren, zij volgt slechts den gang der beschaving, zij heeft niet de aanmatiging van te doen loopen, maar zij vergemakkelijkt slechts den loop, door er haar licht op te doen schijnen[1]; zij ontdekt, terwijl de andere methodes iets meenen uit te vinden (‘elle découvre, les autres inventent’); zij vat elke instelling historisch op in de volgorde der beschavingsgeschiedenis; zij verdedigt de slavernij als vroegere instelling, terwijl zij ze nu afkeurt; zij hecht daarom in de eerste plaats aan de kennis van 't verleden, want zonder die kennis van het verleden is men het spoor, dat niet altijd rechtlijnig loopt, bijster; eerst door die kennis van het verleden kan men de toekomst zich voorstellen, en op die wijze het tegenwoordige begrijpen[2].

Comte ging nu achtereenvolgens vier pogingen der menschheid na, om de politiek tot een wetenschap der observatie te verheffen: de poging van Montesquieu, die van Condorcet, de richting van op de sociale wetenschap geheel en al de mathesis toe te passen met haar leer der probabiliteit, en de zienswijze, die de politiek tot een onderdeel der fysiologie maakt. Alle vier die pogingen werden ontleed en verworpen. Comte blijft dus zijn methode aanbevelen.

Zulk een studie, zóó opgevat en in alle details voortgezet - en Comte toont nu aan, hoe men aldus onderzoekingen doet en vindt, waarover men het eens kan worden, en waarbij men al het willekeurige over boord kan werpen - leidt vanzelf tot de wetenschap, dat er in den loop der menschelijke en maatschappelijke geschiedenis achtereenvolgens drie tijdvakken te onderscheiden zijn, die samenvallen met de trappen, welke elke tak van kennis, en dus ook de politiek doorloopt: het féodale en catholieke systeem, dat samenviel met den theologischen trap der kennis; het Protestantisme en de stellingen der Fransche revolutie die vooral den metafysischen trap kenmerkten; de positieve era, die der industrie en wetenschap, welke thans begint. Wij bevinden ons grootendeels in den overgangs-toestand, maar moeten daarom de

1) Zie ‘Oeuvres de Saint-Simon’, Edition Dentu, Vol. IX, p. 115.
2) Zie ‘Oeuvres de Saint-Simon’, Edition Dentu, Vol. p. 125, 126. ‘Ainsi l'étude et l'étude aussi approfondie, aussi complète que possible de tous les états par lesquels la civilisation a passé depuis son origine jusqu'à présent; leur coordination, leur enchaînement successif, leur composition en faits généraux propres à devenir des principes, en mettant en évidence les lois naturelles du développement de la civilisation; le tableau philosophique de l'avenir social, tel qu'il dérive du passé, c'est à dire la détermination du plan général de réorganisation destiné à l'époque actuelle; enfin, l'application de ces résultats à l'état présent des choses, de manière à déterminer la direction qui doit être imprimée à l'action politique pour faciliter la transition définitive vers le nouvel état social: tel est l'ensemble des travaux propres à établir pour la politique une théorie positive qui puisse répondre aux besoins immenses et urgents de la société’.

moreele en intellectueele kenmerken van zulk een tijdvak niet als normale attributen der menschheid beschouwen[1].

Auguste Comte had in dit geschrift werkelijk een wetenschappelijken gang aan allerlei denkbeelden van Saint-Simon gegeven; het industrieele systeem was op deze wijze binnen vaste vormen geconstrueerd. Doch Saint-Simon zelf was met dit betoog toch niet geheel tevreden. Wel is waar was het, volgens Saint-Simon, het beste geschrift, dat over de algemeene politiek was geschreven, maar Saint-Simon constateerde tevens in de kleine vóórrede (die hij vóór Comte's vóórwoord liet plaatsen), dat er toch een gebrek en een leemte in het betoog waren overgebleven. Een gebrek in zooverre Comte aan de capaciteit der geleerden de overwegende rol had gegeven, terwijl toch de industrieele capaciteit altijd het overwicht moest hebben, en de industrieelen dan de geleerden op gelijken rang naast zich moesten plaatsen; een leemte, in zooverre Comte de wetenschappelijke capiciteit slechts als zuivere wetenschap van den kant van het verstand, en niet ook van den kant van het gevoel en der religie, had beschouwd. Daardoor had Auguste Comte slechts de helft der gedachte van Saint-Simon uitgedrukt[2].

De opmerking van Saint-Simon over het werk van Comte in dit derde cahier van het 'Catéchisme des Industriels' heeft allerlei gevolgen gehad.

Vooreerst een dadelijke twist en breuk tusschen meester en leerling. Auguste Comte, die bijna zeven jaar secretaris van Saint-Simon was geweest, besloot nu hem te verlaten. De verhouding was toch tot de uiterste grens van verkoeling genaderd. Comte was een heftige, veel te schielijk in toorn ontvlambare man; Saint-Simon was door het isolement, waarin hij geleefd had, veel te veel met eigen denkbeelden vervuld, om zelfs in de vormen aan anderen toe te geven. Daarbij had werkelijk Comte - zooals deze later zeide - al het nut getrokken, dat hij uit zulk een relatie met Saint-Simon kon verkrijgen. Zoolang Comte van Saint-Simon kon leeren, was de verhouding dan ook tusschen beiden uiterst vertrouwelijk geweest[3]. Toen Saint-Simon die periode van leer-

1) Zie 'Oeuvres de Saint-Simon', Edition Dentu, Vol. IX, p. 152, 155.
2) Vergelijk 'Oeuvres de Saint-Simon et d'Enfantin', Notices Historiques, Vol. V p. 10 en 'Doctrine de Saint-Simon', Exposition I, Séance XVme.
3) Zie E. Littré, 'Auguste Comte et la philosophie positive', 1863, p. 13 seqq. 'Mme Comte, qui avant son mariage a vu Saint-Simon et M. Comte à côté l'un de l'autre, me dit que rien n'était plus affectueux que les rapports de ces deux hommes et qu'ils s'aimaient véritablement. Il est notoire que M. Comte fut l'élève favori de Saint-Simon; le témoignage de Mme Comte ajoute que l'affection était passionnée aussi chez l'élève. Au reste tout était passionné chez M. Comte, affection et antipathie'. - Later heet het: 'Le fait est que dans ses conversations avec sa femme, M. Comte classait Saint-Simon parmi les hommes d'imagination, non parmi les philosophes, concevant vite, n'achevant rien, et changeant facilement de vues et de direction'.

lingschap wilde verlengen, begon Comte zich te verzetten, en ging hij zijn eigen zelfstandigen en vrijen weg. Te betreuren is het, dat Auguste Comte later zich steeds ongunstig over zijn ouden meester Saint-Simon, die hem de kiem van zijn eerste ideeën had gegeven, heeft uitgelaten[1]. De leerlingen van beiden, zoowel van Saint-Simon als van Comte, hebben natuurlijk elk voor hun meester partij getrokken, en een onpartijdige uitéénzetting van wat de één aan den ander heeft te danken, wordt schaars in Frankrijk gevonden.

Een tweede gevolg van den twist tusschen Saint-Simon en Comte was, dat Saint-Simon in de vierde aflevering van het 'Catéchisme des Industriels', die in Juni 1824 uitkwam, juist die punten scherper ging behandelen, die aanleiding tot den twist hadden gegeven. Toegegeven moet het worden, dat Saint-Simon eigenlijk die punten vroeger nooit helder had ontvouwd. Er bleef altijd veel vaags en zelfs iets nevelachtigs over in zijn verschillende bepalingen. De gevolgtrekkingen van zijn stellingen waren nooit strikt correct doorgevoerd. Voortdurend had hij gedobberd, en uit zijn werken zijn dan ook plaatsen te-over bij te brengen, waarin hij nu eens aan de mannen der wetenschap, dan eens aan de industrieelen den eersten rang toekent. Thans (in het vierde cahier) wordt weder aan de industrieelen het overwicht in de maatschappelijke orde gegeven, en ter wille van dit punt al het andere in de schaduw gelaten. In den vorm van vragen en antwoorden wordt uitéengezet, dat de industrieele klasse de hoofd-klasse, 'la classe nourricière', van de geheele maatschappij is, zonder welke geen andere zelfs kan bestaan. Daarom heeft die klasse het recht aan de geleerden, en des te sterker aan al de overige niet industrieelen te zeggen: 'wij willen noch u voeden, noch u herbergen, noch u kleeden, noch in 't algemeen uw fysieke behoeften bevredigen, dan onder dit of dat beding'. - Bij het omschrijven en formuleeren van dat beding, vindt nu Saint-Simon gelegenheid, de leemte aan te vullen, die naar zijn inzien door Comte was opengelaten, toen hij alles te absoluut wetenschappelijk had behandeld. Met andere woorden: bij het vormen der verschillende historische reeksen, en bij het nagaan der hiëarchie van de menschelijke bevoegdheden, moest op de faculteit van het gevoel ('*la*

1) Comte verklaarde zelf zijn breuk met Saint-Simon in een brief van 1 Mei 1824 aan G. d'Eichthal, die toen te Berlijn was (zie dien brief bij Littré, op cit. p. 23-30) - en in een brief van 5 Januari 1832 aan den directeur van het tijdschrift '*Le Globe*' (zie dien brief in de 'Oeuvres de Saint-Simon et d'Enfantin,' Notices Historiques, V. p. 103-111). Vergelijk ook Littré, p. 74 seqq. Zie daarenboven over de questie der prioriteit der denkbeelden van Saint-Simon en Comte het boek van Arthur John Booth, 'Saint-Simon and Saint-Simonism', 1871, p. 65-80. Raadpleeg nog over Comte vooral Sainte-Beuve, 'Nouveaux Lundis', tome V, 1866, p. 234 seqq.

faculté sentimentale') mede het gewicht vallen, ja zelfs moest dat gevoel op denzelfden rang worden geplaatst als de zuiver verstandelijke faculteit, in dien zin, dat de samenvatting der verstandelijke en gevoels-faculteiten vereenigd de geestelijke macht moesten uitmaken, terwijl de industrieele bevoegdheid dan de wereldlijke macht moest vormen. Om de splitsing der geestelijke macht goed door te voeren, moesten de geleerden zich als het ware in twee academies scheiden: die der wetenschap en die der moraal. De eerste zou een academie der fysische en mathematische wetenschappen zijn, waartoe men ook de economische wetenschap zou dienen te voegen; de geleerden in die academie zouden als het ware de methode van Aristoteles voortzetten. De tweede zou bestaan uit moralisten, theologen, dichters, schilders, beeldhouwers en musici[1)], en zich min of meer in de richting van Plato's gedachten bewegen. Boven beide academies zou dan een opperste wetenschappelijk college worden geplaatst, dat de taak zou hebben, den arbeid van de 'académie des sentiments' en van de 'académie des raisonnements' te vereenigen en in samenstemming te brengen.

Uit de richting van het gevoel, de platonische richting, was nu, volgens Saint-Simon, de Christelijke godsdienst voortgekomen; een school, waarin de exaltatie van het gevoel tot de hoogste spanning was opgevoerd. De ijver en liefde voor het algemeen welzijn was bij de eerste Christenen sterker dan bij eenige andere corporatie, van welke de geschiedenis melding maakt. De volken die den Christelijken godsdienst aannamen, hadden hun lot steeds zien verbeteren, en waren daarom het levend bewijs geweest der superioriteit van dezen godsdienst boven elken anderen.

Saint-Simon was niet in de gelegenheid dat betoog hier verder te ontwikkelen. Het vierde cahier van het 'Catéchisme' brak hier af en bleef fragment. In de voorrede had hij nog slechts doen uitkomen, hoe hij een gelijkmatige ontwikkeling van industrie, zedenleer en wetenschap bedoelde, en had hij reeds doen vermoeden, dat godsdienst voor hem geheel en al hetzelfde was als zedenleer. Hij hield als het ware een oogenblik stil, om, in het laatste jaar van zijn leven, nog eens scherp te bepalen, onder welke voorwaarden over die golvende en rollende wateren der 19de eeuwsche ontwikkeling de adem van den godsdienst een voortstuwende wind, een gevleugelde kracht van vooruitgang kon wezen.

VIII.

Men schreef het jaar 1825. Saint-Simon had, na de scheiding van August Comte, zijn kring van onmiddellijke vrienden en leerlingen eenigszins zien vergrooten. Behalve Olinde Rodrigues, die hem het naast stond, omgaven hem Léon Halévy, de doctor Bailly en J.B. Duvergier. Door hen werd nu een soort van tijdschrift in de richting van Saint-Simon opgericht, waartoe de meester dan

1) Zie 'Oeuvres,' Edition Dentu, Vol. X, p. 28.

ook bijdragen zou leveren. Dit tijdschrift, waarvan een deel van 392 bladzijden in de eerste dagen van 1825 uitkwam, heette: '*Opinions littéraires, philosophiques et industrielles*'. Als motto voor het geheel stonden de woorden, die Saint-Simon aan het slot van zijn boekje 'De la réorganisation de la société européenne' neêrgeschreven had: 'De gouden eeuw, door een blinde overlevering in het verleden geplaatst, ligt vóór ons uit'. De vier opgenoemde leerlingen hadden artikelen geleverd, maar ook Saint-Simon had twee uitgebreide opstellen daaraan afgestaan, en wel: 1°. een opstel getiteld: 'Quelques opinions philosophiques à l'usage du XIXme siècle,' en 2°. een studie getiteld: 'De l'organisation sociale, fragments d'un ouvrage inédit.'

Het eerste stuk vooral is een zeer helder en geleidelijk betoog. Het poogt te bewijzen, dat de voornaamste taak van den filosoof daarin bestaat, om het beste stelsel van maatschappelijke organisatie voor zijn tijd te bedenken, de aanneming daarvan te doen gelukken door de tijdgenooten, het te verbeteren, en ..... het omver te werpen, wanneer het tot de uiterste grens van zijn volmaking en verzadiging is gekomen, om dán weder een nieuw stelsel te scheppen uit de bouwstoffen, die in elke bijzondere richting door de speciale geleerden zijn verzameld. Dat denkbeeld gaat hij nu ontleden bij een beschouwing van drie in de geschiedenis op elkander volgende stelsels: het stelsel der oudheid, dat der Middeleeuwen, en het nieuwe industrieele en wetenschappelijke stelsel. Eigenaardig is het betoog, dat het stelsel van maatschappelijke organisatie der Middeleeuwen zooveel beter is dan dat der oudheid[1)]. Zijn bewondering van dat Middeleeuwsche systeem, met de goede onderscheiding der geestelijke en wereldlijke macht, blijft dezelfde als vroeger. De juistheid der vervorming van het Christendom door het Catholicisme wordt op scherpe wijze aangetoond[2)] en al de voordeleen daarvan helder uitéén-

1) Het vierledig criterium, dat achtereenvolgens wordt behandeld, kan men lezen bij Saint-Simon, 'Oeuvres', Edition Dentu, Vol. X, p. 56.

2) Hij prijst hier zelfs, uit bewondering voor wat het stelsel wrocht, de hulpmiddelen der valsche decretalen; zie 'Oeuvres,' Edition Dentu, Vol. X. p. 75. 'Pour opérer ce grand remaniement des idées fondamentales, il a fallu d'abord convertir le grand principe de l'infaillibilité de l'Eglise, qui signifait primitivement l'infaillibilité de la majorité des fidèles, en infaillibilité du clergé: il a fallu ensuite convertir l'infaillibilité du clergé en infaillibilité papale. Il a fallu encore changer le désintéressement qui animait le clergé primitif en un sentiment tout a fait opposé, celui de l'ambition des richesses, afin de lui donner des intérêts matériels à défendre, seul moyen qui pouvait être employé pour faire du clergé une institution vraiment politique. Enfin, pour opérer la substitution de la religion catholique à la religion chrétienne, que sa trop grande pureté rendait inadmissible en politique, il a fallu inventer les fausses décrétales et produire une multitude d'autres inventions toutes admirables, puisque ce sont elles qui ont commencé à donner de la solidité à la société européenne, société qui est devenue la gloire et l'espoir de l'espèce humaine'.

gezet. Doch sinds de 15de en 16de eeuw was dat Middeleeuwsch stelsel niet meer overeenkomstig met de behoeften en daden van de nieuwe beschaving, kon het niets nieuws meer leveren. Het werd dus bestookt en gedesorganiseerd, opdat iets nieuws zou kunnen oprijzen. De mannen van den godsdienst (een Luther) en de mannen der wetenschap (een Copernicus) gaven den stoot. Hun richting kreeg daardoor uit den aard der zaak een geheel critische plooi, en vooral Luther's poging leed daaronder[1]. En na dezen aanval tegen de geestelijke macht der Middeleeuwen, begon de storm tegen de wereldlijke macht: vooral Voltaire en de Encyclopedisten hielpen hier, en waren met de industrieelen en anderen de wegbereiders der Fransche revolutie. - Saint-Simon gaat nu de pogingen na, die sinds 1793 beproefd zijn, om de maatschappij te organiseeren. Hij bespreekt vier van die pogingen. Allereerst die der Fransche conventie van 1793 en 1794, om de deugden en gewoonten der klassieke oudheid te doen herleven: een ongerijmde inval. Dan het verlangen van Bonaparte om het rijk van Charlemagne te herstellen: een filosofische dwaasheid, ondersteund door een groot talent en een krachtigen wil. Voorts de invoering van het Engelsche parlementaire stelsel: in veel opzichten verkeerd, daar het stelsel een eiland-conceptie is, doch als overgangs-maatregel goed werkt. Eindelijk de stichting der Heilige Alliantie; een denkbeeld, dat door Saint-Simon natuurlijk geprezen wordt: dit onderstelt ten minste een leiding van Europa, en een leiding uit een algemeen oogpunt, er ontbreekt nu slechts aan, dat de publieke opinie van Europa zelve die Heilige Alliantie bezielt, doordringt en voortbeweegt[2]. - Maar opdat dit laatste kunne geschieden, is een nieuwe encyclopedie noodig, door filosofen gemaakt. De wijsgeeren der 19de eeuw moeten zich verbinden om te bewijzen, dat de industrieele en wetenschappe-

1) Zie ‘Oeuvres, Edition Dentu’, Vol. X, p. 85.
2) Zie ‘Oeuvres,’ Edition Dentu, Vol. X, p. 100, 101. ‘Pour que la transition du régime féodal au système industriel pût s'opérer d'une manière pacifique, il était nécessaire qu'il s'établit un pouvoir suprême. La Sainte Alliance remplit parfaitement cette condition: elle prime tous les pouvoirs spirituels et tous les pouvoirs temporels. Au moyen de la Sainte Alliance, la morale de l'Evangile est devenue prépondérante en Europe; les différentes morales instituées par les différentes sectes réligieuses, ne sont plus que des morales locales, qui sont soumises à la morale la plus philanthropique et la plus tolérante qui ait jamais existé, et par ce moyen les philosophes pourront travailler librement et franchement au perfectionnement de l'organisation sociale. Enfin, grâce à la formation de la Sainte Alliance, la société enropéenne peut se réorganiser très-sûrement, dès que son opinion publique sera clairement formée sur les institutions qui correspondent à l'ètat présent de sa civilisation’.

lijke beginselen de éénige zijn, die tot grondslag der maatschappij in den tegenwoordigen tijd kunnen strekken. Alle krachten van Europa moeten hiertoe samenwerken. Keizer Alexander heeft dit ééns gevoeld en daarom wordt hij nog door Saint-Simon geprezen.

Het tweede stuk, fragmenten over 'l'Organisation sociale', is ook niet onbelangrijk. Vooral twee punten daaruit verdienen de aandacht[1]. Wij bedoelen Saint-Simon's beschouwingen over de Fransche proletariërs, en zijn stelling, dat wat wij regeeren noemen meer moet worden een administratie der publieke zaak. Wat *de proletariërs* in Frankrijk betreft, zoo meent hij, dat dezen op veel hoogeren trap staan dan men goed vindt te beweren; dat zij reeds aanspraak kunnen maken, om als ware deelgenooten ('sociétaires') in de maatschappelijke organisatie te worden opgenomen. Hij gaat daarvoor den toestand der arbeiders op het veld en in de fabrieks-steden na; wijst er op, dat, waar op het platteland de mindere lieden nationale goederen hebben weten machtig te worden, zij wel degelijk getoond hebben, dat zij zulke goederen konden exploiteeren[2]; en dat de tegenwoordige bloei van den handel en van het fabriekswezen in de steden aan de nederige arbeiders moet worden dank geweten, wijl in de revolutie zoovelen de plaats der bestuurders en ondernemers van het werk moesten innemen. Wel moet worden toegegeven, dat die klasse van proletariërs over het algemeen niet goed onderwezen is, maar men vergete nooit, dat opvoeding voor hen toch nog altijd veel meer waard is dan onderwijs; lager onderwijs alléén helpt hen niet in alle opzichten[3]; - en ten overvloede onderwijze men ze dan nu; leert ze, zoo roept Saint-Simon uit, lezen, schrijven en reke-

1) Het eerste en grootendeels het zesde fragment is slechts een letterlijke reproductie van eenige bladzijden uit het vierde cahier van het 'Catéchisme des industriels'.
2) Zie 'Oeuvres', Edition Dentu, Vol. X, p. 118, 119. 'Une petite province, nommée le Cateau-Cambrésis, appartenait en totalité à l'archevêché de Cambrai et à d'autres établissements ecclésiastiques; les habitants de cette province étaient si complètement prolétaires, sous le rapport des immeubles, qu'il n'en existait pas un seul qui ne pût être expulsé du manoir qu'il occupait. Qu'arriva-t-il lorsque le territoire de cette province fut mis en vente? Tous les habitants, d'un mutuel accord, s'associèrent; ils se rendirent adjudicataires du territoire de leurs communes; ils se le partagèrent ensuite, de manière que toute une masse de population, assez importante, passa subitement de la classe des prolétaires dans celle des propriétaires territoriaux. Eh bien! ce changement subit n'occasionna pas le moindre désordre dans la culture: les nouveaux propriétaires se montrèrent beaucoup plus capables que les anciens, car les terres produisirent, dès l'année suivante, de plus fortes récoltes, qu'elles n'en avaient jamais produites'.
3) Zie 'Oeuvres', Edition Dentu, Vol. X, p. 123. 'C'est surtout chez la classe des prolétaires, et pour cette classe, que l'éducation est infiniment plus importante que l'instruction'.

nen, wat teekenen en een weinig muziek. Wederom drukt hij er op, dat de stemming der Fransche proletariërs een geheel andere is dan die der Engelsche, daar deze laatsten zich tegen de rijken willen gaan keeren, terwijl de Fransche proletariërs in het algemeen gevoelens van aanhankelijkheid en welwillendheid voor de rijke industrieelen koesteren. Hij blijft dus hier even als vroeger (zie onze p. 89) het oog sluiten voor den opkomenden strijd tusschen loon-arbeiders en industrieelen-ondernemers; een strijd, dien hij niet mogelijk acht, wanneer ook de ondernemer zelf toont te willen werken, en op zijn beurt even hard zwoegt als de arbeider op zijn lagere sport van de maatschappelijke ladder. En juist, omdat naar zijn inzien de proletariërs het dus waard zijn, om als wezenlijke leden van het maatschappelijk lichaam te worden behandeld, moeten de andere standen hen nu behulpzaam zijn, om dat te worden. De rijke minderheid heeft er geen belang bij de arme klasse in onderdanigheid en onderwerping te houden. Zij moet dus liever combinaties bedenken, waardoor: *a*. de proletariërs zich het sterkst aan de openbare rust gehecht zullen blijven gevoelen; *b*. de overgang en verkrijging van onroerend bezit het gemakkelijkst mogelijk worde gemaakt; *c*. en aan de arbeiders de volle maat van staatkundig aanzien worde verleend. De middelen daarvoor zijn, dat men als eerste noodzakelijke uitgaven van den Staat aanmerkt die, *welke aan alle gezonde menschen arbeid verzekeren;* dat men door onderwijs positieve kennis onder hen verspreidt, en dat men hun eindelijk genoegens en genietingen weet te bezorgen, die het verstand ontwikkelen. Doet men dit, dan behoeft men niet bang te zijn voor nieuwe opstanden en beroeringen; staande legers en politie zullen allengs tot kleiner evenredigheden kunnen worden ingekrompen. Altijd moet men wel bedenken, dat - als de geheele maatschappij te vergelijken is bij een pyramide, waarvan de koning, een edelsteen, het toppunt is, en de verschillende steenlagen, al naarmate zij hooger en kleiner in omvang den top naderen, uit des te kostbaarder materie saamgesteld zijn - toch ook de onderste blokken van stevig graniet moeten wezen, en zóó ingericht, dat zij het geheel kunnen dragen. Daarbij zorge men dan, dat niet tusschen die stevige blokken van de basis en het toppunt in, te midden van de meer kostbare materie, zich plinten kunnen inschuiven, die door een uiterlijk vernis het oog bedriegen, doch achter hun glanzenden schijn slechts nietswaardig en onvast leem verbergen; men verwijdere ze onmiddellijk: het zijn de hovelingen, de leden van den adel, ministers en hun ambtenaren, en de niets-doende rijken. - Zoodoende komt Saint-Simon tot zijn tweede stelling, dat, wat wij regeeren noemen, een administreeren moet worden der publieke zaak. De *administratie* der maatschappij omvat echter het beramen, onderzoeken en uitvoeren van ontwerpen, die nuttig zijn voor de groote massa; en de hooge administratieve capaciteit bevat de drie capaciteiten der kunstenaars, geleerden en mannen van bedrijf (‘artistes, savants et artisans’). Om dat te betoogen, gaat Saint-Simon eens na, wat een zoo knap en kloek man als de eerste minister Villèle wel

gedwongen was te doen volgens de bestaande regeerings-methode, en bewijst hij zonder veel moeite, dat al de regeerings-maatregelen van een Villèle de maatschappij geen stap vooruit konden doen brengen.

Doordrongen van het noodlottige feit, dat de regeerders van Frankrijk niets begrepen van hun taak, vooral nu Karel X koning was geworden, wordt Saint-Simon hier ongeduldig. Hij zegt, dat de vervanging van het zoogenaamde gouvernementeele systeem door het administratieve zeer spoedig, als met een ruk, plotseling en radicaal, moet geschieden. Halve maatregelen zullen niet meer helpen, want de crisis nadert. Het is een crisis als toen de Christelijke godsdienst op aarde trad om alles te hervormen[1]; een crisis, voorspeld en opgeroepen door al de hooge geesten van ons geslacht. Mochten de golven der 19de-eeuwsche ontwikkeling ook woelen en bruisen, hij zag, als met den blik eens zieners, het nieuwe land der toekomst oprijzen. De crisis toch zou leiden tot de aanneming door de volken van een vredige sociale organisatie, en het vestigen van een waarlijk universeelen godsdienst.

Wat hij door die laatste uitdrukking - het vestigen van een waarlijk universeelen godsdienst - verstond, wilde Saint-Simon nog eens (het was Maart 1825) duidelijk uitéénzetten.

Zijn geschrift daarover zou een dialoog vormen, die opgenomen zou worden in een tweede deel der ‘Opinions littéraires, philosophiques et industrielles’. Hij schreef met warmte het stuk ter neder, en noemde het: ‘N o u v e a u C h r i s t i a n i s m e , ou dialogues entre un conservateur et un novateur’. In zijn bedoeling was het stuk, dat wij bezitten, slechts een eerste samenspraak, die door andere zou gevolgd worden. Als motto zette hij daarvóór het woord naar Paulus: ‘Hij die de anderen liefheeft, heeft de wet volbracht. Alles is in het kort samengevat in dat woord: gij zult uwe naasten als u zelven liefhebben’.

1) Zie ‘Oeuvres’, Edition Dentu, Vol. X, p. 160, 161. ‘Le moment des demi-mesures est évidemment passé; il faut marcher directement au bien public; c'est la vérité toute entière et toute nue qui doit être présentée dans les circonstances actuelles; le moment de la crise est arrivé. Cette crise est celle qui a été prédite par plusieurs des saintes écritures qui composent l'Ancien Testament. Cette crise est celle que, depuis longtemps et plusieurs années, les sociétés bibliques préparent avec une grande activité. Cette crise est celle dont l'existence présente est démontrée par l'institution de la Sainte Alliance, dont l'union est fondée sur les principes les plus généraux en morale et en religion. Cette crise est celle que les Juifs attendent depuis que, chassés de leur pays, ils ont été errants et persécutés, sans jamais renoncer à l'espoir de voir arriver l'époque où tous les hommes se traiteraient en frères. Cette crise, enfin, tend directement à établir une religion vraiment universelle, et à faire adopter par tous les peuples une organisation sociale essentiellement pacifique’.

Toen het stuk in April gedrukt zou worden, en aan de leerlingen daarom werd voorgelezen - bij welke lezing, ten huize van en in het bijzijn van Saint-Simon, door Olinde Rodrigues, ook een nieuwe leerling Enfantin aanwezig was - bleek de inhoud zóó belangrijk te zijn, dat men het liever als een op-zichzelf-staand werk wilde uitgeven. Olinde Rodrigues schreef de voorrede, en aldus kwam het afzonderlijk uit. Inderdaad was de inhoud zeer opmerkelijk. Saint-Simon nam de ideeën op, die hij vroeger in de 'Lettres d'un habitant de Genève', in de 'Nieuwe Encyclopedie' (zie hierboven, p. 35) en op zooveel andere plaatsen had uitgedrukt, dat voor de nieuwe fase der maatschappelijke orde een nieuwe vorm van den godsdienst moest passen. Wel had hij vroeger, toen hij aan zijn min of meer wetenschappelijke werken bezig was, dikwijls de stelling verkondigd, dat godsdienst niet anders was dan een vorm der wetenschap van elk tijdvak, doch steeds was hij toch weder overtuigd geworden van de éénzijdigheid dier opmerking. Naast het verstand plaatste hij dan het gevoel ('sentiment'). In het beroep op de filanthropen was dit duidelijk gebleken uit het 'Système industriel' en in het vierde cahier van 'le Catéchisme des Industriels' bepaald uitgesproken. De breuk met Auguste Comte was door dat punt vooral te voorschijn gekomen. Kortom, in al de uitingen van Saint-Simon werd als het ware telkens, nu eens zeer gedempt, dan luider en krachtiger, een verzuchting gehoord naar wat hij godsdienst achtte te zijn. Die godsdienst was echter niet anders dan een zedenleer door een Deïsme gedragen.

Saint-Simon meende nu dien godsdienst in kiem in het Christendom terug te vinden. Hij noemde daarom dien godsdienst: het Nieuwe Christendom, en in zijn gedachte zou het een religie zijn van menschenmin en broederliefde, die geheel en al zich zou aansluiten aan het dogma van ontwikkeling en vooruitgang, en die tot praktisch gevolg zou hebben een aandrang des gemoeds, om voor de minder-bevoorrechten op aarde, voor *de armen*, door een consequente regeling der maatschappij, te zorgen.

Want al dadelijk wordt in dien dialoog - waarin de 'Novateur' begint met zijn geloof aan God te betuigen - gezegd, dat men in het Christendom een goddelijk en een menschelijk deel ('t werk der Kerk) wel moet onderscheiden. Het goddelijk deel is vervat in het woord Gods: dat de menschen zich als broeders moeten bejegenen; volgens dat voorschrift moeten de menschen hun maatschappij organiseeren op de wijze, die het nuttigst is voor het grootste getal; de menschen moeten zich als doel van al hun werken en daden voorstellen: *zoo schielijk en zoo volledig mogelijk het zedelijk en fysiek bestaan van de talrijkste en armste klasse van het menschdom te verbeteren*. Dat begreep in den oorsprong de Christelijke Kerk; dat begrijpt thans de geestelijkheid niet meer. De beste Christenen worden haast onder de leeken aangetroffen. Daarom is nu vernieuwing noodig; een vernieuwing, die doortastender zal moeten te-werk gaan dan de oudere opvatting der Christelijke leer bedoelde. In de oude opvatting liet men de rechten van den Staat: het wereldlijk gezag op zich zelf

staan, als gegrond op het recht van den sterkste; de geestelijke macht regelde zich alleen naar het goddelijk beginsel. Nu, bij de hernieuwing, zullen beide, geestelijk en wereldlijk gezag, van het beginsel der broederliefde uitgaan. Alle instellingen, van welken aard ook, zullen door den godsdienst gericht en geleid worden tot vermeerdering van de welvaart en tot verbetering van het lot der armste klasse.

Het nieuwe Christendom zal dus de zedenleer als het voornaamste beschouwen; eeredienst en dogma zullen slechts als bijkomende zaken worden geacht: geschikte voertuigen, om de aandacht van alle geloovigen op de zedenleer te vestigen.

Saint-Simon gaat nu de bestaande religie-vormen aan deze gedachten toetsen, en, aannemende dat het éénige doel in het Christendom de verbetering is van het lot der armste klasse, zal hij aanwijzen, dat al die godsdiensten uit dit oogpunt slechts ketterijen zijn.

Bij het Catholicisme - zooals het door Leo X voor goed is ingericht - merkte hij op die wijze vier punten van ketterij op. Vóóreerst, dat het onderwijs, hetwelk de geestelijken geven, gebrekkig is: het leidt de daden der gemeente-leden niet in de wegen van het Christendom: dat onderwijs strekt niet, om de leden der maatschappij tot werken van algemeen nut aan te zetten: het wekt bij de rijken de gedachte niet op, dat de overgroote meerderheid der bevolking een vrij wat beter moreel en fysiek bestaan kon leiden dan het tegenwoordig verduurt: het doet de rijken niet gevoelen, dat zij hun eigen lot zouden verbeteren, als zij het geluk der armen vermeerderden. - In de tweede plaats is het in het Catholicisme een gebrek en een ketterij, dat de paus en de hooge geestelijken niet meer de kennis bezitten, die hen geschikt zoude maken, om de geloovigen op den weg van hun heil te leiden. Door de slechte opvoeding in de seminariums zijn zij werkelijk niet kundig genoeg; zij hebben niets dan theologie geleerd: al het andere wordt uit 't oog verloren. - Ten derde is het een ketterij, dat de paus in zijn eigen staat een regeerings-lijn volgt, die nadeeliger is voor de zedelijke en fysieke belangen van de arme klasse zijner wereldlijke onderdanen, dan het gedrag en de houding, die eenig leekevorst tegenover zijn arme onderdanen in acht neemt. Men lette slechts op de toestanden der bevolking van den Kerkelijken Staat, op het leêgloopen der lieden, op den overvloed van ongezonde terreinen, op het gemis aan fabrieks-nijverheid, op het verzorgen der armen door liefdadigheid alléén, hetgeen de armoede voedt. - Eindelijk is de vierde ketterij, volgens Saint-Simon, deze: dat de paus twee kankers, de Inquisitie en de Jezuïeten-orde[1)], heeft laten binnendringen in zijn

1) Zie ‘Oeuvres de Saint-Simon,’ Edition Dentu, Vol. VII, p. 129-131. ‘L'esprit du Christianisme est la douceur, la bonté, la charité, et par-dessus tout, la loyauté; ses armes sont la persuasion et la démonstration. L'esprit de l'inquisition est le despotisme et l'avidité; ses armes sont la violence et la cruauté. L'esprit de la corporation des jésuites est l'égoïsme, et c'est au moyen de la ruse qu'ils s'efforcent d'atteindre leur but, celui d'exercer une domination générale sur les ecclésiastiques aussi bien que sur les laïques. La conception de l'inquisition a été radicalement vicieuse et anti-chrétienne.... Quant à la compagnie de Jésus, le célèbre Pascal en a si bien analysé l'esprit, la conduite et les intentions, que je dois me borner à renvoyer les fidèles à la lecture des Lettres provinciales. J'ajouterai seulement que la nouvelle compagnie de Jésus est infiniment plus méprisable que l'ancienne’.

kerk en gemeente, en ze thans voedend kweekt. Op het Vaticaan beramen thans de Jezuïeten de middelen, om geheel het menschelijk geslacht, door middel van een hatelijk stelsel van mystiek en list te beheerschen. Het Catholicisme is nog zeer machtig, maar het bezit slechts een materieele kracht. De geestelijke kracht, de kracht der zedenwet, de Christelijke kracht, zij die openheid van karakter en loyauteit geeft, is niet meer haar deel.

Wat nu het Protestantisme betreft, waarvan de oorsprong samenvalt met het tijdstip, toen de Kerk zich niet meer bemoeide met de arme klasse, en zich zelve, om maar haar privileges te redden, ging plaatsen onder den wereldlijken arm, die op 't recht van den sterkste rustte - en vandaar dat een Leo X uit het deeg werd genomen, van hetwelk men koningen, niet pausen maakt - dat Protestantisme heeft, inzooverre het kritisch optrad, zeer goed gewerkt, maar is toch in veel opzichten te-kort geschoten, waar het een nieuwe orde van zaken moest organiseeren. Ook hier wijst Saint-Simon dus op ketterijen, wanneer hij het Protestantisme vergelijkt met den godsdienst van broederliefde, zooals hij dien in zijn Nieuw Christendom zich voorstelt.

In de eerste plaats staat de zedenleer der Protestanten verre beneden die, welke aan de Christenen op den tegenwoordigen trap van hun beschaving voegt. Luther heeft een uitnemende kritiek op het pauselijk hof gemaakt, inzooverre dat hof zich van de wetten van het Christendom had verwijderd, maar in plaats van nu de Christelijke leer, nadat zij weder in de goede richting was teruggebracht, op zijn beurt te ontwikkelen in die goede richting, heeft hij haar doen teruggaan tot haar eerste uitgangspunt, tot haar eersten oorsprong. Daardoor is Luther's hervorming iets bekrompens en onvolledigs geworden. Als de hervorming van Luther volledig was geweest, dan had hij aan den paus en de kardinalen het volgende gezegd: ‘Het Christendom moet de menschen gelukkig maken, niet alleen in den hemel, maar ook op aarde. Vestigt niet de aandacht der geloovigen op afgetrokken begrippen, maar gebruikt op gepaste wijze de zinnelijk tastbare ideeën, en voegt ze zóó te zamen, dat alle menschen (en dus ook de armen) op aarde den hoogsten graad van geluk verkrijgen. Alle maatschappelijke instellingen moeten dan op die gedachte gegrondvest worden, en dus ook de Kerk. De apostelen mogen het woord herhaald hebben: “geeft aan den keizer wat des keizers is”, zij hebben dat gedaan, omdat zij, bij het begin van hun arbeid,

den Staat niet dadelijk tot vijand wilden hebben, maar nu moet dat veranderen, gij moet aan de opvolgers van Cesar zeggen, dat het Christendom hun het recht niet meer toekent, om te bevelen en gebruik te maken van het standpunt van den sterkste; het éénige middel om het koningschap te wettigen is het te maken tot een instelling, die de rijken en machtigen verhindert de armen te onderdrukken. Geweld mag nooit meer aangewend worden. Bij een oorlog hebben beide partijen ongelijk; de geestelijkheid mag geen *te-Deums* doen zingen voor één der partijen die zoo overwint. De geestelijkheid moet slechts één gedachte hebben, om den toestand der talrijkste klasse op aarde te verbeteren, niet echter door het geven van aalmoezen, maar door het in 't leven roepen van een groot arbeids-plan, dat door geleerden, kunstenaars en industrieelen, met wie de geestelijkheid zich moet verbinden, bewerkt kan worden, opdat het aardsche leven zoo productief en zoo aangenaam mogelijk worde gemaakt. Het denkbeeld van het hemelsch paradijs moet tot een op aarde te verwerkelijken ideaal worden omgewerkt; reeds in het leven hier op aarde kan het koninkrijk der hemelen gevestigd worden'[1)]. Zóó had Luther moeten getuigen, en het Protestantisme had het anathema moeten uitspreken over elke leer, die aan de menschen wilde wijs maken, dat er nog een ander middel was om het eeuwige leven te verdienen dan dit, om met al hun macht te werken tot verbetering van het lot van hun gelijken. Doch men bleef ter helfte staan, en dat is de eerste ketterij. - De tweede ketterij van het Protestantisme is, dat zijn eeredienst slecht is. Hoe meer de beschaving vooruitgegaan is, des te meer had de eeredienst volmaakt en schoon moeten worden. De eeredienst had het begrip van broederschap in al zijn vormen poëtisch moeten uitdrukken, zoodat de menschelijke geest volkomen zich daarin had te-huis gevoeld, en telkens weder in dien eeredienst dat denkbeeld (als het in het

1) H. Heine gaf dit later weêr in vogelsnelle verzen:

Ein neues Lied, ein besseres Lied,
O Freunde, will ich dichten!
Wir wollen hier auf Erden schon
Das Himmelreich errichten.

Wir wollen auf Erden glücklich seyn,
Und wollen nicht mehr darben;
Verschlemmen soll nicht der faule Bauch
Was fleissige Hände erwarben.

Es wächst hienieder Brod genug
Für alle Menschenkinder....

en hetgeen er verder volgt in het eerste gezang van 'Deutschland. Ein Wintermährchen. Geschrieben in Januar 1844'.

gewoel van het dagelijksch leven soms voor hem was te-loor gegaan) had teruggevonden. Schrik en bekoring hadden de menschen altijd-door op dat begrip moeten terugvoeren. Door de preek werkten de Protestanten op de eerste beweegreden. De schoone kunsten hadden vooral in den laatsten zin moeten werken. Doch Luther heeft de Christelijke gevoelens tot proza gemaakt. De nieuwe godsdienst moet zich voor dat euvel hoeden, zonder daarom op dit punt geheel en al te vervallen in het Catholicisme. - Een derde ketterij van het Protestantisme is, dat het een verkeerd dogma heeft aangenomen. Met de ontwikkeling van het menschelijk geslacht moest de verhouding tusschen dogma en moraal deze zijn, dat het eerste steeds minder, de laatste steeds meer waarde kreeg: de filanthropie moest hoofdzaak worden, en het dogma slechts een verzameling van commentaren zijn, om de toepassing van de algemeene gevoelens op de politiek of op de dagelijksche gebeurtenissen van het leven gemakkelijker te maken. Doch Luther heeft 't anders geoordeeld. Volgens hem, geen ontwikkeling, geen betrekkelijke verhoudingen, geen dalen van het dogma in de schatting der menschen; neen, alles was bij hem dadelijk absoluut. Volgens hem, was de godsdienst bij haar oorsprong onmiddellijk volmaakt: hij gaf dus een ‘code’ om dag en nacht te bestudeeren: den bijbel. Hij lette niet op den vooruitgang, die aan de beschaving door de geestelijkheid zelve was gegeven; hij liet de Protestanten den bijbel der eerste Christenen bestudeeren. Dit nu is even verkeerd, alsof de mathematici en natuurkundigen de wetenschappen lieten studeeren in de eerste boeken, die er over uitkwamen. Vier verkeerdheden ontstonden hieruit. De studie van den bijbel deed de Protestanten de positieve ideeën, en de ideeën die een dadelijk nut hebben, uit het oog verliezen; zij werkte de onderzoekingen zonder doel in de hand; zij gaf een aantrekkings-kracht aan vage metafysische beschouwingen. De studie van den bijbel bedierf bij veel jongelieden de verbeelding, daar zij op reeds voorbijgegane ondeugden den blik deed werpen. De studie van den bijbel vestigde de aandacht op politieke wenschen, die strijdig zijn met het algemeen nut: zij noopte toch de geregeerden om in de maatschappij een volstrekt onbereikbare gelijkheid te willen verwerkelijken, en zij belette zóó de Protestanten, om te arbeiden aan de vorming en aan den opbouw van een politiek stelsel, waarin hun algemeene belangen bestuurd konden worden door de meest begaafde en geschikte koppen in wetenschap, kunst en industrie[1)]; een stelsel waardoor toch alléén het best voor de zedelijke en fysieke verbetering van den toestand der armen kon gezorgd worden. De studie van den bijbel, einde-

1) Zie ‘Oeuvres de Saint-Simon’, Edition Dentu, Vol. VII, p. 170. Ook uit deze plaats hebben de leerlingen van Saint-Simon waarschijnlijk hun formule over de ‘classement selon la capacité, la rétribution selon les oeuvres’, ‘à chacun selon sa capacité, à chaque capacité selon ses oeuvres’ weten af te leiden. Zie boven onze bladz. 86 en ook 77, noot 2.

lijk, heeft geleid tot de gedachte, dat die lectuur en dat onderzoek het belangrijkst element was van den godsdienst, en heeft zoo de bijbelgenootschappen in het leven geroepen.

Niettegenstaande dit alles is Luther zeer groot. Zijn kritiek was juist. Slechts verbeelde men zich niet, dat het nieuwe Christendom niet anders, niet meer is, dan een verbetering van het Protestantisme. Neen, het is iets geheel nieuws. Uit het oude en goddelijk beginsel, dat 'alle menschen zich als broeders moeten behandelen', moet nu de gevolgtrekking worden afgeleid: 'dat geheel de maatschappij werken moet aan de verbetering van het zedelijk en fysiek bestaan der armste klasse, en dat de maatschappij zich op de voor haar geschiktste wijze moet organiseeren om dat groote doel te bereiken.' Dit is de nieuwe godsdienst. En die nieuwe godsdienst moet door zachtheid en door overredings-kracht zijn weg vinden. De armen mogen nooit geweld aan de rijken doen[1)]. Alles moet zóó ingericht worden, dat de volken in de geleerden, kunstenaars en hoofden der industrie werkelijke leiders en gidsen blijven behouden.

Saint-Simon stelde zich voor, dit alles nog nader en breeder uit te werken, doch reeds nu sloot hij zijn betoog met een beroep op de vorsten van Europa, die aan hun bond den naam van Heilige Alliantie hadden gegeven. Hij vroeg hun, wat de grondslagen waren van hun maatschappelijk plan, welke maatregelen zij genomen hadden, om het zedelijk en fysiek lot van de arme klassen te verbeteren? En hen wijzende op hun steunpunt: het zwaard, en op de twee millioen soldaten, die zij in 't geweer hadden, om hun positie (waarvoor zij nog wel de wijding der geestelijkheid hadden verkregen) te verdedigen, vroeg hij die vorsten, of zij meenden, dat zij zich nog Christenen konden noemen? Hij bezwoer hen de stemme Gods te hooren; de legers, de edellieden, de kettersche geestelijken, de misdadige rechters, die zij als steunsels beschouwden, van zich te werpen, en zich zelven enkel de vraag te stellen: 'Wat doet gij voor uw armen?'

In April 1825 werd dit boekje: 'Le nouveau Christianisme' uitgegeven. De leerlingen hielden zich nu bezig een soort van nieuw tijdschrift op te richten, onder den titel: '*Le Producteur*', waarin de denkbeelden der nieuwe school verder zouden worden ontvouwd. Intusschen was Saint-Simon ziekelijk geworden. De koortsen namen toe, en in het midden der maand Mei bleek het, dat hij sterven zou.

Het was den 19^{den} Mei 1825. Hij had des nachts een zware koorts gehad, doch was des ochtends nog helder van hoofd en zelfs vroolijk. Verschillenden van zijn leerlingen bleven nu steeds bij hem, vooral Olinde Rodrigues, doctor Bailly en Léon Halévy. Tegen het vallen van den avond, te zes uur, vroeg hij hen dicht bij hem te gaan staan. Toen verzamelde hij zijn laatste krachten, en hield hij een korte toespraak tot hen over hun nieuw tijd-

1) Zie 'Oeuvres de Saint-Simon', Edition Dentu, Vol. VII, p. 179.

schrift en over hunne toekomst: ‘Gij zijt genaderd tot een tijdstip, waarin goed beraamde krachten een groot resultaat zullen hebben. De appel is rijp en gij moet hem plukken. Het laatst uitgekomen boekdeel van onzen arbeid zal misschien slecht begrepen worden .... Men heeft verkeerd gedaan door zóó vast te meenen, dat het godsdienstig stelsel moest verdwijnen; neen, het moet zich slechts in overeenstemming zetten met den vooruitgang der wetenschappen. Ik herhaal het: de vrucht is rijp. Acht en veertig uren na ons tweede deel[1)] zullen wij een partij zijn’. Tot Olinde Rodrigues sprak hij nog: ‘Denk er aan, dat men met geestdrift moet handelen, om iets groots te doen. De slotsom van het werk van ons leven is geweest, om aan de leden der maatschappij het grootst mogelijke terrein te geven, om hun vermogens te ontwikkelen’. Zijn stem verflauwde; in den nacht stierf hij[2)]. Hij was 65 jaar oud geworden.

Zijn leerlingen - ook Augustin Thierry en Auguste Comte waren bij den lijkstoet - begroeven hem op eenvoudige wijze op het kerkhof Père-Lachaise en hielden eenige toespraken bij zijn graf. Zij namen zich voor, zijn werk voort te zetten en zijn herinnering te bewaren.

1) Hij had hierbij het oog op het tweede deel der ‘Opinions littéraires, philosophiques et industrielles’, dat men wenschte uit te geven.

2) De meest authentieke levens-beschrijving van Saint-Simon, namelijk die van Olinde Rodrigues' leerling, Hubbard, bevat over dit sterven op p. 106-109 de in den tekst vermelde bijzonderheden. Hubbard voegt er nog het volgende over de gewoonten van Saint-Simon aan toe: ‘Saint-Simon ne travaillait guère que la nuit. Quand on venait le voir le matin: “Ouvrez le tiroir, disait il, en riant, lisez le travail de la nuit, il est encore tout chaud, il sort du four”. Dans la journée Saint-Simon lisait des romans: “L'histoire du coeur humain, disait il, bien ou mal faite, n'est que là”. Il n'aimait pas à causer avec plusieurs personnes, son plus grand charme était de s'entretenir avec une seule. “Le genre humain, suivant ses propres expressions, n'était pas encore assez avancé pour que l'on pût utilement causer à trois”. L'autopsie du crâne fut faite par le docteur Gall, qui trouva un cerveau d'une surface considérable, par les nombreuses circonvolutions qui le constituaient. Il crut reconnaître les preuves d'une absence complète de circonspection à côté d'une infatigable persévérance’. Een der laatste boeken, die hij las, was l'Histoire de la Conquête de l'Angleterre par les Normands, zie Hubbard, p. 105: ‘M. Augustin Thierry venait de lui envoyer son Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands. Saint-Simon la lut pendant la dernière période de sa maladie, et il exprima souvent la pensée qu'il trouvait l'ouvrage de son ancien élève supérieur, regrettant toutefois de n'en pas approuver le point de vue philosophique, l'auteur s'y montrant principalement l'historien des races vaincues, et n'ayant pas su voir le progrès social dans l'avènement des Normands.’

IX.

Dit laatste echter was bijna overbodig. Want de gebeurtenissen van het Europa der negentiende eeuw, de dagen van 1830 en 1848, zouden meer dan voldoende de taak op zich nemen, om aan dezen man te herinneren. Zoo dikwijls de staatkundige vrede het best scheen verzekerd; zoo dikwijls de regeerende klasse, de 'bourgeoisie' en de liberale partij, zich verheugden in de uitwendige orde, die overal scheen te heerschen; zoo dikwijls de gezeten, bezittende standen van hun tevredenheid en voldoening over den voorspoed hunner zaken aan een of ander feestmaal vreugdevol uiting gaven, kwam er niet zelden, midden onder het gedruisch waarmede men zich opwond, op ééns een zekere stilte, de ware vroolijkheid vlotte niet meer, en een der aangezetenen wist dan te verhalen, dat op het Belsazars-feest der 19de eeuw, toen de vorsten der Heilige Alliantie zich verheugden aan den fonkelenden wijn, een onzichtbare hand op den muur de vlammende woorden had geschreven: 'Wat wordt er van uw armen?' - en hij behoefde niet verder uit te weiden, want een ieder (ten minste in Frankrijk) sprak het uit, dat de hand, die toen niet opgemerkt was, de hand was geweest van den graaf de Saint-Simon.

Dit is zeker: Saint-Simon had den van onweders zwaren hemel der 19de eeuw gezien. Hij heeft het signaal gesteld. Wat een Say zelfs niet vermoedde, begreep hij als stellige wetenschap. Hij wist, dat de ontwikkeling der maatschappij niet de voor alle arbeidende leden gunstige plooi aannam. Hij zag de crisis der eeuw naderen, als een luchtgevaarte dat, zwanger van vuur, tegen den wind opdrijft. Zijn verbeelding gaf aan die komende beroering geweldige afmetingen, doch tegelijk toonde zijn inzicht hem reeds de toekomst voor oogen, wanneer de crisis voorbij zou zijn.

In onze gedachten zien wij den ouden edelman, onachtzaam gekleed, op den zoom der negentiende-eeuwsche zee - dáár waar de golfslag dier woelende en gistende denkbeelden strijkt over het dorre strand - peinzend loopen. Hij ziet den orkaan opkomen, dien hij heeft voorspeld, en de verantwoordelijkheid nu van zich werpende, daar hij een ieder heeft gewaarschuwd, heft hij, trotsch het gevaar in de oogen ziende, de handen ten hemel, luid roepende: 'Steekt op, stormen, die ik heb vooruitgezien; zwalpt los, regenvlagen; buldert voort, orkanen; rolt schuimend op, gij baren; ik heb mijn plicht gedaan; ik heb het noodsein gegeven; na dezen storm zal de zon weder lichten over de eeuwig wentelende en zwellende golven van den tijd; het paradijs op aarde zal opdagen'.

Hoofdstuk III.
Charles Fourier.

Haast in hetzelfde tijds-verloop, waarin Saint-Simon arbeidde, leefde in Frankrijk een ander socialist, die mede de stichter van een groote school zou worden: Charles Fourier. Zij beiden zouden niets van elkander weten en in hun leven nooit met elkander in aanraking komen. Ook van dezen Fourier zijn al de werken uitgegeven en voor ieder toegankelijk. Zij vormen twaalf deelen: acht grootere, waarin de bij het leven van Fourier uitgegeven geschriften zijn verzameld, en vier kleinere, waarin na zijn dood zijn leerlingen zijn verdere manuscripten hebben laten afdrukken[1)]. En die geschriften hebben dit eigenaardige, dat zij dadelijk een volkomen afgerond plan, een goed sluitend stelsel, aanbieden. In het eerste deel vindt men de met vaste hand getrokken lijnen der schets, in de latere deelen de tot in alle onderdeelen afgewerkte, geschakeerde en gekleurde teekening. Poogde Saint-Simon den gang der hem omgevende maatschappij, den golfslag van den hem en zijn tijdgenooten medevoerenden stroom van denkbeelden en gevoelens, te bepalen, ten einde den gedachtenloop der menschheid te veranderen en te wijzigen; ging hij een eind weegs op bestaande golvende lijnen der menschelijke organisatie mede, om ze daarna een andere richting te helpen geven - Fourier daarentegen wilde niets van die bestaande en zich ontwikkelende vormen weten. Hij plaatste zich geheel en al buiten de werkelijkheid. Volgens hem was onze beschaving niets waard. Dat de menschen er nog genoegen mede namen, was alleen daaraan toe

1) Wij gebruiken de editie der ‘Oeuvres complètes de Charles Fourier’, en daarvan den derden druk van het eerste deel (1846), den tweeden druk van het tweede deel (1843), den tweeden druk van het derde deel (1840), den tweeden druk van het vierde en vijfde deel (1841), en den vierden druk (quatrième édition, 3me tirage, 1870) van het zesde deel. - Voorts gebruiken wij van ‘La Fausse Industrie’ de editie in twee deelen van het jaar 1835, en eindelijk van de ‘Publication des Manuscrits de Charles Fourier’, het eerste deel van 1851, het tweede van 1852, het derde van 1853-1856, en het vierde van 1857-1858.

te schrijven, dat zij blind waren. Lichtte men het cataract van hun oogen en bracht men hen in het genot van den zuiveren zonneglans, dan zouden de menschen een gansch ander schouwspel van een mogelijk samenleven voor hun opgetogen blik zien verrijzen. Een tafereel van een hypothetische maatschappij, zóó gloeiend van kleur en wondervol van vormen, dat het ons aan visioenen uit Arabische nachtvertellingen doet denken. Volgens die hypothese zou in het heelal een universeele harmonie verwerkelijkt worden. Het leven en samenzijn der menschen op aarde zou in even regelmatige lijnen zich bewegen, als de wentelende kringen, die de sterren beschrijven in het firmament. En dat alles zou geschieden, wanneer alles en een ieder zijn eigenaardige bestemming volgde; een bestemming, die door de wet van attractie aan ieder werd aangewezen, en waarvoor geen zweem van uiterlijken dwang ooit behoefde aangewend te worden. Voor de menschen beteekende dit, dat men aan de verschillende hartstochten vrije speelruimte en vrij terrein gaf. Een ieder zou dan doen, werken en uitrichten datgene waartoe hartstocht, smaak, lust en neiging hem dreef, en zou door zijn aard gedreven worden zich in groepen te vereenigen met die medemenschen, die denzelfden hartstocht en smaak van arbeid hadden. Er zouden zich dus groepeeringen van gelijkgezinden vormen. Zoodra in een groep al de nuances van hartstocht van één tak van arbeid waren vereenigd, zou zij zich als progressieve serie in harmonieuse orde kunnen ontplooien en organiseeren. In zulk een serie zou dan de hartstocht zich nog vrijer en schooner kunnen ontwikkelen. Twaalf dozijnen dier serieën (ieder mensch kon lid van meer dan één serie zijn) waren voldoende, om alle hartstochten der menschen te omvatten en aan 't werk te stellen, en zouden nu een ‘phalanx’ vormen: het collectieve lichaam, waarin, door de inwerking der serieën op elkander, de menschen, vroolijk naar hun smaak werkende, het best hun bestemming vervulden. Op de aarde zouden geen steden en dorpen, maar overal paleizen voor ‘phalanxen’ oprijzen. De aarde zou dan niet meer het schouwspel leveren van onsamenhangenden arbeid en geïsoleerde huishoudens (want van blijvende huwelijken in onzen zin was verder geen sprake), maar al de op aarde harmonisch ingerichte ‘phalanxen’ zouden, met de in hun kring vervatte serieën, een gecombineerde, een sociëtaire orde vormen. De arbeid zou boeiend en aangenaam zijn, de associatie zou als bewegende spil het werk gemakkelijk doen vlotten, en het resultaat van het werk zou tusschen de deelgenooten, niet op domme gelijke wijze, maar naar gelang van het kapitaal, den arbeid en het talent, dat aangewend was, worden verdeeld.

Fourier poogde nu, in zijn drogen, vormloozen stijl, deze geheel aan de werkelijkheid vreemde en zoo artificieel mogelijk gebouwde constructie voor onze verbeelding te stellen, en al de kracht van zijn geest besteedde hij, om die ééne gedachte telkens als een verleiding ons in 't brein te doen sluipen: als het ééns mogelijk ware....

I.

Charles Fourier[1)] werd den 7^{den} April 1772 te Besançon, in de provincie waar het Jura-gebergte oprijst, geboren. Zijn vader was dáár een gezeten koopman in lakens, diens zaken gingen voorspoedig, en hij genoot de algemeene achting, zoodat hij in 1776 gekozen werd tot een betrekking, die eenigszins te vergelijken is met den rang van de tegenwoordige voorzitters der Fransche handels-rechtbanken. Trouwens de familie Fourier had reeds ééns de aandacht der menschen getrokken, door in de zestiende eeuw den Heiligen Fourier op te leveren, die in Lotharingen de kerkelijke en opvoedings-instellingen hervormde[2)]. Zij zoude later nog weder van zich doen spreken door den beroemden fysicus Fourier, wien onder Napoleon en Lodewijk XVIII alle mogelijke eer van menschen te beurt viel[3)]. De vader van onzen Charles Fourier was gehuwd met een dochter uit de familie Muguet, welk huis op dat oogenblik een der aanzienlijkste koopmans-geslachten van die streken was: één der broeders der moeder van onzen Fourier kocht in 1780 brieven van adelstand en liet een vermogen van twee millioen francs na. Charles Fourier was dus niet uit een arme of geheel onbekende familie gesproten. Toen hij negen jaren oud was, stierf zijn vader (in Juli 1781), nalatende 200,000 livres. Charles was erfgenaam van twee vijfde van dat fortuin, elk der drie (oudere) zusters van een vijfde, terwijl de moeder het vruchtgebruik zou hebben[4)].

De jonge Charles was in dat Besançon een vroeg ontwikkeld, lichamelijk niet sterk kind, met scherpe karakter-trekken. Kleine feiten worden ons uit die kinderjaren verteld[5)]. Grooten en ver-

1) De vader en de andere leden der familie teekenden zich Fourrier met twee r's. Onze Charles heeft van zijn achttiende jaar af altijd Fourier geschreven. - Wij volgen in deze levens-beschrijving van Fourier vooral het zeer goede werk: 'Fourier, sa vie et sa théorie, par le dr. Charles Pellarin', Cinquième édition, 1871.
2) Zie over le bienheureux Pierre Fourier, pastoor te Mattaincourt in de Vogezen, geboren 1565, gestorven 1636, en heilig verklaard bij bul van 29 Januari 1730, Pellarin, p. 164 en 194, en vooral M. Malgras: 'Fourier et Oberlin'. Madame la vicomtesse de Flavigny heeft eenige jaren geleden weder een boek over hem geschreven, met een brief van Mgr. Dupanloup als voorbericht. Het feest der canonisatie van dien heiligen Fourier is door paus Leo XIII op 27 Mei 1897 met groote ceremonie gevierd. Zie over de voorbereidselen van dat ongemeen plechtig feest 'Le petit Temps' van 23 Mei 1897.
3) Zie over dien Fourier, een neef van onzen socialist, ook Pellarin, p. 164 seqq. Men herinnere zich de zinsnede uit de 'Misérables' van Victor Hugo: 'Il y avait à l'Académie des sciences un Fourier célèbre, que la postérité a oublié, et dans je ne sais quel grenier un Fourier obscur, dont l'avenir se souviendra.
4) Zie over de ouders en de drie zusters nog Pellarin, p. 243 seqq.
5) Fourier vertelt later trekken uit zijn eigen kinderjaren, om aan te toonen hoe vernielzuchtig de kinderen onzer beschaving zijn. Zie 'Oeuvres complètes', tome V, p. 41, 42, de anecdote der vernieling van vruchten in den tuin van den canoniek.

warrenden indruk maakte het op den jongen, toen hij als kind van vijf jaar berispt werd, omdat hij de waarheid had gezegd; een waarheid, die nadeel aan zijns vaders zaken berokkende. Hij vocht niet graag, maar nam toch altijd partij voor de zwakkeren. Men ontdekte toevallig, dat hij in den regel zijn boterham deelde met een armen, kreupelen bedelaar. Hij was zeer ijverig op school, en kreeg op zijn elfde jaar de twee eerste prijzen voor Fransche opstellen en Latijnsche poëzie. Hij maakte ook op zijn beurt slechte verzen. Vooral werkte hij met lust in het vak der geografie. Uren lang kon hij op kaarten zitten turen[1]. Overigens was zijn jeugd weinig blijmoedig, en reeds vroeg werd zijn verbeelding in de war gebracht door religieuse angsten. De jongen hield echter veel van bloemen, die hij zelf kweekte, en hij rustte niet, voordat hij de geheele reeks van verscheidenheden en nuances van een soort, of onderdeel van een soort, in zijn bloemen-verzameling had zien bloeien. Vooral beminde hij hartstochtelijk de muziek[2]. Ook had hij grooten zin en lust voor de mechanica. Het was dan ook zijn wensch geweest, om later tot het corps van de genie te kunnen behooren. Doch zijn stand (men moest van adel zijn, om op de school der genie te Mézières te worden toegelaten) belette hem die opleiding te ontvangen, en zeer aarzelend en met loomen tred ging hij dus maar in den lakenhandel, en wel eerst te Lyon.

Hij werd zeer vlug en opmerkzaam in dat handels-bedrijf, en zijn geografische zin, nu lust tot reizen, vond voldoening, daar hij op 18-jarigen leeftijd reiziger werd voor zijn firma. Zoo zag hij veel streken van Frankrijk en Duitschland, en ook van ons land. Brieven uit die jaren 1790 en 1791 zijn van hem over. Hij gebruikte goed zijn oogen. Wat overal dadelijk zijn aandacht trok, was een schoon gebouw. Lang kon hij stilstaan, om de evenredigheden en geheel de bouw-orde van een of ander paleis of huis te onderzoeken. Hij had reeds jong de gewoonte met zijn maatstok de afmetingen, voorzoover hij kon, van een gevel op te nemen, en de constructie van een merkwaardig gebouw te bestudeeren. Aldus troffen hem in Parijs (waarheen hij in gezelschap van Brillat-Savarin, den lateren schrijver van de ‘Physiologie du goût’, reisde) enkele hotels, maar vooral het Palais-Royal. In een

1) Het turen en fantaseeren op land- en zeekaarten blijft hem altijd bij. Vandaar zijn droomen over het cultiveeren van Afrika en over tochten langs de Noordpool; zie Charles Fourier, ‘Oeuvres complètes’, tome II (Sommaires), p. 187, 188, tome III, p. 84 seqq., en ook tome IV, p. 327, 328. ‘J'ai eu bien tard connaissance d'une carte où se trouve, sous le nom de détroit de Maldonado, la passe jugée problématique’, etc.

2) Zie voorbeelden bij Pellarin, p. 33 en 183, waar ook zijn groote voorliefde voor katten wordt vermeld.

brief aan zijn moeder is hij opgetogen daarover[1]. Zóó, opmerkende en alles beziende, reisde hij voor zaken rond. Hij was nu eens in dienst van deze, dan weder van een andere firma; heden voor een kantoor te Lyon, straks voor een te Rouen, Marseille of Bordeaux zijn tochten doende. Zijn kennis van topografie van allerlei steden en dorpen en van de toestanden der bevolkingen werd zeer groot. Weinig ontsnapte aan zijn waarneming[2]. Aan de exacte wetenschappen bleef hij daarbij, voorzoover de tijd 't hem toeliet, steeds zijn aandacht wijden; op zijn wijze hield hij zich bezig met uitvindingen en ontdekkingen op elk terrein, zelfs op dat der muziek. Slechts talen kon hij moeielijk leeren. Zoo werd hij langzamerhand meerderjarig.

Zijn moeder had den lakenhandel van zijn vader met een compagnon (Pion) voortgezet, doch was niet zeer gelukkig in die keuze geweest. De zoon vroeg nu (1793) zijn vaderlijk erfdeel - ongeveer een 20,000 gulden konden hem nog worden uitbetaald -

1) Zie een brief van 8 Januari 1790 bij Pellarin, p. 250. ‘Ma chère maman, vous me demandez, si j'ai trouvé Paris à mon goût? Sans doute, c'est magnifique, et moi, qui ne m'étonne pas aisément, j'ai été émerveillé de voir le Palais-Royal. La première fois qu'on le voit, on croit entrer dans un palais de fée. C'est là qu'on trouve tout ce qu'on peut désirer, spectacle, bâtiments magnifiques, promenades, modes, enfin tout ce qu'on peut désirer. Quand vous aurez vu cela, vous ne penserez guère au palais des Etats’. Hij bedoelt met dit laatste het paleis te Dijon. Zie voorts de uiting in de ‘Oeuvres complètes de Charles Fourier’, tome II (Sommaires), p. 209: ‘Il y a 33 ans - hij schrijft in 1823 - que parcourant pour la première fois les boulevards de Paris, leur aspect me suggéra l'idée de l'architecture unitaire dont j'eus bientôt déterminé les règles. Je dûs principalement cette invention au boulevard des Invalides, et surtout aux deux petits hôtels placés entre les rues Acasias et N. Plumet’; voorts ibidem pag. 230. - En zie op p. 189 van tome II zijn woede, dat men het schoone hotel Thelusson had afgebroken: ‘ensuite on dira comme les journaux: il n'y a rien de perdu, on en a conservé les plans lithographiés!’ - Voorts tome II, p. 85 (Avant-propos). - Over de sociale beteekenis der architecten vergelijke men zijne woorden, tome IV, p. 299, en over de Fransche huizen en steden in 't algemeen, tome V, p. 207 en 373.

2) Zie b.v. ‘Oeuvres complètes’, tome III, p. 434: ‘J'entrai, un dimanche, dans une église d'Aix-la-Chapelle, et je fus bien surpris d'entendre les trois officiants, curé, diacre et sous-diacre, chanter le *Gloria in exelsis* en trio fort juste et en mesure bien soutenue. Comment se fait-il que la belle France n'ait pas songé à placer un professeur de musique dans chaque séminaire, et instruire les jeunes abbés à ne pas fausser les oreilles du peuple’. - Voorts tome IV, p. 305: ‘La civilisation entasse des immondices même sur les points dont on vante la beauté. J'ai vu à la porte de Nancy des ramas de fumier et des mares’. - Dan blikken op Fransche landschappen, zie tome V, p. 562: en waarnemingen te Toulouse, tome VI, p. 431.

en begaf zich naar Lyon - in Lyon waar zoo even L'Ange fel was opgetreden[1] - om met dat geld in koloniale waren te speculeeren. Hij liet die waren uit Marseille komen. Ongelukkig echter voor Fourier waren het juist de honds-dagen der Fransche revolutie. Fourier had in het algemeen zeer weinig sympathie voor de groote omwenteling. Het idee van gelijkheid, dat zij poogde te verwezenlijken, achtte hij onzin, en de wanorde, door de revolutie veroorzaakt, hare ongeschiktheid om iets op te bouwen, was hem een ergernis en een gruwel. Die hem later een republikein of een aanhanger der revolutie-theorieën durfde noemen, kon er altijd op rekenen, hem uit zijn gewone zwijgende, eenigszins koele houding te rukken en hem te doen uitbarsten[2]. En thans zou de revolutie zijn klein fortuintje verzwelgen. Want Lyon werd (nadat Châlier door de behoudende partij was onthoofd) door de troepen der Conventie belegerd. Zijn balen katoen, waarop hij zooveel hoop had gevestigd, zag Fourier naar de barricades sleepen; zijn suiker en rijst werden door de insurgenten opgebruikt. Hij moest mede helpen vechten bij de verdediging der stad, en verloor in één der uitvallen bijna zijn leven. Eindelijk werd, 9 October 1793, de stad ingenomen, en hij-zelf onmiddellijk als opstandeling gevangen gezet. Eenige weken bleef hij in de gevangenis, ieder oogenblik zijn vonnis verwachtend. Hij rekende er vast op, zijn hoofd te moeten verliezen, en troostte zich in zijn kerker met wat spel op de viool, totdat hij ten laatste verhoord werd, en in dat verhoor, door een kunstig samenstel van handige leugens, zooals hij zelf bekende, toch nog wist vrij te komen[3].

Hij week eerst naar Besançon, waar hij nog een oogenblik vervolging had te verduren, doch weldra ongemoeid werd gelaten.

1) Zie behalve het boek van Jaurès, Histoire socialiste, ‘La Convention’, pag. 328/329, ook Bernstein, Documente des Socialismus 1903, pag. 258.
2) Zie b.v. reeds het oordeel van Charles Fourier, ‘Oeuvres complètes’, tome I, p. 272, over de Constituante: ‘Les fautes de l'administration en matière commerciale sont l'ouvrage de l'Assemblée Constituante, qui, habile à détruire sans savoir édifier, augmenta l'anarchie dans le commerce comme partout’. - Zie voorts tome I, p. 266 en 284; tome II, p. XXVII (du libre arbitre) over Robespierre, p. 206 (Sommaires) over Marat: tome III, p. 2, 110, 141, 154, 159, 392, 427, 445; tome IV p. 88, 420/421 over Pison du Galand en zijn motie in de Conventie; tome V, p. 602. - Babeuf stelt hij op één lijn met Marat, zie tome VI, p. 415.
3) Zie Charles Fourier, ‘Oeuvres complètes’, tome V p. 484. Hij bestrijdt dáár Fénélon, die Telemachus liever naar het schavot doet gaan, dan hem een leugen te laten vertellen: ‘Si nous avions raisonné de la sorte en 93 et 94, où en serions nous? Chacun, pour sauver sa vie, a dit force mensonges aux comités revolutionnaires; pour mon compte, j'ai trompé trois fois en un jour le comité et la visite domiciliaire: dans ce seul jour j'ai trois fois échappé à la guillotine par de bons mensonges’, etc.

Intusschen begon juist de groote lichting der '*levée en masse*'. Op den 21-jarigen Fourier werd dus ook de hand gelegd, en weldra zat hij in uniform te paard bij het 8ste regiment der rijdende jagers. Daar zijn er velen die beweren, dat de herinnering uit dit militaire leven, met zijn gelederen, zijn organisatie, zijn evoluties, zijn vaandels en colonnes, hem bij het bewerken van zijn later systeem dikwijls voor den geest is moeten komen. Dit is zeker, dat Fourier geen militair in zijn hart was, en zich verheugde na een twee-tal jaren (hij behoorde toen bij het leger van den Rijn en den Moezel) wegens gezondheids-redenen zijn congé te kunnen verkrijgen. Doch even zeker is het, dat, wanneer hij op zijn ouden dag, somber, éénzelvig en droefgeestig (zooals hij doorgaans was) op straat voortliep, hij op zijn wandeling eensklaps wakker het hoofd oprichtte, als een regiment met muziek dáár aankwam: neuriënd volgde hij dan zijn kameraden van vroeger: de soldaten. Parades en geheel het schouwspel van militaire manoeuvres werden zelden door hem later overgeslagen. In het opmerken der regelmatige éénheid te midden van de verscheidenheid van bewegingen van allerlei regimenten en escadrons, vond hij een groot genot[1]. Het krijgs-leven trouwens had hem zóózeer beziggehouden, dat hij den eersten tijd, na zijn ontslag uit den dienst, aan plannen tot verbetering van sommige onderdeelen der legerorganisatie ging werken. Wij vinden een brief van het Directoire (geteekend door Carnot), waarbij aan Fourier dank wordt betuigd op voorgestelde wijzigingen in de snelheid, die aan troepen op marsch kon worden gegeven. Aan nog andere ontwerpen arbeidde hij; plannen die hem allengs voerden op het groote veld der maatschappelijke hervorming. Ten minste in 1797 zien wij hem te Parijs in overleg treden met den afgevaardigde (in den Raad der Vijf-Honderd) voor Besançon, namelijk met Briot, ten einde plannen in dien geest aan het gouvernement te kunnen aanbieden[2]. Van die stappen kwam echter niets.

Hij deed dus zijn best weder handels-reiziger te worden, en in het begin van 1799 treffen wij hem in die hoedanigheid te Marseille. Dáár had nu een feit met hem plaats, dat voor hem een geheel nieuw licht over de toestanden der maatschappij deed opgaan. De firma, in wier dienst hij stond, droeg hem op, een groote partij verrotte rijst op ongemerkte wijze in zee te doen werpen[3]. Het handels-huis had namelijk bijna al de granen die

1) Zie Pellarin, p. 158.
2) De maatregelen van het Directoire droegen trouwens van tijd tot tijd zijne goedkeuring weg. Zie o.a. Charles Fourier, 'Oeuvres complètes', tome V, p. 435.
3) Zie Charles Fourier, 'Oeuvres complètes', tome I, p. 239. 'Eh! ne voit on pas tous les jours, dans les ports, jeter à la mer des provisions de grains, que le négociant a laissés pourrir pour avoir attendu trop longtemps une hausse. Moi-même, j'ai présidé, en qualité de commis, à ces infâmes opérations, et j'ai fait, un jour, jeter à la mer vingt mille quintaux de riz, qu'on aurait pu vendre avant leur corruption avec un honnête bénéfice, si le détenteur eut été moins avide de gain'.

het land moesten voeden, in zijn hand weten te krijgen, en daar er schaarschte en hongersnood was ontstaan, speculeerde het nu verder *à la hausse*, en hield alles achter slot. Het hield echter de rijst zóólang, totdat ze bedierf, en nu moest datzelfde voedsel, dat de hongerenden had kunnen spijzen, worden weggeworpen. ‘Waren dat menschen? Was dat elkander helpen?’, zoo vroeg hij zichzelven af. - Reeds vroeger had hem een ander feit getroffen, dat soortgelijke gedachten in hem opwekte. Hij was eens uit Normandië naar Parijs gegaan. Dáár in de hoofdstad zag hij met verbazing en verontwaardiging, dat de restaurateurs veertien Fransche stuivers lieten betalen voor één appel, terwijl hij een paar dagen geleden in Normandië voor diezelfde veertien stuivers honderd even smakelijke appels had gekregen. ‘Hoe kwam het - redeneerde hij - dat, op een transport van dertig Fransche mijlen, die koopwaar een verhooging van honderdmaal haar oorspronkelijke waarde had bekomen? Namen de tusschen-personen, door wier handen het goed was gegaan, dan zooveel profijt voor zich’[1]. Hij begon te peinzen en te mijmeren over het samenstel der maatschappij. Er haperde klaarblijkelijk iets aan de orde der samenleving. De appel had den eersten stoot gegeven; de in zee geworpen rijst gaf den schok, die een vonk deed flikkeren. Hij deed, in datzelfde jaar 1799, wat hij zijn ontdekking noemde[2].

Ten einde meer tijd en gelegenheid te hebben, om zijn ontdekking in een behoorlijken vorm te brengen, en door nadere studie te toetsen, verliet hij het kantoor van zijn patroon, en zette hij zich, na een korte reis naar Parijs, als agent of makelaar zonder legaal karakter te Lyon neder, in een positie die aangeduid werd door het woord ‘courtier-marron’[3]. Hij won natuurlijk niet veel geld, maar het agentschap leverde juist genoeg op, om in het leven te blijven. En intusschen werkte hij voor zich zelven. Niet onwaarschijnlijk is het (hoewel wij niets daarvan weten), dat

1) Zie ‘Manuscrits de Fourier’, Année 1851, p. 17. ‘Une pomme, devint pour moi, comme pour Newton, une boussole de calcul. Cette pomme, digne de célébrité, fut payée quatorze sous par un voyageur, qui dinait avec moi chez le restautateur Février, à Paris. Je sortais alors d'un pays, où des pommes égales et encore supérieures en qualité et en grosseur se vendeaient un demi liard, c'est à dire plus de cent pour quatorze sous. Je fus si frappé de cette différence de prix entre pays de même température, que je commençai à soupçonner un désordre fondamental dans le mécanisme industriel.’
2) Sinds dien tijd dateerde hij van het jaar zijner ontdekking. Zie Charles Fourier, ‘Oeuvres complètes’, tome I, p. 319. ‘Or, en 1807, je n'étais qu'à la huitième année de la découverte.’ Later zegt hij, dat hij zijn ontdekking in 1798 deed, zie tome VI, p. 14.
3) Over makelaars in het algemeen laat Fourier zich steeds ongunstig uit, zie Charles Fourier, ‘Oeuvres complètes’, tome I, p. 267, 270.

Morelly's boeken, dat Diderot's vervolg op de reis van Bougainville, dat vooral enkele geschriften van Restif de la Bretonne hem onder de oogen moeten zijn gekomen[1]. Hoe het zij, er ontwikkelden zich droomen van harmonieuse levensverhoudingen in zijn brein. In een dagblad der stad, 'Le Bulletin de Lyon', vinden wij in die jaren kleine artikelen van zijn hand. Men treft o.a. in een nummer van 3 December 1803 een opstel van hem aan, waarin, in verband met berijmde gedachtenwisselingen van dames over de waardeering der vrouw te Lyon, aanwijzingen voorkomen van een nieuw harmonieus te-zamenzijn op aarde, een opstel dat besloten wordt met de woorden: 'Blinde wijzen, ziet op uw steden, opgevuld met bedelaars, uw burgers worstelend tegen den honger, uw slagvelden en al uw maatschappelijke laagheden, durft gij dan nog aan het geloof vasthouden, dat de beschaving de bestemming is van het menschelijk geslacht?[2]. Hetzelfde 'Bulletin de Lyon' gaf wederom 17 December van het jaar 1803 aan zijn lezers een stuk van Fourier te verorberen, getiteld: 'Triumvirat continental et paix perpétuelle sous trente ans'[3]. In dat artikel ontwierp hij een schets der vestiging van een eeuwig-durenden vrede, door middel van de schepping van een universeel rijk over de geheele aarde. En dat feit was, naar zijn meening, zoo verre niet meer af. Thans waren er op het vasteland van Europa nog slechts vier militaire machten: Frankrijk, Rusland, Oostenrijk en Pruisen. Pruisen zou gemakkelijk en spoedig vernietigd worden. Dan zou een triumviraat overblijven, maar één uit die drie Staten (waarschijnlijk Oostenrijk) zou het kind van de rekening moeten zijn en tusschen de twee andere rijken verdeeld worden. En dan zou een groote worsteling tusschen de twee machten, Frankrijk en Rusland, plaats vinden, wie souverein van Europa zou wezen. Op Engeland behoefde men niet te letten, het kon gemakkelijk worden geécarteerd; hij, die geheel Europa zou hebben onderworpen, zou slechts een leger naar Indië behoeven te zenden, en de havens van Azië en Europa voor de Engelschen moeten sluiten, hij zou dan elke stad moeten laten in brand schieten, die - zij het indirect - Engelsche producten aannam. De souverein van Europa zou belastingen aan de geheele wereld opleggen, en den tijdelijken vrede op aarde vestigen. Dan konden verder de middelen worden bedacht om den tijdelijken vrede in een altijd-durenden te veranderen. Welke Staat echter zou den algemeenen souverein leveren? Wie zou het winnen, Frankrijk of Rusland? Fourier waarschuwt Frankrijk, dat waarschijnlijk Rusland het zal winnen; men moest zich toch niet door den glans der laatste overwinningen laten verblinden. - Dit artikel trok de aan-

1) Zie J. Assézat in zijn uitgave van 'Les Contemporaines du Commun' van Restif de la Bretonne, 1875, p. XXII seqq. en p. XXXII.
2) Vergelijk Pellarin, p. 184-187, en zie het opstel zelf in de 'Manuscrits', année 1851, p. 52 en 53.
3) Zie het stuk bij Charles Fourier, 'Oeuvres complètes', tome I, p. 314-317.

dacht van Napoleon. De drukker van den ‘Bulletin de Lyon’, de later zoo bekende Ballanche, moest den naam van den schrijver opgeven[1]. Toen het bleek, dat nog een ander artikel van Fourier, over het accepteeren van wissels - waarin hij, tegenover de aanstaande regelen van den Code de Commerce, de oude Lyonsche usanties over niet-acceptatie verdedigde - aanstoot had verwekt, kreeg het blad een wenk geen artikelen van die hand meer op te nemen.

Sinds 1803 tot 1808 werd er dan ook niets van Fourier gedrukt. Wat hij schreef bleef manuscript[2]. Meer en meer plooide zich zijn karakter tot een gereserveerde, peinzende en zwijgende plooi. Zijn gedachten waren uitsluitend ingenomen door zijn idee. Geen lach speelde meer om zijn fijn-besneden lippen.

II.

Wat was dan door Fourier ontdekt?

In 1808 zou hij te Lyon - hij was nu 36 jaar oud - een boek uitgeven, waarin dit eenigermate aan de wereld zou worden medegedeeld. Het boek heet: ‘Théorie des quatre mouvements et des destinées générales. Prospectus et annonce de la découverte’. Het was dus een prospectus[3], maar tevens een stevig boekdeel, dat inzóóverre den ‘reclame’-stijl volgde, dat hier enkele fragmenten uit de nieuw ontdekte materie aan de menschheid werden voorgehouden. Inderdaad bestaat dan ook het boek uit vier gedeelten: A. een inleiding om aan te toonen hoe de ontdekking is geschied; B. een uitéénzetting van eenige deelen der ontdekte algemeene historische wereld-orde; C. een beschrijving van enkele heerlijkheden, waartoe onze menschelijke maatschappij volgens de nieuwe ontdekking zal geraken; en D. een bevestiging van het gevondene, door aanwijzing van enkele grove verkeerdheden onzer tegenwoordige chaotische samenleving. Het geheel moest een voorsmaak geven van een geheel nieuwe orde van dingen. Het boek zelf was een ‘ballon d'essai’, een poging om de aandacht der tijdgenooten te prikkelen en op te wekken[4].

A. - De inleiding begon met de stelling, dat de uitkomsten der

1) Zie den brief van Ballanche, Fourier, ‘Oeuvres complètes’ tome I, p. 316, 317.
2) Zie b.v. een manuscript van 1804 ‘Les Maximes de Saint-Lambert’ in de ‘Manuscrits de Fourier’. Années 1853-1856, p. 274. Over Saint-Lambert en zijn ‘payez les impôts avec joie’ spreekt Fourier ook later, ‘Oeuvres’, tome III, p. 282-283.
3) Fourier blijft zijn boek voortdurend als prospectus behandelen, zie p. 160 en 276.
4) Reeds vóór de uitgave van dit boek in 1808 had hij een opstel in gelijken geest geschreven onder den titel: ‘Egarement de la raison démontré par les ridicules des sciences incertaines’. Dit stuk is later door de leerlingen gevonden en in 1847 uitgegeven.

Fransche revolutie wel genoegzaam aangetoond hadden, dat de wijsgeeren der achttiende eeuw op den verkeerden weg waren geweest. Toch zou het ongerijmd zijn te meenen, dat er in 't geheel geen verbetering in de maatschappelijke verhoudingen zou zijn aan te brengen, en dat de menschheid dus altijd-door met kwalen zou moeten behept blijven. Men kan dat niet aannemen en zoekt dus iets beters. Ook Fourier beproefde dit. Hij deed dit volgens de methode door Descartes aangewezen, namelijk langs den weg van hetgeen hij noemt ‘le doute absolu et l'écart absolu’. Hij betwijfelde dus in den meest volstrekten zin onze geheele beschaving, en maakte zich los van alle bekende steeds door ons op den vóórgrond gestelde beschouwingen. Den algemeenen gang van denkbeelden, die hierdoor ontstond, paste hij nu op een tweetal practische vraagstukken toe, en (uit die twee) vooral op het probleem der Landbouw-associatie[1)].

En ziedaar, de gevolgtrekkingen, die nu van-zelf zich voordeden, gaven reeds groote verbeteringen voor het leven en zijn der menschen aan de hand. Zonderling mocht het in 't algemeen heeten, dat dit vraagstuk der landbouw-associatie nooit ernstig door de filosofen was overwogen en bestudeerd[2)]. De economisten hadden toch moeten bedenken, hoeveel geldelijke voordeelen zouden worden verkregen, wanneer men eens twee of driehonderd familiën (b.v. 810 personen) op het veld, met hun kapitaal en hun arbeid, tot één landbouw-onderneming had weten te vereenigen. Welk een besparing, wanneer men in plaats van drie honderd kleine schuren één groote schuur slechts noodig had! Welk een bezuiniging op gereedschappen en werktuigen, op grondstoffen, op handen-arbeid in het algemeen! Welk een verdubbeling van winst, omdat men zóó met vereende krachten te zamen alle voordeden najoeg, en welk een opheffing van belemmeringen, wijl men elkander niet tegenwerkte! Het voordeel, de winst was hier zoo zichtbaar, zoo tastbaar, dat men zeer zeker de moeielijkheden, verbonden aan het amalgameeren van de fortuinen, wel zou zijn te boven gekomen. Welnu, die theorie van de landbouw-associatie - in alle onderdeelen doordacht - was het uitgangspunt der ontdekking van de nieuwe orde van zaken. Men passe toch slechts de a s s o c i a t i e ten volle toe op geheel het bewegen en zijn der menschen, op hun arbeid en bedrijf, op al hun levens-verhoudingen, en overwege tot welke inzichten men kan komen.

Al dadelijk zou dan één omstandigheid of wet de aandacht treffen. De associatie toch, die zich nu met den landbouw in een

1) Het andere probleem, waarop Fourier zijn gedachten-gang toepaste, was ‘la répression indirecte du monopole commercial des insulaires’. Zie ‘Oeuvres’, I. p. 5.

2) César de Paepe in zijn geschrift ‘Les Services publics’, Edition Benoit Malon, p. 15 neemt echter aan, dat de Physiocraten dit probleem wel hadden begrepen: ‘C'est chez eux, parait-il, que Fourier puisa en partie ses idées sur les avantages d'une culture d'ensemble’.

streek of kanton bezig zou houden, zou blijken allerlei verbindingen van menschen te omvatten. Een deel had dezen smaak, een ander deel die neiging. De verschillende onderdeelen van een neiging of hartstocht zouden zich van-zelf te-zamenvoegen en weldra alle in hun kring een goed geconstitueerde reeks, een s e r i e , gaan vormen; een serie, waarin al die onderdeelen van één passie zich ordelijk zou kunnen rangschikken als in een opgaande vleugel, een centrum, en een neêrdalenden vleugel. De harmonieus zich ontplooiende, vast geordende, rondom het middelpunt veerkrachtig zich bewegende serie zou dan de grondvorm in de associatie zijn, de basis van alles, gelijk het huisgezin de grondslag is van de maatschappij, waarin wij thans leven. Daar ieder mensch vele neigingen of hartstochten heeft, kon hij lid zijn van vele (30 à 50) serieën. Een vast aantal van zulke serieën (stel twaalf dozijn) zouden een 'P h a l a n x ' vormen en dan te-zamen wonen en werken. De springveer van alles was de verscheidenheid der neigingen en begeerten. En van al die onderscheidene smaken en fantasieën zou men nu bij den arbeid het meest economisch en vruchtbaar gebruik gaan maken. - Aan alle onderscheidene hartstochten en smaken moest slechts vrije werking worden gegeven. En dat kan gerust geschieden. Hartstochten waren immers niet anders dan aantrekkingen tot iets, 'des attraits', en een w e t v a n a t t r a c t i e regelde en ontwikkelde op natuurlijke wijze al de daaruit ontstaande verhoudingen en betrekkingen. Men zou de kracht van die wet in de verschillende gevallen zelfs kunnen berekenen, en daarop een geheele theorie 'de l'attraction passionnée' kunnen bouwen. Hoofdzaak bleef, dat men dien hartstochten geen dwang moest aandoen, maar ze in en door de verschillende serieën zich regelmatig moest laten ontwikkelen, want God zelf had de hartstochten gewild en in de menschen gelegd. Alle hartstochten hadden hun waarde en prijs door de serieën. Men verkreeg dan een vorm van associatie, een vereeniging van leven en arbeid, waarbij aan den aanleg van een ieder vrije en ruime baan werd gegeven. Zóó zou dan de s o c i é t a i r e o r d e kunnen ontstaan; een toestand van harmonisch leven en werken, die de samenleving der geïsoleerde huishoudens met het omsamenhangende werken zou vervangen. Wanneer dit harmonisch leven en werken slechts in één kanton was begonnen en toegepast, wanneer slechts ééns een 'phalanx' op één terrein zich had geconstitueerd, zou men het weldra in al de verschillende streken der aarde gaan nabootsen. Er zou waarachtige éénheid ontstaan in plaats van het tegenwoordig heerschende grillig mechanisme van allerlei deelen van een geheel, die tegen elkander en tegen het geheel inwerken. - Doch de studie der landbouw-associatie, die dus reeds leidde tot de theorie der 'attraction passionnée', voerde van zelf nog tot andere vèr-strekkende resultaten. Namelijk tot de overweging, dat de wet van aantrekkingskracht (attractie) der passies inderdaad dezelfde was als de wet der aantrekkings-kracht of zwaartekracht in de stoffelijke wereld; wet die door Newton was ontdekt. *Er was dus éénheid van*

beweging voor de stoffelijke en geestelijke wereld. En daar er in het heelal vier rijken gesteld worden, 1, 'le matériel', 2. 'l'organique', 3. l'animal ou l'instinctuel', 4. 'le social ou passionnel'[1)], zou in al die vier rijken de beweging dezelfde zijn. De attracties in het heelal, hetzij het nu betrof dieren, planten en al wat stoffelijk is, gehoerzaamden aan dezelfde wet, als de menschen en de sterren in het firmament. Er was éénheid van beweging in alles. Het stelsel, dat tot grondslag strekte aan de wetten van alle bewegingen, kon dus gevonden worden; en daar elke aantrekking een doel of bestemming onderstelde, of juister, daar de aantrekkingen of hartstochten evenredig aan haar oogmerken waren, konden de Algemeene Doeleinden of Bestemmingen ('*Destinées universelles*') van alles bepaald worden.

Dit was dan de nieuwe ontdekking, waartoe Fourier, door een grondig en nauwkeurig onderzoek der landbouw-associatie, meende gekomen te zijn.

De 'sociétaire orde' zou de orde der beschaving, waarin de menschen nu leefden, moeten vervangen. Die beschaving met haar geïsoleerde huishoudens van gezinnen, haar verbrokkeld eigendom, en haar onsamenhangenden arbeid, moest verdwijnen. De wetenschappen hadden tot nu toe een verkeerde richting van studie gehad. Zij hadden niet gezien naar de orde van het heelal, niet gezien wat er werkelijk was. De grootste mannen hadden er slechts een voorgevoel van gehad. Ook Voltaire toen hij zijn versregel dichtte:

> Mais quelle épaisse nuit voile encore la Nature!

Inderdaad (zegt Fourier) hadden de zoogenaamde staatkundige en zedenkundige wetenschappen in onze beschaving op deze wijze niets gedaan voor het geluk der menschen. Een enkele blik op de armen en behoeftigen, die de straten onzer steden vullen, was hier welsprekender dan veel betoogen. Toch heeft de rede, als zij niet bij machte is geweest, om aan den mensch een maatschappelijke welvaart te bezorgen, eigenlijk niets uitgewerkt. Men moet nu uit den toestand dier beschaving, die voor het meerendeel der menschen slechts tot armoede leidt, zich ontrukken, den tot nu toe op aarde gevolgden lijdens-weg verlaten, uit den toestand der geïsoleerde huishoudens, van het gemorceleerd eigendom en van de industrieele incohaerentie, overgaan tot de sociétaire orde. Men moet alles breeder opvatten en constitueeren, inzien, dat men het sociale systeem niet vestigen kan op de kleinst mogelijke vereeniging: een huishouden van twee individuen met hun kinderen. Men moet voorts van de natuurkundigen leeren de wetten der natuur te bestudeeren, en niet langer zich vermeten aan de natuur lessen op te dringen. De algemeene verandering en omkeer van zaken

1) Later onderstelde Fourier nog een vijfde rijk, dat hij aanduidde door het woord 'l'aromal'. Zie 'Oeuvres', tome I, p. 30 noot, en tome IV, p. 215.

kan zeer spoedig geschieden. Nauwelijks twee jaren zijn noodig om één der sociétaire kantons te organiseeren; over zes jaren kunnen zij over de geheele aarde verspreid zijn. Een onmetelijk geluk zal dan op aarde nederdalen. Een alles omvattende éénheid zal zich vestigen, die zich uitspreekt ook in éénheid van taal, munt en schrift: een volkomen uniteïsme.

Toch ontveinst Fourier zich zelven niet, dat de beschaafden hem niet dadelijk zullen gelooven; hij begrijpt zeer goed, dat, als hij zijn ontdekking zal mededeelen, eenigen hem voor een kwakzalver, anderen voor een visionaris zullen houden. Men zal hem niet vertrouwen, deels omdat men reeds zoo ongelukkig is, deels omdat de wetenschap zooveel trots heeft. Doch geen nood. Fourier is zich bewust een nieuwe Columbus te zijn. Gelijk deze ontdekker der nieuwe wereld hulp bij een souverein vond, vertrouwt hij, dat er wel een vorst zal wezen, die ook hem een bunder gronds zou willen geven, om met zijn landbouw-associatie de proef te nemen. Zulk een proef zou voldoende zijn, om de nieuwe orde van zaken in ééns in het volle daglicht te stellen.

B. - Fourier wil nu bewijzen, dat de beschaving, de orde van zijn waarin wij thans leven, een toestand was, waaraan men zich kon ontrukken. Het was slechts een fase, een vorm der maatschappelijke ontwikkeling op aarde. Een vorm, die gebroken en verlaten moest worden. De bewijs-voering daarvan werd hoog opgezet. Het werd een ontvouwing (expositie) van sommige takken der leer van de Algemeene Bestemmingen (‘Destinées générales’). Fourier gaf hier echter (daar het boek een prospectus was) slechts een uitéénzetting van enkele fragmenten. Het moest in vogel-vlucht een blik geven op de beweging van het heelal (de cosmogonie) en op de fases, die het menschelijk geslacht op die kleine stip van het heelal, de aarde, doorloopt. De beweging der wereld-orde en de beweging der menschheid loopen nu, volgens Fourier, evenwijdig, en de ééne beweging heldert de andere op, gelijk ook de loop der maatschappij op aarde de toestanden op de andere sterren verklaart. Fourier houdt zich dus vooral bezig met de op elkander volgende ontwikkelingen der menschelijke maatschappij op de planeet de aarde, gedurende de 80.000 (later stelde hij 81.000) jaren, dat, volgens hem, de aarde in dezen bewoonbaren toestand kan bestaan[1)]. Hij teekent de maatschappelijke bewegings-lijn op aarde (‘cours du mouvement social’). Die 81.000 jaren toch zullen zich verdeelen in vier fases en deze in 32 tijdperken. De twee eerste fases met 16 tijdperken vormen een steeds rijzende klimmende lijn van ongeluk tot geluk, de twee laatste fases (ook met 16 tijdperken) vormen dan een langzaam dalende lijn, totdat het

1) Alle berekeningen over de attractie en de sociale beweging, die Fourier geeft, zijn, volgens hem, altijd waar, op een achtste of negende na. Die uitzondering wordt verder altijd en in alles verondersteld. Indien Fourier dus zegt: ‘de beschaafden zijn zeer ongelukkig’, dan meent hij dat ⅞ of 8/9 zoo ellendig zijn. Zie Fourier, ‘Oeuvres’, tome I, p. 28, en tome II, p. 60 (Avant-Propos).

ongeluk weder bereikt is. Wij bevinden ons tegenwoordig nog in de allereerste fase. De menschelijke maatschappij heeft de tijdperken doorloopen: 1°. van onbewust geluk ('séries confuses'), waaruit de herinneringen van het Eden en het Paradijs; 2°. van den toestand der wilden; 3°. van het patriarchaat; 4°. van de barbaarschheid, en is nu in het 5de tijdperk, dat der beschaving (der civilisatie). Na dit tijdperk der beschaving komt als 6de tijdperk het waarborgs-tijdperk (het garantisme), en als 7de de eerste schemering van geluk, de in schets te voorschijn tredende serieën. Dan begint de tweede fase, met het 8ste tijdperk, 'séries combinées simples', de dageraad van het geluk, beginnende met de stichting van een kanton van serieën, terwijl dan tijdperk 9 tot en met 16 het geluk door de 'séries composées' tot volkomenheid doen klimmen en voltooien. Wanneer dan het hoogste punt van geluk is bereikt, daalt de bewegings-lijn van de menschelijke maatschappij langzaam, eerst haast onmerkbaar, en loopt zij langs dezelfde trappen, die zij opgestegen is, weder terug tot de eerste punten van uitgang: tot het ongeluk en het onbewuste geluk. Bij dat alles merke men dan op, dat de tijden van geluk zeven maal langer zullen duren dan die van het ongeluk.

Die bewegings-lijn der menschelijke maatschappij wordt nu begeleid en als 't ware tot haar bestemming gebracht door een evenwijdige beweging in geheel de dierlijke en stoffelijke wereld. Allerlei verschillende creaties vergezellen telkens de nieuw opkomende fases der menschelijke samenleving, terwijl in den loop der 32 tijdperken toch ook nog storingen kunnen plaats hebben. In elke fase kan een nieuw planten- en dierenrijk op aarde verrijzen. In de tijdperken van volkomen geluk zullen meer licht en warmte de aarde verkwikken. Dit alles hangt samen met het verschijnen en de werking der zoogenaamde 'Couronne Boréale'[1)]: een bevruchtende warmtekroon, die op alles haar invloed oefent in de tijdperken van geluk. Fourier geeft zich, bij de schildering van die toekomst, over aan de stoutste droomen[2)]. Wij volgen hem hier niet. Wij laten die verre toekomstige wereld een oogenblik rusten. In het voorbijgaan stippen wij slechts aan, dat Constantinopel, volgens Fourier, de hoofdstad van de nieuwe wereld-orde moet zijn, terwijl dan tevens de land-engte van Panama is doorgesneden en het kanaal van Suez is gegraven[3)]. Wij teekenen liever nog iets meer in *détail* op, uit de beschouwingen van Fourier over het reeds afgeloopen verleden en de naaste toekomst,

1) Later sprak Fourier van een tweede dergelijk verschijnsel 'de Couronne Australe'. Zie 'Oeuvres,' tome I, p. 41 noot en p. 46 noot, zie ook tome IV, p. 259, 260.
2) De ijs-streken worden dan bewoonbaar, er komt een betere afwisseling van jaargetijden, de zee verkrijgt een smaak als limonade. Zie tome I, p. 45.
3) Volgens Fourier is het een absolute noodzakelijkheid, allereerst de Turken uit Europa te verjagen. Dit had men dadelijk na den val van Napoleon moeten doen. Zie 'Oeuvres', tome V, p. 323. 'Pour attaquer le mal à sa source, il faillait expulser d'abord les Scythes campés en Europe, et renvoyer le sultan Turc à Bagdad'. Zijn afkeer tegen de Turken is altijd zeer groot. Hij komt hierop telkens terug. Zie ook tome II (Sommaires), p. 79, 233, tome III, p. 141, 303, en tome V, p. 325, 326, 426, 483.

die den menschen wacht. - Volgens Fourier zijn de menschen niet ontstaan uit één paar, maar waren er dadelijk zestien soorten van menschen. Na het eerste tijdperk van onbewust geluk (in welk tijdperk de menschen schooner en grooter van gestalte waren dan nu en ook ouder in leeftijd werden) ontstond er al schielijk desorganisatie der natuurlijke serieën. De scheiding per huishouden en huwelijk kwam op; slechts de kinderen bleven 't langst in harmonischen staat leven. Toen begon de toestand der Wilden. Daarna het Patriarchaat, dat eigenlijk een vorm van tirannie was: het ellendige China leeft nog in dien toestand[1)], terwijl de Joden ons het best aantoonen, hoe rampzalig zulk een patriarchaal leven is. Voorts zag men dien barbaarschen staat, en ten vijfde den toestand, dien men 'beschaving' noemt. Uit dien armzaligen toestand der beschaving kan men gemakkelijk komen in het tijdperk van het garantisme, waarin nog het huwelijk en de afzonderlijke huishoudens bestaan, doch reeds aan alle omwentelingen en aan alle armoede een einde is gemaakt. Doch om daartoe te komen, moeten de beschaafden eerst hun domheid afleggen; nu weten zij slechts nieuwe rampen te bedenken, bij voorbeeld thans (terwijl Fourier schrijft) de heerschappij der clubs en het opkomen der f i n a n t i e e l e f e o d a l i t e i t. Van tijd tot tijd wordt als 't ware door inlassching ('engrenage') een of andere karakter-trek uit een vorig tijdperk in het onze ingevat (zóó de handels-emancipatie uit het patriarchaal tijdvak); soms zelfs aan een trek uit het op ons volgend tijdperk bij ons het burgerrecht gegeven (zoo b.v. een religieuse tolerantie en echtscheiding), doch zulk een vermenging en oplapping bezorgt slechts verwarring. Neen, al onze rampen stellen slechts des te meer in het licht, hoe zalig het zou wezen, wanneer onder de menschen de orde der serieën zich kon vestigen, hetgeen zoo gemakkelijk is[2)]. Fourier plaatst de maatschappij, met onsamenhangende huishoudens, verbrokkeld eigendom, en het op zich zelf staand werken van een ieder, hier eens scherp tegenover de maatschappij met serieën der passie. In de eerste voortdurend dwang, verzet, weêrstand tegen elkander, jaloerschheid, valschheid, bedrog, egoïsme en strijd; - in de tweede toenadering en aantrekking tot elkander, vereenvoudiging van het leven, een volgen der natuur, waardoor de kinderen

1) Zie over China vooral Fourier, 'Oeuvres', tome I, p. 60, 61, waar ook de Hollanders er niet malsch afkomen. Zie over de Hollanders en de Joden ook nog 'Oeuvres', tome V, p. 424.
2) Zie Fourier, 'Oeuvres', I p. 70. 'C'est un changement qui ne saurait causer le moindre trouble, puisqu'il ne tient qu'à des dispositions domestiques et industrielles, qui n'ont aucun rapport avec l'administration'.

hun eigen aard ontwikkelen[1)], waardoor de levende automaten die wij boeren noemen, weder menschen worden, waardoor wat wij ondeugd heeten, geleid en vervormd wordt, waardoor de liefde voor rijkdommen de hoedanigheid kan worden, die het meest geschikt maakt voor den triomf van recht en waarheid; waarbij in één woord het algemeen welzijn evenwijdig loopt met de individueele passies, en waarbij dan ook de gestalte van den mensch weder grooter en zijn leeftijd ouder in jaren kan worden.

Van die nieuwe en heerlijke orde van dingen is nu de 'attraction passionnée' de spil. Waar wij in onze beschaving van plichten spreken, wijzen de gelukkige menschen der nieuwe orde op aantrekkings-krachten. Trouwens plichten komen van menschen, attracties van God; plichten hebben niets te maken met de natuur, en alleen, wijl de beschaafden koppig genoeg zijn, om zich steeds met illusies te willen paaien, spinnen zij hun theorie der plichten uit. De nieuwe orde van dingen kent slechts aantrekking en begeerten. Fourier toont aan, dat er t w a a l f c a r d i n a l e h a r t s t o c h t e n of hoofd-begeerten zijn, waarop alles rust, zij rangschikken zich in drie soorten, te weten: vijf sensitieve begeerten, die der zinnen (het gehoor, het gezicht, de reuk, de smaak, het gevoel), - vier affectieve hartstochten: vriendschap, liefde, familiezin (of zin van paterniteit) en eerzucht - en drie distributieve passies, aan welke hij de namen gaf van 'la dissidente' (anders Cabaliste), 'la variante of alternante' (anders Papillonne) en 'l'engrenante of coïncidente' (anders Composite). Op de samenwerking, dooréénvlechting en volkomen openbaring dezer twaalf hoofd-begeerten rust de harmonie onder de menschen. De samenvoeging en nuanceering van het twaalftal hoofd-neigingen wordt telkens opgehelderd met voorbeelden uit de muziek (de leer der octaven) en uit de kleurenleer. Het aantal schakeeringen, dat uit de mengeling en het spel dier hartstochten ontstaat, komt nu tot volledigheid, door middel van de werking van drie brandpunten of doeleinden van attractie ('foyers'): de zin naar weelde of rijkdom (luxisme), waarnaar de vijf sensitieve hartstochten streven, de zin om groepen samen te stellen, hetgeen het oogmerk der vier affectieve passies is, en de lust om serieën te vormen, hetwelk de taak der drie distributieve hartstochten uitmaakt. Zoodoende klimt het getal hartstochten gemakkelijk tot 810, tevens het aantal der menschelijke karakters. Een goede opvoeding zou ze alle ontwikkelen, en dus in elke richting een overgroot aantal talenten kweeken. De vrije uiting en vrije werking van alle onderscheidene smaken en hartstochten was nu de beweegkracht der nieuwe orde. Al die hartstochten zouden aangetrokken worden door al de verschillende vormen van den arbeid der menschen. Er zou dus met passie gewerkt worden. En te midden van dien arbeid, met behulp der organisatie der serieën, waarin de hartstochten tot elke soort van arbeid zich rangschikten, was geen gelijkheid der algemeene leuze,

1) Zie 'Oeuvres', I, p. 71. Men denke aan de herinneringen wellicht uit Morelly. Zie ons eerste deel der Socialisten, p. 249.

neen, verscheidenheid van uiting der twaalf hartstochten, bewogen door de drie aantrekkings-krachten der weelde, der groepen en der serieën, bleef voorwaarde van leven. Die verscheidenheid was echter tot volkomen harmonie afgerond door de algemeene spil van alles: de passie van de harmonie of het 'Uniteïsme'.

Alles zal dus in de nieuwe orde van zaken rijk aan bloeiend leven en genietingen zijn. Men zal een menigte van hartstochten hebben en tegelijk alle middelen om ze te bevredigen[1]. Het leven zal dan te vergelijken zijn bij het dicht opschietend harmonieusch kleurengewemel van een bloemenperk, terwijl onze beschaving zoo fletsch, zoo eentoonig en zoo verschoten van tint er uitziet. Houden wij echter vol ons zelven diets te maken, dat het onze bestemming is onze natuur te bedwingen, en matte, bleeke, krachtelooze passies te hebben, dan zullen wij ons in het vale, grauwe, loodkleurige half-donker blijven bewegen. Doch Fourier hoopt nu (nadat hij ons een paar fragmenten der ons wachtende heerlijkheid heeft laten zien), dat wij den blinddoek zullen laten vallen. De natuur zal zich dan ontsluieren. Hij roept zijn tijdgenooten slechts toe, moed te hebben en zich te ontrukken uit de fase der beschaving. De tijden waren rijp, nu een Napoleon als een andere Hercules oude vooroordeelen opruimde[2]. 'Ik eenvoudig winkel-bediende (zegt hij) ben het nederig werktuig, waarvan God zich heeft bediend, om de nieuwe boodschap aan de aarde te brengen.'

C. - Om ons nog meer te prikkelen, gaat Fourier thans beschrijvingen geven van enkele heerlijkheden, waartoe de menschelijke samenleving (volgens de nieuwe ontdekking) zal geraken.

Allereerst wijst hij uitvoerig op de betrekkingen van het mannelijk en vrouwelijk geslacht, zoodra de geïsoleerde huwelijken niet meer dáár zullen zijn. Het is een zeer kritiek hoofdstuk, waarvan de auteur later zelf bekend heeft, dat het niet geheel zonder fouten was, en bij de lezing waarvan wij wèl moeten

1) Zelfs zal men in verband staan met de geestenwereld. Zie 'Oeuvres', tome I, p. 96.
2) Later zeide hij: 'Ce langage fut composé pour me conformer aux coutumes et usages de 1808, qui exigeaient dans tout ouvrage une bouffée d'encens pour l'Empereur'. Zie 'Oeuvres', tome I, p. 101 en 207. In 1822 drukte hij zich dan ook anders over Napoleon uit: zie 'Oeuvres', tome III, p. 176, al bleef hij hem zeer hoog waardeeren, zie tome III, p. 194 en tome V, p. 406, en al bleef hij meenen, dat Napoleon toch eigenlijk een candidaat was geweest om een proef met die phalanx, enz. te nemen, zie tome V, p. 596. Zie voorts over Napoleon tome II (Sommaires) p. 130, tome III, p. 229 en 230, tome IV, p. 511, en voorts 'Manuscrits de Ch. Fourier', Année 1852, p. 262, 263. - Trouwens Fourier rekende Frankrijk ongeschikt voor het toepassen van politieke vrijheid, zie tome IV, p. 147: 'La France est le pays le moins fait pour la liberté politique. En liberté, comme en musique, les Français ne seraient jamais que la nation des d é m e s u r é s '.

bedenken, dat Fourier dit alles niet dadelijk wilde doen verwerkelijken, `maar eerst later, wanneer veel voorwaarden waren vervuld en veel nieuwe geslachten op aarde waren opgestaan[1)].

Inderdaad bevat dit gedeelte een uitvoerige censuur van de wijze, waarop onze huwelijken worden gesloten en van geheel ons huwelijks-leven; daartegenover stelt hij het progressieve huishouden der 7de periode, dus het tijdvak, dat nog niet het volmaakte geluk is, maar dat onmiddellijk daaraan voorafgaat. Wat de instelling van ons huwelijk in het tijdperk der beschaving aangaat, Fourier ziet er slechts de schaduwzijden van. Slechts bij de geduldige en flegmatieke Duitschers is misschien het huwelijk in eere, maar overal elders is die instelling alleen opmerkelijk door de inbreuken, die men er tegen gedoogt. Fourier legt hier den vinger op de open wond van onze beschaving, inzooverre de instelling van het huwelijk alleen houdbaar schijnt, door naast dat huwelijk het correctief toe te laten der prostitutie, zeker den meest verlagenden toestand voor de vrouw, dien men zich denken kan. En zelfs met dat correctief - wellicht voor een deel door dat correctief zelf - is nu de instelling van het huwelijk op zich zelve toch in onze toestanden geheel bedorven. Daargelaten nog de questie, dat in onze beschaving niet allen, die daarvoor geschikt zijn zich de weelde van het huwelijk kunnen veroorloven, waardoor de instelling van het huwelijk altijd een partieel karakter verkrijgt, wijst Fourier er op, dat de instelling zelve zooveel te wenschen overlaat. Het huwelijk toch wordt beschouwd als een positie, in de meeste gevallen als een ‘retraite’ na een stormachtig leven van den man; het wordt dus door den man op reeds meer bejaarden leeftijd aangegaan, nadat hij allerlei andere relaties heeft gehad en gekend, die relaties en gewoonten maken, dat de man, die nu (volgens de geijkte frase) tot de deugd is gekomen langs het pad der ondeugd, in dien nieuwen toestand weldra weder tot de oude levenswijze vervalt, en dat de vrouw, wakker geschud uit haar droom, van haar kant zich ook niet meer ontziet, zoodat dan het huwelijk door beide partijen wordt verkracht. Zoo is allengs het huwelijk in onze samenleving een hypocrisie van de ergste soort geworden, en daarenboven een kostbare zaak vol éénzelvigheid en verveling. Als instelling houdt het huwelijk geen gelijken tred met de hartstochten van den jongen leeftijd, daar het als een ‘positie’, als een zaak van convenientie wordt behandeld, en de vrouw tengevolge dier beschouwing voor een deel op fatsoenlijke wijze als koopwaar wordt behandeld, en voor een ander tamelijk groot deel ongehuwd blijft zitten. Als altijddurende band schept het huwelijk, wanneer de eerste hartstocht voorbij is, kunstmatige toestanden, waaraan men zich dan ook in werkelijkheid ontrukt, terwijl men in schijn het huwelijk huldigt. - Fourier zoekt dus naar een vrijeren, losseren band dan dat

1) Men overwege ook, dat, bij al de schilderingen van den tegenwoordigen toestand der huwelijken, Fourier altijd de exceptie van het ⅛ wil in rekening gebracht zien.

knellende huwelijk; een band, die even lang zou duren als de liefde en de genegenheid, maar niet langer. Hij meende, dat er zelfs in onze beschaving aanknoopings-punten waren voor gelukkiger toestanden. Als zulke verbeterings-middelen noemde hij de meer volledige emancipatie der vrouw, die dan een vrijer leven verkreeg. Er waren drie klassen van vrouwen, die reeds nu te midden van zulk een vrijheid leefden, en die in dit opzicht te benijden waren. Vooreerst de dames van het hof, dan de 'courtisanes de bon ton', als wier type hij Aspasia of Ninon de l'Enclos noemde, en eindelijk de Fransche burger-juffertjes in de steden. De toestand dezer drie klassen van vrouwen bewees, dat, wanneer men aan de vrouwen meer vrijheid gunde, de samenleving veel beter zou zijn. Het zou mogelijk wezen al dadelijk (zelfs in den toestand der beschaving) de vrouwen in twee klassen te verdeelen: in de 'Jonvencelles', d.i., zij die beneden de 18 jaren oud zijn, en de 'Geëmancipeerden', boven de 18 jaren; en dan aan de laatsten het recht te verleenen 'amants' te hebben, terwijl alsdan de wetten het lot zouden regelen der kinderen uit zulke vereenigingen. In het algemeen neemt Fourier aan, dat een natie des te beter is, naarmate er de vrouw meer vrijheid geniet, en dat de toestand der vrouw de ware maatstaf van den vooruitgang is. De goede verhouding van den omgang der beide geslachten begint nu in schets (en dus lang niet tot haar hoogste volkomenheid opgevoerd) in de 7de sociale periode: in het 'progressieve huishouden of de stam met negen groepen'. Men heeft dan nog niet de volledige 'phalanx' met al haar serieën, maar slechts negen groepen, elk van negen personen verschillend van rijkdom, elk van één sekse, wonende in één huis. Voor zulk een collectief huishouden - waarbij de rijkeren op betere kamers wonen dan de armeren - kan nu alles goedkooper en beter in orde worden gebracht, dan in de geïsoleerde huishoudens onzer beschaving. Een ware associatie, waarbij ieder naar zijn vermogen bijdraagt tot het stam-kapitaal en naar gelang van den inbreng zijner genietingen heeft, regelt alles[1)]. De collectieve huizen communiceeren door gangen; de bevolkingen daarvan wedijveren met elkander in arbeid en leven; in dat huis hebben ouderen van dagen en kinderen het beter dan nu; de dienstboden zijn niet meer geheime vijanden, daar zij niet het individu, maar den stam bedienen; alle menschen kiezen en doen het bedrijf dat hun het aangenaamste is; niet iedere vrouw behoeft huishoudster te worden. Het exclusieve huwelijk wordt daarin vervangen door vrijere verhoudingen en vereenigingen. In die amoureuse vereenigingen stelt Fourier drie graden[2)]. Fourier verwijt de beschaving, dat

1) Zie 'Oeuvres', tome I, p. 119, 120. 'On voit dans nos grandes villes un germe imperceptible de ménage progressif; ce sont les *cercles* ou *casinos d'hommes et de femmes:* déjà ils font déserter les insipides soirées de famille'.
2) Zie 'Oeuvres', tome I, p. 125. 'On établit divers grades dans les unions amoureuses; les trois principaux sont: les favoris et favorites en titre, les géniteurs et génitrices, les époux et épouses. Les derniers doivent avoir au moins deux enfants l'un de l'autre; les seconds n'en ont qu'un; les premiers n'ent ont pas.'

zij die graden niet onderscheidt en dus een ware verwarring sticht; hij-zelf onderscheidt de condities der vrouwen bij al die verbindingen zeer uitvoerig, spreekt van ‘épouses’, van ‘damoiselles ou demi-dames’ en van ‘galantes’, straks van ‘Vestales et Bacchantes’, enz., kortom hij wroet in die materie van het geslachtsleven en kent hier geen schroom noch schaamtegevoel, en dat alles, om ons goed te doen gevoelen, hoe ellendig onze huwelijken zijn, en hoe heerlijk de toestand is, wanneer aan dat huwelijk voor goed is vaarwel gezegd!

De heerlijkheid der toekomst wordt nog nader duidelijk gemaakt door de beschrijving van de weelde der gecombineerde orde, wanneer werkelijk het geluk met de 8ste periode is begonnen, en de twaalf hartstochten met al hun schakeeringen volkomen goed en harmonisch het werk in gang hebben gezet. - De wetenschappen en kunsten zullen dan een ongekenden luister verkrijgen, daar iedere ‘phalanx’ aan een geleerde of kunstenaar zekere premie betaalt: stel bij voorbeeld elk 20 stuivers aan een Racine voor een door hem gedichte tragedie. Fourier beschrijft, hoe de voorstellen daartoe worden gedaan en onderzocht, en hoe de raad te Constantinopel ten slotte aan alle ‘phalanxen’ hiertoe het bevel geeft. De geheele wereld betaalt hier dus den geleerde of kunstenaar, en de belooning voor de besten van ons geslacht wordt dus zeer groot[1)]. - Het tooneel wordt dan zooveel beter, daar iedere ‘phalanx’ haar schouwburgzaal kan hebben, waar zij, die smaak hebben voor het theater, hun rollen spelen, terwijl reizende troepen van allerbeste acteurs en actrices, als dolende ridderscharen, van kanton tot kanton komen aanzetten. - Ook de voeding en alles wat tot de gastronomie behoort, zal in de toekomst volkomen goed zijn. Er zal bepaald gezorgd worden, dat er voor elke plaats niet te veel inwoners zijn, waar dit het geval is, worden zulke localiteiten ontlast van de te groote bevolking door middel van colonisatie[2)]. Daar de aarde slechts één gouvernement zal kennen (te Constantinopel), zal dit alles gemakkelijk geregeld kunnen worden. De producten en vruchten zullen beter worden gekweekt, er zal minder verloren gaan, en waar de landbouw altijd met zorg en overleg wordt beoefend, zal eer te veel overvloed dan gebrek te wachten zijn. De spijzen zullen steeds beter en fijner worden. De tafel van elke ‘phalanx’ zal vijfmaal per dag keur van gerechten en uitgezochte wijnen aanbieden, en de prettig aangezeten gasten zullen de levens-vreugde vol-op genieten. De genoegens van de tafel zullen een welkome verpoozing wezen te midden van den arbeid, die trouwens reeds op zich zelf (in nette smaakvolle ateliers en in korte afwisselende werktijden verricht)

1) Men denke aan de gelijksoortige denkbeelden van Saint-Simon.
2) Zie ‘Oeuvres’, I, p. 161. Het probleem van Malthus.

een feest zal wezen[1]. Door alles zal ten duidelijkste blijken, dat de school der economisten, die in de achttiende eeuw opstond, niets van de wereld-orde en van den gang der welvaart begreep. Fourier alléén heeft - volgens zijn zeggen - door de studie der 'attraction passionnée' het geheim van alle weelde en rijkdom gevonden.

D. - Fourier gaat thans de bevestiging van het hierboven gestelde leveren. Zijn bewijzen zijn echter (hij erkent het) louter van negatieven aard. Hij meent alles te hebben gezegd, indien hij er op wijst, dat onze tegenwoordige geleerden en wijzen niets van de wetenschap der maatschappij begrijpen. Wanneer deze heeren toch over de industrieele economie spreken, vergeten zij zich met de associatie bezig te houden, die de spil van de geheele economie is; wanneer zij de politiek behandelen, laten zij na het vraagstuk der der bevolking op te lossen, waarvan de juiste maat de grondslag der volks-welvaart vormt; redeneeren zij over de administratie, dan denken zij er niet aan, de middelen na te gaan, die de administratieve éénheid der wereld zouden bewerkstelligen, zonder welke er geen vaste orde kan bestaan, noch waarborg voor het lot der naties; ontleden zij de practische industrie, dan komt het niet in hun brein op, repressieve maatregelen voor te stellen tegen de oplichtingen, het opkoopen en de agiotages, die een roof zijn, gepleegd op producenten en consumenten, en een dadelijke stremming der circulatie bewerken; indien zij over de zedenleer schrijven, zien ze over het hoofd de rechten der zwakke sekse, wier onderdrukking het recht in zijn grondslagen aantast, vast te stellen; gaan zij 'de rechten van den mensch' na, dan letten zij er niet op, om in beginsel '*het recht op arbeid*' te stellen, welk recht in den toestand der beschaving wellicht niet kan worden toegelaten, maar zonder hetwelk alle andere rechten holle frases zijn[2]; wanneer zij de metafysica uitéénzetten, vergeten zij het stelsel der betrekkingen van God tot de menschen te bestudeeren, en de middelen van openbaring te zoeken, waarvan God zich jegens ons bedient.

Zóó onbekwaam waren de tegenwoordige wijzen en verstandigen der wereld. Fourier gaat nog in detail na, wat zij van drie instellingen gemaakt hebben - te weten: 1°. de vrijmetselarij, 2°. het eiland-monopolie, en 3°. de onbeperkte handels-vrijheid - om aan te toonen, dat, wat een middel tot redding had kunnen wezen, in hun handen tot nieuwe rampen is omgesmeed. - In plaats toch van een zotte en meestal slecht werkende instelling, had de vrijmetselarij een kiem van iets goeds kunnen vormen. Zij had het beginsel der liefde als een eeredienst voor de hooger ontwikkelden kunnen aannemen; het Christendom was dan voor

1) Groote werken van openbaar nut zullen door legers worden uitgevoerd. Om een lichting van die legers te hebben, zal een galante politiek (wij zouden zeggen een bemoeiing van liederlijke vrouwen - bacchanten, bayadères -) dienst doen.
2) Zie 'Oeuvres', tome I, behalve p. 193 ook p. 265.

het lagere volk godsdienst gebleven. De mysterieuse organisatie dier vrijmetselarij zou een uitstekend voertuig geweest zijn in de hand van een bekwaam man, om een dergelijken nieuwen godsdienst in te voeren: ‘un culte de la volupté’, waarbij ook de wetenschap der economie haar baat zou hebben gevonden, daar, in den schoot van den nieuwen godsdienst, liefde voor rijkdom en genot wel degelijk vereenigbaar zou zijn geweest met rechtschapenheid, chariteit en edele hartstochten. Op die manier had men den toestand der beschaving kunnen te boven komen; een toestand, die niet anders is dan een krijg van de rijken tegen de armen, van de ouden tegen de jongen. Doch van dat alles is niets begrepen. De Fransche revolutie heeft er iets van gevoeld, gelijk blijkt uit haar godsdienst van de Rede en uit het ‘Theofilanthropisme’ (ten tijde van het Directoire), doch beide pogingen mislukten klaaglijk. Sinds gaf men het op: de vrijmetselarij werd wat zij nu is, en toch zou diezelfde vrijmetselarij zulk een geschikt instrument zijn geweest. - Evenzoo is het gegaan met het begrip, dat Fourier aanduidt door den naam van ‘Monopole Insulaire’. Het is het monopolie ter zee, dat door Engeland wordt aangewend en in stand gehouden. Het berokkent thans niets dan kwaad aan Europa; het vernietigt de industie door het sluiten der middelen van gemeenschap; het weet oorlogen te doen ontbranden, en de souvereinen te vernederen door het geven van subsidies; het onderwerpt het maatschappelijk lichaam aan onreine handels-inmengingen; het is een roof in het groot. En toch was het op zich zelf iets goeds. Het had tot doel de administratieve éénheid der wereld. Als eindpunt van alles stond de sociale éénheid. Als zoodanig had het een brug kunnen zijn tot de 6de periode. Doch Engeland heeft het middel zoo slecht en zoo egoïstisch mogelijk gehanteerd. Engeland ging tegenover het vasteland staan, in plaats van zich met het vasteland te veréénzelvigen. Het bombardement van Kopenhagen en van Vlissingen toonde aan, wat Engeland wilde. Alle verdere gelegenheden, om tot éénheid te komen, werden nu verwaarloosd, ook de gelegenheid na den slag van Jena[1)].

De moderne wijzen zijn in dat opzicht kortzichtig geweest. Maar veel grooter is hun blindheid ten opzichte van het economisch mechanisme onzer aarde. In den droeven toestand der beschaving is de *heerschappij van den handels-geest* zoo mogelijk nog een verdere afval. Uit dat oogpunt schetst Fourier hier den gang en bewegings-lijn in het tijdvak der beschaving nog op de volgende wijze. Hij neemt in dat tijdvak der beschaving twee fases aan van opkomst en twee van neêrdaling en val. Tusschen

1) Fourier komt hier terug op het denkbeeld, dat hij vroeger had verdedigd in zijn opstel van 17 December 1803 in het ‘Bulletin de Lyon’. Hij betoogt hier (zie ‘Oeuvres’, tome I, p. 215), dat slechts een valsche filosofie niets van veroveringen wil weten, terwijl toch soms veroveringen voorwaarden voor het vormen van éénheid zijn. Het probleem staat nu tusschen Rusland en Frankrijk.

de fases der opkomst en die der daling is de volheid of het hoogte-punt op te merken. De eerste fase heeft tot kiem de monogamie, en tot spil de burgerlijke rechten der vrouwelijke echt-genooten; de tweede tot kiem de adellijke feodaliteit, en tot spil de vrijmaking der nijvere mannen. Dan wordt het hoogte-punt bereikt, dat zich kenmerkt door den bloei van het bedrijf der zeevaart en door de ontdekkingen der scheikunde. Alsnu treedt de daling in, en wel in de derde fase, die tot kiem den mercantieelen geest, en tot spil het eiland-monopolie heeft. Voorts komt het geheele verval in de vierde fase, die tot kiem de ‘maitrises’ in vast aantal heeft, en tot spil de commercieele feodaliteit. Wij bevinden ons tegenwoordig nog in de derde fase, maar de vierde nadert. - Na aldus de bewegings-lijn der periode van de beschaving getrokken te hebben, gaat Fourier aantoonen, dat het een bittere ramp is, dat het maatschappelijk lichaam onder de heerschappij van den handels-geest is gekomen. Daardoor is een klasse van improductieve lieden en parasieten, te weten: de kooplieden op den hoogsten trap geklommen, die nu doen wat zij willen. Inderdaad bekleeden de kooplieden een positie, die in de Middeleeuwen door pausen en baronnen werd ingenomen. De ware politiek had moeten zijn, dat de geheele handel eener maatschappij solidair had moeten wezen, en als 't ware in eigen boezem zijn assurantie leverde tegen al wat wij bankroet, agiotage, opkooperij, woeker-winst en smadelijk verlies noemen. Door de werking der vrije individueele concurrentie is echter van zulk een beveiliging en bevestiging van het geheel niets gekomen. Eerst in de 6de periode zal dat mogelijk worden, wijl vrije concurrentie alsdan in collectieve en solidaire of sociëtaire concurrentie zal overgaan. Nu, in de 5de periode, die der beschaving, is de koopman, die de mindere moest zijn, overal individueel de sterkste; en de bitterste rampen zijn dáár. - Fourier wijst dit in enkele punten nader aan. Hij vestigt eerst den blik op den oorsprong van dat alles, samenvallende met het begin der ‘économie politique’. Tevergeefs hadden in de achttiende eeuw een Rousseau en Mably gewaarschuwd; de kooplieden geraakten steeds hooger in eere. Voltaire droeg zijn Zaïre aan een Engelsch koopman op. Meer en meer werd nu de handels-geest de groote drijfveer op aarde. Het rijk van het G o u d e n K a l f begon.

De gevolgen van dat alles bleven niet uit. Het bankroet werd nu een door de wetten bevestigde instelling. Men eischte geen waarborgen meer van den koopman, en straffeloos kon men nu anderen tot slachtoffers maken van gewaagde speculatiën. Men spreekt (zegt Fourier) in onze maatschappij thans zelfs van fatsoenlijke faillissementen. Vroeger vluchtte men ten minste, als de zaken in de war bleken; thans niet meer. De eigenlijke meesters bij dit alles waren de Joden, die dan ook die leer der bankroeten op scherpzinnige wijze wisten te hanteeren. En geen einde zal er aan al die gedragingen komen, vóórdat het begrip van solidariteit door den handels-stand is aangenomen, en de vrije of liever wanordelijke concurrentie is opgeheven. - Een tweede symptoom der

heerschappij van het Gouden Kalf was de usantie der opkooperijen. De economisten hebben steeds met hun machtwoord '*laissez-faire*' (Adam Smith was hier de groote man) de opkoopers verdedigd. Later hebben diezelfde opkoopers uit de vervolging, die de Jacobijnen tegen hen instelden, een soort van aureool voor zich zelven weten te slaan[1]. Toch is het accapareeren één der roofzuchtigste daden onzer maatschappij. Vooral bij granen is dit zoo dubbel slecht. Fourier wijst hier op het feit, waarvan hij te Lyon vroeger getuige was. Inderdaad is hier bij deze noodzakelijke levensmiddelen de mensch niet zoozeer eigenaar als wel voorwaardelijke depositaris. Doch ook bij alle handels-artikelen is eigenlijk datzelfde op te merken. En terwijl de economisten naar middelen hadden moeten zoeken, om te verhoeden en tegen te gaan, dat sommige artikelen als het ware buiten den handel worden geplaatst, hebben zij integendeel (de lessen der oudheid, die den handel laag schatte, versmadend) de kwade praktijken aangewakkerd. - Een derde symptoon van de slecht werkende overheersching van den handels-geest was het voortwoekeren van het agiotage. Fourier meent, dat door de schuld der economisten aan die agioteurs vrije werking is verleend. Toch hebben de gebeurtenissen tijdens den veldtocht, die met den slag van Austerlitz werd bekroond, aangetoond, hoezeer zulke agioteurs de maatschappij berooven; door alarmistische geruchten wisten zij de Fransche bank in gevaar te brengen, en ter wille van eigen winst-bejag alles in de waagschaal te zetten. - En nevens die agioteurs kunnen dan alle verdere commercieele parasieten opgenoemd worden. Want het is een feit, dat er veel te veel lieden zijn, die zich kooplieden noemen. Er is een ware woede van concurrentie tegen elkander, en te midden van al dat tumult, dat krakeel, gejoel en geschreeuw, dien wedloop en dat gedrang weet één klasse van lieden den boventoon te houden en den grooten prijs te behalen: d e J o d e n . - De slotsom van Fourier's betoog is, dat de onbeperkte concurrentie, met de spreuk van het '*laissez-faire*', alles heeft bedorven en gedesorganiseerd, gelijk diezelfde zoogenaamde absolute vrijheid thans bezig is op kleiner schaal het tooneel te bederven. De fout is geweest, dat men den handel als productieve klasse heeft aangemerkt, en ze op één lijn geplaatst heeft met de industrie. Die laatste klasse (het ambachts- en fabrieks-wezen) is bij uitstek belangrijk, en, om haar gewicht te begrijpen, stelle men zich slechts de vraag voor,

1) Zie 'Oeuvres', tome I, p. 237, 238. 'Ne sait-on pas que les Jacobins ont massacré indistinctement toutes sortes de classes, soit d'honnêtes gens, soit de brigands? N'ont ils pas envoyé au même échafaud Hébert et Malesherbes, Chaumette et Lavoisier? Dira-t-on qu'Hébert et Chaumette soient des gens de bien, parce qu'ils ont été, comme Malesherbes et Lavoisier, immolés par les Jacobins? Même raisonnement s'applique aux accapareurs et agioteurs, qui, pour avoir été persécutés par les ennemis de l'ordre, n'en sont pas moins des désorganisateurs, des vautours déchaînés contre l'honnête industrie'.

wat een land wel verliest, indien het, zoo als Frankrijk bij de herroeping van het edict van Nantes, een nijveren fabrieks-stand moet missen. Verliest echter een stad haar kooplieden, zooals met Marseille tijdens de pest het geval was, dan is die schade gemakkelijk te overkomen. Van nature veracht men dan ook den handel, en dat verdient dit bedrijf ten volle.

Toch is de handel met zijn leugen-geest thans overheerschend. De commercieele losbandigheid, of liever de commercieele anarchie, is thans de toestand, waarin men in Europa leeft. Eenige regeeringen hebben wel getracht die anarchie te doen verdwijnen door zoogenaamde 'maitrises en nombre fixe', maar zoodoende is men van Scylla in Charybdis gevallen. In werkelijkheid heeft men op die wijze slechts bevoorrechte maatschappijen gekregen, die anderen buitensloten: men heeft monopolies georganiseerd en den weg gebaand tot de 'commercieele feodaliteit', de vierde fase van het tijdvak der beschaving. Het Gouden Kalf staat op zijn voetstuk. In plaats der leus van broederschap heeft men tot wachtwoord de 'traficomanie'[1].

Daar is werkelijk maar één redmiddel, te weten: de 'sociëtaire concurrentie' gevestigd op de associatie en op onderlinge verzekering of solidariteit[2], welk redmiddel langzamerhand kan leiden tot de waarlijk goed gecombineerde of sociëtaire orde: de ontdekking van Fourier.

Trouwens de redding moet komen. Want de maatschappij verkeert op aarde in chaotischen toestand. De wijzen, met hun onzekere wetenschap, zijn er slechts op uit geweest, wetten te bedenken

1) Fourier ergert zich bovendien zeer over de fraaie termen, waarvan men zich in handels-aangelegenheden bedient: zoo 'les sucres ont fléchi, faibli, etc.' Zie 'Oeuvres de Charles Fourier', tome I, p. 273, 274.

2) Zie 'Oeuvres de Charles Fourier', tome I, p. 275, 276. 'J'ai déjà énoncé dans le cours de cette discussion quels seraient les effets de la Concurrence Sociétaire qui est l'antidote de l'ordre actuel. 1°. Elle opère, sans contrainte ni privilège exclusif, les grandes Associations, qui sont la base de toute économie. 2°. Elle rend le Corps Commercial assureur de lui-même et propriétaire conditionnel des objets commerciables. 3°. Elle rend aux cultures et fabriques tous les capitaux du commerce; car le Corps Social étant pleinement assuré contre toute malversation des commerçants, on leur accorde partout une aveugle confiance; dès lors ils n'ont besoin pour leur gestion d'aucune somme notable, et tout le numéraire retourne aux travaux productifs. 4°. Elle rend à ces mêmes travaux les trois quarts des bras qui sont employés aujourd'hui aux fonctions improductives du commerce. 5°. Elle subordonne, par le moyen de la finance progressive, le Corps Commercial aux charges publiques, dont il sait s'affranchir aujourd'hui. 6°. Enfin elle établit dans les relations une bonne foi, moins grande à la vérité que celle que règnera dans l'Ordre Combiné, mais déjà immense en comparaison de l'étendue des fourberies actuelles'.

voor het kleine gedeelte der menschheid, dat in de fase der beschaving leefde, zonder op andere gedeelten, die in de fases der barbaarschheid of als Wilden leefden, te letten. En dat deel, dat zich beschaafd noemt, waarvoor die wijzen dan heeten gezorgd te hebben, bergt thans in zijn midden een groot aantal menschen, die erger toestand verduren dan de dieren: de menigte van armen en de ellendige arbeiders[1)].

De sociale metamorfose is dus nabij.

Fourier geeft zelfs - zoo zeker is hij van zijn zaak - enkele raadgevingen op het einde van zijn boek, ten einde zijn medemenschen in te lichten, hoe het voordeeligst te handelen met het oog op den aanstaanden omkeer van zaken.

Die raadgevingen komen hierop neder. Bouwt geen nieuwe huizen, want de inrichting der woningen zal in de gecombineerde orde geheel anders worden. Wel is waar, zullen de eigenaars der bestaande huizen schadeloos worden gesteld, doch zorgt nu geen onnutte uitgaven voor nieuwe huizen te doen. - Verzamelt goud, zilver, metaalwaarden, edelgesteenten, paarlen en kleinoodiën, door de filosofen geminacht, de waarde daarvan zal in de nieuwe orde verbazend toenemen, daar men in die nieuwe orde het lastige werk, om zulke voorwerpen met moeite uit den schoot der aarde te halen, niet gaarne zal verrichten. - Wat onroerende goederen betreft, zoekt bosschen met hoog geboomte en steengroeven te verkrijgen, want men zal in de nieuwe orde van zaken moeten bouwen en timmerhout en steenblokken in overvloed noodig hebben. - Denkt voorts niet aan verre reizen en tochten, verlaat uw vaderland niet, ieder zal vooreerst onder de nieuwe orde in zijn eigen land gelukkig kunnen zijn. - Verwekt kinderen; kinderen van drie jaren en daar beneden zullen vooral een kostbare schat voor de nieuwe orde van zaken blijken, daar zij nog niet bedorven zijn. - Denkt alléén aan het tegenwoordige genot; werpt het heden niet weg voor de toekomst, want de toekomst zal geheel anders wezen dan gij denkt. - Overweegt voorts, dat de verandering zeer spoedig kan plaats hebben. - Ten slotte, bekommert er u niet over, dat men het boek, waarin de ontdekking is medegedeeld, slecht geschreven zal vinden. Fourier beoogt niet den roem van een goed stilist te zijn. De stijl zij slecht, mits het onderwerp treffe.

En nu: dat iemand oprijze en de proef met een ‘phalanx’ wage!

Fourier wil aan dien edelen man, dien hij in zijn droomen oproept, de eer geven, om hem de goede verdeeling van de winst

1) Zie ‘Oeuvres complètes de Fourier’, tome I, p. 284. ‘Combien son sort (du lion) est préférable a celui des pauvres honteux qui fourmillent dans vos cités, à celui des pauvres ouvriers qui, privés de travail, harcelés de créanciers et de garnisaires, parviennent après tant de dégoûts à la mendicité, et promènent leurs plaies, leurs nudités et leurs enfants affamés à travers vos villes qu'ils font retentir de lugubres complaintes!’

eener ‘phalanx’ tusschen de deelgenooten, volgens de inbrengst van het kapitaal, het talent en den arbeid van een ieder, duidelijk te maken[1)].

Dit nu was de inhoud van het boek van het jaar, 1808, getiteld: ‘Théorie des quatre mouvements et des destinées générales’. Fourier meende, na dit geweldige prospectus zijner ontdekking te hebben laten drukken, overal verbazing, zoo niet blijde ontzetting, te zullen bespeuren. Hij geloofde werkelijk, dat men zijn boek verslinden zou, dat de armen hun redder zouden prijzen, en dat de rijken hem hun landerijen ter beschikking zouden stellen, om de proef met het stelsel te nemen. - Helaas! niets van dat alles gebeurde. Het boek bleef op de muffe, bestoven planken der boekwinkels onopengesneden liggen. Een verslag in de ‘Gazette de France’, een feuilleton in den ‘Publiciste’, vestigden in December 1808 de aandacht op het boek - als was het dan maar alleen, zooals het artikel uit den ‘Publiciste’, om alles te bespotten - maar hierbij bleef het: men las het niet[2)].

Fourier zelf bleef intusschen zijn denkbeelden in zijn eigen brein nader uitwerken. Zijn leven ging vooreerst stil voorbij. In 1809 maakte hij een reis door Zwitserland, maar overigens bleef hij in Lyon wonen, De prefect te Lyon, de heer de Bondy, belastte hem dáár in 1811 met de keuring der lakenstoffen, die aan de militaire magazijnen moesten worden afgeleverd[3)]. Een verandering in zijn leven had plaats in 1812, toen zijn moeder in dat

1) Zie ‘Oeuvres complètes’, tome I, p. 310. ‘Il est un problème sur lequel on devra s'abstenir de demander des éclaircissements; c'ést le plus important de tous, c'est celui de la rétribution proportionnelle aux 3 facultés industrielles, c'est à dire la répartition du produit agricole et manufacturier d'une phalange, entre les sociétaires, selon la quotité de capitaux, lumières et travail de chacun. Ce problème est le noeud gordien de l'Ordre combiné, celui sans la solution duquel il serait inutile d'organiser une phalange; elle tomberait promptement en discorde si l'on ne savait pas prendre les mesures nécessaires pour la rétribution proportionnelle aux 3 facultés. J'éviterai à dessein tout éclaircissement sur ce problème, afin de pouvoir réserver à qui de droit l'honneur de fonder l'Harmonie Universelle, dont l'entreprise pourrait être faite par tout riche propriétaire, et même par une compagnie d'actionnaires, si je divulguais la solution dont il s'agit. Il sera donc inutile de le solliciter dans les objections qu'on pourra m'adresser’.
2) Zie Pellarin, ‘Fourier’, 1871, p. 57 noot - en zie Fourier's weêrlegging van het feuilleton uit den ‘Publiciste’ in de ‘Oeuvres complètes de Fourier’, tome I, p. 312, 313. In 1811 ging wederom een doctor uit Lyon, in een brief aan den redacteur van het ‘Journal de Lyon’, hem eens voor den gek houden: zie Fourier's antwoord in de ‘Manuscrits,’ Année 1851, p. 48-51.
3) Bij die gelegenheid kwam hij aan den Staat een ‘arriéré’ te kort. Zie hoe hij dit eigenaardig vertelt: ‘Oeuvres complètes’, tome II, p. XXXVIII (Sommaires).

jaar te Besançon stierf. Die moeder had met zorg en angst haar zoon de loopbaan van wereld-hervormer zien ingaan, zij had haar verdriet daarover niet geheim gehouden; nu bij haar sterven deed zij echter haar zoon nog een grooten dienst: als erfstelling wist zij een jaarlijksche rente van 900 francs voor hem vast te leggen, te betalen door zijn drie zusters. Aan die moederlijke voorzorg heeft Fourier het te danken gehad, dat hij later geen broodsgebrek heeft gekend in dagen, toen hij zich met niets anders dan met het bewerken zijner theorie ophield. - Het tijdperk der 'honderd dagen' (de dagen die volgden op de terugkomst van Napoleon uit Elba), dat aan Saint-Simon een betrekking had bezorgd, verschafte, zonderling genoeg, ook een ambt aan Fourier. Door Napoleon was namelijk de baron Fourier tot prefect te Lyon benoemd, en deze plaatste zijn naamgenoot, den socialist, aan het hoofd van het bureau van statistiek van zijn administratie[1]. Het spreekt van-zelf, dat Fourier dezen post verloor toen Napoleon te Waterloo viel. - In den winter van 1815 op 1816 verliet Fourier Lyon, en ging hij naar het departement de l'Ain, waar te Talissieu en te Belley de gezinnen van twee zijner zusters gevestigd waren. Eerst woonde hij te Talissieu bij de kinderen van zijn zwager Rubat, die lid der Législative was geweest en als onder-prefect was overleden; later (nadat hij met de Rubats ongenoegen had gekregen) was hij te Belley aan huis bij zijn andere zuster, mevrouw Parrat-Brillat. Te Belley, waar hij nu vijf jaren bleef, kon hij in volkomen rust al zijn sociale plannen uitspinnen[2]. Den ganschen tijd was hij bezig nieuwe manuscripten te vervaardigen. De '*cahiers*' van een nieuw, meer volledig werk stapelden zich boven zijn schrijftafel op.

En ziedaar, terwijl hij dáár afgezonderd leefde, kreeg hij in 1816 zijn eersten leerling. Het was J u s t M u i r o n , geboren te Besançon, later bekend genoeg door zijn geschriften in de richting van Fourier. Hem was, terwijl hij op het punt stond van in een folterend scepticisme te vervallen, een verdwaald exemplaar van het boek: 'Théorie des quatre mouvements' in het jaar 1814 in handen gevallen. De lezing had hem heftig aangegrepen, en hij had al zijn best gedaan, om den schrijver op te sporen en hem de hand te drukken. Dit was niet gemakkelijk, daar het boek anoniem was uitgegeven, en de auteur als éénige aanwijzing had gegeven: zich te adresseeren aan den schrijver Charles, te Lyon. Niettemin wist Muiron al die moeielijkheden te boven te komen, en den naam en de woonplaats van den auteur uit te vorschen, aan wien hij nu in 1816 zijn instemming berichtte en inlichtingen vroeg over de eventueele verwerkelijking der grootsche plannen.

1) De naam van Fourier blijft dus aan de statistiek verbonden, ook reeds omdat de groote fysicus Fourier medewerkte aan het boek: 'Statistique de Paris', 1820. Zie Quetelet, 'Congrès internationaux de statistique', 1873, p. 2.
2) De jaren 1816 en 1817 waren jaren van ellende wegens de crisis in landbouw en bedrijf. Zie 'Oeuvres', tome VI, p. 395 en 443.

Een gezette briefwisseling tusschen Fourier en Muiron volgde. Fourier deelde zijn voornemen mede, een breed en uitgebreid werk over zijn stelsel te schrijven. Trouwens hij had ingezien, dat hij zich vergist had, toen hij meende, dat alle menschen eensklaps tot zijn ideeën zich zouden bekeeren. Hij schreef daarom reeds in het jaar 1816 een nieuwe inleiding voor zijn boek: 'Théorie des quatres mouvements', in welk stuk hij de Franschen wilde overtuigen, dat zij zoo verkeerd hadden gedaan niet op zijn denkbeelden te letten, en dat 'raillerie' geen refutatie was[1]. Ten gevolge van de gevoerde briefwisseling ging Just Muiron in het jaar 1818 eenige maanden te Belley bij Fourier huizen. Muiron maakte zich sterk, om bij zijn vrienden en uit eigen hulpmiddelen de gelden te vinden, ten einde het nieuwe groote boek, waaraan Fourier bezig was, te drukken.

De inhoud van dat boek was steeds meer en meer door Fourier doordacht. Voortredeneerende op de gegevens, die hij gesteld had, had hij in den kring van zijn eigen denkbeelden allerlei nieuwe combinatiën en analogieën gevonden. Hij was de reeks van zijn begrippen als een theorie der muziek of als een kleuren-leer gaan behandelen. Nieuwe gevallen werden daarop toegepast. In de jaren 1814 en 1817 had hij, naar hij meende, geheel nieuwe ontdekkingen gedaan over 'le mode composé'; in 1819 geraakte hij tot een juister inzicht van wat hij 'le mode simple' noemde[2], terwijl hij in datzelfde jaar 1819[3] de stelling vond, dat de vier groepen (vriendschap, eerzucht, liefde en familie-zin) vatbaar zijn voor een opéénvolging van acht accoorden, en dat er dus als het ware in elk dier neigingen der menschen een schaal van juist berekende nuances van meer warmte of meer koelte, van uitbreiding of inkrimping, was waar te nemen. De rangschikking en bewerking van zijn denkbeelden vorderden.

Op Muiron's aanraden besloot Fourier Besançon te kiezen als de plaats, waar het werk zou moeten worden gedrukt. Fourier vertoefde dan ook op het einde van December 1820 drie weken te Besançon, en wel bij zijn zuster aldaar, mevrouw Clerc, om alles met de drukkerij in orde te maken[4]. De vriendschap tusschen Fourier en Muiron werd hoe langer hoe inniger. Alle mededeelingen en vragen en opmerkingen werden tusschen de twee vrienden steeds schriftelijk gewisseld, al waren zij bij elkander, want

1) Zie de nieuwe inleiding 'Oeuvres complètes de Fourier,' tome I. p. 317-330.
2) Zie de datum: 'Oeuvres complètes', tome V, p. 597.
3) Zie de dagteekening van die nieuwe ontdekking van Fourier, in zijn 'Oeuvres complètes', tome IV, p. 380: 'Ce n'a été qu'en 1819 que j'ai trouvé le moyen de hongrer ainsi le mécanisme sociétaire: une fois cette découverte faite, j'ai pu me dire: les moralistes sont à moi'.
4) Te Besançon zijnde hield hij zich ook bezig met een plan om de stad fraaier en gezonder te maken, zie Pellarin, 'Fourier', p. 71.

Muiron was allengs onherstelbaar doof geworden[1]. Doch dit werkte mede, om het groote nieuwe boek vollediger te maken. En de gegevens voor dat boek werden talrijker en talrijker. Fourier reisde van Besançon weder nader Belley, van Belley naar Besançon. In April 1821 nam hij verblijf in Besançon, en in het jaar 1822 verscheen eindelijk het nieuwe boek in twee dikke deelen, onder den titel: 'Traité de l'association domestique-agricole ou attraction industrielle'. Fourier was 50 jaren oud.

III.

Het boek, dat nu uitkwam, was het hoofd-werk van Fourier. Hij heeft later daaraan den titel gegeven: 'Théorie de l'Unité universelle'. Als zoodanig beslaat het thans vier stevige deelen zijner complete werken.

Wij zullen trachten een denkbeeld van dat boek te geven, en daartoe de onderwerpen naar de volgorde van den door hem zelven gerangschikten inhoud der vier deelen behandelen, hoe lastig die taak ook zij, daar Fourier's methode hemelsbreed afwijkt van die der gewone stervelingen. Hij doet zijn uiterste best, den lezer toch vooral op het juiste standpunt te plaatsen, vanwaar men de nieuwe, door hem bedachte ordening en herschepping der maatschappij kan overzien; telkens begrijpt hij, dat hij den blik van hem, die zijne plannen wil kennen, naar dezen of genen kant moet richten, en door een menigte van voorreden, inleidingen, inhouds-opgaven, na-reden, verwijzingen, korte begrippen en waarschuwingen, sleept hij zijn lezer mede, vóórdat hij eindelijk zonder terughouding zijn hoofd-denkbeeld ontvouwt, en den nieuwsgierigen den vollen blik op zijn plan gunt. Die hem volgt moet allerlei hekken en afheiningen en slooten overspringen vóórdat hij in het beloofde land komt. Eigenlijk begint het 'Traité de l'association domestique-agricole', zooals het thans in de uitgave der complete werken zich voordoet, eerst met het laatste derde gedeelte van het derde deel, en ontwikkelt het zich dan verder in het vierde deel. De twee eerste deelen, benevens twee derde gedeelten van het derde deel, worden door allerlei voorbereidende en inleidende hoofdstukken ingenomen. Daar alles dus telkens van een andere zijde wordt bezien, krijgt het geheel den schijn van eindelooze herhalingen, en levert de opéénvolging der beschouwingen meestal een verwarrenden indruk. Voegt men daarbij, hoe Fourier, bij het rangschikken zijner indeelingen, allerlei nieuwe woorden smeedt: van 'extroducties' spreekt wijl er 'introducties' zijn; de benamingen 'cisambule, transambule en postambule' zeer gepast acht, wijl 'préambule' nu voor goed gewettigd is; 'interliminaires' invoegt na 'préliminaires' te hebben ontwikkeld; dan weder 'interlogue, postlogue en ulterlogue' op den 'prologue', of 'cislude,

1) Zie fragmenten der correspondentie tusschen Fourier en Muiron bij Pellarin, 'Fourier', p. 253-274.

translude en postlude' op den 'prélude' doet volgen; van 'citerpauses op ulterpauses' gewaagt; 'postalable' een goed gekozen woord vindt, wijl 'préalable' gangbaar is; merkt men dan op, dat hij in elke afdeeling zijn beschouwingen 't liefst rangschikt, zooals hij een *serie* zou opstellen, met opgaande, den lezer in de stemming brengende bewijzen, met een middenstuk en dan weder neêrdalende of in detail gaande toepassingen, ja dat hij zelfs zijn gansche boek haast in den vorm van een *serie* dringt[1)]; bedenkt men verder, dat hij soms aan zijne uitéénzettingen den gang geeft van de afdeelingen van het kerkgezang, en den lezer dus tot het genieten van 'antiennes' verheft, die dan weder door 'citiennes en ultiennes' worden afgebroken en door 'postiennes' gesloten; overweegt men eindelijk, dat in het algemeen de grilligste woordvormingen voorkomen van denkbeelden, die trouwens aan de gedachten der menschheid, voorzoover zij nog in het tijdperk der beschaving kwijnt, even vreemd zijn, - dan kan men zich voorstellen, hoe stekelig en ongekamd en hoekig de inhoud van zijn boek bij den eersten oog-opslag er uitziet[2)]. Men moet zeer bepaald zijn oogen aan den aanblik der bladzijden wennen. Daarbij kan men zich weder niet van de moeite ontslaan, om de inleidingen en inhouds-opgaven te lezen, en, al dat voorwerk overglippende, dadelijk aan het zoogenaamde lichaam van het werk zich te-goed te doen, want al die voorreden hebben haar eigenaardige taak, en vertoonen soms reeds voor een deel beginselen en voorstellingen, waarop later niet meer zoo uitvoerig wordt teruggekomen. Men moet zich dus door al de deelen en bladzijden, als een vijandelijk kamp heenslaan[3)].

1) Vergelijk de opmerking tome II, Sommaires, p. 69. 'Or pour familiariser le lecteur à la distribution des séries contrastées, j'ai dû la peindre dans les formes du livre; ce sont deux séries contrastées: une composée, dans les 2me et 3me tomes: une simple dans les 3me et 4me, toutes deux à contre-parties, avec transitions, pivots, etc. à l'instar des séries industrielles et passionnées que forme un canton sociétaire'. Zie ook tome II, Avant-Propos, p. 101.
2) Dit vreemdsoortige wordt niet weinig vermeerderd door Fouriers gewoonte om enkele termen door een daar vóór geplaatste letter een bepaalde beteekenis te geven. Zoo is de letter K teeken van overgang, de letter ⋈ (een dwarsliggende X) het teeken van spil, zie tome II (Avant-Propos) p. 51. Ook werden dan nog de letters Y en Z gebruikt, zie Y tome IV, p. 69, en Z tome V, p. 344.
3) Erkend moet echter worden, dat Fourier telkens er op drukt en wijst, dat hij geen schrijver van beroep is. Hij brengt geen schoone stijlvormen, maar sociale ontdekkingen. Zie reeds dadelijk 'Oeuvres complètes', tome II, p. XXIX (Sommaires): 'Quant à ma méthode, si l'on me reproche dix fautes, j'en accorderai cent. Je ne suis pas écrivain, mais inventeur. Un diamant enduit de boue n'en est pas moins un diamant qu'il est aisé de laver; manque-t-il de gens qui, inhabiles à inventer, savent broder sur les inventions d'autrui?' - Zie ook tome II, p. 20 der Sommaires: 'Et lorsque cette découverte, fruit de 24 ans de travail, est apportée dans une ville que se dit capitale du monde savant, ses aristarques, au lieu d'en examiner le fond, se bornent à scruter si l'auteur est au ton du jour, si son livre est *marchand*, paré de couleurs en vogue, de finesses oratoires! Est-ce donc la mode seule qui doit servir de boussole en affaires d'utilité? Et lorsqu'un laboureur apporte du blé de bon alloi, l'exclut-on du marché, sous prétexte qu'il a un habit de coupe antique et réprouvée par les tailleurs de petits-maîtres?'

Openen wij dan dadelijk het eerste deel, en lichten wij uit het voorwerk die mededeelingen, welke hier en daar een eigenaardige zienswijze of grillige gedachte ophelderen, en straks het groote stelsel beter doen begrijpen.

Het begint met breede '*Sommaires*' van het geheel, ten einde een algemeen overzicht te geven[1)].

Die 'Sommaires' hebben natuurlijk een inleiding. Daarin wordt de menschheid op tamelijk gematigde en geleidelijke wijze aangespoord, zich te willen plaatsen buiten den kring van denkbeelden, waarin men gewoonlijk verkeert, en na te gaan, welke wijzigingen ten goede, met het oog op vermeerdering van productie, konden worden aangebracht, wanneer men de *associatie* zou willen toepassen. 'Past het eens toe op het landbouw-bedrijf, associeert eens een aantal gezinnen van ongelijk fortuin tot gezamenlijke

1) De Sommaires zijn geschreven, toen het groote boek zelf reeds afgewerkt was, en dan ook een jaar later (1823) uitgegeven; volgens aanwijzing van Fourier moesten die Sommaires in een tweede uitgave het boek voorafgaan, zie ook 'Fourier Oeuvres', tome III, p. X. - De leerlingen van Fourier hebben na zijn dood - eveneens volgens aanwijzing van Fourier zelven - in de tweede uitgave, nog vóór de Sommaires een opstel van Fourier geplaatst, getiteld '*Du libre arbitre*'. Het betoog daarvan komt hoofdzakelijk hierop neder, dat de questie van den vrijen wil opgelost en als geabsorbeerd wordt door de leer der attractie. Wij moeten vrije ruimte en werking geven aan onze passies; die trekken ons van zelven tot wat wij doen moeten. Want attractie is niet anders dan goddelijke impulsie; en de mensch gaat dus op die wijze te zamen met God, wordt zijn geassocieerde. Omdat wij die attractie niet willen volgen, geen vertrouwen op onze passies hebben, daarom zijn wij zóó ongelukkig, en verlammen wij zelfs de bedoelingen Gods. De menschen zijn tot nu toe zoodoende bezig geweest 'subversief' te handelen, waar harmonie moest worden bereikt; in dubbelzinnigheid te verkeeren waar éénheid het doel was; passief zich te gedragen in plaats van actief, negatief in plaats van positief; en ten slotte - waar Fourier vooral de klem op legt - zij bewegen zich in een eenvoudige lijn, zien alles enkel uit één gezichtspunt, beschouwen alles éénzijdig ('le mode simple'), terwijl zij een samengesteld levens-plan, een veelzijdige methode, een van alle kanten en in alle richtingen zich uitstrekkende groep van wegen ('le mode composé') moesten volgen. Dit laatste is slechts mogelijk in een nieuwe sociale orde, en wel door middel der 'séries passionnelles'.

exploitatie van een landbouw-onderneming: het is zoo vreemd niet, verzekert Fourier, want Engeland (Robert Owen)[1] gaat het beproeven'. Uit het oogpunt van voordeelige geldbelegging voor grond-eigenaars en kapitalisten wil Fourier de menschen in zijn plan belang doen stellen. Men zou, als overgang van de bestaande levens-vormen tot de toekomstige sociëtaire orde, kunnen aanvangen met het organiseeren van een soort van gemeente op aandeelen ('comptoir communal actionnaire')[2]: en reeds dadelijk zouden door het samenleven en samenwerken plooien ontstaan, die tot collectieve, solidaire vormen konden leiden, en die de spil van alles, de serie, in 't leven zouden roepen. Het zou desnoods nog eenvoudiger kunnen beginnen, en wel met een landbouw-bank ('banque rurale actionnaire et sociétaire'), die b.v. alleen zich zou bepalen tot enkele takken van den arbeid, gemeenschappelijke voeding en stalling der dieren, en tot een spaar- en voorschotbank. In één woord, het komt slechts aan op het voor het eerst in het leven roepen van de kiem, 'le noyau sociétaire'. Is die kiem van associatie eens aan het werken, zijn er slechts eens aanrakings-punten met het bestaande leven, dan zal alles wel van-zelf zich ontwikkelen en uitbreiden. De halve associatie zal uit den aard der zaak tot meer volledige verbinding en gemeenschaps-zin voeren. De productie zal dan verbazend toenemen. Alle staats-schulden zullen kunnen worden afbetaald. De wijsgeeren en geleerden zullen rijkelijk worden bezoldigd. Eerzuchtigen zullen een werkkring vinden. - Terzelfder tijd dat Fourier op die wijze de hypothese van een nieuwe maatschappij aannemelijk wil maken, blijft hij de gemoederen voor die opvatting ontvankelijk stemmen, door het doen betwijfelen der beschaving, waarin wij leven. Hij heeft geen woorden genoeg om aan te toonen, dat het verbrokkelde leven, met ons streng afgebakend eigendom en ons geïsoleerd huishouden, onze roeping niet kan zijn. God heeft het niet gewild, onze passies hebben er eigenlijk een weêrzin en afkeer

1) Behalve Owen was, volgens Fourier, ook Sir Capel Molinex in Engeland met een proef bezig om een associatie-dorp te stichten. De Franschman, die, volgens Fourier, op de associatie wees, doch slechts als wensch, was Cadet de Vaux in 1804. Voorts was nu de Fransche ingenieur Dutens belast, om de associatie op industrieel gebied, zooals die in Engeland gold, in Frankrijk bekend te maken. Zie 'Oeuvres complètes', tome II, p, XXXIV (Argument du Sommaire) en (Sommaires) p. 28 en 29; over Owen aldaar p. 30, 31 en 241. Ook de Laborde mocht hier genoemd worden, tome II, p. 92 des Sommaires. Over Joseph Dutens zie Proudhon, 'Qu'est-ce que la propriété?' Premier mémoire in de Oeuvres complètes de P.J. Proudhon', Editie 1873, tome I, p. 54. - Raadpleeg voorts over al die pogingen om gronden samen te voegen ook Vidal, 'Vivre en travaillant', 1848, p. 172.
2) Men scheen aan zulk een proef te Besançon te gaan denken. Zie Fourier, tome II, p. 30 en 31 der Sommaires, en later, als wij over Muiron spreken.

tegen, de wilden of natuur-menschen zijn er niet toe over te halen, en in ons eigen midden kweeken wij zoodoende voor de grootste helft onzer medemenschen bittere armoede en troosteloos bedrog met huichelarij. Fourier is er van overtuigd, dat zijn ontdekking wel meer zou worden gewaardeerd, wanneer er maar niet zulk een toestand van anarchie in de geleerde wereld was[1)], en wanneer de kritiek en de journalisten - die helaas bijna allen letterkundigen zijn - zich er maar niet op toelegden om de waarheid te verbergen.

De ‘Sommaires’ zelven bestaan nu verder uit drie hoofdstukken. In het eerste wijst Fourier in 't algemeen op het stelsel zijner leer. Op enkele punten laat hij meer bepaald hier het licht vallen. Vooral hierop, dat de groepeering van menschen, die men moet zoeken te vereenigen, niet te klein en niet te groot moet zijn; 600 à 1600 personen zijn noodig, niet veel meer, niet veel minder; het cijfer moet daar niet sterk beneden, noch al te veel daarboven gaan[2)]. De voordeelen, die hij bereiken wil, worden tegenover de nadeelen der tegenwoordige orde van dingen gesteld, en vooral nadruk er op gelegd, dat de spil der nieuwe maatschappij het beginsel van filanthropie zal wezen, in tegenoverstelling van den hefboom van het egoïsme, die thans alles beweegt. Voorts wordt zeer veel gewicht gehecht aan de opmerking, dat niets, noch in de natuur noch in den mensch, van eenvoudigen aard is, dat daarentegen alles twee-voudig samengesteld is, zich bewegende als op twee assen: de harmonische en de subversieve. - In het tweede hoofdstuk der ‘Sommaires’ worden enkele afdwalingen der kritiek op Fourier's werk onderzocht. Allerlei vormen van kritiek, die over zijn plan zijn gehoord of kunnen worden geuit, van de bittere en kwaadaardige af tot de gematigde en regelmatige toe, worden ontleed en bestreden. Onder dit alles wordt als ter loops uitéengezet, wat Fourier verstaat door het begrip ‘ambigu’, te weten: dat wat den overgang der soorten uitmaakt, gelijk een

1) Fourier komt hier eigenlijk op hetzelfde denkbeeld als Saint-Simon, zie ‘Fourier, Oeuvres complètes’, tome II, Sommaires, p. 5. ‘En France le monde savant est dans une anarchie complète. Il n'y existe ni police des découvertes proposant celles qui sont à faire, ni corps d'opposition formant contre-poids à la détraction. La nation entière est dupe de cette lacune d'autorité tutélaire’. Een ‘jury d'examen’ werd nu door Fourier gevraagd. Zie ook hierboven (tweede deel der ‘Socialisten’), p. 24, enz.

2) Hij heeft hier ook vooral het oog op de Vereenigde Staten van Amerika, werwaarts telkens kolonisatiën geschieden, en waar die proef dus zoo gemakkelijk zou zijn. Zie Fourier, tome II, p. 17 en 18 der Sommaires: ‘On assure que M. Joseph Bonaparte a réuni 3000 de ces immigrants à Nashville en Tenessee; il lui sera bien aisé d'en affecter 500 personnes à l'essai de l'association simple. C'est un beau contraste à lui proposer: son frère, avec un million de soldats, n'a pas pu conquérir un quart du globe: lui avec 500 cultivateurs fera la conquête du globe entier.’

vleermuis een overgangs-dier is tusschen vogels en loopende beesten. Wordt die benaming toegepast op de passies, dan krijgt men dubbelzinnige en onedele smaken en neigingen. Van zijn kant wijst Fourier er op, dat hij zeer zeker fouten heeft begaan, maar dat men zijn doel, zijn plan in zijn geheel moet beoordeelen. Hij klaagt den toestand der beschaving aan, maar merkt toch op, dat ook sommige economische schrijvers eene analyse der maatschappij geven, die verre van vleiend is. In dit opzicht wijst hij op den graaf Destutt de Tracy, wiens stellingen ook wel doen inzien, dat in de maatschappij veel leemten worden gevonden[1)]. Inderdaad zijn de filosofen in onze tegenwoordige maatschappij de slachtoffers van hun eigen gedrag: zij blijven arm, terwijl om hen heên, ook tengevolge van hun eigen bemoeiing, de commercieele Minotaurus alles verslindt en zich aan alles te goed doet. De geleerden zijn de neêrbuigende onderworpenheid zelve, terwijl agiotage en handels-geest overal het hoofd opsteken. De maatschappij, die onder hun goedkeurenden blik zich beweegt - die der individueele concurrentie - is een willekeurig, toevallig iets en waarlijk niet het uitvloeisel van een goede economische wetenschap. Verbrokkeling is de leuze dier maatschappij. En Fourier barst hier los in een verwijtende toespraak aan de Fransche sofisten om zich te bekeeren; een apostrofe, die aan een dergelijke van Saint-Simon doet denken[2)]. - Het derde hoofdstuk bevat drie lessen uit Fouriers theorie, die zijn stelsel moeten ophelderen. Het is een elementaire, een romantische en een klassieke les. In de elementaire les poogt Fourier nader het wezen der serieën uit te leggen.

1) Zie de drie stellingen van de Tracy en het betoog daarover, Fourier, tome II, Sommaires, p. 114 en 115; die stellingen waren: '1°. les salariés ne reçoivent que le trop plein de tous les autres, 2°. il est juste et utile de laisser le pauvre maitre de son travail, 3°. il importe aussi à la société que le pauvre ne soit pas trop malheureux'. Fourier prijst op p. 220 nogmaals den graaf de Tracy.

2) Zie Fourier tome II, Sommaires, p. 129. 'Sophistes Français, révenez de votre fausse politique, de vos routines de morcellement industriel. A quoi bon vous charger du soutien des erreurs de cent générations passées? Après tout, leurs 400,000 tomes, l'objet de vos alarmes, n'iront pas matériellement au fleuve d'oubli; ils seront même plus récherchés après leur chûte qu'auparavant. Vous n'en êtes pas les auteurs; vous n'y avez ajouté que des commentaires et compilations; laissez les rouler dans l'abime pour en sorter vous mêmes. On se prépare des affronts si l'on tarde trop à se rallier à une lumière nouvelle. Jadis les A u g u s t i n et les C o n s t a n t i n surent quitter à temps les vieilles idoles et suivre l'étendard du vrai Dieu, Prenez les pour modèles, abandonnez à temps la décrépite philosophie pour vous ranger sous la bannière de la nature et de l'attraction sociétaire. Un seul orateur en crédit suffira pour tout entrainer. Quelle carrière pour celui qui osera franchir le pas! *Qui habet aures audiendi, audiat*.' Men herinnere zich Saint-Simons woorden hierboven geciteerd op p. 39 van dit deel.

Als voorbeeld noemt hij de serie der rozen-kweeking, waarbij twintig groepen van mannen, vrouwen en kinderen twintig soorten van rozen verzorgen. Al de verschillende hartstochten voor zekeren arbeids-tak worden dan gebruikt, en daar alle schakeeringen en variëteiten van karakters op die wijze tot haar recht komen, en een plaats in het groote maatschappelijke arbeids-plan kunnen innemen, terwijl het werk steeds met vuur en enthousiasme wordt verricht, omdat het telkens slechts ‘courtes séances’ duurt, en onderlinge wedijver der verschillende groepen allen bezielt, is zoowel uit 't oogpunt van het genoegen als uit 't oogpunt van het voordeelig resultaat van het werk alles verbeterd. De arbeid is dan niet meer het leven in een ware i n d u s t r i e e l e h e l, zooals thans doorgaans het geval is. Al de soorten van ellende van onze wijze van productie worden hier door Fourier weder eens opgeteld[1)], waarbij ook vooral het licht wordt geworpen op de concentratie der kapitalen. - Deze elementaire les wordt opgevolgd door een romantische les, waar al de heerlijkheden der nieuwe orde, zooals Fourier die zich voorstelt, met een penseel in licht gedoopt worden geschilderd[2)]. Men durft volgens Fourier tegenwoordig niet waarachtig romantisch zijn. Men heeft geen vertrouwen op de passies, geen vertrouwen op God. Men maakt zich diets, dat zelf-genoegzaamheid, ingetogenheid, gematigdheid, tevredenheid met het strikt noodzakelijke, schoone zaken zijn. Men durft geen vaart, geen vlucht aan zijn wenschen geven. De vrijheid der vrouwen durft men niet toepassen. Als men op onze academies is onderwezen, worden de gewone begrippen van minachting der rijkdommen ons ingeprent, en de ‘chinoiserie universelle’ maakt, dat men elkander nabauwt als papegaaien. Inderdaad is men in zijn gedachten zóó bekrompen en slaafsch. Alle klassen van geleerden zijn het, tot zelfs de geografen hebben den moed

1) Zie Fourier, tome II, Sommaires, p. 167-172.
2) Zie Fourier, tome II, Sommaires, p. 173. ‘Aimer le genre romantique, c'est aimer l'attraction passionnée et les magnificences qu'elle va créer sur le globe. A sa voix 600,000 palais immenses remplaceront les dégoutantes chaumières de nos villageois. La plus chétive campagne deviendra plus brillante, plus variée que les jardins enchantés d'Armide. La plus longue vie sera trop courte pour suffire à l'affluence des plaisirs; l'unité et la paix perpétuelle succéderont tout à coup aux fureurs de mille peuples ennemis; l'humanité entière formera cette famille de frères qu'à rêvée la philosophie; les vertus, devenues voie de fortune, feront les délices des pervers comme des sages; les passions formeront un immence orchestre à 800 millions de caractères et transformeront le globe en paradis terrestre; le siècle d'Astrée et les fictions poétiques ne seront que fades illusions, au prix de tant de richesse et de bonheur. Eh! quelle baguette magique va opérer ces prodiges! C'est *l'Attraction industrielle;* c'est l'art d'attirer au travail agricole et manufacturier, par emploi des séries de groupes’.

niet rondweg voor Frankrijk de natuurlijke grenzen te eischen[1]. Men durft niet doordenken en heeft dus ook geen begrip er van, dat een geestenwereld der afgestorvenen ons omringt. - Na deze uitéénzetting gaat Fourier over tot de klassieke les. Hij poogt hier de filosofen en geleerden met hun eigen wapenen te slaan. Hij toont aan, dat die filosofen het geheel in de orde vonden, dat men den mensch van zijn natuurlijke rechten heeft beroofd, om hem vijftien uren daags te doen arbeiden in ongezonde fabrieken. Had niet alle denkkracht moeten worden aangewend, om den mensch een beter lot te geven, en hem uit den toestand der armoede te rukken? Men had tot het begrip van collectief geordenden rijkdom moeten komen, want de vermeerdering van rijkdom in den toestand der beschaving maakt slechts de rijken rijker, terwijl de armen arm blijven[2]. Een sociaal minimum had aan een ieder moeten verzekerd zijn. Fourier treedt in uitweidingen, hoe dit alles mogelijk is, werkt de leer der attractie een weinig uit[3], en eindigt met een beroep op de staatkundige partijen, om toch wat meer de gansche maatschappij en hare kwalen te bestudeeren. Vooral tot de liberalen wendt hij zich, en dikwerf vinden wij hier

1) Zie Fourier, tome II, Sommaires, p. 187 en 188. ‘Les géographes qui n'ont jamais su donner des divisions naturelles par bassins, doivent s'affranchir des divisions arbitraires qu'établit le droit de conquête. De là vient que la France a manqué, dans vingt traités, les occasions d'obtenir ses limites naturelles et politiques, savoir: En *limite naturelle:* Aux Pyrénées les versants, les deux vallées d'Aran (Haute-Garonne) et de Bastan (Bidassoa, St. Etienne, Irun et Fontarabie). Aux Alpes, Nice et Monaco, puis les versants de ces deux cantons. A l'est, la Savoie, le Valais et les versants d'Aar et Dinneren jusqu'à une lieue au dessous d'Olten. Au nord-est et au nord une limite militaire comprenant les versants du Rhin, depuis Rheinfeld au dessus de Bâle: puis le cours du Rhin, jusqu'à l'île de Bommel, Heusden, le bras d'Oude-Maes, le Biesbos, les îles d'Over-flakkée et Goerée. (Ceci est limite militaire. La limite naturelle serait: versants de Birse jusqu'à Grelingen; versants du Doubs; chaîne des Vosges, sauf quelques vallées; versants de Sarre et Moselle jusqu'à Trarbach; versants de Meuse jusqu'à Aersen sous Venlo; cours de Meuse et Oude-Maes)’. Het onderwerp der grenzen van Frankrijk wordt ook nog behandeld tome II, Sommaires, p. 231, 232.
2) Zie Fourier, tome II, Sommaires, p. 203: ‘Mais tout accroissement de richesse qui aurait lieu en civilisation, n'aboutirait qu'à doubler et tripler le faste et la profusion des riches, sans rien faire pour le pauvre’.
3) Hij geeft hier ook reeds aanwijzingen over zijn leer der analogieën, volgens welke elke diersoort een type der menschen kan aanduiden, zie Fourier, tome II, Sommaires, p. 212 seqq. Hij vindt het type van den haan in Godoï prins van den Vrede; de eend is het type ‘du mari subjugué, ensorcelé, ne voyant que par les yeux de sa femme’. Dit alles wordt ook bij de planten nagegaan.

in zijn bewoordingen sporen van overeenkomst met Saint-Simon[1]. Want ook volgens Fourier moeten de liberalen eindelijk eens iets weten te doen; hun partij gaat anders geheel en al op in gebabbel (‘bavardage’) en gebeuzel. Reeds nú achten zij iets uitgericht te hebben, wanneer een fraaie rede door een hunner leden in het parlement is uitgesproken. ‘Het vaderland loopt gevaar!’ zoo roept men. Maar de liberalen antwoorden: ‘De heer X. heeft een prachtige redevoering gehouden, zij duurde twee uren’. Zoo maken de liberalen fiasco; wezenlijke oppositie - oppositie die opbouwt - kunnen zij niet vormen; zij weten slechts een regeering te plagen, te sarren en te dwarsboomen. Zij verraden het volk. In plaats van daaraan te geven, wat het eischt: het recht op het minimum van levens-onderhoud, kennen zij daaraan het belachelijke recht van souvereiniteit toe! Zij voeden voorts het volk slechts met theorieën, geschikt om hun eigen boeken aan den man te brengen; hun inbeelding, om het lagere volk te onderwijzen, loopt op niet veel anders uit, dan om van de natie een troep van politieke twist-zoekers te maken. Inderdaad moet er toch eens een einde aan het rijk dier rhetoren gemaakt worden!

Wij zijn thans het hek (de ‘Sommaires’) overgeklommen en bevinden ons vóór het tweede getiteld: ‘*Avant-Propos*’,

Het is een voorrede, die hij voor de Franschen en de lichtzinnige volken noodig achtte; straks komt de ‘Introduction’ voor de Engelschen en de ernstige volken. De meer lichtzinnige natiën moeten het bedenken, dat tegenwoordig vier geesels de beschaafde maatschappij kwellen. In de eerste plaats doet de nieuwe pest haar slagen gevoelen: het zijn de ziekten, die uit Amerika of uit den Levant thans naderen (pest, gele koorts, typhus en cholera), en die men moet weten te bestrijden, zooals de pokken door de inenting werden tegengegaan. Dan is zeer merkbaar het bederf van het klimaat, door de niet ophoudende wegkapping en velling der bosschen langs de berg-ruggen en elders; een ramp, waardoor de overstroomingen telkens vermeerderen, de landbouw kwijnt, plagen van ongedierte den opkomenden oogst teisteren, en verdubbelde vaart van orkanen wordt te-weeg gebracht. In de derde plaats woedt de politieke revolutionnaire geest, die ter nauwernood uiterlijk wordt bedwongen. Als door een vierde geesel wordt onze maatschappij dan gekweld door de vermeerdering der staatsschulden en door het toenemend agiotage, ten gevolge waarvan de toekomst wordt opgegeten en de belastingen steeds hooger worden. Bedenkt men dan, dat er een wetenschappelijke kwakzalverij is, die zich verbeeldt deze vier kwalen door schijn-middelen te kunnen genezen, en die integendeel de werking daarvan slechts

1) Zelfs wil hij de liberalen uit eigenbelang nopen iets te doen, daar zij gevaar zouden loopen de nationale goederen, die zij in den revolutie-tijd gekocht hebben, te verliezen. Zie Fourier, tome II, Sommaires, p. 222. Men herinnere zich onze p. 58.

verscherpt[1] - kwakzalverij, waartegen werkelijk een ‘code pénal sophistique’ had moeten zijn gericht - dan had men toch zelfs van de lichtzinnigheid mogen verwachten, dat deze zich niet afkeerig zou hebben betoond, de verkondiging van een nieuw redmiddel (de leer der associatie en der serieën) aan te hooren. Zij had moeten inzien, dat de bibliotheken van vroeger met haar 400,000 deelen niet veel waard waren, en dat de geleerde lichamen met hun zoogenaamde wetenschap der moraal in een tijdperk van verval waren gekomen. Een oprechte studie der associatie daarentegen[2] - een studie op het leven, waarbij men partij had kunnen trekken b.v. van de combinaties, die de Jura-bewoners bij het vervaardigen van hun Gruyère-kazen in acht nemen - had tot gansch andere uitkomsten kunnen leiden. Men had dan kunnen leeren inzien, hoe het individueele belang met het collectieve had moeten samengaan, en was niet tot het ongerijmde stelsel der beschaving vervallen, waarin al de deelen van het geheel juist tegen dat geheel inwerken. Alle menschen arbeiden en handelen thans uit individueele, egoïstische motieven; een ieder verheugt zich over het leed van zijn broeder, en Christus had wel gelijk, toen hij de menschen een adderen-gebroedsel noemde[3]. Fourier meende nu waarlijk den weg gevonden te

1) Zie Fourier, tome II, Avant-Propos, p. 9: ‘A ne parler que d'un seul des quatre, de la pénurie financière, où en trouver le remède? Sera-ce dans les sciences politiques? Leurs subtilités n'aboutissent qu'à accroître les dettes publiques. Aussi les pays qui ont le plus produit d'économistes sont-ils les plus endettés. Voyez la France et l'Angleterre’. Vergelijk ook de uiting bij Fourier, tome V, p, 479: ‘Quand vous voyez pulluler les beaux systèmes sur l'économie, l'agriculture, la morale, prononcez hardiment qu'on choisira cette époque pour aggraver tous les fléaux contre lesquels déclament les rhéteurs. S'il parait cent traités sur la restauration des finances, vous êtes assuré que la génération, à qui on les dédie, va contracter par milliards des dettes publiques, et saper par ce vice les bases morales de la société, en même temps que les bases matérielles ou forêts’.
2) Zulk een studie der associatie zou al de bestaande en reeds verwerkelijkte vormen der associatie in het licht hebben gesteld, en zou hebben doen zien, dat vennootschappen en geheel de concentratie door het stelsel der acties nog slechts een onderste en lagere trap der associatie is. Zie Fourier, tome II, Avant-Propos, p. 96, 97.
3) Zie Fourier, tome II, Avant-Propos, p. 38, 39. ‘Quant au social, on voit chaque classe intéressée à souhaiter le mal des autres, et mettant partout l'intérêt individuel en contradiction avec le collectif. L'homme de loi désire que la discorde s'établisse dans toutes les riches familles, et y crée de *bons procès*. Le médecin ne souhaite à ses concitoyens que *bonnes fièvres* et *bons catarrhes*; il serait ruiné si tout le monde mourrait sans maladie; et de même l'avocat si chaque démêlé s'accommodait arbitralement. Le militaire souhaite une *bonne guerre* qui fasse tuer moitié des camarades, afin de lui procurer de l'avancement. Le pasteur est intéressé à ce que le *mort donne*, et qu'il y ait de *bons morts*, c'est à dire des enterrements à mille fr. la pièce. L'éligible souhait une *bonne proscription* qui exclue moitié des titulaires et lui facilite l'accès. Le juge désire que la France continue à fournir annuellement 45,700 *crimes*, car si on n'en commettait pas, les tribunaux seraient anéantis. L'accapareur veut une *bonne famine*, qui élève le prix du pain au double et au triple; item du marchand de vin, qui ne souhaite que *bonnes grèles* sur les vendanges et *bonnes gelées* sur les bourgeons. L'architecte, le maçon, le charpentier désirent un *bon incendie*, qui consume une centaine de maisons pour activer leur négoce. Enfin la civilisation ne présente que le risible mécanisme de portions du tout agissant et votant chacune contre le tout’. Men denke hierbij aan Mandeville's fabel der bijen.

hebben, om tot de waarachtige éénheid en broeder-band der menschen te komen. Hij richtte dus tot de Franschen de opwekking, om vertrouwen in hem te hebben; hij wist wel, dat hij zou hebben te kampen met twee vooroordeelen van zijn eigen volk: met hun zucht om slechts aan uitvindingen van buitenlanders te gelooven[1] en met hun luchthartigen aard, die bijna zou vorderen, dat hij het leerstuk der associatie in 'charades' hun voordroeg, - maar hij zou den moed niet opgeven. Hij zou de valsche sofisten gaan bestrijden, het valsche liberalisme, de valsche vrijheid en den leugenachtigen handel blijven aanvallen. Want Fourier had het bewustzijn de nieuwe Columbus te zijn, die uit den toestand van neêrdrukkende verwarring de menschheid tot vrede zou kunnen voeren. De beschaafde maatschappij liep den ondergang te gemoet, reeds werd bij elken tred, dien zij deed, de kreet van smart, welke die beweging veroorzaakte, gehoord[2]. Dit moesten dan ten minste zelfs de lichtzinnigsten erkennen. De barens-weeën van den nieuwen, beteren toestand zouden misschien niet lang meer op zich doen wachten. Zou dan niemand Fourier willen helpen? Want hij bracht toch wezenlijk, naar zijn meening, het sociale kompas voor die toekomstige maatschappij. En in het verschiet toonde hij reeds den hoorn des overvloeds. - Met enkele aanbevelingen aan lichtzinnige lezers, hoe zij het moesten aanleggen om den inhoud zijner boeken te begrijpen, sluit hij dit onderdeel. Zij moesten toch niet wanen den arbeid, die aan Fou-

1) Zie Fourier, tome II, Avant-Propos p. 45. Hij zegt, dat alle Franschen in dit opzicht doordrongen zijn van de waarde van het boek van den theatijn R.P. Franchi, getiteld: 'L'amour du mépris de soi-même'.

2) Zie Fourier, tome II, Avant-Propos, p. 60: 'La marche de nos sociétés est comparable à celle de l'aï, dont chaque pas est compté par son gémissement. Ainsi que lui, la civilisation s'avance avec une inconcevable lenteur à travers les tourmentes politiques: à chaque génération elle essaie de nouveaux systèmes qui ne servent, comme les ronces, qu'à teindre de sang les peuples, qui les saisissent'.

rier 24 jaren van lectuur en overdenking had gekost, in 24 uren dadelijk te begrijpen[1].

De '*Introduction*' is de voorrede, die hij ten dienste der meer ernstige natiën bestemd had. Hij draagt haar op aan alle naties die schulden hebben.

Want op den vóórgrond blijft hij stellen, dat zijn theorie van *associatie* het middel bevat, om een inkomen van 3000 gulden te verkrijgen van een stuk grond, dat in den toestand van verbrokkelde cultuur slechts 1000 gulden opbrengt. Daardoor zullen de Staten rijk worden en zeer spoedig in de gelegenheid wezen hun schulden af te doen. De Engelschen nu zijn de natie, die het eerst opgeschrikt is over het feit, dat, met het vermeerderen van rijkdom en met den voortgang der industrie, tevens in reusachtige evenredigheden de ellende onder het volk der arbeiders toenam; zij zijn dus het probleem der associatie gaan ter hand nemen. De inrichtingen van Owen te Nieuw Lanark toonen dit aan. Toch zijn hierbij vrij wat fouten door Owen gemaakt. Allereerst deze drie. Hij heeft dadelijk te veel menschen gaan te-zamen brengen: ongeveer 3000 individu's. Volgens Fourier moet het minimum van associés het cijfer 400, het maximum een getal van 1600 à 1700 uitmaken[2]. Dan heeft Owen niet bedacht, dat het beginsel van gelijkheid als vergif in de associatie werkt: gelijkheid van fortuin is even onvereenigbaar met de associatie als gelijkheid van karakters, juist de meest mogelijke verscheidenheid moet in alles, in fortuin en karakter, tusschen de deelgenooten bestaan en tot uitdrukking komen. Eindelijk heeft Owen de theorie vooral toegepast op industrieelen, terwijl juist de landbouw hoofdzaak moet zijn in een omgeving van groote tuinen, boomgaarden, bosschen, weiden met kudden vee, enz. Het werk in de fabrieken moet slechts als afwisseling en verpoozing te midden van het landbouwbedrijf voorkomen. In het algemeen behoort de vereeniging van Owen niet tot de 'sociétaire' orde, en heeft zij meer overeenkomst met de oordeelkundige tucht en levens-wijze die door de jezuïeten in Paraguay werd ingevoerd. Toch is de poging van Owen zeer lofwaardig, juist wijl het een eerste min of meer com-

1) Zie Fourier, tome II (Avant-Propos), p. 85. Als zij zeggen, dat zijn ideeën als bedolven zijn onder opmerkingen van minder gewicht, antwoordt hij hun: 'On juge bien plus sainement sur des choses de moindre utilité, et même de pur agrément. Quoi de mieux noyé que les beaux édifices de Paris, le Louvre, Sainte Geneviève, etc.? Ne sont ce pas quelques perles dans un immense fumier? On ne les ravale pas pourtant, on les admire en dépit des rues étroites et boueuses, qui en obstruent les avenues'.

2) Zie Fourier, tome III, p. 4: 'En mode simple ou hongré' stelt hij een vereeniging van 400 à 500 personen: 'en mode mixte ou ambigu' 800 à 1000: 'en mode composé ou binharmonique' 1200 à 1300. Het verwijt tegen Owen is overigens, zoo als wij later zien zullen, min of meer ongegrond.

plete practische proef is, om met talrijke massa's van menschen te gaan opereeren. In Frankrijk en elders wordt de associatie slechts hier en dáár als een klein fragment stuksgewijze ingevoerd. Zóó in kleine details der landbouw-economie. Fourier wijst b.v. naar het oprichten van ovens voor de bakkerij van geheele dorpen (‘un four banal’); dorpen met honderd gezinnen beginnen te begrijpen, dat, indien men honderd ovens moet gaan onderhouden en stoken, er aan metselwerk, brandstof en bediening tienmaal meer wordt uitgegeven, dan dat men één enkelen dorps-oven inricht. Hoe grooter het dorp is, hoe talrijker de gezinnen zijn die daarin wonen, des te grooter wordt de besparing. Men vindt gemiddeld een bezuiniging van negen tienden alleen op het beheeren der bediening. Een verbazende verspilling van krachten wordt op die wijze voorkomen. Fourier licht dit verder toe, door het voordeel aan te wijzen van het doen werken van groote bierbrouwerijen, van het bezitten van één korenschuur in plaats van drie honderd kleine schuren, van het hebben van één goed bestuurde en behandelde kuiperij in plaats van 300 kleine kuiperijen. Hij wijst op het gemak en de winst van een dorp, dat door een paar karren de melk elken dag naar de stad doet brengen, in plaats dat 100 boeren uit het dorp hun knechts of meiden met emmers of met een karretje dagelijks die melk naar de markt laten vervoeren. Hij bevestigt dit alles door gegevens uit het samenwonen der soldaten in kazernes en der monniken in kloosters bij te brengen, en verwijt de economisten, dat zij dat vraagstuk niet in alle onderdeelen zijn gaan bestudeeren. Zulk een studie had dan van-zelf moeten leiden tot een vereeniging van landbouwers als actionnarissen, waarbij ieder zijn belooning had kunnen verkrijgen uit het gezamenlijk resultaat, en wel naar gelang van den inbreng van kapitaal, arbeid en talent. Het voordeel zou kolossaal geweest zijn: negatief door de besparingen, positief door het concentreeren van aller werkzaamheid onder één plan tot één vasten gang en gelijkmatige richting. Wat de besparing betreft, zij is zeer duidelijk, daar alléén op de brandstof, die zulk een associatie uitwint, zeven achtsten zou worden bespaard op hetgeen thans de onsamenhangende en op zich zelf staande huishoudens gebruiken. En indien men de oogen eens verder laat reiken, en men zich het verschil voorstelt tusschen een streek grands, die als groote sociëtaire landhoeve wordt behandeld en dezelfde uitgestrektheid, naar de grillen van 300 gezinnen in verbrokkelde cultuur bebouwd, hoe zou het ons dan treffen! Nu heeft de één zekere helling van den berg, die door de natuur tot wijnbouw was voorbeschikt, bestemd tot weide; de ander zaait haver dáár waar klaver moest staan; deze bouwt den wijnstok op een vochtige plek; hier wordt goede grond veronachtzaamd, dáár zwoegt er één om een stukje grond te gebruiken, dat door de regenstroomen telkens wordt geteisterd en afgegraven. En daarenboven: al die drie honderd gezinnen verspillen hun tijd en hun kosten met zich door omheiningen, afrasteringen en schuttingen te barricadeeren, maken van hun eigendommetje een citadel, waarin zij zich verschansen,

en voeren eindelooze processen over hun grens-scheidingen, wederzijdsche rechten en verplichtingen. Allen weigeren gemeene diensten te doen, die den gehaten nabuur ten goede zouden komen; een ieder vernielt en velt naar hartelust de in zijn bezit zijnde bosschen, en stelt het particulier belang overal tegenover het algemeen welzijn. In plaats van éénheid van handeling heeft men een anti-sociale 'cacophonie' verkregen! Zonder er nog van te gewagen, dat dit verbrokkelde bezit telkens te midden van die verbrokkeling zelve verandert en zich wijzigt. Het is alsof in den bonten caleidoscoop, die men maatschappij noemt, telkens de kleuren tot andere grillige figuren moeten verschieten. Niemand kan eenige blijvende, groote maatregelen nemen, die duren zullen indien hij sterft; als zijn erfgenaam iemand is zonder talent, dan neigen al zijn bezittingen, al zijn grootsche plannen, ten val. Door de associatie daarentegen kan men talenten en kapitalen bestendigen, daaraan duurzaamheid geven: het geassocieerde kanton blijft in zijn schoot alles veilig bewaren en behouden.

Dat kanton, die talrijke vereeniging en verbinding van menschen, werkt en arbeidt nu door middel van de *industrieele attractie*. Tot nog toe hebben staatkunde en zedenleer schipbreuk geleden bij de taak, om den arbeid aantrekkelijk en aangenaam te maken. De menschen werken traag, lusteloos en met weêrzin. In de steden luieren zij als zij kunnen, en het werkvolk heeft den Maandag reeds bij den Zondag weten in te smokkelen. Slechts honger drijft de lieden tot het werk. Toch moeten er edeler motieven en aanlokselen tot den arbeid zijn, indien het werken ons door den Schepper als bestemming is aangewezen. En dat aanloksel is er. Het is de industrieele attractie, die, als zij slechts eens georganiseerd is, een schat van bekoorlijkheden over alle werkzaamheden zal uitstorten. 'De 'sociétaire' arbeid zal, om zóó sterk een aantrekkings-kracht op het volk uit te oefenen, in alle opzichten moeten verschillen van de afstuitende vormen, waarmede in den tegenwoordigen toestand onze arbeid is omkleed. Zeven voorwaarden moeten door dien sociëtairen arbeid worden vervuld: 1°. Ieder arbeider moet deelgenoot (associé) wezen, en betaald worden met dividend en niet met loon. 2°. Een ieder, man, vrouw of kind, moet betaald worden naar gelang van de drie elementen van kapitaal, arbeid en talent. 3°. De werktijden ('séances industrielles') moeten ongeveer acht malen per dag afgewisseld worden, daar het enthousiasme niet langer dan 1½ à 2 uren kan stand houden bij het uitoefenen van eenigen tak van landbouw of fabrieks-arbeid. 4°. In de werktijden ('séances') moet gearbeid worden in het gezelschap van vrienden, die uit eigen beweging zich hebben vereenigd, en die onder en tegen elkander aangevuurd en opgewekt worden, ook in intrigues zijn verbonden, door zeer krachtigen wedijver. 5°. De ateliers en de 'cultures' moeten aan den werkman al de bekoring van reinheid en sierlijke bevalligheid van gebouw en omgeving aanbieden. 6°. De verdeeling van den arbeid moet tot den hoogsten graad worden opgevoerd, om iedere sekse en iederen trap van leeftijd tot de werkzaamheden, die hen of haar

voegen, te kunnen roepen. 7°. Bij deze ordening moet een ieder, man, vrouw of kind, ten volle het *recht op arbeid* bezitten, of wel het recht om te allen tijde zich met den arbeids-tak te kunnen bezig houden, dien men zou verkiezen, mits bewijzen van rechtschapenheid en geschiktheid worden afgelegd. En eindelijk moet het geheele volk, in deze nieuwe orde van zijn, een waarborg van welvaart bezitten, bestaande in een *voldoend minimum* voor het heden en de toekomst, en moet dus een ieder zonder bezorgdheid voor zich en de zijnen kunnen leven. Dit laatste (de waarborg van het minimum) zou gemakkelijk te verwerkelijken zijn, omdat het sociëtaire stelsel uit den aard der zaak zulk een verbazende productie zou veroorzaken. Armoede zou zijn uitgeroeid en twee-dracht, die voor het meerendeel uit armoede ontstaat, zou voorkomen zijn.

De industrieele attractie, die zulk een uitwerking zal hebben, berust nu op de uitwerking der *serie*. Fourier noemt die serie òf 'série passionnelle' óf 'série contrastée, rivalisée, engrenée'. Alleen door middel van de serieën werkten de hartstochten ten zegen; buiten de serieën zijn de hartstochten een kwaad. De zedenmeesters uit de beschaving hebben gemeend, dat onze hartstochten onze vijanden waren; integendeel, slechts het mechanisme der beschaving waarin de hartstochten zich hier bewegen, is ons verderf, omdat dit mechanisme zich niet voegt naar de sociëtaire verbindingen, die door God zijn gewild. - Wat is nu de serie? De serie is niet anders dan het gevolg, het product der rangschikking van de menschen volgens de passie, die zij voor de verschillende arbeids-takken gevoelen. Elke serie is een reeks (affiliatie) van groepen van menschen, met dien verstande, dat elke groep een bijzonder onderdeel van zekeren hartstocht (smaak of lust), uitdrukt, terwijl de serie in haar geheel dan de algemeene soort van dien hartstocht (smaak of lust) vertegenwoordigt. Twintig groepen, die twintig bijzondere klassen van rozen kweeken, vormen een serie van rozenkweekers in het algemeen, en van witte rozen-, gele rozen-, moschrozen-, stokrozen-, enz.-kweekers wat de bijzonderheden aangaat. Elk groep moet minstens 7 à 9 aanhangers of adepten hebben, want anders is er geen wedijver genoeg. Een serie - die altijd een aanéénschakeling van groepen, nooit van individuen kan zijn - moet minstens uit drie groepen bestaan. Meerendeels bestaat echter de serie uit veel meer groepen, die dan in drie afdeelingen of divisies worden gerangschikt: een centrum en twee vleugels. Men kan de serie ook in vieren verdeelen, waardoor een quadrille ontstaat. Alle nuances of verscheidenheden van zekeren hartstocht worden dan door de groepen der serie voorgesteld; in opgaande en neêrdalende lijn kunnen zij worden gerangschikt, terwijl aan de uiteinden groepen van overgang de bastaard-vormen van zekeren hartstocht of smaak aanduiden. Zijn de groepen op deze wijze opgesteld, dan werken alle, als zoovele raderen van een geheel, harmonisch te zamen. De theorie der associatie bestaat nu vooral in de kunst, om dergelijke serieën van passies te vormen en in beweging te stellen. De associatie

moet ten minste in haar midden dadelijk vijftig serieën tellen. Alle menschen, mannen, vrouwen en kinderen, treden in die serieën. Het doel der serieën is altijd het algemeen nut, de vermeerdering van rijkdom, de verfijning van de industrie, zelfs wanneer zij enkel het aangename meenen na te jagen. Let intusschen wel op, dat deze serieën moeten zijn: *a*. gecontrasteerd, met dien verstande, dat in den opgaanden en neêrdalenden vleugel en in het centrum als het ware contrasten (altijd binnen den kring van denzelfden hartstocht) kunnen worden geplaatst, contrasten van ouderdom, enz.; *b*. gerivaliseerd, inzooverre door de menigte schakeeringen allerlei wedijver en intrigue kan ontstaan, die tot exaltatie en tot enthousiasme in het werk kunnen leiden: en *c*. geëngreneerd, inzooverre alle serieën in elkander grijpen, een onderlinge samenhechting of verbinding moeten hebben, zoodat ieder individu gemakkelijk van de ééne serie naar de andere overgaat, en telkens om de twee uren in een verschillende serie kan gaan werken. Een geïsoleerde, op zich-zelf staande serie zou niets beteekenen. Hoe meer serieën kunnen gevormd worden, des te beter, want ieder individu heeft dan de kans om in veel serieën te kunnen werken en zeer veel dividenden te verdienen. In het algemeen berust bij deze orde van zaken alles op het groot aantal menschen, dat zich associeert. Begin daarom dadelijk de proef met driehonderd familiën. Zij die zeggen: het is reeds onmogelijk om drie gezinnen te vereenigen, en die daarom het plan verwerpen, begrijpen niet, dat juist het kleine getal een beletsel voor het goed gelukken is. Eerst bij het grooter aantal kunnen alle ongelijkheden en oneenigheden tot eigenaardige doeleinden worden gebruikt en geleid. Wat vroeger twist heette, wordt nu in de serie prikkel.

Deze serie is de grond-vorm van ons leven en werken op aarde. Zij is de hefboom van alles. De maatschappij en haar samenstel en haar arbeid regelt zich volgens de regelen en kringen der serie. Binnen haar omtrek heeft de productie, de distributie en het verbruik der rijkdommen plaats. In geen enkel opzicht kan de familie of het huisgezin, die kleinst denkbare vereeniging (‘mode familial ou morcelé’), de basis der maatschappij wezen. Neen, denk u alle huisgezinnen weg - zegt Fourier - en verdeel mannen, vrouwen en kinderen allen in die serieën[1)]. Laat voorts dan die serieën slechts haar eigen wetten van beweging volgen. Aan die serieën hebben noch Spartanen, noch Moraviërs, noch Herrnhutters, noch Jezuïeten in Paraguay, noch Owen gedacht. En toch komt op die wijze alléén de ware éénheid van

1) Zie Fourier, tome III, p. 36, ‘Dieu a dû composer sa théorie par de grandes masses, et notre politique est au superlatif d'absurdité, quand elle veut fonder l'accord des passions sur la réunion domestique la plus minime, comme celle d'une famille. Le mode familial ou morcelé est une méthode complicative et ruineuse, qui attache mille dégoûts à l'exercice de l'industrie, et n'assure le bénéfice qu'au mensonge et aux viles astuces.’

handeling tot stand, en wordt het individueel en algemeen belang te-zamen verzoend.

De passies worden zóó tot harmonie gebracht, en de sociëtaire vereeniging der hartstochten door de werking der attractie staat nu volkomen in verband met de harmonieën van het heelal. In zooverre is Newton slechts de voorlooper van Fouriers grootere ontdekking[1]. Onze aarde moet deze orde der serieën gaan verwerkelijken. Het wordt tijd. Na den eersten toestand van onschuld, waarin de menschheid heeft verkeerd, heeft zij moeten vertoeven in vier donkere sociale kringen of gordels ('*les lymbes sociales*'): den toestand der wilden, dien van het patriarchaat 'dien der barbaarschheid, en dien der beschaving. Dat ongeluk, dat afwijken van den goeden weg, is voor de maatschappij mogelijk geweest, omdat in het stelsel der beweging van de menschheid en van het heelal altijd tweederlei springveer is: de hefboom ten goede leidende tot harmonie, en de subversieve springveer die tot de vorming van familiën leidt[2]. Men zoekt thans den uitweg naar een zesde periode, om uit den laatsten gordel, dien der beschaving, te komen. Want meer en meer drukken de kwalen van dien donkeren tijd. Zij zijn thans negen in getal - '*les neuf fléaux lymbiques* - te weten: 1. armoede, 2. bedrog, 3. verdrukking, 4. moord en doodslag, 5. guurte van weder en klimaat, 6. verwekking van ziekten, 7. 'cercle vicieux', en dan als spillen: 8. algemeen egoïsme en 9. dupliciteit der maatschappelijke werking[3]. Elk dier negen kwalen bevat weder een menigte onderdeelen: zoo is de staats-schuld begrepen onder armoede; agiotage wordt in het bedrog gevonden; woeker en monopolie schikken zich onder de verdrukking; de verwoesting der bosschen wordt onder de zevende rubriek gebracht, enz. Alle publicisten en staats-wijsgeeren, met inbegrip van den besten, stel Montesquieu, hebben te-zamen geen middel gevonden, om de maatschappij van die negen kwalen te verlossen; allen weten slechts nieuwe namen voor oude geneesmiddelen te bedenken; het is altijd de oude opgewarmde kost, altijd een reeks palliatieven. De economisten vooral waren hier steeds op den verkeerden weg. Iets geheel nieuws had uitgedacht moeten worden. Dàt juist bedoelt de leer der associatie en der sociëtaire orde. Zij zal in tegenstelling van de negen kwalen, negen weldaden brengen, en deze zijn de volgende: 1. trapsgewijze ordelijk verdeelde rijkdom, 2. waarheid in de praktijk, 3. waarachtige waarborgen, 4. standvastige vrede, 5. goed in evenwicht zich bevindende weêrs-gesteldheid 6. algemeene quarantaine, 7. experimenteele wetenschap, en als

1) Zie Fourier, tome III, p. 64. 'Newton a préparé les voies au calcul de l'association, par la découverte de la théorie d'attraction matérielle'. Men herinnere zich ook hier het voortdurend beroep van Saint-Simon op Newton.
2) Zie Fourier, tome III, p. 36, zie ook tome V, p. 514.
3) Zie Fourier, tome III, p. 51. Vergelijk Victor Considérant, 'Destinée sociale', I, p. 67-68.

spillen: 8. collectieve en individueele filanthropie, en 9. éénheid der sociale werking. Dit alles zal door de nieuwe orde van dingen ontstaan. De uitweg, dien Fourier aanwijst, moet daarvoor worden ingeslagen; Owen's poging was maar een halve uitweg.

Fourier gaat thans verder betoogen, dat Engeland en Frankrijk er zulk een belang bij hebben, om deze nieuwe orde van dingen in het leven te roepen. Voor Engeland stelt hij in uitzicht het in cultuur brengen van Afrika, het behoud der voordeelen uit Hindostan, alwaar nu de Engelsche legers toch niet altijd zullen kunnen stand houden, en verder een gelukkig slagen der Noordpool-expedities. Drie-dubbele oogsten zullen in 't algemeen plaats vinden, als eens de weêrs-gesteldheid verbeterd is, en betere landbouw-methodes zullen zijn gebruikt[1)]. Fourier geeft zich hier reeds over aan den droom, dat de geheele bestaande huishouding en Staten-indeeling op aarde eens weggeruimd was, en 600.000 geassociëerde kantons (elk geassociëerd kanton op 1500 personen gerekend) of ‘phalanges d'harmonie’ over de oppervlakte der aarde waren uitgespreid. Blijkbaar gaat hij geheel-en-al droomen, wanneer hij in een lange uitweiding (noot A) ons gaat uitleggen, hoe door het in cultuur brengen der gansche aarde, door het in stand houden der bosschen, door verstandige ontginningen (zooals b.v. die van Tours), door het bebouwen der aarde, op eene wijze, alsof de geheele wereld aan ééne maatschappij van deelhebbers toekwam, werkelijk het klimaat zal verbeteren. Wij kunnen dan, volgens hem, even zoo goed gaan inwerken op de lucht als op de aarde[2)]. Niet meer ‘en simple’ maar ‘en composé’

1) Zie Fourier, tome III, p. 68. Hij wijst hier op de methode van von Fellenberg - over wien ook tome V, p. 598. Zie over Fellenberg ons boek: ‘Studiën op sociaal gebied’, 1877, p. 62-67, voorts de ‘Globe’, p. III, in 't nummer van 30 Mei 1826.

2) Zie Fourier, tome III, p. 94, 95. ‘Cette société tant vantée de la civilisation n'élève pas son atmosphère à moitié du raffinage possible. L'Italie est pleine de landes et de marécages; ses chaînes de l'Apennin sont effritées, ravagées depuis Gènes jusqu'en Calabre; la France est dans un désordre pire encore; la destruction de ses forêts détériore à vue d'oeil les climatures; elle bannit de Provence l'oranger, elle chasse à grands pas l'olivier et bientôt la vigne. Ce n'est pas ainsi que cultive l'ordre sociétaire: il distribue l'universalité des cultures comme si le globe entier appartenait à une seule compagnie d'actionnaires; il élève chaque canton, chaque province, chaque région, à un état de perfection combinée; il entrepend toutes les opérations générales de reboisement, irrigation et dessèchements, tous les travaux qui peuvent assainir, adoucir et raffiner l'atmosphère, soit locale soit générale. Dans cet état de choses, les régions au lieu de se communiquer des germes d'ouragans, n'échangent que des germes de zéphirs; les eaux et forêts sagement distribuées préviennent à la fois les excès de chaud et de froid: et le radoucissement général de température devient le fruit de cette perfection universelle de culture. L'atmosphère dans ce cas se trouve raffinée en degré *composé intégral* dit *surcomposé*, qui exige deux ressorts de perfectionnement, celui de *culture générale* et celui de *distribution judicieuse* des cultures. Nous ne connaissons en civilisation qu'un de ces moyens; nous savons cultiver, mais non pas distribuer les cultures que chaque province et chaque particulier répartissent confusément et sans aucun rapport avec les convenances de température. On place des champs sur des sommets ou conviendraient des forêts, puis des forêts dans une plaine apte à la culture des céréales; les trois quarts des sommets de chaînes sont dégarnis de bois, quoiqu'on sache fort bien qu'ils ont la propriété de carder les vents, d'en amortir les malignes influences; cardage d'autant plus utile, qu'il influe en inverse comme en direct: aussi voit on souvent après l'abattis d'une forêt des vignes gêler au vent, comme sous le vent du rempart qu'on à détruit’.

gaan wij arbeiden. Alles zal op de aarde fijner, hooger en veredeld worden. Dieren en planten zullen zich overal acclimatiseeren. De nevelen en de mist zullen tot zelfs in Amsterdam ophouden. Het ijs aan de polen zal smelten, waardoor alle Noordpool-expedities kinderspel zullen worden.

Wij zijn nu genaderd tot de '*Prolégomènes*': het stuk dat een acte van beschuldiging moet bevatten tegen de onzekere wetenschappen.

Het bestaat uit drie beknopte uitéénzettingen ('notices') benevens aanhangsels. - De eerste dier '*notices*' houdt zich bezig met de algemeene beginselen. Fourier constateert daarin, dat de studie van den mensch, de grondslag van alle maatschappelijke stelsels, toch eigenlijk ontbroken heeft; geen der wetenschappen heeft dus den mensch kunnen verklaren[1)], en daar de ware studie werd verwaarloosd, kwam kwakzalverij in haar plaats. De geleerden (en hij noemt hier b.v. Condillac) kunnen ten opzichte van het maatschappelijk vraagstuk slechts worden verdeeld in afwachters en in verduisteraars (expectanten en obscuranten). Toch zouden de geleerden, wanneer zij slechts hun eigen voorschriften en lessen eerlijk hadden opgevolgd, misschien nog wel tot eenigen bevredigenden uitslag zijn gekomen. Maar zij hebben zelfs hun eigen lessen in den wind geslagen. Fourier bewijst dit, door twaalf van hun eigen aforismen eens van naderbij te bezien[2)]. Elk van

1) Over de economisten, zie Fourier, tome III, p. 118, 119.

2) Deze twaalf aforismen zijn de volgende, zie Fourier, tome III, p. 130: '1°. Explorer en entier le domaine de la science, et croire qu'il n'y a rien de fait, tant qu'il reste quelque chose à faire. 2°. Consulter l'expérience et la prendre pour guide. 3°. Aller du connu à l'inconnu par analogie. 4°. Procéder par analyse et synthèse. 5°. Ne pas croire la Nature bornée aux moyens à nous connus. 6°. Simplifier les ressorts dans toute mécanique matérielle ou sociale. 7°. Se rallier à la vérité expérimentale. 8°. Se rallier à la nature. 9°. Garder que les erreurs devenues des préjugés, ne soient prises pour des principes. 10°. Observer les choses que nous voulons connaître et non pas les imaginer. 11°. Eviter de prendre pour raisonnement l'abus des mots qu'on n'entend pas. 12°. Oublier ce que nous avons appris, reprendre nos idées à leur origine, et refaire l'entendement humain'.

die lessen had, zoo zij trouw en cordaat was opgevolgd, reeds tot verbetering geleid. Maar nimmer heeft men de eigen spreuken, die men verkondigde, waarachtig nageleefd. Het misbruik der woorden (zie n°. 11) heeft vooral sterk gewerkt. Men sprak van rechten van den mensch, en hield met zekeren ophef aan de arme lieden de schoone namen: vrijheid en onvervreemdbare burger-rechten voor, terwijl de behoeftige in de eerste plaats werk en dus het 'recht op arbeid' noodig had. Kortom: men heeft geen uitweg gevonden om uit de donkere sociale cirkels ('lymbes obscures') te geraken. De zeer donkere sociale cirkels zijn, volgens Fourier, de derde, vierde en vijfde, te weten: het patriarchaat, de barbaarschheid en de beschaving. De tweede (de toestand der wilden) en de zesde (de waarborg-toestand) zijn eenigszins gemengde cirkels, met veel kwade, maar ook enkele goede kentee-kenen. Om uit de zeer donkere cirkels te ontkomen, waren er niet minder dan twaalf uitwegen, die door de geleerden hadden moeten zijn ontdekt, doch die in geen enkel opzicht door hen zijn gevonden[1)]. De ware kracht en moed om door te denken heeft ontbroken. Elk van die twaalf uitwegen heeft dan nog bijzondere onderdeelen, maar ook die zijn verwaarloosd. Zoo heeft men het 'régime sociétaire' niet bereikt, en mist men de voordeelen die het zou aanbrengen[2)].

De tweede *notice* moet nog nader aantoonen, dat de wijzen en geleerden hun eigen lessen niet hebben weten in praktijk te brengen. Fourier gaat dit aanwijzen, door zijn denkbeelden toe te passen op twee questies uit den toestand der beschaving: de vrijheid en den handel, questies die goed opgevat tot de zesde periode (het waarborgs-tijdvak) hadden kunnen leiden. - Het begrip van

1) De twaalf uitwegen zijn de volgende, zie Fourier, tome III, p. 142: (*a.* sept voies de génie.) 1°. Le doute méthodique, et par suite la contradiction systématique. 2°. L'exploration intégrale et par suite l'écart absolu. 3°. L'algèbre sociétaire ou calcul de la vérité supposée. 4°. L'association agricole. 5°. L'affranchissement gradué. 6°. La concurrence véridique et réductive. 7°. Le garantisme successif. (*b.* cinq voies de contrainte.) 8°. La perquisition forcée. 9°. L'affranchissement composé. 10°. La conquête composée. 11°. Le monopole composé. 12°. La conquête simple intégrale'. Op een latere plaats, tome IV, p. 142, noemt hij daarbij als overgangen nog de twee uitwegen: 'l'utopie sociétaire en l'architecture sociétaire'.

2) Onder de voordeelen gaat hij nu vooral even de aandacht vestigen (zie tome III, p. 149, 150) op de *quarantaine* tegen besmettelijke ziekten, op de *wegen* ('tout canton en Harmonie a ses grandes et petites routes, ornées comme nos allées de parterre, garnis de trottoirs, avec ombrages continus, bassins et massifs de fleurs, colonnes d'indications, etc.'), en op het goede *kadaster*, kadaster van de geheele wereld, ook van de zeeën.

vrijheid is eigenlijk, volgens Fourier, nooit goed ontleed en bestudeerd: men is bij den naam blijven stilstaan. Zelfs mannen als Aristoteles hebben het probleem zoo oppervlakkig nagegaan, dat zij aan de bestendiging der slavernij geloofden. Vooral bij het vraagstuk der vrijheid is het noodig te onderscheiden tusschen een eenvoudige beschouwing, die uit den aard der zaak éénzijdig is, en een bestudeering van alle kanten: een samengesteld en volledig onderzoek. Inderdaad zijn er drie trappen van vrijheid. Allereerst de eenvoudige of lichamelijke vrijheid. De sociale vrijheid is hier nog niet verkregen. Het is het lot van den armen man die een zeker klein inkomen heeft: het strikt noodige. Hij heeft lichamelijke actieve vrijheid, omdat hij niet tot het werk verplicht is, zooals de arbeider, die geen inkomen heeft. Doch zijn passies kunnen geen werkkring of speelruimte vinden, geen vlucht of vaart nemen. Hij moet blijven staan vóór allerlei deuren: vóór de poort van de opera, vóór den ingang der restauratie; hij heeft geen geld, om zich eenige weelde of fantasie te veroorloven. Na die eenvoudige vrijheid komt de in twee richtingen saâmgestelde vrijheid: d.i. de vorige vermeerderd met sociale vrijheid, een toestand waarin de passies zich wel kunnen ontplooien. Zóó is de positie der wilden; zij hebben allerlei genot en vele oorspronkelijke rechten; hij, die tot den stam der wilden behoort, beraadslaagt zelfs even goed over vrede en oorlog, als bij ons een minister. Toch is hun vrijheid, hoe schoon ook, niet in overeenstemming met het algemeen doeleinde der maatschappij: namelijk met productieven arbeid. Arbeid ligt buiten hun gezichtskring. Dit laatste wordt eerst verwerkelijkt in den derden trap der vrijheid, te weten: de volledig samengestelde vrijheid (‘liberté composée convergente’), waar de vorige eigenschappen der vrijheid verbonden zijn aan aangename productieve industrie. Dit is de ware vrijheid, de bestemming en roeping van onze maatschappij, zooals zij door middel der serieën van passies tot uitdrukking komt. Let wel op, dat die waarachtige vrijheid niets te maken heeft met gelijkheid: het wezen van een serie onderstelt juist ongelijkheid en wedijver tegen elkander, en de springveeren van zulk een serie zijn juist de passies der verscheidenheid. Van dat alles hebben de wijsgeeren en geleerden echter tot nu toe niets begrepen. De wijzen der beschaving hebben er zelfs niet aan gedacht, dat, wanneer men aan de wilden hun rechten ontnam, men hun daarvoor een *schadeloosstelling* moest geven. In den toestand der wilden toch is men in het bezit der zeven natuurlijke rechten: het vruchten-plukken, het weiden van 't vee, het visschen, het jagen, de bevoegdheid om de verbindingen in eigen kring aan te gaan, het onbekommerd leven, en het recht van roof op de buitenwereld, voorzooveel zij buiten de maatschappij der wilden leeft. Wel is waar hebben de vrouwen geen deel aan dit alles, maar voor het overige is het lot der wilden bijna benijdenswaard. Het vormt een fier leven, zonder vrees en zorg voor den dag van morgen. Toen nu de beschaving hen ging berooven van die natuurlijke rechten, had zij uit den aard der zaak, als indemniteit

der zeven verloren rechten, aan de menschen minstens even groote onbezorgdheid en zekerheid voor de toekomst moeten geven. De beschaving had dus voor een ieder harer leden het behoorlijke *minimum van voedsel, kleeding en huisvesting*, evenredig aan de verschillende rangen der menschen, moeten verleenen. Doch ziedaar: onze beschaafden hebben, in plaats van de indemniteit van dat minimum, slechts eenige droombeelden en snoeverijen - als daar zijn de ijdele trots om zich in het politieke vrij te mogen wanen, of het belachelijk vóórrecht om onder de heerschappij van een grondwet te leven - weten te bedenken. Deze onnoozele zaken verheffen zij dan, alsof het waarlijk wat beteekende[1)], alsof vrijheid zonder den waarborg van het minimum iets ter wereld waard was. Goed opgevat had het begrip van vrijheid kunnen leiden tot het zesde tijdperk: het waarborgs-tijdperk; nu is het een zeepbel en nog daarbij een zotte beleediging aan het adres der arme klassen. Want ook *het recht op arbeid*, het éénige recht dat iets zou beteekenen voor de armen, wordt zóó ontkend. Het recht op arbeid had in de plaats moeten komen van vier natuurlijke rechten: jagen, visschen, weiden, plukken, en ieder mensch had dan ook de bevoegdheid moeten hebben tot de maatschappij te zeggen: ik ben op deze aarde geboren, ik vraag toegang en opneming in alle werken, die er worden verricht, ik vraag den waarborg, om van de vruchten van mijn arbeid te genieten, en ik eisch als ‘avans’ de noodige werktuigen en gereedschappen om dien arbeid te doen, en voorts voedsel in plaats van het recht op diefstal, dat de natuur mij gaf[2)].

Wat van de vrijheid geldt, geldt nog meer van den handel. Hier in het stuk van den handel is thans de volkomenste anarchie op te merken. Men schermt thans met het begrip van handelsvrijheid en maakt de handelaars vrij van alle banden, maar de andere leden der maatschappij zijn op hun beurt niet vrij, om de handelaars al of niet te gebruiken. De eenzijdige vrijheid is hier een bron van wanorde. De verbruiker is de speelbal van den verkooper geworden. Kooplieden, agioteurs en Joden verspreiden nu vrijelijk hun leugens, teisteren de maatschappij, en worden gevleid door de sofisten. De handel wekt daarom te-recht verachting op. Wat had men integendeel moeten doen? Men had in den handel, die te vergelijken is met het bloed van het maatschappelijk lichaam, vooreerst oprechtheid en waarheid moeten brengen, en in de tweede plaats de kiemen van associatie, die in den handel werkelijk worden gevonden, daarin moeten op-

1) Zie vooral Fourier, tome III, p. 170, 171. ‘Pour indemniser un civilisé de la perte des sept droits, nos publicistes lui garantissent quelques rêveries et gasconades, comme l'orgueil du beau nom d'homme libre, et le bonbeur de vivre sous la Charte. Ces niaiseries, qui ne méritent pas même le titre d'illusions, ne sauraient satisfaire un salarié qui voudrait avant tout manger à son appétit, vivre joyeux, insouciant, chasseur, pêcheur, calabeur et voleur comme le sauvage’.

2) Zie Fourier, tome III, p. 180.

merken en versterken. Men heeft niets daarvan gedaan. Sinds de handel met Indië is ontstaan, is men daarentegen in het groot gaan stelen `en liegen. De handel heeft zich tegenover de industrie gesteld. De brandkast van den bankier en koopman is het zwaarte-punt der wereld geworden[1]. Toch neigt de handel reeds eenigszins ten val. De vrucht wordt rijp, zij overleeft zich zelve[2]. De geleerden hebben dit niet begrepen en niet ingezien, dat de handel slechts een fase is van den loop der beschaving, en wel een fase van terug-gang. De handels-geest en het monopolie ter zee zijn de kiem en spil van dien achteruitgang, die geheel ten val komt door de ‘maitrises exclusives’ en de *handels-feodaliteit*. Dan is de inéénstorting van den toestand der beschaving dáár en het waarborgs-tijdperk zal beginnen. De gang van zaken had nu, bij het behandelen van het probleem van den handel, deze moeten zijn, dat men in den handel alles tot een overgang naar die zesde periode (het waarborgs-tijdperk) had moeten leiden. De economisten hadden er zich op moeten toeleggen, om den handel te hervormen; men had van regeeringswege maatregelen tegen de agioteurs moeten nemen[3] en het gouvernement had niet moeten schromen, telkens tusschenbeide te komen, gelijk het te recht zorgt voor goede maten en gewichten en voor de munt. Trouwens het voorbeeld van Napoleon, die door agioteurs ge-

1) Zie Fourier, tome III, p. 204. ‘Le coffre-fort est tout-puissant en civilisation: aussi avons-nous vu que le congrès d'Aix-la-Chapelle n'osait rien décider avant l'arrivée de deux banquiers attendus’. Zie ook over de ‘décimateurs d'avenir’ p. 205.
2) Fourier noemt 36 karakter-trekken van den handel, waarin elk, volgens hem, weder in meer onderdeelen kan worden verdeeld. Zie de tabel, Fourier, tome III, p. 219. Die karakter-trekken zijn: ‘1. La duplicité d'action. 2. L'estimation arbitraire. 3. La licence de fourberie. 9. L'insolidarité. 5. La distraction de capitaux. 6. Le salaire décroissant. 7. L'engorgement factice. 8. L'abondance dépressive. 9. L'empiétement inverse. 10. La politique éversive. 11. L'engourdissement ou discrédit. 12. La monnaie fictive individuelle. 13. La complication fiscale. 14. Le crime épidémique. 15. L'obscurantisme. 16. Le parasitisme. 17. L'accaparement. 18. L'agiotage. 19. L'usure. 20. Le travail infructueux. 21. Les loteries industrielles. 22. Le monopole corporatif. 23. Le monopole fiscal ou régie 24. Le monopole exotique ou colonial. 25. Le monopole maritime brut. 26. Le monopole féodal ou castique par concentration. 27. La provocation. 28. La déperdition. 29. L'altération. 30. La lésion sanitaire. 31. La banqueroute. 32. La contrebande. 33. La piraterie. 34. Les maximations, requisitions. 35. L'esclavage spéculatif. Négres. 36. L'égoïsme général’.
3) Fourier prijst hier - tome III, p. 223 - de maatregelen, die graaf Wallis: de Oostenrijksche minister van financiën, in 1811 tegen de agioteurs op de beurs te Weenen nam. Zie ook over de financieele politiek van graaf Wallis: Pertz ‘Leben des Freiherrn von Stein’, Band II, p. 542 en 554.

vallen is, had de regeeringen waakzaam moeten maken. Het onderwerp was een derzulke, die geheel-en-al tot den kring der Staats-zorg behooren.

De derde *notice* behelst een blik op de toekomst. Het is een toepassing van Fourier's leer op enkele tot nu toe verwaarloosde questies, en wel een toepassing in de veronderstelling, dat de fase der beschaving voorbij is. Het is een voorstelling der leer van de twaalf passies en der drie brandpunten van de weelde, van de groepen en van de serieën. Geheel die leer der passies lost zich dan op in de theorie der *Attractie*. Want de attractie is het orgaan der sociale samenstelling en der goddelijke openbaring. Op zeven manieren werkt hij hier tusschen God en den mensch: zij is het kompas van den permanenten goddelijken wil, zij vormt de economie van het maatschappelijk mechanisme, zij is de liefelijke band van samenwerking tusschen den Schepper met de schepping, zij is een verbinding van het nuttige met het aangename, zij maakt alle maatregelen van dwang overbodig, zij beloont en straft op collectieve wijze, zij vereenigt natuur en rede. De attractie is in de handen van God een tooverstraf, die door liefde en genoegen doet verkrijgen, wat de mensch nu slechts met geweld weet te bekomen. Zij vervormt de verrichtingen, die den meest stuitenden afkeer opwekken, in waarachtig genot. Wat staat meer tegen dan de zorgen, die men aan een pasgeboren kind moet wijden, dat altijd schreeuwt, onbegrijpelijk dom schijnt, en met onreinheden telkens zich bezoedelt? En door een enkelen zachten drang vervormt nu God die zoo onverkwikkelijke lasten en moeiten tot een liefderijk en zalig genoegen. Hij geeft aan de moeder attractie der passie voor die onreine werkzaamheden, en dadelijk wijkt de best gemotiveerde afkeer en is het genot dáár[1)]. De attractie tot het werk wordt nu in de geheele schepping gezien: door haar bouwen de bevers hun verblijven, werken de bijen aan den honig, zijn de mieren altijd bezig. - En ziedaar: de arbeid, die het genot moest uitmaken ook voor den mensch, is in het algemeen voor hem een straf, zoodra hij de vrijheid meent veroverd te hebben. Het volk in den toestand der beschaving haakt slechts naar werkeloosheid, luieren en niets-doen. Ons leven, dat een aanéénschakeling van actieve genoegens moest wezen, waaruit tegelijk groote rijkdommen konden voortspruiten, is, door het ontbreken van het ‘régime’ van aantrekkelijken arbeid, een maatschappij van galei-slaven geworden, waaruit slechts enkelen aan het werk weten te ontsnappen, die zich dadelijk coaliseeren, om te-zamen geen hand meer uit te steken. De groote overige massa haat nu die enkelen met jaloerschen wrevel; weldra ontstaan de revolutionnaire gistingen en treden al de woelgeesten op, die het volk beloven gelukkig, rijk en niets-doende te maken, en die, als zij door een of anderen omkeer of omverwerping er op hun beurt boven op zijn gekomen, de menigte even goed knevelen en gebonden houden, om zich zelven in de positie van

1) Zie Fourier, tome III, p. 246.

niets-doeners te handhaven of zich tot directeuren der arbeidende klassen te laten benoemen, hetgeen op hetzelfde neêrkomt. Aldus is de toestand in onze maatschappij, terwijl een goed ingerichte en geregelde attractie alles ten goede zou wijzigen. Doch in plaats van die thans overal bedwongen kracht der attractie te bestudeeren, en de gevolgen er van te berekenen, houdt men zich veel liever bezig met constituties en grondwetten te knutselen. En wat is de vrucht van de meest opgehemelde van al die constituties: van de Engelsche? Dat alléén de hoofdstad van dat land 115,000 bedelaars, vagebonden, schurken en haveloozen bezit, en dat een jaarlijksche toelage van 110 millioen aan de behoeftigen niet belet, dat het land krioelt van arbeiders zonder brood en werk, die dan bij duizenden het land verlaten. - Zonder de attractie zou bovendien de geheele schepping, ja God zelf, voor ons onverklaarbaar zijn. God zou voor ons de duivel wezen[1)]. De drie beginselen, waarop het heelal berust: God (het actieve en bewegende beginsel), de materie (het passieve en bewerkte beginsel), en de mathesis (het onzijdige en arbitreerende beginsel) zouden in botsing komen. Doch neen, geheel de schuld is aan onzen kant. Wij hebben de gedachte der attractie niet begrepen; de weldaad, die daar voor ons lag verholen in het gansche heelal, hebben wij veronachtzaamd en over het hoofd gezien. De zeven manieren van haar werking hebben wij niet nagegaan en ontleed; het is alsof wij het onbehoorlijk rekenden te-gelijk de waarheid en de rijkdommen te beminnen. Wij beroemen ons haast op onze eigenzinnigheid, om de attractie niet als middel te willen gebruiken, om ons lijnrecht tegenover de aantrekking onzer hartstochten te plaatsen; en wat is het resultaat? Sinds Voltaire's dood kunnen dit als tropeeën der maatschappij worden beschouwd: materialisme, atheïsme, revolutionnaire beroeringen, schaamtelooze politiek, antireligieuse staatkunde[2)], handels-bederf, monopolie ter zee, verdriedubbeling van belastingen, decimeering van de toekomst, toeneming der vier pestziekten, en achteruitgang van het klimaat.

Fourier tracht dit leerstuk der attractie nog nader uit te werken, en zich vasthoudende aan de lijnen en koorden, die hij op aarde eerst heeft vastgemaakt, gaat hij nu in duizelingwekkende vaart de lucht in. Zich baseerende op de verschijnselen van attractie op aarde: - het rendier is bestemd, om op sneeuwvelden en ijs

1) Zie Fourier, tome III, p. 264 ‘Il serait l'équivalent de l'être fictif que nous nommons Diable, car on peut défier à l'esprit infernal, si on lui donne le globe à administrer, d'inventir pour torturer et avilir le genre humain, plus de férocité et de brutalité qu'on n'en voit dans l'état sauvage, plus de persécution qu'on n'en voit dans l'état barbare, plus de perfidie qu'on n'en voit dans l'état civilisé et patriarcal, enfin, plus de pauvreté et d'avilissement, que n'en éprouve l'espèce humaine dans ces trois sociétés’.

2) Hiertoe rekent hij den handel in negers, het dulden der Turksche wreedheden, en het toelaten der Joodsche kwaadwilligheid. Zie Fourier, tome III, p. 303.

te leven, het heeft dus geen attractie voor de met bloemen bezette weidevelden van ons klimaat; al brengt men de bijen, honderd mijlen ver over zee, op een naakte rots of op dor zand, waar zij geen bloem kunnen vinden, toch zullen zij de attractie voor de bloemen behouden: - zich baseerende op dergelijke voorbeelden, gaat hij na, of in onze zucht naar zielsverhuizing en onzen trek naar onsterfelijkheid een kern van waarheid is. Hij meent van ja, en behandelt nu de onsterfelijkheidsleer en de geestenwereld; hij wil een brug slaan, die de geestenwereld met de onze verbindt, en meent dat het ook in het belang der aan de aarde afgestorvenen is, wanneer wij het 'sociétaire régime' schielijk op aarde vestigen.

Spoedig brengt Fourier ons echter op aarde terug, en bepaalt hij onze aandacht op de voordeelen, die kunstenaars en geleerden bij de sociëtaire orde van zaken zullen verwerven. Dezen zullen ontzettende rijkdommen kunnen bekomen, daar ieder geassociëerd kanton - als 'Phalanx' georganiseerd - jaarlijks een kleine belooning aan den kunstenaar of geleerde, die iets van belang geproduceerd heeft, zal toewijzen. Die belooning zal dan, daar elk der b.v. 500,000 'Phalanxen' (met 1500 personen elk) ze betaalt, zeer groot blijken. Elke Phalanx kan daartoe het voorstel doen, de gewestelijke administratie moet het onderzoeken, een stemming der Phalanxen heeft plaats, en het opperbestuur van Constantinopel vaardigt dan het bevel tot betaling uit. De kunstenaars en geleerden zullen dan rijkdommen bekomen, die thans alleen het deel der agioteurs zijn. In plaats van de hommels zullen ook de bijen wat verkrijgen[1)]. De geleerden en kunstenaars moeten slechts niet bang zijn rijkdommen te verlangen. Bij dat alles zal een algemeene taal voor de geheele aarde misschien noodig zijn, en de Fransche taal wellicht voorloopig daarvoor aangewezen worden[2)]. - Maar niet alleen de geleerden en kunstenaars, ook de vorsten zullen bij uitstek hun baat vinden bij de nieuwe sociëtaire orde. Een groep van nieuwe bestuurs-kringen, regeerings-posten van Phalanxen of van het veelvoud van Phalanxen, zal noodig blijken, daar de nieuwe orde - die voor haar samenwoningen in één paleis tevens groote ruimten met bosschen, weide-velden en vijvers behoeft - colonisaties bij de vleet zal uitzenden. Voor een colonisatie is altijd noodig een geheele Phalanx, en nieuwe schepters zullen zóó te verdeelen zijn. Australië, Afrika met Madagascar, en Amerika kunnen aan een overvloed van vorsten een bestuur geven. Een zeer groote schaal van vorstelijke waardigheden, op-

1) Zie Fourier, tome III, p. 360. Men herinnere zich ook het gebruik dat Saint-Simon van den term 'maatschappelijke hommels' heeft gemaakt: zie hierboven pag. 57.

2) Bij zijn uitéénzetting van éénheid der taal brengt hij ook steeds ter sprake zijn denkbeelden over éénheid van maten, gewichten en munten; slechts wil hij, dat de indeeling van het decimale stelsel vervangen worde door een berekening met het cijfer 12. Zie ook Fourier, tome IV, p. 586 en VI, p. 292.

klimmende naarmate meer Phalanxen worden bestuurd, wordt door Fourier opgesteld. De ‘unarque’ heeft één Phalanx, de ‘duarque’ 3 à 4, de ‘triarque’ 12 Phalanxen onder zich, totdat alles zich concentreert in den ‘omniarque’ te Constantinopel[1]. Ook de vrouwen kunnen natuurlijk deze souvereiniteits-rechten erlangen.

Fourier eindigt dit onderdeel met de betuiging, dat het de taak van de liberalen had moeten zijn dat alles voor te bereiden. In de handelingen van die staatkundige partij echter ziet hij (en aardig is hier de overeenkomst met Saint-Simon) slechts uitingen van valsch liberalisme. Zij weten slechts de regeering te dwars-boomen en onmogelijk te maken, terwijl het hun taak had moeten wezen, een industrieel stelsel toe te passen, dat ieder burger rijk had kunnen doen worden[2]. Trouwens waarachtig

1) Zie Fourier, tome III, p. 376. Zijn tabel is als volgt:

Octave des Souverainetés d'Harmonie.

Titulaires environ			**régissant Phalanges**
2,985,984	1	Unarques ou Barons	1
995,328	2	Duarques ou Vicomtes	3 ou 4
248,832	3	Triarques ou Comtes	12
82,944	4	Tetrarques ou Marquis	48
20,736	5	Pentarques ou Ducs	144
6,912	6	Hexarques ou Caçiques	576
1,728	7	Heptarques ou Rois	1,728
576	8	Octarques ou Soudans	6,912
144	9	Ennéarques ou Califes	20,736
48	10	Décarques ou Empereurs	82,944
12	11	Onzarques ou Césars	248,832
3	12	Douzarques ou Augustes	995,328
1		Omniarque	2,985,984

Frankrijk behoort tot de 9de klasse: de Ennéarques. Wat een uitkomst zijn al deze schepters voor de grooten en ministers, zegt Fourier, b.v. voor een Godoï en dezulken! zie III, p. 369.

2) Zie Fourier, tome III, p. 389. ‘Jusque là, insistons sur les principes du vrai libéralisme si peu connus: enricher tout le monde sans spolier personne; réformer le système industriel sans déplacer aucun fonctionnaire administratif, sans s'ingérer en aucune manière dans les opérations de l'autorité établie. Ces deux principes sont tout à point l'opposé du système de nos soi-disant libéraux, qui, loin de savoir enricher le peuple, ne savent pas s'enrichir eux-mêmes, et ne tendent à la fortune que par des voies qui portent ombrage à l'autorité.’

liberalisme of vrijheid is er niet, zonder het proportioneele minimum voor een ieder. Maar de geest des tijds schijnt niet aan het minimum te denken, en wat den arbeid betreft alléén de handel wordt geprezen, zooals Adam Smith reeds leerde[3]. Voorts heerscht overal het egoïsme[4]. De valsche wetenschappen vieren haar triomf.

3) Zie Fourier, tome III, p. 433. 'Peu importe à l'esprit mercantile qui doit, selon Smith, faire de la religion un objet de commerce,' etc.
4) Fourier, tome III, p. 443, 444. 'L'égoïsme envahit de toutes parts le domaine social. Jadis la Chrétienté, dans ses croisades, commit de nobles fautes pour conquérir des monuments religieux: aujourd'hui elle ne s'émeut pas même pour les individus; elle ne voit dans le massacre des Chrétiens qu'un champ de spéculation mercantile; et pour le profit des marchands on déclare légitime un Visir Ellatsch-Salib, fumant sa pipe sur le cadavre des prélats Catholiques pendant et après leur supplice; un Békir-Pacha, faisant saler les oreilles, langues et nez, qu'il a fait couper à des Chrétiens sans armes, dénoncés par les Juifs; puis remplissant de ces horribles trophées des sacs, pour les envoyer à l'impérial tueur d'hommes. Et c'est dans la patrie de Saint-Louis, du fier Chrétien, que ces atrocités sont légitimées! Tel est le résultat de l'esprit mercantile et des abus de libéralisme. Ils ont frappé la politique de petitesse et de terreur: tout est sacrifié à des craintes exagérées, à des duperies qui ne tendent qu'a garantir aux Anglais l'Indostan; et quand la philosophie n'aurait d'autre sort que d'avoir par ses fausses mesures paralysé les anciennes idées d'honneur, d'avoir détruit toutes les vertus sociales en prétendant les perfectibiliser par le trafic et le libéralisme, c'en serait assez pour lui prouver le vice de ses doctrines, et la nécessité d'abandonner une carrière qui va devenir de plus en plus épineuse pour elle.'

Toch wanhoopt Fourier nog niet. Wel hebben de onzekere wetenschappen bijna alles bedorven, maar de ware exacte wetenschap, '*la mécanique sociale*', zal toch veld winnen. De beelden der valsche goden zullen wankelen op hun voetstukken, en de dienst van den waren God zal beginnen. De heilige Augustinus begreep dit in zijn tijd. Dat Parijs nu aan den nieuwen maatschappelijken Augustinus het leven geve![1)].

Wij bevinden ons thans vóór de '*Cis-légomènes*', waarin Fourier zich niet meer wendt tot de geleerden alléén, maar tot alle lezers, om hun een blik te gunnen op zijn 'théorie mixte' of speculatieve studie der associatie.

Betreurende, dat er geen meêsleepende roman is geschreven over de voordeelen en geriefelijkheden der associatie, zooals hij die opvat, gaat hij in een kort begrip ('quatrième notice') aantoonen, hoezeer in het stelsel, dat hij heeft ontdekt, het wonderbaarlijke element aan zuiver rekenkundige vraagstukken zich huwt. - Wederom wordt eenigszins uitvoerig stilgestaan bij al hetgeen wordt uitgewonnen en als winst verkregen, wanneer 300 gezinnen vereenigd worden in één gebouw, waar zij tot verschillenden prijs

1) Fourier noemt hier Parijs. Hij bestrijdt overigens telkens uit al zijn macht de valsche stelling, dat alles voor Frankrijk uit Parijs moet komen, zie tome III, p. 429: 'Les Français ne peuvent revenir de leur étonnement, quand ils voient quelqu'un de leurs concitoyens rebelle au principe *Gniak Paris, Gniak Paris*.' Evenzeer kant hij zich aan (zie tome III. p. 407) tegen de ijdelheid, waarmede de Franschen zich '*la grande nation*' noemen. Later (zie tome VI, p. 378) bestempelt hij Parijs met den naam van het moderne Babylon.

huisvesting en voedsel kunnen vinden. Hij bouwt het ééne groote gebouw, met zijn verwulven, galerijen en verwarmde gangen, met zijn overdekt binnenplein (het Palais Royal is met al zijn heerlijkheden nog zoo open en tochtig!), met zijn ruimte om een geheele 'Phalanx' te herbergen, reeds in omtrek voor ons op. Even stipt hij aan, hoezeer zulk een wijze van leven in een groot gebouw, met gezamenlijken arbeid, gemakkelijk maatregelen doet nemen tegen brand of besmetting. In dat opzicht heeft men allerlei negatieve voordeelen, men spaart zich allerlei onnoodig werk uit[1)]; men behoeft niet bang te wezen voor diefstallen. In den toestand der beschaving verlamt de vrees voor de dieven, de angst om iets te verliezen, onzen arbeid: men plant dus niet genoeg aan, omdat men niet alles kan bewaken, verwaarloost enkele cultures, en mist op die wijze b.v. de genoegzame hoeveelheid suiker, die zoo hoog noodig was voor het voedsel der kinderen[2)] en voor het dagelijksch vruchtenbrood, dat ons brood moet vervangen[3)]. De positieve voordeelen der vereeniging zijn echter uit den aard der zaak de voornaamste, vooral wanneer niet één, maar zeer vele springveeren bij den arbeid gaan werken ('mode puissanciel'). Dat alles wordt door Fourier toegepast op den wijnbouw, op het fokken van paarden, op de veeteelt, alsmede op geheel de levens-wijze van de menschen in het groote gebouw. Dáárin zullen zij - vooral wanneer de geheele aarde als het ware met 500,000 van dergelijke gebouwen is overdekt - rijke tafel, genot van de opera, gebruik van omnibussen, enz. en nog daarbij veel rente van hun geld hebben.

Het *huwelijks-leven*, zooals wij dat kennen met den band voor het gansche leven, zal echter in die nieuwe orde van zaken geheel-en-al verdwijnen. Fourier begrijpt, dat hij met groote voorzichtigheid dit critieke vraagstuk moet behandelen. Hij zegt, dat wat hij voorstelt eerst na twee generaties zal kunnen worden ingevoerd, wanneer men gewend is geworden aan de algemeene regelen der nieuwe orde van zaken. Voorloopig moet men zijn voorstellingen hierover slechts beschouwen als een hypothese, als een toestand, die b.v. op de planeet Herschell wordt verwerkelijkt. Toch moet de schroom, waardoor men er voor terugdeinst het onderwerp te behandelen, allengs verdwijnen. Die huivering, om

1) Zie Fourier, tome IV, p. 23. 'Distinguons d'abord le bénéfice négatif qui consiste à produire sans rien faire, plus qu'un civilisé qui, en travaillant à force de bras, fait souvent moins que rien; jugeons-en par les murs de clôture; si le vol n'existait pas, si les troupeaux étaient, comme en Harmonie, si bien gardés et escortés de chiens, qu'il n'y eût besoin que de faibles haies pour la démarcation, ou même d'un 'cordeau' gardé par le chien, l'on se passerait de murs de clôture; on épargnerait les frais de construction et d'entretien de ces barricades. Elle sont donc travail superflu, comparativement à l'orde sociétaire qui n'en a aucun besoin.'
2) Zie Fourier, tome IV, p. 18 en 19.
3) Zie Fourier, tome IV, p. 18-21.

het vraagstuk der liefde in zijn vollen omvang te bespreken, zal overigens ophouden, wanneer men inziet, dat, indien men de ééne groote hoofd-passie der liefde verzwakt of vervalscht, de andere drie affectieve hoofd-hartstochten, die met de liefde als het ware ééne groote groep vormen - vriendschap, eerzucht en familiezin[1] - noodzakelijkerwijze een verkeerde plooi krijgen, buiten het spoor geraken en niet tot haar recht komen. Men kan bij het behandelen der questies van de samenleving het machtig element der liefde niet buiten rekening laten. Trouwens het leven wreekt zich bitter en wreed over onze bekrompen zienswijze, die de liefde enkel eene bespreking in de romans waardig keurt. Wat toch is het geval? Zoowel uit het oogpunt der politiek, als uit dat der zedelijkheid en uit dat van den godsdienst, wordt onder de heerschappij van het huwelijk - waarbij alle buiten het huwelijk vallende questies der sexueele betrekkingen eenvoudig-weg worden geïgnoreerd - niets dan verwarring gesticht, en tal van raadselen ons aangeboden. De politiek staat wankel, nu zij tot grondslag van al de bestaande verhoudingen onder de menschen het huwelijk of liever het huisgezin heeft genomen. Op die wijze toch heeft de staatkunde geen waarheid tot basis, daar in het huwelijk voor het meerendeel slechts dwang of schijn heerscht. De man houdt zich in den regel niet aan de banden door het huwelijk hem opgelegd. Hij zoekt nieuwe verleidelijke koorden buiten het huis, vormt zich haast een serail[2] als hij kan, en de vrouw gaat ook haar weg. Dit is zoo waar, dat men als rechts-regel heeft moeten stellen, dat het onderzoek naar het vaderschap verboden is. Maar juist daarom is het huisgezin voor den Staat een broze basis. En wat het motief der zedelijkheid betreft, Fourier acht het huwelijk als blijvenden band immoreel, omdat het twaalf gebreken bevat[3], waarvan de minste is, dat het huwen zuiver een zaak van geldelijke berekening wordt. Het ware geluk van het leven wordt op die wijze een spel, een kans van het lot, zoodat men eigenlijk de toekomst van zijn leven als op den worp van dobbelsteenen zet. Voorts sluipt dan ongemerkt maar zeker, zelfs in het beste huwelijk, de afmattende éénzelvigheid binnen. Zonder er nog van

1) In de groep der vier affectieve hoofd-passies onderscheidt Fourier de ‘ordre majeur’, die uit eerzucht en vriendschap bestaat, en de ‘ordre mineur’, die de liefde en den familie-zin omvat, zie tome IV, p. 55.

2) Fourier wijst hier op de talrijke klasse der Fransche vrouwen, die haar fatsoen willen ophouden, gaarne in weelde zich baden, en zich tot elken prijs geld willen verschaffen, voor welke dames hij den niet onaardigen naam van ‘la famille d'Argentcourt’ bedenkt, zie tome IV, p. 62.

3) Zie Fourier, tome IV, p. 69. Zij zijn: ‘1°. le malheur hasardé, 2°. la disparate de goûts, 3°. les incidents complicatifs, 4°. la dépense, 5°. la vigilance, 6°. la monotonie, 7°. le discorde en éducation, 8°. les placements et dots, 9°. la séparation des enfants, 10°. l'alliance trompeuse, 11°. les informations fautives, 12°. l'adultère dit cocuage’.

te gewagen, dat alle vooruitzichten, waarmede men het huwelijk sluit, te-loor gaan, wanneer het soms onvruchtbaar blijft, en geen kinderen het huis opvroolijken. Eindelijk wat het religieuse oogpunt betreft: men hoeft zich niet voor te stellen, dat slechts het huwelijk, zooals wij dat kennen, door den godsdienst is geboden. Integendeel. Dit aannemende zouden wij toch in allerlei moeielijkheden ons verwarren. Wij vallen dan dadelijk in de tegenstrijdigheid, dat wij er in moeten berusten, dat de oorsprong van ons geheele geslacht op bloedschande gevestigd is, en iets anders is wel niet mogelijk bij Adams kinderen. Zouden wij voorts al de verschillende vormen van het patriarchale leven der aartsvaders dadelijk tot zonde rekenen? Neen, de wetten der sexueele vereeniging (zegt Fourier) wisselen met de tijden: het zijn slechts vormen. De godsdienst wettigt niet uitsluitend den thans geldenden vorm van het huwelijk. Wie onder ons bepaalt, of God de gewoonte der beschaving op dit punt niet reeds schielijk zal veranderen? Te meer, daar een verbreking van den vorm van het huwelijk tevens den mensch vatbaarder zal maken, om in de nieuwe orde van zaken drie tot zevenmaal meer te arbeiden, en de productie zooveel maal te doen stijgen.

Had men tot elken prijs het huwelijk willen behouden, dan had men - die lijn van gedachten volgende - alle ongehuwden een soort van belasting moeten laten betalen als schadeloosstelling voor een onbezorgd leven, ten voordeele der echtgenooten, die voor de reproductie van het geslacht zorgen, doch nu onder de zorgen van het huisgezin gebukt gaan. Zóó zou men tot het stichten van familie-garanties (‘minimum-familial’) zijn gekomen, en weder één der uitwegen uit de beschaving tot de zesde periode (het waarborgs-tijdperk) hebben gevonden[1]. Doch men heeft niets daarvan gedaan. Men heeft slechts het huwelijk in al zijn geïsoleerdheid willen bevestigen, en het resultaat is, dat mannen en vrouwen beiden van kwaad tot erger zijn vervallen. De subversieve eigenschappen van het huwelijk schieten nu weelderig op. Aan den éénen kant bloeien allerlei vormen van overspel[2], aan den anderen kant krioelt een mieren-nest van kinderen bij de armere klassen, die niet in staat zijn ze op te voeden, en voorts kwijnen tal van meisjes en vrouwen buiten het huwelijk, dat haar roeping was, weg. Waarlijk, Fourier acht het meer dan tijd dat het huwelijk, zooals wij het kennen, afgeschaft worde.

De associatie worde dus zonder den band van het huwelijk,

1) Zie Fourier, tome IV, p. 86-95. Zie ook tome IV, p. 94, de beschouwing, waarom Christus aan dit alles geen andere wending heeft gegeven.
2) Fourier stelt hier 72 vormen, zie tome IV, p. 128. Hij vergelijkt ze met de vormen van het bankroet, waarvan hij er 36 telt, zie tome IV., p. 124. Men herinnere zich, dat ook de handel, volgens Fourier's voorstelling, geleidelijk had moeten verbeterd worden door het waarborg- of verzeker-systeem, hetwelk tot het zesde tijdperk had geleid.

maar met het mechanisme der serieën toegepast. Hoe dat echter het eerst in te voeren? Fourier zou haast den wensch kunnen uiten, dat een despoot met dwang en geweld de menschen eens noopte een proef te nemen. Dwingelanden konden zóó een goed werk doen. Stel dat zulk een tyran - een Napoleon op het kasteel Meudon - eens 120 families dwong een groot en gezamenlijk huishouden te vormen (‘ménage centigyne’), dan zouden de kiemen der passie-serieën van zelven bij die samenleving voor den dag komen. De kiem der serie (‘serigerme’) zou reeds aan tafel bij het spijzen dadelijk zich vertoonen: er zouden zich eenige groepen vormen, die voorkeur gaven aan deze spijs, en andere, die weder iets anders zouden verkiezen. De drie seksen, mannen, vrouwen en kinderen (die de beschaving lomp-weg over één kam scheert) zouden haar verschillende eischen en smaken doen gelden. Een soort van geordende en geregelde bontheid en verscheidenheid zou zich openbaren. Want let wel, de nieuwe orde van zaken wil niets van ééntonige gelijkheid weten, en haat de monnik-achtige en klooster-achtige éénzelvigheid. De proef moet daarom nooit genomen worden door bijeenvoeging van lieden van ééne klasse, b.v. van slechts arme familiën. De eenvoud (het ‘simplicisme’) is nooit het kenmerk der waarheid.

Fourier werkt deze gedachte, dat men in de nieuwe orde van zaken, onder de heerschappij der associatie, het eenvoudige en éénzijdige moet vermijden, nog iets uitvoeriger uit. De fout is in onze beschaving altijd deze geweest, dat men slechts op één punt, niet op het vrij ingewikkelde geheel (‘le composé’), gelet heeft. Men moet een questie van alle kanten bezien en op saâmgestelden weg aan het vervormen, verbeteren en herscheppen gaan. Men moet verstaan, dat alles veelzijdig is en in zijne rijke veelkleurigheid moet worden bezien. Bij het vraagstuk der weelde moet men opletten, dat er twee elementen daarin zijn: de interne weelde of de gezondheid; de externe of het fortuin. Alle elementen van een probleem moeten dus gecombineerd worden. Vooral ten opzichte der armen en der arbeiders had men op die wijze lots-verbetering moeten beproeven. Thans helpt men aan één kant, doch vergeet men, dat de andere zijden des te donkerder wegschuilen[1)]. De ware taak had hier moeten zijn, het probleem van den arbeid in al zijn omvang en volheid aan te vatten. Dan zou het kwaad met wortel en tak zijn uitgeroeid. Nu weet men op dat terrein slechts conflicten te doen ontstaan, daar men slechts op één punt zijn middelen richt, en het kwaad geneest door een ander kwaad in het leven te roepen. Door de saâmgestelde methode daarentegen zouden die conflicten in een hoogere harmonie opgelost zijn geworden. Wanneer men dit op den arbeid en den arbeids-dag had toegepast, dan had men juist bij de arbeiders het beginsel van het eigendom tot een waarheid moeten maken, en zóó *de loon-arbeiders tot vennooten of liever tot ‘propriétaires co-intéressés’*

1) Zie Fourier, tome IV, p. 169.

moeten vervormen[1]. Men had aan mechanische verbeteringen en aan groote werken van algemeen nut meer uitbreiding moeten geven: b.v. op groote schaal voor een algemeene besproeiing en draineering der gronden moeten zorgen. Men had enthousiasme in den arbeid moeten opwekken. Men had vooral improductieve maatschappelijke parasieten moeten weren, onze legers, onze belasting-commiezen moeten afschaffen of vervormen, de legisten en economisten en allen, die hun werk er van maken om sofismes aan den man te brengen, overtollig moeten verklaren. Het werk zou dan aantrekkelijk zijn geworden, alle drie seksen (mannen, vrouwen en kinderen) zouden tot den arbeid zich gespoed hebben, en er zou geen sprake meer geweest zijn van den eeredienst van dien kostbaarsten aller heiligen: Saint Lundi. Gezondheid zou toenemen, het verbeterde klimaat zou meer oogsten leveren, en alle levensmiddelen zouden door een meer beleidvolle cultuur meer levens-sappen inhouden. De winsten van den arbeid zouden zóó groot zijn, dat de trek, om woekerwinsten van zijn kapitaal te maken, volkomen voldoening zou vinden.

Aldus zal dan op aarde geluk kunnen heerschen. En dat geluk zal veelzijdig, geschakeerd en vol afwisseling wezen. De verbrokkelde beschaafde maatschappij heeft een zoogenaamd eenvoudig geluk bedacht, en dat geluk beperkt tot een zedelijke genieting - b.v. het geluk van geen geld op zak te hebben, en als Diogenes in de palm van de hand helder bronwater te drinken - maar het geluk der nieuwe orde is van een zeer rijken en veel-omvattenden aard. Allerlei genoegens zullen in korte, op elkander volgende tijds-afdeelingen na elkander genoten worden. Fourier ontwikkelt hier zijn leer der ‘c o u r t e s s é a n c e s’, die ook in den arbeid moet worden toegepast[2]. Slechts een korte poos hoogstens twee uur, mag aan hetzelfde werk gearbeid worden. Want anders verflauwt het enthousiasme voor dit werk. Er moet dus, na de taak der twee uren, een oogenblik rust genomen en dan aan iets anders begonnen worden. Om de geheele schaal van het genot te doorloopen, moet aan al de twaalf hartstochten vrije werking worden gegeven, maar vooral aan de drie hooge distrubutieve passies: de ‘cabaliste’, de kweekster van allen wedijver en intrigues; ‘de papillonne’, die telkens verandering en afwisseling begeert; en de ‘composite’, die veelzijdigheid, volledigheid en samenhang in alles eischt. In plaats van een stelsel van tegenwichten (zooals de beschaving ons dat aanbiedt) komt nu een

1) Zie deze belangrijke uitspraak, waar Fourier de tegenwoordige coöperatie beschrijft, tome IV, p. 171. Bij het inwijden van Fourier's standbeeld te Parijs, den 3den Juni 1899, heeft men op dat punt: zijn stoot tot de coöperatie vooral nadruk gelegd.

2) Zie hierover de opmerking van Karl Marx, in verband met het relais-systeem. ‘Das Kapital’ zweite Auflage, pag. 293. Marx wijst aan hoe de fabrikanten in het relais-systeem die leer der ‘courtes séances’ tot hun eigen voordeel wisten te exploiteeren, zoodat de werklieden er niets aan hadden.

verheven, alle onderdeelen aangrijpende impulsie: een ware sociale mechanica.

En dat geluk zal des te inniger worden, omdat de mensch, de maatschappij en de aarde niet op zich zelf staan, maar een geest van éénheid geheel de schepping doordringt en bezielt. Er is een oneindige *analogie* in alles. De dieren en de planten zijn symbolen en spiegels van eigenschappen, die wij elders vinden. Een studie van het geboomte en der bloemen is, als wij slechts lezen konden, de schoonste taal, de heerlijkste spraak. Let op de roos, het beeld der kuische schaamte; de anjelier, het teeken der verzadigde liefde; de lelie, het embleem der reinheid en rechtschapenheid; de reseda, het beeld der ijverige, bezige kinderen in de nieuwe orde van zaken. Elke bloem spreekt een gedachte uit. En daar geheel de natuur datzelfde doet, en dus de dieren weder de zinnebeelden der menschen vormen[1)], heeft alles dubbele beteekenis en spelt alles ons verheven lessen. Fourier kan, als hij eens die snaar heeft aangeroerd, niet eindigen en geeft ons allerlei grillige, buitensporige, zonderlinge, dwaze denkbeelden over een cosmogonie ten beste[2)], stapelt fantasme op illusie, om tot het besluit te komen, dat de harmonie der werelden om ons heên, der sterren in het firmament, wel degelijk ook voor een deel afhankelijk is van het spoedig verwerkelijken der harmonie op aarde, door de invoering der sociëtaire orde.

Thans zijn wij gebracht tot de '*Extroductie*'. Zij behelst, onder den titel van half-liberalisme of halve-associatie, een schildering der theorie van het zesde of w a a r b o r g s - t i j d p e r k , met de twaalf sociale waarborgen: het overgangs-tijdperk tot de nieuwe orde.

De grondslag van die zesde periode, die op ons tijdvak der beschaving moet volgen, is nog het geïsoleerde huishouden en het verbrokkelde grondbezit, doch, waar het vorig beschaafde tijdvak dit alles *individueel* opvatte, wordt nu èn op het huishouden èn op het eigendom het begrip van het *collectieve* toegepast. Een beginsel van solidariteit of corporatieve onderlinge verzekering, waardoor niemand uitgezonderd wordt van de weldaad der waarborgen, doordringt nu alles[3)].

1) Zie over de dieren, Fourier, tome IV, p. 240. Zie later over de analogie in het algemeen, tome VI, p. 459.
2) Bij de schepping op aarde neemt hij ook nieuwe vormen van dieren en planten aan, wanneer de vormen der maatschappij veranderen. Zie b.v. Fourier, IV, p. 254, over den 'anti-lion' en later tome VI, p. 448 en 449.
3) Fourier, tome IV, p. 275. 'La demi-assocation est collective sans être individuelle, sans réunir ni les terres ni les ménages en gestion combinée. Elle admet le travail morcelé des familles, mais elle établit entre elle des solidarités ou assurances corporatives, étendues à la masse entière, afin qu'aucun individu ne soit excepté du bienfait des garanties'.

Allereerst komen hier in aanmerking de politieke garanties uit het oogpunt van het nuttige. Zij alle strekken, om de armoede uit te roeien en het kwaad te voorkomen, door de erkenning van het recht op den arbeid en de toekenning van het sociale minimum. Het zijn corporatieve waarborgen, betrekking hebbende op elk der vier kardinale affectieve hartstochten: eerzucht, vriendschap, liefde en familie-zin. - Wat de eerzucht, den lust om vooruit te komen, betreft, de beschaving heeft hier niets dan willekeur of kaste-geest weten te verwerkelijken: de uitoefening der industrie is aan anarchie overgeleverd, de vrije toegang tot alle ambten is meestal een lok-aas en valstrik. Het waarborgs-tijdvak zal hier 'la maîtrise proportionnelle graduée ou concurrence réductive' tot stand brengen. Onderdeelen daarvan zullen de gemeentelijke (communale) garanties tegen armoede zijn. De gemeente, het collectieve wezen, zal werken gaan doen of inrichtingen aanbieden, die tot aller voordeel strekken. Wat enkelen kunnen verdienen, b.v. speculanten of agioteurs, zal nu over het geheel verdeeld worden, en collectief worden verdiend. Aller belangen zullen zóó verzekerd zijn. De beschaafde maatschappij heeft dit collectieve begrip slechts in één tak (in het munt-systeem) en in ééne instelling (de gewone onderlinge assurantie tegen zeegevaar of brand) verwerkelijkt; welnu, ditzelfde beginsel zal in het waarborgs-tijdvak op alles worden toegepast. Wat gewonnen kan worden, zal voor het geheel gewonnen worden. De landbouw-maatschappijen en genootschappen in de provincie moeten thans reeds haar werk maken, om die denkbeelden te ontwikkelen en te verspreiden. De individueele concurrentie zou daardoor verpletterd worden. En het middel, dat hier als spil en hefboom zou dienen, was het '*Comptoir communal actionnaire*', dat Fourier thans gaat beschrijven[1]. Zulk een kantoor zou voor 1500 inwoners kunnen strekken, en moest tot zijn beschikking hebben een lap grond, een schuur, een kelder, een keuken en twee communale fabrieken of werkplaatsen. Eigenlijk is het een groote inrichting, die aan den armen man al de hulpmiddelen, die hij noodig heeft, verschaft. De weinig bemiddelde bezit misschien een klein stukje grond en een kleinen wijngaard, maar hij heeft geen schuur, geen goeden kelder, geen goede kuipen, geen geschikte werktuigen. Dit alles vindt hij nu op zijn communaal kantoor. Hij kan er

1) De werkkring van het 'Comptoir communal actionnaire' zou de volgende zijn, zie Fourier, IV, p. 281: 'Réduire de moitié la gestion domestique des ménages pauvres et même des moyens; payer à jour fixe, par anticipation et sans frais, les impôts de la commune: avancer des fonds au cours le plus bas à tout cultivateur dont les domaines présenteraient garanties: procurer à chaque individu toutes les denrées indigènes ou exotiques au plus bas prix possible, en l'affranchissant des bénéfices intermédiaires que font les marchands et agioteurs; assurer en toute saison des fonctions lucratives à la classe indigente, des occupations variées et sans excès ni sujétion, soit à la culture, soit aux ateliers'. Zie over het 'comptoir communal' ook de 'Revue du Mouvement Social', 1884. p. 507.

tegen een vaste, bepaalde provisie later zijn graan en wijn doen opbergen, en daarop een voorschot van ⅔ der vermoedelijke waarde van zijn oogst krijgen. Dorpen, die een ruim leêgstaand klooster in hun omgeving hebben, moesten daarin eens de proef nemen met zulk een kantoor. - Wat den werkkring der passie van de vriendschap betreft, ook hier zullen zich nieuwe verhoudingen in het waarborg-tijdperk voordoen. Als voorbeeld noemt hij de liberale testamenten. Tot nog toe heeft de Kerk alleen daarvan voordeelen gehad, maar het gebruik zal zich vestigen, dat ieder, die een groot vermogen nalaat, een deel aan zijn vrienden, aan de gemeente waar hij woont, aan de hospitalen en aan de armen, een deel aan de corporaties van kunsten en wetenschappen, en een deel ook aan werken van openbaar nut of van verfraaiing zal willen en moeten nalaten. - Wat den familie-zin betreft, zoo zal het waarborg-tijdperk in werkelijkheid het huisgezin voorrechten geven. Niet de ongehuwde celibatair zal, zoo als thans, de gelukkige wezen, maar de familie. De éénloopende gezel zal getroffen worden door een progressieve belasting. - Eindelijk zal men de liefde, één der vier raderen onzer maatschappij, niet ignoreeren. Reeds door het verspreiden van welvaart onder de mindere klassen zal de ‘débauche’ uit armoede verdwijnen, zal de prostitutie worden bestreden, en het huwelijk gemakkelijker worden gemaakt.

Naast de garanties uit het oogpunt van het nuttige, trekken de materieele waarborgen uit het oogpunt van het aangename de aandacht. Deze hebben betrekking op de vijf sensitieve hoofdhartstochten: het gezicht, het gehoor, den reuk, den smaak en het gevoel. - Men moest hier beginnen met de genoegens van het gezicht. Terwijl de beschaafden wedijveren in de zucht om hun steden en dorpen leelijk te maken, zullen de menschen van het waarborg-tijdperk schoonheid en regelmaat in hun bouwkunst brengen. De schoonheid is hier de indirecte weg om tot de waarheid te komen. Schoonheid in het bouwen der woningen beteekent ook reinheid en gezondheid; in een schoon-gebouwde stad had de associatie veel gemakkelijker dan elders ingang gevonden Allerbelangrijkst was dus de rol der bouwkunst en der *architecten*. Zonder daarop aanspraak te maken of het misschien zelf te weten, kan een architect een redder der maatschappij worden. Fourier gaat hier het plan van een stad in de zesde periode (van een n i e u w e s t a d) ontwerpen. De stad moet uit drie kringen bestaan: de 1ste kring moet de eigenlijke centrale stad, de 2de de ‘faubourgs’ en de fabrieken, en de 3de de ‘avenues’ en de ‘banlieue’ bevatten[1)]. Elk der drie kringen moet verschillende afmetingen voor de gebouwen aannemen en vaststellen, terwijl geen constructie dan na de goedkeuring van een commissie van ‘édiles’ mag opgericht worden. Alle gebouwen moeten geïsoleerd staan en regelmatige gevels naar alle vier kanten hebben. Alle moeten een tuin en een binnenhof bezitten. De stad mag niet een een-

1) Zie Fourier, tome IV, p. 300.

tonig dambord zijn. Aan de uiteinden van alle straten moeten perken van boomen en bloemen staan, of edele en sierlijke monumenten oprijzen. Op zeer uitgewerkte wijze wordt dit alles door Fourier tot in kleinigheden nader beschreven. De meeste gevolgen verwacht Fourier van de afschaffing der kleine huizen, want in deze 'nieuwe stad' zijn het alle groote blokhuizen, die goedkooper kunnen worden gebouwd, en waarin nu veel huisgezinnen te-zamen leven. Een ingrijpende verandering zal ten gevolge van dit samenwonen in de levens-wijze (b.v. in de aanschaffing der levens-middelen) en in de manieren van werken komen; de associatie zal aldus geleidelijk worden ingevoerd[1)]. De overdekte galerijen in de groote woningen zullen tot gezelligheid nopen. - Door deze architectuur zal behalve aan het gezicht ook voldoening worden gegeven aan den smaak en aan het gevoel. Wat den reuk betreft, men zal geheel het riool- en goten-stelsel in dat tijdperk wijzigen en verbeteren, terwijl het gehoor bevrediging zal vinden, wanneer al de geweld-makende fabrieken in den tweeden kring zijn geschoven, en de straten zóó geplaveid zijn, dat het rijden der rijtuigen minder geraas veroorzaakt. - Dit zou dan het beeld zijn der 'Nieuwe Stad', waarmede Parijs vergeleken ons onooglijk zou voorkomen. Acht klassen van menschen hadden belang bij het stichten van zulke steden: de architecten, de kunstenaars, de administrateurs, de burgers zelven, de sybarieten, de economisten, de moralisten en de souvereinen, - en toch is niets daaraan gedaan. Het denkbeeld van eenvoudig éénzijdig eigendom ('propriété simple') heeft alles weêrhouden. Had men zich tot het begrip van saâmgesteld eigendom kunnen verheffen, dan was het mogelijk geweest. Doch deze hoogere vorm van eigendom openbaart zich thans alleen in oorlogs-tijd. Dan zwicht het egoïsme, en ter wille van het collectieve belang werpt men in 24 uren al wat de verdediging hindert omver. Waarom niet hetzelfde gedaan in vredestijd ter wille van het algemeen nut? Waarom aan het collectieve

1) Zie Fourier, tome IV, p. 303. 'Remarquons d'abord qu'on ne pourrait construire de petites maisons; elles seraient trop coûteuses par les isolements obligés. Les riches seuls pourraient se donner cet agrément; mais l'homme qui spécule sur des loyers serait obligé de construire des maisons très grandes, et pourtant très commodes et salubres, à cause de la double distance exigée en cour fermée. Dans ces sortes d'édifices on serait entraîné, sans le vouloir, à toutes les mesures d'économie collective, d'où naîtrait bientôt l'association partielle: par exemple, si l'édifice réunit cent ménages, on n'y fera pas 20 pompes qu'exigeraient 20 maisons logeant chacune 5 ménages. Ce serait déjà une économie des 19/20es ou des 9/10es, en supposant la pompe et ses auges de plus forte dimension. Autant la police de propreté est difficile dans des maisons resserrées et obstruées, comme celles de nos capitales, autant elle est facile dans un édifice où les espaces vacants maintiennent les courants d'air. On éviterait donc ici, par le fait, les vices d'insalubrité: avantage de haute importance'.

beginsel geen grooter gewicht toegekend naast het individueele en egoïstische? De economisten hebben dat begrip van het collectieve geheel en al verwaarloosd. Zij hebben niet bestudeerd, hoezeer dat beginsel van het collectieve belang zou werken bij onteigeningen op groote schaal. Zij hebben niet begrepen, dat de gebouwen van hen, die door de omverhaling van andere huizen fraaier uitzicht en gezonder ligging hebben gekregen, eenige schade-vergoeding aan het algemeen schuldig zijn[1)]. Zij hebben de architectuur slechts als een zaak van ondergeschikt belang, als een weelde-zaak behandeld, en de rol dier weelde[2)] (samenvallende met smaak en welvaart) nooit gevat. Helaas! de economie is buiten machte gebleken om eenige vormen van garantie te bedenken. Als wetenschap heeft zij het slechts daartoe gebracht, om aan het kwade een tienvoudigen vooruitgang boven het goede te verzekeren. En Fourier barst dan ook los tegen een eeuw, die, niettegenstaande dat alles, zich nog onfeilbaar waant[3)].

Het '*Arrière-Propos*', dat nu volgt, behelst vooral toevoegingen en enkele nadere wijzigingen. Meer bepaald wordt de aandacht gevestigd op de studie der overgangen tot elk gebied, op de gemengde of twee-slachtige en dubbelzinnige verschijnselen en producten, die strekken om de serieën en groepen aan elkander te binden. In het algemeen - zegt Fourier - zijn hier allerlei onderzoekingen nog noodig, ook over de producten, die als spillen van een serie dienen, enz.

1) Zie Fourier, tome IV, p. 310. 'Un indice de l'esprit faux et de l'impéritie qui règnent à cet égard, c'est qu'aucune loi n'a stipulé des *obligations relatives*, en fait de salubrité et d'embellissement. Par exemple, qu'une ville archète et abatte quelque îlot de masures qui masquaient 4 rues, il est certain que les maisons des 4 côtés adjacents à cette île acquerront beaucoup de valeur; l'air y circulera mieux; elles auront au devant de leurs façades, au lieu d'un vilain masque, une place ornée d'arbres et de fontaines; elles auront donc gagné considérablement à cette démolition, accru leurs loyers en proportion. Elles devront, en bonne justice, partage de bénéfice à la commune qui leur aura de ses deniers procuré cet accroissement de l'utile et de l'agréable, cette transition du mal au bien'. In zekeren zin was dit bepaald door art. 30 van de wet van 26 September 1807, zie 'Revue socialiste', September 1903, pag. 262.
2) Zie Fourier, tome IV, p. 312.
3) Zie Fourier, tome IV, p. 324. 'Siècle de crétinisme politique, si tu ne sais pas, avec tes subtilités et tes torrents de fausses lumières, voir l'abîme de misères où te plonge la civilisation, et prêter l'oreille à une proposition d'épreuve de l'Association, c'est vraiment toi que le psalmiste a prophétiquement désigné; c'est l'horoscope de ta sottise et de ta duperie, qu'il a tiré dans ce verset, devise exacte de l'hébêtement politique des modernes:

Aures habent et non audient;
Oculos habent et non videbunt'.

Fourier zelf voegt aan dat alles nog een fijnere analyse en diepere studie der *groepen en serieën* toe.

De vier *groepen* zijn het eerst aan de beurt: vriendschap, eerzucht, liefde en familie-zin. Hij verdeelt ze in 'majeurs': vriendschap en eerzucht, en in 'mineurs': liefde en familie-zin. Het zijn de vier banden van den maatschappelijken mensch. Indien de mensch geen van die vier banden kan sluiten, is hij, als de wilde van Aveyron, een dier met menschelijke vormen[1] De vier groepen correspondeeren eigenlijk met de vier leeftijden: in de kindsheid werkt vooral de vriendschap, dan de liefde, daarna de eerzucht, eindelijk de familie-zin. Men zou ze dus door de beelden van knop, bloem, vrucht en zaai-graan kunnen wedergeven. Nu moet men voor een goede kennis der maatschappij alle vier groepen bestudeeren; zij zijn de vier raderen van den wagen, en kunnen niet geïsoleerd worden[2]. Daar elke groep onderscheiden kan worden in een harmonische en in een subversieve groep - subversief is de groep, wanneer men den band slechts als masker neemt voor iets anders: b.v. vriendschap uit egoïsme - zijn er eigenlijk acht groepen. Indien de groepen harmonisch zijn, hebben zij allerlei gecontrasteerde en in graad verschillende eigenschappen[3]. In het algemeen werkt echter in elke groep de spiritueele en de materieele impulsie. De groep komt tot haar recht, is goed samengesteld, als beide impulsies werken; eenzijdig is ze ('simple') als slechts van één drang sprake is[4]. - 'Van meer belang is echter de leer der accoorden der vier groepen. Zij moet aanwijzen hoe de uitingen der passies steeds in andere vormen kunnen overgaan, en de lagere vormen door hoogere kunnen worden geabsorbeerd. Men moet daarvoor de schaal der verschillende uitingen en verbindingen, waarvoor een groep vatbaar is, door-

1) Men herinnere zich, dat ook Saint-Simon zich in zijn betoog bediende van het voorbeeld van dien 'Sauvage d'Aveyron'. Zie hierboven onze pag. 39.
2) In de beschaving isoleert men ze. Men maakt b.v. zoo misbruik van het element van den familie-zin, en in zoover had Malthus gelijk, zie Fourier, tome IV, p. 341. 'Le groupe de famille n'excite à l'industrie que par frayeur de la famine, aussi l'arrière-secret des politiques civilisés est-il d'exciter le peuple aux mariages et à la pullulation, afin qu'il travaille par effet d'alarme pour le sort d'une famille. Un tel mobile est attraction subversive, et non pas harmonique ou fondée sur le charme attaché au travail. C'est pour cacher cette vérité, ce vilain côté de la civilisation, que les politiques s'insurgent en chorus contre ceux qui, comme Stewart et Malthus, aperçoivent le danger de l'excessive pullulation, et confessent franchement ce cercle vicieux, qui ne tend qu'à multiplier les mendiants, alimenter les germes de révolution, et fournir à un conquérant de la viande à canon'.
3) Fourier wijst dit aan onder de drie gezichts-punten van 'l'entraînement, le ton et la critique'; zie Fourier, tome IV, p. 344 seqq.
4) Zie Fourier, tome IV, p. 349.

loopen[1]. Elke der vier affectieve passies kan een aantal graden van verbinding aannemen, en aldus metamorfoses ondergaan als de druif die allengs tot wijn en alcohol wordt. Die graden worden dan weder verdeeld in soorten en een geordend accoord ontstaat. Fourier past zijn leer als voorbeeld toe op de groepen der vriendschap en der liefde. Wil men Fourier volgen in zijn theorie der accoorden der liefde, dan ontmoet men de zonderlinge en afschuwwekkende verbindingen, die sinds dien tijd altijd aan Fourier als grievende verwijten zijn voorgehouden[2]. Van al die graden van verbindingen en uitingen der affectieve hartstochten wordt de meeste klem gelegd op den laatsten of hoogsten graad: het is het spil-accoord, de hefboom, die edelmoedige affecties en een collectief gevoel van opoffering doet ontstaan zelfs tusschen menschen die elkander niet kennen. Het is het 'accord omnimode' of 'accord uniteïste'. Kiemen van zulk een verheven verbinding of gevoel, waarbij de menschen-min collectief en niet meer individueel is, zijn er wel in de beschaving[3], maar men moet ze eerst ontwik-

1) Fourier gaat per analogie ook de uitingen en gradaties der vijf sensitieve hartstochten op die manier ontleden; zoo is vooral bekend en belachelijk geworden zijne theorie van het gezicht en van het oog, zie tome IV, p. 356 en 386. Men weet, dat zijn leerling Victor Considérant in de caricatuur-bladen nooit anders uitgeteekend werd dan met een langen staart, aan welks uiteinde een oog zich bevond. Het bedoelde het zoogenaamde zesde zintuig van Fourier. Latere schrijvers over sociologie zouden die onderstelling van Fourier nog niet zoo gek vinden: de evolutie van het menschelijk geslacht zou wellicht, volgens hen, uit de gevoeligheid voor electriciteit een nieuw zintuig kunnen doen ontstaan, zie Izoulet, 'La Cité moderne', Editie 1897, p. 103. Zie voorts over het zesde zintuig der occultisten en geesten-zieners, Strindberg, 'Inferno', 1898, p. 245.

2) Zie Fourier, tome IV, p. 356, 357. Voor de liefde krijgt men dan 1°. Heterogamie, 2°. Monogamie, 3°. Hemigamie, 4°. Androgamie, 5°. Cryptogamie, 6°. Delphigamie. 7°. Phanerogamie, 8°. Ultragamie, en 9°. Omnigamie. - Door en door immoreel is de phanerogamie, zie IV, p. 362, 363 (zie ook Marx 'Das Kapital', 2de editie, p. 728), terwijl de omnigamie den toestand van volledige gemeenschap van allen met allen aanwijst.

3) Zie Fourier, tome IV, p. 374 en 376. Wat vriendschap betreft: 'On en vit un bel effet à Liège, il y a quelques années (en 1810), lorsque 80 ouvriers de la mine Beaujonc furent enfermés par les eaux. Leurs compagnons, électrisés par l'amitié, travaillaient avec une ardeur surnaturelle et s'offensaient de l'offre de récompense pécuniaire. Ils firent, pour dégager leurs camarades ensevelis, des prodiges d'industrie dont les relations disaient: ce qu'on a fait en quatre jours est incroyable. Des gens de l'art assuraient que, par salaire, on n'aurait pas obtenu ce travail en vingt jours.' - Wat eerzucht aangaat: 'J'en vois un brillant essor dans l'assaut livré au fort de Mahon par l'armée Française. Le maréchal de Richelieu qui la commandait, étonné que les troupes eussent pu, sous le feu de l'ennemi, gravir ces rochers inaccessibles, voulut le lendemain faire répéter cet assaut par forme de parade. La répétition semblait facile, vu que les soldats n'avaient plus à surmonter le double obstacle du feu de l'ennemi et du barrage des points faciles. Cependant ces mêmes soldats ne purent pas escalader de sang froid les rochers qu'ils avaient franchi la veille, malgré tant de périls. Pourquoi ce ralentissement? C'est que le jour de l'assaut, les soldats stimulés par le levier suprême, l'accord omnimode, étaient des dieux et non pas des hommes; le lendemain, privés du feu sacré, du ressort omnimode, ils n'étaient plus que des hommes, des champions d'impossibilité, des civilisés.'

kelen. Dat accoord verwekt de collectieve filanthropie en dus de ware broederschap. In den sociëtairen toestand zal het algemeen heerschen. Een volkomen éénheid en een band van allen met allen zal alles dan samenvatten en omsluiten.

Na de analyse der groepen volgt een nadere beschouwing der *serieën*. Groote waarde hecht Fourier natuurlijk aan de stelling, dat de serieën geen kunstmatige uitvinding zijn, maar dat ze overal als feit bestaan. Het is een instelling, die de natuur-onderzoekers overal vinden en aanwenden. Zij wordt waargenomen in alle klassen en rangen van wezens en voorwerpen, van het kleinste getal tot de grootste hoeveelheid. Onder de menschen ziet men de ordonnantie der neigingen en hartstochten dadelijk ontstaan, waar de lieden maar verzameld zijn. De rangschikking der leden van een parlements-zitting wijst reeds dadelijk serieën aan[1)]. En die rangschikking der neigingen moet nu tot één doel worden gebruikt, moet den arbeid der menschen in vollen gang zetten. Ieder mensch heeft passie voor ten minste één tak van werk. Welnu, de gelijkgezinden - die natuurlijk weder onderling nuances vertoonen - moeten zich volgens een vaste methode tot een serie van de passie voor zulk een arbeids-tak organiseeren. Dan zal de vereenigde arbeid met ijver geschieden. Een waarachtige onderlinge wedijver tusschen de leden zal ontstaan, zoodra in een serie een voldoend groot getal variëteiten van nuances wordt gevonden. Dertig variëteiten zijn een normaal cijfer, doch de serie kan zich wel tot honderd verscheidenheden uitbreiden, b.v. bij de peeren-cultuur. Het resultaat van den arbeid der serie berust nu geheel en al op de nuanceering der verscheidenheden en der ‘discords’, en eerst door de vele verscheidenheden, door overvloed en overmaat, komt er tegelijk besparing in de hulpmiddelen, daar alle gegevens dan kunnen worden aangewend en al die elementen te-zamen elkander volledige samenwerking verleenen. Een economisch gebruik van alle fantasieën is zoo denkbaar. Het gansche klavier van alle hartstochten wordt tegelijk in beweging gebracht.

Die beweging komt nu tot haar hoogste spanning door de werking der drie distributieve passies: de ‘Cabaliste’, de ‘Papillonne’ en de ‘Composite’. De ‘Cabaliste’ doet zich gelden, omdat ieder persoon in de sociëtaire orde (man, vrouw of kind) lid is van 30 à 50 serieën, aldaar in elke leus en elken strijd zich mengt, partij

1) Zie daarover later de aardige voorstelling in tome VI, pag. 84.

kiest en neemt, intrigeert en kabaleert, en in elk bedrijf de volle warmte van zijn hart overbrengt. De toon eener serie wordt daardoor de tegenstelling van wat wij gematigdheid noemen. Heftig zijn de passies in haar werking. De vrouwen vooral doen bij 't werk van haar levendigen gloed blijken[1)]. Men wil nu toch, het koste wat het wil, volmaakt werk leveren. Tegen elkander worstelt en kampt men. De rol van zoetsappige broeders en zusters is naar niemands smaak. - Maar elk enthousiasme duurt telkens slechts een korte poos: twee uren op zijn hoogst. Men wenscht dus afwisseling bij het werk, en de 'Papillonne' is de passie, die zich dan doet gelden. Zij verlangt korte werktijden: 'courtes séances'. Zij haat vooral de monotonie. Trouwens de geheele schepping dringt telkens aan op afwisseling. De gronden moeten niet altijd met dezelfde granen of planten bezaaid worden. De maag roept naar verscheidenheid. Het hart is niet minder veranderlijk. Het leven van den mensch moet dus rijk aan genietingen van allerlei aard, maar vooral geschakeerd en vol contrasten zijn. - Ten slotte moeten alle begeerten, beide der zinnen en der ziel, in het werk bevrediging vinden. Zóó alleen kan het ware, vurige enthousiasme stand houden. De 'Composite', de schoonste van alle hartstochten, zorgt daarvoor. Zij verhoogt den prijs van alle andere passies. Zij maakt dat alles veelzijdig blijft. Zij geeft, door het gevoel van samenhang, aan alles de edelste bekoring. Zij waakt tegen alle eenzijdigheid, eenvoudigheid en bekrompenheid.

Aldus hebben wij thans den ganschen vóórhof van Fouriers gebouw doorloopen. Wij hebben den boog-vormigen zuilengang der *Sommaires*, van het *Avant-Propos*, van de *Introduction*, der *Prolégomènes*, der *Cislégomènes*, van de *Extroduction* en van het *Arrière-Propos* stap voor stap betreden. Het vóórportaal - noem het naar uw smaak 'salle des pas perdus' of propylaeën - is bezien. Richten wij ons nu tot het g e b o u w zelf, dat Fourier voor onze blikken wil doen oprijzen, tot den tempel van zijn leer.

H e t g e b o u w z a l d u s o p r i j z e n !

Inderdaad komt alles neder op een zeer uitgestrekt paleis of gebouw: het P h a l a n s t è r e .

In de sociëtaire orde der dingen, die Fourier nu 'Harmonie' noemt, zal de aarde niet meer overdekt zijn met steden en dorpen, maar op behoorlijken afstand van elkander zullen overal Phalanstères gezien worden, met omliggende parken, boomgaarden, velden, akkers, weiden en bosschen, waterwerken, kanalen of rivieren. In zulk een Phalanstère woont en werkt een gansch kanton - stel als minimum 1620 à 1800 individuen - mannen, vrouwen en kinderen, die allerlei verbindingen van vriendschap, liefde en familie-betrekking onder elkander aanknoopen of onderhouden,

1) Vergelijk over deze opmerking van Fourier ook Marx, 'Das Kapital', Edit. 1873, pag. 727.

maar die in geen vaste blijvende huishoudens meer verdeeld zijn. Alle inwonenden zijn aandeelhouders van het Phalanstère, daar ieders eigendom of vermogen na taxatie in de kas van het Phalanstère gestort wordt, waarvoor hem of haar, in evenrédigheid van het gestorte geld, aandeelen, onder verband van het gebouw en de terreinen van het Phalanstère, worden gegeven. Voor het werk schikken al de individuen (bewoners van het Phalanstère) zich in groepeeringen van die arbeids-takken, waarvoor ieder passie gevoelt; elke afdeeling, die op eenigerlei tak van werk zich toelegt, richt zich ordelijk in, als een serie der passie voor zulken arbeid. Daar alle inwonenden leden zijn van vele (stel 30) serieën, en het groot getal inwonenden gelegenheid geeft, dat van ieders neiging tot eenigerlei werk kan worden partij getrokken, en daar er een algemeene leiding, een alles samenvattende en op één doel zich richtende impulsie, en tevens onderlinge wedijver en afwisseling onder het werk is, wordt de uitkomst van den arbeid, die aldus op collectieve wijze wordt verricht, aanzienlijk. Uit dat resultaat worden de kosten van levens-wijze en van geheel het onderhoud van alle inwonenden betaald, en wat er overblijft, de winst, wordt naar gelang van de drie elementen, het kapitaal, den arbeid en het talent, verdeeld, met dien verstande, dat het kapitaal 4/12 de arbeid 5/12, en het talent (hetzij theoretische, hetzij practische kennis) 3/12 verkrijgt.

Fourier gaat nu in een eerste boek de materieele schikkingen en inrichtingen van zijn gebouw ons uitéénzetten. Als men een proef wil nemen voor zulk een gebouw, dan bedenke men, dat men terrein moet hebben, geschikt om circa 1600 menschen te voeden, dus een flinke vierkante mijl; men kieze het terrein zóó, dat er een goede waterstroom in de nabijheid is, dat er glooiingen van heuvels zijn, dat de grond geschikt is voor verschillende cultuur, en dat alles in de verte door een bosch gedekt zij[1)], Men zorge, dat er onder de bevolking, welke men in het Phalanstère wil samenbrengen, veel verscheidenheid van fortuin, van aanleg en karakter zij. Men zal dan beginnen met landbouwcultuur. Overigens moeten bij de proef ⅞ der bevolking landbouwers en ambachts-lieden (‘manufacturiers’) zijn; de overigen kunnen kapitalisten, geleerden en kunstenaars wezen. Bij het werk en de verdeeling daarvan moet men nooit letten op den arbeid, die oogenschijnlijk de meeste winst zou opleveren, maar enkel op den arbeid waarvoor men den meesten lust gevoelt[2)]. Dit alles moet men

1) Zie Fourier, tome IV, p. 427. ‘Un pays plat, comme Anvers, Leipsick, Orléans, serait tout à fait inconvenant, et ferait avorter beaucoup de séries, à égale surface de terrain. Il faudra donc rechercher un pays coupé, comme les environs de Lausanne, ou tout au moins une belle vallée pourvue d'un courant d'eau et d'une forêt, comme la vallée de Bruxelles à Halle. Un beau local près de Paris serait le terrain situé entre Poissy et Conflans, Poissy et Meulan.’

2) Zie Fourier, tome IV, p. 431. ‘Des économistes raisonneraient différemment; ils poseraient en principe, qu'il faudra cultiver ce qui rendra le plus, et forcer en dose sur les objets les plus productifs. La Phalange d'essai doit se garder de cette erreur; elle doit avoir une politique différente de celles qui la suivront; quand toutes les régions passeront à l'Harmonie et s'organiseront combinément, sans doute il sera nécessaire de proportionner les cultures aux convenances d'intérêt et d'attraction; mais dans le canton d'essai, on a un tout autre but à atteindre; il s'agit d'arriver à faire travailler une masse de 15 à 1600 personnes, par pure attraction; et si l'on pouvait prévoir que les chardons et les ronces attireront plus activement au travail que les vergers et les fleurs, il faudrait abandonner vergers et fleurs, et leur préférer chardons et ronces, dans le canton d'épreuve.’

ten minste bij de proef zoo aanleggen; een proefneming, die later, als het rijk der Harmonie gevestigd is, aan de eerste beginners met woeker zal worden vergolden en beloond. Wat de bevolking der proefneming betreft, zoo houde men zich bij de eerste tezamenbrenging aan den regel, dien de statistiek voor de numerieke betrekking tusschen het mannelijk en vrouwelijk geslacht heeft aangewezen, te weten: men neme 415 mannen op 395 vrouwen of 21 mannen op de 20 vrouwen[1)]. Voorts schikke men de bevolking in de drie afdeelingen: mannen, vrouwen en kinderen, en vervolgens nog in 16 stammen naar den ouderdom, die eigenlijk 32 stammen worden, daar in elk der stammen het mannelijk en het vrouwelijk koor wordt onderscheiden. Allen staan in het Phalanstère onder een bestuur of 'régence' der Phalanx, waarin ook vrouwen zitting kunnen hebben. Het Phalanstère erkent niet het huishouden van twee personen (al kan men, als men wil, gemeenschappelijk leven), maar heeft slechts te doen met het individu. - Ieder individu: man, vrouw en kind heeft een blad in het grootboek, waarop zijn rekening wordt gehouden, zijn inbreng, zijn voorschotten, zijn kosten, de winsten en het dividend op zijn aandeel worden ingeschreven. Voor al wat men inbrengt: gronden, machines, materialen, meubelen, gemunt geld, krijgt men een actie met coupons; welke actie gedekt is door het verband op de bezittingen en gronden van het Phalanstère[2)]. Het onroerend vermogen is aldus gemobiliseerd[3)]. De 'Régence' geeft aan de

1) Zie Fourier, tome IV, p. 442.
2) Er worden zóó 1728 acties gecreëerd, die overgedragen kunnen worden, zoodat het 'actionnaire'-zijn afgescheiden kan wezen van het 'sociétaire'-zijn, - zie Fourier, tome IV, p. 444, 445. - Men kan kiezen tusschen vaste rente en dividend; de vaste rente is 8⅓ pCt. De Phalanx zelve is borg tegenover de actionarissen.
3) Zie Fourier, tome IV, p. 451. 'A ces nombreux avantages s'en joint un bien plus inconnu dans l'état actuel, et auquel n'auraient jamais su parvenir nos fameux amis du commerce et de la circulation, c'est la faculté de réduire tous les immeubles en effets mobiliers circulants réalisables à volonté.' Men herinnere zich ook de pogingen, die Saint-Simon daarvoor in het werk stelde; zie onze p. 55 hierboven, en vergelijke de uiting van Enfantin in 1841, vermeld in de 'Oeuvres de Saint-Simon et d'Enfantin', Notices historiques, onzième volume, p. 143.

arme leden als ‘avans’ de kleeding, voeding en woning voor een jaar. Ieder arme krijgt zóó als woning een kamer en kabinet, benevens toegang tot de gemeenschappelijke zalen in het gebouw. Aan het eten in het gebouw wordt groote zorg besteed; de drie seksen (mannen, vrouwen en kinderen) eten in den regel afzonderlijk.

Het gebouw zelf, het Phalanstère, een weidsch paleis in drie verdiepingen opgetrokken, bestaat uit een groot middenvak, waartegen aan de uiteinden zich vooruitspringende vleugels loodrecht hechten. Zoowel het middenvak als de vleugels moeten zich dan in vierkanten uitstrekken, binnen wier muren groote binnenpleinen of hoven zich bevinden. Architectonisch moet het met zorg gebouwd worden, al kan het allereerste gebouw, waarmede de eerste proef wordt genomen, uit goedkooper materiaal, licht en dicht, worden opgetrokken. Het middenvak van het paleis moet bestemd worden voor ruimten, waarin rustige verrichtingen plaats hebben, dus voor eetzalen, beurs, raadzaal, bibliotheek, studie-zalen, enz. dienen, daarin is de tempel, de telegraaf, de duiven-post, en daarboven rijst de groote toren met zijn observatorium en met zijn klokkenspel. Achter dat middenvak is de wintertuin, enz. De ééne vleugel bevat al de werkplaatsen, waar de arbeid met geraas geschiedt, alsmede de zalen, waar de kinderen arbeidend of spelend te-zamen bijeen zijn. De tweede vleugel moet de karavanserij (het hotel der vreemdelingen) met balzalen, enz. omvattén; vooral in de proef-Phalanx zal deze vleugel veel dienst doen voor alle nieuwsgierige vreemdelingen, die de sociëtaire orde aan het werk willen zien; van welke nieuwsgierigen een belasting kan worden geheven. - Overigens bevat het geheele Phalanstère een menigte zalen en kamers. Alle kamers worden verhuurd en tot elken prijs zijn er te krijgen. De verschillende stammen van ouderdom zijn eenigszins gescheiden, zoodat de kamers der kinderen en der oude lieden geïsoleerd zijn: de kinderen huizen meest in de ‘entre-sols’. Behalve op de kamers van elk individu valt de aandacht op de zalen voor algemeen gebruik, en wel vooral op ‘seristères’, te weten: de vergaderzalen voor de serieën. Elke serie heeft minstens drie van zulke zalen: één voor de groepen van het centrum, en twee voor elk der vleugels der serie; voorts hebben deze ‘séristères’ dan weêr kabinetten voor de groepen, enz. Van belang is het slechts, dat de schikking dier zalen zóó wordt ingericht, dat het door-elkander-loopen (‘pêle-mêle’) der groepen wordt vermeden: geen grooter schrik is er voor de Phalanx, dan de thans bestaande hebbelijkheid, om alles over één kam te scheren; geen grooter valstrik dan de gelijkheid. Het rijk der Harmonie staat zoo ver mogelijk af van het gebied der Heilige Gelijkheid van de filosofen. - Dwars door het gebouw, door elk der vleugels en door elk der afdeelingen, gaat een groote, steeds goed verwarmde gang of galerij (‘*Rue-galerie*’) met afmetingen van de galerij in de Louvre: zij begint op de eerste verdieping (niet op den ‘rez-de-chaussée’)

en heeft nu de hoogte der drie verdiepingen. De kamers, die aan één kant ramen naar buiten hebben, zijn aan den anderen kant voorzien van deuren of vensters die op deze galerij uitzien. - De ‘rez-de-chaussée’ omvat de keukens en al wat daarmede samenhangt. Alles is zóó ingericht, dat men in de eetzalen op de verdiepingen de spijzen en het tafel-gereedschap uit dien ‘rez-de-chaussée’ kan ophijschen. - Tegenover het hoofd-gebouw van het Phalanstère, gescheiden door een plein en een breede straat, staan de stallen, schuren, pakhuizen en magazijnen. Overal worden nu in de gebouwen goed verwarmde gangen gevonden, leidende van de ééne afdeeling naar de andere; hier en dáár bevinden zich langs 't gebouw ‘arcades’ voor de rijtuigen, en rondom het paleis zijn geschakeerde tuinen, parken, beplantingen en waterwerken aangelegd; in de verte strekken zich de akkers en weilanden uit, met tuinhuizen, kasteelen en belvederes.

Uit dat Phalanstère spoedt zich nu des ochtends, vroeg gewekt[1)], de bevolking aan het werk, en vooral tot het landbouwbedrijf. Dit landbouw-bedrijf zal volgens een vast plan en met orde geschieden, en niet meer leiden tot toestanden als die der beschaving, waarin (daar ieder individu voor zijn persoonlijk belang zorgt) de algemeene belangen worden verwaarloosd, b.v. de bergen van bosschen zijn beroofd. De ‘cultures’ van verschillenden aard zijn in elkanders nabijheid, opdat de serieën tot elkander kunnen naderen en komen, opdat groepen van mannen en van vrouwen dicht nevens elkander kunnen zijn, opdat het ontbijt en de verpoozing te-zamen in één der kasteelen of lusthuizen kan genoten worden. De vorm, waarin de landerijen en gronden bebouwd worden, is of massief eenvoudig, wanneer de velden, bosschen en weiden langs min of meer rechte lijnen afgescheiden zijn, of gemengd, waar reeds volgens de Engelsche methode alles een weinig door elkander gevlochten is, of saâmgesteld, waarbij elke serie als 't ware vertakkingen op alle punten kan hebben, en het met oogst beladen terrein als door golvende lijnen in bonte ruiten verdeeld is[2)]. - Hoofdzaak is, dat het kanton, het terrein van een Phalanstére, bebouwd wordt, alsof 't het domein van één persoon is. Er is een collectief terrein, niet een mozaïek van eigendoms-citadellen, waarin ieder individu zich verschanst. Het werk is goed verdeeld, alle serieën steunen elkander, mannen, vrouwen en kinderen werken allen, en een religieuse wijding wordt overal

1) Zie Fourier, tome IV, p. 532. Een ieder zet daartoe des avonds, als hij naar bed gaat, een cijfer op de deur of op het raam, dat op de ‘rue-galerie’ uitziet. De wachters en wekkers roepen hem dan op dat uur.
2) Zie Fourier, tome IV, p. 480 en 490. ‘Nous avons déjà, quant au matériel, une ombre de ces entrelacements, dans les vignes en hautain, où l'on mélange des lignes de blé, de légumes, de millet, sous des allées de cerisiers, pommiers et autres arbres, auxquels est lié un rang inférieur de ceps.’

aan den arbeid gegeven[1]. Daarbij hecht zich, onder den arbeid, steeds het schoone aan het goede. Er heerscht bij alles zekere weelde. Men slaat schoone tenten op, men trekt op naar het werk met banieren en onder het spelen der muziek. Alles biedt een harmonisch schouwspel aan[2]. De tijd die men aan elke arbeidsverrichting wijdt, is steeds kort (‘courtes séances’): niet te lang mag de inspanning duren. Na elke twee uren gezette arbeid moet een kleine verpoozing worden in acht genomen. Het overtollige en tegenstrijdige wordt in het werk vermeden. Een goede geest en wedijver bezielt allen. Een ieder is vast besloten zich niet met weinig te vergenoegen. Een goed geëvenredigde samenhang dwingt alles tot een productieve richting. Wanneer de arbeid flink aan den gang is, gelijkt de beweging der groepen aan de wendingen van een goed gecommandeerd leger, waarvan al de colonnes en escadrons verschillende evolutiën volvoeren, die alle op één doel

1) Zie Fourier, tome IV, p. 489. ‘Les femmes et enfants cultivent les autels champêtres que chaque groupe et chaque série élèvent au centre ou aux angles de leur terrain favori, et qui sont utiles pour allier les sexes, faire participer l'un aux travaux de l'autre. Sur ces autels, on place au sommet d'un monticule de fleurs et arbustes, les statues ou les bustes des patrons de la secte, des individus qui ont excellé dans ces travaux et l'ont enrichie de quelques méthodes utiles. Ces images sont pour le secte un objet de culte agricole. Un groupe ne commence point son travail sans avoir brulé l'encens sur l'autel de ses Dieux de secte: l'industrie étant au yeux des harmoniens la plus louable des fonctions, l'on a soin d'y allier sans cesse l'esprit religieux et les mobiles, d'enthousiasme, comme le culte des hommes qui ont servi l'humanité en perfectionnant l'industrie.’
2) Zie Fourier, tome IV, p. 495. ‘Si nous voyions, dans un beau vallon distribué en mode ambigu, dit anglais, tous ces groupes en activité, bien abrités par des tentes colorées, travaillant par masses disséminées, circulant avec drapeaux et instruments, chantant dans leur marche des hymnes en choeur: puis le canton parsemé de castels et belvédères à colonnades et flèches, au lieu de cabanes en chaume, nous croirions que le paysage est enchanté, que c'est une féerie, un séjour olympique. - Dans cette occurence, un philosophe traversant le canton contemplera de sa voiture le ravissant spectacle qu'offriront tous les vrais amis de choux et de raves, les héritiers des vertus de Phocion et Dentatus, déployant avec orgueil leurs drapeaux, leurs tentes et leurs groupes sur les hauteurs et dans toute la vallée parsemée de brillants édifices, au centre desquels s'élèvera le Phalanstère ou manoir général dominant majestueusement le canton. A cet aspect, notre philosophe se croira transporté dans un nouveau monde, et commencera à concevoir que la terre, lorsqu'elle sera administrée selon le mode sociétaire ou divin, éclipsera toutes les beautés dont nos romanciers ont paré leurs séjours olympiques.’ Men weet, hoe Alfred de Musset in zijn ‘Dupont et Durand’ in schitterende verzen een parodie op het visioen van dezen filosoof, die de aarde zóó vervormd ziet, heeft geleverd.

samentreffen[1]. Het gewoel en het werk van al die arbeiders aanziende, verkrijgt men den indruk, dien de volle samenstemmende muziek van een rijk orkest bij ons opwekt.

Door deze levens-wijze en arbeids-verrichtingen zullen de arme lieden vooral gebaat worden, of liever, er zal een band tusschen armen en rijken ontstaan, en het wantrouwen tegen de rijken zal ophouden. Een goede toon en goede manieren zullen bij alle klassen nu waarneembaar worden. Het huishouden veroorzaakt den armen geen dure uitgaven, want de Phalanx bedient het huishouden voor allen. Voor de kinderen zorgt eveneens de Phalanx, totdat zij drie jaren oud zijn. En wat het meest medewerkt, om armen en rijken aan elkander te verbinden, is wel het begrip van sociëtair eigendom, waardoor ieder - overeenkomstig zijn aandeel of twintigste of honderdste gedeelte van een aandeel - medeeigenaar is der terreinen, gronden en gebouwen van het Phalanstère. *Het inkomen blijft daarentegen individueel eigendom*, daar het naar evenredigheid van het kapitaal, den arbeid en het talent wordt verdeeld. Ook de kinderen en jongelieden kunnen reeds eenig vermogen hebben, en daardoor, benevens uit de categorie van den arbeid en van het talent, bijzondere voordeelen genieten, of op hun boeken zich zien toewijzen. Armen en rijken beiden zullen den arbeid nu beminnenswaardig vinden[2]. Te sterker, daar in alle serieën de individueele onafhankelijkheid gewaarborgd is. In de betrekking van meesters en dienaars is de verhouding deze: dat niemand dienstbode van één individu is. De serie der bedienden dient collectief, onder den titel van ‘pages’ en ‘pagesses’. En daar elk individu lid is van veel serieën, kan het immers gebeuren, dat hij, die dienaar is in één serie, meester is in een andere. Een ieder is dus op zijn beurt heer en knecht, meesteres en dienstbode. De Phalanx trouwens, en niet het individu, betaalt de moeite. Over het algemeen zal ook het begrip weelde zich vervormen. Weelde wordt nu corporatief of collectief. De menschen hebben toch voor zich-zelven geen schoone huizen meer noodig, hebben geen familie-diners, ontvangen geen bezoeken; zij hebben slechts kamers in een paleis, eten te-zamen aan tafels, waar zij dan tevens het nieuws der wereld hooren, en blijven weinig thuis. Daarentegen wordt de weelde op den arbeid toegepast: een werkplaats zal er schoon en aangenaam uitzien[3], en alle kinderen zullen daardoor van zelf de passie voor den arbeid, bij het zien van zulk een atelier, in zich voelen opkomen. Allen zullen aan den arbeid zich zetten. Er zal niet meer de zotte onderscheiding der tegenwoordige economie wezen, die één klasse laat verbruiken

1) Fourier, tome IV, p. 527. Hij noemt de Phalanx dáár ‘un Dieu agissant: elle est l'esprit de Dieu, puisqu'elle se compose de douze passions harmonisées.’ Zie ook tome VI, p. 475.
2) Zie Fourier, tome IV, pag. 520.
3) Zie Fourier, tome IV, pag. 545.

en een andere laat voortbrengen[1]. En de slotsom zal wezen, dat ieder op zijn 20ste jaar reeds in het genot is van rijkdom, dat zijn gezondheid niet benadeeld wordt, daar elke genieting kort is, en dat alles goedkoop kan worden verkregen. De arbeid is een lust, niet meer een straf[2]. Enthousiasme voor God en ware filanthropie zullen de gevolgen van dat alles zijn.

Wanneer groote werken op aarde noodig zijn, die zich buiten en boven het gebied van één Phalanstère uitstrekken, dan vormen zich daarvoor industrieele legers. Ditmaal geen legers, die

1) Zie Fourier, tome IV, p. 546, 547. 'Là finira la distinction de producteurs et consommateurs qui existe chez les civilisés... Là finira le plus ridicule de nos duplicités sociales, celle qui crée une classe destinée à consommer sans rien produire.'

2) Zie Fourier, pag. 554-556. Thans kent de arbeider niets dan jammer: 'Le travail, dit l'Ecriture, est une punition de l'homme; Adam et ses enfants furent condamnés à gagner leur pain à la sueur de leur front. Avant ce châtiment, le bonheur primitif de l'homme était de n'avoir rien à faire, comme est le dimanche de notre populace. Il est donc bien reconnu, même en religion, que le travail civilisé est pour l'homme un état de malheur, et qu'il est plus près de la nature en se livrant à des illusions de sort enchanteur, qu'en ajoutant foi aux prétendus charmes que la philosophie lui promet sous le chaume. - Il faut méditer sur les malheurs amoncelés sur l'homme industrieux. J'en ai compté plusieurs: 1°. Il est accablé par le malheur idéal, par l'aspect de quelques-uns de sa caste, qui, favorisés d'un héritage imprévu, d'un gain de loterie, etc., ont échappé au mal-être: ces exceptions de fortune viennent périodiquement aigrir les privations de la masse dépourvue du nécessaire. 2°. Il supporte seul les corvées dont le riche est exempt, et, par contre, il est seul privé des droits naturels, chasse, pêche, etc., dont le riche est en possession. 3°. Il est sujet aux mutations d'emploi, transporté à des fonctions dont il n'a aucune habitude et qui sont pour lui un redoublement d'ennui. 4°. Il contracte en plein santé des maladies par excès obligés, par vacation forcée à des travaux dangereux. 5°. Dénué de tout dans le cas de maladie, il n'a pour asile que le triste hôpital, que la compagnie des moribonds, où souvent encore on refuse de l'admettre. 6. Il voit son fils, l'appui de son industrie, enlevé pour les milices dont le riche est exempt de droit ou de fait. 7. Il voit sa femme et sa fille, si elles sont belles, engagées inévitablement dans la prostitution, par les pièges du riche voisin pourvu de la clef d'or. 8. Il est privé de la protection des tribunaux: point de justice pour le pauvre; il n'a pas même de quoi consulter et réclamer: et quand il le tenterait, il échouera contre un riche adversaire qui le traînera d'instance en instance. 9. Enfin le plus souvent, le fruit de ses peines est pour un maître, et non pour lui, qui n'a aucune participation au produit de son labeur. - Voilà, au lieu de charme composé, un orage de disgrâces et de persécutions pour le peuple industrieux, effet nécessaire du mouvement subversif civilisé, qui produit en tout sens l'opposé des biens sociétaires!'

uitgaan om te vernielen, maar legers die iets gaan scheppen. Zij spannen bruggen over rivieren, bouwen dijken tegen de zee, ontginnen gronden, malen meren uit, slaan wegen over het gebergte. Tot de vorming dier industrieele legers wekken de aanloksels van het genoegen en van het vroolijk te-zamenzijn, van bevordering, en te verdienen decoraties op. Zulke legers zullen ook samengesteld zijn uit mannen, vrouwen en kinderen (3/6 mannen 2/6 vrouwen en ⅙ kinderen). Zij zullen de ware lauweren in het leven behalen.

Fourier beschrijft nu nog de kleeding en het voedsel, die voor de sociëtaire orde noodig zijn. De kleeding zal eenvoudig en niet zoo zeer aan de mode onderworpen wezen. Evenals vroeger Linguet strijdt Fourier tegen het brood als dagelijksch voedsel[1)]. Hij wil vruchten-spijzen en spijzen met veel suiker toebereid aanbevelen. Wat minder graan-velden wil hij dus aangelegd zien, daarentegen meer weiden voor vee en meer boomgaarden zich zien uitstrekken. Als drank wil hij wijn en limonade doen strekken, geen water. De Phalanx moet altijd voorraad voor twee jaren hebben (in de kelders of silo's). Men moet echter daarbij steeds toezien, dat er niet te veel inwoners per vierkante mijl wonen. Anders moet tot colonisatie worden overgegaan. Frankrijk zal nu reeds zes millioen inwoners moeten wegzenden.

Heeft Fourier tot nu toe in een eerste boek de ‘dispositions matérielles et personnelles’ van het rijk der Harmonie ontvouwd, thans gaat hij in een tweede boek de taak der o p v o e d i n g in de sociëtaire orde behandelen.

Hij stelt op den vóórgrond, dat de opvoeding in den toestand der beschaving slecht en eenzijdig is. De opvoeding moet samengesteld wezen, dat wil zeggen, zoowel voor lichaam als voor ziel zorgen, en integraal zijn, dat is alle details van ziel en lichaam omvatten en tot volmaaktheid brengen. Zij moet in het kind alle soorten van roeping, die het bij instinct gevoelt - en wel dertig zulke vocaties sluimeren soms in het kind - wakker maken en doen ontluiken. Haar strekking moet wezen om het kind te leiden: 1°. tot de weelde, 2°. tot de groepen en 3°. tot de serieën. De beschaving wil, door haar stelsel van opvoeding, het kind brengen tot de deugd, terwijl de Harmonie het in de eerste plaats tot weelde tracht te voeren; weelde, verdeeld in interne (gezondheid en handig gebruik der ledematen) en in externe (dat is productieve arbeid). Geleidelijk moet nu de opvoeding alle tot éénheid brengen. Doch éénheid is in de verste verte geen gelijkheid. Wel moet de opvoeding een leelijke smet der beschaving, die niet eens bij de wilden wordt gevonden, voor altijd uitwisschen: namelijk het onderscheid onder de menschen, ten gevolge van de onbeschoftheid en ruwheid in taal en manieren der lagere klassen. De lagere klassen moeten, wat haar vormen betreft, ontbolsterd

1) Zie Fourier, tome IV, p. 565, 566, de drie redenen, die hij tegen het brood aanvoert.

worden. Collectieve opvoeding van allen volgens dezelfde regelen is hiervoor een allereerste voorwaarde.

De kinderen zijn verdeeld in koren van jongens en meisjes. Volgens de jaren onderscheidt Fourier de volgende afdeelingen: van de geboorte tot 18 maanden strekt zich uit de categorie der ‘nourrissons’, van 18 maanden tot 3 jaren die der ‘poupons’. Te-zamen heeten die twee allereerste afdeelingen ook wel de ‘lutins’. Dan komen de ‘bambins et bambines’ van 3 tot 4½ jaar. Zij worden gevolgd door de ‘chérubins et chérubines’ van 4½ tot 6½ jaar, en door de ‘séraphins et séraphines’ van 6½ tot 9 jaar. Daarop komen de koren der ‘lycéens et lycéennes’ van 9 tot 12 jaar en de koren der ‘gymnasiens et gymnasiennes’ van 12 tot 15 jaren, en eindelijk die der ‘jouvenceaux et jouvencelles’ van 15 tot ongeveer 18 jaren. Zij vormen vier groote fasen, waarin het onderwijs en de dosis vrijheid, die men aan de kinderen geeft, ook verschillend moet zijn. Elk der vier fasen heeft haar bijzondere onderscheidings-teekenen en decoraties, die haar prerogatieven aanduiden. De onderscheidene prerogatieven worden geleidelijk verkregen. Eerst is het materieele element overheerschend (bij de lutins, bambins, chérubins en séraphins, dat is van 2 tot 9 jaren), later komt het spiritueele zijn rechten eischen. Wanneer een kind een graad hooger wil opstijgen, moet het telkens een soort van examen ondergaan. Om van den graad der bambins tot dien der chérubins te komen, zijn b.v. zeven materieele bewijzen of proeven (dat het kind de armen, beenen, handen en voeten goed kan bewegen) noodig. Weldra komen ook de eischen van het verstand en de examens der hoogere graden[1)]. De examinatoren zijn altijd saâmgesteld uit de klasse, waarin men wil komen.

I. - Letten wij eerst op de opvoeding der laagste kindsheid, die der ‘nourissons, poupons et bambins’: de opvoeding van het kind totdat het 4½ jaar oud is. - In het algemeen wijst Fourier op het groote belang der harmonische ontwikkeling van lichaam en geest reeds bij die jonge kinderen. Een kind van vier jaar, mits behoorlijk ontwikkeld, zal reeds door verschillende werkzaamheden zijn kost kunnen verdienen, in plaats van tot die bende van jonge verniel-allen en vandalen te behooren, die onze beschaving in kinderen van dien leeftijd opkweekt. Daarvoor moet echter de opvoeding collectief voor allen wezen. De inrichting van het gebouw van het Phalanstère met de ‘séristères’ en goed geëvenredigde zalen, moet als hulpmiddel helpen. Doch de springveer van alles moet de natuurlijke of progressieve wedijver der kinderen onderling wezen. De aanblik van elke hoogere klasse doet dan hen of haar, die in de lagere rangen zijn, zich inspannen als jonge leeuwen. Het enthousiasme werkt hier alles uit: nooit de gehoorzaamheid aan een bevel of raad van een vader of onderwijzer, of eenige band van imaginaire affectie. - Wat de ‘nourissons’ aanbetreft, zoo worden door Fourier de volgende bepalingen enschikkin-

1) Zie over die examens, Fourier, tome V, p. 9 en 10.

gen ons medegedeeld. Zij worden verdeeld in drie categoriën: zoete kinderen, min of meer lastige, en kleine duivels. Voor elk dezer drie categoriën is een bijzondere zaal, en zijn bijzondere 'bonnes', van omgekeerd karakter als dat der kinderen aangewezen, zoodat de kleine rustige kinderen onder de leiding van zeer opgewekte, de lastige onder die van flegmatieke 'bonnes' komen. De moeders verzorgen de kinderen niet bij zich; integendeel, de moeders verlaten spoedig de kinderen en gaan naar het werk. Zij komen van tijd tot tijd terug voor het zoogen, waarbij men echter vooral niet - zooals de zotte mode van Rousseau wilde - de rijke moeders tot het zoogen van haar kinderen moet dwingen. Op den dienst der 'bonnes' komt alles aan. Het is een zware dienst, maar de passie en aantrekkings-kracht heeft die vrouwen tot het verzorgen der kinderen gedreven. In de zalen is alles goed ingericht. De verwarming is gelijkmatig. De wiegen worden door mechanische middelen bewogen. De wat grootere kinderen gelegd in elastieke opgehangen netten. De artsen, die betaald worden volgens de collectieve gezondheid van allen, komen keer op keer kijken. Geheel de regeling zal strekken, om de sterfte der kinderen, die in onze gemorceleerde maatschappij zoo groot is, ook bij de rijken, te doen verminderen. Op zijn tijd zullen dus preservatieven door allen genomen worden, b.v. tegen den tijd van het tanden krijgen. Bijzondere tandmeesters zullen daarvoor zorgen. De statistiek wijst dan uit, daar de levens-voorwaarden dezelfde zijn voor alle kinderen, wie der doctoren het knapst is[1]. - Dit wat de materieele zorgen betreft; wat de spiritueele aangaat, worden de 'nourissons' en 'poupons' als ééne klasse beschouwd en onderscheiden in 'hauts-poupons,' en 'bas-poupons.' De hoofdzaak is hier, het karakter collectief en geleidelijk te ontwikkelen. In onze beschaving schreeuwt het kind als een oordeel, omdat eigenlijk niets aan zijn aard beantwoordt. De kindermeid en haar vrijer, de soldaat, laten het naar hartelust in zijn ééntje zijn longen oefenen. Het rijk der Harmonie doet anders. Het verzamelt de kinderen *en corps*, laat hen collectieve wandelingen doen, op de maat van trommels en fluiten. Vriendelijke, lieve 'bonnes' leiden alles uit chariteit en met passie, en het kind volgt nu gewillig den zachten band. - En dat alles ontplooit zich verder bij de 'bambins'. Het oogmerk is hier, om bij de jonge kinderen het 'feu sacré' voor het werk te doen ontvlammen. Er zijn 16 (7 materieele en 9 spiritueele) middelen, om bij die kinderen van 3 à 4½ jaar de lust en roeping tot het werk te voorschijn te roepen[2]. Onder die middelen moet een eerste plaats

1) Zie Fourier, tome V, p. 68. 'L'Harmonie ne jugeant pas le talent sur de belles phrases, mais sur de bons résultats, chaque phalange estimera ses médecins d'après la statistique sanitaire du canton, résumée en moyen terme de 9 années.'

2) Zie Fourier, p. 19, zij zijn: '*Ressorts matériels* en éclosion des vocations: 1°. L'élégance des ateliers-miniatures affectés à chacun des Séristères. 2°. Le furetage, flanage. 3°. L'appât des ornements gradués. 4°. Les priviléges de parade et maniement d'outils. 5°. L'avantage de choisir, dans chaque branche d'industrie, le détail auquel on veut se livrer. 6°. La singerie. 7°. La manie imitative qui domine dans le bas âge. - *Ressorts spirituels* en éclosion des vocations: 8°. L'absence de la flatterie paternelle, inadmissible dans l'orde sociétaire, ou l'enfant est jugé et remontré par ses pairs. 9°. Le ton ascendant, ou inclination des enfants à suivre l'impulsion de leurs camarades un peu plus âgés. 10°. L'entraînement, la déférence graduée. 11°. L'agrément de séances courtes, joyeuses, intriguées et fréquemment variées. 12°. La crainte du renvoi aux choeurs de demi-caractère. 13°. L'enthousiasme pour les prodiges exécutés par les choeurs supérieurs (d'un degré), seuls êtres que l'enfant choisisse passionnément pour modèles. 14°. Les émulations et rivalités entre choeurs et souschoeurs contigus, émulations excitées par l'ironie de ceux qui ont déjà obtenu l'admission en échelon supérieur. 15°. La pleine liberté d'option en travail et durée du travail. 16°. L'intervention

worden gegeven aan den invloed der ornementen en insignes: men kan reeds bij ons de opmerking maken, dat een boeren-kinkel soldaat wil worden, enkel om een uniform te kunnen dragen. Voorts werkt dan de omstandigheid, dat alle kinderen vrijen toegang tot alle werkplaatsen hebben, waardoor hun zin voor zekere bedrijven geprikkeld en opgewekt wordt: de attractie tot een of ander soort van arbeid begint dan op de kinderen reeds haar uitwerking. Kleine gereedschappen kunnen hun als belooning in handen worden gegeven, tot zelfs kleine ploegen. Graden worden hun gegeven, als zij zelven onder 't werk zeker talent ten toon spreiden. En de onderlinge wedijver doet hen alle krachten inspannen. Men moet hier ook eenigszins vertrouwen op de zucht tot naäperij van ouderen, die bij alle kinderen heerscht. Doch vooral komt in aanmerking het beginsel, dat alle kinderen te-zamen met al hun kameraadjes van gelijke jaren, die hen terechtzetten, hen aansporen en hen uitlachen als zij iets verkeerd doen, zich oefenen. De vaders hebben hier niets uit te richten: zij hebben niet te berispen, zij mogen niet de onderwijzers hunner kinderen wezen. Dit werk der ‘bambins’[1)] is nu reeds productief: negatief, inzooverre het de kinderen afhoudt van het breken en vernielen, doch positief, inzooverre het reeds degelijk werk is en voor de kinderen zelven profijt oplevert. Bovendien is dat bedrijvig leven der kleine kinderen een bevallige bekoring in de

officieuse des patriarches, très-aimés de la basse enfance, et très-patients à lui donner des leçons. - L'influence de la “série contrastée, des courtes séances,” ordre qui peut seul exciter chez l'enfant le charme et la docilité nécessaires en études industrielles, et donner essor aux trois passions distributives, essor naturel du caractère qui, dans une phalange portée au grand complet, trouve et développe sans obstacle toutes les inclinations distribuées par la nature à chacun des 810 caractères primitifs.’

1) Zie ook over het zitten aan een achthoekige tafel, om erwten uit te lezen, Fourier, tome V, p. 43.

Phalanx: een ieder bemoeit er zich mede, en onder de vaders komt er zóó een band te meer. De kinderen blijven gezond, groeien snel op - en lachen dien dwazen Emile van Rousseau uit, die als een rijkelui's kind kunstmatig éénzelvig wordt verveeld.

II. - Wij komen thans tot de opvoeding der kinderen van iets ouder leeftijd: der ‘chérubins en séraphins’ (zoowel jongens als meisjes), wier leeftijd zich van 4½ tot 9 jaren uitstrekt.

De methode der opvoeding en leiding is natuurlijk dezelfde als bij de jongere kinderen, en berust op den onderlingen wedijver der karakters, terwijl reeds hier de onderscheiding der sekse zich, bij die rivaliteit, eenigszins doet gevoelen. Nog altijd moet bij alle oefeningen het materieele element meer op den vóórgrond staan dan het spiritueele. Het lichaam moet in de eerste plaats ontwikkeld worden; uit den kring van het weten vordert men in 't begin slechts de kunst om goed te schrijven, hetgeen een mechanische zaak is. Overigens moeten zij uitmunten in allerlei evoluties en gymnastische oefeningen, en in alles waar *lenigheid en handigheid* der ledematen te-pas komt. Fourier gaat de bezigheid van die kinderen na in drie verschillende arbeids-serieën: in de zorg voor de dieren, in het kweeken van planten en groenten, en in het werk van de keuken. - Wat de dieren betreft, zoo gaat het rijk der Harmonie van het denkbeeld uit, dat werkelijk de dieren ook vatbaar zijn voor harmonische ontwikkeling. Niet alleen de hond en het paard, maar alle dieren kunnen geleid en veredeld worden. Zoo zullen de dieren voor ons van dubbele waarde worden. Dit zal vooral de taak der kinderen van 5 tot 9 jaren wezen. Jongeren moeten zich bezighouden met de duiven en al het gevogelte; ouderen verzorgen paarden en hoornvee. Nu zullen al die dieren geleid en opgevoed worden door de klanken van muziek, zoo als thans de koeien in Poitou worden behandeld. Trouwens men breide slechts uit wat hier en daar wordt gedaan, waar men de schapen of kudden vee dàt dier doet volgen, aan welks nek men een klinkende bel of klok heeft vastgehecht, en ontwikkele die methode verder. Men zal dan zien, dat de dieren met weinig moeite zich laten leiden. De aard der dieren zelf zal zachter worden, wanneer zij niet meer zoo slecht en hard (als thans in Frankrijk geschiedt) worden behandeld, en door geschikte maatregelen zal men het ras verbeteren. Voor het grootste gedeelte zullen kinderen het best met al die dieren, ook wat betreft den arbeid in de stallen, kunnen omgaan[1]. Op dezelfde wijze houden de kinderen van

1) Fourier hecht er gewicht aan, hoe door de zorg voor de kippen het getal eieren toeneemt. Hij stelt zich daar wonderveel van voor. - Zie Fourier, tome V, pag. 94, in verband met het betoog in tome IV, p. 206-211: ‘la dette de l'Angleterre payée en six mois par les oeufs de poule.’ Men denke hierbij aan den tegenwoordigen uitvoer van eieren uit Frankrijk en Italië. Sir Thomas More (zie ons eerste deel, p. 186) vestigde reeds de aandacht op die productie der eieren. De droom van Fourier over de toeneming der eieren-productie verwezenlijkt zich thans overal in Europa: vergelijk bij voorbeeld voor ons land den toestand te Landsmeer bij Amsterdam, dat in 1897 meer dan 12 millioen eieren naar het binnen- en buitenland verzond. Zie de cijfers daarvan in het ‘Sociaal Weekblad’ 1898, pag. 259. Zie cijfers der eieren voor Engeland, ‘Sociaal Weekblad’ 1900, pag. 11.

4½ tot 9 jaren zich bezig met het kweeken van planten en groenten. Zij verzorgen al de granen, zij wieden het onkruid, maken zich niet meer schuldig aan het rooven en wegkapen van het ooft, maar waken er voor en zamelen het op zijn tijd in, en volvoeren al die plichten uit onderlingen wedijver zóó goed, dat de volwassen mannen zich kunnen toeleggen op het zwaardere werk der bosschen en op de besproeiing der terreinen door het water. - Nog werken kinderen van dezen leeftijd in de keukens. In onze beschaving ziet men in dat opzicht juist de omgekeerde wereld. Kerels, die voor Hercules konden optreden, kan men bezig zien met het plukken van kippen; al dat poelierswerk is juist de taak der kinderen. De natuur zelve leert, dat de kinderen in de keuken moeten zijn. Voor hen is de keuken een oord vol heerlijke zaligheden en de banketbakkers-winkel het paradijs. Van dien trek der kinderen moet men gebruik maken, hen dáár aan het werk zetten voor de verschillende ovens, terwijl de kok, die de spijzen hygiënisch toebereidt en een waar geleerde in zijn vak, een bekwaam kenner der chemie is, het oppertoezicht en de leiding over hen heeft, en hen naar hun leeftijd de meest verschillende verrichtingen laat doen. - Zóó werken dan de kinderen en doen zij veelzijdig nut. Bij hun harmonisch werk, bij hun evoluties en oefeningen, is het gaan naar de opera voor hen een school. Terwijl de keuken hun smaak en reuk ontwikkelt, komt de opera met het ballet aan twee overige zintuigen der kinderen tegemoet: aan hun gezicht en aan hun gehoor. Beide die zintuigen worden verfijnd en veredeld, terwijl het begrip van éénheid, door en in de verscheidenheid, nergens zoo goed wordt ontvouwd als juist in de opera. Zang, muziek, poëzie, gebaren-spel, dansen, gymnastie, en geschilderde decoratie, het werkt alles in de opera tot een evenredigen harmonischen indruk mede; een indruk, die voor het kind weldadig is. Men moet zorgen, dat de kunst in die opera ernstig wordt weêrgegeven, en dat het kind met zekeren eerbied derwaarts ga. De opera moet aan alle kinderen, ook der armen, goede manieren leeren. - In het algemeen zullen de kinderen, door al die indrukken en door hun arbeid zelven, vroeg ontwikkeld worden, èn naar lichaam èn naar geest. Alles moet zóó ingericht worden, dat zij het onderwijs vragen: zij willen leeren lezen om de platen, die zij in de boeken zien, te begrijpen. Voorts wordt hun handigheid geleerd In allen geval zullen zij niet éénzijdig opgeleid worden[1)]. En telkens, wanneer zij een hooger

1) Zie Fourier, tome V, p. 120. Het onderscheid met de kinderen der beschaving moet hier merkbaar zijn. ‘Rassemblez aujourd'hui tous les enfants primeurs de dix ans, on n'en trouvera pas un qui sache allumer le feu, disposer convenablement les bûches, les cendres, les chenets, ménager les fours, couvrir artistement les charbons et tisons, pour les conserver. Parmi les femmes de 30 ans, on n'en trouvera pas une sur 100, qui sache faire le feu, le disposer en divers sens, selon les cheminées et les emplois. Cette science inconnue aux civilisés de 30 ans est familière à tout enfant harmonien de 4 ans et demi: c'est un moitié de sa thèse d'examen sur la première des propriétés de Dieu, l'économie de ressorts.’

trap in bekwaamheid van lichaam en geest willen aannemen, zal, als boven is gezegd, een examen hun worden afgenomen[1)].

III. - Wij zetten de opvoeding van het kind, dat nu 9 jaren oud is geworden, voort. Het lichaam heeft kracht gekregen, de geest en de ziel moeten thans voedsel ontvangen. Nobele springveeren, leidende tot heldhaftige daden van vriendschap, van eergevoel en van patriotisme, moeten dan opgewekt worden. Het verband van alle wetenschappen moet geleerd worden. Toch moet met tact gewaakt worden, dat de universeele analogie niet ontsluierd worde vóór het tijdvak der puberteit. Het tijdstip van het wakker worden der liefde moet worden vertraagd en verschoven. Studie kan altijd wel een tegenwicht tegen den drang der liefde wezen, doch in het algemeen moet men trachten in dit tijdvak alles te verkrijgen van de neiging tot opoffering van het individueele belang ten voordeele van het collectieve belang.

De opvoeding houdt zich hier bezig met de ‘lycéens’ en ‘gymnasiens’ (jongens en meisjes), die van 9 tot 15 jaar oud zijn. Uit hun rangen recruteeren zich twee instellingen, waaraan Fourier bijzonder veel gewicht hecht, en die dan ook zeer merkwaardig zijn. Wij bedoelen ‘les petites hordes’ en ‘les petites bandes’. De eerste vertegenwoordigen het begrip van maatschappelijke opoffering; de tweede verzinnelijken het begrip van artistieke bekoorlijkheid. Ontleden wij, aan de hand van Fourier, beider kring van werkzaamheid.

De *kleine horden* zijn goed-geordende regimenten van kinderen, die al het onreine werk in het Phalanstère doen. Men trekt partij

1) Als een voorbeeld, hoe zulk een examen werkt, b.v. over het dogma der eigenschappen van God, zie men Fourier, tome V, p. 120, 121: ‘La thèse sur les propriétés de Dieu est toujours composée, et doit être soutenue en matériel sur les emplois du feu ou corps de Dieu, et en spirituel sur les emplois de passions ou âme de Dieu. Le bambin postulant aux chérubins ne sera examiné que sur les plus bas emplois du feu; l'art d'allumer, entretenir économiquement couvrir et conserver le feu, avec de petites bûches et pincettes minimes. Ce petit talent lui vaudra, outre l'avantage de dextérité, l'art d'éviter les brulures et les risques d'incendie. Le chérubin postulant aux séraphins sera examiné sur un emploi plus relevé, comme le chauffage opportun des petit fours. Le séraphin postulant aux lycéens sera examiné sur un emploi de feu composé, comme l'usage de la poudre. Le lycéen postulant aux gymnasiens, sur quelques emplois difficiles de feu composé; et ainsi pour l'admission aux jouvenceaux; le feu devant toujours figurer comme branche matérielle de la thèse à soutenir sur les propriétés de Dieu.’

van twee eigenschappen der kindsheid: van de vatbaarheid om daden van offervaardigheid te doen, en van het genot dat veel kinderen hebben om in iets vuils te ploeteren. Hun wordt nu opgedragen den modder te verwijderen, alles schoon te houden, zoowel wegen en kamers, als riolen en goten. Zij helpen bij het slachten der dieren, waarbij moet gezorgd worden, dat geen wreedheid wordt bedreven. Doch zij doen dat alles uit liefde voor de Phalanx: zij doen dus een eere-werk. Zij hebben nu het voorrecht, om als iets verricht moet worden waaraan gevaar verbonden is, op de gevaarlijkste plek te mogen staan. Daar zij een eere-post vervullen, nemen zij het minste deel van de door de Phalanx te verwerven winst. Bij volle waardeering der rijkdommen, hebben zij niets dan minachting over voor het egoïstisch gebruik dier rijkdommen; zij geven dus uit vrije beweging een deel van hun inkomen weg, om den collectieven rijkdom der Phalanx te vergrooten. Hun wordt nu in de Phalanx ook alle eer bewezen. Zij zijn in kolommen of blokken verdeeld, waarvan er twaalf een ‘wolk’ vormen, en marcheeren met eigen banieren en vaandels. Zij hebben een kleurrijk kostuum, iets wilds en woests, een soort van Hongaarsche kleeding. Zij hebben een eigen taal, een soort van ‘argot’ of straat-taal, waarin zij zich uitdrukken. Zij hebben kleine paardjes, waarop zij voortrennen. Twee derden van de kleine horden zijn jongens, een derde meisjes; terwijl zij zich dan nog verdeelen in ‘sacripans’ of ‘chenapans’, al naarmate zij meer op werken van gevaar of van onreinheid zich toeleggen. Is het werk gedaan, en telkens duurt het zeer kort, dan wasschen zij zich af, zijn het netst van allen, en ontvangen eike-kransen. Zij gaan vroeg naar bed en zijn vroeg aan het werk. Zij behoeden het geheel voor minachting van den arbeid. Vriendschap heerscht onder hen tot opwinding toe. Zij zijn de wachters der sociale eer[1)].

1) Zie Fourier, tome V, p. 153. ‘Conservatrices de l'honneur social, elles doivent écraser la tête du serpent au physique et au moral: et tout en purgeant les campagnes de reptiles, elles purgent la société d'un venin pire que celui de la vipère; elles étouffent par leurs trésors tout germe de cupidité qui pourrait troubler la concorde, et par leurs travaux immondes l'orgueil, qui, en déconsidérant une classe d'industrieux, tendrait à ramener l'esprit de caste et détruire l'amitié générale. Elles savent employer, au bonheur de la société, l'abnégation de soi-même recommandée par le Christianisme, et le mépris des richesses recommandé par la philosophie. Elles sont enfin le foyer de toutes les vertus sociales, en sens religieux et civique.’ - Emerson in zijn ‘Nature: an Essay’, editie 1852, p. 165 prijst Fourier zeer, om geheel deze conceptie der kleine horden: ‘It was a noble thought of Fourier, which gives a favourable idea of his system, to distinguish in his Phalanx a class as the Sacred Band, by whom, whatever duties were disagreeable and likely to be omitted, were to be assumed.’ Zie ook ‘Revue du Mouvement Social’ 1885, p. 346. Vergelijk over het met vuur werken dier kinderen: Karl Marx, ‘Das Kapital’, Band I, (vierte Auflage) p. 661.

De *kleine benden* vormen de sterkste tegenstelling tegenover de kleine horden. Zij vertegenwoordigen het begrip van kunst en van atticisme in de Phalanx. Zij doen haar best om in wetenschappen en kunsten uit te munten. Zij zorgen voor alles wat sierlijkheid en bevalligheid aan de Phalanx kan bijzetten. Een gedeelte van haar winst besteden zij aan collectieve weelde-voorwerpen. Zij zorgen voor de bloemen, voor de veelkleurige schakeering der parken, voor de boomen en planten. Zij houden zich bezig met al de kleinere dieren, die oplettendheid vereischen: als bijen, zijwormen, duiven en zingende vogels. Zij hebben een ridderlijk, min of meer romantisch costuum, en klinkende namen. Zij handhaven de goede taal en de goede uitspraak. Twee derden van de kleine benden zijn meisjes, één derde jongens. Als werken van smaak moeten worden verricht, staan zij vooraan. Bij collectieve spelen en dansen hebben zij de leiding. Zij zijn hoofsch jegens alle vrouwen, en weten in het algemeen de waarde der vrouw te doen eerbiedigen[1)]. Zij zijn de bewaarders der maatschappelijke bekoring (‘charme social’).

De kleine horden en benden zijn de keurbenden uit elke ontluikende generatie van 9 tot 15 jaar. Overigens blijft voor allen de beoefening der gymnastie in dat tijdperk aanbevolen. Door verstandige gymnastie van ziel en lichaam wordt het tijdperk der puberteit verschoven en de overprikkeling vermeden. Daarbij moeten wij wel bedenken, dat wij eigenlijk onze ledematen: b.v. onzen voet niet weten te gebruiken, omdat wij hem niet geoefend hebben; en voorts vergeten wij te veel, dat vreugde en leed inwerken op het fysiek van den mensch. Met een kritiek op de opvoedings-wijze der beschaafden, die overal tegenwichten zoekt en slechts schaduwbeelden van liberale elementen of anders conflicten weet te vormen, sluit Fourier deze rubriek.

IV. - Thans echter, nu het tijdvak van 15 jaar is bereikt, begint (als vierde deel der opvoeding) de moeielijkste taak. De kinderen zijn opgegroeid tot ‘jouvenceaux en jouvencelles’. De liefde treedt binnen en doet het bloed bruisen. Hoe moet daar de theorie der attractie worden toegepast? Niet te loochenen is het, volgens Fourier, dat hier de beschaving misgreep op misgreep heeft begaan. Bij ons wordt de liefde alleen in het huwelijk toegelaten, doch de natuur verzet er zich tegen, en de liefde wordt een samen-zweerder tegen al onze instellingen. Men moet dien samenzweerder tot een held maken, den opstuivenden weelderigen en veel liefhebbenden Béarner tot den Henri Quatre, dien ieder lief heeft. Fourier verdeelt zijn opgewassen kinderen nu in hen of haar, die kuisch ingetogen blijven leven, en in de anderen, die aan de

1) Zie Fourier, tome V, p. 181 en 188. Fourier komt hier op tegen de onder den dekmantel van *galanterie* verlagende geringschatting ook van den arbeid der vrouw. ‘Le sexe masculin envahit parmi nous tous les travaux des femmes, et leur enlève jusqu'à la couture. Cette monstruosité cessera quand le libre essor d'attraction aura ramené chaque sexe à ses emplois naturels.’

eerste prikkels der liefde geen weêrstand bieden. De kern der eerste soort wordt gevormd door de ‘Vestels’ (mannelijk) en ‘Vestales’ (vrouwelijk), de tweede soort heet dan de ‘damoiseaux’ of ‘damoiselles’.

De ‘Vestales’ en ook in zekeren zin de ‘Vestels’ vormen een goed-geordende instelling, zooals vroeger de kleine horden of benden. - Fourier gaat ons nauwkeurig uitleggen hoe de levenstaak der Vestales is ingericht, en, daar alles ons hier zoo vreemd zal gelijken, geeft hij ons den raad ons te verbeelden, dat het toestanden op de planeet Herschel zijn. De Vestaalsche jonge dames zijn de sterke meisjes, die voorloopig tot op haar 20ste jaar de vlam der liefde weten te weêrstaan. Zij behoeden het heilige vuur van alle goede eigenschappen in de Phalanx, van waarheid en eer. Zij hebben de manieren der groote wereld, hoogheid en fierheid; zij kunnen in haar omgeving, eerbiedige, ridderlijke jonge mannen, die naar haar liefde dingen (‘des poursuivants titrés’), toelaten, doch zij laten niet schielijk zich veroveren of medesleepen. Zij wonen afzonderlijk. De ouden van dagen vereeren haar op bijzondere wijze, en de kinderen, die de ‘damoiseaux’ onbegrijpelijk en weekelijk vinden, blijven zich verwant gevoelen aan die ‘Vestales’. Zij hebben eere-plaatsen en hoogen rang in de Phalanx. Waar zaken van algemeen nut spoedig moeten worden verricht, ziet men de Vestaalsche dames werken naast de kleine horden. De kleine horden buigen de vaandels voor haar, en in het algemeen worden zij steeds met groot ceremonieel ontvangen; zij reiken aan overwinnaars de ‘oriflamme’ uit; zij bezielen de legers; zij huwen later met vorsten. - Ook bij jongelingen, die dan ‘Vestels’ heeten, wordt dit alles toegepast. Zij zijn de jonge mannen, in wier midden b.v. een Hippolytus opwast, of wel hij, die een ridderlijke, niet toegestane liefde koestert.

Doch de toestand der ‘Vestales’ en ‘Vestels’ is voorbijgaand. Wat nut zou het voor het maatschappelijk lichaam hebben, om de kuischheid tot boven zekere grens te rekken[1)]? Wèl treden allen dadelijk, als zij ‘jouvenceaux’ of ‘jouvencelles’ zijn geworden, in de rangen der ‘Vestels en Vestalen,’ maar de meesten deserteeren zeer spoedig. Zij laten zich door het vuur der liefde verwarmen en worden ‘damoiseaux’ en ‘damoiselles’. Doch zij zijn in al hun verbindingen nu volkomen oprecht. Alles mag het daglicht zien. De wereld is geen *bal masqué*, zooals in den toestand der beschaving. De eerste liefde is een toestand, die als 't ware legaal wordt erkend. Het heet huwelijk zoodra kinderen geboren worden[2)]. De inrichting van een ‘cour galante’, waarbij de benamingen van ‘troubadours’ en ‘ménestrels’ weder voorkomen, zou uit dit alles voortvloeien. Het accoord van het schoone en goede

1) Zie Fourier, V, p. 244. ‘D'ailleurs quelle duperie pour le corps social, de prolonger la chasteté au delà d'un terme convenu! Et quel fruit retire-t-il des privations qu'a endurées une vierge de 40 ans?’
2) Zie Fourier, tome V, p. 257. Denk aan de instellingen van Saint-Just, zie ons Eerste Deel der Socialisten, p. 359.

wordt verkregen, of liever een vereeniging van liefde, studie en arbeid. Want in al die verhoudingen blijft men met hoofd en hand werken. De tijd der liefde is een volledige inwijding in de universeele analogie der wereld.

Wij hebben, om dit boek over de opvoeding te voltooien, nog even te letten op Fouriers denkbeelden over de onderwijzers en op enkele methodes van onderwijs. In den toestand onzer beschaving is het lot der onderwijzers en meesters zeer beklagenswaard[1]. In het rijk der Harmonie staat hun positie zeer hoog. Zij heeten 'sibyls' of als het vrouwen zijn 'sibylles'. Hun worden rijkdommen en schepters verleend. De publieke opinie wijst hen aan voor hun ambt, voor elken tak van onderwijs de knapsten, en zij doen die taak met hartstocht. De methode, die zij bij het onderwijs volgen, is een samengestelde toepassing van allerlei leerwijzen, hoofdzakelijk zeven[2], die, alle te-zamen onderwezen tot de kennis der 'analogie universelle' moeten leiden. Bij het ontwikkelen van dat leerplan wordt hier door Fourier op verschillende punten van d'Alemberts methode, vooral met betrekking tot de beoefening der geschiedenis, gewezen, en telkens gewaarschuwd tegen het eenvoudig, eenzijdig onderwijs. Overigens moet het onderwijs in zijn geheel strekken om de maatschappij te doen begrijpen. Wilde men zulk een leerplan reeds nu in toepassing brengen, dan zou men de kinderen reeds thans de oogen openen, en hen werkelijk doen zien, dat onze maatschappij in verval is, en het schouwspel vertoont van de mercantiele feodaliteit: het verbond der 'haute finance' met de grondeigenaren, met het doel de overige bevolking den mond te snoeren[3]. Natuurlijk berust in de sociëtaire orde het gelukken van het onderwijs op de attractie tusschen onderwijzers en leerlingen[4]. Die bezielende aantrekkingskracht tusschen de meesters en hen die leeren is bij het onderwijs de spil, waar alles om draait. Het onderwijs wordt met hartstocht gevraagd en met hartstocht gegeven.

1) Fourier, tome V, p. 274. 'Comment donc se fait-il que les instituteurs tiennent le dernier rang dans la civilisation perfectibilisée; qu'un agioteur, un être malfaisant ait des revenus de prince, et que le rôle d'instituteur soit partout un métier de forçat, de mercenaire subalterne? Dans nos grandes villes, comme Lyon, Bordeaux, les professeurs ont à peine de quoi frayer avec les vendeurs d'allumettes.'
2) Zie Fourier, tome V, p. 280. 'Gamme simple en méthodes d'enseignement: 1. Analyse directe; 2. Analyse inverse; 3. Synthèse directe; 4. Synthèse inverse; 5. Cabaliste: les progressions composées: le classement des hommes et des choses en dégrés et ordres; 6. Papillonne: la méthode ambiante ou hachée: les parcours et retours: les études multiples et alternées; 7. Composite: les alliages et applications: le parallélisme composé: les éphémérides, mnémoniques, jeux adaptés.'
3) Zie de krachtige woorden bij Fourier, tome V, p. 290, 291 noot.
4) Fourier heeft hier (tome V, p. 296) enkele opmerkingen over het 'enseignement mutuel' en de methode van Lancaster.

In het derde en vierde boek zijner theorie gaat Fourier ons de s c h i k k i n g e n e n v e r b i n d i n g e n , die, in het rijk der Harmonie, het samenleven en samenwerken, en de verdeeling van het resultaat van het werk zullen beheerschen, uitéénzetten.

Wat de eigenlijke schikkingen of disposities (modulaties, noemt Fourier ze) betreft, zoo kunnen wij hier kort zijn, daar wij, bij 't ontleden van het zoogenaamd voorwerk, hier en daar reeds de aandacht er op gevestigd hebben. Eigenlijk verduidelijkt Fourier hier slechts de vier methoden, die bij de distributie der serieën kunnen gebruikt worden. Deze vier manieren, gerangschikt in klimmende orde, zijn de volgende: '*en simple, en mixte, en mesuré, en puissanciel*'. Men zou ze kunnen vergelijken met de vormen, die bij het spreken en schrijven worden gevolgd: de eerste komt dan overeen met het proza, de tweede met het poëtisch proza, de derde met vrije verzen, de vierde met verzen in coupletten of stanza's. Vooral bij de twee laatste methoden ('en mesuré et en puissanciel') wordt iets langer stil gestaan. Reeds de schikking, die door het woord: 'mesuré' wordt aangeduid, is van een betrekkelijk volkomen en hooge orde. Zij onderstelt een rijke en zeer ordelijke wijze van samenvoeging. De verbindingen of accoorden binnen haar kring zijn reeds van drieërlei aard, overeenkomende met de drie passies der 'cabaliste, composite et papillonne'. Doch de waarlijk uitgebreidste en volledigste wijze van schikking wordt aangeduid door het woord: 'en puissanciel'. Zij bedoelt geheele massa's van Phalanxen in de uitoefening van een industrie of van een passie te vereenigen; zij omvat b.v. 135 groepen van één passie, die natuurlijk niet alle in één kanton te vinden zijn, en dus over verschillende kantons zich verspreiden. Verbindingen worden zóó gevormd tusschen de naties onderling, en de grootst mogelijke éénheid wordt hier gekweekt te midden der grootst mogelijke verscheidenheid. De beschaving, die soms eenig voorgevoel heeft van het 'gemesureerde', zooals zij ook de poëzie begrijpt, heeft geen begrip van het 'puissancieele'. De beschaving blijft het liefst staan en zich bewegen in het eenvoudige ('le mode simple'). Zij ziet alles uit één oogpunt, blijft op één geïsoleerd standpunt als in een cirkel ronddraaien. Fourier meent dit duidelijk te kunnen aantoonen door de aandacht te vestigen op den verkeerden loop van zaken, die sinds 1814 in Europa plaatst heeft. Men wilde toen restaureeren. Uitnemend. Maar dan had men dit op saâmgestelde, ordelijke wijze moeten doen: het één door het ander aanvullende, en alles in één groote richting en vaart absorbeerende. Men heeft het niet gedaan, men heeft alles op bekrompen wijze aangevat, en het resultaat is, dat alles even ellendig en fragmentarisch blijft. Nog handhaven de Turken hun onedele, onmenschelijke heerschappij; nog zit men, als ware kinderen, zich te amuseeren met het speeltuig van vertegenwoordigende constituties[1]. En ondertusschen is het geharrewar van tractaten, gods-

1) Zie Fourier, tome V, p. 324. 'Ces hochets, qu'on nomme constitutions représentatives, qui ne sont qu'une ruse pour augmenter les impôts.'

dienst, legitimiteit, revolutie en van wat niet al, in vollen gang. De methodes, die tot ware combinaties hadden kunnen leiden, zijn niet begrepen, en dus niet toegepast. Eerst in het rijk der Harmonie zal dit alles geschieden. Men zal zich dan laten doordringen van de groote waarheid, dat alle sympathieën en antipathieën voor God het onderwerp van een zeer mathematische berekening zijn geweest: onze passies zijn even stellig en nauwkeurig geregeld als de stoffen en elementen der chemie, en de accoorden der muziek. Het komt slechts op de wijze van schikking aan. Maar juist daarom zal in het rijk der Harmonie alles dienst doen: de overgangsvormen, en al wat thans door het woord 'ambigu' wordt aangeduid, zullen in de schakeering van het geheel hun waarde hebben[1)]. Grillige en lachwekkende smaken en neigingen zullen in het algemeen accoord niet ontbreken. Het oneindig kleine zal in een oneindig groote reeks van groepen kunnen worden opgenomen, en omgekeerd. De meest woelige verscheidenheid zal door de wijze schikkingen der serieën tot een rustige, harmonische éénheid voeren[2)].

Die éénheid is geen uniformiteit of zoogenaamde heilige gelijkheid, maar is een waar evenwicht, verkregen door de juiste verbindingen ('ralliements') der passies. En om dat in te zien hebben we slechts de verbindingen der vier kardinale affectieve hartstochten: vriendschap, eerzucht, familie-zin en liefde na te gaan, daar deze op al de anderen inwerken. Met de uitéénzetting daarvan houdt dus Fourier zich nog bezig. In het algemeen wordt aangetoond, dat de verbindingen van elk der vier affectieve hartstochten op deze wijze goede waarborgen van toenadering der uiterste, tegenwoordig meest onverzoenbare klassen aan de hand doen. De grondslag van al die verbindingen is natuurlijk de serie, terwijl de vier zuilen, waarop hier alles rust, zijn: de industrieele

1) Zie Fourier, tome V, p. 329 seqq. Hij geeft hier aardige karakter-trekken der Franschen, vergelijk ook aldaar p. 368 seqq. en 371 en zie tome VI, p. 250 seqq. 'de initiateurs, enz.'

2) Tegenwoordig leveren in onze beschaving de economische concepties niets dan dwaasheid op, zie Fourier, tome V, p. 362: 'Mais voyons si leurs grandes conceptions économiques sont autre chose que de grandes sottises, tant sur les subsistances que sur chaque branche du mécanisme social. Prenons-les d'abord en flagrant délit sur ce qui touche à l'équilibre de consommation. Comment se fait-il qu'on voie en 1822 l'Irlande mourir de faim, quoique la paix générale permette le transport des blés qui affluent en Europe, à tel point que le fermier est dans l'indigence au sein de ses greniers encombrés? Bel éloge de ces économistes qui prétendent à la sagesse distributive en régime de substances, et qui fondent le bonheur du peuple sur l'industrie et la richesse nationale! Manque-t-il donc d'industrie, et de richesse dans cette Grande-Bretagne, où le peuple meurt de faim en temps d'abondance?'

attractie, het integrale minimum, de unitaire opvoeding en de proportioneele bevolking[1]. Zóó vormen zich door het opnemen van beletselen en door het opwekken van schoone illusies goede verbindingen, terwijl onze beschaving in dit opzicht slechts subversieve te-zamen-voegingen, slechts haat en minachting onder elkander weet voort te brengen[2]. Fourier gaat in detail de vier affectieve hartstochten en haar verbindingen na. In het rijk der Harmonie heeft men den moed aan die vier hartstochten vrije vaart en hooge vlucht te geven. - Wat de vriendschap betreft, zoo zijn er in onze beschaving wel enkele kiemen, doch deze worden in de sociëtaire orde eerst ontwikkeld. Bij ons valt dit zaad op een steenrots, terwijl het in goede aarde neêrgekomen honderdvoudige vrucht zou opleveren. Zoowel uit het oogpunt der industrieele chariteit, als uit dat van hartelijk dienstbetoon, zoowel uit 't oogpunt der arbeids-verdeeling der serieën als uit dat der intriges[3] in die serieën zelven, is dus de werking der vriendschaps-verhoudingen zeer grootsch. - De eerzucht biedt even stoute verbindingen. Men heeft zich dan losgemaakt van het begrip van matigheid en zelfbeperking. De eerzucht van Napoleon om een universeele monarchie te stichten, wordt als zijn beste hoedanigheid beschouwd. Uit het oogpunt van roem en uit dat van het belang is al het wenschelijke geoorloofd. Eerzucht behoeft geen grenzen te kennen. De vier doeleinden, die zij in het rijk der Harmonie najaagt, zijn: unitaire belooningen, gegradueerde souvereiniteiten, industrieele protectie en hygiënische gastrosofie. Ieder is dan geïnteresseerd in het maatschappelijk lichaam, de vrouwen niet minder dan de mannen, daar ook voor haar al die prijzen, al die souvereiniteiten te verkrijgen zijn. - Ook de familie-zin geeft tot nieuwe verbindingen aanleiding. De *adoptie*

1) Zie Fourier, tome V, p. 387. Let ook op de proportioneele bevolking. ‘Enfin que serviraient les trois propriétés précédentes, si le régime sériaire avait, comme le familial, la propriété de population illimitée, produisant des fourmillières sans balance numérique, sans proportion avec les moyens d'aisance générale?’ Trouwens straks (tome V, p. 558) gaat Fourier bewijzen, dat de vruchtbaarheid onder de menschen wat zal afnemen, ‘tant par excès de vigueur que par cohabitation multiple ou polygamie féminine.’
2) Zie Fourier, tome V, p. 389, 390.
3) Zie Fourier, tome V, p. 399. ‘Loin de ce calme plat dont la morale nous vante les douceurs, l'esprit cabalistique est la véritable distinction de l'homme. L'intrigue double ses moyens, agrandit ses facultés. Comparez le ton d'une coterie d'étiquette, son jargon moral, guindé, languissant, avec le ton de ces mêmes individus en état de cabale: ils vous sembleront métamorphosés: vous admirerez leur laconisme, leur ton animé, l'essor actif des idées, la prestesse des actions, des résolutions; enfin, la rapidité du mouvement spirituel ou matériel. Ce beau développement des facultés humaines est le fruit de la cabaliste ou 10me passion, qui règne constamment dans les travaux et les réunions d'une série passionnelle.’

neemt toe en omvat categorieën van personen, aan wie onze tegenwoordige egoïstische levens-gewoonten nooit denken. Door die adoptie, die dan tegelijk recht geeft op een deel der erfenis, breidt zich het erf-stelsel op wijdvertakte wijze uit: een geheel nieuwe usantie van het verleenen en verkrijgen der erfenissen heeft weldra plaats[1]. Vooral ontstaat een nieuwe familie-band tusschen de onderwijzers en hen, die hun lessen hebben gevraagd: een tweede vaderschap wordt zóó gevestigd, en dat alles vindt weder zijn toepassing in de erfenissen, die, in honderd fragmenten verdeeld, stuksgewijze telkens den één of den ander toevallen. - Eindelijk wat de liefde betreft, herinnere men zich, dat de huwelijken als zoodanig zijn afgeschaft, en dat er, als men wil, een bi-sexueele polygamie bestaat, doch ook hier komen door die verschillende verhoudingen nieuwe betrekkingen, kansen om legaten te bekomen, enz., want al die 'amants', die elkander weder verlaten, zullen toch zekere banden behouden.

Het evenwicht der passies ('équilibre passionnel') zal aldus tot stand zijn gekomen volgens vaste regels. Het samenstel van alle verbindingen zal den indruk weêrgeven van een goed orkest. Want al de kardinale passies kunnen zich uitstrekken tot werwaarts zij willen, in vollen toon kunnen de accoorden zich uiten, zwellend rollen de breede klanken-golvingen daarheên, afgewisseld door zachte zuivere trillingen, en geen valsche piepende geluiden, geen storende invallen, om toch de krachtige welluidendheid der muziek-instrumenten te dempen of te matigen, beleedigen het gehoor[2].

Het geheel, dat aldus verkregen is, zal tevens inwendig goed in evenwicht geconstitueerd zijn, tengevolge van de juiste verdeeling der productie onder de drie factoren, die het werk hebben tot stand gebracht. De hoofd-gedachte is hier, dat de repartitie onder de producenten altijd ongelijk zal wezen, maar dat iedereen overvloedige en ruime vergoeding verkrijgt voor hetgeen hij gedaan of geleverd heeft. De hoeveelheid dezer compensaties, welke iedereen kan bekomen, is evenredig aan de hoeveelheid der verbindingen der passies, en beide worden door en in de serieën verwerkelijkt. De som, die aan een serie, na afloop van het jaar of van het werk wordt toegerekend, wordt verdeeld tusschen arbeid, kapitaal en talent, zoodoende dat de arbeid 5/12, het kapitaal 4/12 en het talent 3/12 ontvangt, doch binnen elk der krin-

1) Zie vooral François Vidal, 'De la Répartition des Richesses,' 1846, p. 331.
2) Zie Fourier, tome V, p. 475. 'Si ces règles ne sont pas observées, ainsi que la condition primordiale d'Association par séries contrastées, les passions deviennent l'image d'un orchestre d'instruments discords qui fausseraient à qui mieux mieux, et dont les auditeurs s'écrieraient: arrêtez les violons, réprimez les basses, modérez les flûtes, etc. Ce n'est pas ainsi qu'on procède pour atteindre à l'Harmonie: il faut bien accorder les instruments, et les diriger en jeu combiné, chacun selon ses emplois indiqués en partition; après quoi il n'y aura rien à réprimer.'

gen, aan de drie factoren toegekend, kan aan ieder lid der serie een bijzondere en geheel eigenaardige belooning ten deel vallen. Zóó ontvangt een meisje of vrouw meer dan de anderen, wanneer zij schoon is, en wanneer haar tegenwoordigheid het enthousiasme voor den arbeid opwekt. Daarentegen krijgen de kapitalisten minder voor hun arbeid en talent, naarmate zij meer kapitaal beschikbaar stellen, omdat zij, door het doen intreden van groote kapitalen in 't werk, toch reeds van-zelf in verhouding zooveel meer dan de anderen winnen[1)]. Door het deel, hetwelk het talent verkrijgt, ontvangen weder de ouderen van jaren een vergoeding voor hetgeen in den arbeid hun minder kan worden toebedeeld. - Wanneer men nu op deze repartitie let, dan ziet men, dat door deze wijze van verdeeling vertrouwelijkheid tusschen de rijken en armen tot stand komt: het kapitaal geeft het voorbeeld van belangeloosheid; wederzijdsche opoffering, in plaats van jaloerschen haat, is nu de grondtoon van alles. Maar men begrijpt tegelijkertijd, dat alles in die verdeeling des te beter moet gaan, naarmate er meer ongelijkheid van fortuinen tusschen de leden bestaat. Nimmer wordt dus in het rijk der Harmonie het ideaal der Spartanen of der Herrnhutters nagejaagd[2)]. Gelijk een Phalanx des te schooner is, wanneer al de 810 karakters der menschen er in zijn vertegenwoordigd, zoo moeten ook alle trappen van fortuin er een

1) Zie Fourier, tome V, p. 505, 506. Hij gebruikt voor de kapitalisten deze formules: ‘Le riche tend au bénéfice en raison directe des masses, et en raison inverse des distances des capitaux.’ In de beschaving is daarentegen dit de regel: ‘Il tend et arrive au bénéfice en raison directe des masses et directe des distances des capitaux.’ Dit laatste echter werkt het volgende uit: ‘De ce vice il résulte que le mécanisme civilisé ne peut produire que des monstruosités, que des fourmillières d'indigents à côté de quelques fortunes colossales; aussi, à la honte de nos verbiages économiques de balance, contre-poids, garantie, équilibre, ne voit-on partout qu'indigence, fourberie, egoïsme et duplicité d'action.’

2) Fourier, tome V, p. 511. ‘Il est donc bien important qu'une Phalange soit composée de gens très-inégaux en fortune comme en autres facultés. La Phalange, où les inégalités seront le mieux graduées, atteindra la mieux à la perfection d'Harmonie, en répartition et autres relations. Il suit de là que le rapprochement de fortunes tant prôné par les sophistes est la disposition la plus contraire à la nature de l'homme. L'inégalité extrême, la richesse colossale chez les uns et nulle chez les autres, est un des puissants ressorts d'Harmonie, sauf la garantie du minimum, base toute de concorde en régime sociétaire. Aussi la nature qui a besoin du levier de l'inégalité, pousse-t-elle violemment certains caractères à une cupidité démesurée, qui se rit des lois répressives et morales; de là vient qu'on ne peut maintenir la modération que par des mesures tyranniques, des constitutions monastiques dans le genre de celles de Spartiates et des Hernutes, nations, qui sont des monstres passionnels, en dépit du suffrage de la philosophie.’

plaats vinden. Voorts zal deze verdeeling, die zeer veel aan elkeen kan opleveren, daar ieder lid is van veel serieën van arbeid, de adoptie in de hand werken, en dus de banden onder de menschen versterken.

Bij deze verdeeling van het resultaat der productie onder al degenen, die er toe hebben samengewerkt, moet nog het volgende worden opgemerkt. De serie, die altijd als geassocieerde van een grooter geheel wordt beschouwd, wordt niet betaald volgens haar op zich zelf staanden arbeid, maar volgens 't werk, dat in vergelijking met dat van andere serieën door haar is opgeleverd, en wel naar de onderscheiding in noodzakelijken, nuttigen en aangenamen arbeid. Aan den arbeid der kleine horden wordt het meest gegeven, dan aan de slagers; ziekenverplegers krijgen zeer veel. In het algemeen moet hierop gelet worden, *dat niet het product, maar dat de arbeid betaald wordt*[1]. En het belang van dezen of genen arbeids-tak hangt van velerlei overwegingen af, die met het wezen der serie samenhangen. Zóó worden de bloemkweekers meer betaald dan zij die vruchten kweeken, omdat het werk in de boomgaarden der vruchten van-zelf aangenamer is en meer aantrekkings-kracht bezit. Men ziet dus, dat de betalings-wijze geheel en al afwijkt van die, welke bij ons gebruikelijk is. De serieën zelven worden niet naar de producten, maar naar andere beginselen geclasseerd. De betaling der serieën geschiedt in rechte reden, overeenkomstig de kracht, waarmede zij de banden van éénheid helpen versterken, in gemengde reden van de te overwinnen moeielijkheden, en in omgekeerde reden van de aantrekkingskracht die iedere industrie uitoefent. - Binnen elke serie is niet winstbejag of eigenbelang, maar rechtvaardigheids-zin ieders prikkel en drijfveer, omdat ieder lid is van wel veertig serieën, en hij er dus alléén wel bij vaart, wanneer overal dezelfde voorwaarden van belooning worden toegepast. Had hij door dringen en drijven in één serie te zijnen voordeele een andere verdeeling in het leven geroepen, hij zou zelf de schade daarvan ondervinden, wanneer die verdeeling ook in andere serieën werd aangewend[2].- Ten slotte wordt de arbeid van ieder telkens intensiever, naarmate de arbeids-tijd korter is, en het enthousiasme beter kan

1) Zie Fourier, tome V, p. 523, ‘La valeur réelle du produit, qui serait parmi nous boussole exclusive d'estimation des travaux, ne le sera point dans l'état sociétaire.’ Zie ook tome VI, p. 304.
2) Fourier, tome V, p. 529. ‘Si chacun des harmoniens était, comme les civilisés, adonné à une seule profession, s'il n'était que maçon, que charpentier, que jardinier, chacun arriverait à la séance de répartition avec le projet de faire prévaloir sa profession, faire adjuger le lot principal aux maçons s'il est maçon, aux charpentiers s'il est charpentier, etc.: ainsi opinerait tout civilisé, mais en Harmonie, où chacun, homme ou femme, est associé d'une quarantaine de series, personne n'est intéressé à faire prévaloir immodérèment l'une d'entre elles; chacun pour son intérêt même est obligé de spéculer en mode inverse des civilisés, et de voter en tout sens pour l'équité.’

voortduren; de ‘courtes séances’ zijn dus levens-voorwaarden van het werk, en men kan derhalve vaststellen, dat de arbeider betaald wordt in rechte reden van het getal der serieën, waarin hij werkt, en in omgekeerde reden van den duur van den arbeid zelven[1].

De arbeider wordt dus goed betaald en is ontrukt aan de éénzelvige sleur, die hem in onze beschaving verplicht altijd, van den ochtend tot den avond, van Nieuwjaar tot Oudejaar, dezelfde zaak te doen, altijd schoenen te maken, eeuwig hetzelfde. Ware rampzaligen, die in de week van verveling vergaan, om des Zondags hun verdriet in stroomen van slechten land-wijn te verdrinken! De meesten voelen daarbij nog de inwendige knaging der bekommering over het onderhoud van hun huisgezin, kennen geen enkel genoegen, en komen aan het slot van de week, aan het einde van het jaar, aan het graf, zonder ooit een ander genot gekend te hebben dan de poovere zelf-voldoening, dat het hun werkelijk gelukt is, niet van honger te sterven[2].

Wat wonder, dat soms de lagere bevolking, ten einde raad, opstaat en de beschaafde orde aan stukken slaat, om liever in den toestand der wilden zich te verplaatsen! Terecht wenden ook de wilden zich met afkeer van onze toestanden der industrie af, en zullen zij dat doen, zoolang men hun niet de sociëtaire orde kan aanbieden.

Trouwens alle kringen van menschen moeten naar deze sociëtaire orde verlangen, tot zelfs de ‘bourgeoisie’[3]!

Fourier roept thans dringender en dringender, aan het slot van zijn werk, de menschen op, om toch een proef met zijn ‘Phalanx’

1) Zie Fourier, tome V, p. 533, 534. Hij wijst hier nog op de monotone gewoonte onzer beschaving, ‘qui oblige un homme à faire du matin au soir, du 1 Janvier au 31 Décembre, toujours la même chose, toujours des souliers, toujours des plaidoyers!’
2) Fourier, tome V, p. 546. Volgens Fourier waren de Duitschers misschien de natie, die het kalmst in dit alles zich nog wist te schikken.
3) Zie de merkwaardige uitéénzetting van dit laatste punt bij Fourier, tome V, p. 554. Men vergelijke zijne schildering der bourgeoisie met die van Saint-Simon, zie boven p. 81. Fourier geeft de volgende definitie: ‘La bourgeoisie a communément des goûts simples, qui correspondent à ceux des Barbares. Elle aime, en fait d'ambition, à thésauriser, sans prétendre au gouvernement. Tout est simple dans ses attractions; point d'illusion, point d'enthousiasme; la cupidité pure et abjecte, sans concurrence d'autre passion. La bourgeoisie, à la manière des Juifs, n'envisage le monde social qu'en sens défensif, songeant à se garantir contre le fisc et les intrigants. C'est une classe d'avortons en essor d'ambition; elle n'est pas moins dévorée de cupidité; et puisque la civilisation satisfait à peine un dixième des bourgeois, il faut, pour contenter ces ambitieux simples, découvrir une autre société apte à leur donner la richesse, immodérée, leur unique désir.

te nemen. Allerlei candidaten worden door hem met namen aangewezen; luider en luider wordt zijn kreet; Engelsche Lords en rijken, als de hertog van Northumberland en van Devonshire, of Sir Thomas Burdett, of de agronoom Cooke, de koopman Gresham, of Rufus King worden opgeroepen. Is op het eiland San Domingo niet de president Boyer, is in Holland niet misschien baron Wulferer in den Haag zulk een reddende man? Waarom verschuilen zich hier voor dit werk de prins van Leuchtenberg, of in Rusland prins Labanof of prins Scheremetoff, of in Frankrijk de hertog van Orleans?.... Wie maar geld en goeden wil heeft, kan nu den hoogsten roem behalen.

Als Fellenberg in Zwitserland eens wilde....

Fourier gaat spiedend overal, in Europa en in Amerika, zijn man zoeken.

E x o r i a r e a l i q u i s !

IV.

Dit boek, waarvan wij een overzicht gaven, zou nog veel uitgebreider zijn geworden dan het reeds was. Fourier had het tot een werk van negen deelen willen maken[1)], doch de zware kosten der uitgave hadden hem afgeschrikt. Zoo als het daar vóór ons ligt in zijn vier deelen, is het reeds éénig in zijn soort. Wat men ook aan te merken hebbe, de indruk van het geheel is bijna grandioos. Ons dor geraamte kan slechts zeer flauw al het wonderbaarlijke en vreemdsoortige der kleuren en vormen van het lichaam van dit boek doen vermoeden. In zijn eigenaardige rangschikking der hoofdstukken, afgewisseld door schijnbaar de meest zonderlinge episoden, biedt het nu en dan eens het schouwspel aan van evenredige orde, doch meestal het tafereel van de bontste, woelige mengeling. Het is in veel opzichten het werk van een verbeelding, die op hol is gegaan: en toch is er methode in dien waanzin. De auteur argumenteert en laat bewijsvoerend u niet los; hij is volmaakt zeker van zijn zaak, heeft alles, tot zelfs de meest dwaze gril, mathematisch berekend, en vraagt u haast tartend zijn formules te weêrleggen. En te midden van al zijn bewijsvoeringen en stellingen, jaagt hij u dan met ontzettende snelheid langs geheel de schaal der verschijnselen van het heelal, van het oneindige kleine tot het oneindig groote, van de meloenen naar de kometen, van uw smaak voor taaie kippen naar de gedichten van Delille en den Télémaque van Fénélon, en brengt hij u, wanneer uw volharding groot genoeg is geweest om hem te blijven volgen, in een opwinding, in een onrust, die u des te geschikter maakt, om straks weder in het feeën-paleis zijner associatie u neder te vleien en met hem te willen droomen. Beurtelings woest en triviaal, met den beeren-humor van een Atta-troll, nevelachtig en toch vol concrete voorbeelden, het gewone gezond verstand met voeten tredend en dan weder de eischen van het alledaagsche

1) Zie Oeuvres, complètes, tome VI, p. 98, en Pellarin, p. 69.

leven eerbiedigend, liederlijk, en toch niet zonder gevoel van poëzie, gaat dit in zijn ongewoonheid kolossale boek met rukken en horten en stooten voort, en slingert het argumenten en schimpscheuten tegen ons familie-leven en ons begrip van huishouding. Het gevleugeld paard der redeneering draaft maar door, niet lettend op beletselen of hinderpalen. Eentonig wordt na eenigen tijd het tik-tak van het getrappel der hoeven. Gij zoudt moede door den slaap u laten overvallen, wanneer niet de scherpe wind van de atmosfeer u wakker hield. Want er trilt een oneindig verlangen naar een betere orde van dingen door dat boek, en die zucht, die begeerte is de actieve kracht, die u zelven bij het lezen voortdrijft. Toch is 'hallucinatie' het woord, dat van uw lippen komt, wanneer gij al de denkbeelden van het boek hebt meenen te verstaan, en onwillekeurig herinnert men zich het slot der vertelling van Voltaire over Plato. De Grieksche wijsgeer zat te midden van zijn leerlingen. Hij ontvouwde hun de problemen van het leven en van het heelal, hij toonde hun aan, hoe alles met orde en regelmatigheid zich ontwikkelde, hoe in grootsche harmonie alles tot schoone eenvoudigheid zich voegde. In vervoering schilderde hij het wezen en werken der ideeën. Welk een verheven bestaan! Welk een heerlijkheid, blijde zich lid te gevoelen in dat groote geheel! Hij hield even stil. Eén van zijn leerlingen viel hem in de rede en, hem uitnoodigend voort te gaan, zeide deze: 'Toen, meester, werdt gij wakker....'

Maar Fourier werd niet wakker. Hij bleef de groote 'droomer'. Als in een waan bewoog hij zich voort, na zijn boek geschreven te hebben. Hij wandelde op straat, te Besançon, steeds in stille overpeinzing, als in een toover-cirkel. Hij leefde slechts in de fantasie-wereld der Harmonie, die hij ontdekt had. Wat hij in zijn boek had ter-neder geschreven, was, volgens zijn overtuiging, niet het spel zijner verbeelding, het was zijn wetenschap; neen, zijn geloof. Hij behoorde nu eenmaal tot het ras der 'waanzinnigen', die fakkels voor de menschheid ontsteken, omdat zij gevoelen dat duisternis alles omgeeft[1]. Hij wachtte nu slechts op den indruk, dien het door hem verspreide licht zou maken.

Doch langen, langen tijd kon hij wachten. Het boek werd niet verkocht. Toen ging hij in November 1822 zelf naar Parijs, om te zien, of hij ook iets kon doen ten einde het verkoopen in de

1) Men herinnere zich het woord van Saint-Simon, hierboven vermeld, en denke aan het vers van Béranger: 'Les Fous', met de strofe over Fourier:

Fourier nous dit: Sors de la fange,
Peuple en proie aux déceptions,
Travaille, groupé par phalange,
Dans un cercle d'attractions.
La terre, après tant de désastres,
Forme avec le ciel un hymen:
Et la loi qui régit les astres
Donne la paix au genre humain.

hand te werken. Hij zond (in 1823) zijn boek met een begeleidenden brief aan Villèle, den beroemden minister. Hij maakte een soort van uittreksel of inleiding van zijn werk ('les Sommaires'), dat hij in 1823 liet drukken en uitgeven[1]. Dat uittreksel werd eenigszins ruim door hem in Parijs rondgedeeld[2]. Met enkele letterkundigen als Charles Nodier, Aimé Martin (van de 'Débats'), Julien (van de 'Revue Encyclopédique') stelde hij zich in betrekking, doch niemand wilde in ernst zijn denkbeelden onderzoeken. Hij begon haast te vertwijfelen aan Frankrijk. Ten minste hij ving aan zijn oogen meer te richten naar Engeland. Toevallig maakte hij kennis met eenige Engelschen in Parijs: een mevrouw Wheeler en een officier Smith, die zijn denkbeelden schenen te omhelzen. Daarbij koesterde hij nog steeds de hoop, dat Robert Owen, wiens plannen en stappen zooveel rumoer in Engeland maakten, zich tot hem zou wenden; tot hem, die zooveel dieper het denkbeeld van 'associatie' had onderzocht. Fourier stelde zich in verbinding met Owen, deed hem aanbiedingen, doch werd in Augustus 1824 door Owen beleefdelijk afgewezen.

En intusschen kwam er onder al die pogingen een eind aan het weinigje geld, waarover hij te beschikken had. Hij had nu sinds eenigen tijd enkel voor zijn theorie geleefd. Die theorie zou aan de wereld millioenen geven, doch gaf hem geen stuiver. Afhangen van de goedheid van vrienden wilde hij echter niet. Daarin verschilde hij geheel en al van Saint-Simon. Hij was in geldzaken zoo fier, zoo ingetogen en zoo onafhankelijk mogelijk. Ternauwernood had hij toegestaan, dat een vriend van Muiron, de heer Gréa, was bijgesprongen, om het drukken van het groote boek mogelijk te maken. Nu hij, niettegenstaande het karigste leven, zijn middelen zag slinken, verliet hij Parijs en trachtte hij in Lyon op een of ander kantoor nogmaals bediende te worden. In Maart 1825 zien wij hem dan ook weder te Lyon op de kantoor-kruk, de kas houdend voor de firma[3]. Hij verdiende zóó op 53-jarigen leeftijd 600 gulden in het jaar. Over het geringe van zijne verdienste is nooit een woord van klacht of wrevel van zijne lippen gekomen.

In die dagen kreeg hij, wat zijn leer en theorie betreft, wel eenige hoop op de toekomst. Te Besançon vooral, zijn geboorte-

1) Het is het gedeelte, dat thans vóór het werk staat, en dat wij op onze p. 144-150 hebben pogen te ontleden.
2) Bijv. aan den consul der Vereenigde Staten van Noord-Amerika, zie Victor Considérant, 'Au Texas', 1854, p. 175.
3) Terecht kon hij dan ook zeggen - zie Oeuvres, tome VI, p. 398 - 'Le détail de ces affaires (commerce) fournirait des chapitres amusants, d'autant mieux que je suis enfant de la balle, né et élevé dans les ateliers mercantiles. J'ai vu de mes yeux des infamies du commerce, et je ne les décrirai pas sur des ouï-dire, comme le font nos moralistes, qui ne voient le commerce que dans les salons des agioteurs, et n'envisagent dans une banqueroute que le côté admissible en bonne compagnie.'

stad en die von Muiron, begonnen zijn ideeën bij enkelen weêrklank te vinden: zoo bij mevrouw Clarisse Vigoureux, die met haar pen en haar geld de nieuwe leer wilde helpen, zoo vooral bij den 18-jarigen Victor Considérant. De laatste, 'l'excellent et loyal Considérant', zooals Sainte-Beuve hem noemt[1], zou later de arm der propaganda van het Fourierisme worden. Om hem heên vormde zich een kleine kring, waartoe Gréa, Godin en anderen behoorden. Ook Muirons eerste boek in den geest van Fourier, dat in die dagen verscheen, werd te Besançon door Genisset met waardeering besproken[2]. Uit dien kring kwam nu luider en luider de wensch tot Fourier, dat hij eens beproeven moest een meer beknopte uitéénzetting van zijn theorie te schrijven; een boek, dat in geleidelijke orde, met methode zijn leer zou ontvouwen, en dat tevens eene handleiding zou kunnen zijn voor hem, die werkelijk eens gelden beschikbaar zou willen stellen om een Phalanstère te bouwen. Het boek moest dan een geheel andere volgorde dan het groote hoofdwerk in acht nemen; het moest zich meer schikken en voegen naar de gewone begrips-voorstel-lingen der menschen. Indien het mogelijk was geweest, zou men, in dien kleinen kring van leerlingen en bewonderaars, de bladen van zulk een nieuw boek eerst hebben willen zien, om na te gaan of de rangschikking der denkbeelden wel geheel passend was, om bij het publiek propaganda te maken. Dit laatste, de contrôle van de leerlingen, bleek weldra onmogelijk, want Fourier liet geen invloed aan iemand ter wereld op zijn arbeid toe; de beste bedoelingen van leerlingen hadden nooit vat op hem; hij werd in dit opzicht hoe langer hoe meer gesloten, in zich zelf getrokken tot wantrouwen toe, doch het algemeene plan om een boek voor de propaganda te schrijven lachte hem wel toe, en hij beloofde aan het verlangen van zijn Besançonsche vrienden te voldoen.

Hij wilde zich daartoe echter verplaatsen. Zijn wensch hoorende, had de heer Gréa hem op zijn buitenverblijf in de Jura (te Rotalier), te midden der schoonste wijnbergen, een rustige wijk-plaats aangeboden, om het boek te schrijven. Na ontzettend veel bezwaren, uit angstige kieschheid voortvloeiende, was Fourier er gekomen, doch hij bleef er maar zes weken, hij wilde geheel vrij en niemand tot last wezen. Hij gaf er dus de voorkeur aan, zijn eigen kost te verdienen, en trok in Januari 1826 voor goed naar Parijs. Aldaar zou hij over-dag op een kantoor trachten te werken, en 's avonds aan zijn boek schrijven of lessen pogen te geven. En zóó heeft hij dan ook in de jaren 1826, 1827 en 1828 geleefd[3]. Eerst was hij bediende in een Amerikaansch agent-

1) Zie Sainte-Beuve, 'Proudhon, sa vie et sa correspondance', 1873, p. 127.
2) Fouriers boek kreeg in die dagen een woord van lof van den baron de Férussac; zie Pellarin, p. 86.
3) In het jaar 1827 maakte hij ook zijn memorie over de verfraaiing van de stad Besançon af, zie daarover Pellarin, p. 92, en de noot op onze p. 141 hierboven.

schap, later zelf agent voor een paar wijnhandelaars. Hij verdiende juist genoeg om in het leven te blijven, en schreef, na zijn dagwerk volbracht te hebben, des avonds met taaie vlijt en ontzettend geduld de bladen van zijn boek vol. Wel moest hij erkennen, dat het leven te Parijs moeielijk was. ‘Om er wat uit te werken - zoo schreef hij - moet men de beschikking hebben over een rijtuig en over veel laagheden: dat alles heb ik niet’. Verzoek-schriften, die aan enkele invloedrijke personen en ministers werden ingediend, leidden tot niets. Ook met J.B. Say, den economist, die de publieke opinie vóór zich had, wilde hij zich verstaan, doch ook hier was de kloof, die hen scheidde, veel te breed[1)]. Intusschen schreef hij voort[2)]. Een handels-crisis, die in 1826 uitbarstte[3)], gaf hem gelegenheid tot het doen van nieuwe waarnemingen. De pen kraste over het papier. Hij bleef goed het doel voor oogen houden, om een eenvoudig en begrijpelijk handboek te schrijven. De hoofdstukken werden, als zij niet aan dat doel beantwoorden, telkens overgeschreven. Zóó kwam in 1828 alles allengs gereed. Doch ziedaar, toen het manuscript klaar was, kon hij geen uitgever te Parijs vinden. Aan de deur van alle boekhandelaars te Parijs werd aangeklopt, doch te-vergeefs. De vrienden van Besançon waren nu echter bij de hand, en beloofden het werk te Besançon te doen drukken. Fourier ging 15 Juli 1828 naar hen toe, kreeg een kamer in het huis van mevrouw Cl. Vigou-

1) Men vindt in de ‘Manuscrits de Fourier’, année 1851, p. 275, een brief van J.B. Say aan een vriend over Fourier, welken brief Fourier zelf had overgeschreven. Hij luidt aldus: ‘J.B. S, Lettre à M.A.J., Paris, 11 Mai 1828. ‘J'ai lu les articles de M. Fourier sur les garanties sociales. Il s'est absolument mépris sur l'objet de l'Economie politique. Il a cru, comme nos devanciers, qu'elle avait pour objet la bonne direction, le bon gouvernement de la société: mais il a été prouvé invinciblement qu'une science n'a pas pour but de *faire* (c'est l'objet de l'art), mais de dire ce qui est. L'économie politique fait connaitre la physiologie sociale. Il faut partir de là pour diriger la société. Vouloir que les économistes fassent la société, c'est demander au physiologiste qu'il change notre manière de nous diriger ou de nous reproduire. Je ne demande à l'auteur ingénieux de ces articles que de lire les cinq premières pages des considérations générales qui précèdent mon dernier ouvrage, c'est à dire du premier volume que vous avez et que je vous prie de lui prêter un instant. Je me flatte qu'après avoir lu les cinq premières pages, il changera tout son plan.’ Zie ook over J.B. Say, Fouriers uiting ‘Oeuvres complètes’, tome IV, p. 578, en over Say en Sismondi, tome VI, p. 32 en 33. Vergelijk ook ‘Manuscrits de Charles Fourier’, Années 1853-1856, p. 57, 58 en Pellarin p. 196.
2) In 1826 gaf hij nog uit een brochure ‘Mnémonique Géographique ou méthode pour apprendre en peu de leçons la géographie, la statistique et la politique extérieure.’ Zie de brochure in de ‘Manuscrits de Charles Fourier’, Année 1852, p. 267-288.
3) Zie over die crisis van het jaar 1826, Fourier, tome VI, p. 43.

reux, die met haar kinderen alle mogelijke tact en diplomatie moest aanwenden om hem te houden. Het werk van het drukken ving aan en in het begin van 1829 kon het boek onder den titel: 'Le Nouveau Monde Industriel et Sociétaire, ou invention du procédé d'industrie attrayante et naturelle, distrubuée en séries passionnées' het licht zien.

Wij moeten op dat boek nog de aandacht vestigen.

Het is echter niet ons plan het te ontleden, en in volgorde den inhoud daarvan mede te deelen, zooals wij met de twee vorige werken van Fourier gedaan hebben. Dit zou een geheel overbodige taak zijn, daar Fourier in dit boek werkelijk getrouw is gebleven aan den wensch zijner leerlingen, om het reeds vroeger bewerkte slechts in meer geregelde orde, en volgens een voor de tegenwoordige menschen begrijpelijke methode te rangschikken en te verkorten. In plaats van het rijke weelderige natuur-bosch wordt dus nu een park, een tuin geleverd. Doch het zijn dezelfde boo-men, heesters en planten. De meeste voorbeelden, die Fourier ons aangeeft, zijn oude bekenden. Toch zijn er, bij den arbeid van het rangschikken, hier en dáár nieuwe plooien of wendingen gekomen; hier en dáár is een denkbeeld, dat vroeger slechts even aangeduid was, nu wat meer uitgewerkt, en zelfs is er van tijd tot tijd een kleine toevoeging aan het reeds geleverde bijgekomen. Op dat nieuwe willen wij even met den vinger wijzen[1)].

Het zijn een vijftal punten. - Allereerst is hoogst opmerkelijk de omkeer in zijn beschouwing en beoordeeling van Robert Owens pogingen. Vroeger had hij met waardeering van diens streven ge-

1) Wij blijven hier natuurlijk niet stilstaan bij enkele kleinere punten. - Zoo bedient hij zich van sommige nieuwe namen, die in dit boek voor het eerst voorkomen. Hij gebruikt b.v. daar den naam van 'Sociantisme' voor de zevende periode, die op het 'Garantisme' volgt, en die nog niet de volledige 8ste periode der 'Harmonie' is (zie deel VI, p. XI), en hij bestempelt de onderwijzers der 'bambins' (zië deel VI. p. 191) met den naam van 'mentorins.' - Hij verduidelijkt thans de werking der arbeids-serieën, door ze te vergelijken met de 'postes et relais, qui est une véritable série industrielle simple, opérant 1° en courtes séances, 2° en exercise parcellaire, 3° en échelle compacte' (zie deel VI, p. 406). - Hij valt nog nader de Jacobijnen in de politiek aan, en stelt hen op één lijn met de Janitsaren (zie deel VI, p. 409, waar hij ook Babeuf met afschuw vermeldt). - Hij acht het vertegenwoordigend stelsel slechts geschikt voor kleine republieken (VI, p. 388). - Hij wijst met nadruk (zie deel VI, p. 168) op den hoogen leeftijd, b.v. 140 jaren, dien sommige menschen nu reeds bereiken. - Voorts noemt hij uit zijn standpunt niet onaardig (zie deel VI, p, 334) den familie-zin den Judas onder de XII hartstochten. - Eindelijk (zie deel VI, p. 388) toont hij goed aan, dat men met het woord 'vooruitgang' niet spelen moet; als iemand grijs van haren wordt, dan is dat ook een 'progrès', maar geen vrouw zal uitroepen: 'Quel vol sublime de ma chevelure vers la perfectibilité perfectibilisante!'

sproken, al had hij zijn aanmerkingen en kritiek niet teruggehouden. Doch meer en meer was hij tot inzicht gekomen, dat Owen door zijn communistisch streven alles bedierf. Het werk van Owen moest noodzakelijk mislukken, en die uitkomst moest natuurlijk haar ontmoedigenden indruk oefenen op hen, die het begrip van volledige, volkomen associatie, zooals Fourier dat leerde, wilden verwerkelijken. Dit alles was te verdrietelijker, omdat Owen door rijkdom en positie de beste gelegenheid ter wereld had gehad: hij had proeven kunnen nemen, en het klaaglijk mislukken dier proeven was in dit opzicht tevens het verspelen van goede kansen, die niet spoedig zouden wederkomen. Vandaar, dat de toon van Fourier over Owen allengs bitterder wordt: hij noemt hem een kwakzalver, een alchimist, een verduisteraar der waarheid, hij verwijt hem een atheïst te zijn, hij zegt, dat hij een misdaad predikt met zijn aanbeveling om op stel en sprong de instelling van het huwelijk te willen opheffen, vóórdat de menschheid - na het leven van deze generatie - nog rijp voor het denkbeeld van vrijere liefde en vrijere verbinding was, hij bespot hem wegens het monotone van zijn communistisch gebouw, kortom zijn hartstocht tegen Owen klimt, naarmate hij al de verschil-punten van zijn eigen stelsel tegenover dat van zijn Engelschen mededinger ziet uitkomen. Van een verbond tusschen hen beiden, waarvan hij vroeger wel eens had gedroomd, kan nu zelfs geen sprake meer wezen[1)].

Een tweede punt, dat in dit boek de aandacht trekt, is een questie, waarover hij wel vroeger reeds met een enkel woord aanwijzingen had gegeven, doch waarop hij nu meer nadruk legt. Het is het vraagstuk van het evenwicht der bevolking. Het spookbeeld door Malthus voor het eerst voor ieders verbeelding geplaatst: de vrees voor overbevolking scheen ook hem te hebben bekneld. Hij doet ten minste uitkomen, dat de geheele opvoeding en levenswijze der sociëtaire orde met zich mede brengt, dat de vruchtbaarheid der vrouw zeer aanmerkelijk zal verminderen. De betere voeding, de gymnastische ontwikkeling van het lichaam, de daardoor verkregen forschere gestalte, zullen in het algemeen - vereenigd met het meer bedrijvige werkzame leven - bij de vrouw een trager conceptie veroorzaken. De puberteit wordt bij den man door de verstandige opvoeding mede eenigszins verschoven, en het getal kinderen blijft dus binnen behoorlijke perken. Trouwens alle welvaart zou weder te-niet gaan, wanneer de bevolking maar als een mieren-nest toenam, en met alle kracht moesten slagboomen tegen zulk een voortwoekerende vermenig-

1) Zie over Owen Fourier VI, p. XII, 4, 26, 27, 38, 44, 65, 123, 153, 154, 241, 335, 376, 377, 472, 488. - Ook over Pestalozzi herriep Fourier vroegere, meer gunstige uitingen, zie VI, p. 220. - Hij prijst daarentegen nu Bentham, zie VI, p. 348: ‘Je n'ai vu qu'un écrivain civilisé qui ait un peu approché de la définition du vrai bonheur: c'est M. Bentham.’

vuldiging worden opgeworpen[1]. Colonisaties moeten dan dienst doen, opdat toch de menschen niet op één plek der aarde blijven, maar over alle vruchtbare gronden zich verspreiden.

Een aangelegenheid, die daarmede samenhangt, wordt als in de derde plaats iets scherper op den vóórgrond gezet. Ik bedoel het deerniswaardig lot der werklieden in de groote fabrieken, die onze negentiende eeuw, toen van stoom-machines gebruik kon worden gemaakt, heeft opgericht. In die fabrieken slijten mannen, vrouwen en kinderen nu den langsten tijd van hun leven, en inderdaad zijn het niet anders dan '*bagnes industriels*', en is het werk daarin een galeistraf[2]. Het kan toch niet de bedoeling onzer maatschappij wezen, dat dit altijd zóó voortduurt; te minder, wijl nog daarenboven verschillende soorten van fabrieken, die van chemische producten, van glaswerk en van gekleurde stoffen, een werkelijken moord op de arbeiders uitoefenen. Fourier wijst op de omstandigheid, dat feitelijk in de fabrieks-steden aldus de slavernij weder ingevoerd is. Hij onthoudt zich - zoo diep ernstig acht hij dit vraagstuk - hier vrij zorgvuldig van uitdrukkingen, die naar declamatie of rethorica zouden zweemen, doch schrijft eenvoudig (zooals Engels en Marx na hem gedaan hebben) de zinsneden uit de officieele Engelsche stukken over. De reeks van die onomstootbare feiten moest dieper indruk maken dan de wegsleepende vertoogen[3]. Het lot der kinderen in die fabrieken, wanneer zij den

1) Zie Fourier, tome VI, p. 10, 335 seqq. en 338. 'L'homme sensé veut n'avoir qu'un petit nombre d'enfants, afin de leur assurer la fortune sans laquelle il n'est point de bonheur; l'homme sans raison et tout charnel procrée des enfants, par douzaines, comme Feth-ali, shah de Perse, en s'exusant sur ce que *c'est Dieu qui les envoie, et qu'il n'y a jamais trop d'honnêtes gens*. Dieu veut au contraire en limiter le nombre en proportion des moyens de subsistance; et l'homme social se ravale au niveau des insectes, quand il crée des formillières d'enfants qui seront réduits à se dévorer entre eux par excès de nombre: ils ne se mangeront pas corporellement comme les insectes, les poissons, les bêtes féroces, mais ils se dévoreront politiquement par les rapines, les guerres et les perfidies de civilisation perfectible.'

2) Zie de uitdrukking: Fourier, tome VI, p. 379. Karl Marx, 'Das Kapital', Editie 1872, p. 449, wijst op dien term van Fourier. Vergelijk ook Fourier, tome VI, p. 75 en 436.

3) Zie Fourier, tome VI, p. 29, 30. 'Jugeons ici les systèmes par les résultats: c'est l'Angleterre qui est le point de mire, le modèle proposé aux nations, l'objet de leur jalousie; pour apprécier le bonheur de son peuple, je vais m'étayer de témoignages irrécusables. - *Assemblée des maitres artisans de Birmingham* 21 *Mars* 1827. Elle déclare, "que l'industrie et la frugalité de l'ouvrier ne peuvent pas le mettre à l'abri de la misère, que la masse des salariés employés à l'agriculture est nue, qu'elle meurt réellement de faim dans un pays où il existe surabondance de vivres". Aveu d'autant moins suspect, qu'il part de la classe des maîtres intéressés à rédimer le salaire des ouvriers, et à déguiser leur misère. - Voilà un second témoin également intéressé à dissimuler le côté faible de sa nation; c'est un économiste, un industrialiste, qui va dénoncer sa propre science. Londres, Chambre des communes, 28 Février 1826. *M. Huskinson, ministre de commerce*, dit: "Nos fabriques de soierie emploient des milliers d'enfants qu'on tient à l'attache depuis trois heures du matin jusqu'à dix heures du soir: combien leur donne-t-on par semaine? un shilling et demi, trente-sept sous de France, environ cinq sous et demi par jour, pour être à l'attache dix-neuf heures, surveillés par des contre-maîtres munis d'un fouet, dont ils frappent tout enfant qui s'arrête un instant." - Les *journaux de Dublin* (1826) disent: "Il règne ici une épidémie parmi le peuple; les malades qu'on amène à l'hôpital guérissent dès qu'on leur donne à manger." Leur maladie est donc la faim; il ne faut pas être sorcier pour le devenir, puisqu'ils sont guéris, dès qu'ils trouvent à manger. Ne craignez pas que cette épidémie atteigne les grands; on ne verra ni le lord gouverneur ni l'archevêque de Dublin tomber malades de faim, ce sera plutôt d'indigestion.'

dood wisten te ontkomen, moest toch den grootsten optimist overtuigen, dat onze eeuw hier ten minste niet op den goeden weg was. De akelige toestanden van Ierland worden hier ontleed, en overal wordt hier op feiten en nog eens feiten gewezen. Den blik wendende op al de economische boeken, roept hij hier uit: wat al rijkdom in de boeken, wat al ellende in de hutten! Natuurlijk doet hij bij dat alles weder scherp uitkomen, wat hij vroeger reeds had trachten te betoogen, dat de hoofd-oorzaak van de ellende der fabrieks-arbeiders gelegen is in de strekking der algemeene concurrentie, om maar tot elken prijs een massa goedkoope producten voort te brengen[1)]. De sociëtaire orde - die trouwens altijd de industrie op den tweeden rang zet, beneden den landbouw - zal er zich op toeleggen de manufacturen tot den hoogsten graad van volkomenheid te brengen, opdat de stevigheid en duurzaamheid der voorwerpen iets van den arbeid, die aan de bewerking te besteden is, zal uitsparen, daar men niet zoo schielijk nieuwe voorwerpen of stoffen noodig zal hebben.

In de vierde plaats doet Fourier in dit handboek zijn best, om zijn stelsel aan de leer van het *Christendom* vast te hechten. Wij laten natuurlijk de meerdere of mindere juistheid van zijn betoog geheel en al voor wat het waard is, want indien zijn godsdienstige theorie met iets zou kunnen worden vergeleken, dan zou het met het Panthëisme zijn. Inderdaad laat hij zich ontvallen, dat die *Eenheid*, waarnaar volgens zijn hoofdwerk, geheel de menschheid

1) Zie Fourier, tome VI, p. 151. ‘Les principes que je viens d'établir sur le choix et la direction des fabriques sont fort opposés à ceux de la science dite économie politique, aux yeux de qui toute industrie est utile, pourvu qu'elle crée des légions d'affamés qui se vendent à bas prix aux conquérants et au chefs d'atelier. La concurrence outrée réduit toujours cette populace au plus minime salaire en cas d'activité, et à l'indigence en cas de stagnation.’

en het heelal streeft, de Godheid zelve is[1]. Doch terwijl dit laatste, als tusschen twee komma's, in één adem met andere stellingen wordt aangeduid, gaat Fourier het betoog over den band van zijn theorie en van het Christendom eenigszins breed opzetten, om des te sterker de secte van Owen van athëisme te kunnen beschuldigen. Groote moeite geeft hij zich, om met plaatsen uit den bijbel aan te toonen, dat de Christelijke godsdienst, mits goed verstaan, de verbreiding van zijn leer moet in de hand werken[2]. De teksten uit de Bergrede doen hier den gewonen dienst. Nader wordt dan betoogd, dat het koninkrijk der hemelen, hetwelk door Christus werd aangekondigd, niet anders kan zijn dan de sociëtaire orde, zooals Fourier ze ontwikkelt. De mensch moest echter met zijn rede die sociëtaire orde zelf ontdekken, en vandaar dat die toestand steeds in gelijkenissen en geheimzinnige beelden wordt aangeduid. Doch de stichter van den Christelijken godsdienst wist wel bepaald, dat, als die sociëtaire orde was ontdekt, de geheele beschaving zou te-niet gaan. In dien zin sprak hij dan ook (Lucas XII vers 49), dat hij gekomen was, om vuur op de aarde te werpen. Christus gaf tevens, evenals de sociëtaire orde, de les om toch onbezorgd te leven, om genoegens niet te versmaden, om zich niet altijd te bekommeren over den dag van morgen, ja zelfs had hij reeds het *sociale minimum* voor het volk aangekondigd, toen hij het recht erkende, om dat, wat men noodig had, te nemen waar men het vond, zeggende (zie Marcus II vers 25, 26): ‘Hebt gij nooit gelezen, wat David gedaan heeft, *als hij nood had*, en hem hongerde en degenen die met hem waren? Hoe hij ingegaan is in het huis Gods, ten tijde van Abjathar, den hoogepriester, en de toonbrooden gegeten heeft, die niemand zijn geoorloofd te eten dan de priesteren, en ook gegeven heeft dengenen, die met hem waren?’ Volgens Fourier is dan ook de sociëtaire orde niet anders dan het rijk waarin Christus regeert; dáár zullen vervuld zijn de woorden uit Mattheus (kap. V, vers 6): ‘Zalig zijn zij, die hongeren en dorsten naar de gerechtigheid, want zij zullen vertroost worden’[3].

Als laatste nieuw punt (en bij Fourier grenst het verhevene altijd aan het belachelijke) ontwikkelt hij een gegeven, waarvan hij in zijn hoofdwerk - naar zijn zeggen - het belang zoo sterk nog niet had ingezien, te weten: dat in de sociëtaire orde de lust om goed te eten en te drinken (‘la gourmandise’) het begin van alle wijsheid is. In onze beschaving is die lust slechts het deel der

1) Zie Fourier, tome VI, p. 208: ‘Dieu ou l'unité, mots synonymes.’ Elders, p. 445, heet het: ‘L'univers, étant fait à l'image de Dieu, et l'homme étant miroir de l'univers, il en résulte que l'homme, l'univers et Dieu sont identiques, et que le type de cette trinité est Dieu.’
2) Zie Fourier, p. 163, 164, 357-380 (‘Confirmation tirée des Saints Evangiles’).
3) In de nieuwe sociëtaire orde is er als het ware ook een eeredienst van genieën en personen, die zich bij hun leven verdienstelijk hebben gemaakt, zie tome VI, p. 121 noot.

leegloopers, maar in de sociëtaire orde zal het de belooning van den arbeid wezen[1]. Die zucht zal al dadelijk alle serieën in het leven roepen, zal later de aanleiding wezen, dat de aarde bebouwd zal worden met uitstekende vruchten, zal overal in den smaak verfijning brengen, en zal op de geheele levenswijze der menschen den meest beslissenden invloed ten goede hebben. Tegen vervalsching van eetwaren wil hij dus het regeerings-gezag op alle mogelijke wijzen doen waken, terwijl de gastronomie moet weten, dat zij medewerkt tot het welzijn der arbeidende klassen.

Door het geheele boek heên laat Fourier telkens goed opmerken, dat hij, Fourier, de man is, dien men raadplegen moet, wanneer men zijn stelsel wil verwerkelijken; en ten overvloede drukt hij zijn leerlingen op het hart, om toch niet op eenigerlei politieke partij te rekenen, maar hun eigen doel langs eigen middelen te behartigen. Voorts overwege men, dat, als men een proef neemt met het stelsel, men zelfs op kleine schaal alle springveeren en geheel het samenstel van al de door Fourier besproken regelen moet aanwenden. Elke ‘Phalanx’ is als het ware een horloge; het uurwerk kan kleiner of grooter zijn, maar in het kleine is het raderwerk even volledig, even ingewikkeld samengesteld, als in het meer omvangrijke.

V.

Wij moeten de laatste levens-jaren van Fourier nog kortelijk beschrijven: de acht jaren vóór zijn dood die in 1837 plaats vond. Hij doorleefde ze in Parijs, waarheen hij spoedig, na het verschijnen van zijn boek ‘Le Nouveau Monde Industriel’, was gegaan. Hij was nu 57 jaar en poogde, behalve met de toevallige verdiensten, die zijn schrijven soms opbracht, hoofdzakelijk uit te komen met de kleine erfstelling van 900 franken, die zijn moeder (zie onze bladz. 140) hem nagelaten had. Hij leefde dus zeer eenvoudig en sober. In dit opzicht stond hij geheel gelijk met Saint-Simon. Doch bleef er bij dezen laatste altijd iets van de achtelooze voornaamheid van een oud edelman, die zich niet om geld bekommert; Fourier was tot op het laatst een stipte, ordelijke burgerman, die geen enkelen stuiver schuld had, die zelfs nog iets wist mede te deelen aan de armen, en die er prijs op stelde, dat alles in zijn kleeding en zijn kamer er rein en zindelijk uitzag. De bekende schrijver Marmier schetst hem ons, bij een bezoek dat hij aan Fourier in 1830 bracht. Hij moest in het huis der Rue Richelieu, waar Fourier toen woonde (later woonde hij Rue Saint-Pierre, Montmartre), vijf verdiepingen hoog de trappen klimmen. Fourier zat vóór den haard, met een witte das en blauwe jas. Zijn kleeding was van ouden snit, maar zonder smet, en zijn linnen

1) Zie Fourier, tome VI, p. 253, 256. Zie zijn afschuw van thee, p. 255 noot, van vermicelli, p. 256 noot, en vervolgens p. 259. Zie voorts Pellarin, p. 157.

was helder wit. Hij ontving den bezoeker op zeer hoffelijke wijze[1]. En ieder bezoeker werd getroffen door zijn opmerkelijk voorkomen. Hij was betrekkelijk klein en mager, doch had iets dat de aandacht wekte. Het voorhoofd was hoog, en het gelaat, met zilverwit haar licht gedekt, schoon en fijn besneden; een arends-neus, wat links gebogen, gaf aan het gezicht een eenigszins strenge plooi, terwijl de dunne lippen en de hoeken van den mond, die sterk naar beneden waren getrokken, den indruk van beslistheid en van nadenken verhoogden. Daarentegen konden de blauwe oogen van doordringend vuur schitteren, wanneer hij zijn denkbeelden mededeelde. Doch over het algemeen lag er een zeer droefgeestige, ernstige tint over zijn wezen; een ernst die van tijd tot tijd tot bitterheid oversloeg[2]. Trouwens in zijn eenzaam leven der laatste jaren was er al weinig dat hem opbeurde, en daar hij niet sterk, ja meestal ziekelijk was, kwam er bij al de teleurstellingen, die hij ondervond, op zijn gelaat een trek, die aan lijden deed denken[3].

Reeds dadelijk, in 1829, moest hij ondervinden, dat zijn nieuw boek, hetwelk juist zoo zorgvuldig geschreven was met het doel om propaganda te maken, dat doel volkomen miste. Hij bood het ter bespreking aan redacteurs van bladen en tijdschriften aan, doch de welwillendste dier heeren (Amédée Pichot) kon ten slotte niets anders doen dan beletten, dat het boek voor den gek werd gehouden. Slechts de ‘Mercure de France’ nam eenige voor hem gunstige artikelen op. In de ‘Revue Française’, welk toen onder de hoofd-leiding van Guizot stond, verscheen een scherp opstel tegen het boek. Fourier was verontwaardigd en zich inbeeldende, dat Guizot zelf dat artikel geschreven had, gaf hij een brochure uit, die, met en benevens een kort uittreksel van zijn boek, een heftig antwoord bevatte op de, volgens hem, zoo onrechtvaardige recensie. De gebeurtenissen hebben hem later in het gelijk gesteld voorzoover het verwijt betreft, dat Guizot en zijn vrienden geen oog hadden voor de rampen, waardoor op sociaal gebied het lagere volk werd geteisterd. De doctrinairen zouden zich niet beklaagd hebben, wanneer zij hun oogen van de zuivere staatkundige vraagstukken eens hadden afgewend tot meer maatschappelijke problemen. Dit scheen aan de politieke wijzen echter een te lage sfeer. Zij bleven staan bij hun kiesrecht en hun grondwet. De gebeurtenissen der Juli-revolutie van 1830, die voor een oogenblik Fourier met zekere hoop voor de toekomst vervulden,

1) Zie de bladzijde van X. Marmier, aangehaald bij Pellarin, p. 214.
2) Zie de portretten bij Pellarin, p. 123 en 212. Vergelijk echter ook de opmerkingen bij Proudhon, ‘De la création de l'ordre dans l'humanité’, 2me édition, 1849, p. 140, 338 en 339.
3) Zie ook Madame Gatti de Gamond, ‘Fourier et son système’, 1838, p. 20, 21, en Cantagrel, ‘Le Fou du Palais-Royal’, 2me édition, 1845, p. 280, en vergelijk de artikelen van Arthur J. Booth in de November- en December-nummers van ‘The Fortnightly Review’ van 1872.

wekten dan ook weldra slechts wrevel bij hem op, toen hij zag dat slechts de mannen van den stempel van Guizot de leiding der nieuwe orde van dingen zouden hebben. Hij had reeds dadelijk aan de nieuwe Kamer van afgevaardigden een memorie ingezonden (van 70 bladzijden) over de industrie in het algemeen, doch hoorde er verder niet van. Ook tot de nieuwe ministers had hij zich gewend, maar de éénige die hem antwoordde, Laffitte - dezelfde die ook Saint-Simon had geholpen - werd weldra door de partij van den weêrstand van zijn zetel geworpen. Fourier verwachte dan ook hoe langer hoe minder van dat constitutioneel geknutsel onder Louis Philippe, al trachtte hij herhaaldelijk (doch te-vergeefs) door petities den koning zelven, b.v. 8 Juli 1836 na den aanslag van Alibaud, op den breederen weg van volks-geluk te leiden.

Fourier kwam in de jaren 1829 en 1830 ook in aanraking met de leerlingen van Saint-Simon. Dezen waren bezig met hun veel geruchtmakende pogingen, om enkele vormen van het maatschappelijk leven - eigendom, erfrecht en positie der vrouw - te wijzigen en te verbreeden. Fourier was (ingeleid door den jongen de Corcelles) naar één hunner vergaderingen gegaan, en al was de indruk, dien hij verkreeg, dadelijk zeer ongunstig, zoo had hij toch onmiddellijk zijne boeken aan de verschillende hoofden der Saint-Simonisten gezonden met een uitgebreide memorie, waarin hij hen aanspoorde liever eens de proef te nemen met zijn sociëtaire theorie. De heer Enfantin beantwoordde namens de Saint-Simonisten die toezending met een beleefden brief, waarin hij echter de plannen van Fourier afwees en den vóórrang der ideeën van Saint-Simon poogde te bewijzen[1)]. Fourier zelf, die zich ergerde dat de Saint-Simonisten, niettegenstaande hun verkeerde denkbeelden, zooveel aanhangers vonden, en die bitter bevreesd was, dat ook deze school, evenals Robert Owens aanhang, de beginselen der associatie en hervorming der maatschappij geheel in discrediet zoude brengen, gaf nu in 1831 een pamflet tegen beide secten uit, onder den titel: *Pièges et charlatanisme des sectes de Saint-Simon et Owen*, qui promettent l'association et le progrès'. Het was een heftig en scherp stuk, waarin hij vooral de Saint-Simonisten te-lijf ging. Hun 'morale cosaque', zooals hij zich uitdrukte, om de erfenissen af te schaffen, hun opheffing in theorie van het particulier eigendom en hun wauwelende sentimentaliteit, gaven hem zeer heftigen aanstoot[2)]. Daarentegen bepaalden zich de leiders van het Saint-Simonisme er toe, om enkele denkbeelden, onder andere vormen en namen, van Fourier over te nemen. Erger was het voor Enfantin en zijn vrienden, toen enkelen uit hun midden werkelijk begonnen in te zien, dat in allen geval de leer van Fourier de radicaalste ver-

1) Zie dien brief van Enfantin bij Pellarin, p. 197-204.
2) Het boekje, uitgekomen bij Bossange père te Parijs, telt 72 bladzijden en heeft tot motto 'ce sont des aveugles qui conduisent des aveugles (Evangile)'.

andering inhield, en toen zij zich tot het Fourierisme bekeerden. Wij hebben op het oog den overgang in 1832 van de twee Saint-Simonisten Jules Lechevalier en Abel Transon. Zij beiden begonnen weldra actief in de propaganda ten voordeele van Fouriers denkbeelden mede te arbeiden[1].

Voorts bleef Fourier zoeken naar een candidaat, die geld en moed genoeg had, om eens een proef met het bouwen en organiseeren van een 'Phalanstère' te maken. Vroeger had hij veel hoop gehad op den baron de Férussac, die zich niet ongunstig over zijn denkbeelden had uitgelaten, doch hiervan kwam niets[2]. Thans, op het einde van 1830, was er werkelijk een oogenblik sprake van, dat iemand zou opdagen, om zijn ziels-wensch te verwezelijken: één der heeren Hope toch scheen niet ongeneigd de rol van candidaat voor Fourier op zich te nemen. Fourier begon zich reeds in het schoone vooruitzicht te verheugen, toen de heer Hope zich aan het plan onttrok en Parijs verliet. Eindelijk deed zich echter iemand met veel goeden wil en veel kapitaal op, om aan Fouriers plan een belichaming te geven. Het was in het jaar 1832. De heer Baudet Dulary, toen ten tijde afgevaardigde voor het departement Seine-et-Oise, was in zijn gemoed aangegrepen geworden door Fouriers boeken. Hij vormde een maatschappij op aandeelen, en kocht niet ver van Versailles, langs den zoom van het bosch van Rambouillet, onder den kring der gemeente Condésur-Vesgre, 500 hectaren te ontginnen bouwland. Men zou nu daarop een sociëtaire colonie, volgens de voorschriften van Fourier, vormen. Men begon met de constructie van het gebouw en met den arbeid, alle adepten van Fourier gaven raad en verschillende personen kwamen; doch ziedaar, de fondsen waren weldra uitgeput, men was nog nauwelijks halverwege klaar, de menigte raadgevingen had daarenboven reeds bij de kiem het plan bedorven, en nog voordat men tot eenigerlei practische uitvoering was gekomen, was reeds het plan opgegeven. De Heer Baudet Dulary nam edelmoedig genoeg alle onkosten en verliezen voor zijn rekening, en het éénig resultaat was, dat Fourier nu te kampen had met een nieuwen hinderpaal, omdat zijn tegenstanders natuurlijk stokstijf bleven beweren, dat deze mislukte zaak een wezenlijke proef was geweest; iets dat Fourier met al zijn macht bleef ontkennen[3]. - Toch gaf Fourier den moed niet op. Hij deed een

1) Zie over dat contact van Saint-Simonisme en Fourierisme ook 'Oeuvres de Saint-Simon et d'Enfantin', Edition Dentu, Notices Historiques, vol. XI, p. 141-143, en 'Oeuvres d'Enfantin, Edition Dentu, vol. III, p. 75. Vergelijk den brief van Charles Fourier van 2 September 1831 aan de Saint-Simonisten in de 'Globe' van 19 October 1831.
2) Zie over dien baron de Férussac ook Just Muiron, 'Aperçus sur les procédés industriels, urgence de l'organisation sociétaire', 2me édition, 1840, p. 227.
3) Zie behalve Pellarin, p. 119 seqq. en 271, ook Pierre Leroux, 'Aux états de Jersey', 1853, p. 12 en 13, en vooral Pompery, in de 'Revue du Mouvement Social', 1884, p. 200. Jules Gay, een adept van Robert Owen - hetwelk men wel hierbij moet in aanmerking nemen - schildert, in zijn boek: 'Le Socialisme rationnel et le Socialisme autoritaire', 1868, p. 12 en 13 de poging dezer verwerkelijking van Fouriers plan op de volgende ironische wijze: 'On commença par faire bâtir à la légère quelques bâtiments par des salariés, et lorsqu'on crut être en état de commencer l'oeuvre, toute l'école phalanstérienne partit un beau matin, hommes, femmes, enfants et amis, avec force provisions de bouche. Le premier jour tout alla très bien; c'était l'inauguration de l'ère de l'harmonie. On mangea, on but, on dansa; puis ceux qui avaient affaire à Paris revinrent. Un tiers de la société restait à Condé. Le lendemain, étant encore un peu fête, on festoya de nouveau; puis le soir beaucoup de phalanstériens revinrent à Paris afin de quérir bien des choses qu'ils avaient oubliées, étant partis trop à la hâte. Le surlendemain ceux qui étaient restés, trop peu nombreux pour *engrener* régulièrement le système, se contentèrent de manger, de boire et de se promener; puis enfin impatientés, il partirent tous, l'un après l'autre, au devant de leurs camarades dont le retour se faisait un peu trop attendre. Au bout de quatre à cinq jours il n'en restait plus un seul à Condé, et bien entendu, aucun d'eux n'y retourna jamais.'

beroep op allerlei menschen, op de weduwe van lord Byron, ja op wie niet al. Altijd werd echter zijn hoop teleurgesteld. Hij voelde, dat de ouderdom met haastigen tred tot hem kwam; zijn roepstem kreeg dus allengs een angstiger toon, want niemand scheen op dien klank te willen antwoorden. Aandoenlijk was het, dat hij elken dag, welke ook zijn werkzaamheden waren, klokkeslag 12 uur, huiswaarts naar zijn kamer keerde. Tegen dat uur had hij in zijn gedachten den rijken millionair bescheiden, die hem de schatten voor het stichten van zijn 'Phalanstère' zou brengen. Hij zat elken dag dan rustig op zijn stoel en wachtte eenigszins vormelijk het bezoek af van den onbekende, die hem een millioen zou komen aanbieden. Doch het uur verliep: Fourier stond op en ging weder aan zijn werk. Tien lange jaren herhaalde hij elken dag deze behandeling, totdat de dood hem afloste[1)].

1) Béranger heeft het eerst dezen trek vermeld. Aan Pompery, die een levens-beschrijving van Fourier had bewerkt, schreef hij: 'Je vous reprocherai de n'avoir pas complété votre notice biographique par un trait de Fourier, qui me semble le peindre admirablement: c'est cette exactitude avec laquelle, pendant dix ans, il rentra toujours chez lui à midi, heure de rendez-vous qu'il avait indiquée dans ses publications, à l'homme riche qui voudrait lui confier un million pour ériger le premier Phalanstère. Rien n'est plus touchant que cette foi si vive et si durable! Oh! que j'aurais voulu avoir un million à lui porter! bien que sa science me semble incomplète, et que par lui l'homme n'ait guère été envisagé que sous le point de vue de l'ordre matériel. Vous voyez, Monsieur, que, comme vous, je ne me gêne pas pour dire toute ma pensée, même quand il s'agit de grands hommes...' Zie Pellarin, p. 221, en ook 223 en 224.

De kring der leerlingen breidde zich intusschen wel uit. De kleine kern van vrienden werd grooter. Enkele jonge architecten, b.v. Maurize en Daly, voegden zich ook reeds bij de groep, en togen aan het werk, om platte-gronden en plannen voor Fouriers bouworde en 'Phalanstère' te ontwerpen. Fourier was van zijn kant druk bezig. Van tijd tot tijd, in den winter van 1833 op 1834, hield hij voordrachten, b.v. in de 'Société de Civilisation', meestal korte betoogen, dat de economisten en de Saint-Simonisten op den verkeerden weg waren. Hij sprak dan op eenvoudigen en vertrouwelijken toon - 'avec un ton de bonhomie' - zonder eenige opgeschroefdheid of zweem van redenaars-gemaaktheid, doch zóó vast overtuigd van zijn zaak en zóó volkomen fanatiek, dat men onwillekeurig zeker huiverenden eerbied voor hem kreeg. Enkele jongere vrienden, als Considérant, Berbrugger, Transon en Philippe Hauger, volgden dat voorbeeld en gaven ook conferenties te Parijs. Meerendeels schreef men echter. Een eenigszins geschikt orgaan voor de ontwikkeling van enkele zijner stellingen had Fourier sinds 1829 gevonden in een blad der liberale gematigde oppositie: '*l'Impartial*', dat Just Muiron te Besançon redigeerde. Eenige van zijn opstellen verschenen daarin, al moest men nog veel ter-zijde houden, omdat men de geabonneerden op het blad niet mocht verschrikken. In Juni 1832 gelukte het echter Fourier met zijn eerste leerlingen: Just Muiron, Madame Clarisse Vigoureux en Victor Considérant een eigen orgaan te stichten, dat wekelijks zou uitkomen onder den titel: 'La Réforme industrielle ou *le Phalanstère*'. Ieder, die nu allengs tot de school toetrad, leverde zijn bijdragen tot dit weekblad, en het orgaan werd dus het middelpunt der Fourieristen en tegelijkertijd een krachtig middel van propaganda. Hipp. Renaud, Amedée Paget, Lemoyne, Tamisier, Morlon (een ingenieur die in 1897 stierf) en Pellarin begonnen daarin hun sporen te verdienen. Fourier zelf poogde vooral de regeering aan te manen, om proeven met landbouw-kolonies te nemen. Hij wilde dat het gouvernement zou helpen om drieërlei proef te laten nemen, te weten: dat er door middel van inschrijvingen een eerste kolonie zou tot stand komen volgens het stelsel, dat Holland had ingevoerd (Maatschappij van Weldadigheid), een tweede overeenkomstig een wijsgeerig stelsel, dat het Instituut zou kunnen uitkiezen, en een derde volgens zijn (Fouriers) methode. De ondervinding zou dan uitwijzen, welk stelsel het ware was. Ach, de heer Thiers, aan wien dat alles was gericht, had wel andere dingen in het hoofd dan die landbouw-kolonies, die de aarde tot een paradijs moesten maken! - Behalve door het schrijven in zijn weekblad 'Le Phalanstère', dat in 1836 vervangen en opgevolgd werd door '*La Phalange*' (eerst weekblad, daarna maandelijksch tijdschrift), wilde Fourier nog eens trachten door een groot boek de aandacht van het publiek te trekken. Hij gaf daarvoor in het jaar 1835 twee deelen uit, onder den titel: 'La Fausse Industrie, morcelée, répugnante, mensongère et l'antidote, l'industrie naturelle, combinée, attrayante, véridique, donnant quadruple produit'. Ditmaal was de volgorde van het boek, in tegenstelling met die van 'Le Nouveau

Monde Industriel', weder zeer onregelmatig en verward. De denkbeelden en begrippen waren echter dezelfde, die hij vroeger reeds had ontwikkeld. Tegen enkele geschriften, die op halve wijze verbetering wenschten aan te brengen, trad hij in zijn boek heftig op, ook tegen de 'Paroles d'un croyant' van Lamennais. Zijn grootste verlangen was geweest, dat George Sand eens met hart en ziel zijn stelsel had bestudeerd en aangeprezen![1] - Over zijn nieuw boek 'La fausse Industrie' had hij eenig verschil van meening gehad met zijn leerlingen. Dezen hadden liever gezien, dat hij de vervolg-hoofdstukken had afgemaakt, die eigenlijk nog ontbraken aan zijn hoofdwerk: het 'Traité de l'association domestique-agricole'. Zij meenden, dat hij door zijn 'Nouveau monde industriel' genoeg voor het publiek had gedaan, en dat hij veeleer voor de ingewijden nu verder zijn stelsel tot in de moeielijkste details moest uitwerken. Hij was echter van zijn plan niet af te brengen, en liet op dit punt zijn leerlingen praten.

In de laatste jaren werd hij zelfs hoe langer hoe wantrouwender: vrees voor plagiaten en voor een samenzwering, die hij bij de geleerde wereld tegen zijn denkbeelden onderstelde, vervulde hem. Hij ging met weinig menschen meer om, al bleef hij altijd even beleefd, vooral voor de vrouwen. Onder de dames, met wie hij betrekkingen onderhield, merken we nog op: ééne der twee dochters van zijn zuster mevrouw Clerc, die geestelijke zuster was geworden en dus haar oom nog niet voor den antichrist hield, en mevrouw Louise Courvoisier, weduwe Lacombe, zuster van den vroegeren minister van justitie onder Karel X. Vooral de omgang met deze beminnelijke en verstandige vrouw verkwikte hem in de laatste zes jaren van zijn leven[2]. Voorts zat hij gaarne aan de tafel van den werkman Fugère of bij den fabrikant Hard, den eersten oprichter der goedkoope kosthuizen.

Hij was echter meestal als verzonken in gedachten. Op straat hem ziende wandelen, hield men hem voor gek. Hij liep droomend zijn weg, lichtelijk zwaaiend met zijn stok, waarop lengtematen waren afgedeeld, opdat hij van sommige gebouwen de proporties kon nagaan; hij sprak hard-op in zich zelven; dan stond hij weder stil, en teekende plotseling een invallende gedachte op; eensklaps werd hij als 't ware wakker, als een regiment soldaten met muziek aankwam, neuriënd volgde hij dan den troep, de kinderen lachten, de vrouwen schudden het hoofd en mompelden den vinger aan het vóórhoofd brengende, het woord: 'niet-wijs'. Des ochtends vroeg zag men hem altijd in den tuin der Tuileriën,

1) In het boek 'La Fausse Industrie' wordt vooral de kapitaal-winst uitvoeriger ontleed, en de drie soorten van aandeelen in ondernemingen ('actions ouvrières, foncières en banquières') nader beschreven. Vergelijk Fr. Vidal, 'De la Répartition des Richesses, 1846, pag. 321. Zie over Fouriers opmerking, dat in alle beschaafde landen een betrekkelijk groot deel van den grond aan de bebouwing wordt onttrokken, Marx, 'Das Kapital', III^{b}, p. 290.

2) Zie over haar Pellarin, p. 147, 212 en 225.

wanneer de wacht vóór het paleis werd afgelost en de militaire marsch weêrklonk. Des middags ging hij geregeld naar het Palais-Royal, om in het leeskabinet van de Rotonde aldaar wat te zitten: hij vertoefde er soms twee uren, doch bleef het grootste deel van dien tijd starend in den atlas van Lebrun kijken. Op den terugweg naar huis kocht hij wat hij voor zijn dagelijksch schamel maal noodig had. 'Hoe dikwijls - zegt H. Heine - heb ik hem in zijn grijze, afgedragen, lange jas langs de colonnade van het Palais-Royal haastig zien voorbijgaan, de beide zakken tamelijk belast, zoodat uit den één de hals van een flesch en uit den anderen een lang smal brood naar boven stak. Eén mijner vrienden, die mij voor de eerste maal hem aanwees, maakte mij opmerkzaam op de armoede van den man, die zijn drank in het wijnhuis en zijn brood bij den bakker zelf moest halen'[1]. Thuis gekomen zat hij een weinig te schrijven of te lezen (eigenlijk las hij in de laatste jaren slechts Molière, Voltaire en vooral Lafontaine), liefkoosde zijn kat, van welk dier hij bijzonder veel hield, en bleef wat mijmeren. Slechts was hij ijverig in de weer, wanneer hij iemand een kleinen dienst kon bewijzen.

Na het jaar 1835 werd hij bepaald zwakker. Zijn leven spoedde ten einde. Hij had echter volstrekt geen vertrouwen op de geneeskunst, en liet niet toe, dat men hem oppaste of bij hem waakte. Slechts de vrouw van den concierge ging van tijd tot tijd naar boven om naar hem te zien. In den nacht van 8 op 9 October 1837 was zij nog zeer laat bij hem geweest; toen zij ten 5 ure des ochtends weder in zijn kamer kwam, was hij gestorven. Zijn vrienden en leerlingen begroeven hem op het kerkhof Montmartre, hielden redevoeringen op zijn graf, en plaatsten op de zerk dezewoorden:

Hier rusten de stoffelijke overblijfsels van
CHARLES FOURIER.
De Serie verspreidt de Harmonieën.
De Attracties zijn evenredig aan de Bestemmingen.[2]

VI.

Wanneer men ons overzicht van Fouriers stelsel heeft willen volgen, dan zal men tot de overtuiging zijn gekomen, dat er een

1) Zie de woorden van H. Heine aangehaald in 'Die Neue Zeit 1895/96, I, p. 16.
2) Thans in 1899, is te Parijs, Montmartre, op den hoek van de Rue Caulaincourt en den Boulevard de Clichy een beeld voor hem opgericht. Het is een bronzen zittend beeld op wit steenen voetstuk. Het is met nog al zwier den 3^{den} Juni 1899 ingewijd. Zie 'Le Temps' van 13 Mei en 5 Juni 1899, voorts het 'Sociaal Weekblad' van 1899 pg. 284. De leerlingen komen meestal samen op 7 April, zijn geboortedag. Beschrijvingen van zulke feesten, met de liederen dan gezongen, kwamen later telkens in de dagbladen voor.

hemelsbreed onderscheid is tusschen de denkbeelden van Fourier en die van Saint-Simon.

Saint-Simon sluit zich bij de bestaande vormen en lijnen der hem omringende maatschappij aan, laat het historisch element tot zijn recht komen, terwijl Fourier geheel en al in m a t h e m a t i s c h e beschouwingen opgaat. De één poogt aan de golvende stroomen der geschiedenis en aan de elementen van het heden een betere richting en leiding te geven; de ander gunt zich zelfs geen moeite dit te beproeven, maar, verontwaardigd over het ellendige der bestaande samenleving, construeert hij uit zijn eigen brein een nieuwe hypothetische wereld-orde. De eerste laat ons in de reeks van zijn geschriften een ontwikkeling zien, een opéénvolging van gezichts-punten die uit elkander voortvloeien en elkander aanvullen; de tweede levert dadelijk een pas-klaar stelsel. In de boeken van den eerste wordt men dus telkens verrast door boeiend leven; bij den tweede stuit men meestal slechts op abstracte theorie. De één werkt prikkelend, opwekkend en deelt suggestieve, alhoewel vage gedachten aan jonge vrienden mede; de ander drijft een goed gesloten stelsel, als een wig, in het brein van zijn leerlingen. Saint-Simon gelooft in vooruitgang en hoopt op een betere toekomst, op een paradijs dat vóór ons ligt; Fourier weet tot in kleinigheden, hoe alles noodwendig als in cirkelgang afloopen zal en moet. Bij den één is het gevoel soms overwegend, bij den ander overheerscht geheel en al de analyse. In Saint-Simons beschouwing wordt allengs meer en meer de tegenstelling tusschen bezittenden en niet-bezittenden, en de bekommerende zorg voor de armen onzer maatschappij, het hoofdpunt van zijn gedachten; in Fouriers stelsel omvat die zorg allen, zoowel de rijken als de armen, zoowel het bezit als den arbeid: ‘de dwaling - zoo schreef hij in 1826 - bestaat juist in de meening, dat men voor het geluk der armen moet zorgen, zonder iets voor de rijken te doen; men is echter op den verkeerden weg, wanneer men niet voor *allen* zorgt’[1)]. In waarheid is dan ook Fouriers stelsel een constructie der A s s o c i a t i e in haar vollen omvang: associatie van kapitaal, arbeid en talent: associatie van allen en alles. De menschheid is bij hem saâmgedrongen tot gecombineerde en georganiseerde kringen, die elk een volledig uurwerk vormen: miniaturen van het wereld-uurwerk.

Den last dier constructie droeg hij in zijn hoofd, en daarom liep hij op zijn ouden dag in de straten van het ratelend en rumoerige Parijs, midden door het gewemel en gewoel, als een droomend slaapwandelaar voort. De blikken zijner oogen waren als naar binnen gekeerd: hij zag in zijn eigen brein steeds den

1) Zie ‘Manuscrits de Fourier’, année 1852, p. 24. - Men lette ook nog op het volgende. Bij Saint-Simon is het *atelier* de type, de cel, waaruit de maatschappij zich ontwikkelt (zie onze bladz. 89). Bij Fourier is de vrije *serie* de grondvorm der samenleving. Menger, zie ‘Staatslehre’ pag. ⅞, meent dan ook bij Fourier een anarchistisch element te bespeuren.

éénen cirkel, het ééne lachende landschap, waar in vollen zonne-glans het ‘Phalanstère’, het paleis zijner verbeelding, oprees. Wat deerde het hem, of dáár buiten op straat allerlei wanorde schreeuwend zich hooren deed, of de onevenredigste uitersten er zich poogden saâm te koppelen, of slechts verwarring van pijlsnel elkander opvolgende grillen werd vertoond, of de meest ademloos zoekenden telkenmale in een doolhof bleven stuiten - Fourier was zich bewust het toovermiddel te bezitten, dat dien door elkander geschudden kaleidoscoop der samenleving eensklaps op stel en sprong tot orde kon doen schikken. Wel hadden de menschen, die niets deden om wat meer orde in de maatschappelijke verschijnselen te brengen, van hun standpunt gelijk, hem voor gek te verklaren, want hij hield niet op te beweren, dat zijn hallucinatie de éénige waarheid was, dat daarentegen de wereld met blindheid was geslagen, en dat hij dus beginnen moest de geheele menschheid van het cataract te genezen.

Zóó was het in Fouriers dagen. - Toch is het niet onaardig op te merken, hoe, in gansch andere vormen dan Fourier zich had gedacht, enkele fragmenten van zijn stelsel in den stroom van denkbeelden, waarop de wereld onzer dagen drijft, zich een weg hebben gebaand. - Zijn hoofd-denkbeeld, de associatie, heeft, naast het welbegrepen egoïsme der oudere staathuishoudkunde, werkelijk een plaats verkregen. Het wordt thans erkend, dat het correctief onzer verbrokkelde industrie, onzer onbeperkte concurrentie en van ons isolement in den arbeid, juist en misschien enkel en alléén in het uitwerken en toepassen van het begrip der associatie ligt. Fourier wordt thans geprezen, omdat hij gevoeld heeft, dat associatie in de verste verte de ontwikkeling der individualiteit, den drang naar vrijheid en geheel den wedijver in den arbeid, niet behoeft te verstikken; dat, integendeel, juist door haar zich de schoonste eigenschappen van den mensch tot groorer veêrkracht kunnen ontplooien. Dit alles wordt nu in het algemeen reeds toegegeven. - Zijn begrip over gezamenlijk belang en eigendom van arbeider en patroon (zooals onder andere vormen dit thans in het coöperatie-stelsel zich voortzet) vindt in onze dagen gereedelijk instemming. - Evenzeer wordt in 't algemeen verstaan, dat er een vruchtbare wenk in zijn (overigens éénzijdig uitgewerkte) gedachte ligt, dat, in stede van den menschelijken aard absoluut te willen veranderen en te adapteeren naar de omgeving waarin die moet leven en werken, men beter doet die omgeving (het ‘milieu’), als het mogelijk is, te wijzigen en te adapteeren naar de menschelijke natuur zelve. - Zelfs wordt zijn aanmaning, dat bij de wijziging der maatschappelijke vormen nooit dwang mag worden toegepast, meer en meer gewaardeerd. - Zijn behoud van het kapitaal-begrip (hoezeer hij de gevolgen wijzigt) en der ongelijkheid van distributie[1)] wordt opgemerkt. - Zijn poging tot opheffing der tegenstelling van stad en platte-

1) Zie ook William Thompsons ‘Appeal’, etc. 1825, pag. 204/205.

land wordt op prijs gesteld. - En wat de bijzonderheden onzer samenleving aangaat, zoo zal een leerling van Fourier thans onverwacht hier en dáár plagiaten ontmoeten. - Nadruk kan er op worden gelegd, dat geheel de toepassing van de leer van den onderlingen waarborg (het 'garantisme', zoo als hij het noemt) door Fourier is vóóruitgezien. - Het plan der zoogenaamde 'Nieuwe Stad' van het waarborg-tijdvak wordt zelfs in onze verbouwde groote steden (ik noem b.v. Weenen) allengs als model nagevolgd. - De sociale beteekenis der architectuur wordt overal meer en meer begrepen. - Het 'Phalanstère' bevat de kiem en den oorsprong der 'cités ouvrières' onzer werklieden[1]. - De 'crèches' en wat daarmede samenhangt roepen ons die zalen voor den geest, waar de kinderen gezamenlijk moesten worden verzorgd en opgebracht. - De 'associations ouvrières' van onzen tijd doen ons telkens denken aan Fouriers droom van den arbeid, - Wij werken dat alles hier natuurlijk niet uit. Onze latere uitéénzettingen kunnen dit breedvoeriger aanwijzen. Wij wilden thans slechts even aanstippen, dat de geest des tijds anders met vele denkbeelden van dezen 'gek' zou handelen, dan de stormwind, die de dorre bladeren ritselend voortjaagt.

In de jaren, die op den dood van Fourier volgden, zou men zich herinneren, dat er iemand was geweest, die in de negentiende eeuw gewezen had op de uitingen van opoffering en zelfverloochening ten bate der gemeenschap reeds bij de kinderen, en op de taak om tot eiken prijs dien aanleg van het kind verder te ontwikkelen; een man die zekere hebbelijkheid van 't particulier eigendoms-recht had gekenschetst, door er van te gewagen, dat sommige bezits-klassen haar eigendom meenden te mogen opvatten als een versterkte vesting, waarin men zich verschanste; een schrijver, die met klem er aan had herinnerd, dat er oogenblikken in het leven van een volk waren, b.v. in oorlogstijd, waarin met bewustzijn het gevoel van egoïsme voor het algemeen belang week, en die nu de menschen wilde overreden, ook in gewone dagen de maatregelen zóó te treffen, dat het individueele belang volkomen samenstemde met het collectieve belang; een man, die dit alles zelfs in details wilde toepassen, die het als een misdrijf wenschte te doen aanrekenen, ongezonde woningen te laten bouwen, het als een vergrijp wilde beschouwen, wanneer men, een tuin met bloemen rondom zijn huis bezittende, liefst een schutting daarvoor zou plaatsen, om den armeren het gezicht op die bloemen te beletten; een sociale denker eindelijk, die allereerst uitéénzette, dat het stelsel der economische verdeeling van het resultaat der goederen-voortbrenging volstrekt moest worden afgekeurd, doch die tegelijkertijd op geniale wijze aanwees de anarchie en de verspilling eener zoogenaamd in vrijheid zich bewegende produceerende burgerlijke maatschappij.

1) Het is een opmerking van Victor Aimé Huber, zie zijn 'Reise-briefe', Band I, p. 115. Vergelijk ook onze 'Studiën op sociaal gebied', 1877, p. 108.

Diezelfde man zou het wezen van het kwaad (de zonde) niet hebben begrepen. Hij zou te-recht het verwijt dragen van het gevoel van teedere kuischheid (‘le sentiment de pudeur’) bij den opkomenden jongeling of jonge dochter niet opgemerkt of gewaardeerd te hebben. Hij zou de questie der vrouwen-emancipatie op wonderlijken weg hebben willen oplossen. Hij zou aan den anderen kant zich de dolste illusiën gevormd hebben over den arbeid, die (naar zijn meening) altijd uit zich-zelf aantrekkelijk zou wezen, daar die arbeid, volgens hem, niet een economisch noodzakelijkheid, maar louter een completeering van het menschelijk zijn was. Hij zou zich droombeelden hebben gevormd over de mogelijkheid van een maatschappij, waaruit het begrip van tucht geheel en al weggenomen was. Hij zou met zijn utopie, waarin hij een ieder op zijn plaats wilde stellen, een voorstelling der menschheid hebben geleverd, die toch niet anders zou blijken te zijn dan een kolossale roman - vol verhalen van rijkdom, vol materialisme en vol genietingen - maar in dien roman zou het Europa der negentiende eeuw toch tegelijkertijd op de scherpste wijze zijn gewaarschuwd tegen den duidelijk en duidelijker opkomenden eeredienst van het Gouden Kalf, tegen de uitsluitende heerschappij van de B e u r s .

Hoofdstuk IV.
Robert Owen.

Toen in Frankrijk Saint-Simon en Fourier schreven en droomden, was in Engeland als socialist werkzaam Robert Owen. Hij kwam uit den kring der fabrikanten en bracht het eerste deel van zijn leven door te midden van het gesnor en gedreun der spinmachines en der weefgetouwen. Hij was een man der praktijk, die door de praktijk gewezen werd op al de ellende onder het werkvolk, en toen het plan opvatte in zulke armzalige toestanden verbetering te brengen. Het lijden zijner omgeving maakte een scherpen indruk op zijn zachten en vriendelijken aard. Hij was autodidact en wist van geschiedenis en traditie zooveel als niets. Doch daarentegen was hij een man van illusiën, vol blijden moed en vol vertrouwen op zijn verschillende geneesmiddelen, die hij aan de maatschappij wilde toedienen. Kalm, goedhartig, onverstoorbaar opgewekt, verkondigde hij hervormingen, straks naïefweg paradoxen en enormiteiten. Geheel zijn streven was de orde te herstellen in de productie-omstandigheden, die door de machine en het fabrieks-stelsel was verstoord, daar de oude methodes vergruizeld waren door de blinde kracht der concurrentie[1)]. Hij leefde zóó lang, dat zijn persoon bijna vergeten was, toen hij, 87 jaren oud, in 1858 stierf. Toch was hij altijd-door werkzaam gebleven in één zelfde richting tot ééntonigheid toe. Een niet eindigende reeks lezingen, opstellen, betoogen, adressen, brieven, bladen, week- en maandschriften was door hem uitgegeven. Den ochtend van den dag waarop hij overleed, in het plaatsje van Wales, waar hij geboren was, en dat hij sinds zijn tiende jaar haast niet had teruggezien, was hij - volgens het verhaal van zijn zoon, den Amerikaanschen staatsman en vroegeren gezant te Napels - nog bezig geweest met het ontwerpen van een reeks voorlezingen, die de bewoners van dat stadje moesten overreden, om aan hun kinderen een betere opvoeding en opleiding te geven. Des avonds blies hij stil en vredig den adem uit. In den laatsten tijd van zijn leven waande hij zich omringd te zien door de geesten, die de

1) Zie zeer goed Webb (Sidney and Beatrice) ‘The History of Trade-Unionism’, 1896, pag. 139 en 143.

tafelkloppers en spiritisten zeggen te kunnen oproepen; de geesten en vooral die van een ouden beschermer, den vader van koningin Victoria, moedigden hem aan, naar hij meende, zijn arbeid voort te zetten. Al het geld, dat hij als fabrikant verdiend had - een anderhalf millioen gulden - was eerlijk door hem aan al zijn plannen ten offer gebracht. Trouwens, wat beteekende in zijn oogen al dat geld en al zijn moeite tegenover het geluk, het rijk van liefde en gemeenschap, van ééndracht en gelijkheid, van zachtheid en rust, van harmonie, dat hij aan de menschheid wilde en kon brengen? Het duizendjarig rijk, het millennium, zou dáár zijn, als men slechts naar zijn plannen geliefde te luisteren. Een landelijke idylle zou den toestand vervangen van het vastgeklonken zijn in den rosmolen eener baatzuchtige, zelfzuchtige maatschappij. In plaats van steden zou men overal akkerbouw- en industriekolonies zien verrijzen. Aan zich-zelven en aan zijn eigen belangen dacht hij geen oogenblik, wanneer hij zich die zalige toekomst der maatschappij voorstelde. Toch had hij op het laatst van zijn leven den tijd om aan zich-zelven te denken. De Engelsche samenleving had wel werkelijk een korte poos in 't begin naar zijn woorden gehoord, maar weldra den rug hem toegedraaid, en hem alléén laten staan. Hij bleef echter maar voortredeneeren, verbaasd over zijn eigen isolement en over het onredelijke der menschen, om zijn rationeel stelsel dood te zwijgen.

I.

Hij was den 14^{den} Mei 1771 geboren in het Noorden van Wales, te Newtown[1)]. Het lag aan de oevers van de Severn, over welk water een houten brug was gespannen, en was toen ter tijde een helder, vriendelijk dorp, nog niet het vuile fabrieks-stadje van later. De vader was een burgerman, vroeger misschien eenigszins welgesteld, maar, na in een proces zijn geld verloren te hebben, moest hij zich nog al behelpen; hij had een kleine zadelmakerij, en nam voorts het kantoor van de post en andere werkzaamheden waar. Daarbij was het huishouden vrij groot: het bestond uit zeven kinderen. Robert was op één na de jongste. Vóórdat hij vijf jaren oud was, zat hij reeds op school. Hij leerde er ijverig wat van den dorps-schoolmeester te leeren viel. Veel was dit niet: op zijn zevende jaar kende hij de wetenschap van zijn school-monarch van buiten en onderwees hij nu op zijn beurt, als kleine kweekeling, de nog kleineren. Voorts las hij alle boeken die hij krijgen kon, rijp en groen, terwijl methodistische juffrouwen zich

1) Wij volgen hier op den voet zijne autobiografie, die onder den titel: ‘The life of Robert Owen, written by himself, with selections from his writings and correspondence’ verscheen. Het eerste deel kwam uit in 1857; in 1858 verscheen nog een tweede deel, zijnde: ‘A supplementary appendix to the first volume of the life of Robert Owen, containing a series of reports, addresses, memorials, and other documents, referred to in that volume, 1803-1820’.

met zijn ziele-heil bezig hielden. Zóó werd hij tien jaar. Reeds had hij in een kruidenierszaak in het dorp als loopjongen medegeholpen, doch nu was hij oud genoeg - zoo meende de vader en hij zelf - om in de wijde wereld zijn eigen kost te gaan verdienen. Te Londen was een oudere getrouwde broeder, Willem, ook als zadelmaker werkzaam, die zou hem wel voorthelpen en derwaarts vertrok hij dus, met een veertig shillings als reisgeld in zijn zak.

De knaap vond zijn weg. Zes weken later was hij winkeljongen te Stamford in Lincolnshire bij een braven, goedhartigen Schot, den dertigen koopman in linnen, James Mac Guffog. De jongen bleef er vier jaren, eerst arbeidende voor kost en inwoning, later voor eenig bijgevoegd salaris (8 à 10 £ in het jaar); het werk was niet te hard, daar hij acht uur per dag aan den arbeid moest zijn; hij kon in zijn vrije uren lezen en wandelen. Doch, toen de jongen veertien jaren oud was geworden, wilde hij, hoe goed hij het ook had, wat hooger op. Hij ging weder naar Londen en werd bediende in een groot galanterieën-magazijn van Flint en Palmer. Hier kreeg hij behalve kost en inwoning een werkelijk loon (25 £ in het jaar), maar hij was er dan ook soms voor in den winkel bezig tot één à twee uren in den nacht, zoodat hij van moeheid de trap op moest kruipen, om in zijn bed te komen; 's ochtends werd hij dan weder vroeg gewekt, en even als de andere bedienden, fraai gekapt en gepoeierd, om in den winkel de talrijke klanten te helpen. Hij bleef er slechts een half jaar: hij kon het bijna niet uithouden.

Toen ging hij - het was omstreeks 1786 - naar Manchester, waar hij zijn eigenlijke loopbaan vond. Eerst zien wij hem dáár nog in ondergeschikte betrekking bij den heer Satterfield, in diens winkel van manufacturen, doch achttien jaren oud geworden, gaat hij beproeven op eigen beenen te staan.

Het waren zeer gewichtige tijden voor Manchester en voor geheel het graafschap Lancashire. In de industrie kwam beweging, en juist in deze provincie, waar in den regel altijd de economische en sociale vervorming in Engeland aanvangt[1)], werd de stoot gegeven. Men begon er overal te spreken van de nieuwe methode van Arkwright, om katoen door een wonderlijk en toch eenvoudig werktuig te spinnen. Reeds eenigen tijd was het geleden, 1767, dat Arkwright zijn beroemde uitvinding had gedaan, doch de zaak zou eerst nu haar vlucht nemen, en wel in groote afmetingen, want het zou blijken, dat de katoen-industrie, wier productie in 1782 twee millioen £ bedroeg, in 1801 op vijftien millioen £ kon geschat worden[2)]. Robert Owen wilde ook zijn deel aan dien nieuwen arbeid en aan dat nieuwe overvloedige profijt hebben. Hij leende 100 £ van zijn broeder, den Londenschen zadelmaker, en asso-

1) Zie ook Brentano, 'Die Arbeitergilden der Gegenwart', 1871, I, p. 171/172.
2) Zie de cijfers bij Lord Lauderdale, 'An inquiry into the nature and origin of public wealth', 1804, p. 430.

cieerde zich met een kennis, jones, die hem het eerst op de uitvinding opmerkzaam had gemaakt, om te-zamen voor eigen rekening met dat nieuwe werktuig katoen te spinnen. Zij hadden al spoedig veertig arbeiders in dienst en het werk ging vooruit. Jones scheidde echter van hem om een rijker compagnon te zoeken. Owen werkte nu alléén voort op bescheiden voet. Hij kreeg lust en genoegen in dat werk, zóó zelfs dat hij een voordeelig aanbod, om in de zaak van Mac Guffog te Stamford te komen, afsloeg. Hij wilde in de katoen-spinnerij blijven en werd een zeer goed spinner. Hij verstond zijn werk en dong - intusschen was hij twintig jaren oud geworden - mede, om administrateur te worden van de groote katoen-fabriek van den heer Drinkwater te Manchester, die met 500 man werkte. Hij kreeg dien post tegen een salaris van 300 £. Hij bleek een goed administrateur te zijn: hij wist voortreffelijk met de werklieden - mannen, vrouwen en kinderen - om te gaan, en deinsde zelf voor geen moeite of harden arbeid terug, al was zijn karakter zeer zacht en gevoelig. Slechts beefde hij sterk, en kon hij zijn blozen niet overwinnen, toen hij voor het eerst op het landgoed van den heer Drinkwater op een feest werd genoodigd, want omgang met de zoogenaamde wereld had hij niet. Doch hij was zulk een goed werkman, dat zijn patroon hem reeds na zes maanden, om hem voor goed te behouden, verhooging van salaris en uitzicht op deelgenootschap in de zaak toezegde. Inderdaad was Robert Owen iets waard voor een fabriek. Hij scheen vooral ook knap te zijn bij het aankoopen van ruwe katoen. Hij was ten minste de eerste, die, op raad van den makelaar Robert Spear, het besluit nam de ruwe katoen uit Noord-Amerika te koopen, daar de fabrieken in Lancashire tot nu toe (1791) slechts de zoogenaamde Orleans-katoen (uit de West-Indiën, Zuid-Amerika en van het eiland Bourbon) verwerkten. Een sterke uitbreiding kon dus aan de fabricatie gegeven worden, en de bloei van Drinkwaters zaak nam in zulk een evenredigheid toe, dat het ongeluksjaar 1792 met glans werd doorstaan. Intusschen bleef Owen aldus administrateur voor een ander; kleine persoonlijke moeielijkheden ontstonden, toen zijn patroon een schoonzoon in zijn zaak moest opnemen; hij begon derhalve ernstig er op bedacht te zijn een eigen zaak, waarin hij geheel en al heer en meester was, te beginnen. In 1795 was hij hiermede gereed. Hij had zich geassocieerd met rijke kapitalisten uit Londen en Manchester, om een nieuwe katoen-fabriek te bouwen en in het werk te zetten vlak bij Manchester. De firma zou heeten ‘The Chorlton Twiss Company’, want zij was gevestigd op een oud landgoed ‘Chorlton Hall’, dat nu deel uitmaakt van een vóórstad van Manchester. Ook dit werd een zeer bloeiende zaak. Owen zelf leefde geheel en al voor de fabriek. Slechts in de uren, waarin de arbeid hem vrij liet, las hij wat en verkeerde hij met enkele vrienden. Tot hen behoorden twee jonge Kwakers: John Dalton de latere geleerde, en Winstanley die den naam van den ouden Leveller droeg. Voorts ging hij in die dagen dáár te Manchester veel om met Robert Fulton, de eerste die een stoomboot ontwierp. In 1794 woonden zij in het-

zelfde huis, en leende Owen hem geld, om een baggermachine in het werk te stellen. Het geheele jaar 1795 duurde de vriendschap en de samenwerking dezer beide geniale mannen, totdat het lot hen elk een anderen weg opstuurde. Fulton ging naar Amerika, en ook Owen zou niet lang meer te Manchester blijven.

Hij moest namelijk, om connecties voor zijn firma te bekomen, naar Schotland op reis gaan. Zoo kwam hij ook te Glasgow: een lange reis in die dagen met de oude diligence over de slechte wegen en moeielijk te beklimmen bergen, die Schotland van Engeland scheiden. De tocht duurde drie dagen en twee nachten. Dáár te Glasgow leerde Owen de familie Dale kennen. De oudste dochter van den heer David Dale vatte liefde voor hem op; een liefde die weldra werd beantwoord. Dale zelf, een ouderwetsch, streng godsdienstig man, wilde wel in het eerst niets van die liefde weten. Maar Owen kwam herhaaldelijk weder en wist een middel te vinden, om den ouden Dale te winnen. Deze toch had in 1782, met de hulp van Arkwright zelven, een groote katoenspinnerij gevestigd bij het oude plaatsje Lanark, op eenige uren afstand van Glasgow. De Clyde stroomde dáár met krachtig verval, en dat water kon de drijfkracht der raderen van de spinnerij worden. De fabriek, die aldaar gevestigd werd, heette de molens van Nieuw-Lanark. Dale won door die fabriek een groot fortuin[1)], doch wilde allengs, daar hij geen zoon had, die fabriek wel verkoopen, om verder in rust te leven en aan zijn kerkelijke plichten nog meer zich te wijden.

Owen nu wist zijn compagnons van de ‘Chorlton Twiss Company’ te beduiden, dat het een voordeelige zaak voor hen zou zijn, die molens in Schotland te koopen. Hij zelf zou dan als administrateur derwaarts gaan, terwijl de compagnons, indien zij wilden, de fabriek te Manchester zouden blijven besturen[2)]. Inderdaad werd dit plan volvoerd. Dale deed zijn bezitting voor 60,000 £ aan de firma over in den zomer van het jaar 1797. Toen kon Owen de rijke dochter van den heer Dale ten huwelijk vragen. Na vrij wat aarzeling gaf Dale eindelijk zijn toestemming. Voor hem was Owen toch altijd geen passende partij voor de dochter. Hij liet zich het Schotsche woord ‘landlouper’ ontvallen, dat voor ons Nederlanders zijn eigenaardige beteekenis en klank heeft. Toch huwden zij den 30sten September 1799, en met den eersten Januari van het jaar 1800 aanvaardde Owen het bestuur van Nieuw-Lanark op een salaris van 1000 £ per jaar, en ging hij dáár in Schotland wonen.

Hij was nu 29 jaar en bijna een rijk man De arme jongen, die op zijn tiende jaar uit de ouderlijke woning was gezonden, kon nu in een groot huis op deftigen voet leven. Des zomers woonde hij vlak bij de fabriek - niet ver echter van het landgoed (Rose-

1) De Dale's zijn nog altijd rijke industrieelen, zie over David Dale te Darlington het ‘Sociaal Weekblad’ van 1898, p. 149.
2) De Chorlton Twiss Company werd spoedig daarna aan anderen overgedaan, zie ‘Life of Robert Owen written by himself’, p. 64.

bank) van zijn schoonvader, die tot 1806 nog leefde - des winters vertoefde hij te Glasgow. Hij had een lieve vrouw, die hem zonen en dochters schonk. Voorspoed in zaken lachte hem toe. De loopbaan van een grooten, steeds vooruitgaanden industrieel lag vóór hem.

II.

Het was een schoon landschap, waarin de fabriek, de katoen-spinnerij, de katoen-drukkerij, de molens en verdere inrichtingen van Nieuw-Lanark gelegen waren. De rivier de Clyde, met haar telkens door kleine watervallen afgebroken stroom, ruischte klotsend tusschen die molens, en zette ze in beweging. Het terrein was eenigszins bergachtig en bosschen bedekten de glooiende heuvels. Toen Owen, op zijn reis uit Manchester, voor het eerst die kleine vallei met haar fabrieks-gebouwen had gezien, riep hij reeds uit: hier wil ik wonen! Voor Dale en Arkwright, die deze gebouwen lieten oprichten, was het echter juist de grootste moeite geweest, om een bevolking naar die streek te brengen. Want Schotland was, vooral in zulke afgelegen hoeken, schaars bewoond. Doch in het jaar 1791 was een schip met landverhuizers aan de Schotsche kust gestrand en deze lieden, die dus niet verder konden gaan, werden naar Nieuw-Lanark gelokt. Dale bouwde toen reeds woningen voor ongeveer tweehonderd gezinnen. Voorts kwamen er Hooglanders en Ieren. Zóó kon de zaak goed in werking worden gesteld, want het water stroomde bruisend en veêrkrachtig en stuwde de raderen der molens voort. Doch er was nog iets anders noodig dan water. De spin-machines vereischten voor haar bediening in de tweede plaats kinderen, aan wie men dan haast geen loon had te geven. De groote vraag was, hoe die kinderen in voldoende hoeveelheid dadelijk te krijgen[1)]?

Er waren op de dertienhonderd arbeiders, met wie men dáár werkte, ongeveer vijfhonderd kinderen noodig, veel meer dan de gezinnen, die zich te Nieuw-Lanark hadden gevestigd, konden opleveren. Welnu, om hen te krijgen, deed de rechtzinnige Dale, wat al de opkomende fabrikanten deden. Zij stelden zich in betrekking met de Engelsche werkhuizen en weeshuizen. Deze gestichten van liefdadigheid gingen vaste overeenkomsten met de ondernemers en administrateuren der nieuwe fabrieken aan. Er was tegen het einde der eeuw juist veel armoede en ellende in de zuidelijke akkerbouwende graafschappen van Engeland, en de gestichten waren dus vol, ook vol kinderen. Transporten van deze kinderen werden naar het Noorden gezonden[2)]. Het waren kinderen

1) Zie ‘Life of Robert Owen, written by himself’, I, p. 276/277. Raadpleeg voorts het opmerkelijk boek: ‘Hampden in the nineteenth century, or colloquies on the errors and improvement of society’, 1834, 2 vol.
2) Zie o.a. ook Ernst von Plener, ‘Die Englische Fabrikgesetz-gebung’, 1871, de eerste bladzijden.

tusschen zeven en twaalf jaar, in enkele gevallen van vijf jaar, die nu door den patroon der fabriek moesten worden gehuisd, gevoed, gekleed, en ook onderwezen, waartegen zij dan arbeid in de fabriek dienden te leveren. Dit alles werd bezorgd door agenten, onder goedkeuring van een raad van toezicht door de armenwet ingesteld. Men vond het zelfs een goed werkenden maatregel, daar op die wijze de overbevolking der landbouw-districten in de fabrieks-districten werd verbruikt. De fabrieken vonden die toezending van pakketten kinderen gemakkelijk en dood-natuurlijk. Nog in het jaar 1860 petitionneerde een deputatie van fabrikanten bij den heer Villiers, voorzitter van den raad der armenwet, om den toevoer der armen- en weeskinderen uit de werkhuizen weder te vergunnen[1]. Doch de kinderen zelven werden door de fabrieks-heeren gruwzaam streng behandeld. Zij moesten hun geld opbrengen, en onmeêdoogend werd het exploitatie-systeem op hen toegepast. Een arbeid van veertien uren per dag was geen uitzondering, en het klappen van de zweep van den opzichter werd steeds door hen gehoord. Dag en nacht werd soms in enkele fabrieken gewerkt. De bedden werden dan niet koud, daar de ééne sectie van kinderen slechts werd gewekt, om het bed af te staan aan de andere, die de taak had volbracht[2].

Men was hard in die dagen. Trouwens de toestand der volwassen arbeiders was ook niet rooskleurig. Men leefde in den overgangs-tijd van huis- tot fabrieks-industrie. De productie-voorwaarden der maatschappij vervormden zich. In het algemeen werd reeds de leerlingen-wet van koningin Elisabeth van het jaar 1562 niet goed meer opgevolgd. Wat de kleine bazen van vroeger moesten doen, werd niet streng meer nagekomen door de directeuren der groote fabrieken. De oude vastheid der wederzijdsche verplichtingen, de plooi der voorvaderlijke goede gewoonten, ging weg. De traditie der zeven jaren leertijd verdween. Reeds was dan ook gehoord van onlusten hier en dáár onder de arbeiders. Trouwens de wevers te Spitalfields hadden reeds in 1773 een voorbeeld van verzet gegeven. Doch de tegenkanting was toch nog een zeldzame uitzondering. Het was de gunstige tijd voor het ontstaan der groote industrie; de met kapitaal voorziene ondernemer kon in de fabrieken meester van de moderne industrieele wereld worden. In elken tak van nijverheid gingen de weinigen zich opheffen, en wel door en op de schouders van de velen. Het was nu voor den ondernemer het oogenblik, de juiste gelegenheid[3].

Dale had dat gedaan en Robert Owen was thans mede op de eerste sporten van de ladder geplaatst. Was hij dan ook een ge-

1) Zie Karl Marx, ‘Das Kapital (tweede editie, 1872) I, p. 266. Zie ook p. 787-789.
2) Zie voorbeelden o.a. in Robert Dale Owen, ‘Threading my way’, 1874, p. 101/102. De heer Dale behandelde de kinderen nog betrekkelijk goed, deswege wordt hij geprezen door Charles Hall, in 1805, in zijn boekje ‘On civilization’ p. 10/11 der editie van 1849.
3) Zie William Graham, ‘The Social Problem’, 1886, p. 238-243.

woon industrieel geweest, dan had hij het werk goed in den gang gezet dáár te Nieuw-Lanark, de levens- en arbeids-omstandigheden gelaten in den toestand waarin hij ze vond, desnoods zooveel mogelijk de misbruiken geweerd als de zaken het toelieten, en overigens al zijn aandacht gewijd aan het toenemen der productie.

Doch Robert Owen stond hooger - en deed meer.

Hij won, als knap industrieel, verbazend veel geld, doch wilde nu ook trachten voor de menschen en de kinderen, die dáár werkten, te zorgen: hen gelukkiger maken. En dit was in Nieuw-Lanark een dringende noodzakelijkheid. Want het agglomeraat menschen en kinderen, dat hier was bijéengebracht, leefde vrijwel verwilderd en verdierlijkt. Dronkenschap was gewoonte; in diefstallen oefende men zich in het groot en klein. De zoogenaamde opzichters en leiders van het werk gaven een slecht voorbeeld, en daar de heer Dale zelf het vak der katoen-spinnerij niet verstond, moest hij de zaak wel aan die opzichters overlaten. Er moest hier verbetering gebracht worden en wel naar een vast stelsel. Want het denkbeeld om den strafrechter in te roepen zou niet baten.

Owen nu had zich over den mensch en de opleiding van den mensch een eigenaardige theorie en een zelfstandig inzicht gevormd. Van het methodisme, dat men hem als knaap had onderwezen, was geen spoor meer bij hem te vinden. Het dogmatisch Christelijk idee was ook bij hem buitengewoon zwak ontwikkeld, al was zijn vrouw streng Presbyteriaansch. Alles ging bij hem uit van een diep gevoel van menschen-liefde. Alles uitte zich bij hem in daden van warme welwillendheid. Hij meende, dat het karakter en het gedrag der menschen - dus ook van de ongelukkige arbeiders te Nieuw-Lanark - uitsluitend bepaald werd door de omstandigheden, waarin zij waren grootgebracht, en door de levens-voorwaarden waarin zij verkeerden, Omdat die omstandigheden slecht waren, werden de arbeiders verdierlijkt. Verander en verbeter die levens-voorwaarden, dan zal er geluk en bevrediging onder de arbeiders komen. De onreine omgeving werkt van-zelf ten kwade; een zuivere atmosfeer behoudt en kweekt het goede. Waren dus de instellingen en inrichtingen der maatschappij anders, dan zouden zoovelen behouden blijven die nu te gronde gaan.

Wilt opmerken, dat Owen volstrekt geen diepdenkende, wijsgeerige geest was; hij begreep zelfs niet, hoe men van natuurlijke erfzonde bij den mensch kon spreken; het woord van Frederik den Groote ‘die infame Race’ zou voor hem een raadsel zijn geweest. Daarbij was hij geen geleerde. Hij wist niet veel en had op het gebied van de zedenleer alles slechts door zich-zelven geleerd. Veel en goed gelezen had hij inderdaad niet. Zijn zoon vertelt ons[1)], hoe hij eigenlijk nooit gezet las, maar altijd zoowat bladerde in boeken; slechts statistieke tabellen ging hij met aandacht na. Hij had dan ook de eigenschap van autodidacten, te meenen, dat hij alles voor het eerst uitvond; hij dacht alles te ontdekken en voor het eerst te zien; alles begon, volgens

1) ‘Threading my way’ p. 67.

zijn inbeelding, met hem; en daarbij had hij geen voorstelling van de waarheid, dat alles op aarde veel tijd kost, als het ware gerijpt moet zijn; neen, volgens hem, kon alles dadelijk verwerkelijkt worden; het rijk der deugd was zóó nabij. Doch tegenover dit alles staat, dat hij een bijna onbegrensde liefde voor de menschen had, een grooten ernst om hen te verbeteren, een taaie vasthoudendheid om het eens opgevatte werk te doen, en een enthousiasme van geloof in de verbeteringen, dat voor geen teleurstellingen terugweek. Aldus bewoog hij zich kalm en zacht in zijn kring. Het zij zoo: hij was naïef, hij vormde zich illusiën - maar hij deed iets.

Toen hij de overtuiging had verkregen, dat het er slechts op aankwam, de uiterlijke omstandigheden voor zijn arbeiders te verbeteren, deed hij het dadelijk.

Tweeërlei taak was hier door hem te volbrengen. Aan de volwassen werklieden moest een omgeving van matigheid, reinheid en orde, aan de kinderen opvoeding en onderwijs worden aangeboden.

Schetsen wij eerst zijn maatregelen voor de *volwassen arbeiders* te Nieuw-Lanark. - Schotland was in die dagen, en het fabrieks-leven weêrspiegelde dit op allerlei wijzen, het land der dronkaards. Het misbruik van bedwelmende dranken was zeer groot. Als het werk gedaan en het loon betaald was, snelde men naar de kroegen. Owen deed die kroegen op zijn fabrieks-terrein en landgoed sluiten. De aanleiding tot dronkenschap werd op die wijze verwijderd, en voorts ging hij persoonlijk rond om ieder, die zich aan het misbruik van drank schuldig maakte, te onderhouden. Hetzelfde had plaats voor losbandigheid van zeden, waaraan de bijéénngeraapte fabrieks-bevolking zich overgaf. Het resultaat was, dat gedurende een periode van acht jaren slechts 27 onwettige geboorten in het vervolg voorkwamen. Met dit alles hing nu samen een krachtig streven, om reinheid en zindelijkheid in en naast de huizen te bevorderen. De woning en geheel de levens-wijze der Schotsche lagere klasse was morsig en vuil; trouwens het huis had te weinig ruimte, het bestond meestal slechts uit één kamer, terwijl vóór de deur op straat de mesthoop lag. Owen begon met aan elk dier huisjes een kamer toe te voegen, door een verdieping op elke woning te doen optrekken, voorts werden op een dag alle mesthoopen weggehaald, en werd het verboden vuilnis op straat te werpen. Hij ging thans een stap verder. Hij begreep, dat het leven in huis zelf voor het huisgezin aangenamer moest worden gemaakt. Hij riep de werklieden te-zamen en hield toespraken over orde en reinheid in huis als ware Christelijke deugden. De werklieden hoorden hem met genoegen spreken, doch gingen hun gewonen gang. Toen riep hij hen weder bijéén, en liet een commissie benoemen van enkelen, die de opdracht hadden, elk huisgezin wekelijks te bezoeken en daarover rapport uit te brengen. De vrouwen waren woedend, schreeuwden en tierden als echte werk-vrouwen, doch Owen ging stil en kalm zijn weg, nooit kwam een hard woord over zijn lippen, nooit wilde hij zelfs

redetwisten, maar hij volvoerde slechts rustig wat hij eens besloten had. De vrouwen, die de wekelijksche inspecties vriendelijk opnamen, kregen uit zijn perken en broeikassen fraaie bloemen en sierplanten. Dit werkte. De bloemen waren hier de aanleiding, om het geheele huiselijk leven kleur en geur te geven. Toen dit verkregen was, ging hij zich bezig houden met pogingen, om de vrouwen te leeren het eten beter en tegelijk goedkooper te bereiden. Hij stuitte hier weldra op het groote kwaad, waaraan een arbeiders-bevolking overal lijdt. De werklieden staan altijd onder den druk der kleine winkeliers, de winkel-waren zijn duur en slecht, en de klanten staan steeds in het krijt bij den winkelier. Owen liet dus die winkeliers van zijn terreinen vertrekken en richtte voor zijn werklieden een groot magazijn op, waar de goederen en benoodigdheden tot veel goedkooper prijs konden worden aangekocht. De arbeiders betaalden voor waren van zeer goede hoedanigheid - die in het groot door Owen werden aangeschaft - de zuivere inkoops-prijzen, vermeerderd met een kleine winst. Een besparing van 25 pCt. op zulke aankoopen was hiervan het gevolg. Eindelijk werden diezelfde beginselen van orde en reinheid ook toegepast op het verblijf in de fabriek en de molens. Daarvoor werd allereerst afgeschaft de overmatige lange arbeidsdag. Owen is de eerste geweest, die een soort van n o r m a a l - a r b e i d s d a g , en wel van tien uren invoerde[1]. Hiermede werden verbonden voorschriften voor het opvolgen van netheid en reinheid in diezelfde werkplaatsen. De neêrgeworpen vodden katoen, de weggewaaide vlokken wol, de achteloos uit handen gevallen flarden papier, moesten door de arbeiders worden opgeraapt en verwijderd. Doch vooral moest gelet worden op een braaf, eerlijk gedrag. En helaas, kleine en groote dieverijen waren in Nieuw-Lanark aan de orde van den dag. Owen wilde nu tot elken prijs het ingrijpen van wettelijk gezag verhinderen. Hij wenschte slechts een veroordeeling door de publieke opinie der werklieden zelven, leidende tot het voorkomen van het misdrijf. Hij bewerkte dit inderdaad op eigenaardige wijze. Naast iederen werkman, arbeidend op zijn vaste plaats, hing hij, zichtbaar voor een ieder, een blokje hout, aan de vier zijden met vier kleuren (zwart, blauw, geel en wit) geverfd. Het zwart beteekende ‘slecht’, het blauw ‘onverschillig’, het geel ‘goed’, het wit ‘uitnemend’. Alle dagen ging nu de hoofd-opzichter rond en wendde het blokje naar die kleur, welke het gedrag van den werkman in den vorigen dag aanwees. Zij die gestolen hadden, werden het zwaarst gestraft, als hun zwarte kleur voor een ieder werd geopenbaard. Owen noemde dit blokje: de zwijgende vermaner (‘the silent monitor’). Hoe ook ons oordeel over dezen stillen verklikker moge zijn, Owen bereikte met dit middel zijn doel. Er werd na eenigen tijd niet meer gestolen. Nog werden voor elken werkman vaste ‘con-

1) Vergelijk ook Karl Marx, ‘Das Kapital’. I (tweede editie, 1872) p. 304 noot, en vergelijk Owens autobiografie, I, p. 62.

duite-lijsten' in boeken aangelegd, op welke bladzijden de ontwikkeling der hoedanigheden van den arbeider werd vermeld.

Het spreekt van zelf, dat Owen zeer grooten tegenstand bij zijn arbeiders had te overwinnen, vóórdat hij zijn maatregelen goed kon toepassen. De arbeiders, gewoon aan onbillijkheid, dachten ook hier aan een exploitatie van hun eigen belangen, ten behoeve van den Engelschen vreemden eigenaar der fabriek. Maar Owen overwon dien tegenstand door zijn rustige, kalme en zachte manieren. Hij twistte niet, hij sprak slechts ronduit wat hij dacht, en liet het dan een wijl over. En hij ging stap voor stap, langzaam maar zeker, vooruit. Hij wist zijn arbeiders reeds te bewegen een zesde deel van hun loon af te zonderen en dit onder hun eigen bestuur te bestemmen tot een fonds voor zieken, invaliden en ouden van dagen. Vooral na 1806 werd het hem gemakkelijk zijn werklieden, die anders vrij koppige Schotten waren, te leiden. In dat jaar 1806 toch hadden de Vereenigde Staten van Noord-Amerika *embargo* gelegd op de katoen. De grondstof begon dus te ontbreken in Engeland, en de meeste katoen-fabrieken ontsloegen hun arbeiders. Owen nu liet wel zijn fabriek en molens stil staan, maar bleef aan zijn werklieden toch het volle loon uitbetalen; hij liet hen daarvoor alles: gebouwen en werktuigen schoonmaken, oliën en herstellen. De *embargo* duurde vier maanden en Owen betaalde 7000 £ voor uren, waarin eigenlijk niet aan de productie was gewerkt. Dit bracht te-weeg, dat de arbeiders verder zijn inzichten volgden.

Zóó handelde hij met de volwassen arbeiders. Zien wij nu wat hij voor de *kinderen* deed.

Hier vooral, bij de kinderen, konden zijn denkbeelden vollediger nog worden toegepast. Het zorgen voor een goede omgeving, voor een reine atmosfeer, in materieelen en moreelen zin, kon hier met vrucht worden betracht. Allereerst moesten twee zeer groote misbruiken kortweg worden afgeschaft. Zonder eenig voorbehoud moest een eind worden gemaakt aan het opnemen van kinderen uit de zoogenaamde liefdadige gestichten. Dit hield dus te Nieuw-Lanark op. Dàn moesten perken aan den kinder-arbeid zelven worden gesteld. Het gruwelijk misdrijf, om kinderen van vijf of zes jaar in de molens te doen werken, moest worden beteugeld. Owen stelde verloopig vast, dat slechts kinderen van acht jaar konden werken; later werd die leeftijd door hem bepaald op tien jaar: een herinnering aan zijn eigen leven, daar hij op zijn tiende jaar de wereld was ingezonden.

Toen die twee negatieve maatregelen waren genomen, ging hij zijn positief stelsel uitwerken. Owen hield vast aan het denkbeeld, dat de fabriek gebruik mocht blijven maken ook van jeugdige krachten, dus van kinderen van tien jaren en ouder, mits de fabriek dan zelve ook waarlijk zorgde voor opvoeding en onderwijs dier aankomende, jonge arbeiders. Het is dus bij hem een verbinding van productieven arbeid met opvoeding en onderwijs der jeugd. Bij het openstellen van dat onderwijs en dat behartigen der opvoeding moesten enkele regels worden in acht genomen:

bij voorbeeld, het streven, om met opvoeding en onderwijs zoo vroeg mogelijk te beginnen, opdat de goede plooi aan het karakter zou kunnen worden gegeven, en voorts de zorg om het onderwijs zóó in te richten, dat het een genoegen moest zijn voor de kinderen, om naar school te gaan. In die eigenaardige sfeer van denkbeelden rijpten nu zijn ideeën over de k l e i n - k i n d e r s c h o o l , die hij als eerste trap van het onderwijs zou gaan in orde brengen. Trouwens zulke ideeën zweefden in het Europa van die dagen als in de lucht. Sinds Jean Jacques Rousseau voor het eerst weder in Frankrijk het terrein van het onderwijs aan de Jezuïeten had betwist[1)], had Pestalozzi in Zwitserland dergelijke denkbeelden ontvouwd, in 1801, door zijn beroemd boek: 'Wie Gertrud ihre Kinder lehrt'. Een ander Zwitser, Fellenberg, had op zijn bekend instituut Hofwyl bij Bern (waarheen later Owen zijn zonen zond) gelijksoortige begrippen, - zij het dan voor oudere jongens - in de eerste jaren der negentiende eeuw in toepassing gebracht[2)]. Ook Oberlins pogingen te Ban-de-la-Roche in den Elzas, in de laatste jaren der 18de eeuw, mogen hier herdacht worden[3)]. In Engeland hadden in dat tijdstip twee mannen met dergelijke stelsels van onderwijs zich bezig gehouden: namelijk Bell en Lancaster[4)]. Bell behoorde tot de Anglicaansche kerk en wilde het onderwijs vooral aan die kerkelijke vormen hechten. Lancaster behoorde tot de dissenters: de Kwakers, en had in 1796 aangevangen een school buiten de gevestigde Kerk te openen. Beiden waren van het denkbeeld uitgegaan, dat kinderen elkander konden onderwijzen, behartigden dus een zoogenaamd onderling onderwijs, en poogden vooral op de eerzucht der kinderen te werken. Owen had de pogingen van die twee Engelsche menschen-vrienden met de grootste belangstelling reeds vroeger gevolgd. Toen hij nog in Manchester was, en dus nog niet veel eigen kapitaal bezat, had hij reeds van zijn met zorg opgespaarde geld 1000 £ aan Lancaster en 500 £ aan dr. Bell toegezonden. Veel had hij sinds dien tijd over alles nagedacht. Met de denkbeelden, om vooral op de

1) Zie Morley, 'J.J. Rousseau', II, p. 194 en 249-255 en F.D. Maurice, 'The Workman and the Franchise', 1866, p. 188.
2) Zie over Pestalozzi ook de 'Globe', deel IV, 't blad van 22 Maart 1827. Over Fellenberg zie 'Globe', deel VI, 20 December 1827. Vergelijk mijne 'Studiën op sociaal gebied', p. 62, voorts Owens autobiografie, p. 177-179. Fourier kende Fellenberg ook, zie 'Oeuvres', III, p. 68, V. p. 598. Over Hofwijl zie ook 'Correspondance de Théodore Jouffroy' par Adolphe Lair, 1901, pag. 335, aldaar een brief van Augustus 1822. Vroeger had reeds Basedow (zie Goethe Wahrheit und Dichtung III, p. 203) zulke denkbeelden aangegeven.
3) Zie over Oberlin de 'Globe', deel III, 24 Juni 1826, voorts G.H. von Schubert, 'Züge aus dem Leben des Joh. Fr. Oberlin'. Elfte Auflage, 1890.
4) Zie over dr. Bell o.a. Southey, 'Sir Thomas More', 1831, vol I, p. 105; en over Lancaster, Herbert Spencer, 'The study of sociology', 1873, p. 78.

ambitie der kinderen door belooningen en straffen te werken, kon hij zich al dadelijk niet vereenigen. Doch wel vestigde zich in zijn brein sterker en vaster het denkbeeld, dat de kinderen zoo vroeg mogelijk uit de woningen hunner ouders moesten worden genomen, om te-zamen in één groot instituut - in een reine en zuivere omgeving - van trap tot trap, van klasse tot klasse, onderwezen en opgevoed te worden. Dat instituut, hetwelk dus zou beginnen met de zoogenaamde bewaarschool, wilde hij thans gaan oprichten.

Doch ziedaar, toen hij zijn plannen voor zulk een gebouw had gereed gemaakt en tot de uitvoering wilde overgaan, stuitte hij eensklaps op verzet.

Het verzet kwam van den kant der compagnons.

Owen was nu - het was in het jaar 1809 - ongeveer negen jaren te Nieuw-Lanark aan het werk. De winsten van de zaak, waarin hij hen had betrokken, waren zeer zeker in het geheel niet onaanzienlijk geweest. De deelgenooten der firma hadden regelmatig eerst 5 pCt. van hun geld genoten, en verkregen daarenboven als overwinst in die negen jaren een som, gelijkstaande met het geheele bedrag van het cijfer, waarvoor zij de bezitting hadden gekocht: dus 60,000 £. Doch de compagnons waren zuiver kapitalistische industrieelen en dus daarmede niet tevreden. Ondernemers van andere katoen-fabrieken hadden nog meer verdiend, nog meer winst aan de geldschieters kunnen geven. De oorzaak hiervan was, volgens hen, deze: dat Owen langzamerhand meer filanthroop dan koopman was geworden. Het plan, om voor de kinderen der fabriek een groot instituut op te richten, was een aanleiding voor de compagnons, om hun misnoegen kenbaar te maken. Het was een droppel die den beker deed overloopen. De deelgenooten der firma wilden Owen beduiden, dat zij niet daarvoor hun kapitaal hadden verstrekt. Zij verklaarden dan liever hun geld uit de zaak te nemen.

Owen hield hen bij het woord en deed hun het voorstel, de geheele zaak van hen af te koopen. Werkelijk toonden zij zich hiertoe bereid, en deden voor een som van 84,000 £ Nieuw-Lanark aan Owen over.

Hij zocht en vond nieuwe compagnons voor zijn zaak, vooral Schotten uit Glasgow. Doch ook voor hen was Owen veel te veel menschen-vriend. Ook zij begeerden, zonder kortingen, de zeer groote en overdadige winsten, die alle concurrenten schenen te genieten. Ook zij dachten slechts aan productie en niet aan verdeeling der welvaart. Persoonlijke veeten mengden zich daaronder[1)]. Kortom, na drie jaren, het was in 1812, werd het duidelijk, dat ook de nieuwe associatie uit elkander zou springen. Doch daar de meeste deelgenooten in Schotland zelf woonden, en zij de plaatselijke voordeelen van Nieuw-Lanark beter konden beoor-

1) In die dagen, 1811 en volgende, waren de troebelen der Luddites, zie het boekje van Frank Peel ‘The risings of the Luddites’, 1880.

deelen dan de vroegere firmanten uit Manchester of Londen, deden zij Owen verstaan, dat zij niet zoo goedschiks zich zouden laten afschepen als hun voorgangers. Zij besloten tot eene publieke verkooping der gansche zaak. Zij wilden Nieuw-Lanark dan zelven niet duur koopen en op hun eigen wijze exploiteeren. Daarvoor begonnen zij al dadelijk de gansche bezitting te depreciëeren. Owen deed alsof hij niets bemerkte van hun plannen en ging naar Londen.

Zijn voornemen was dáár te Londen compagnons te zoeken, zooals hij ze wilde hebben; mannen, die ja een rechtmatige winst wilden behalen voor het kapitaal, dat zij in de onderneming zouden plaatsen, maar die tegelijk hart zouden hebben voor de arbeiders, die aan de zaak waren verbonden. Te dien einde zou hij zijn plannen tot verbetering van het lot der arbeidende klassen openleggen, en de deelgenooten niet in de eerste plaats onder de kooplieden, maar vooral onder rijke filanthropen zoeken. Zijn plannen had hij op het papier gesteld in den vorm van vier betoogen - 'essays' - over de vorming van het menschelijk karakter. Hij liet die opstellen drukken, niet om ze in den handel te brengen, maar om ze in Londen rond te deelen. Zij werden echter spoedig ook voor het publiek verkrijgbaar gesteld onder den algemeenen titel van: 'Een nieuwe blik op de Maatschappij' ('*A new view of Society*').

De vier opstellen behelsden de hoofdzaak van hetgeen hij, met betrekking tot de arbeiders-bevolking van Nieuw-Lanark, had overwogen en voor een deel reeds gedaan. Zij moesten het bewijs leveren der stelling, dat niemand aansprakelijk kan gesteld worden voor zijn eigen karakter en handelingen, en dat de verantwoordelijkheid voor het karakter der menschen moet worden overgedragen op de maatschappij, waarin zij leven. Tegenover de leer, dat de mensch een zich-zelf vormenden en bepalenden wil heeft, werd hier nadruk gelegd op de stelling, dat de mensch in de maatschappij een schepping, een uitvloeisel is van oorzaken, die vóór en naast hem er zijn geweest of nog bestaan. De diepste grond van alles was dus een *maatschappelijk determinisme*.

Het eerste opstel was voornamelijk een min of meer logisch betoog om te bewijzen, dat aan elke menschelijke maatschappij, aan de geheele wereld - wanneer men slechts de juiste middelen gebruikte - zekere plooi, zeker karakter kon worden gegeven, hetzij goed of kwaad, hetzij knap of dom: de middelen daartoe waren voor een goed deel onder het bereik van hen, die invloed op de zaken der wereld hadden. Die middelen moesten thans worden aangewend. Het was toch een feit, dat inderdaad de arme en arbeidende klassen van Groot-Britanje en Ierland drie vierde gedeelten van de gansche bevolking aldaar uitmaakten. Men liet nu toe, dat het karakter dier lieden zonder leiding zich vormde onder omstandigheden, die hen noodzakelijk tot een levensloop van ellende en ondeugd brachten; terwijl de hoogere klassen, ja, in beginselen heetten te gelooven, maar handelden alsof die be-

ginselen niet bestonden. Zulk een toestand mocht niet voortduren. Het zou leiden tot een uitbarsting, daar werkelijk soms het lijden onder de drie vierden van het Engelsche en Iersche volk erger was dan de veelbesproken gruwzame toestand der Amerikaansche slavernij. Dat maatschappelijk kwaad en die verkeerdheid moesten dus worden opgeheven. En het was mogelijk. Aan de kinderen toch kon men een taal, kon men gevoelens, kon men houdingen en gewoonten leeren, wanneer deze slechts niet tegen de menschelijke natuur streden. Hiermede moest men dan beginnen. Voorts moest men zorgen, dat elke gemeenschap van menschen, elke kleine of groote maatschappij, steeds *in een goede omgeving en atmosfeer* geplaatst bleef. Was dan de gemeenschap buiten eenige verleiding tot verkeerdheid gebracht, dan volgde van-zelf het welzijn van het individu. Het individu moest in zulk een richting der gemeenschap zich geplaatst gevoelen, dat het misdrijf vóórkomen werd, en de straf niet behoefde toegepast te worden. Dit moesten de bevoorrechte klassen begrijpen, en daarvoor medewerken met hen, die, zooals Owen, geen tittel of jota van hun vermeende voorrechten, welke zij nu bezaten, hun wilden ontnemen. Zij moesten slechts inzien, dat alléén op deze wijze verbetering der maatschappij zonder revolutie werd verkregen; een besparing die wel wat waard was. De regeerende klassen moesten dus helpen rationeele plannen en stelsels voor de opvoeding en de algemeene vorming van het karakter der onderdanen vast te stellen[1)], leiding en tucht van ziel en lichaam der arme misdeelden tot stand te brengen.

Het tweede opstel begint met er nog eens op te wijzen, dat men op de kinderen collectief kan werken, daar het kinderlijk gemoed nog plooibaar is en elken indruk dus ten goede kan

1) Zie ‘A New View of Society, or Essays on the formation of the human character, preparatory to the development of a plan for gradually ameliorating the condition of Mankind’ (wij gebruiken de 4e editie, uitgekomen te Londen bij Longmans, 1818), p. 21 en 22 aan het slot van het eerste Essay: ‘Shall questions of merely local and temporary interest, whose ultimate results are calculated only to withdraw pecuniary profits from one set of individuals and give them to others, engage day after day the attention of politicians and ministers; call forth petitions and delegates from the widely spread agricultural and commercial interests of the empire; - and shall the well-being of millions of the poor, half-naked, half-famished untaught and untrained, hourly increasing to a most alarming extent in these islands, not call forth one petition, one delegate or one rational effective legislative measure? No! for such has been our education, that we hesitate not to devote years and expend millions in the detection and punishment of crimes, and in the attainment of objets whose ultimate results are, in comparison with this, insignificancy itself: and yet we have not moved one step in the true path to prevent crimes, and to diminish the innumerable evils with which mankind are now afflicted’.

ontvangen. Gaat men dien weg op, wil men op de kinderen werken, dan zal men werkelijk toonen liefde voor alle menschen te hebben. Tegelijkertijd zal men dan van-zelf de fout vermijden toornig op zijn verdoolde medemenschen te worden, want men zal inzien, dat het alléén gebrek aan leiding en vorming is, dat sommige menschen tot verkeerde handelingen voert. Het oordeel over het vallen binnen de bepalingen eener strafwet zal zich dan wijzigen[1]. En dat Owens denkbeeld mogelijk is, heeft een proef der ervaring bewezen. Owen gaat namelijk in dit tweede opstel een eenigszins breede ontvouwing geven van wat er tot nu toe gedaan is in Nieuw-Lanark. Dat experiment op een bestaande gemeenschap, vroeger vol slechte gewoonten en ondeugden, mag werkelijk wel een bewijs heeten, ten minste de aandacht trekken. Te Nieuw-Lanark was men uitgegaan van het denkbeeld, dat men al de omstandigheden, die misdrijf in het menschelijk karakter kweekten, geleidelijk moest wegnemen - en de misdaad bleef weg. De maatschappij was aldáár werkelijk beter geworden. Dat voorbeeld moet dus door den Staat gevolgd worden. De taak der regeering is echter hier twee-ledig. Vooreerst moet een vast stelsel van rationeel onderwijs worden aangenomen, en ten tweede moet de regeering steeds een reserve van werk in gereedheid houden voor het surplus der arbeidende klassen, wanneer de algemeene vraag naar arbeid grooter is dan hetgeen aan werk door de particulieren beschikbaar gesteld wordt. Want het aanbieden van nuttigen en fatsoenlijken arbeid behoort wel degelijk tot de elementen der goede atmosfeer, waarin men de menschen moet brengen en houden. Het is van het hoogste gewicht, dat

1) Zie ‘A New View of Society’, enz. Editie 1818. Tweede Essay, p. 31 en 32: ‘How much longer shall we continue to allow generation after generation to be taught crime from their infancy, and, when so taught, hunt them like beasts of the forest, until they are entangled beyond escape in the toils and nets of the law? When, if the circumstances of those poor unpitied sufferers had been reversed with those who are even surrounded with the pomp and dignity of justice, these latter would have been at the bar of the culprit, and the former would have been in the judgment seat. Had the present Judges of these realms been born and educated among the poor and profligate of St. Giles's or some similar situation, is it not certain, inasmuch as they possess native energies and abilities, that ere this they would have been at the head of their then profession, and, in consequence of that superiority and proficiency, would have already suffered imprisonment, transportation, or death? Can we for a moment hesitate to decide, that if some of those men, whom the laws dispensed by the present Judges have doomed to suffer capital punishments, had been born, trained and circumstanced, as these Judges were born, trained and circumstanced, that some of those who had so suffered would have been the indentical individuals, who would have passed the same awful sentences on the present highly esteemed dignitaries of the law?’

de regeering zulk een reserve van te verrichten arbeid steeds ter beschikking en als het ware onder de hand heeft.

Het derde opstel gaat nu eenigszins verder. Owen herinnert er aan, dat al wat in Nieuw-Lanark is geschied tot nu toe eigenlijk een eenigszins negatief karakter heeft gedragen. Het bestond voornamelijk in het te-niet doen der slechte gewoonten van vroeger. Het was een vervormen van toestanden van het verleden. Doch in de toekomst kon men schooner opbouwen. Er moest positief gewerkt worden. Daarvoor was nu te Nieuw-Lanark noodig de oprichting van een I n s t i t u u t voor onderwijs en opvoeding: een groot gebouw met daarbij behoorende gronden, grasveld en speelplaats. Alle kinderen moesten dáár zoo jong mogelijk worden gebracht en geleid; aan de ouders en de arbeiders in de fabriek, met hun kleine ruimte van huizen, moest men die zorg ontnemen. Te-zamen moesten dáár de kinderen van trap tot trap worden onderwezen en opgevoed. Het moest beginnen met een inrichting voor zeer kleine kinderen. Een model-bewaarschool moest voor hen worden ingericht, gevestigd op het denkbeeld, dat de kinderen spelend moeten leeren. De afwisseling van arbeid en spel moest toch dadelijk worden ingesteld en voorts gehandhaafd, opdat alzoo een plooi van vervorming gegeven werd aan de sombere Schotsche sabbats-viering. Kinderen van twee jaren kunnen reeds opgenomen worden, en al aan die kinderen kan op eigenaardige wijze de les worden ingeprent, dat zij hun best moeten doen, nooit leed of kwaad aan de andere makkers te berokkenen, maar integendeel moeten trachten het genoegen en dus het geluk der anderen te bevorderen. Worden de kinderen ouder, dan moeten zij leeren lezen, schrijven en rekenen, terwijl de meisjes tegelijk in nuttige handwerken en in het werk van keuken en huishouden worden onderwezen. Vooral moet op het begrijpen en verstaan van wat men gelezen en geleerd heeft de nadruk vallen. En altijd moet gewezen worden op het verband, dat er bestaat tusschen het belang en het geluk van het ééne individu en dat van het andere. Hiermede is de taak echter niet afgedaan. Herhaling van het geleerde blijft voor de meer volwassenen geboden. Avond-lessen moeten dus in het instituut worden gegeven; avond-lessen die ingericht moeten worden als huiselijke, eenvoudige voordrachten en samenspraken. In diezelfde leerzalen kunnen de lessen, om den anderen avond afgewisseld worden met gelegenheid tot dansen. In het algemeen moet gymnastiek worden geleerd. Beginnende met goed geordende spelen op het grasveld, kunnen de kinderen, straks jongelingen en meisjes, gewend worden om flink alle ledematen in veêrkracht te oefenen. Voor de jonge mannen wordt aldus de weg gebaand tot weêrplicht, waar de handhaving der orde in een maatschappij soms noodzakelijk blijkt. Militaire exercitiën moeten voor alle kinderen, ook voor de meisjes, worden ingevoerd. En voorts zullen door die gymnastiek gewoonten van oplettendheid, snelheid, stiptheid en regelmatigheid worden gekweekt. De kroon van dat instituut moest zijn de ruimte voor de Kerk. De leer van die Kerk moest werkelijk gebouwd zijn op liefde,

in dien zin, dat goed worde verstaan, dat de menschen niet hun eigen godsdienstige denkwijze hebben gevormd, maar ze overgenomen hebben van hun voorgangers. Godsdienstige, andere uitsluitende, secten zijn dus absoluut verkeerd. Niemand mag verketterd worden, want niemand is verantwoordelijk voor zijn geloof. Een Christendom boven de geloofs-verdeeldheden moet in die Kerk verkondigd worden. - Zulk een instituut moest nu nog te Nieuw-Lanark opgericht worden. Het zou grondslag en bolwerk zijn van een maatschappij der toekomst. Wel is waar, moest de inrichting van Nieuw-Lanark zich daarmede nog niet geheel en al tevreden stellen. Er kon steeds meer verricht worden. Bijna noodzakelijk was zoo, bij voorbeeld, een goed en gezellig asyl voor de ouden van dagen, waarvoor de arbeiders zelven de fondsen konden en moesten bijeenbrengen. Maar hoofdzaak was thans de zorg voor de jeugd; een zorg, rustende op het denkbeeld, *dat de mensch zelf zijn eigen karakter niet vormt, maar dat het voor hem gevormd wordt door de omstandigheden die hem omgeven*[1].

In het vierde en laatste opstel werden nu de opgenoemde beginselen toegepast op de regeering en den Staat. Het doel toch van elk gouvernement is geregeerden en regeerders gelukkig te maken; dus is in de praktijk die regeering de beste, welke het grootste geluk aan het grootste getal burgers geeft. En elke regeering moest zich nu laten leiden door deze stelling, dat het onvergelijkelijk beter is de misdaden te voorkomen dan ze te straffen. De kosten der gevangenissen kunnen voor een goed deel worden uitgespaard. Alle aanleidingen tot opwekking van misdrijf moeten dus weggenomen worden. Een oorlog moet aangedaan worden aan de kroegen. Waarom worden dergelijke verzoekingen aan den minderen man toegelaten? Waarom worden de rechten op sterken drank niet verhoogd? Of een stelsel van licentiën en vergunningen niet streng toegepast? Of in het algemeen niet getracht het bier goedkooper voor het volk verkrijgbaar te stellen? Voorts moet de staatsloterij, in welken vorm zij voorkomt, volkomen afgeschaft worden. Dan moet het systeem der armen-wetten herzien worden, inzooverre ten sterkste moet worden belet, dat vlijtige arbeid het

1) Zie ‘A New View of Society’, enz. Editie 1818, Derde Essay, p. 83 en 99: ‘Every day will make it more and more evident, that the character of man is, without a single exception, always formed for him: that it may be, and is, chiefly created by his predecessors; that they give him, or may give him, his ideas and habits, which are the powers that govern and direct his conduct. Man, therefore, never did, nor is it possible he ever can, form his own character. The will of man has no power whatever over his opinions: he must and ever did, and ever will believe what has been, is, or may be impressed on his mind by his predecessors and the circumstances which surround him. It becomes therefore the essence of irrationality to suppose that any human being, from the creation to this day, could deserve praise or blame, reward or punishment, for the prepossessions of early education’.

onderhoud bezorgt aan lediggang en luiheid. Eindelijk moet geheel de strafwetgeving aan een herziening worden onderworpen, en hier het beginsel der 'preventie' worden doorgevoerd. Een hervorming der nationale Kerk als Staats-instelling moet dan vanzelf volgen. Met de Kerk moet echter ten opzichte van het onderwijs een compromis gesloten worden, ten einde zich van haar samenwerking te verzekeren. Als slotsom van zijn betoog stelde Owen den eisch, dat het Britsche gouvernement twee groote reeksen van wetten zou voorstellen. De ééne serie zou een algemeene *onderwijs*-regeling voor het land moeten behelzen, met voorzieningen omtrent de gebouwen der scholen en de normaal-inrichtingen om onderwijzers te vormen. De andere reeks zou een w e t b o e k v a n d e n a r b e i d zijn. Het zou moeten ingeleid worden door een wettelijke enquête, om een regelmatige en nauwgezette kennis te bekomen, ten opzichte van de waarde van den arbeid en de vraag naar arbeid in het Vereenigd koninkrijk, welke enquête dan zou kunnen voeren tot maatregelen, om arbeid te verschaffen aan hen, die door allerlei omstandigheden werkloos waren. Dat in deze geheele aangelegenheid van den arbeid nergens een vast plan of stelsel te vinden was, daarin zocht Owen een voorname reden van de armoede. Hierin was de bron te zoeken van al de ellende, nog eer dan in de wet die Malthus had opgesteld. Het was niet de massa der menschen, maar de onwetendheid der menschen, die het kwaad was. Ieder individu kan zóó worden geleid, dat hij veel meer produceert dan verteert, daar er steeds grond genoeg is, om behoorlijk te bebouwen[1].

Met deze vier opstellen in den zak, als programma van zijn werkzaamheid, ging Owen nu naar Londen. Op dit programma zou hij geld vragen, om Nieuw-Lanark naar zijn inzichten te exploiteeren. Hij vroeg een associatie van hen, die niet te veel arbeid voor te luttel loon wilde hebben. Werkelijk vond Owen zulke mannen.

Allereerst Jeremy Bentham, die in Owens vierde opstel veel van zijn eigen denkbeelden herkende, al zou hij later heftig met hem oneens worden; hij nam aandeelen voor 10,000 £[2]. Dan waren het vooral de Kwakers, bij wie Owen steun vond. De Kwakers vormden en vormen in Engeland steeds een eigenaardigen kring van lieden, die over veel geld (gevolg van groote spaarzaamheid)

1) Zie 'A New View of Society', enz. Editie 1818, Vierde Essay, p. 166: 'Mr. Malthus is correct, when he says that the population of the world is ever adapting itself to the quantity of food raised for its support; but he has not told us, how much more food an intelligent and industrious people will create from the same soil, than will be produced by one ignorant and ill-governed. It is, however, as one to infinity'.
2) Zie over Bentham en Owen ook het blad: 'The New Moral World', het nummer van 20 Juni 1840, p. 1325 en van 4 Juli 1840, p. 9.

te beschikken hebben, en dat geld met beleid in ondernemingen van ontwikkeling en vooruitgang steken, doch daarbij steeds filanthropie beoefenen. Min of meer kan men hun economische en sociale rol vergelijken met die der Doopsgezinden in Holland. Beroemde mannen uit zulke Engelsche Kwakers zijn in het begin onzer eeuw: Edward Pease[1)], die voor zijn kolen-mijnen den eersten spoorweg liet maken, en in latere dagen John Bright. Doch ook zij, die Owen thans hielpen, waren edele en flinke mannen. Wij noemen John Walker, die voor 30,000 £ deel nam in de zaak, en vooral den zeer positief-Christelijken Kwaker en filanthroop William Allen, den vriend en medestander van Wilberforce, toen deze de slaven ging vrijmaken. Nog anderen hielpen, zoo Michael Gibbs, later Lord-mayor van Londen, en Joseph Foster. Het resultaat was, dat Owen met zijn financieel plan gereed kwam. Het kapitaal, om Nieuw-Lanark te koopen, was gevonden.

Het geheim was door Owen goed bewaard. Toen dan ook op 31 December 1813 de publieke veiling plaats had, deed Owen, tot groote verbazing der vroegere compagnons, doch tot oneindige vreugde der arbeiders, het hoogste bod. Hij kocht met de nieuwe compagnons Nieuw-Lanark voor 114,000 £.

En thans kon dus de exploitatie van Nieuw-Lanark geheel en al overeenkomstig de inzichten van Owen geschieden. De weefgetouwen zouden in vollen gang blijven voortwerken, maar tegelijk werden de beginselen, neêrgelegd in de vier opstellen, toegepast. Allereerst werd het nieuwe instituut gebouwd en ingericht. Vooral de bewaarschool voor kleine kinderen werd met de uiterste zorg behandeld; trouwens zij was de eerste, die volgens een vaste methode in Engeland is opgericht[2)]. De leiding van al die kindertjes moest met de grootste zachtheid geschieden, en Owen had het geluk in de zeventien-jarige Molly Young een ideaal van een bestuurderes te vinden. Tot hun zesde jaar moesten de jongens en meisjes er blijven. Op de wanden werden afbeeldingen van allerlei dieren geschilderd, om op het voorstellings-vermogen der kinderen te werken. Verzamelingen van voorwerpen uit de natuurlijke geschiedenis werden aangelegd. Geen les mocht langer duren dan drie kwartier. Des winters was er eene overdekte speelplaats en des zomers speelden de kinderen op het grasperk, terwijl van tijd tot tijd lange wandelingen door de weiden en langs de rivier werden gedaan, om bloemen en kruiden te zoeken en de buitenlucht vol-op in te ademen. Links en rechts van die bewaarschool werden in het gebouw de localen gevestigd voor het onderwijs der oudere kinderen en der volwassenen. Het leeren

1) Het geslacht Pease is in Engeland steeds van beteekenis. Op het einde van 't jaar 1898 waren vijf leden van dat geslacht leden van het parlement. Zie over Joseph Pease het ‘Sociaal Weekblad’ van 1894, p. 145.

2) Owen was hier de eerste. In zijn ‘Lectures, 1830’ (Sans-Souci), p. 190, teekent hij op, wie hem in Engeland volgden.

werd afgewisseld met dansen en zingen van Schotsche ballades. In gymnastiek werden allen geoefend. Geografie werd vooral onderwezen. In het algemeen echter was knapheid niet het voornaamste waarnaar men streefde: men werkte vooral op het karakter.

Owen gaf de strekking aan in een r e d e , waarmede hij op 1 Januari 1816 zijn instituut opende. Reeds vroeger had hij eens, en wel in 1812, over zulke denkbeelden van onderwijs en opvoeding een kleine rede gehouden[1)]. Het was in Glasgow, bij gelegenheid dat een feestmaal aan Jozef Lancaster was gegeven. Hij had toen reeds aangewezen, dat het karakter der kinderen gevormd wordt door hun omgeving. Thans zou hij dat volledig en met al de kracht, die in hem was, ontwikkelen. Hij zou de wetenschap van den invloed der omstandigheden op het karakter en het gedrag van den mensch in toepassing gaan brengen. De oprichting van zijn instituut beschouwde hij toch als een daad, want men moest handelen en niet enkel spreken. Die daad was een handeling ten behoeve van al de bewoners van Nieuw-Lanark, voorts ten behoeve der welvaart en het voordeel der nabuurschap, en eindelijk ten behoeve van Groot-Britanje en alle verdere naties. Bij het eerste punt zette hij natuurlijk duidelijk uitéén, hoe hij zich de verzorging der kinderen dacht, die als zij maar even loopen konden, in het instituut moesten worden gebracht. Doch vooral bij de aanstipping van het tweede punt, waarin hij poogde aan te toonen, dat, als zijn instituut eens goed werkte, het een lichtend voorbeeld voor geheel de nabuurschap zou wezen, werd hij warm. Door zijn instelling toch zou men leeren het begrip van verkeerdheid en slechtheid anders te verstaan dan tot nu toe geschiedde, zou men inzien, dat de slechtheid en de ellende om ons heên voor een goed deel voortvloeide uit de onwetendheid der geslachten, die ons zijn voorgegaan. Geheel Engeland - en Owen kwam zoo van-zelf tot zijn derde punt - moest dit begrijpen. Het instituut zou aan de eigenaars der fabrieken een voorbeeld stellen, langs welken weg het karakter en de toestand der arbeiders in de fabrieken konden worden verbeterd, en dat wel in het voordeel der ondernemers zelven van de fabrieken; het zou voorts door zijn bestaan de Britsche wetgeving nopen wetten te geven, die overal in het land soortgelijke weldaden voor de bevolking zouden brengen. Inderdaad moest de menschheid haar blinddoek laten vallen. Het duizendjarig rijk, de toestand van vrede en geluk, was zoo verre niet verwijderd, kon bereikt worden. Een groote verandering zou voorbereid kunnen worden, mits maar gebroken werd met de vroegere levens-beschouwing. De vroegere theorie ging uit van de eigen verantwoordelijkheid van het individu. Die van Owen en, zooals hij meende, die van de toekomst, zou steunen op de stelling, dat het karakter *voor* en niet *door* het individu gevormd werd, en dat dus de maatschappij het

1) Zie die rede in het eerste deel der autobiografie van Robert Owen, p. 249, vlgg.

in haar hand had een vaste plooi ten goede te geven aan al de opkomende geslachten[1)]. Met een opwekking, om deze nieuwe beginselen niet door revolutie, maar door overreding te doen veld winnen, met een beroep op goedhartigheid en zachtheid van oordeel, met een aanmaning om nimmer toornig te worden of over onwil van anderen zich te beklagen, besloot Owen zijn rede.

Inderdaad had het instituut zijn beteekenis. Naast de fabrieken geplaatst, was het een zichtbaar teeken voor de arbeiders, dat hier niet enkel voor het product, maar ook voor den producent

1) Owen formuleerde hier zijn beginselen aldus, zie: 'An address delivered to the inhabitants of New-Lanark on the first of January 1816, at the opening of the Institution established for the formation of character' (wij gebruiken de vierde editie, uitgekomen te Londen bij Longmans, 1819), p. 32/34;
'Facts prove:

1st. That character is universally formed for, and not by, the individual.

2nd. That any habits and sentiments may be given to mankind.

3rd. That the affections are not under the control of the individual.

4th. That every individual may be trained to produce far more than he can consume, while there is a sufficiency of soil left for him to cultivate.

5th. That nature has provided means by which population may be at all times maintained in the proper state to give the greatest happiness to every individual, without one check of vice or misery.

6th. That any community may be arranged, on a due combination of the foregoing principles, in such a manner, as not only to withdraw vice, poverty, and in a great degree, misery, from the world, but also to place every individual under circumstances in which he shall enjoy more permanent happiness than can be given to any individual under the principles which have hitherto regulated society.

7th. That all the assumed fundamental principles on which society has hitherto been founded are erroneous, and may be demonstrated to be contrary to fact.

8th. That the change which would follow the abandonment of those erroneous maxims which bring misery into the world, and the adoption of principles of truth, unfolding a system which shall remove and for ever exclude that misery, may be effected without the slightest injury to any human being.

Here is the ground-work, - these are the data, on which society shall ere long be re-arranged: and for this simple reason, that it will be rendered evident that it will be for the immediate and future interest of every one to lend his most active assistance gradually to reform society on this basis'. - Zie over de beteekenis en indruk van die rede van 1 Januari 1816 een brief van 29 Juli 1816 van Fanny Wollstonecraft aan haar zuster, opgenomen in 'The Life and Letters of Mary Wollstonecraft Shelley'. By Mrs Julian Marshall, 1889, vol. II p. 149 seqq.

werd gezorgd. Het scheen de arbeiders in hun werk zelf aan te vuren, want het is een feit, dat de zaken der fabriek verbazend vooruitgingen. Er werd veel geld gewonnen, en telkens, wanneer de winsten boven verwachting hoog waren, werd door Owen weder een deel afgezonderd ten behoeve der arbeiders. Vooral werd door hem telkens het oog gevestigd op inrichtingen, die tot een meer gemeenschappelijk leven konden voeren. Zóó werd in 1819 een gemeenschappelijke keuken en eetzaal geopend. Een bibliotheek en leeszaal werd in orde gemaakt en in den winter goed verwarmd. Hij hield er zelf voordrachten[1]. Kortom, wanneer de geldschieter slechts ruim profijt kreeg van zijn kapitaal, ontzag Owen ook het geld niet.

Voor hem was Nieuw-Lanark zeer zeker de rijke fabriek, die aan allen, die daaraan medewerkten, welvaart moest bezorgen. Maar tegelijk moest Nieuw-Lanark de model-inrichting wezen, waarnaar andere instellingen zich konden vormen: een kern van veel goeds, dat zegen heinde en verre kon verspreiden.

In dien zin kon uit Nieuw-Lanark een maatregel ontspringen, die, als de wet hem bekrachtigde, voor het fabrieks-leven en geheel den arbeid van Britanje van onberekenbaar voordeel kon zijn. Owen wenschte namelijk, gebruik makende van de gegevens te Nieuw-Lanark, een w e t door het parlement te doen aannemen, waardoor d e a r b e i d d e r k i n d e r e n beneden de tien jaren verboden zou worden, en in het algemeen voor alle werklieden, te beginnen met die onder de 18 jaren, een normaal-arbeidsdag zou worden vastgesteld.

Sinds 1814 was hij met dat voornemen bezig. In dat jaar was de wetgeving van koningin Elisabeth betrekkelijk de arbeiders en het leerlingschap afgeschaft. Het was een keerpunt voor de sociale geschiedenis van Engeland[2]. Want sinds dat jaar begon de strijd en het antagonisme der patroons en der arbeiders, over en weder, fel toe te nemen. Vooral de tien jaren tusschen 1814 en 1824 waren harde booze jaren. De coalitie-wet (die eerst in 1824 door Josef Humes toedoen werd afgeschaft) verbood elke vereeniging der werklieden, en dreef hen dus tot geweld en wraak, wanneer zij zich onderdrukt gevoelden. De wetgeving was, door het wegvallen van Elisabeths statuut, uit haar verband gerukt, en strekte in dit tijdperk slechts ten voordeele der fabrikanten en werkgevers. Owen nu begreep, dat de wet ten minste de kinderen dier arbeiders moest beschermen en behoeden. Wel was reeds in 1802 in dat opzicht een poging gedaan, doch die poging was bijna krachteloos gebleken. In dat jaar namelijk had de vader van den lateren minister Sir Robert Peel, één der beste Tory-leden van het parlement, een wet op den kinder-arbeid

1) Wij bezitten van hem: ‘Six Lectures on Charity, delivered at the institution of New Lanark, upon the thirteenth chapter of the first epistle to the Corinthians’. By Robert Owen, 1816.
2) Zie L. Brentano, ‘Die Arbeitergilden der Gegenwart’ I, 1871, pag. 133, vlgg. en vooral Webb ‘History of Trade Unionism’, pag. 55.

weten door te drijven. De kinder-arbeid was bij die wet wel niet verboden, maar geregeld en begrensd. Doch de wet werd slecht uitgevoerd, daar de strafbepalingen hoogst onvoldoende waren, en zij was daarenboven zeer onvolledig, omdat zij eigenlijk slechts de zoogenaamde kerspel-kinderen (de kinderen die uit de gestichten verkocht werden aan de fabrieken) betrof. Er werd echter reeds bepaald, dat de arbeids-tijd voor de leerlingen twaalf uren niet mocht overschrijden, de nacht-arbeid werd verboden, terwijl de fabrieken gedurende de eerste vier jaren het kind moesten laten onderwijzen. Al deze bepalingen werden echter haast niet nagekomen. Owen besloot nu de zaak weder op te nemen, en daarmede (zoo mogelijk) te verbinden een vaststelling van een normalen arbeidsdag voor de meer volwassenen. Hij zette zich aan het werk, en riep te Glasgow in 1815 een meeting van alle Schotsche fabrikanten te zamen, om over dit onderwerp zich tot de regeering te wenden: toen dezen weigerden iets te doen, begon hij alléén van alle kanten gegevens te verzamelen.

Hij deed daarvoor met zijn zoon[1)], Robert Dale Owen, een reis door Engeland en Schotland. Hij bezocht allerlei fabrieken. De feiten, die nu aan het licht kwamen, waren bijna ongelooflijk[2)] Niet als uitzondering, maar als regel vonden zij, dat kinderen van tien jaren doorgaans veertien uren per dag moesten werken, met slechts een half uur oponthoud voor het middageten, 't welk in de fabriek moest worden genuttigd. De atmosfeer in die fabriek was, door het steeds zweven van stof en vezels, zoo ongezond mogelijk, terwijl de temperatuur soms boven de 75 graden steeg. Toen al het materiaal was verzameld, ging Owen naar Londen tot den ouden Robert Peel, om hem te verzoeken, gebruik makende van die bouwstoffen, een nieuwe wet op dit onderwerp door het parlement te doen aannemen. Robert Peel gaf zijn toestemming.

1) Zie ‘Threading my Way’, p. 101.
2) Trouwens de bekende Francis Horner legde omtrent dit onderwerp in 1815 nog de volgende verklaring in het parlement af: ‘Het is van algemeene bekendheid, dat tegelijk met de effecten van een bankroetier ook een bende (als ik die uitdrukking gebruiken mag) van fabrieks-kinderen openlijk, als een deel van het eigendom, ten verkoop is aangeslagen en geveild. Twee jaren geleden, in 1813, kwam een ander opmerkelijk feit vóór de “King's Bench”. Het betrof een aantal fabrieks-kinderen. Eén der pastorieën van Londen had ze aan een fabrikant geleverd, deze droeg hen weder over aan een anderen. Zij werden ten slotte door eenige menschen-vrienden opgespoord en ontdekt in een toestand van volstrekten hongersnood “absolute famine.” Een ander geval werd hem (Horner) ter kennis gebracht, toen hij mede-lid was van een commissie van enquête. Niet veel jaren nog geleden sloten namelijk een pastorie in Londen en een fabrikant uit Lancashire een overeenkomst, waarbij bedongen werd, dat de fabrikant op elke ploeg van twintig gezonde kinderen één idioot op den koop toe moest nemen’. Zie ook, Karl Marx, ‘Das Kapital’, I. (tweede editie, 1872) p. 788-789.

Hij begreep ten volle, dat ook iets gedaan moest worden voor de volwassen arbeiders, die soms achttien uren daags moesten werken. Intusschen moest hij natuurlijk den vurigen ijver van Owen bekoelen. Parlementen werken - het is genoeg gebleken - niet als enthousiasten. En Owen was en bleef een enthousiast. Hij kon zich dus de schijnbare traagheid en zucht tot overleg van den ouden Robert Peel niet verklaren. In zijn autobiografie schrijft hij nog bittere woorden over dien medestander, al erkent hij soms zijn hulp en die van Richard Oastler te hebben ontvangen. Hijzelf bleef met gloed werken voor zijn ontwerp-wet[1]. Werkelijk kwam dan ook de wet - dank zij al die bemoeiingen - in het jaar 1819 tot stand. Maar het was voor Owen een verminkte wet. Wel werd bepaald, dat kinderen eerst op hun negende jaar in de fabriek mochten komen; werd de arbeid voor die kinderen tot 12 uren per dag, uitgenomen een rust van anderhalf uur voor ontbijt en middagmaal, dus tot 72 uren in de week beperkt; werd nachtwerk verboden, doch Owen had het geheele samenstel der wet, al die bepalingen veel meer in het voordeel der kinderen en jonge personen gewenscht, en had ook beter voor de volwassenen willen zorgen[2]. Hij was bitter teleurgesteld. Toch had hij een goeden stoot gegeven, en in allen geval den weg gewezen in bange dagen.

Want booze tijden waren te midden der arbeidswereld in aantocht. De arbeiders begonnen reeds hier en dáár zich te verzetten, en de gevestigde orde der burgerlijke maatschappij ving aan zich in staat van tegenweer te stellen. Straks lieten de ondernemers de werklieden gevoelen, wie der twee partijen op 't oogenblik de machtigste was. Zóó had in dit ditzelfde jaar 1819 de bekende slachting plaats bij Manchester op het P e t e r l o o - v e l d , waar door bereden manschappen de werklieden en hun vrouwen, die een arbeiders-'reform-meeting' bijwoonden, bloedig werden uitééngejaagd[3]. De dichter S h e l l e y - zich de lessen van zijn schoonvader Godwin herinnerend - wekte toen reeds de arbeiders tot verzet op. In het jaar 1820 gaf hij zijn bij uitstek heftig en fel gedicht uit: 'Het masker der anarchie'. Hij vermaande daarin de mannen van Engeland om op te rijzen, zich te verheffen tegen elke tirannie en waarlijk vrij zich te maken. 'Gij zijt toch velen (zegt hij) uw tegenstanders zijn weinig in getal. Gij weet slechts te goed wat slavernij is. Het beteekent te werken en juist zooveel loon te bekomen, dat men van den éénen dag tot den anderen het leven in zijn ledematen bewaart als een cel ten gebruike en behuizing der onderdrukkers, zoodat gij voor hen zijt geworden tot weefstoel, ploeg, houweel en spade, en, al of

1) Zijn stuk gericht tot de Britsche Wetgeving van 1815 is afgedrukt (vertaald) in Bernstein's 'Documente des Socialismus', December 1901, pag. 104 seqq.
2) Zie zijn oorspronkelijk voorstel in zijn autobiografie, het tweede deel, pag. 24-32.
3) Zie over Peterloo 'The Narrative', etc, 1819.

niet met uw wil, hen moet in stand houden en voeden. Het beteekent, dat gij uw verzwakte kinderen tegelijk met de moeders ziet uitteren, vermageren, als de winter-winden blazen: zij sterven terwijl ik spreek. Het beteekent te hongeren naar zulk een voedsel, als de rijke man in zijn overdaad toewerpt aan de vette honden, die onder zijn tafel puffen. Het beteekent om aan den demon van het geld thans duizendmaal meer van uw zwoegend werken af te staan, dan ooit in de oude tijden vroegere tirannie aan waarde naar zich kon toehalen. Vrijheid daarentegen - zoo gaat de dichter voort - is rechtvaardigheid, wijsheid, vrede en liefde. Wetenschap, poëzie en gedachte zijn haar toortsen. Haar glans is inzicht, geduld en zachtmoedigheid. Welnu, de mannen van Engeland hebben, volgens Shelley, slechts op te rijzen, zich schrap te zetten en in kalme, stoere standvastigheid dan onwrikbaar af te wachten den laatsten aanval en stormloop van al hun tirannen en belagers. Lange verwering zal dan niet eens wellicht noodig zijn. Het vaste besluit om pal te staan zal de vijanden doen verbleeken en hen onder schimpscheuten in diep schaamtegevoel doen wijken en vluchten, na nog enkele daden van geweld te hebben gepleegd. Rijst dus op als leeuwen na de rust. Schudt uw ketenen af, dat zij ter aarde storten als dauwdroppelen, die in den slaap op u gevallen zijn. Gij zijt velen, zij zijn weinigen'[1)].

Op zulk een oorlogskreet als van Shelley ging Owen niet in. Zijn schepping 'Nieuw Lanark' bedoelde juist een middel om tot bevrediging van alle partijen te komen. Zijn fabriek zou, naar zijn opvatting, een instrument van verzoening en ware beschaving zijn. Die fabriek, dáár in het Noorden, trok werkelijk meer en meer de aandacht. Nieuw-Lanark werd allengs in de oogen van het publiek een model-fabriek. Men begon te spreken van de goede ééndracht, die er heerschte tusschen patroon en arbeiders. Nieuwsgierigheid mengde zich daarbij. Het werd een inrichting, die men wilde leeren kennen, een doelwit voor alle reizigers, die een merkwaardigheid, een opmerkelijk iets, wilden gaan bezichtigen. Bezoekers vloeiden dus van alle oorden toe. Jaarlijks kwamen wel tweeduizend belangstellenden de katoen-spinnerij aan de Clyde, die oase in de fabrieks-wereld, beschouwen. De hooge wereld reisde derwaarts. De vorsten van Europa meenden, dat het tot den goeden toon behoorde, ook van Nieuw-Lanark kennis te nemen. De koning van Saksen zond medailles. De koning van Pruisen, in wiens Rijnlanden de enquête van 1818 de gruwzame behandeling der kinderen in de werkplaatsen aan het licht had gebracht, schreef brieven. Grootvorst Nicolaas van Rusland (weldra

1) Zie mijn boek 'Uit den Kring der Gemeenschap', 1899, p. 375 en volgende:

'Rise, like lions after slumber
In unvanquishable number,
Shake your chains to earth, like dew
Which in sleep had fallen on you:
Ye are many - they are few.'

czar aller Russen) begaf, op een reis door Britanje, zich in 1816 daarheen, en vertoefde twee dagen en twee nachten in het huis van Robert Owen[1]. Van het Britsche konings-huis werd één der hertogen bepaald een vriend der instelling: het was de hertog van Kent, de vader van koningin Victoria.

Owen genoot naïef als een kind van dat alles. Hij was er fier op allen alles te laten zien. Als deputaties van steden kwamen om de inrichting na te gaan, was hij een gastheer en gids, die geen detail oversloeg. Hij meende werkelijk een experiment, een proef geleverd te hebben, die vruchtdragend voor de toekomst kon zijn. Hij zou voortgaan op'dezen weg, om Nieuw-Lanark telkens beter en volledíger te maken; krachtig voortgaan, wanneer slechts de geldschieters, die hij in het jaar 1813 op zijn programma had gekregen, hem bleven steunen en bijstaan. Doch van tijd tot tijd kwam van hun kant reeds oppositie. Ditmaal waren het niet de financieele aangelegenheden, die tot verschil aanleiding gaven. Owen had in dit opzicht een juisten blik gehad, toen hij onder de filanthropen en geleerden zijn compagnons had gezocht en gevonden. Neen, de tweespalt kwam uit zuiver principieele gronden. Het was de kring der Kwakers, die tegenwerpingen liet hooren, en wel wegens de leiding, welke aan de kinderen bij de behandeling van onderwerpen die aan het godsdienstig vraagstuk raakten, werd gegeven. Owen had op zijn instituut ingevoerd, wat wij zouden noemen: Christelijk neutraal onderwijs. Hij nam een Christendom aan boven de geloofs-verdeeldheden. In zijn eigen woorden luidde zijn beginsel aldus: ‘ten einde de ongelegenheden te vermijden, die altijd moeten oprijzen, wanneer men een bepaald geloof op de school invoert, worden kinderen slechts geleerd uit boeken, die enkel zoodanige voorschriften van den Christelijken godsdienst inprenten, welke gemeen zijn aan alle uitingen of secten in het Christendom’[2]. William Allen, die zooveel geld in de zaak had gestoken ter wille van zijn beginselen, kreeg nu gemoedsbe-zwaren. Het positief Christelijk element ging op die wijze verloren. Men leerde algemeene menschen-liefde, doch veel verder kwam het niet. Ook de toepassing der methode van onderwijs, door Owen ingevoerd, viel weinig in den smaak der Kwakers. Het onderwijs in dansen, in muziek, in militaire exercitiën was hun eigenlijk een ergernis. William Allen toonde reeds dadelijk verzet. Owen wilde op enkele punten, hoe ongaarne ook, toegeven, ter wille van de welvaart van zijn drieduizend arbeiders. Hij onderteekende dus in December 1814 zekere bepalingen, waaraan hij zich zou houden. Doch telkens waren er in dat opzicht wrijvingen. In 1818 kwam Allen te Nieuw-Lanark, om in de onderdeelen na te gaan, of Owen zich wel hield aan de afspraak. Ook ditmaal werd veel

1) Zie Robert Dale Owen, ‘Threading my Way, p. 115-119. Zie ook de ‘Souvenirs de Mme. Smernof’, in de ‘Petit Temps’ van 28 November 1896.
2) Zie ‘A New View of Society’, enz., Editie 1818, noot op pag. 48 in het tweede Essay.

aanleiding tot oneenigheid weder uit den weg geruimd. Doch in 1822 - toen Owen zijn verdere sociale plannen (waarop wij zoo aanstonds de aandacht zullen vestigen) volledig had uitéengezet - begonnen de bezwaren van den kant der positief-Christelijke geldschieters luider zich te doen hooren. Owen, die van niets zulk een afkeer had, dan van dat moeien van anderen in zijn administratie, begreep, dat op die wijze het bestuur van Nieuw-Lanark niet langer voor hem houdbaar was. Daarbij dwarrelden reeds in zijn hoofd andere plannen en droomen, om het menschdom gelukkig te maken. Misschien zag hij in, dat 'unless the workers had control of their own economic destiny, the paternal benevolence of individuals (N.-Lanark) would come to naught'. Wellicht vermoedde hij, dat de economische basis van zijn onderneming verkeerd was: zelfs Lanark was dan een halfheid[1]. Hoe het zij, het einde was, dat hij in het jaar 1825 zich terugtrok uit Nieuw-Lanark.

Hij verliet dus (na een bestuur van 25 jaren) zijn idyllisch Nieuw-Lanark. Hij-zelf ging nu een anderen horizont opzoeken. Maar wat hij dáár, in dat dal aan de Clyde, met zooveel liefde had gekweekt, bleef het Arcadië der fabrieks-wereld. Daarheên mochten wel dikwijls later zijn blikken dwalen. Het zou zijn reinste roem blijven[2].

III.

Want intusschen was Owen nog in wijderen zin opgetreden als maatschappelijk hervormer. De werkkring in Nieuw-Lanark was hem-zelven reeds wat eng toegeschenen.

Wij moeten daarvoor eenige jaren teruggaan. Dikwijls had hij toch de gelegenheid, om zich in 't openbaar over sociale tegenstrijdigheden te uiten, reeds opgezocht. Zóó had hij in het jaar 1815 in 'The Glasgow Chronicle', bij gelegenheid van een bespreking der belangen van den katoen-handel, de aandacht gevestigd op de gevaren en nadeelen van de katoen-industrie voor de bevolking der fabrieks-districten, gewezen op het overmatige lange werk, op het misbruik van kinder-arbeid, op den noodlottigen invloed der kroegen: eenigste ontspannings-plaatsen der arbeiders, en tevens de ons reeds bekende geneesmiddelen voorgesteld[3]. Zóó had hij in datzelfde jaar 1815 zijn 'Opmerkingen ("o b s e r v a t i o n s") over de uitwerking en gevolgen van het industrieele manufactuur-systeem' uitgegeven. Hij had daarin trachten aan te toonen, dat werkelijk de ontwikkeling der fabrieken en machines

1) Zie Thompson 'On the distribution of Wealth' 1824, p. 386.
2) Wat er van Nieuw-Lanark werd, kan men o.a. lezen in het opstel 'Een bezoek aan Nieuw-Lanark in 1875', in 'Die neue Zeit', 1893/94, II, p. 793 en volgende. Zie een goede afbeelding van Nieuw-Lanark in Hampden, II, p. 79.
3) Zie dit stuk (als appendix F) in het tweede deel van Owens, autobiografie, p. 13-19.

de bevolking moest bederven, wanneer men niet tegelijkertijd met ernst de middelen aanwendde, die een tegenwicht tegen het kwaad waren. Profetische woorden had hij toen gebruikt, die later dikwijls in de gedachten der menschen zouden keeren. Nadat hij toch had uitéénгezet, dat de fabrieken als van-zelf een uitzuigings-stelsel op de arbeiders en kinderen toepasten, en betoogd had, dat werkelijk de ondernemer den weêrstand van de elastieke menschelijke natuur bij zijn arbeiders tot het uiterste minimum had weten te doen inkrimpen, ging hij op deze wijze voort: 'Zulk een stelsel moet noodzakelijkerwijze een in lichaam en geest verzwakte arbeiders-bevolking doen opkomen, met gewoonten, die niets meer te doen hebben met liefde voor huiselijkheid, en die alle maatschappelijke banden allengs verscheuren. De arbeider ziet zich dan geplaatst in een wereld, die, rondom hem, in vliegende vaart zich rept en ijlt, om slechts rijkdom en nog eens rijkdom te verwerven; een wereld, die voor zijn kleine geriefelijkheden, zijn behoeften, ja zelfs voor zijn leed geen oog of oor heeft, er slechts op let, wanneer de vernederende armenbelasting moet worden betaald, maar overigens met een gepantserd hart tegenover hem staat. Heden werkt de arbeider voor dezen, morgen voor een tweeden, overmorgen voor een derden, later voor een vierden meester, totdat alle betrekkingen tusschen meester en dienaar zich oplossen in de enkele overweging, welke rechtstreeksche winst van geld een ieder uit den ander kan halen en slaan'[1]. Owen liet later in 1818 deze brochure volgen door een brief over het gebruik van kinderen in de fabrieken, tot Lord Liverpool gericht, waarin de later zoo dikwijls aangehaalde zinsnede aangetroffen werd, dat Engeland, indien het niet tot inkeer kwam, het resultaat zou bereiken, om spelden en naalden bijna te-geef te kunnen leveren, maar in ruil van die goedkoopte, de pit en het merg van zijn bevolking had laten uitteren[2]. - Hij werkte datzelfde thema nader uit in een betoog (ook in 1818 verschenen) gericht tot directeuren der manufactuur-fabrieken, waarin hij het contrast deed gevoelen tusschen de waarde aan het product gehecht, en de minachting, waarmede de producent op lageren trap werd bejegend, en waarin hij voorts aantoonde, dat de arbeider in schijn wel vrij was de condities der meesters aan te nemen, maar inderdaad die vrijheid miste. 'Laat dus het industrieele stelsel niet met al zijn slechte consequentiën voortwoekeren, zoo riep Owen uit, denkt ook om de welvaart uwer arbeiders, zelfs in het eigen belang uwer fabrieken, daar die arbeiders weder consumenten uwer waren kunnen worden[3].' -

1) Zie 'Observations on the effect of the manufacturing system, with hints for the improvement of those parts of it which are most injurious to health and morals.' Wij gebruiken de derde editie 1818, pag. 10 en 11 (tweede druk); Marx (zie bijv. 'Kapital', tweede druk, p. 422) beroept zich op de tweede editie.
2) Zie 'Observations', enz., eerste bijlage p. 28.
3) Zie 'Observations', enz., tweede bijlage, p. 37.

Eindelijk schreef hij in dat jaar 1818 nog een openbaren brief aan den aartsbisschop van Canterbury, waarin hij dezen dienaar der Kerk, die een groot kapitaal had verkregen voor het stichten van nieuwe kerken, wees op het belang, om gebouwen te doen oprijzen, die èn voor kerk èn voor school konden gebruikt worden. Hij bepleitte het voordeel van deze combinatie, en meende, dat de aartsbisschop juist nu zijn best moest doen, om zulk een aanleg van scholen te bevorderen, omdat een nieuwe wet, die den kinder-arbeid verbood, in aantocht was[1].

Dit alles was hoofdzakelijk nog altijd kritiek. Doch reeds had hij in het vorig jaar, in Maart 1817, naast die kritiek een eigen nieuw, oorspronkelijk voorstel geplaatst en uitgewerkt. Dit voorstel was het vermaarde rapport aan het Comité der Vereeniging tot hulpbetoon aan de arbeidende armen, dat aan het Huis der Gemeenten werd overgelegd Het bedoelde de oprichting van wat men later noemde: 'de Parallelogrammen' van Owen.

Het standpunt[2], waaruit dit plan moet worden bezien, is de maatschappelijke vervorming, die in Engeland en Schotland in de eerste jaren na 1800 had plaats gehad. Vóór het jaar 1800 was de stoomkracht nog niet in het groot op de fabrieken toegepast. Arkwrights uitvinding was inderdaad hoofdzakelijk in beweging gezet door het water. Daarom had men zulke katoen-spinnerijen, zooals te Nieuw-Lanark, aangelegd in streken, waar groot verval van water was, meestal buiten de steden, in valleien en naast stroomen. Maar toen de stoom het vlietend water als beweegkracht kwam vervangen, hield de aanleiding op, om de fabriek op het land te plaatsen. Zij kon nu in de stad zelve worden gevestigd. Dáár was alles meer onder de hand en waren ook de fabrieks-kinderen gemakkelijker te verkrijgen. Maar nu werd de toestand voor de arbeiders erger. Vroeger woonden zeer velen nog in gezonde streken, hadden zij op den rustdag gelegenheid van de natuur iets te genieten; thans kwamen zij allengs niet meer uit de nauwe stegen en bedompte krotten, waar zij woonden. De ontwikkeling van den arbeid bleek aldus voor de arbeiders telkens harder. Eerst was de huis-arbeid fabrieks-industrie geworden, en nu werd het werk uit de dorpen verlegd naar de stad.

Hier, op dit punt, wilde Owen inwerken. Hij wenschte landleven en nijverheid weder te verbinden. Hij stelde op den vóórgrond, dat sinds de invoering der machines, die het werk deden van millioenen arbeiders, en die dus de uitwerking hadden, alsof, met het oog op de productie, de werkelijke bevolking vijftien à twintigmaal was vermeerderd, er noodzakelijkerwijze een depreciatie van den handen-arbeid was gevolgd. Er moest dus werk gezocht worden voor de arbeidsloozen, die dientengevolge in nood

1) Zie 'Observations', enz., derde bijlage p. 42.
2) Men vergelijke het artikel: 'Owen und Ricardo' in 'Die neue Zeit', 13 November 1908 seqq.

waren gekomen. En tegelijkertijd moesten aan de arbeiders dan betere en gezondere levens-gewoonten worden gegeven. Om die doeleinden te verkrijgen, was het noodig, telkens ongeveer twaalf honderd van zulke personen tot één groote vestiging of neêrzetting op het platteland te vereenigen. Men verzekere zich - zoo sprak hij - van een flink terrein, van 1000 tot 1500 bunders. Men bouwe op dat terrein een groot vierkant (*een parallelogram*) van huizen, met een zeer uitgebreid plein tusschen de vier bebouwde zijden. Op dat binnenplein richte men, evenwijdig met één der zijden van het vierkant, drie groote openbare gebouwen op: het middelste moet de keuken, ovens en eetzalen bevatten, rechts daarvan is het gebouw voor bewaarschool, leeskamer en kerk, links zij de school voor de oudere kinderen, de bibliotheek en vergader-kamer. Overigens moet op de ruimte van het plein gelegenheid zijn tot spel en ontspanning; bloemen en boomen moeten er worden geplant. Van het eigenlijke vierkant moeten drie zijden ingericht worden tot woningen, hoofdzakelijk voor de gehuwden; elke woning, berekend op man, vrouw en twee kinderen, moet vier kamers bevatten. De vierde zijde van het vierkant moet bestemd worden tot slaapplaatsen voor al de kinderen, die het getal van twee per huisgezin overschrijden, of die boven de drie jaren oud zijn. De vier zijden van het vierkant hebben telkens in het midden van hun lijn een iets grooter huis. Deze groote woningen bevatten aan twee zijden van het vierkant huisvesting voor de administratie, voor de geestelijken, de schoolmeesters, de artsen; aan een derde zijde een magazijn voor alle artikelen, die de bevolking noodig heeft; en aan een vierde zijde kamers voor haar, die de slaapplaatsen der kinderen verzorgen; aan deze laatste zijde van het vierkant bevindt zich op het ééne uiteinde een soort van hospitaal met zieken-verblijf en op het andere uiteinde een soort van logement voor vreemdelingen, die van tijd tot tijd hun verwanten of vrienden in de kolonie zouden wenschen te bezoeken. Buiten het vierkant strekken zich de tuinen, velden en akkers uit. Niet ver af verrijzen aan den éénen kant gebouwen voor fabrieken en werkplaatsen met stallen en slachterij; aan den anderen kant moeten, ook eenigszins op een afstand, loodsen voor het wasschen en bleeken opgericht worden, terwijl nog meer verwijderd van het vierkant een paar landhoeven geplaatst moeten worden met alles, wat voor akkerbouw en veeteelt noodig is. Tusschen de akkers en weiden worden goede wegen aangelegd, omzoomd met vrucht-boomen. Aldus moeten die twaalfhonderd menschen (mannen, vrouwen en kinderen) samenwonen en aan het werk worden gesteld. Elk huisgezin houdt twee kinderen onder de drie jaren bij zich. De andere kinderen (die ouder zijn dan drie jaren) moeten naar school, moeten spijzen in de groote eetzalen, en in de slaapplaatsen slapen, wel kunnen de ouders hen zien en er zich mede ophouden op enkele tijden, maar regel is gemeenschappelijke opvoeding en verzorging. Hun moeten worden ingeprent gewoonten, die hen in het leven gelukkig kunnen maken; voorts

dienen zij volledig onderwijs te genieten. De vrouwen moeten zich bezighouden met de zorg voor haar kinderen en het reinhouden van de woning; met het werken in den tuin, om groenten voor de gemeenschappelijke keuken te kweeken; met werk in de fabrieken en werkplaatsen, aan dien arbeid waarvoor zij geschikt zijn, mits zij slechts niet meer dan vier à vijf uren per dag daaraan bezig gehouden worden; met het maken en verstellen der kleeding voor de bevolking; met het bedienen (naar beurten) in de openbare keuken, eetzalen, slaapplaatsen, en, wanneer zij knap zijn, in de scholen. Oudere kinderen kunnen in de tuinen en in de werkplaatsen medehelpen, terwijl alle volwassenen zoowel op het veld als in de fabrieken moeten arbeiden. - Owen rekende nu uit, dat hij voor elk van zulke vestigingen of kolonies noodig had 96,000 £, of als het land gepacht werd 60,000 £. Hij meende, dat die kolonies zich-zelven zouden kunnen bedruipen, en nog een winst zouden opleveren, om het kapitaal te amortiseeren. Hij achtte ze dus finantieel volkomen veilig en solide. Individuen, maatschappijen, gemeenten of provinciën zouden ze kunnen oprichten, maar het liefst zou het hem zijn, als de Staat zelf voorschotten daarvoor wilde doen. Want het was een nationaal werk. Weinig bevolkte streken konden door den Staat aldus worden ten nutte gemaakt. De werking der armen-wet kon worden vereenvoudigd. Maar de hoofdzaak voor den Staat was, dat elke dergelijke kolonie een zedelijke beteekenis had, omdat hier de bevolking, in tegenstelling met wat in de bestaande maatschappij geschiedt, opgeleid werd tot een meer gezonde opvatting van het leven, tot samenwerking en vereeniging ter bereiking van gemeenschappelijke doeleinden[1].

Het doel van Owen was dus, de industrie zoo mogelijk uit de stad weder naar het platteland over te brengen, dien arbeid te verbinden met akkerbouw, en voorts de dorps-fabrieks-bevolking als een gemeenschappelijke organisatie, als een éénheid met onderlinge samenwoning, als een vast genootschap, in te richten. In twee *brieven* wordt nu dat stelsel nader door hem toegelicht en verdedigd. - In den eerste worden, in vragen en antwoorden, alle eenigszins betwistbare punten nog eens ontwikkeld en verduidelijkt Aan den éénen kant wordt gewezen op de groote hoeveelheid onontgonnen grond, die nog altijd braak ligt; aan den anderen kant wordt vóóral op het gemeenschappelijke van den arbeid en van de behoeften sterker nadruk gelegd[2]. Dat

1) Het voorstel is met enkele bijlagen verschenen bij Longmans in 1818, onder den titel: ‘New View of Society. Tracts relative to this subject’. Een begrooting der onkosten wordt op pag. 16 gevonden. Owen voegde aan zijn plan een schetskaart zijner parallelogrammen.
2) Owen drukt dit aldus uit: ‘How can they be put into action? - By bringing them all into useful and profitable combinations, so as to create limited communities of individuals, on the principle of united labour and expenditure, having their basis in agriculture, and in which all should have mutual and common interests.’

gemeenschappelijke karakter zal alles lichter doen dragen, veel dingen gemakkelijker doen verwerven, en wellicht de hardnekkige, starre liefde voor het individueele eigendom eenigszins temperen. Men moet zich niet verbeelden, dat er buitengewone talenten zullen noodig zijn, om zulk eene voor de helft landbouw- voor de helft industrie-kolonie te besturen. Neen, de eigen ondervinding van Owen te Nieuw-Lanark gaf hem vrijheid te verklaren, dat het in de praktijk zeer doenlijk zou blijken. Trouwens in 1696 had, aldus herinnerde hij, John Bellers, de Kwaker, in zijn 'Voorstellen tot het oprichten van een industrie-college voor alle nuttige bedrijven en handwerken, met profijt voor de rijken, voldoend levens-onderhoud voor de armen, en een goede opvoeding voor de jeugd', ditzelfde beoogd. Het is waar, Bellers wilde alles eenigszins in kleinere afmetingen doen oprijzen: hij sprak van genootschappen van 300 personen[1)], doch Owen nam toch zijn voorbeelden en aanwijzigen over, en liet zelfs op zijn kosten de brochure van Bellers herdrukken, gelijk hij later een korte schets van de godsdienstige maatschappij der Amerikaansche Shakers liet verspreiden, om de mogelijkheid van het gemeenschappelijk leven voelbaar te maken. - In een tweeden brief ging Owen nog duidelijker te werk. Hij stelde hier eenvoudig de twee levensmanieren tegen elkander over: die in de tegenwoordige fabrieksteden en die in de voorgestelde dorpen. De gewone contrasten, die altijd de sterke zijde van plannen-makers zijn, werden hier gevonden. Nieuwe gezichts-punten werden niet door hem geopend, doch het oude bekende werd door Owen niet onaardig gegroepeerd. Wat ons treft, is de omstandigheid, dat hij thans voor het eerst den normaal-arbeidsdag op acht uren gaat stellen.

Voor zijn plan, dat hij aldus in geschriften had ontvouwd, wilde hij nu ook mondeling en schriftelijk propaganda maken.

Hij ging in 1817 naar Londen, en hield aldaar in 'The city of London Tavern', op twee achteréénvolgende Donderdagen van de maand Augustus (den 14^{den} en 21sten Augustus) twee *redevoeringen*. In de eerste - aangehoord door een vergadering die vrij stormachtig was, en waarin vele Malthusianen hem na de pauze aanvielen - gaf hij eenige middelen aan, hoe verschillende menschen zich zouden kunnen combineeren, om geld voor te schieten, ten einde zulke landbouw- en nijverheids-dorpen ('dorpen van éénheid en coöperatie', zooals hij ze noemde) in te richten; hij deelde verder mede, dat hij reeds een aanbieding had gehad van iemand, die 1500 bunders land te zijner beschikking wilde stellen. In de tweede redevoering (op 21 Augustus) pakte hij zijn onderwerp breeder en radicaler aan, en ontwikkelde zonder omwegen, dat het hier gold een toepassing van het gemeenschaps-idee. Geen verbetering zou er komen onder de

1) Zie het eerste deel van dit werk, pag. 472; vergelijk ook mijne 'Studiën en Schetsen', 1886, p. 21.

arbeidende klasse, wanneer men het stelsel niet verliet, om den mensch in zijn handelingen te individualiseeren[1]. Neen, men moest samenwerking betrachten in den geest van het programma van Bellers: samenwerking die tot éénheid kon leiden. Slechts ééne zaak moest men hierbij goed in het oog houden, dat men in die nieuwe gemeenschap, in dit nieuwe dorp, niet moest medebrengen de begrippen van godsdienstige onverdraagzaamheid: de sectegevoelens van afscheiding en verkettering. De geloofs-bekrompenheid was misschien het grootste kwaad dat een land had bedorven. *Geen erger vijand dan de zoogenaamde godsdienst*. Die godsdienst heeft tot nu toe de menschen belet het goede te doen. Daardoor is de mensch gekneveld en gebonden. Maar Owen was overtuigd, dat hij-zelf op ditzelfde oogenblik die banden voor den mensch verbrak. Er op te wijzen, was een middel om het kwaad te verdrijven. Vrijheid van meening, van gedachte en van geweten was toch een natuurlijk recht van alle menschen. Men zou hem zeker hard vallen, maar hij deed zijn plicht door op de dwalingen, tengevolge van dien godsdienst te-weeg gebracht, de aandacht te vestigen, door de ketenen te doen springen, die onwetendheid, bijgeloof en schijnheiligheid nog altijd bleven smeden, door de wereld te helpen verlossen van de slavernij van het oude geloof.

Een twintigtal dagen later (den 10^{den} September 1817) kwam hij in de nieuwsbladen van Londen nog eens op de questie zijner kolonies of dorpen terug. Ditmaal werkte hij zijn stelsel meer volledig uit en gaf er zekere uitbreiding aan. In zijn rapport toch aan het comité tot hulpbetoon aan de arme arbeiders had hij eigenlijk alleen het licht laten vallen op het voordeel, dat er in gelegen was, om de hulpbehoevenden en de werkloozen in zulk een kolonie of dorp te-zamen te brengen. Maar het denkbeeld van zulk een dorp van éénheid en coöperatie omvatte meer. Het was in zijn kern een samenvoeging en vereeniging van verschillende elementen. Inderdaad moesten van vier kanten de contingenten tot zulke dorpen toestroomen. Uit vier klassen van personen zouden deze dorpen samengesteld moeten worden. Allereerst uit de armen der kerspelen met hun kinderen, die door de kerspelen moesten worden onderhouden; daarbij zouden zich dan voegen zij, die wel bereid waren te arbeiden, maar geen werk konden vinden, en dus ook ten laste van hun kerspel kwamen. Werden al deze armen, onder goede regels, in één afdeeling van het dorp geplaatst, dan zou spoedig blijken, dat het systeem beter werkte dan het tegenwoordig werkhuis; men zou hen niet met geweld behoeven te dwingen in de kolonie te gaan. De tweede klasse zou de eigenlijke arbeiders omvatten, de personen zonder eigendom, maar die hier door de hulp der vierde klasse hun werkkring en bezigheid zouden vinden. De derde klasse zou bestaan uit ambachtslieden, kleine kooplieden, enz., hebbende elk een eigendom van 100 £ tot 2000 £. In twaalf vrijwillig zich vormende associaties wilde hij deze klasse verdee-

1) Zie de autobiografie, vol. II, p. 112.

len, naarmate zij meer of minder kapitaal als voorschot zouden kunnen afstaan. Zij zouden er van verzekerd moeten zijn, dat werktuigen en machines het onaangename en overmatig zware werk zouden doen. Overigens zouden al de afdeelingen haar eigen bestuur hebben, en bijzondere commissies voor behartiging van gezondheid, onderwijs, landbouw, nijverheid, koophandel, huisvlijt, en verkeer of aanraking met de buitenwereld, kunnen instellen. Eindelijk zou de vierde klasse bestaan uit personen, bezittende 1000 £ tot 20,000 £, die wel zelven niet gingen arbeiden, maar hun kapitaal beschikbaar stelden, om de tweede klasse aan het werk te zetten. Ook zij zouden in allerlei afdeelingen zich kunnen groepeeren. Op die wijze zou zulk een dorp van éénheid en onderlinge coöperatie kunnen geconstitueerd worden. Gelijkgezinde karakters en geesten zouden elkander kunnen zoeken en ontmoeten, met elkander in de combinatie van zulk een dorp willen treden, om een waarachtige samenleving en samenwerking dáár te vestigen. Owen maakte, met het oog op de groote politieke en godsdienstige verdeeldheid onder de menschen, tabellen op, die allerlei mogelijke groepeeringen van inzichten en neigingen inhielden; tafels die haast een verre afschaduwing schenen der verschillende splitsingen en samenvoegingen der passies, zooals Fourier ze had ingericht. Een kantoor of bureau zou worden aangewezen, alwaar ieder, die tot de constitutie van zulk een dorp wilde medewerken, zich zou kunnen aanmelden, en zou hooren, wie in elke groep zijn medestanders konden zijn[1)]. Op deze wijze zou de brug gelegd worden, die de oude maatschappij met een zachten overgang zou leiden tot de nieuwe maatschappij; een maatschappij, gegrondvest niet op het geloof maar op de liefde alléén.

De groote vraag, die wij ons nu te stellen hebben, is deze: hoe werd dat alles door het publiek opgenomen?

Het antwoord is: niet ongunstig, totdat de redevoering van 21 Augustus 1817 een omkeer in de publieke opinie te-weeg bracht. Tot nu toe was alles in de wereld Owen min of meer meêge-

1) Het eerste dorp zou een model-dorp moeten zijn. Den 19den September 1817 schreef hij nog het volgende over de inschrijvingen en toetredingen (zie de autobiografie, vol. II, p. 140): ‘Such arrangements as these cannot be completed before the beginning of next year; but I hope they may be in forwardness to enable as many parties as may be prepared to act upon them, to commence the foundation of Villages and all their appendages early in the ensuing spring. And that the public mind may keep pace with this important work, a paper, entitled the “Mirror of Truth” will be published twice a month, in which every objection to the New State of Society shall be candidly answered, and all doubts of its truth and happy results removed. The light shall be made to appear, so as that none shall remain in darkness. In the “Mirror of Truth” the support of the old and the new system will be equally admitted; strict impartiality to the candid representations of every class, sect and party, will mark all its proceedings; and, as Truth alone is the object in view, the most intelligent opposition is earnestly sollicited. The Prospectus to this Paper will soon be advertised and published. In the meantime on the first of next month all inquiries on the subjects connected with the New State of Society are to be made, in person, or by letter, post paid, addressed to Dr. Wilkes, of New State of Society Enrolment Office, Temple Chambers, Fleetstreet, London. Immediate and patient attention will be given to every inquiry in person or by correspondance, dictated by a spirit of benevolence; and all information that may be of practical use in this undertaking will be thankfully received. It may be useful to add, that until the office is opened in Temple Chambers, books of Enrolment continue at Lindsell's, Wimpole street; Longmans and Co.. Paternoster Row; Cadell and Davies, Strand; Hatchard, Piccadilly; and Archs' Cornhill.’

loopen. Zijn fabriek te Nieuw-Lanark was een merkwaardige proeve van beschaving eener verwilderde fabrieks-bevolking en werd als zoodanig gewaardeerd. Zijn bemoeiingen om den arbeid van kinderen binnen wettelijke perken te dringen, brachten hem in aanraking met allerlei hooggeplaatste personen. Enkele leden van de hooge geestelijkheid en van den adel (Lord Liverpool, Sidmouth) waren hem niet ongenegen. Van de koninklijke familie behoorde de hertog van Kent tot zijn beschermers. Hij had een zekere maatschappelijke positie gekregen, stond op gelijken voet met allerlei begaafde en bemiddelde mannen, en knoopte tal van vertrouwelijke betrekkingen aan. Hij had op dien weg kunnen voortgaan, enkele van zijn begrippen, eerst aan zijn omgeving, later in steeds wijder kringen kunnen inprenten, toen hij daar eensklaps die fout beging van den gevestigden vorm der religie aan te tasten. Begreep hij-zelf wel volkomen de strekking van wat hij op dien Donderdag van 21 Augustus 1817 deed? Wij weten het niet. Hij was in zooveel opzichten een kind, wat zijn gemoed betrof: naïef, vol illusies, vol zelfbegoocheling. Van tijd tot tijd een vriendelijken knik en groet van hooggeplaatste personen ontvangende, meende hij nu volkomen vrij in het uiten zijner opmerkingen te zijn. Hij dacht onbezorgd de volle waarheid, die hij beleed, te kunnen zeggen. Hij was voor zich-zelven Deïst, en verwarde geheel en al het Christendom met de Anglciaansche orthodoxie zijner dagen, want hij had te weinig wijsgeerige of kritische kennis, om de diepte van het Christendom te peilen. Zoo had hij in die voordracht het spoor verlaten, de maat overschreden, en zich tot allerlei overspannen uitingen opgewonden. Daarbij kwam, dat hij werkelijk, door de Kerk aldus aan te klagen, een donderslag tegen de bestaande maatschappij waande te doen hooren: hij maakte zich diets in allen ernst dingen te zeggen, die de bestaande wereld van dwaling zou kunnen overtuigen. Doch het éénige resultaat voor hem was, dat van dien tijd af, langzaam maar zeker, een ostracisme der beschaafde standen op hem zou worden toegepast. Men zou allengs beginnen hem te ignoreeren of in den ban te doen. William Allen, die nog altijd in zijn fabriek

compagnon was, durfde nu niet langer hem te Nieuw-Lanark de vrije hand laten.

Hij-zelf bemerkte de verandering der zienswijze der machthebbende kringen in Groot-Britanje te zijnen opzichten nog niet dadelijk, want hij had het besluit opgevat een groote reis door Europa te maken. Hij ging naar Frankrijk, waar hij - hij was in kennis gekomen met Cuvier - vriendelijk werd ontvangen, en zijn kinderlijke ijdelheid telkens nieuwe streeling ondervond. De hertog de la Rochefoucault, die op zijn landerijen een katoenfabriek liet werken, raadpleegde hem over dien tak van industrie. Toen ging hij naar Zwitserland, waar hij zijn compagnon John Walker, die te Lucern vertoefde, bezocht, overigens allerlei scholen (die van Pestalozzi, Fellenberg) zag, en met vele beroemde mannen (Pictet, Sismondi, enz.) sprak en omging. Weldra ging hij met John Walker naar Duitschland, en wel naar Frankfort.

Het was het najaar van 1818, en de tijd naderde, dat allengs met October h e t C o n g r e s v a n A k e n zou bijéénkomen. Dit Congres van Aken zou Frankrijk weder opnemen in den bond der dirigeerende groote machten van Europa, en zou tevens de beginselen der Heilige Alliantie bevestigen. Nu rijpte in het hoofd van Owen het denkbeeld, dat, als hij werkelijk een andere plooi aan de maatschappij wilde geven, er geen beter middel daartoe was, dan het congres zelf gunstig voor zijn denkbeelden te stemmen. Wat Saint-Simon in October 1814 had gedaan, toen hij zijn schets der reorganisatie van Europa aan czar Alexander, den stichter der Heilige Alliantie[1)], had toegezonden, wilde thans op zijn beurt Robert Owen ondernemen, nu vier jaren later dat werk der Heilige Alliantie zich nog meer bevestigde.

Hij maakte *twee memories* gereed. - De eerste gedagteekend, 20 September 1818 uit Frankfort, was gericht tot de regeeringen van Europa en Amerika. Hij wees aan, dat het éénige doelwit van alle menschen moest zijn, den voortgang en de ontwikkeling der bestaande ellende en armoede onder de arbeidende klassen tegen te houden. Hij wekte alle regeeringen op, dat ééne punt in 't oog te houden, en al het andere in vergelijking daarmede minder en lager te schatten. Hij was bereid de resultaten van al zijn ondervindingen hierover ten beste te geven, en stelde zich hiervoor ter beschikking der verschillende regeeringen. - In een tweede memorie, den 22sten October 1818 uit Aken gedagteekend, ditmaal rechtstreeks gericht tot de vereenigde mogendheden, die op het congres van Aken waren vergaderd, trad hij in meer bijzonderheden. Hij zette drie resultaten breedvoerig uitéén, waartoe hij, met betrekking tot de arbeidende klassen, gekomen was. Het eerste resultaat formuleerde hij door aanwijzing, dat thans het tijdperk dáár was, waarin de rijkdom veel gemakkelijker en sneller kon worden voortgebracht dan vroeger. Met cijfers betoogde hij, hoe sinds de invoering van den stoom, sinds de maatschappelijke omwenteling, in het leven geroepen door de uitvindingen van Watt

1) Zie p. 47 hierboven.

en Arkwright, aan de voortbrenging haast geen perken meer behoefden te worden gesteld, hoe in allen geval het tempo van den gang der productie, bij vroegere eeuwen vergeleken, oneindig versneld was, en dus van nu af aan niet de questie der *productie*, maar die der *distributie* aan de orde zou komen. De groote vraag zou wezen, hoe de overvloed van rijkdommen, welke nu zoo gemakkelijk werd voortgebracht, in het algemeen op de voordeeligste wijze verdeeld zou worden onder alle leden der maatschappij, zonder ontijdig de bestaande inrichtingen en bestaande vormen der samenleving in een land te verstoren. - Als tweede resultaat meende hij te mogen wijzen op de stelling, dat men vooral op de opkomende geslachten moest werken, dat men door een geregeld stelgel van opvoeding en onderwijs de jeugd kon leiden. Men zou op die wijze de omstandigheden en levensvoorwaarden voor hen creëeren, en dus aan hun karakter een vaste, goede plooi geven. - Het derde resultaat, dat Owen ontwikkelde, vloeide uit de beide opgenoemde voort: het was de uitéénzetting, dat men door wetten en maatregelen geleidelijk en als het ware goedschiks tot een nieuwen toestand van de maatschappij moest en kon geraken. De oude staat van zaken, berustende uitsluitend op de werking van vraag en aanbod van het arbeids-vermogen, zou, met het oog op de ontwikkeling der arbeidende standen, weldra onmogelijk blijken[1)]. Met recht beschouwde Owen deze samenkomst der mogendheden te Aken als een éénig moment in de geschiedenis. Men wilde leiding aan de beschaving geven. Welnu, het was thans het oogenblik een stelsel van vrede, van behoud, van liefde, in de ware beteekenis van het woord, te grondvesten en voor goed de vele kiemen van strijd en verderf te vernietigen.

De Heilige Alliantie lette echter evenmin op Owen als zij op Saint-Simon had gedaan. De maatschappij moest, met haar ellende en armoede der lagere klassen, haar eigen weg maar vinden.

Zonder eenig gevolg van zijn pogingen en memories vernomen te hebben, kwam Owen in Engeland terug. Dáár nam hij weder zijn gewonen arbeid te Nieuw-Lanark op, en tevens zijn propaganda-werk voor zijn sociale plannen. In April 1819 zond hij artikelen aan de nieuwsbladen, waarin hij aantoonde, dat zijn plan tot oprichting van kolonies niet zoo zonderling, niet zoo geïsoleerd was, als men wellicht meende; hij vestigde de aandacht o.a. op de schepping van de Maatschappij van Weldadigheid te Frederiksoord[2)], en op de punten van overeenkomst, die deze

1) Zie de autobiografie, vol. II, p. 220.

2) Zie de autobiografie, vol. II, p. 231. In den ‘Examiner’ van 25 April 1819 kwam het volgende bericht voor: ‘We lay before our readers (for though it is addressed to a particular class, it is interesting to all) another paper by M. Owen of Lanark. We are glad to find from an intelligent and amiable writer on this subject (“Remarks on the practicability of Mr. Owen's Plan”) that the Benevolent Society lately established in Holland, and now in active operation, has for its object the formation of colonies in the northern provinces upon a principle closely resembling that of Mr. Owen's plan. By an extract which follows from a Dutch paper of November last, it appears that land has been purchased near the Overyssel, and materials collected for building fifty houses, twenty of which indeed were in a state of forwardness. Sub-committees had been appointed in eighty different towns, and the Society already consisted of 17.000 members’.

inrichting aanbood met zijn eigen plannen. Owen dacht op die wijze rustig voort te arbeiden aan zijn taak. Doch nu eerst zag hij, dat er in de verhouding zijner landgenooten tegenover hem iets veranderd was. Hij ontwaarde, dat de sympathie van het algemeen hem niet meer omgaf. Zijn aanval op het Christendom werkte uit, dat men hem koel ter zijde liet. Echter had hij nog een hoogen vriend en beschermer behouden: namelijk den hertog van Kent. Deze riep, op Owens dringende aansporing, in Juni 1819 een commissie samen, om het plan en de beginselen van Owen aan een onderzoek te onderwerpen, en pogingen te doen om een proef te nemen met Owens plan. In die, onder voorzitterschap van den hertog van Kent, samengekomen commissie vinden wij allerlei beroemde namen; namen van den adel, maar ook van Wilberforce, van Sir Robert Peel, van David Ricardo, van William Tooke, van Torrens, in één woord van de bloem der grootste economisten van Engeland. De leden van de commissie bleven hun bezwaren behouden tegen allerlei middelen, die Owen wilde aanwenden. Zij vergoelijkten wel is waar zijn opinies over den godsdienst; ontvouwden dat het een groote dwaling was te meenen, dat het plan van Owen noodwendig uit moest loopen op gemeenschap van goederen; verdedigden het plan tegen het bezwaar, alsof op die wijze de armen-wetten juist zouden moeten worden bestendigd; meenden ook, dat men zich niet beangst behoefde te maken voor zekere gewoonten van meer collectief samenleven en samenwerken, die de bewoners van zulk een kolonie (zij het dan ook geheel vrijwillig) wel zouden moeten aannemen; wezen op de goede zijde van het plan, inzooverre de buitensporige arbeids-verdeeling werd tegengegaan, doch vonden de grootste leemte, vooral met het oog op de winst en de verdiensten der geheele onderneming, in de strenge vereeniging van industrie en landbouw. Zij meenden echter, dat een proef met het systeem haar goede uitwerking zou hebben, en vroegen aan het publiek inschrijvingen in een kapitaal van 100,000 £, voor zulk een experiment met een dorp. De uitslag der inschrijving was, dat slechts voor 6000 £ werd ingeschreven, en het comité ontbond zich dadelijk. Wel werd nu in een petitie aan het parlement door Owen hulp gevraagd, doch dáár werd dit verzoek terstond afgewezen. Wilberforce deed er zijn grieven gelden tegen den bestrijder van het Christendom, en Ricardo behandelde hem uit de hoogte als een visioenaris. De hertog van Kent stierf in dien tijd, en Owen werd dus geheel en al teruggedreven in zijn stelling en positie te Nieuw-Lanark.

Nog altijd was ten minste dat Nieuw-Lanark een onderwerp van belangstelling en waardeering. Nog in Augustus 1819 had de administratie van de armenzorg te Leeds een deputatie naar dat Nieuw-Lanark gezonden, om een opzettelijk onderzoek aldaar in te stellen en rapport uit te brengen. Dat verslag, hetwelk openbaar werd gemaakt, luidde opnieuw zeer gunstig over den toestand - zoowel moreel als financieel - der fabrieks-bevolking aldaar. Uitdrukkelijk werd er op gewezen, dat de inrichtingen te Nieuw-Lanark werkelijk de grondslag waren van de tegenwoordige, meer omvattende plannen van Owen; dat het stelsel van onderwijs en opvoeding hetzelfde was; dat de denkbeelden van gemeenschap van belangen, die wellicht tot gemeenschap van eigendom konden leiden, reeds uit de gegevens van Nieuw-Lanark voortvloeiden; dat Owen echter slechts nu veranderingen in bouw en inrichting eischte, in plaats van de onregelmatige straten een geregeld ‘s q u a r e ’ verlangde; dat hij in 't algemeen de toevallige en verwarde agglomeratie van menschen en huizen wilde vervormen tot een goed afgeronde en eenigszins afgesloten organisatie van twaalf honderd individuen met duizend bunders, en dan de geheele bevolking van het gansche grondgebied van een land in een reeks van zulke kolonies of vierkanten wilde splitsen, dat hij eindelijk, veel meer dan te Nieuw-Lanark had kunnen gebeuren, het overwicht weêr wilde geven aan den landbouw: nijverheid moest met landbouw samengaan. In verband met dit laatste en met het oog op de zorg voor de armen van Leeds vroeg de deputatie, of niet het plan van Owen kon samengaan met het stelsel van den heer Falla te Gateshead (dicht bij Newcastle), om zooveel mogelijk weder terug te keeren tot het doen spitten (in plaats van het ploegen) der gronden[1)].

Hoe dit zij, te Nieuw-Lanark stond Owen nog omstreeks het jaar 1820 in zijn volle kracht.

Daar destijds echter het geheele graafschap Lanark gebukt ging onder de industrieele crisis dier dagen, terwijl overvloed van arbeiders er geen werk konden vinden, vatte men - op een vergadering van het graafschap - het besluit op, aan Owen een bepaald voorstel tot verbetering van den toestand te vragen. Hij nam de opdracht aan en bracht den 1sten Mei 1820 zijn rapport uit.

Dit r a p p o r t a a n h e t g r a a f s c h a p v a n L a n a r k is één der belangrijkste stukken, die Owen heeft saâmgesteld; het is de completeering van het plan van Maart 1817, en moet dus eenigszins breeder door ons worden behandeld.

Het bestaat uit drie deelen. De twee eerste deelen zijn niet anders dan een inleiding. Naar Owens inzien is de toestand van crisis, waarin zich de maatschappij bevindt, enkel daaraan toe te schrijven, dat de geweldige vermeerdering der productie in het

1) Zie over dit systeem: ‘the spade husbrandry’, de autobiografie vol. II, p. 257 en 314-320. Denk aan de latere uitéénzetting van dit stelsel door Feargus O'Connor in zijn: ‘Small Farms’, 1847, p. 40.

begin dezer eeuw niet vergezeld is gegaan met gelijktijdige schikkingen en vormen, om de verdeeling en verspreiding dier rijkdommen te bevorderen. De rijkdom is er, maar komt niet tot alle uiteinden der maatschappij. Hij hoopt zich hier en ginds op en verdeelt zich niet gelijkmatig over de gansche oppervlakte. In de kanalen, waarlangs die verspreiding moet geschieden, zijn allerlei kunstmatige verstoppingen en belemmeringen uit het verleden. Op één dezer hindernissen wijst hij al dadelijk. Het is de slechte regeling van den *waarde-meter*. Goud en zilver kunnen die rol niet goed meer vervullen. Het is een verouderde wijze van handelen alle kas-transactiën in metaal af te doen. In 1797 plaatste men naast het metaal het on-inwisselbaar bankbiljet, maar men deed verkeerd het monopolie van dit gedwongen biljet aan een particuliere bank-inrichting toe te staan. Men zal genoodzaakt worden het stelsel van den waarde-meter geheel en al te herzien, en dan zal men er toe moeten komen, een anderen standaard van waarde te zoeken. Dien standaard nu zal men vinden in den *arbeid* zelven der menschen. Men zal van alle artikelen en voorwerpen de hoeveelheid arbeids gaan berekenen, die daarin verholen is. Als maatstaf van waarde-vergelijking, als éénheid, zal men dan van-zelf den gemiddelden arbeid van een mensch per dag gaan becijferen en vaststellen. Die waardeéénheid zal waarschijnlijk niet veel minder zijn, dan wat thans met vijf shillings kan worden aangekocht of genoten. Het stelsel zal moeten worden uitgewerkt; er zal dienen te worden ingericht een papieren circulatie, naar het model der Engelsche banknoten, waarbij zulk papier de vertegenwoordiger wordt van de waarde van den arbeid; over den vorm kan nog worden getwist, maar de basis is, volgens Owen, onbetwistbaar: want datgene wat nieuwen rijkdom kan scheppen is uit den aard der zaak den rijkdom waard, welken het schept. - Dit is slechts één der radicale middelen, die Owen voorstelt, om het evenwicht tusschen productie en consumptie, dat naar zijn inzien verstoord is, te herstellen. In een ander opzicht wacht hij veel verbetering door den landbouw. Landbouw, in plaats van gedreven te worden door boeren zonder opvoeding en opleiding, wier brein soms even weinig onderlegd en onderhouden is als hun gronden, moet juist met groote kennis van zaken en levens-wijsheid geschieden. Men zal dan zeer zeker de verdiensten gaan erkennen van de ‘spade husbandry’, volgens de plannen van den heer Falla. Geen poging tot verbetering mag hier verwaarloosd of geminacht worden, want het is maar al te waar, dat Watt en Arkwright, met hun stoomwerktuig en spinmachine, nadeelen over de wereld hebben gebracht, die grootelijks de voordeelen overtreffen, welke uit hun uitvindingen zijn getrokken.

Deze inleiding was voor Owen de brug, om tot zijn eigenlijk voorstel te komen, te weten: de samenstelling van assocatiën, gevestigd op het beginsel van gezamenlijken arbeid, onkosten en eigendom, welke in staat zouden zijn een juiste distributie van de welvaart onder de menschen te-weeg te brengen.

Op die associatie kwam het dus aan. Haar lijnen en trekken worden nu door Owen met wat vaster hand dan vroeger getrokken, al erkent hij uitdrukkelijk, dat vele van de regelen, die hij gaat noemen, betrekking hebben tot een overgangs-toestand, daar de menschen nog eerst een volledige vervorming door den tijd moeten ondergaan, om tot volle besef van hun vroegere verkeerde plooi te komen. Intusschen zijn deze voorschriften reeds te volgen. Het getal der deelgenooten van een associatie mag het minimum van 500 en het maximum van 2000 niet overschrijden: een cijfer van 800 à 1200 schikt het best. Op passenden afstand moeten die associatiën - eenigszins als landbouw-dorpen ingericht - van elkander verwijderd zijn. Het aantal bunders kan van 600 tot 1800 bunders wisselen, al naarmate het landbouw-bedrijf meer uitsluitend aller arbeid bezighoudt, dan wel de industrie als neven-bedrijf grooter eischen stelt. Hoofdzaak is, dat de werkman door dien landbouw *naast zijn voedsel* wordt geplaatst, en dat die akker- en tuin-bouw voor hem een aangenaam opwekkend werk is[1)]. - De woningen, ingericht als een 'square' of regelmatig parallelogram, moeten in het midden der gronden staan, geen straten en stegen mogen onregelmatig neêrgeplofte huizen verbinden. En in dat 'square', in dat groote, regelmatige, evenredig gebouwde vierkant moet nu, in tegenstelling met het individueel begrip, het sociale beginsel alles doordringen. Verbinding van krachten en elementen, vereeniging van belangen, onderlinge samenwerking moeten de drijfveêren van de geheele organisatie zijn. Terwijl in de tegenwoordige maatschappij om ons heên het individueel belang, volgens de staathuishoudkunde, de toetssteen van alles is, moet in de nieuwe rationeele orde alles rusten op unie en combinatie[2)]. In dat 'square

1) Zie de autobiografie, vol. II, p. 282: 'Society, ever misled by closet theorists, has committed almost every kind of error in practice, and in no instance perhaps a greater, than in separating the workman from his food, and making his existence depend upon the labour and uncertain supplies of others, as is the case under our present manufacturing system: and it is a vulgar error to suppose that a single individual more can be supported by means of such a system than without it; on the contrary, a whole population engaged in agriculture, with manufactures as an appendage, will, in a given district, support many more, and in a much higher degree of comfort, than the same district could do with its agricultural separate from its manufacturing population. Improved arrangement for the working classes will, in almost all cases, place the workman in the midst of his food, which it will be as beneficial for him to create as to consume.'

2) Zie de autobiografie, vol. II, p. 284: 'This principle of individual interest, opposed as it is perpetually to the public good, is considered by the most celebrated political economists, to be the corner stone to the social system, and without which society could not subsist. Yet when they shall know themselves, and discover the wonderful effects which combination and union can produce, they will acknowledge that the present arrangement of society is the most anti-social, impolitic, and irrational, that can be devised; that under its influence all the superior and valuable qualities of human nature are repressed from infancy; and that the most unnatural means are used to bring out the most injurious propensities: in short, that the utmost pains are taken to make that which by nature is the most delightful compound for producing excellence and happiness, absurd, imbecile and wretched. Such is the conduct now pursued by those who are called the best and wisest of the present generation, although there is not one rational object to be gained by it. From this principle of individual interest have arisen all the divisions of mankind, the endless errors and mischiefs of class, sect, party, and of national antipathies, creating the angry and malevolent passions, and all the crimes and misery with which the human race have been hitherto afflicted. In short, if there be one closet doctrine more contrary to truth than another, it is the notion that *individual* interest, as that term is now understood, is a more advantageous principle on which to found the social system, for the benefit of all, or of any, than the principle of *union and mutual co-operation*. The former acts like an immense weight to repress the most valuable faculties and dispositions, and to give a wrong direction to all human powers. It is one of those magnificent errors (if the expression may be allowed) that when enforced its practice brings ten thousand evils in its train. The principle on which these economists proceed, instead of adding to the wealth of nations or of individuals, is itself the sole cause of poverty: and but for its operation wealth would long ago have ceased to be a subject of contention in any part of the world. If, it may be asked,

moet dus het voedsel voor allen in één inrichting worden gereed gemaakt, en moeten de maaltijden gezamenlijk als door één gezin worden gebruikt. Alles kan dan in dat opzicht goedkooper worden gereed gemaakt, en gezelliger in ruime, goed verlichte zalen worden genoten. De inrichting der particuliere huizen in het ‘square’ kan eveneens zóó worden geschikt, dat van allerlei gemeenschappelijke voordeelen kan worden gebruik gemaakt, wij noemen: een voor alle of vele kamers dienstige ventilatie en verwarming in den winter. Ook op de kleeding der leden van de associatie moet worden gelet: men moet zich onafhankelijk stellen van de mode, zich meer rationeel kleeden, en zooveel mogelijk enkele lichaams-deelen aan den invloed der open lucht wennen, zoo als de Highlanders doen in hun verstandige kleeding, die het pittoreske element niet uitsluit. Bij het onderwijs der kinderen komt het beginsel van gezamenlijk leven weder geheel en al tot zijn recht. Owen wijst er op, dat men zoo verkeerd doet bij de

experience has proved that union, combination and extensive arrangement among mankind, are a thousand times more powerful to destroy, than the efforts of an unconnected multitude, where each acts individually for himself, - would not a similar increased effect be produced by union, combination and extensive arrangement, to create and conserve? Why should not result be the same in the one case as in the other?’

geboorte en de opvoeding der kinderen alles aan het toeval over te laten. Hij herinnert er aan, dat er een wetenschap is van den invloed der omstandigheden op het karakter en het gedrag der kinderen en der menschen, en dat men de lessen dier wetenschap in toepassing moet brengen. De kinderen van het 'square' moeten dus gezamenlijk, als waren zij kinderen van één gezin, worden opgevoed. Alles moet zóó worden ingericht, dat het hart dier kinderen rein wordt gehouden. Alle verstandelijke en zedelijke hoedanigheden moeten tegelijk worden ontwikkeld. Men beginne bij de kleinsten met 'sensible signs'. Niet uit boeken alléén mag de kennis getrokken worden. Het doel toch der opvoeding moet wezen een completen mensch te vormen. Lichaam en ziel moeten beiden worden geoefend. Maar niet, om ten lange leste een arbeider te verkrijgen, die, door de moderne arbeids-verdeeling, dof, verstompt, suf en onnoozel voor zich heên ziende, slechts even genoeg verstand heeft, om den knop van een speld te vervaardigen, - neen, een redelijk wezen moet op aarde het hoofd kunnen opheffen, in staat zijn tot begrijpen, tot gevoelen en tot beheerschen der natuur[1)].

Op den gemeenschaps-zin moet bij deze associaties de klem worden gelegd. Niet alleen bij het vormen van een bestuur, dat uit den boezem der gemeenschap zelve moet voortkomen, maar vooral met het oog op de economische productie van het geheel. Die economische productie zal zeer groot kunnen zijn, en, wijl de behoeften der associatie niet zoo veeleischend meer worden, dank zij de opvoeding, zal er steeds 'surplus' in overvloed wezen, hetwelk dan in magazijnen en graan-pakhuizen kan worden opgestapeld. Een ieder kan uit dien voorraad der gemeenschap krijgen wat hij wil. Men behoeft niet meer bang te zijn - als ieders behoeften bevredigd worden - voor individueele hebzucht of begeerlijkheid. Individueele geld-jagerij kan er niet meer zijn. Het beginsel zelf dier hebzucht is vernietigd.

1) Zie de autobiografie, vol. II, p. 297/298: 'It has been a popular opinion to recommend a minute division of labour and a division of interests. It will presently appear, however, that this minute division of labour and division of interests are only other terms for poverty, ignorance, waste of every kind, universal opposition throughout society, crime, misery and great bodily and mental imbecility. To avoid those evils, which, while they continue, must keep mankind in a most degraded state, each child will receive a general education, early in life, that will fit him for the proper purposes of society, make him the most useful to it, and the most capable of enjoying it. Instead of the unhealthy pointer of a pin, - header of a nail, - piercer of a thread, - or clodhopper, senselessly gazing at the soil or around him, without understanding or rational reflection, there would spring up a working class full of activity and useful knowledge, with habits, information, manners, and dispositions, that would place the lowest in the scale many degrees above the best of any class which has yet been formed by the circumstances of past or present society.'

Bijéengaring van rijkdom zal even onzinnig schijnen als het op flesschen brengen van water, in streken waar het bron-nat helder en overvloedig opwelt. Openheid en eerlijkheid, billijkheid en rechtvaardigheid zullen in deze maatschappij heerschen. Arbeid zal bij ruiling de ware en éénige maatstaf der waarde zijn. De Staat zal voortreffelijk kunnen werken en leven met en door deze associaties. Zeer gemakkelijk zullen zij de gewone belastingen kunnen opbrengen; in tijd van vrede zal het blijken, dat straffen meerendeels zijn voorkomen; in tijd van oorlog (wanneer de menschheid nog zoo dwaas blijft telkens naar het zwaard te grijpen) zal de Staat niet meer tot het verlagende werf-stelsel zijn toevlucht behoeven te nemen, maar gemakkelijk uit de bewoners dier kolonies, die van jongs-af-aan geleerd hebben als één lichaam collectief zich te bewegen, zijn troepen-afdeelingen vormen.

Eén ding is slechts noodig: de vaste overtuiging, dat niet meer grondslag der menschelijke maatschappij mag zijn het individueel beginsel met zijn logische gevolgtrekking: de mededinging van allen tegen allen.

De handelingen der menschen - zóó besloot Owen - kunnen toch vergeleken worden bij die van een man, die, in het bezit van uitstekenden grond voor wijnbouw, druiven wenscht te kweeken, maar den wingerd niet kent. Op hoe zonderlinge wijze dan ook, heeft een begrip in zijn brein zich vastgezet, dat het de doorn-struik is, die zulke druiven oplevert. Hij plant dien doorn, begiet hem, wendt vele zorgen aan, maar het gewas geeft geen vruchten, slechts stekels. Hij neemt een anderen doorn-struik, zet dien op nieuw in den grond, doet alle denkbare moeite; het helpt niet. Hij meent, dat het aan den grond hapert, graaft en bemest den akker anders, laat het zonlicht beter op den bodem vallen, om de plant te stoven; het baat niet: de oude stekels komen slechts puntiger en scherper dan ooit te voren. Rusteloos werkt en zwoegt hij. Telkens worden kleine wijzigingen in den arbeid door hem beproefd. Niets, niets wordt verkregen, dat op vruchten gelijkt. Dan verzwakt bij hem de verwachting, om de druiven spoedig te kunnen bekomen. Hij laat de armen slap langs het lijf hangen, en komt tot de slotsom, dat de Macht, die den grond heeft geschapen, alles zóó besteld heeft, dat vooreerst slechts doornen worden verkregen, doch dat de druiven-tros, te eeniger tijd, later, een na-gewas zal zijn uit het zaad van den doorn. Dus altijd verlangende en dorstende naar de druiven - met een grond voorbeeldeloos geschikt om de geurigste druif te leveren, indien slechts het duizendste gedeelte van de moeite en zorg daaraan werd besteed, die voor het opbloeien van doornen worden aangewend - leeft hij nu in een ontevreden stemming, steeds met inspanning zijn misnoegde opwellingen tot kalmte en berusting plooiende, en slechts in staat zich voor het gemis van het tegenwoordige te troosten met het vooruitzicht van zwellende, saprijke vruchten..... in de verre toekomst.

IV.

Zóó peinsde en droomde Owen.

Min of meer zich losmakende van de inrichting van Nieuw-Lanark, zag hij nu met gespannen blikken naar de veel schooner combinatie, die hij in zijn voorstellen en ontwerpen der jaren 1817 en 1820 had geteekend. Wel is waar was alles in kiem in Nieuw-Lanark reeds vervat, maar de elementen waren eenigszins verward en met veel bijwerk vermengd aldaar verspreid. Hoe lagen de huizen zelven er ordeloos verdeeld! Er was nog zooveel chaotisch in de fabrieks-regeling, iets zeer eenzijdigs en onvolledigs in het eigenlijk gezegde werk, terwijl in het plan der jaren 1817 en 1820 alles regelmatig, evenredig was geordend tot een stelsel, dat éénheid reeds te zien gaf, en volmaakte gelijkheid van allen in alles voor de toekomst liet onderstellen.

Het éénige gebrek was dit, dat - terwijl Nieuw-Lanark op aarde bestond en leefde - het nieuwe plan als constructie in de wolken hing: een nevelbeeld in de lucht.

Het kwam er dus op aan, die constructie te verwezenlijken. Ernstig ging Owen er zich mede bezighouden, om zijn plannen in Groot-Britanje in het leven te doen treden, en de menschen te overtuigen, dat een verwerkelijking van zijn ontwerpen mogelijk, ja zelfs zeer spoedig mogelijk was.

Wij moeten daarvoor den blik vestigen op drie pogingen, die tusschen de jaren 1821 en 1826 werden beproefd: wij bedoelen zijn propaganda door den ‘Economist’, zijn reis naar Ierland in 1823, en het initiatief, dat zijn woorden gaven aan het stichten van Orbiston.

I. - Het wachtwoord, dat Robert Owen thans telkens en telkens op de lippen nam, was: c o ö p e r a t i e . Het woord had natuurlijk nog niet de meer enge en vaste beteekenis, die wij er in economischen zin tegenwoordig aan geven. Het werd in meer breede en vage opvatting toen bedoeld. Het beteekende een algemeene inrichting van de menschelijke maatschappij tot onderlinge en wederkeerige baat van allen, die zich bezighielden met het in stand houden dier maatschappij. Het was haast ongeveer gelijkbeduidend met associatie, al werd hier de klem meer gelegd op het samenleven dan op het samenvoegen. Het wilde tegenstelling te kennen geven van individualisme en van concurrentie. Om dat beginsel onder het publiek te verspreiden, en ten einde eenigszins agressief als het ware een banier in de hoogte te heffen, die gelijkgezinden zou kunnen verzamelen, werd nu door Owen een weekblad opgericht. Het zou den titel voeren: ‘T h e E c o n o m i s t’, en het eerste nommer verscheen te Londen, Zaterdag den 27sten Januari 1821[1)]. Het programma, in het

1) Zie Holyoake ‘The history of co-operation in England’, vol. I, 1875, p. 61, 69, 93, 106 en 107. Het weekblad kwam in klein octavoformaat uit. De volledige titel was: ‘The Economist, a periodical paper explanatory of the New system of Society projected by Robert Owen, and of a plan of association for improving the condition of the working classes during their continuance at their present employments. Published every Saturday morning, in numbers, price 3d.’ Er zijn twee deelen van verschenen, in 1821 en 1822. Op een stuk uit dien ‘Economist’: een ontwerp van een associatie, enz. wijst Bernstein, in zijn ‘Documente des Socialismus’, 1902, p. 294.

eerste nommer ontwikkeld, hield in, dat het blad het nieuwe stelsel der maatschappij, hetgeen door Robert Owen ontworpen was, zou ontvouwen, en tevens een plan van associatie zou ont wikkelen tot verbetering van den toestand der arbeidende klassen, gedurende den tijd zij nog aan hun tegenwoordig bedrijf en bestaan geklonken waren. Het doelwit was vóóreerst het vormen van een coöperatieve en economische maatschappij. ‘Hoewel zeer verre verwijderd van een overdreven schatting van mijn eigen krachten - zoo ging Owen in dat eerste nommer voort - heb ik in de volle overtuiging, dat de plicht moet worden nagekomen door iemand, wie dan ook, de stoutheid op mijn schouders den last te laden van het onderzoek der zaken en omstandigheden van de menschheid.... Dat onderzoek zal mij leiden tot de diepte. Wij moeten ons begeven in de groeven der mijnen, in duisternis en nacht, gelukkig, als wij te midden van die donkere omgeving hier en dáár een edelsteen vinden, en straks door verborgen reten de eerste schemering bespeuren van het weldadige en sobere licht der rede en der waarheid’. Het was een beroep op de rijkere standen in Engeland, om toch de toestanden te zien zooals zij waren, en zich niet in slaap te laten wiegen door denkbeeldige droomen van vooruitgang, maar de oogen te gebruiken, om de ellende van den minderen man te aanschouwen. Dan volgde de aansporing, om rechtvaardig voor allen te zijn en niet in vooroordeelen van stand of klasse zich op te sluiten. Waar sommige dichters - als Shelley en Southey - een stout of ideëel woord in dien zin spraken, daar werd zulk een woord herhaald en voor de lezers van den ‘Economist’ uitéengezet[1)].

1) Op de volgende edele verzen van Robert Southey wordt nadruk gelegd, zie ‘Economist’, I, p. 48.

Train up thy children, England,
In the ways of righteousness, and feed them
With the bread of wholesome doctrine.
Where hast thou mines - but in their industry?
Thy bulwarks where - but in their breasts? Thy might,
But in their arms?
Shall not their numbers, therefore, be thy wealth,
Thy strength - thy power - thy safety - and thy pride?
O grief, then, grief and shame,
If in this flourishing land there should be dwellings,
Where the new-born babe doth bring unto its parents soul
No joy! - where squalid poverty receives it at its birth,
And on her wither'd knees,
Gives it the scanty bread of discontent.

Want het moest begrepen worden, dat de arbeidende standen werkelijk Engelands kracht uitmaakten, en als zoodanig dienden te worden behandeld. Owen zelf - al had hij een oogenblik er aan gedacht om lid van het parlement te worden - gaf hoe langer hoe minder om de politiek. Hij was los van de vragen en twist-punten, die Tories van Whigs scheidden; hij had slechts oogen voor de ontwikkeling der maatschappij, en wilde dáár ingrijpen en verbeteren. Hij had voor het oogenblik slechts één toovermiddel. Het was onbeperkte coöperatie, 'van den kant van alle leden der maatschappij, tot elk doel van het sociale leven.' Dat zulk een coöperatie leidde tot gemeenschappelijk leven en werken, wellicht tot gelijkheid in de bevrediging der behoeften, werd allengs uit de verschillende stukken duidelijk. De inhoud dier artikelen was nog al afgewisseld. Tegen Malthus wordt zeer gestreden, en daarentegen de aandacht gevestigd op de pogingen der edele Mrs. Fry in de gevangenissen, op de lessen van Rumford, en op het werken van Fellenberg. Ook wordt een zeer belangrijke polemiek gevoerd tegen het socialistisch boek van C h a r l e s H a l l : 'The effects of civilization on the peoples in the European States', dat in 1805 was verschenen[1]. Toch kon 'The Economist' maar een jaar stand houden. Het weekblad eindigde in Januari 1822. Het had echter in dat kort bestaan een roeping vervuld, het had een nieuw spoor gewezen en een soort van partij weten te groepeeren.

Maar vooral had het aan een nieuw begrip: dat van c o ö p e r a t i e populariteit gegeven. De economisten toen in vollen luister in Engeland zich bewegende, moesten zich reeds, door het hardnekkig aandringen van Joseph Hume, de wet van 1824 laten welgevallen, waarbij aan de arbeiders weder de vrijheid werd verleend om zich te kunnen combineeren, de coalitie-wetten werden afgeschaft, en de 'trade-unions' rechtens weder mogelijk waren gemaakt. Hume was hierin krachtdadig geholpen - zooals men weet - door den energieken, onzelfzuchtige kleêrmaker Francis Place.[2]. Thans, door Owens initiatief, moesten diezelfde economisten met een discussie over het begrip der coöperatie zich inlaten. Die debatten en twist-gedingen waren vooral merkwaardig in het begin van het jaar 1825. Niemand minder dan John Stuart Mill heeft in zijn 'autobiography' ons het verhaal van die debatten gegeven[3]. Met al zijn jonge vrienden stortte hij zich in de worsteling. De kern namelijk der partijgenooten van Owen hield, onder den naam: 'The London Co-operative Society' toen wekelijksche samenkomsten in Chancery Lane te Londen, en stelde dáár de

1) Zie 'Economist', I, p. 49, 129, 183, 227, enz.; opmerking verdienen de artikelen, welke onderteekend worden door een schrijver, die zich noemt: 'de hond onder de tafel'.
2) Zie Places werkzaamheid uitvoerig beschreven in Webb, History of Trade-Unionism, pag. 85 seqq. De wet van 1824 was te slim doorgedreven, p. 92. Nu kwam de wet van 1825, pag. 97.
3) Zie John Stuart Mill, 'Autobiography,' 1873, pag. 123-125.

gelegenheid tot debat open[1]. Roebuck overreedde Mill en zijn vrienden, om den handschoen op te nemen. Over en weder werden de termen van het debat vastgesteld. Allereerst zou de questie der bevolking besproken worden. Charles Austin deed den aanval op Owen met een schitterende redevoering, en het dispuut duurde vijf of zes weken voor een uiterst talrijk gehoor. Daarna werden de verdiensten van het stelsel van Owen behandeld in een discussie, die ongeveer drie maanden in beslag nam. Het was een ernstige worsteling tusschen de economisten en de Owenisten, maar, volgens Mill, toch een volkomen vriendschappelijk dispuut. 'Wij - zoo gaat Mill voort - die de staathuishoudkunde vertegenwoordigden, hadden dezelfde doel-einden op het oog als zij, en deden ons best hen daarvan te overtuigen; de voornaamste kampioen uit hun midden was een hoogst achtenswaardig man, met wien ik zeer vriendschappelijk omging: William Thompson. Van onze zijde namen Ellis, Roebuck, Charles Villiers en ik-zelf krachtig deel aan het debat. De Owenisten verkregen, vooral in de questie der bevolking, zeer grooten steun van elders. De welbekende Gale Jones, toen een bejaard man, sprak één van zijn bloemrijke redevoeringen uit, maar de spreker die mij het meest trof, al was ik het bijna op elk woord met hem oneens, was Thirlwall, de geschiedkundige en latere bisschop. Hij viel mij aan. Voordat hij tien zinsneden had uitgesproken, voelde ik reeds, dat hij de beste redenaar was, dien ik nog had gehoord, en sinds dien tijd heb ik nooit iemand hooren spreken, dien ik boven hem kon plaatsen.'

De naam van W i l l i a m T h o m p s o n wijst aan, welke krachten allengs aan de zijde van Owen zich zouden plaatsen. Onder de sociale schrijvers uit de eerste dertig jaren onzer eeuw zijn er weinigen, die zulk een beteekenis hebben. Later komen wij uitvoeriger op hem terug. Hij was een Ier, uit het graafschap Cork, was onafhankelijk wat vermogen betreft, en had geheel zijn leven toegewijd aan de studie der maatschappelijke belangen. Een tijd-lang had hij zich bij Bentham aangesloten, maar weldra volgde hij meer uitsluitend de inzichten van Robert Owen. In zijn hoofdwerk: 'An inquiry into the principles of the distribution of wealth', dat in 1824 verscheen, ontwikkelt hij zeer uitvoerig het stelsel van zijn aangenomen meester[2], en poogt hij de ver-

1) Zie ook W. Thompson 'Labor Rewarded', pag. 106/107.

2) Zie in de eerste editie van 1824, pag. 384 (in de tweede door William Pare bezorgde verkorte uitgave van 1850 is de passage op pag. 272 te vinden): 'An individual has been found bold enough to undertake and to put forward, on rational principles, a solution of this mighty problem, how to reconcile equality of distribution with perfect security. This individual is Mr. Owen of New-Lanark. Mutual co-operation, and equality of distribution, are the instruments by which he operates. In whatever language he may clothe his ideas, this is the real and laudable object, and would be the effect of those magnificent combinations, the result of a rare union of profound thought and unequalled practical knowledge, to which he invites the attention of all men interested in the pursuit of happiness'. Toch uit hij eerst nog een aarzelende bedenking tegen Owen, p. 56 en 57 van de 'Inquiry'.

schillende gevolgtrekkingen van dat systeem in samenhang te brengen met zijn geliefkoosde stellingen en proefnemingen over het recht van den arbeider op het volle arbeids-product. Ook hier had Owen, die menige verwachting en hoop aan zulk een proefneming had verbonden, niet te roemen over den goeden wil der ‘oude maatschappij’. Die oude maatschappij weerde zich slechts in dit opzicht, om als ‘inert’ blok alles te dwarsboomen. Zij liet William Thompson en nog enkele andere Engelsche antikapitalistische schrijvers, die omstreeks de jaren 1820 tot 1840 in Thompsons geest opstonden, alléén en geïsoleerd strijden en vallen, zoo als zij vroeger Charles Hall in vergetelheid had laten wegzinken[1)].

II. - Intusschen ondernam Owen in 1824 een reis naar I e r l a n d . Hij zag zeer goed in, dat de ellende in Ierland het hoogst geklommen was, en dat juist Ierland de schrijnende wonde zou worden, die de quasi-beschaving van het Britanje der negentiende eeuw zou te-schande maken. Aldaar was dus een veld om het goede zaad te strooien. Dáár was aanleiding, ja noodzakelijkheid, om een redelijk voorstel tot verbetering der sociale

1) Ook Coleridge had veel vroeger zulk een vergeten klank doen hooren, en een blik op een ideëele coöperatieve maatschappij doen slaan. In een socialistisch, Owenistisch orgaan van 1826,: ‘The co-operative Magazine and Monthly Herald’, is een vergeten gedicht van Coleridge gevonden. Op het oogenblik der publicatie was Coleridge reeds Poet-laureate, maar hij schreef het 32 jaar te voren, in 1794, toen hij met anderen, onder den indruk van den Fransch-Engelschen strijd, het plan ontwierp om in Amerika een coöperatieve kolonie te gaan stichten, die Pantisocracy zou heeten. Aan dat plan is het sonnet gewijd, dat 32 jaar onbekend bleef, en daarna weêr voor 78 jaar in vergetelheid geraakte. Het luidt aldus:

Whilst pale anxiety, corrosive care,
The tear of woe, the gloom of sad despair,
  And deepen'd anguish, generous bosoms rend; -
Whilst patriot souls their country's fate lament, -
Whilst mad with rage demoniac, foul intent,
  Embattled legions despots vainly send
To arrest the immortal mind's expanding ray
  Of everlasting truth; - I other climes,
Where dawns, with hope serene, a brighter day
  Than e'er saw Albion in her happiest times,
With mental eye exulting now explore;
  And soon with kindred minds shall haste to enjoy,
  (Free from the ills which here our peace destroy)
Content and bliss on transatlantic shore.

toestanden met eenige warmte te ontvangen. Hij bleef er ongeveer vier maanden en hield in de maanden Maart, April en Mei van het jaar 1823 in Dublin *vier groote redevoeringen*, om het uitvoerbare van zijn plannen der jaren 1817 en 1820: dat is van zijn voorstellen tot oprichting der dorpen van éénheid en coöperatie aan te wijzen. Trouwens zoo ergens, dan was hier in Ierland het contrast tusschen den toestand van het land en der bevolking sprekend en tergend. Hier was op dat groene eiland een grond zóó goed en zóó vruchtbaar, als men dien maar wenschen kon, en daarop leefde een bevolking in een armoede, die alle perken overschreed. Owen merkte het op gedurende zijn reis door het eiland: 'ik zag duizenden volwassen vrouwen, begeerig om aan het werk te worden gesteld, opdat zij in een langen dag van harden arbeid tien stuivers zouden kunnen verdienen, en sterke mannen vol verlangen, om in een ongezonde, weêrzin-wekkende bezigheid acht stuivers per dag te kunnen bekomen'. Bij zulk een toestand kon dan toch onmogelijk de staathuishoudkunde de armen over de borst kruisen en blijven beweren, dat het 'laissez aller' maar moest worden toegelaten: Gods water over Gods akker. Neen. De menschen hadden de Iersche maatschappij aldus laten verwilderen, en de menschen moesten nu middelen tot verbetering aanwenden. Owen riep den 18^{den} Maart 1823 een groote 'meeting' te Dublin bijéén in het gebouw der Rotunda; een samenkomst, die door den Lord-Mayor van Dublin werd geleid, en hield dáár zijn eerste voordracht.

Die rede behelsde een aanwijzing van het uitgangspunt van zijn stelsel: de theorie, dat er een wetenschap was der omstandigheden, die den mensch en de menschelijke samenleving determineerden. De mensch is het product der omstandigheden, waaronder hij leeft, zijn karakter wordt daardoor gevormd, en het kwam er dus op aan, de omstandigheden, welke de Iersche bevolking zoo ongelukkig maakten, te vervormen. Als het kind geboren is, moet men de omstandigheden voor hem schikken. Zóó moet men thans voor Ierland doen. Dit was het hoofd-betoog, de vaste draad der redeneering, maar daaraan knoopte hij allerlei opmerkingen: een polemiek tegen Malthus en diens bevolkings-leer, een aanval tegen de gevestigde Kerk, een herinnering dat liefdadigheid alléén altijd verlagend werkt, en een ontwikkeling, dat het niet de rijke, maar de lagere standen zijn, die toch eigenlijk den rijkdom creëeren[1)]. Bij zooveel verkeerds als er nu in Ierland was - zoowel in de productie als in de distributie van rijkdom, in het debouché en in den ruil, ja tot in

1) Zie 'Reports of the proceedings at the several public meetings held in Dublin by Robert Owen'. Dublin, 1823, pag. 19. 'It is a very common mistake, arising from the confusion of ideas inseparable from the present erroneous system of society, to believe that the rich provide for the poor and working classes, while, in fact, the poor and working classes create all the wealth which the rich possesses'.

het geld - moest men de taak van verbetering en hervorming eenigszins breed durven aanpakken, iets nieuws durven ontwerpen en architectonisch te-werk gaan. Zeker, Engeland moest geldelijke voorschotten bijdragen, maar waar het geld thans tot in Zuid-Amerikaansche effecten werd gestoken, zou wellicht Britanje te vinden zijn, om iets van haar kapitaal voor Ierland, voor het zustereiland, over te hebben. - Owen zweeg, na drie uren gesproken te hebben. Hij had blijkbaar zijn gehoor, dat uit vele aanzienlijken bestond, niet overtuigd. De aanvallen tegen de Kerk riepen de geestelijken onder dit gehoor op, om hem te weêrleggen. Het werd een heftig debat vóór en tegen Owen - maar Ierland werd vergeten.

Toen riep Owen, een viertal weken later, een tweede meeting te Dublin, weder in de Rotunda, te-zamen. Ditmaal presideerde geen Lord-Mayor, doch de toevloed van nieuwsgierigen was nog zeer groot. Zijn rede was natuurlijk een aanknooping aan zijn vorige. De klem van zijn toespraak was vooral de aanwijzing, dat men tegenover Ierland als een architect moest te-werk gaan. Al de materialen waren er voor een goede inrichting van het eiland, doch die materialen moesten geordend, saâmgeschikt, en tot een vast doel verbonden worden. De oude, verwarde, verbrokkelde chaos der samenleving moest zich gaan oplossen en kristalliseeren tot een reeks bedrijvige, in eigen onderhoud voorzienende communiteiten of gemeenschappen, die elk als een volledige organisatie van krachten, middelen en behoeften zouden kunnen bestaan. Men moest slechts vaarwel zeggen aan de begrippen van individualistischen familie-zin, en in zich opnemen de gedachten van samenhang en samenleving. Tegenover het ‘single-family-system’ stelde hij associatie van gezinnen; tegenover de werking der tegenstrijdige elementen het coöperatieve stelsel, tot zijn hoogste spanning en omvang opgevoerd. Hij ging over tot de ons bekende beschrijving der communiteiten: de associatie van duizend menschen in het vierkante blok huizen, levende in met landbouw verbonden nijverheid. Hij teekende het leven en de levens-wijze in zulke dorpen van éénheid en coöperatie, sprak over de voeding, de kleeding, vooral over het onderwijs en de opvoeding. Groote platen had hij aan den wand gehecht, waarop zijn ontworpen ‘kolonies’ waren afgebeeld, en waarop hij dus telkens kon wijzen. Hij deed opmerken, hoe zijn stelsel zich lijnrecht tegenover dat der staathuishoudkunde plaatste, inzooverre hij op elk terrein het oude individueele stelsel bekampte, de gevolgen der arbeids-verdeeling bestreed, en de resultaten van al die dwalingen trachtte te voorkomen; resultaten, die uitliepen op het invoeren overal van den tred-molen der werkhuizen. Er kwam in deze zijne rede een merkwaardige, aandoenlijke bladzijde voor over de loopbaan van het Iersche kind, van de wieg tot het graf[1)]. Het was onmeêdoogend geteekend, hard en bijna schreeuwend gekleurd, het wemelde van verwijten tegen een samenleving, welke zulk een kind

1) Zie ‘Reports of the proceedings in Dublin’, p. 76-78.

van Iersche boeren tot uitersten dreef, die hem aan de galg moesten brengen, maar wij - die zooveel jaren later leven - hebben weinig moed zulk een profetie, die inderdaad letterlijk is uitgekomen, met een hooghartigen glimlach te bejegenen.

In zijn derde rede zette hij zijn polemiek tegen de economie voort. Zij werd den 19^{den} April 1823 te Dublin, weder in de zaal van de Rotunda, gehouden. Hij poogde toen te ontwikkelen, dat de questies van overproductie en overbevolking niet eenvoudig-weg ter-zijde konden worden gesteld door een beroep op de leer van vraag en aadbod, maar wel degelijk een of andere oplossing, een of andere ordening en groepeering der maatschappij, noodig was. Die oplossing was, volgens hem, te vinden in een juiste regeling der associatie. Hij gaf berekeningen, hoe duizend menschen, wanneer zij zich tot een vast aanééngesloten landbouw- en nijverheids-kolonie wilden samenvoegen, werkelijk - indien zij eenmaal in het bezit van een genoegzame hoeveelheid gronden waren gesteld - geen krimp aan eigen inkomen konden hebben, geen bezuiniging zich behoefden op te leggen, en toch nog een behoorlijk 'surplus' van product konden overhouden. Wanneer Britanje en Ierland zich zóó wilden inrichten, en door middel van die associaties zouden willen leven en werken, dan zou er vrij wat meer algemeene welvaart door alle leden worden genoten dan thans, nu, onder de leiding van het individueel belang, het land er op uit is rijk te worden door buitenlandschen handel en veel geld te verdienen. Het geweldig verschil tusschen zeer rijke en zeer arme burgers zou verdwijnen, doch daarentegen zouden allen, die in zulk een associatie-verband waren getreden, de vruchten van hun arbeid volledig kunnen genieten. Dan zouden al die misdrijven, die rooftochten, die moorden in Ierland ophouden[1)]. Een tijdperk van rust en tevredenheid zou kunnen worden geopend. Slechts één enkele toepassing van zulk een associatie, slechts één inrichting en één dergelijke kolonie zouden voldoende zijn, want het goed slagen van zulk een vereeniging zou de andere associaties wel in het leven roepen. Robert Owen maande de Iersche landbezitters aan eens zulk een proef te wagen. Hij

1) Zie 'Reports of the proceedings in Dublin', p. 135. 'And if those who are now forced to be idle, were so employed, think but for one moment of the crimes and miseries which would be prevented - of, the amount of new wealth, real substantial wealth, of intrinsic value to the whole of society, which through, their well directed industry, would be thus created - of the vast numbers whose minds would be thus prepared to receive every kind, beneficient and good feeling, and speedily lose even the recollection of dissatisfaction and discontent. There would then be no nightly burnings, no midnight robberies or murders, nor any necessity for so many of our fellow-creatures to waste their time and powers in watching the movements of others. No, my friends, we should experience a change that should dispel that despair, which now, l i k e a d a r k a n d f o r e b o d i n g c l o u d, hangs lowering over us.'

zelf - hoewel hij niet meer rijk was - wilde als eerste bijdrage, als eersten inzet, duizend pond sterling geven, indien slechts nu zijn hoorders dat voorbeeld volgden....

Zij lieten hem echter alléén staan met zijn enthousiasme en zijn berekeningen. Na eenigen tijd bleek het, dat er met zeer veel moeite nog slechts 2000 £ meer waren ingeschreven. Owen gaf het toch niet op. Nog eens (voor de vierde maal) zou hij de Ieren toespreken en wel den 3^{den} Mei 1823. Ditmaal echter niet meer in de zaal van de Rotunda, maar in een vergadering der Hibernische filanthropische vereeniging te Dublin. Hij zeide slechts één doel gehad te hebben met deze voordrachten, namelijk: de éénheid van Engeland en Ierland op gezonder en steviger grondslag te vestigen dan nu het geval was. Slechts één levens-voorwaarde was daarvoor noodig: de conditie, dat zoowel Engelschen als Ieren weder rationeele wezens werden. Door Owens constructie der maatschappij, door zijn leer der associatie was dat mogelijk, terwijl de bestaande omstandigheden het volk tot een toonbeeld van ellende en onverstand maakten. Met twee grafische voorbeelden helderde hij op, dat werkelijk de bestaande bevolking een zeer verkeerde ontwikkeling van karakter en een zeer ongelukkige afscheiding van standen en belangen had verkregen. - Wat het karakter betreft, zoo maakte Owen hier voor het eerst gebruik van zijn methode der strepen. Op een vlak veld teekende hij tien evenwijdige, in lengte verschillende lijnen, die, naar zijn inzien, de onderscheidene hoedanigheden van elk kind zouden aanduiden. De twee eerste strepen wezen den omgang der fysieke hoedanigheden aan, de derde de prikkelbaarheid van den mensch, de vierde zijn perceptieve, en de vijfde zijn reflectieve eigenschap, de zesde streep wees aan zijn geheugen, de zevende zijn verbeeldings-kracht, de achtste zijn oordeel, de negende zijn affecties, en de tiende zijn gevoel van eigenbelang. De kleinere of grootere lengte van de streep liet nu de inkrimping of uitzetting van de eigenschap zien, die zij aanduidde, en toonde te-gelijkertijd de onderlinge verhouding dier hoedanigheden. In de bestaande maatschappij was nu aan de prikkelbaarheid, aan het geheugen, aan de verbeeldingskracht en aan het eigenbelang de grootst mogelijke uitzetting gegeven, terwijl de andere hoedanigheden waren verwaarloosd. Owen meende, dat in de nieuwe maatschappij het evenwicht tusschen al de eigenschappen moest worden hersteld[1)]. - Zijn tweede grafische voorbeeld was het voorbeeld der ‘cubussen’. Hij zette negen in grootte verschillende blokjes voor de oogen zijner hoorders. Het grootste blok verbeeldde de geheele bevolking van Britanje. Onder de werking der bestaande omstandigheden was nu dat groote blok, dat eigenlijk overal gelijke bestaansvoorwaarden kon hebben, omgezet in een achttal blokjes van ongelijke grootte en zeer verschillende waarde, die op elkander gestapeld een pyramide vormden. Aan den voet stond een zeer groot blokje,

1) Het gebruik van strepen, bij't bepalen der karakters, wordt ook bij de Saint-Simonisten gevonden, zie Enfantin, ‘Oeuvres’ II, p. 200.

verbeeldende de massa der arbeiders, ongeveer dertien millioen zielen, dan volgde het blokje der armen en haveloozen, misdadigers, enz., ongeveer 1,818,170 personen, dan kwam het blokje der militairen te land en ter zee, in de vierde plaats stelde hij het blokje, dat de klasse der winkeliers en kleine 'freeholders' omvatte, ten vijfde dat der capaciteiten en knappe kooplieden en industrieelen, ten zesde dat der hooge geestelijkheid, ten zevende dat van den adel, en ten achtste dat van den koning en zijn omgeving. Zóó was dus de bevolking van Britanje ingedeeld, overeenkomstig het individualistisch stelsel, in een rangregeling van zeer ongelijksoortige standen en kringen, waarbij ieder voor zich en dan voor zijn eigen standgenooten zorgde. Tegenover die indeeling wilde nu Owen voor de maatschappij een rangschikking vragen in gelijkgezinde associatiën of genootschappen, vast overtuigd, dat enkel op die wijze welvaart en orde kan worden verkregen, en allerlei kiemen van vooroordeel, tweedracht, jaloerschheid en burgerkrijg konden worden verstikt. De onredelijke pyramide moest verdwijnen. Door den val van dit gevaarte zou ook Ierland weder zijn evenwicht herkrijgen[1]. De associaties of communiteiten zouden dan wel van-zelf voorspoed en zegen verspreiden.

Zonderling, slechts ééns heeft men in Ierland - het land anders der proefnemingen - het experiment van Owen gewaagd. De man, die de kans wilde loopen, was een avontuurlijk edelman: John Scott Vandeleur[2]. Hij had Owens lezingen gehoord en wilde op zijn bezittingen te Ralahine, in het graafschap Clare, zulk een ontwerp van een coöperatieven landbouw in het leven roepen. Hij deed het in 1830. Drie en een half jaar heeft het geduurd. Uiterst verrassend schijnen de resultaten te zijn geweest. Mag men de berichten gelooven, dan is werkelijk in Ierland, op die kleine plek, voor een oogenblik een idylle verwezenlijkt. Het begon slechts met 40 arbeiders, aan wien het landgoed Ralahine - ongeveer 618 Engelsche acres groot - tegen matigen prijs werd verhuurd. Weldra kwamen er meer. De finantieele resultaten bleken zeer voldoende te zijn, en er ontlook onder die lieden een geest van tevredenheid, van opgewektheid, van zonderlinge zachtmoedigheid en van gelijkheid. Eensklaps echter ging alles te-niet. Doch niet door de schuld van het ge-

1) Zie 'Reports of the proceedings in Dublin', p. 148. 'There will be a rush from old society to the new, when ever the new shall be fully unfolded to the world.'
2) Zie over Vandeleur en Ralahine, E.T. Craig, 'History of Ralahine and Co-operative Farming', London 1882; Holyoake, 'History of Co-operation', I, pag. 282-287, en ook: 'An outline of the various social systems and communities'. London, Longmans, 1844, pag. 142-147, voorts Stubbs, 'The Land and the Labourers', p. 75 seqq., maar vooral William Pare 'Co-operative agriculture, a solution of the land question, as exemplified in the history of the Ralahine co-operative agricultural association', 1870.

nootschap. Neen, de heer Vandeleur, de Iersche landheer, was in zijn aristocratische kringen te Dublin op zekeren nacht aan het spelen. Hij deed het, als fatsoenlijke mannen van stand, verwoed. Daar vlogen zijn bezittingen over de speeltafel. Ach, ook Ralahine! De winnende edellieden legden de hand op dezen droom der toekomst, en joegen de kinderen der gelijkheid spoedig van hun gepacht land af. Owen kon de streep der 'prikkelbaarheid' tot het spel, zooals die in de oude maatschappij bestond, wat verlengen. Met hoe langen, droeven blik zal hij, in gedachten, de rollende dobbelsteenen op het groene tafelkleed hebben gevolgd!

III. - In Schotland zou de proef misschien nog ernstiger worden bedoeld. Den eersten aanloop tot verwerkelijking van Owens plannen nam dáár een land-edelman, namelijk: Hamilton van Dalziel[1]. Hij woonde niet ver van Nieuw-Lanark, op het landgoed Motherwell, en behoorde reeds spoedig tot den kring van bewonderaars van Owen. Voortdurend bewoog hij zich dan ook onder de werklieden van Nieuw-Lanark. Toen nu Owen in het jaar 1820 zijn rapport aan het graafschap van Lanark had uitgebracht, en hij slechts een zeer algemeen en vaag gestelde aanbeveling van dat graafschap in November 1820 kon verwachten, deed Hamilton een poging, om de zaak op practisch terrein over te brengen. De questie toch was voor het graafschap deze: dat er behoefte was een werkhuis voor ledig-gangers en overtreders der gewone maatschappelijke orde te stichten. Tot nu toe had het graafschap zulke delinquenten naar een soortgelijke straf-inrichting te Bridewell gezonden. Welnu, Hamilton toonde zich bereid 500 à 700 acres aan het graafschap op zeer voor-deelige voorwaarden te verhuren, mits het graafschap kapitaal voorschoot, om het gebouw van zulk een kolonie en inrichting te Motherwell op te richten; hij-zelf zou, zonder vergoeding, de leiding van alles op zich nemen en alles overeenkomstig de plannen van Owen beheeren. Over dit denkbeeld van Hamilton is gedurende de jaren 1821, 1822, 1823 en 1824 een uitgebreide wisseling van stukken gevoerd. Enkele geestverwanten hielpen Hamilton, vooral Morisson, die voor 5000 £ zich verbond. Toch leed het plan schipbreuk. Zelfs Owen wilde er op het laatst niet meer van weten. De oorzaak van Owens terugtrekking lag in de bij-bedoeling, die hier aan de kolonie werd gegeven. Het zou toch vooral een straf-kolonie worden, die in de plaats van Bridewell moest komen, en Owen voorzag dat op die wijze alles dadelijk een verkeerde plooi zou verkrijgen[2].

1) Wij vinden in de Engelsche dagbladen van Mei 1888 opgeteekend dat de Prins van Wales, bij een bezoek aan Glasgow in Mei 1888 logeerde op Dalziel-House te Motherwell, het kasteel van Hamilton van Dalziel. Zie het kasteel afgebeeld in 'The Graphic' van 19 Mei 1888.

2) Zie Owens autobiografie, vol. I, p. 239 en vol. II, p. 313. Voorts het eerste prospectus der onderneming in 'The Economist' van 24 Maart 1821, vol. I, p. 141. Hamilton van Dalziel schijnt later naar Frankrijk te zijn gegaan, en in Marseille zijn plan te hebben willen verwezenlijken. Zie Holyoake, I, p. 147.

Hamiltons plan viel dus in duigen. Doch het denkbeeld, om een inrichting in Owens geest te vestigen, werd nu opgenomen door A b r a m C o m b e uit Edinburg.

Hij was een merkwaardig man, die Abram Combe. Hij behoorde tot een Schotsch broedertal, kinderen van een bierbrouwer, die veel van zich hebben doen spreken. Twee hunner hebben evenals hij-zelf, naam gemaakt. George Combe werd de bekende frenologist, wiens boeken over dit onderwerp nog altijd gezag hebben, en Andries Combe schreef zeer gewaardeerde boeken over fysiologie. Abram-zelf, in 1785 geboren, wendde zich - al was zijn bedrijf dat van leerlooier in Edinburg - in 1820 tot de studie der sociale vraagstukken. Hij bezocht Nieuw-Lanark en werd een adept van Owen. In het jaar 1823 gaf hij een geschrift uit over een vergelijking tusschen het oude en nieuwe systeem[1)], en allengs ving hij aan, zich met plannen bezig te houden, om dat nieuwe stelsel werkelijk in het leven te doen treden. Hij begon in 1825, en wel met behulp van Hamilton maatregelen te nemen en voorbereidende stappen te doen, om, niet ver van Glasgow, in de buurt van Nieuw-Lanark, een inrichting in den geest van Owens nieuwste plannen te verwerkelijken. Het zou de inrichting van Orbiston worden.

Men begon aan dat O r b i s t o n te bouwen den 18^{den} Maart 1826[2)]. In vereeniging en met behulp van anderen had hij het landgoed van dien naam - 290 acres - voor de som van £20.000 gekocht. Hij-zelf liet nu zijn eigen zaak, de leerlooierij, aan twee compagnons ter behartiging over, en vestigde zich met zijn gezin te Orbiston, ten einde al zijn tijd en al zijn zorgen daaraan te kunnen wijden. Het gebouw, dat hij ging oprichten, was niet ingericht als een der zoogenoemde parallelogrammen van Owen, neen, het bestond uit een middenstuk en twee vleugels. Het zou driehonderd personen moeten huisvesten en gemeenschappelijke zalen voor allen dienen te bevatten. Afgescheiden van het huis zou een fabriek moeten oprijzen aan den zoom van de rivier de Calder, die, dáár nog niet breed, langs het landgoed stroomde. Toen het gereed was, had het gebouw, geheel van gehouwen steen opgetrokken, nog al aanzien. Het had dan ook £20.000 gekost, evenveel als de som, waarvoor de grond was gekocht. Het zag er echter zoo wit uit en rees vrij nuchter en kaal van den vlakken

1) ‘Metaphorical sketches of the Old and New Systems, with opinions on interesting subjects’, Edinburgh 1823. Het is met een brief opgedragen aan Robert Owen. Een brief van Robert Owen besluit het kleine boekje van 186 bladzijden. Het geschrift zelf heeft den vorm van een allegorie. In 1824 gaf hij uit ‘The religious creed of the New System, with an explanatory catechism and an appeal in favour of true religion’.

2) Zie Holyoake, ‘History of Co-operation’, I, pag. 271-277.

grond op. Geen geboomte of aanleg gaf aan het oog iets bekoorlijks: afwisseling van licht en schaduw. Alles scheen beredeneerd, maar dor. Er ontbrak al het gemoedelijke van een vriendelijke omgeving. Dit alles zou echter verholpen kunnen worden, maar kenners beweerden al dadelijk, dat de grond niet best was en veel te duur was betaald.

Hoe dit zij, Abram Combe riep nu de menschen op, om dáár te wonen en te werken. Zij kwamen en kregen allen kamers en taak. Doch het was het meest verwonderlijke amalgama van personen, dat men zich denken kan. Zij wisten natuurlijk niets van elkander af, waren voor het meerendeel wel bereid hun arbeid te doen, maar werkten door en tegen elkander in, oordeelden elk op eigen wijze, spraken woorden en spreekwijzen, die over en weder niet verstaan werden, kortom gaven den indruk, die in het Oude Testament wordt weêrgegeven, waar van de bouwlieden van den toren van Babel sprake is. Babel: dat was de naam, dien Orbiston onmiddellijk kreeg van de bewoners der omliggende streken: Babel of Bobolon, zoo als het boeren-Schotsch luidde. Er ging dan ook van het witte huis met zijn leien dak een vreemd gegons uit: een rumoer, dat verward als uit de muren oprees. John Gray, die terstond derwaarts ging, toen de bevolking van Orbiston aan het werk heette te zijn, en die, niet zoo heel ver van Owen afstaande, in vol enthousiasme dáár het rijzen van een nieuwen dageraad meende te begroeten, had dadelijk zijn bezwaren[1)]. Hij wees namelijk op de volgende punten, die, naar zijn inzien, verzuimd waren. Vooreerst had men een behoorlijke keus moeten doen uit de personen, die zich voor het gemeenschappelijk leven en werken hadden aangemeld, dan had men meer bepaald de personen moeten aannemen met het oog op de arbeids-takken, die men wenschte in toepassing te brengen; men had zich goed rekenschap behooren te geven van de bedrijven, die men in gang zou zetten; men had vóór alles een speciaal arbeids-programma moeten opmaken, en in den eersten tijd vooral moeten toezien, dat de opzichters en leiders van het werk de best mogelijke personen waren, wien men desnoods een goede bezoldiging of belooning had moeten verzekeren. Kortom, John Gray gaf allerlei middelen aan, die ontleend waren aan de ondervinding der oude maatschappij, welke Combe voor de nieuwe wilde verlaten. Combe echter aarzelde geen oogenblik: hij vertrouwde vast op al de nieuwe regelen en nieuwe inzichten, zooals Owen ze had uitéengezet. Uit den baaierd van verwarringen en tegenstrijdigheden zou van-zelf - indien men slechts niet dwong of verwrong - regel en orde ontstaan. Combe zelf zou het voorbeeld geven. Hij zocht allen en alles te bezielen. Hij gaf een blad uit: ‘The Register’, enkel en alléén gewijd aan de belangen van Orbiston, waarin hij dag op dag de handelingen van de gemeenschap besprak en beoordeelde. Allerlei stukken

1) Zie ‘The Social System, a treatise on the principle of exchange’. By John Gray. Edinburgh, 1831, pag. 341-366.

betreffende het gezamenlijk leven en werken te Orbiston werden daarin opgenomen. Daar hij-zelf een (overigens zeer middelmatig) dichter was, bevatte het 'Register' telkens verzen en rijmelarijen van de ergste soort over coöperatie en dergelijke onderwerpen. Doch zijn woorden en aanmaningen werden toch niet kwaad opgenomen door de agglomeratie, die hij tot orde en regel moest leiden. En waar woorden niet hielpen, daar moesten daden het voorbeeld geven. Omdat Owen zoo sterk op den vóórgrond had gezet de verbinding van landbouw en nijverheid, en vooral, waar het pas gaf, het spitten van den grond had aanbevolen, nam Combe de spade ter hand en begon hij te graven en te spitten. Hij had zich vroeger nooit met zulke oefeningen bezig gehouden, en zijn lichaam was daartegen niet gehard. Daarbij kwam, dat hij in overeenstemming met de inzichten van Owen zijn levens-wijze geheel veranderd had, geen wijn of bier meer dronk, geen vleesch meer at. Veertien dagen spittens in weêr en wind bezorgde hem een long-aandoening, die voor hem reeds een kort verblijf in Edinburg noodzakelijk maakte. Hij keerde echter zoo spoedig mogelijk terug. Hij was nu onafgebroken bezig in de fabriek aan de rivier. Die werkplaats had wel een dak, maar geen vensters en deuren. Regenvlagen en winden gierden door de kille ruimten. Hij bleef echter volstandig aan den arbeid. De gevolgen bleven niet uit. Doodelijk ziek werd hij weder naar Edinburg gebracht, waar hij den 11^{den} Augustus 1827 stierf. Robert Owen, hoorende dat zijn einde nabij was, mocht nog in allerijl toevliegen, om zijn vriend voor het laatst de hand te drukken. Hij kwam echter eenige uren te laat: zijn vriend was reeds ontslapen[1)].

Hoe zou het met het Babel gaan? George Combe, de bekende frenoloog[2)], zou daarover beslissen. De leerlingen van Owen waren van meening, dat Orbiston werkelijk vooruitging, een practische zaak kon worden, en weldra zelfs winsten zou opleveren. Maar George Combe geloofde er geen letter van. Hij was nog niet bekeerd tot de nieuwe levens-beschouwing. Integendeel: hij was woedend, dat zijn broeder zijn geld dus had verspild, in plaats van het behoorlijk aan zijn vrouw en kinderen achter te laten. Hij beval de onmiddellijke verkoop van alles: land en gebouwen; de gebouwen natuurlijk voor afbraak. Die verkoop bracht £16.000 op, in plaats van de £40.000 die vóór twee jaren daaraan waren

1) Het best is hij beschreven in John Gray's Social System, p. 351-366; zie voorts over hem John Minter Morgan in zijn geschrift: 'Hampden in the 19th century', 1834, deel II, pag. 41, en, pag. 365-375.
2) Hij zou in 1840 het boek uitgeven: 'Moral Philosophy or the duties of man.' Zie 't mooie citaat bij Charles Bray II, p. 414-417. George Combe schreef nog: 'The constitution of man', zie daarvan een zinsnede in 'The Social System', 1831, pag. 47/48 over overproductie en overwerken. Vergelijk voorts George Combes zinsnede over den aanblik van de armoede in den arbeid in Hodgskin, 'Right of Property' pag. 153/154.

besteed. En van het witte huis werden de muren omver gerukt en de steenen afgebikt. Slechts drie bogen bleven staan[1]. Voorts zouden puinhoopen en stofwolken op een dorre, verlaten plek na enkele maanden de éénige sporen zijn van het leven en werken der gemeenschap, zooals Abram Combe dat had willen invoeren.

Wat er van de menschen geworden is, met wie de proef was genomen, wordt niet vermeld. Het nieuwe Londensche coöperatieve orgaan, dat in de plaats van den 'Economist' was getreden, en dat sinds Januari 1826 niet zonder talent door Owens leerlingen werd geredigeerd - '*The Co-operative Magazine and Monthly Herald*' - volgt wel in 1826 en 1827 maandelijks met groote belangstelling alle werkzaamheden en lotgevallen van Orbiston, doch eindigt de berichten met Combes dood.

Doch dit was zeker: het experiment in Schotland was evenals dat in Ierland mislukt. Toen Owen aan Combes sterfbed stond, was het niet enkel de dood van zijn vriend, dien hij kon beweenen.

V.

Maar Robert Owen was geen man om aan droefgeestige beschouwingen zich over te geven. Hij was trouwens reeds bezig aan een door hem-zelf ingestelde proef met zijn systeem.

Die proef zou hij niet nemen in Groot-Britanje, waar allerlei invloeden van het verleden min of meer storend werkten, maar in maagdelijke landen, in het land der toekomst: in de Vereenigde Staten van N o o r d - A m e r i k a .

De aanleiding tot zijn stap was de volgende geweest. Het was hem gebleken, dat men in Noord-Amerika zich met zijn denkbeelden bezig hield[2]. In den zomer van het jaar 1824 was bij hem op zijn landgoed Braxfield bij Nieuw-Lanark, waar hij toen nog woonde, omringd door vrouw en kinderen - zijn twee zonen Robert Dale en William, zijn dochter Anna Carolina, waren reeds volwassen menschen en met hart en ziel zijn beginselen toegedaan - een bezoeker uit Noord-Amerika gekomen: Richard Flower. Deze reisde rond, om een groote land-bezitting in Amerika te verkoopen. Het was het land van Harmony aan de rivier de Wabash, in de Staten Indiana en Illinois, en tot nu toe het eigendom eener Duitsche kolonie: die der Rappieten. - Op het einde toch der achttiende eeuw leefde en werkte in Schwaben-land (Wurtemberg) zekere R a p p of Räpple, zooals het volk hem noemde[3]. Hij was van beroep een wever en woonde in het

1) Zie het blad 'The New Moral World', 1841, vol. III, p. 67.
2) Het beste bewijs daarvan is een zeldzaam boekje, dat onder den titel: 'An Essay on Common Wealths' te New-York in 1822 verscheen. Het tweede gedeelte van dat geschrift, pag. 44-60, behelst een uittreksel uit Owens, 'New View of Society.'
3) Z e over hem Christian Palmer, 'Die Gemeinschaften und Sekten Würtembergs,' 1877, pag. 45 en volgende.

dorpje Iptingen bij Maulbronn. Over godsdienst begon hij te mijmeren en met de oude mystiek van Böhme ging hij zijn geest voeden. Weldra, in 1785, scheidde hij zich af van de protestantsche Staatskerk en ving hij aan een eigen gemeente te vormen. Die hem volgden, doopten elkander, weigerden den eed en den militairen dienst, en hadden voor het meerendeel zekere voorkeur voor het celibaat. Rapp zelf was een welsprekend man, die zonder moeite gezag wist uit te oefenen. In het jaar 1803 begon de regeering zich met de nieuwe secte te bemoeien en verordeningen tegen haar volgers uit te vaardigen. Toen begrepen zij, dat zij andere gewesten moesten opzoeken. Met verlof der overheid trokken zij, onder leiding van Rapp, uit Schwaben en verhuisden naar Noord-Amerika. Zij zett'en zich neêr op verschillende plaatsen: eerst in Pennsylvanië, daarna aan de Wabash, later weder in Pennsylvanië aan de Ohio, en vormden, overal waar zij neêrstreken, een theocratische gemeente. Zij leefden op gemeenschappelijken voet en poogden op de wijze der eerste Christen-gemeente volledige goederen-gemeenschap in toepassing te brengen. Zij werkten hard aan landbouw en nijverheid, en werden dus geldelijk welvarend, doch huwden niet meer. In 1807 stelden zij de wet van het celibaat voor goed vast. De secte recruteerde zich slechts door nieuwe aanhangers. Die hen later bezocht, kreeg den indruk van een kolonie van oude menschen. Zij hadden zeer eigenaardige manieren, preekten als de geest het hun ingaf, hielden driemalen in het jaar liefde-maaltijden, waarop zij Schwabischen kost genoten, en zongen hun geestelijken liederen op de lustigste melodieën. Vader Rapp stierf in 1847 en werd door hen als een heilige vereerd. Van tijd tot tijd deed nu Rapp hen verhuizen: was een streek geheel door hen bebouwd en in cultuur gebracht, dan trok hij naar een wilder gewest, omdat hij harden, stoeren arbeid voor zijn kolonie een levens-voorwaarde achtte, en niets zoozeer duchtte als het rustig leven in weelde. Zóó wilde hij omstreeks 1824 en 1825 hen weder voortdrijven, en daarom de nederzetting aan de Wabash (Harmony geheeten) verkoopen[1].

En Robert Owen was niet ongeneigd naar de aanbiedingen van Rapps agent te luisteren. Het stond reeds bij hem vast, dat hij niet lang meer in Nieuw-Lanark zou blijven. Daarbij was voor een proef het terrein in Amerika - waar trouwens het gemeenschaps-leven reeds inheemsch was - zoo geschikt mogelijk. Hem trokken in zijn verbeelding die breed-uitgestrekte akkers, die grootsche donkere wouden, die vèr-dragende rivieren aan. Hier was alles nieuw, onbedorven, vrij van smetten van verleden of traditie: een ‘tabula rasa’, een open veld, waar het gebouw der toekomst slank en hoog kon worden opgetrokken. In den herfst van het jaar 1824 reisde hij naar Amerika, om de hem

1) Zie een beschrijving van Harmony, van't jaar 1818: ‘Christian Policy in full practise, to which is subjoined a view of the Spencean System of agrarian fellowship.’

aangeboden bezitting in oogenschouw te nemen. Hij liet aan zijn oudsten zoon Robert Dale de administratie van Nieuw-Lanark, en nam zijn tweeden zoon William mede. Het land stond hem aan: het was 20,000 acres groot, waarvan er 3000 in cultuur waren gebracht; het was goede, vruchtbare grond, omringd door een halven cirkel van heuvels; wijngaarden schenen er te kunnen bloeien; voorts waren er woningen, een kerk, een school, ja zelfs een doolhof; boomen ontbraken niet. Owen en zijn zoon waren tevreden met hetgeen zij zagen, en in het begin van het jaar 1825 kocht hij Harmony van Rapp voor een som van 150,000 dollars. Het zou voortaan Nieuw-Harmony heeten.

Toen de koop gesloten was, hield hij te Washington in de zaal zelf der volksvertegenwoordiging, op den 25sten Februari en 7den Maart 1825, twee redevoeringen, waarin hij een soort van programma van zijn toekomstigen arbeid in Amerika gaf.

In de eerste rede, die zelfs bijgewoond werd door den president der Vereenigde Staten, door de hoofden der departementen en vele leden van het congres, gaf hij een algemeen overzicht van zijn stelsel in tegenoverstelling van het oude bestaande maatschappelijke systeem. Noord-Amerika was, volgens hem, juist het geschikte terrein, om het nieuwe sociale stelsel te verwerkelijken en ten voorbeeld te doen strekken voor de oude wereld. In die nieuwe sociale orde zouden de begrippen van vrijheid en gelijkheid veel doortastender kunnen worden doorgevoerd. Want Amerika moest zich in dit opzicht geen illusies maken; wel hadden de bewoners door een harde worsteling staatkundige vrijheid verkregen, maar zij hadden nog ware geestelijke vrijheid te verwerven, zonder welke de politieke vrijheid van luttel waarde zou zijn, en voorts moesten de onberekenbare kwalen en ongerijmdheden, die uit de ongelijkheid van rijkdom en welvaart voortsproten, ook in deze nieuwe wereld nog ter-zijde worden gesteld. Zoolang toch in Noord-Amerika alléén en uitsluitend als hoogste beginsel bleef gelden de regel, om goedkoop te koopen en duur te verkoopen, kon er niets groots of edels te voorschijn komen[1)]. Tegenover de voorschriften van individueele concurrentie, stelde

1) Zie ‘Two discourses on a new system of Society, as delivered in the Hall of Representatives at Washington’, by Robert Owen, London, sold at the office of the London co-operative society, 1825, pag. 11: ‘The degrading and pernicious practices in which we are now trained, of buying cheap and selling dear, will be rendered wholly unnecessary: for so long as this principle shall govern the transactions of men, nothing really great or noble can be expected from mankind. The whole trading system is one of deception, one by which each engaged in it is necessarily trained to endeavour to obtain advantages over others, and in which the interest of all is opposed to each, and in consequence, not one can attain the advantages that, under another and a better system, might be, with far less labour, and without risk, secured in perpetuity to all. The consequence of this inferior trading system is to give a very injurious surplus of wealth and power to the few, and to inflict poverty and subjection on the many.’

hij zijn bepalingen van éénheid en coöperatie. De combinaties, die men wel wist te vormen, waar het vernietiging door oorlog betrof, moest men toepassen in geheel het burgerlijk bedrijf van den vrede. Zulke plannen wenschte hij te verwerkelijken op het nieuwe land, dat hij aan de rivier de Wabash had gekocht. - In zijn tweede redevoering ging hij iets verder. Hij trad in meer bijzonderheden. Op den vóórgrond stelde hij, dat het niet aanging zijn nieuwe beginselen op de oude toestanden toe te passen. Het zou wezen alsof men in een fabriek het nieuwe stoomwerktuig zou plaatsen naast den door het blinde paard in draaiing gebrachten molen[1]. Neen, zijn beginselen konden nieuw leven wekken, maar moeten volledig en in hun geheel worden uitgevoerd. En die beginselen werden nu in Noord-Amerika in al hun consequentiën uitéengezet. Wat tot nu toe in Europa altijd eenigszins met een doorzichtigen sluier was bedekt, werd hier openlijk voorgesteld. Was in Engeland, Schotland en Ierland door hem enkel nadruk gelegd op de ‘unie’ en ‘coöperatie’, zoo werd thans als derde woord in die toover-formule opgenomen: ‘gemeenschappelijk eigendom of goederen-gemeenschap’. Eerst als dat gemeenschappelijk eigendom in het leven was getreden, zou er werkelijk één gemeenzaam belang voor allen, met één woord waarachtige gelijkheid zijn. Dat rijk der gelijkheid, dien toestand van vrede en welbehagen, zou hij nu met April van het jaar 1825 in Nieuw-Harmony openen. Toch was hij bereid tot een concessie. Hij zag in, dat de volmaakte gelijkheid, de toestand eener maatschappij, waarin alle menschen gelijk in rechten en in eigendom zouden staan, en het éénige onderscheid tusschen hen slechts door ouderdom en ondervinding zou worden veroorzaakt, niet dadelijk kon worden verwerkelijkt. Een overgangs-toestand was denkbaar en mogelijk. En voor zulk een voorloopige maatschappij gebruikte hij nu de regelen, die hij in 1817 en 1820 had opgesteld voor zijn communiteiten of kolonies. Breedvoerig beschreef hij dus weder dat plan. Op die wijze zou hij ten minste beginnen. Maar wel te verstaan was het, dat hij, zoodra de omstandigheden

1) Zie ‘Two discourses’, etc. 1825, pag. 19: ‘I have been frequently urged to apply these principles to the present state of society, and not attempt to disturb it, but endeavour to make them unite harmoniously together. To this request I would most willingly accede, if it was practicable. The inventor of the steam-engine might as well have been required to unite his new machinery with the inefficient and clumsy horse-engine, which at that time was commonly used to obtain mechanical force; or the inventor of the spinning-machinery, to unite it with the woollen and flax single wheels; or the person who introduced the gas-lights, to combine it with the common candle. These things are impracticable.’

het toelieten, dien overgangs-toestand vaarwel zou zeggen en het ideaal der gelijkheid zou gaan toepassen[1].

Overeenkomstig dit programma zou Owen in April 1825 zijn neêrzetting te N i e u w - H a r m o n y openen.

Hij riep goedgezinden op, om zich dáár onder zijn leiding te vestigen. Voorloopig - totdat later algeheele gelijkheid kon worden verwerkelijkt - zou de beweegkracht van de gemeenschap coöperatie moeten zijn. De waarde van ieders diensten zou worden geschat door een uitvoerend comité, en naar gelang van die geschatte diensten zou voor ieder op het einde van elk jaar een crediet worden geopend, waarvan hij dan in goederen of producten gebruik kon maken. Voorts zouden allen in ruil voor hun arbeid, of voor hun kapitaal (wanneer zij dat bezaten en aan de gemeenschap wilden overgeven), voorzien worden van huisvesting, voedsel en kleeding; zouden zij in ziekten en op hun ouden dag verzorgd worden. De kinderen zouden te-zamen worden opgevoed en onderwezen als leden van één gezin. Gemeenschappelijke gewoonten zouden worden aangekweekt, maar de spil van alles bleef toch nog een remuneratie geëvenredigd aan de geleverde diensten.

Werkelijk kwamen op de uitnoodiging allerlei menschen aan de oevers van de Wabash. Owen gaf aan allen een woning, regelde wat zij te arbeiden hadden, vaardigde een soort van constitutie uit, liet een comité van uitvoering benoemen van zeven leden, van wie hij er vier voorstelde of aanbeval, opende een school, die na een paar maanden reeds 130 kinderen bevatte, richtte een magazijn van waren en goederen in, waaruit de bewoners, naar gelang van hun wekelijksch crediet, door het comité (volgens schatting van hun werk) te bepalen, benoodigdheden konden halen, liet zijn kolonisten driemalen in de week des avonds bijéénkomen: ééns voor beraadslaging over de zaken der gemeenschap, ééns voor een muziek-uitvoering en ééns voor een bal, deed het gebruik van sterken drank verbieden[2], organiseerde een muziek-korps; kortom weerde zich met alle kracht en macht om de zaak te doen loopen.

Hij scheen niet ontevreden over de verkregen resultaten, toen hij, na een arbeid van twee en een halve maand, Amerika moest verlaten, ten einde in Schotland zijn zaken te Nieuw-Lanark te liquideeren. Hij scheepte zich in Juni 1825 in, droeg aan zijn zoon William en aan het comité op, zijn verdere instructies uit te voeren, en ijlde naar zijn landgoed Braxfield. Hij bleef er zeer kort, want hij brandde van verlangen, om zijn plannen in Amerika te verwerkelijken. De overdracht en liquidatie van Nieuw-Lanark

1) Zie ‘Two discourses’, etc. 1825, pag. 29: ‘As soon as circumstances will permit, it is intended that a society shall be formed, consistent in all respects with the constitution of human nature; and in this society *all will be equal in rights and property*, and the only distinction will be that of age and experience.’

2) Zie (William Thompson) ‘Labor Rewarded’, 1827, pag. 85.

zou niet al te traag afloopen, en in September 1825 vertrok hij weder naar Nieuw-Harmony, ditmaal vergezeld van zijn oudsten zoon Robert Dale Owen.

Aan het reisverhaal van dien oudsten zoon, dat hij in zijn geestig boek: 'Threading my way' heeft opgenomen[1)], danken wij de aardige blikken, die wij op het leven en samen-zijn van Nieuw-Harmony kunnen werpen. Bovendien had Owen dadelijk door zijn kolonie een weekblad laten uitgeven: 'T h e N e w - H a r m o n y G a z e t t e', dat in de jaren 1825 tot 1828 is verschenen. Dat weekblad - met het motto: 'wanneer wij niet alle meeningen tot elkander kunnen brengen, laat ons trachten alle harten te vereenigen' - bevatte raadgevingen en aansporingen van Owen, en ontving de bijdragen van zulke kolonisten, die schrijven konden: het is dus een kostelijke bron, om het samen-leven en de gedachten der Harmonisten te leeren kennen[2)].

Vader en oudste zoon kwamen over Pittsburg in Januari 1826 te Nieuw-Harmony aan. Vooral de zoon, die even 23 jaar oud was, scheen in één verrukking op te gaan. Hij had zich al dadelijk als Amerikaansch burger laten inschrijven en vond de nieuwe wereld een visioen van een tooverland. En de kolonie aan de Wabash, met haar schoon en vruchtbaar landschap, met haar weiden, prairieën, bosschen en onmetelijke vergezichten, met haar omgeving, die aan een roman der pioniers van Cooper deed denken, oefende dadelijk haar bekoring op hem uit. Al was de levens-wijze uiterst eenvoudig en het voedsel primitief, zoo waren de gezellige toon, de vrijheid van discussie, de haast vertrouwelijke omgang van allen met allen, aanlokselen, die niet te weêrstaan waren. Het gezelschap, de bevolking zelve, was daarbij vrij opmerkelijk. In zekeren zin een wonderlijke verzameling van maatschappelijke schipbreukelingen uit alle streken, maar toch ook een bouquet van allerlei karakteristieke figuren en figuurtjes! Er waren in den zomer van 1825 reeds 800 personen dáár bijeen, en nog altijd kwamen verscheidene menschen zich aanmelden. De meerderheid vormden natuurlijk Amerikanen en Engelschen, maar ook de andere landen gaven hun contingent. Uit Holland kwam bijv. Gerard Troost, die van chemie en geologie zijn werk maakte, en later hoogleeraar in de scheikunde aan de universiteit van Nashville zou worden. Met een Fransch natuurkundige zette hij een soort van technisch bureau op, en was nu onvermoeid bezig den Harmonisten adviezen te geven over onderwerpen, die met de chemie in betrekking stonden. Op allerlei nieuwe hulpbronnen wees hij zóó de bevolking. Telkens en telkens treft men

1) Zie het boek 'Threading my way', ook geprezen door Ruskin in zijn 'Fors Clavigera', deel VI, 1876, p. 271.
2) Voorts kunnen deze inlichtingen aangevuld worden door de periodieke berichten, die in het maandschrift: 'The Co-operative Magazine and Monthly Herald' van de jaren 1826 en 1827 geregeld verschenen.

dan ook artikelen van hem en van zijn vriend aan in de ‘New-Harmony Gazette’. Nu eens wijst hij op nog niet ontgonnen zink-mijnen in Missouri, dan weder spreekt hij over voortreffelijke klei-aarde voor tegels, die hij dicht bij Harmony heeft gevonden, dan heeft hij kobalt ontdekt, dan lood meenen te zien; kortom hij is altijd er op uit, om zijn gezellen der gemeenschap vóór te lichten[1]. De vriend, die al zulke adviezen mede-onderteekent, is een Franschman, Charles Lesueur, een ingenieur, die allerlei zee-reizen had gedaan, en met Péron de kusten van Australië wetenschappelijk had onderzocht. Hij was niet de éénige uit Frankrijk. Daar was ook aangekomen monsieur Phiquepal d'Arusmont, een origineel, vol oorspronkelijke gedachten en invallen, doch die door buitensporigheden telkens zijn goed gemeende plannen in de war stuurde; hij had zich op het onderwijs der jeugd toegelegd, en wilde dat op doortastende wijze hervormen en verbinden met handen-arbeid. Ongelukkiger-wijze had hij een jongen, die hij in Frankrijk als gouverneur zou onderwijzen - het was een jeugdige Dufour en neef van den baron de Beauséjour - naar Amerika medegenomen, om hem de volheid der tijden in Nieuw-Harmony te laten bewonderen, en een lastig proces viel hem dan ook op den hals, wegens wederrechtelijke ontvoering en bederving van een pupil, toen hij later in 1830 in Frankrijk terugkeerde[2]. - Uit Zwitserland kwam in de kolonie Josef Neef, een leerling van Pestalozzi. Hij zou ook in het onderwijs dienst doen. Hij was vroeger officier geweest onder Napoleon, en had uit zijn soldaten-carrière een korte, barsche, bevelende manier van spreken overgehouden. Een enkele niet malsche vloek rolde er dan onder door. Zijn stem was zwaar en diep, maar de kinderen hielden veel van hem. Owens zoon weet zoo vermakelijk te vertellen van zijn onderwijs. Hij stond vóór zijn klasse en hoorde een jongen een leelijk woord zeggen. ‘Niet vloeken, mannetje, dat staat niet, dat is onfatsoenlijk’. - Maar mijnheer Neef, zeide de knaap, als het zoo verkeerd is te vloeken, waarom.....’ - ‘Nu, voor den dag er mede, wat wil je zeggen?’ - Waarom vloekt u dan zelf, mijnheer Neef?’ - ‘Omdat ik een verdomde gek ben, pas op, dat jij 't zelf ook niet wordt!’ - Ziedaar enkele uitheemsche exemplaren. Uit Engeland was nog gekomen Josiah Warren, die op 't oogenblik zich bij uitstek verdienstelijk maakte met de muziek-corpsen in Nieuw-Harmony te organiseeren, en die later een rol zou spelen in de questie der vervanging van geld door arbeids-banknoten[3]; nog later zou hij één der wegbereiders van het ‘anarchisme’ worden. Uit Schotland was er Macdonald,

1) Zie ‘The New-Harmony Gazette’ van het jaar 1827, pag. 197, 204, 212, 220, 228, enz.

2) Zie dat proces bij Flora Tristan, ‘Union ouvrière’, 2me Edition, 1844. Paris, pag. 32-37. Vergelijk ook de ‘Revue du Mouvement Social’. 1881, p. 202.

3) Zie Holyoake, ‘History of Co-operation’, I, pag. 139-140 en pag. 158. Vergelijk over Josiah Warren het boek van John Humphrey Noyes, ‘History of American Socialism’, 1870, pag. 42, 49, 94 seqq (Modern Times) en 374.

die later de overleveringen van ‘New-Harmony’ wist te vertellen[1]. Uit Amerika treffen wij aan Thomas Say, een natuurkundige en entomoloog, die zes jaren geleden majoor Long had vergezeld op zijn expeditie naar de Rocky Mountains, en één der stichters zou worden van de akademie voor natuur-wetenschappen te Philadelphia. Dan vinden wij iets later den reeds bejaarden William Maclure, uit Philadelphia, een zeer vermogend man, die handen vol gelds voor de zaak van het onderwijs overhad; voorts Miles Greenwood, die de brandweer in Cincinnati zou organiseeren. - Ook dames ontbraken niet: wij noemen mejuffrouw Sistare, die later met Thomas Say zou huwen, en vooral en boven allen F r a n c e s W r i g h t . Zij zou alléén reeds een studie verdienen. Zij was een uiterst begaafde Schotsche jonge vrouw. Fransch en Italiaansch sprak zij als haar moedertaal. Haar werkelijke opvoeding had zij al reizende gekregen. Zij was de vriendin van Lafayette geworden. Haar rijzige gestalte, haar regelmatige doch koude trekken zouden aan een amazone doen denken. Haar ideaal was een radicale republiek, en zij gloeide voor vrijheid en onafhankelijkheid op elk gebied; zij was naar Harmony getogen als wijkplaats voor zelfstandig denkende menschen; voorts ijverde zij voor de emancipatie van de vrouw, ook in het huwelijk, en was zij met hart en ziel werkzaam voor de afschaffing der slavernij. In deze jaren was zij even boven de dertig jaren oud, en oefende zij, door haar persoonlijk optreden, niet weinig bekoring uit[2].

En onder en naast deze meer typische figuren bewoog zich de massa der dood-gewone stervelingen. Owen verviel in dezelfde fout als Combe: hij nam aan wie zich aanmeldde en maakte geen keuze of onderscheid. Het gevolg was, dat een zonderling mengelmoes van personen dáár bijéén was. Lieden zonder band of samenhang, haast te vergelijken met een hoop stuifzand; in allen geval, een amalgama van fragmenten van goeden wil, voor wie

1) Zie over Macdonald het boven aangehaalde boek van Noyes, pag. 2 en 31.
2) Zie over Frances Wright, Robert Dale Owen, ‘Threading my way’, pag. 264 en volgende. Haar denkbeeld over maatschappelijke hervormingen zijn beknoptelijk samengevat in een werkje, dat in 1829 te New-York en in 1830 te Londen is verschenen onder den titel: ‘Course of popular lectures, with three adresses on various public occasions, and a reply to the charges against the French reformers of 1789, delivered by Frances Wright’, London, James Watson. - Zie over haar nog ‘Le Globe’, tome IV, 23 Januari 1827 en tome V, 24 Mei 1827, voorts d'Eichthal in Enfantin, ‘Oeuvres’ III pag. 99, en vooral Mrs. Julian Marshall, ‘The life and letters of Mary Wollstonecraft Shelley’, 1889, vol. II, pag. 168 en volgende, en dan John Minter Morgan, Hampden in the 19 Century; deel II; 1834, pag. 41/42.

een glaasje brandewijn nog altijd een sterke verleiding bleef[1].

Toch had die chaos zich betrekkelijk spoedig eenigszins geordend. De arbeid was goed aan den gang, de scholen werkten niet kwaad, twist en krakeel kwamen niet voor. In het begin was het dikwijls geschied, dat sommige kolonisten arbeid gingen doen, die niet voor hun lichaams-kracht was berekend, maar ook dat gebrek was allengs verholpen. Een ieder scheen blijmoedig aan zijn taak bezig. Owen was opgetogen. Hij meende zijn ideaal bereikt te hebben, en daar hij geen voorstelling had van de waarheid, dat vruchten rijpen moeten, en nooit rekening hield met het begrip van tijd, bedacht hij, dat het nù het oogenblik was, om volledig zijn denkbeelden te gaan toepassen. De tegenwoordige toestand van Nieuw-Harmony was immers slechts een voorloopige inrichting, 'a preliminary society', zooals hij het in zijn tweede redevoering te Washington genoemd had. De ware realisatie van zijn denkbeelden zou echter deze zijn, dat geen remuneratie naar evenredigheid der geschatte diensten meer zou worden toegelaten, maar dat allen gelijk in rechten en in bezittingen zouden wezen, en dat het éénige onderscheid zou vervat zijn in het verschil van ouderdom en ondervinding. Welnu, de voorloopige toestand had thans negen maanden geduurd, lang genoeg - volgens Owen - voor een bedaarde, geleidelijke ontwikkeling. Alles ging zoo goed en zoo ordelijk. Drie weken keek hij nog na zijn aankomst alles zorgvuldig na. Toen riep hij zijn oudsten zoon, en deelde hem zijn voornemen mede, om aan de kolonisten voor te stellen, zich te vervormen tot een genootschap van volkomen gelijkheid ('a community of equality'), gegrondvest op het beginsel van goederen-gemeenschap. De zoon uitte zijne verbazing, daar de vader vroeger altijd gesproken had van een overgangs-toestand van twee of drie jaren. Doch Owen weêrlegde en overwon die bedenkingen. Hij riep zijn kolonisten samen, ontvouwde hun zijn gedachten-gang, en stelde hun voor een nieuwe constitutie te ontwerpen, waarin het stelsel van gelijkheid in alle opzichten zou worden doorgevoerd. Niet de geleverde arbeid, maar de ouderdom, zou eenig verschil in belooning of toelage veroorzaken. Voedsel, kleeding, huisvesting zou voor allen gelijk wezen. De bezitting zelve, het landgoed, zou voor altijd, 'in perpetual trust', tot gebruik der gemeenschap strekken. De algemeene vergadering zou de wetten maken, en die vergadering zou bestaan uit alle volwassenen. Het uitvoerend comité zou in werkelijkheid slechts een uitvoerende macht hebben. Met gejuich werd dit alles aangehoord, en zoo mogelijk nog verder uitgebreid. Een commissie van zeven leden (waaronder de twee zonen van Owen) werd 26 Januari 1826 benoemd, om zulk een constitutie te ontwerpen. Den 1sten Februari was die commissie gereed. De nieuwe grondwet werd 5 Februari 1826 aangenomen, en door allen geteekend[2]. Men was aange-

1) Zie het boven aangehaalde boek van Noyes, pag. 56.
2) Zie die constitutie in 'the Co-operative Magazine and Monthly Herald' van October 1826, pag. 301 seqq.

land in het rijk van het communisme. Het weekblad: 'The New-Harmony Gazette' nam voortaan een andere dagteekening aan. Het kwam nu uit in het eerste jaar der geestelijke vrijheid ('the first year of mental independance').

Doch, helaas, het paradijs was te vroeg geopend!

Het weekblad teekent onverbiddelijk nauwkeurig den loop der zaken op. Wij lezen dáár, dat op den 19den Februari 1826 (juist veertien dagen na de uitvaardiging der nieuwe constitutie) een resolutie door de algemeene vergadering werd genomen, om voor één jaar de hulp van Owen in te roepen, ten einde de belangen van de gemeenschap (community') in overeenstemming te brengen met de beginselen der grondwet. Drie weken later heet het: 'algemeene voldoening en tevredenheid zijn in de plaats getreden van spanning en onzekerheid. Onder de *uitsluitende leiding* van Owen mag men zeker de beste verwachtingen van de toekomst hopen'. De gemeenschap was dus niet in staat zich-zelve te besturen, maar plaatste zich onder een dictator. Het weekblad zeide wel niet uitdrukkelijk, hoe slecht het gegaan was, maar schoof toch hier en daar even het gordijn weg. En de tooneelen, waarop dan een oogwenk een blik werd gegund, waren niet verkwikkelijk. 'Terwijl wij - zoo heet het den 22sten Maart 1826 - over abstracte denkbeelden spraken, verwaarloosden wij practische middelen. Onze geestkracht werd aan nuttelooze pogingen verkwist.... Doch de onvermoeibare nauwlettendheid van den heer Owen heeft wederom orde en stelsel gebracht in elken tak van bedrijf. Onze straten zijn niet meer gevuld met groepen van werkelooze babbelaars: een ieder is vlijtig werkzaam in den gekozen werkkring. Onze openbare samenkomsten (meetings) vormen niet meer het strijdperk van twistende redenaars, maar behandelen thans zaken'.

Dus, dit stond vast: er waren geen zaken behandeld, en er was niet gewerkt. Van elders wordt ons gemeld, dat die ongunstige toestanden - ook toen Owen de dictatuur had aanvaard - niet ophielden[1]. De gelijkheid van verdiensten, die ingevoerd was, verjoeg de knappe werklieden. De tragen werden nog trager. De vrouwen vooral poogden zich te ontrekken aan de haar opgelegde taak. Discussies over godsdienstige vraagstukken dreigden ieder keer tot oneenigheid te leiden. Twist, krakeel en onrust waren in plaats van liefde gekomen. Er was bezorgdheid bij Owen, dat zelfs het goede zaad, hetgeen er nog was, zou verstikken onder het hooge gewas, dat welig opschoot uit de ontkiemende korrels van dwaasheid en onzin.

Er moest iets gedaan worden om het verval te voorkomen. Owen vond spoedig een middel, om, zoo mogelijk, hetgeen goed

1) Zie W.L. Sargant, 'Robert Owen and his social philosophy', 1860, p. 244 seqq. en A.J. Booth, 'Robert Owen, the founder of Socialism in England', 1869, pag. 113. In het boven aangehaalde boek van Noyes, p. 47 en 48, zien wij hoe Taylor en Fauntleroy bezig waren Owen te bedriegen.

was te behouden. Het middel was waarlijk niet kwaad, en bewijst in ieder geval, dat Owen toch nog altijd - binnen zekere grenzen - een practisch hoofd had. Hij zou namelijk de goede elementen als f i l i a a l - a s s o c i a t i e s van Nieuw-Harmony afleiden en afscheiden, de associaties dan op eigen beenen zelfstandig laten organiseeren, en zoo het noodig was aan zulke associaties geld voorschieten, om een eigen dorp en inrichting te bouwen. Aanleiding tot dit plan gaf William Maclure. Diens inzichten over onderwijs waren niet geheel dezelfde als die van Owen. Hij was een man uit één stuk, die geheel en al opging in Pestalozzi's methode: vereeniging van onderwijs en landbouw. Hij kocht nu - daar hij zeer rijk was - 1200 acres van Owen, en stichtte in Maart 1826 met 120 personen het genootschap: *Macluria*. In April 1826 werd nog op die wijze een wat kleinere kolonie gevormd: *Feiba-Peven;* in Juli ontstond weder zulk een dochter-kolonie. De beweging nam toe, en in het begin van het jaar 1827 was Nieuw-Harmony een centraal dorp geworden, omringd door acht min of meer zelfstandige kolonies. Nieuw-Harmony loste zich op in een federatie van genootschappen. Owen dacht nu op die wijze het woord van het raadsel gevonden te hebben. Hij meende weder op den goeden weg te zijn[1)].

Inderdaad, wanneer wij bladeren in 'The New-Harmony Gazette', op het einde van het jaar 1826 en gedurende het jaar 1827, dan schijnt het ons toe, alsof er zekere rust en bevrediging was gekomen. Owen begint weder den 22sten November 1826 in het blad een breede uitéénzetting en ontvouwing te geven van wat hij noemt het sociale systeem[2)]. Gerard Troost en Charles Lesueur zijn altijd nog bezig nieuwe chemische raadgevingen aan de kolonie te verstrekken. Met groote zorg worden de verschillende sociale proefnemingen, die in Europa worden genomen, verklaard en getoetst. Zoo is men in Nieuw-Harmony op het einde van 1826 en in het begin van 1827 voortdurend nieuwsgierig naar berichten uit Holland, omtrent den grooteren of minderen bloei van Frederiksoord, Veenhuizen en Ommerschans, en met verdriet constateert men, dat de resultaten dáár niet gunstig zijn[3)]. Met nauwgezetheid wordt een kritiek geleverd op Abram Combes streven en strekking; uittreksels uit zijn boeken worden gegeven, straks de vestiging van Orbiston nagegaan en behandeld[4)]. Frances Wright knipt als feuilleton voor het blad uit een door haar in 1822 geschreven en aan Jeremy Bentham opgedragen roman: A few days in Athens, being the translation of a Greek manuscript, discovered in Herculaneum'. Oorspronkelijke verzen en uit het Duitsch ver-

1) Vergelijk ook Owens redevoering van 4 Juli 1826 in het boven aangehaalde boek van Noyes, pag. 45/46 en pag. 39.
2) Zie 'New-Harmony Gazette', II, p. 57, 105, 113, 129, 137, 145, 153, 161, 169 en 177.
3) Zie 'New-Harmony Gazette', II, p. 61, 69, 77, 124 en 132.
4) Zie 'New-Harmony Gazette', II, p. 124, 141, 188, 202, 227, 244, 253, 261, 269, 301, 330, 373.

taalde gedichten (onder anderen een vertaling van Goethes Erlkönig) worden opgenomen; (middelmatige) liederen voor de kinderen van Nieuw-Harmony worden daarin gedrukt[1]. Tegen het gebruik van sterken drank wordt gestreden. Het ontstaan van een klein gemeenschappelijk genootschap te Exeter wordt uitbundig begroet[2]. Kortom, dáár in Noord-Amerika en aan de prairiëen van de Wabash zijn de kolonisten niet alléén of geïsoleerd: zij worden door hun blad in aanraking en voeling gehouden met de gansche sociale wereld. Al erkennen de twee zoons van Owen in het nummer van 26 Maart 1827, in eigenaardige taal, dat de proef van het communisme mislukt is, zoo blijft toch het blad doorgaande den indruk geven, alsof het dáár in Nieuw-Harmony een gonzende bijenkorf is. Op Zondag den 6^{den} Mei 1827 hield dan ook Robert Owen, in the New-Harmony Hall, tot al de burgers van Nieuw-Harmony en tot al de leden van de naburige communiteiten een rede, waarin hij zijn tevredenheid en voldoening uitsprak. Hij herdacht het verloop van de geschiedenis van zijn kolonie in de afgeloopen twee jaren, verzweeg niet de te-leurstellingen der eerste proefnemingen, maar meende toch te kunnen verklaren, dat de decentralisatie der kolonie in de acht onafhankelijke 'communities of common property and equality' thans, nu zij een voldongen feit was, een groot succes opleverde. Men had nu verschillende keurbenden van genootschappen, en was verlost van den overstelpenden menschen-toevloed, die zonder ernst of gemeenschapszin in het begin was gekomen[3]. Hij dacht er dan ook aan, weder

1) Bij voorbeeld van het volgende gehalte, zie 'New-Harmony Gazette' van 4 October 1826:

> The day of Peace begins to dawn,
> Dark Error's night will soon be gone!
> Poor mortals long have been astray
> And knowledge now will light the way.

enz. enz.

2) Zie over het genootschap te Exeter ook Booth, 'Owen', p. 134/135.

3) Zie 'New-Harmony Gazette', II. p. 255: 'The lands of the Communities around us, have been put in a good state of cultivation and are well fenced: there is, as you see, at this time, every appearance of abundance of fruit and of all kinds of food, and materials for clothing, and no want of industry to preserve the former and to manufacture the latter. Upwards of thirty good cabins have been lately finished upon the lands of Communities N°s 2, 3 and 4, and yet not a spare room can be obtained for any who may come to us. The town and immediate vicinity of New-Harmony, you perceive, have been greatly improved lately and other important improvements are in progress. No site for a number of Communities in close union together can be finer than that which surrounds us: its natural situation, and the variety of its productions exceed every thing of the kind I have ever seen in Europa or America. The rich land, intermixed with islands, woods, rivers and hills in a beautiful proportion to each other, presents, from our high grounds, a prospect which highly gratifies every intelligent stranger. It is true, misconceptions of our proceedings and of our present state are gone forth to the great grief of those, who were looking with intense interest, to an amelioration of the condition of all classes of society, from the measures which were to commence here; but these reports have been most beneficial: they have prevented us from being quite overwhelmed with numbers, and they have also obtained for us time to organize the new arrangement of employments, and to promote the formation of new Communities.'

even naar Engeland te kunnen vertrekken. Ten minste, drie weken later, op Zondag 27 Mei 1827, hield hij weder een rede, ditmaal tot de tien (er waren er twee bijgekomen) sociale kolonies van gelijkheid en goederen-gemeenschap; welke rede zijn woorden van afscheid inhield. Hij drukte allen toch vooral op het hart goed toe te zien, om geen nieuwe leden op te nemen, dan die volledig in de denkbeelden van gemeenschap wilden opgaan. De beginselen van het sociale stelsel waren nu bekend, maar het kwam aan op de praktijk. Men moest *willen*, en vast willen. Voorts hield hij nog een uitweiding over éénheid der opvoeding en van het onderwijs der kinderen, zonder welke eischen alle goede resultaten te-loor zouden gaan[1].

Want - het viel niet te ontkennen - dàt was juist de zwarte stip, die aan den horizont van Nieuw-Harmony opkwam. Maclure toch wilde zich niet onderwerpen aan de volkomen éénheid van regelen, die Owen voor het onderwijs van al de dochter-kolonies had voorgeschreven. Maclure had zijn grondgebied gekocht, en wilde zijn eigen methode dáár toepassen. Vandaar wrijving en botsing, en zekere bekommernis. Robert Owen was geheel vervuld met deze zaak. Toen hij den 1sten Juni 1827 Nieuw-Harmony weder een korte poos moest verlaten, met het voornemen, om over Pittsburg, Baltimore en Philadelphia naar New-York te gaan, ten einde vandaar naar Liverpool over te steken, hield hij zich eenige dagen te Philadelphia op, om het publiek aldaar een overzicht te geven van zijn werkzaamheid aan de Wabash. In de rede, die hij 27 Juni 1827 aldaar in het Franklin-instituut uitsprak, gaf hij werkelijk niet onaardige ophelderingen over zijn plannen met Nieuw-Harmony. Hij toonde aan, hoe naar zijn inzichten de zeer groote tegenstelling van rijkdom en armoede, waaronder Groot-Britanje thans leed, grootendeels veroorzaakt werd door de invoering der door stoomkracht bewogen machines, onder de leiding van het individualistische beginsel[2]. Met eenige uitvoerigheid

1) Zie die rede ‘New-Harmony Gazette’: II, p. 278.
2) Zie New-Harmony Gazette, II, p. 346: ‘That power of new mechanism has been from the first introduction of it into the manufactories of Europe going on, year by year, in a continually increasing ratio - and it will go on - nothing can stop it. And it is not only going on with increasing rapidity in Great Britain, but you have it here so fixed, that you will find yourselves overwhelmed with it before you are aware. Under the individual system, all the working classes derive their existence from the value of their labour. But here is a power, which neither eats nor drinks, and faints not by overexertion, brought into direct competition with flesh and blood, with that valuable portion of society who produce all you eat and drink, and all you use; and without which you would be the most helpless and miserable beings in existence. - Which has been the consequence in the country where it now reigns tyrant? It found the people healthy and happy; working moderately nine hours a day; but soon after its introduction, such was the effect of competition with human labour, that it compelled the working classes to labour ten hours a day, and from that to eleven, twelve, thirteen, and now that great class of population are not only obliged to work with double the energy they did before, but for sixteen hours a day! This is well calculated to work them down to disease, emaciation and sometimes even to death, in the course of five or six years, and although such unnatural and extraordinary exertions are called for, what have they in return? A mere pittance of the most unwholesome food, scarcely sufficient to keep them in existence. And from intelligence, on which I can place the greatest reliance, since I left that country several of the inhabitants in that island have, in the midst of the greatest wealth, actually starved for the necessaries of life.’

stond hij daarbij stil, om dan weder de vele voordeelen van het sociale stelsel te bepleiten. Hij erkende, dat er in zijn kolonie verscheidene misgrepen hadden plaats gehad, doch zeide die fouten niet al te zeer te betreuren, daar zij hem gelegenheid hadden gegeven, nog scherper en dieper blikken te slaan in de werking der omstandigheden op den mensch. Doch als van-zelf verliet hij al die meer algemeene beschouwingen, om te komen tot een uitéénzetting van zijn verschillen met Maclure; oneenigheden die ook voortsproten uit de financieele transacties, waartoe Maclure zich volgens Owen verbonden had. Als het ware beladen met die zorgen zette hij zijn reis voort en kwam 24 Juli 1827 in Engeland aan.

Wel gaf hij in Londen, onder anderen in een adres of open brief van 7 September 1827, nog geruststellende berichten omtrent zijn Amerikaansche kolonie[1)], doch toen hij in het begin van April 1828 in Nieuw-Harmony was teruggekeerd, vond hij alles deerlijk in de war. Hij constateerde het met droeve woorden in een rede, die hij op Zondag 13 April 1828 ten aanhoore der bewoners van Nieuw-Harmony hield. Alles was mislukt. Het individualistische beginsel had weder zijn hand op de kolonisten gelegd. Kleine winkels concurreerden met elkander en kroegen, ‘whiskey-shops’, waren als uit den grond verrezen[2)]. Zijn oudste

1) Zie het post-scriptum van dat adres in ‘the Co-operative Magazine and Monthly Herald’ van October 1827, pag. 455.
2) Zie die rede achter de ‘Lectures on an entire New State of Society’, de zoogenaamde Sans-Souci lectures, 1830. Londen, pag. 214-220: ‘I tried here a new course, for which I was induced to hope that fifty years of political liberty had prepared the American population: that is - to govern themselves advantageously. I supplied land, houses, and the use of much capital: and I tried, each in their own way, all the different parties who collected here; but experience proved that the attempt was premature, to unite a number of strangers, not previously educated to the purpose, who should carry on extensive operations for their common interest, and live together as a common family. I afterwards tried, before my last departure hence, what could be done by those who associated through their own choice, and in small numbers; to these I gave leases of large tracts of land for ten thousand years upon a nominal rent and for moral conditions only; and these I did expect would have made a progress during my absence: but now, upon my return, I find that the habits of the individual system were so powerful, that these leases have been, with a few exceptions, applied for individual purposes, and individual gain; and, in consequence, they must return into my hands. This last experiment has made it evident, that families trained in the individual system, founded as it is upon superstition, have not acquired those moral qualities of forbearance and charity for each other, which are necessary to promote full confidence and harmony among all the members, and without which communities cannot exist. Communities, to prosper permanently, must consist of persons devoid of prejudice, and possessed of moral feelings in unison with the laws of human nature.’

zoon scheen zelfs niet meer zulk een vast geloof in zijns vaders combinatiën te hebben, en had zich laten overhalen, om, met en onder leiding van Frances Wright, een genootschap: *Nashoba* in Tennessee te helpen vestigen[1)], dat zich allereerst ten doel stelde om slaven vrij te koopen, en voorts een asyl zou zijn voor de zelfstandige geesten, die alle banden, ook van het huwelijk, zouden op zijde zetten; - hetgeen echter niet belette, dat dezelfde amazone, bewogen door de schoone manieren en verheven gevoelens van monsieur Phiquepal d'Arusmont, zich liet verleiden tot een echtverbintenis, en toen met hem naar Frankrijk ging. Nu en dan eindigde dus menig incident als het slot van een comedie. Doch voor Owen liep alles af als een tragedie van den droevigsten inhoud. Hij begreep, dat voorloopig de zaak in Nieuw-Harmony gedaan was, en brak op. Het was duur speelgoed geweest. Ongeveer een half millioen gulden had hij met zijn kolonie verloren. Hij liet de landen en gronden aan de Wabash aan zijn zonen, onder beding, dat deze hem een jaarlijksche

1) Zie over Nashoba, ‘The Co-operative Magazine and Monthly Herald’, September 1827, pag. 410 seqq, en Noyes in het aangehaalde boek, p. 66. seqq. Frances Wright gaf in 1844 een autobiografie uit, waarin zij zich niet bepaald vriendschappelijk over Owen en zijn zoon uitliet, zie het blad: ‘The New Moral World’ van 13 September 1844, vol. VI (third Series), pag. 90.

rente van ongeveer 3750 gulden zouden verzekeren, hetgeen dan ook later zijn éénig inkomen was. En voorts trok hij in den zomer van 1828 naar Engeland[1].

Toch kon hij het denkbeeld, dat de 'terres vierges' van Amerika inderdaad het geschikte terrein waren voor zijn gemeenschappelijke kolonies, nog niet zoo spoedig kwijt raken. Het spookte nog altijd in zijn verbeelding. Toen hem aanbiedingen van wege de Mexicaansche regeering gedaan werden, om in Texas zich te komen vestigen, waar gronden voor hem zouden beschikbaar gesteld worden, aarzelde hij geen oogenblik, en ging hij op weg naar M e x i c o [2]. Hij onderhandelde dáár met den president, doch de aanbieding werd niet gestand gedaan. Over de Vereenigde Staten van Noord-Amerika reisde hij terug; te Cincinnati had hij in April 1829 nog een openlijk publiek debat met den geestelijke Campbell; te Washington ging hij veel om met den toekomstigen president van Buren, die hem met het Staats-opperhoofd Jackson in aanraking bracht. Jackson gaf hem zelfs een soort van missie aan Lord Aberdeen, om te trachten meer vriendschappelijke gevoelens tusschen Amerika en Engeland te doen wortel schieten. Maar Amerika zelf was voor Owen verloren, het bleef nu voor zijn gedachten steeds een droombeeld!

Zijn kinderen hebben zich echter juist in Amerika gevestigd. Robert Dale Owen ging er een politieke loopbaan bekleeden, William Dale Owen werd o.a. directeur van de 'State'-bank van Indiana, David Dale Owen werd er professor in de chemie, in de mineralogie en geologie, en nog een andere zoon Richard Owen trad er in militairen dienst en klom op tot majoor en hoogleeraar aan de krijgs-school te Kentucky, zijn éénig overgebleven dochter (Jane) huwde ook met een geacht Amerikaansch hoofd-officier.

VI.

Robert Owen vestigde zich omstreeks het jaar 1830 voor goed te Londen. De mislukking van zijn Amerikaansche plannen had hem geleerd, dat vooralsnog de menschen niet rijp waren voor zijn beginselen van aansluiting en gelijkheid. Zij moesten nog voorgelicht worden, nog onderwezen in de nieuwe leer. Daarom wilde hij zich in aanraking stellen met de Londensche arbeiders-klassen, onder wie het beginsel van samen-werken, van coöperatie, werkelijk wortel had geschoten. Hij liet dus zijn plan, om hier of dáár een 'communiteit' met daarbij behoorend gebouw ('de parallelogrammen') te stichten, voor een oogenblik

1) Over het latere dorp 'New-Harmony', zie Noyes in het boven aangehaald boek, p. 84.
2) Zie het eerste nummer van 'The British Co-operator, or record and review of co-operative and entertaining knowledge', een blad dat in 1830 uitkwam. In dat blad begint Owen pag. 20 zijn 'Narrative of a voyage to Mexico.' Vergelijk Shaw, 'Icaria', 1884, p. 22 en 23.

rusten, en begon aanstalten te maken, ten einde voor de werklieden reeksen voordrachten te houden. Al zijn vertoogen en debatten met de aanzienlijken en grooten dezer wereld hadden zeer weinig opgeleverd; hij wilde zich dus nu tot het volk zelf wenden. Er was - al naderde hij allengs den zestig-jarigen leeftijd - zeer groote veêrkracht in dien man. Ontmoediging kende hij niet. Hij was dus weldra gereed. Zijn kinderen, en ditmaal vooral twee dochters, hielpen hem. Weldra kondigde hij aan, dat hij elken Zondag-morgen - en dit kiezen van den Zondag wekte geen geringe ergernis aan het kerksche Engeland - volks-voorlezingen zou houden. Eerst zouden die lezingen plaats hebben in één der Londensche ambachts-vereenigingen ('Mechanics' Institutes')[1], daarna werden zij gehouden in de zaal Sans-Souci (Leicestersquare), en enkele malen werden zij voorgedragen in den London-Tavern. Al deze lezingen hebben ten doel de hoorders in te wijden in een nieuwe leer der maatschappij. Zij moesten begrijpen dat er een WETENSCHAP DER SAMENLEVING was, en dat die wetenschap de bestaande individualistische gewoonten en verhoudingen der menschen veroordeelde. Met het oog op de Londensche arbeiders werd dan telkens hierop nadruk gelegd, dat het streven dier werklieden om een coöperatieve winkel-vereeniging ('a trading co-operative society') op te richten uitstekend was, mits het slechis werd opgevat als een voorbereidende maatregel, om de individuen te-zamen te brengen, ten einde aldus de eerste begrippen der nieuwe wetenschap aan te leeren. Elk coöperatief genootschap was een voorbereidende school voor het werkelijk samen-leven.

Zeer opmerkelijk zijn in dat opzicht de dertien lezingen, die in dit jaar 1830 in de zaal Sans-Souci door Owen zijn gehouden. Zij geven het standpunt van Owen in die dagen volkomen goed aan[2]. Wij zullen dus trachten er een overzicht van te leveren.

Zij bevatten inderdaad een inleiding tot een soort van sociologie, zooals wij het thans noemen. Owen doet zijn best aan te wijzen, hoe het menschelijk geslacht, in zijn historisch samen-zijn op aarde, zich vooral tot nu toe heeft laten leiden door de imaginatie, doch dat, in plaats van die opwellingen en invallen der verbeelding, de lessen der rede en der ondervinding moeten komen. Omdat men de voorschriften eener wetenschap der samen-leving niet heeft willen of kunnen volgen, is onze gang der productie

1) V.A. Huber wil de oprichting en invoering van die 'Mechanics Institutes' ook aan Owen toeschrijven. Hij zegt 'Sociale Fragen n°. VII: Die Arbeiterfrage in England', 1869 pag. 21: 'Es sind diese Anstalten der beste Theil der Erbschaft, die der wunderliche Philosoph R. Owen England hat hinterlassen, nächst der coöperativen Idee.'

2) Zij zijn in 1830 te Londen verschenen onder den titel: 'Lectures on an entire new state of society, comprehending an analysis of British society, relative to the production and distribution of wealth, the formation of character and government, domestic and foreign, by Robert Owen.'

zoo ordeloos en slordig, wordt er veel te veel doelloos aangemaakt, let men slechts op het product en niet op den producent, kweekt men tegelijk met de omvangrijkste hoeveelheden nieuwe goederen de ellendigste armoede op, gaat men voort zoolang tweedracht en verwarring onder arbeids-gevers en werklieden te zaaien, totdat eindelijk de oogen zullen opengaan, en het practisch onmogelijk zal blijken de arbeiders onder den band te houden[1]. Om diezelfde reden is de distributie der voortgebrachte goederen onder de menschen zoo ondoelmatig. Honderden tusschenpersonen stellen zich tusschen den voortbrenger en den verbruiker, en maken alles even omslachtig als lastig; nog daargelaten, dat al die winkels de zeden en het karakter der menschen bederven, en - Owen denkt hier aan zijn eigen leerjaren bij Flint en Palmer - laffe, slaafsche manieren bij de winkeliers vormen. Maar door die onkunde van de wetten der samen-leving is voorts geheel de vorming van het karakter, zooals die in onderwijs en opvoeding zich openbaart, een zaak van het toeval. Men behoeft slechts een avondwandeling te doen in de sloppen en stegen van een armen-wijk in Londen - stel St. Giles - om alle illusies ten dezen opzichte te verliezen; men behoeft slechts een poos onder de rijke middenklasse te verkeeren, om walging te gevoelen over zoo groot een schijnheiligheid als in die kringen heerscht. En eindelijk, wat betreft de regeering; - onder de bestaande opvatting schijnt het ideaal te wezen: een regeering die niets doet, die inactief blijft, en in het uiterste geval de menschen tot emigratie uitlokt[2], terwijl het toch de roeping van elke regeering is, om den hoogsten graad van geluk aan de gansche bevolking in het land-zelf te bezorgen.

Dit alles is het resultaat van een wereld-beschouwing, waardoor alles geïndividualiseerd wordt, waarbij alles op privaat-bezit uitloopt, terwijl unie en coöperatie ter-zijde worden gesteld; een wereldbeschouwing, die door de economisten nog altijd als een toonbeeld van schoone orde wordt geprezen. Maar de rede zal de menschen betere dingen leeren. Een nieuwe orde van zaken en een nieuwe maatschappij moeten worden verwezenlijkt. En Owen gaat nu na, welke de verschillende karakter-trekken van die nieuwe wereld moeten zijn.

1) Zie ‘Lectures (Sans-Souci, 1830)’, pag. 21. ‘The powers of production are so applied as to keep all parties in a state of hostility, confusion and chaos; which evils are hourly increasing, and will continually augment, until it shall be discovered to be impracticable longer to compel the working classes to proceed under an oppression to which, with the knowledge they are acquiring, they will not submit’.
2) Zie ‘Lectures (Sans-souci, 1830)’ pag. 63: ‘Are there not hundreds and thousands, nay, tens of thousands of the population of these highly favoured dominions, who now ardently desire to emigrate into distant lands to escape, if possible, from the wretchedness of this vicious system?’

Zij zijn van negatieven en van positieven aard. De negatieve zijn natuurlijk slechts tegenstellingen van wat de bestaande samen-leving voor goed acht. Zóó zal er in de nieuwe maatschappij geen godsdienstvorm of kerk meer zijn; slechts waarheid, en waarheid alléén, zal heerschen. Zóó zal ontbreken het gevoel van persoonlijke verantwoordelijkheid, omdat men beter begrip zal hebben van den invloed der omstandigheden, en van de stelling dat niemand zijn eigen karakter vormt, maar dat dit voor hem door invloeden van buiten wordt gevormd. Evenzoo zal verdwijnen de strekking om belooningen en straffen uit te deelen, omdat men zal inzien, hoezeer de handelingen en daden der menschen gedetermineerd worden door omstandigheden en omgevingen, die men kan wijzigen. - In die nieuwe maatschappij zal er geen noodzakelijkheid meer bestaan voor het privaat-eigendom. Het is toch tegenstrijdig met alle wetten der natuur, dat sommige individuen, ten gevolge van dat stelsel, zoo ontzettend veel goederen of rijkdom bezitten, terwijl anderen het dagelijksch brood bijna ontberen; het is niet overeenkomstig het belang der maatschappij, dat (zooals onder de werking van dat systeem geschiedt) de geweldige vermeerdering der productie, in het begin onzer eeuw, door de invoering der machines veroorzaakt, enkelen ter nauwernood in staat stelt, om, al spannen zij hun uiterste krachten in, een kommerlijk bestaan te verdienen, terwijl anderen in overdaad zich baden; het is eindelijk hoogst wenschelijk, dat het tegen elkander inwerken van allerlei individueele krachten wordt voorkomen, waardoor altijd onnoodige arbeid wordt gevergd, een massa moeite wordt verspild, en het resultaat van het geheel, met hoeveel inspanning en rumoer ook nagejaagd, altijd poover blijft[1)]. Evenzoo zal de concurrentie moeten verdwijnen. De concurrentie toch is een wijze van produceeren, die tien à twintigmaal meer verkwisting van arbeid en bezigheid veroorzaakt, dan onder een goed geregeld stelsel noodig zou wezen. Zij werkt

1) Zie ‘Lectures (Sans-souci, 1830)’ pag. 66: ‘The certain consequence of a system founded on private property is to produce an hostile and unnatural state of society, by which very great additional labour will be required to create comparatively a very small amount of available wealth for the population individually or in the aggregate. In consequence of each individual being opposed in his attempts to acquire wealth by all the other members of the community, in their endeavours to accumulate it also, an addition is unavoidably made to the whole labour of the society, of which no one trained in, and remaining under, the influence of the individual system, can form any adequate conception. The individual competition and contest for private wealth may be aptly compared to forces of nearly equal powers acting continually in opposition to each other: and, in consequence, the efforts of one counteracted by the efforts of others in every direction in which it may attempt to proceed, the energies of all become nearly equipoised, and the power of the whole is rendered of little or no effect.’

in de hand een arbeid, die als in het geheim en afgezonderd geschiedt, opdat toch anderen niet het voordeel oogsten van wat men zelf heeft meenen uit te vinden. - Tegelijkertijd zal men een einde moeten maken aan het verschil van rang onder de menschen, gelijk de Kwakers dat in het begin bedoelden, en zal men ten slotte een modificatie moeten invoeren der instelling van het huwelijk.

Owen raakt hier, bij dat laatste punt, een onderwerp aan, dat hij nog niet opzettelijk had besproken, en slechts hier en dáár even had aangeduid, bij gelegenheid van zijn Amerikaansche proefneming. De bewoordingen, die Owen thans bezigt, zijn dadelijk vrij kras. Het heeft den schijn, alsof hij *het huwelijk wil omverstooten*. Hij wijst op den ondraaglijken band, die soms zóó tusschen twee menschen kan ontstaan; hij toont aan, hoe werkelijk die instelling allerlei elementen heeft opgenomen, die eigenlijk alléén thuis behooren bij het particulier eigendom; hij verzuimt niet te ontvouwen, hoe in onze moderne maatschappij het huwelijk alleen staande wordt gehouden door het correctief der prostitutie; hij beschuldigt het huwelijk aanleiding te zijn tot een verkeerde opvoeding der kinderen, inzooverre de ouders die kinderen te lang bij zich houden. Doch, als Owen nu tot practische voorstellen overgaat, dan bemerkt men, dat de aanloop veel forscher is dan het doel. Hij doet slechts twee voorstellen. Het ééne is om de *echtscheiding* (men bedenke dat Owen in Engeland leefde) gemakkelijker te maken, onder invoering van het burgerlijk huwelijk; het andere is, om tijdens het huwelijk de positie der echtgenooten, en vooral van de vrouw, zelfstandiger en onafhankelijker te doen zijn, al was het alleen, door in het groote gebouw der communiteit aan man en vrouw elk een afzonderlijke kamer te geven, waarin zij, als zij wilden, zich konden terugtrekken[1)].

Deze zijn de negatieve karakter-trekken der nieuwe samen-leving. De meer positieve nu zijn de volgende. Vooreerst zal er gehoorzaamheid zijn aan de wetten der natuur. Alle leden der maatschappij zullen helpen goede omstandigheden voor allen te doen ontstaan. Door die goede omstandigheden en omgevingen zullen de misdrijven verminderen, eu zal de armoede verdwijnen. Er zal zijn het best mogelijke ruilverkeer, gegrondvest op een ruil van arbeid tegen arbeid, en die ruil zal door de communiteiten geschieden, niet door de leden der communiteit zelven[2)]. De

1) Zie ‘Lectures (Sans-souci, 1830)’ pag. 80: ‘What misery can be greater than that which arises from two persons, being compelled to live under the existing family arrangements, and, as is the case generally with the middle and lower classes, to be compelled to be in each other's society from morning to night, and from night to morning, throughout their lives? Are the legal indissoluble bonds, by which the parties are thus bound together, “for better and for worse”, calculated to increase their physical and mental affections?’ Zie ook pag. 141.

2) Zie ‘Lectures (Sans-souci, 1830)’, pag. 100: ‘In the more advanced state of these superior social communites, there will be no trafficking between the members of the same association. All interchange of commodities will be effected between community and community; and on the only just principle on which one article can be exchanged for another, on the only principle on which there will be an exchange of objects in a truly virtuous and superior state of society; that is, the real amount of labour in one article against the real amount of labour in the article for which it is exchanged’.

communiteiten zullen overal centrale magazijnen (‘depositories’) oprichten. Handel als zoodanig zal niet meer bestaan. Men zal in dien nieuwen toestand der maatschappij geen individueele eer, rijkdom of voorrechten begeeren; het vergaren van rijkdom, ter wille van rijkdom, zal als smaad worden aangemerkt. Prostitutie, ten slotte, zal en moet verdwijnen.

Dit alles leert, volgens Owen, de wetenschap der samen-leving. Zij geeft voorts regelen aan voor de opvoeding en het onderwijs der jeugd, en behandelt dat onderwerp op de meest volledige wijze. Owen herhaalt hier slechts zijn wenken van vroeger, doch geeft in zooverre uitbreiding aan zijn stelsel, dat hij reeds spreekt van een letten op de omstandigheden vóór de geboorte van het kind, waarbij hij den glimlach trotseert, die in het land van Tristram Shandy den ‘homunculus’ en zijn lotgevallen bejegent. De kinderen, hun gymnastiek, hun arbeid, met hersens doch ook met handen, worden met zorg door Robert Owen behandeld. Trotsch is hij er altijd op, dat hij het eerste voorbeeld voor een goede bewaarschool heeft gegeven; een voorbeeld, dat, eerst vijf jaren na hem, door Brougham en diens vrienden werd nagevolgd[1)]. Opmerkelijk is het, dat hij op dezelfde gedachte komt als Fourier, en het vuile en smerige werk in zijn communiteiten, wanneer onreinheid moet worden verwijderd, door kinderen beneden de veertien jaren wil laten doen. Men herinnert zich hier Fouriers beschrijving der kleine horden[2)].

Overigens zal de geheele omkeer, de vervorming van de oude in de nieuwe maatschappij zich niet zóó lang laten wachten. Men mete niet te zwaar alle tegenwerpingen uit, die ons in het brein konden komen. Ook zij men niet bezorgd of bevreesd. De oude huizen en gebouwen kunnen blijven bestaan, totdat de nieuwe der communiteiten gereed zijn. De tegenwoordige vermogenden kunnen gerust hun rijkdom behouden; niemand zal hun iets willen ontnemen. Maar wèl zullen allerlei betrekkingen vervallen, die zich tusschen de productie en de consumptie hebben gesteld. Allereerst zullen de bankiers vervallen, dan de geestelijken, dan de juristen, dan ook de geneesheeren. Vraagt men nog nauwkeuriger het tijdstip der verandering van de maatschappij, wil men het juiste uur der sociale omwenteling weten, dan kan Owen slechts dit antwoord geven: ‘de vervorming zal intreden,

1) Zie ‘Lectures (Sans-souci, 1830)’, pag. 190.
2) Zie ‘Lectures (Sans-souci, 1830)’, pag. 148 en onze bladzijde 197 van dit deel.

zoodra de ellende der arbeidende klassen en van haar onmiddellijke werkgevers zulk een hoogte zal bereikt hebben, dat zij de arbeiders zal nopen te bedenken, welke eene macht zij bezitten, om zich-zelven hulp te verschaffen'[1)].

Wij zouden hier deze *Sans-Souci*-lezingen kunnen vaarwel zeggen, wanneer er niet aan het slot eenige aandoenlijke bladzijden werden gevonden, die tevens een eigenaardig licht op Robert Owen zelven werpen. De dertiende voordracht toch begint aldus: 'Sedert ik u het laatst zag, is een der jonge vrouwen, die de beginselen van het nieuwe stelsel der maatschappij beleden, gestorven. Zij was mijn oudste dochter, Anna Carolina; zij is vijf-en-twintig jaren oud geworden, en de vrienden der nieuwe beginselen lijden een groot verlies door haar afsterven'. En nu gaat hij eenvoudig en ernstig een soort van lijkrede over die dochter houden. Hij schetst haar ontwikkeling en haar plooi van gemoed. Hij vertelt ons, hoe zijn vrouw, haar moeder, altijd de streng-Calvinistische beginselen van haar eigen vader (zie onze blz. 235), den heer Dale, had behouden en behield; hoe hij-zelf, die zoo gansch anders over godsdienst en maatschappij dacht, eerst, in tweestrijd had gestaan, hoe zijn kinderen op te voeden, dat hij, na veel nadenkens, besloten had aan de moeder de religieuse opleiding der kinderen over te laten, en dat dus ook die dochter streng-Calvinistisch was opgegroeid. Doch op haar twaalfde jaar was zij reeds gaan twijfelen, en toen haar, vier jaren oudere broeder, Robert Dale ook allengs de begrippen van den vader was gaan volgen, had zij zich ook bij den vader gevoegd, en was zij diens wegen gaan betreden. Zij had zich aan het onderwijs gewijd, en met de innigste zorg het gemoed en het brein der kinderen gaan leiden. Zij deed dit alles uit liefde en nam geen vergoeding in geld aan. Haar zachte en kalme invloed op de kinderen was zeer groot. Tot zes weken vóór haar dood, toen zij zoo ernstig ziek werd, was zij in Londen op haar school werkzaam geweest. Steeds had zij het oog gericht op den grooten arbeid van haar vader: de vervorming der bestaande verwarde menschelijke maatschappij in een op rede gegrondveste samen-leving. Met spanning volgde zij dien vader. Te-zamen met een jongere zuster had zij één der voordrachten van den vader, de achtste, over opvoeding handelende, in orde gebracht. Thans was zij niet meer en leed de zaak van den vooruitgang door haar weggaan een groote schade. - Daar is iets zeer smartelijks in die enkele woorden van droefheid, die hier door Owen worden geuit. Nergens bijna spreekt hij in die eindelooze reeks geschriften en tractaten over huis en eigen leed. Het is alles zoo abstract, soms zoo vervelend, zoo onpersoonlijk. Doch hier

1) Zie 'Lectures (Sans-Souci, 1830)', pag. 143. 'But when can these changes be introduced into practice? As soon as the distress of the working classes, and their immediate employers, shall attain such a height, as to reduce them to consider what power they possess to ensure their own relief'.

klinkt eensklaps de persoonlijke toon, de menschelijke klacht, en wij zouden in onze gedachten den ouden man de hand kunnen drukken.

Wij hebben eenigszins uitvoerig deze lezingen in de zaal Sans-Souci behandeld. Zij zijn echter niet de éénige, die Owen in en omstreeks dat jaar 1830 uitsprak. Groote belangstellings en ergernis wekten ook de twee voordrachten over: 'De nieuwe godsdienst', die hij 20 October 1830 in den London Tavern en 15 December 1830 in de zaal der vrijmetselaars hield[1)], en waarin hij op heftige wijze den officieelen godsdienst-vorm aanviel. Werkelijk sprak hij toen ten tijde overal, waar hem slechts een gelegenheid werd gegeven, meest voor een arbeiders-gehoor. Want het was zijn vast doel propaganda onder de werklieden te maken. Zij waren thans bezig het c o ö p e r a t i e -begrip in toepassing te brengen, en hij zou hen helpen en leiden. Inderdaad was die beweging en aanloop van groote beteekenis. Het coöperatie-idee had vroeger wel enkele uitingen in Engeland gehad: zoo in 1795 te Hull, in 1806 onder de werklieden te Woolwich, in 1815 te Devonport, maar dat alles was zeer sporadisch geweest. Doch sinds Owens uitéénzettingen werd dat beginsel onder de werklieden weder meer besproken, vooral toen het weekblad: 'The Economist' in het jaar 1821 Owens denkbeelden daaromtrent duidelijk had ontwikkeld. Eenige drukkers-gezellen in Londen gingen toen zulk een vereeniging vormen: 'The co-operative and economical society'; zij bespraken hun plan op het bureau van den 'Economist' en stelden het aldaar vast. Hun voornemen was, alles op vrij groote schaal te ontwerpen, en vooral ook het samen-wonen in één groot huis (van 250 gezinnen) daarmede te verbinden. Spoedig echter bleek het, dat voor dit laatste het geld ontbrak, en alles werd dus meer bepaald een werk-vereeniging. Die beweging won veld. Zelfs op landbouw-toestanden werd het toegepast: Gurdon hielp in 1830 de boerenlieden, om Assington-Hall in Suffolk coöperatief te exploiteeren. Hadden echter tot nu toe zulke pogingen altijd in verband gestaan met ondersteuning of giften der hoogere klassen, wier leden dan als donateurs aan de zaak deelnamen, zoo werd nu allengs het standpunt van eigen hulp aangenomen. Werklieden in Brighton gingen in 1827 dien weg op. In Sussex volgde men dat voorbeeld. Overal ontstonden zulke vereenigingen. William King, die in 1865 stierf, was vooral een voorganger, en zijn gezonde eenvoudige taal overreedde velen.

1) Zie 'The New Religion, or religion founded on the immutable Laws of the Universe, contrasted with all religions founded on Human Testimony', Londen 1830, met de motto's:

For modes of Faith let graceless zealots fight;
His can't be wrong whose life is in the right.
Pope.

Take advise, my good friends, go the Quaker's broad way,
'T is free, without turnpikes, so nothing to pay.
Green.

In 1829 werd de Britsche associatie ‘for promoting co-operative knowledge’ gesticht. Voor congressen over coöperatie werden aanstalten gemaakt. In 1830 telde men reeds 400 zulke coöperatieve vereenigingen; een aantal, dat in 1832 tot 700 klom[1]. Het zaad, door Owen gestrooid, groeide dus welig op. Op die gansche beweging nu wenschte hij zijn invloed te doen gevoelen. Hij sprak dus hier en dáár en overal, Londen bleef natuurlijk het middelpunt van zijn werkzaamheid. Hij zag in al dat streven slechts een aanloop, slechts een overgang tot de nieuwe maatschappij. Nu reeds begon die samen-leving het oude motief der concurrentie te vervangen door het nieuwe begrip der coöperatie. Dit alles baande dus den weg voor de associatie, die de spil der nieuwe wereld zou worden. Hij gunde zich geen rust. De neiging tot het communiteits-leven moest overal versterkt worden. Al de werklieden, wier harten thans klopten, wier brein thans in gisting was, moesten slechts helder het groote doel, dat zij wilden bereiken, voor oogen hebben.

Werkelijk volgden de arbeiders hem na en in zooverre is de positie van Owen in de jaren 1830 en 1831 vrij merkwaardig. De stroom ging met hem mede. Hij was thans en gevoelde zich in Londen een volksleider.

In het algemeen waren allen, die zich met sociale vraagstukken bezig hielden, allengs begonnen zich met zijn plannen bekend te maken. In *Frankrijk* vooral wekte zijn streven groote belangstelling onder de socialisten aldaar. - Fourier had reeds in 1822 de aandacht er op gevestigd, en Owens opvatting der associatie gewaardeerd. Hij had toen drie fouten nog naar zijn inzien bij Owen opgemerkt. Vooreerst, dat zijn associatie, indien men die tot 3000 individuen wilde uitstrekken, te groot zoude zijn; dan was, volgens Fourier, het beginsel der gelijkheid, hetwelk Owen wilde toepassen, een waar vergif; en eindelijk meende Fourier, dat Owen wat te weinig den nadruk legde op de noodzakelijkheid, dat allen naast de nijverheid werkelijk het landbouw-bedrijf moesten ter hand nemen[2]. - De Fransche communisten, voorzooverre zij nog teerden op de herinneringen der samenzwering van Babeuf, wezen, bij monde van Buonarotti, in 1828 op de werkzaamheid van Owen. Zij teekenden enkele verschil-punten van Owen met Babeuf op, vooral inzooverre Owen niets van de politiek wilde weten en de groote menschelijke maatschappij wenschte op te lossen in een aantal kleine communiteiten, in plaats (zooals Babeuf) van geheel den Staat één gemeenschap te maken; doch zij prezen ten hoogste het streven naar gelijkheid, dat aan

1) Zie Booth, ‘Robert Owen’ pag. 127-145, en Holyoake's, ‘History of Co-operation’, I, p. 153 en p. 160.
2) Zie Ch. Fourier, ‘Traité de l'Association domestique-agricole’, édition 1840, tome II, pag. 3-5. Zie voorts over enkele betrekkingen van Fourier tot Owen, Charles Pellarin, ‘Fourier, sa vie et sa théorie.’ 5me édition, 1871, pag. 83-84: en van dit ons deel pag. 211, 214, 221.

Owens pogingen ten grondslag strekte[1]. - En de Fransche Saint-Simonisten lieten zich evenmin over Owen onbetuigd. In Februari 1832 hield Enfantin in één zijner redevoeringen, in de zaal der rue Montigny, zich opzettelijk bezig met Owen, naar aanleiding van een rapport van d'Eichthal. Hij vestigde de aandacht op zijn bestrijding der concurrentie en op zijn denkbeeld, dat zij die werkten en arbeidden het overwicht in de maatschappij moesten hebben. Voorts roemde hij den stoot door hem gegeven aan de coöperatieve vereenigingen, doch tegenover Owens begrip van gelijkheid ontvouwde hij de leus der Saint-Simonisten: hiëarchie[2]. - Zelfs verwierf Owen in Frankrijk drie zelfstandige leerlingen: namelijk Joseph Rey uit Grenoble, den Bretagner Ad. Radiguel en voorts Jules Gay[3].

Zóó was Robert Owen in het tijdperk van 1830 een man, met wiens denkbeelden het buitenland rekening hield. Ook in Engeland echter bestond bij enkele begaafden meer belangstelling in Owens streven, dan misschien nu wordt vermoed. In het jaar 1831 kwam onder den titel: 'Sir Thomas More or colloquies on the progress and prospects of society' een uiterst belangrijk werk van den bekenden dichter Robert Southey uit[4]. Met hooge waardeering sprak deze Tory-schrijver in dat boek over Robert Owen over diens ontvouwing der coöperatie, en over diens pogingen in 't algemeen, om het lot der arbeidende klassen te verbeteren. Er werd natuurlijk menig voorbehoud door hem gemaakt tegen het stichten van de communiteiten der gelijkheid; er werd de vinger gelegd op een der hoofd-fouten van Owen, inzooverre hij altijd veel te veel beloofde, en dus niemand tot een goede proef met zijn stelsel verlokte; er werd bejammerd, dat Owen het beste deel van zijn volk van zich vervreemdde, door het van de straten schreeuwen zijner beschuldigingen tegen den godsdienst; - maar Southey liet toch uitkomen, dat de mensch Owen achting verdiende, en dat zijn liefde een betere redding-plank was dan het geloof van een onverdraagzamen en bitteren dogmaticus[5].

1) Zie Ph. Buonarotti, 'Conspiration pour l'Egalité, dite de Babeuf' édition 1828, I. pag. 296-300.
2) Zie 'Oeuvres de Saint-Simon et d'Enfantin', XVII, pag. 85-89. Vergelijk ook de 'Globe' van 20 Mei en van 8 Juni 1831.
3) Van Joseph Rey uit Grenoble bezitten wij: 'Lettres sur le système de la cooperation mutuelle et de la communauté de tous les biens, d'après le plan de M. Owen'. 1828. (Vergelijk daarover de 'Globe', tome VI pag. 402 en 470, voorts de 'Globe' van 8 Januari 1831). Het hoofdwerk van Joseph Rey is: 'Des bases de l'ordre social', 1836, in twee deelen; zie vooral het slot van het tweede deel. - Over Ad. Radiguel, zie Pierre Leroux, 'Grève de Samarez, I, p. 373. - Jules Gay schreef 1837 zijn brochure: 'Propositions fondamentales du système social de Robert Owen'. Het is een vertaling der grondregels van Owen.
4) Zie van dat boek deel I, pag. 132-145, en deel II, pag. 327.
5) Zie ook 't boekje van 't jaar 1830: 'Description of an architectural model from a design by Stedman Whitwell for a community of R. Owen'. Voorts: 'Thoughts on the new Era of Society': A lecture, 13 Nov. 1831 by C. Rossen (in mijn bezit). En eindelijk John Minter Morgan 'Hampden in the 19th Century', deel II, hoofdstuk IV, waar ook een kritiek op Owen, pag. 102 seqq.

VII.

Daar beging Owen eensklaps eene groote onnoodige roekeloosheid.

Ziende de groote vaart, die de *coöperatieve* beweging nam, en steeds er op uit, om den werklieden te prediken, dat coöperatie slechts een, zij 't ook zeer belangrijk, deel was van het geheel der nieuwe maatschappij, begreep hij aan dat stelsel der coöperatie nu een nieuw element te kunnen verbinden, en wel de invoering van een anderen w a a r d e - m e t e r .

Reeds in zijn rapport aan het graafschap Lanark van 1 Mei 1820 - zie onze bladzijde 271 - had hij dit denkbeeld voorgestaan. Toen was het als het ware doodgezwegen. Hij-zelf had er van tijd tot tijd weder eens over gesproken. Te-vergeefs. Welnu, thans, na ruim tien jaren, nu de werklieden en arbeiders op dit tijdstip naar hem hoorden, zou hij practische uitvoering aan dat begrip geven.

Zoo als men zich zal herinneren, ging Owen van het denkbeeld uit, dat het een zeer verouderd stelsel was, alle handelstransactiën in geld, dat is metaal, af te doen. Men moest naar een ander ruilmiddel grijpen. Het voorbeeld daarvoor was niet ver te zoeken: het was de banknoot, maar het moest een banknoot zijn, die ditmaal natuurlijk geen geld vertegenwoordigde of in de plaats trad van metaal, maar die de waarachtige waarde der goederen aangaf. *De éénige standaard der waarde was toch de arbeid der menschen*. Alle goederen waren den arbeid waard, die daaraan was besteed. Juister nog uitgedrukt, kon men zeggen, dat de arbeids-tijd, waarin een product was tot stand gekomen, de waarde-meter van zulk een product was. Kocht en verkocht men zaken, dan ruilde men slechts goederen, dat is den arbeid in die goederen verholen. Men zou in een betere en meer ordelijke samen-leving, dan waarin men thans leefde, het geld, dat toch maar een zeer onvolmaakt ruilmiddel was, en dat door allerlei crediet-vormen moest worden aangevuld en bijgestaan, kunnen ontberen, voor de goederen, die men verkocht, arbeidsnoten kunnen bekomen, welke den tijd aangaven, waarin de zaak was bewerkt, en dan voor die arbeids-noten weder andere goederen kunnen verkrijgen, mits in denzelfden tijd door arbeid tot stand gekomen. Men ruilde dus eigenlijk dan arbeids-uren.

Owen vatte nu het voornemen op, de verschillende coöperatieve vereenigingen, met welke hij in verbinding stond, te overreden, dit betalings-stelsel voor haar transactiën aan te nemen. Als slechts zeer velen zich verbonden het te doen, en als er dan een centraal

magazijn of groote bazaar was, waarheên elk arbeider het door hem vervaardigde kon inbrengen tegen ontvangst van arbeids-noten, voor welke arbeids-noten hij dan uit dat centrale magazijn zijn benoodigdheden kon verkrijgen, dan was de zaak gezond. Noodig was dan natuurlijk een uitstekende, stipte administratie en organisatie van het geheel: een soort van beurs van den arbeid[1]. En ten slotte moest men de waarde van het arbeids-uur zorgvuldig taxeeren en vaststellen.

Inderdaad vond het denkbeeld bijval, zelfs zeer grooten bijval onder de arbeiders. Owen had dus geen bezwaar de zaak te beginnen. Hij betrok een ruim lokaal in Gray's Inn Road, dat Bromley, de eigenaar, hem ten gebruike afstond onder later te bedingen voorwaarden; hij richtte het in als Instituut voor de arbeidende klassen, zooals hij het noemde, opende er in Maart 1832 een leeszaal, en maakte alle voorbereidselen, om dáár een 'Equitable Bank of Exchange': een arbeidsbeurs te kunnen vestigen. En ten einde een ieder in kennis te stellen met wat hij ging doen, begon hij 14 April 1832 een weekblad uit te geven, waarin hij alles, wat betrekking had tot deze arbeidsbeurs, zou opnemen, en aan welk blad hij den naam: 'The Crisis' gaf.

In de deelen van de 'Crisis,' vooral die der jaren 1832 en 1833, vindt men dan ook werkelijk alles bijéén, wat betrekking heeft tot die poging van Owen, om het geld door arbeids- of tijd-noten te vervangen. Het blad in quarto en in drie kolommen gedrukt, ziet er niet bepaald behaaglijk uit. Het algemeene titel-blad prijkt (!) met een allerleelijkst portret van Robert Owen, die er dáár uitziet als een kruidenier op Zondag. Voorts is onder het portret een plaatje van een communiteit: het gebouw der zoogenaamde parellelogrammen. Hetzelfde sentimenteele motto, dat vóór de 'New-Harmony Gazette' stond, wordt ook hier gevonden: 'zoo wij niet alle meeningen tot elkander kunnen brengen, laat ons toch trachten de harten te vereenigen'. Eindelijk is elk blad van het eerste jaar versierd met een soort van afbeelding van het gebouw in Gray's Inn Road.

De inhoud van het blad is echter uiterst belangrijk voor de kennis van deze fase der coöperatie en van de proefneming met de arbeids-noten.

Zeer dikwijls zijn later door allerlei socialistische schrijvers die oude weekbladen nageslagen, om zoo mogelijk achter het geheim eener verandering en vervorming der geld-circulatie te komen. Vooral de Duitsche socialisten zijn het over Owens proefneming wonderlijk onéén s. Terwijl Karl Marx[2] den spot er mede drijft, en de arbeids-noten bij theater-coupons vergelijkt, heeft Rodbertus steeds de kern van Owens gedachte blijven waardeeren, en, op

1) Men meent dat Owen het begrip van 'arbeids-beurs' ontleende aan Josiah Warren. Zie Noyes, 'History of American Socialism', 1870, p. 95.
2) Zie Marx, 'Das Kapital', I, editie 1872, pag. 72/73.

zijn beurt, in verband met het vaststellen van een normalen arbeids-dag, dergelijke denkbeelden geopperd[1)].

Hoe het zij, Owen ging nu aan zijn taak. In het nummer der ‘Crisis’ van 16 Juni 1832 kondigde hij aan, dat zijn programma van hetgeen hij wilde doen, te weten: *een volmaakt ruilmiddel* (‘a perfect medium of exchange’) in te voeren, zou worden medegedeeld, en in het nummer van 30 Juni 1832[2)] stonden al de plannen.

Het is een eenvoudige en vrij heldere ontvouwing van wat Owen bedoelde. Zijn uitgangs-punt was de algemeene armoede, die onder de arbeidende standen heerschte. Van waar kwam die? Vooral hieruit, dat honderd duizend personen van al de verschillende nuttige en noodige bedrijven elken morgen opstonden, zonder te weten, hoe en waar zij bezigheid konden vinden. Toch kunnen zij elk meer produceeren, dan zij voor zich behoeven, en hebben zij elk iets van het surplus-product van hun mede-menschen noodig. De landbouwer kan meer graan, aardappelen, kaas of spek voortbrengen, dan hij kan gebruiken, en hij heeft noodig kleederen, huisraad of iets anders. De gewone loop van zaken is nu, dat ieder van die personen zijn voorraad van wat hij voortgebracht heeft, in geld omzet, en dan weder voor dat geld zich verschaft wat hij bepaald behoeft en niet zelf heeft kunnen voortbrengen. Daarvoor is een tusschen-man noodig, die deze transactie regelt en daaruit zijn profijt heeft, en dus op elk product, dat hem door de handen komt, een evenredige winst heft. De producenten moeten dus wachten op dezen duren tusschen-man. De tusschen-man, die op deze wijze zooveel van de productie tot zich trekt, zou echter overbodig zijn, wanneer de twee producenten van verschillende artikelen meer met elkander in contact werden gebracht. Stel, dat er een plaats of magazijn was, waar ieder zijn surplus-product kon brengen, en waar ieder dat product tegen andere artikelen kon ruilen, dan zou een ieder geholpen zijn, en op die wijze bezigheid gegeven worden aan al die arbeiders, die thans niet werken, wijl ze niet weten hoe hun product van de hand te zetten. De grondslag van alles zou moeten zijn: ruiling van arbeid voor gelijke waarde van arbeid. Zulk een plaats of magazijn zou dan een billijke ruilbank wezen (‘an equitable bank of exchange’). Die bank zou slechts kunnen bloeien, wanneer een groote verscheidenheid van bedrijven mededeed, en niet enkel individuen maar ook maatschappijen. De vier à vijf honderd coöperatieve vereenigingen zouden moeten helpen. Er zouden over het geheele koninkrijk, in verschillende districten, als het ware stations kunnen gevormd worden, die met de centraal-plaats (den algemeenen bazaar) in betrekking moesten staan, die elkander hun surplus konden overmaken, en die wederkeerig elkander op de hoogte konden houden van wat in elk district het meest verlangd werd.

1) Zie I. Zeller, ‘Zur Erkenntnis unserer staatswirthschaftlichen Zustände’, 1885, pag. 296/297.
2) Zie ‘Crisis’, vol. I, p. 59-63.

Maar de spil van geheel de inrichting zou moeten zijn: onkreukbare rechtschapenheid en volmaakt eergevoel. Waarheid en eerlijkheid zouden bij alle transactiën moeten op den vóórgrond staan. Zij, die op dezen voet zouden willen ruilen, arbeid legen arbeid, zouden altijd moeten begrijpen, dat zij, ja, ook voor zich zelven zorgden, maar, meer dan dat, voor de zaak van het algemeen: dat zij werkzaam waren, aller ellende en armoede te verlichten en op te heffen.

Nu spruit rijkdom - zoo redeneerde Owen verder - voort uit arbeid en kennis, en zoowel arbeid als kennis, worden gemeenlijk beloond naar gelang van den tijd, die gebruikt is. *Dus moet tijd de standaard of waarde-meter van rijkdom wezen*. De loonen echter verschillen zeer in de onderscheidene bedrijven: van tien tot één shilling per dag. Men zal dus het gemiddelde moeten nemen: dat is vijf shillings per dag. Ook de tijd zelf, waarin bij de vele bedrijven per dag wordt gearbeid, is zeer onderscheiden. Men zal ook hier een zeker gemiddelde moeten stellen, om tot éénheid te komen: en wel tien uren per dag. Tien uren vormen dus den arbeid van een dag, en daar de dag alzoo op vijf shillings wordt gezet, kan de standaard der waarde van den arbeid zes stuivers per uur zijn.

Owen voorziet nu wel, dat al de arbeiders, die minder dan vijf shillings per dag verdienen, gaarne zullen meêdoen, maar de moeielijkheid zit daarin, of de producenten, die gewoon zijn meer te verdienen, zich aan een zaak op dezen grondslag willen aansluiten. Owen hoopt het, en meent, dat zij het wel zullen doen, wanneer hun maar goed aan 't verstand wordt gebracht, dat geen opheffing van aller ellende anders mogelijk is, en dat geen unie der bedrijven volledig kan zijn, wanneer niet uit hen allen één gesloten cirkel wordt gevormd.

Nog moet opgemerkt worden, dat de standaard van zes stuivers per uur alléén geldt voor den arbeid van mannen, en niet voor dien van vrouwen en kinderen, die overeenkomstig zijn nuttigheid zelfstandig moet worden vergoed.

Arbeid of tijd, vermeerderd met de kosten van het materiaal of van de grondstof, waaruit het product vervaardigd wordt, maakt, nu de handels-waarde van een artikel uit, doch daar het niet gemakkelijk is, dadelijk in het begin die grondstof te taxeeren, noch te bepalen, hoeveel tijd noodig is voor den arbeid, zal men beginnen met den marktprijs te volgen, volgens den maatstaf, dat tien shillings twintig uren waard zijn.

Owen gaat nu voort uitéén te zetten, hoe zijn inrichting kan werken. De administratie wordt beschreven, de vorm en inrichting der boeken voorgesteld, de bepaling aanbevolen, dat elken dag de balans zal worden opgemaakt, het model der cheque-boekjes en der tijd-noten gegeven[1)]: kortom tot in de kleinste bijzonderheid wordt alles uitgewerkt. De tijd-noten zullen gemaakt worden in

1) Het model der tijd-noten zou het volgende zijn, zie ‘Crisis’ I pag. 61:

Equitable Bank of Exchange.
The Price of Labour is Sixpence per Hour.

N^{O}. of the Note issued. Date.
Deliver to the Bearer on demand, Exchange stores of the value of.... hours.
.... Hours.
By order of the Trustees
(two signatures).

zeven vormen: dat is voor 1, 2, 5, 10, 20, 50 en 100 uren. Op stevig papier en goeden, eigenaardigen druk en gravure zal vooral gelet worden. Geld zal niet meer worden aangenomen dan als koopwaar. De bedrijven worden geclassificeerd, naar gelang van het belang, dat de arbeids-beurs in hun artikelen stelt. Ook liberale bedrijven, als van geneesheeren, advocaten, enz. kunnen in tijdnoten worden betaald. Op alle artikelen zal de naam van den maker leesbaar moeten zijn gestempeld. Om de uitgaven te dekken zal een percentage van een halven stuiver per shilling van alle goederen, door leden der ruiling aangebracht, worden genomen, en een stuiver per shilling van alle gedeponeerde goederen van niet-leden. - En ten slotte wordt nog eens gewezen op de volstrekte noodzakelijkheid van goede trouw en eergevoel bij de leden in al deze ruil-handelingen. Één misbruik, één enkel bedrog kan het vertrouwen schokken, en op die wijze kan één persoon duizenden ongelukkig maken, en het geheele stelsel omverwerpen.

Owen hield verder bijéénkomsten (meetings) en discussies, om de geheele zaak te doen begrijpen[1)], en in September 1832 ging de advertentie uit, om iedereen op te wekken lid te worden van de 'Equitable Labour Exchange'; van welke arbeids-beurs in het nommer der 'Crisis' van 8 September 1832 de statuten werden gegeven.

Het werk, dat Owen aldus in September 1832 op zijn schouders had genomen, was verbazingwekkend. Alle kantoren, alle magazijnen moesten worden in orde gebracht, een geheele administratie georganiseerd. Doch hij had een ontzettende werkkracht. Hij hield lezingen bij de vleet, om zijn zaak ruchtbaar te maken. Voor zijn courant: 'The Crisis,' nam hij in October zijn oudsten zoon, Robert Dale, die juist uit Amerika was teruggekomen, als mederedacteur aan, zoodat deze hem voor het grootste deel van dien last onthief. En de arbeids-beurs werd nu onder Owens directie in gang gezet.

Maandag 8 October 1832 werd het magazijn voor het eerst geopend voor de depots der producten[2)]. Een ongeduldige menigte vulde reeds de straat, lang vóór het uur toen de kantoren begonnen. De stroom bleef alle dagen zeer druk toevloeien. De ruilingen begonnen te vlotten. Hij, die iets in het depot had gebracht en daarvoor tijd-noten had gekregen, wandelde, zoo hij iets noodig had, in den bazaar, en kon voor het bedrag zijner tijd-noten de aanwezige artikelen verkrijgen, die in denzelfden waardemeter

1) Zie bijv. 'Crisis,' I, p. 76.
2) Zie 'Crisis,' vol. I. p. 125.

waren getaxeerd. In de eerste weken van 1833 werd geconstateerd, dat bijv. op Zaterdag 12 Januari het bedrag der deposito's was 6915 uren, terwijl de ruilingen bedroegen 5850 uren. En het begin van Januari 1833 was - wij zullen straks zien waarom - een ongunstige week[1]. De arbeids-noten werden, volgens een mededeeling van 28 October 1832, door vele winkels en particuliere personen reeds aangenomen, al viel het niet te ontkennen, dat de meesten ze niet grif verkozen[2]. Wel waren er in 't begin kleine wrijvingen, die voortsproten uit de taxatie der grond-stoffen en den duur van den arbeid, doch, wijl als overgangs-maatregel de marktwaarde van het artikel als maatstaf werd gevolgd, werd het bezwaar tot later verschoven. Enkele concessies aan het oude leven der maatschappij werden door Owen reeds gedaan. Zoo had men geen brood in den bazaar ter ruiling kunnen verkrijgen, tenzij aan den bakker voor zijn brooden de helft in geld werd gegeven, terwijl hij dan genoegen nam met de ontvangst van tijd-noten voor de andere helft; het brood zou dan op dezelfde wijze worden in ruil gegeven, en in de ‘Crisis’ van 1 December 1832 verscheen een kennisgeving van Robert Dale Owen, dat ook vleesch op deze wijze te verkrijgen was[3]. Dit was natuurlijk een inbreuk op de algemeene regelen. Doch overigens scheen de onderneming toch wel te gelukken. De coöperatieve vereenigingen hielpen wakker mede. Er werd in Londen zelfs een bij-kantoor in Blackfriars geopend. Het scheen dat Owens denkbeeld levenskracht had.

Toch kwamen er reeds moeielijkheden.

De eerste had een uitwendige oorzaak, die met de inwendige organisatie der zaak niets te doen had. Zij kwam van den kant van den eigenaar der lokalen en magazijnen in Gray's Inn Road, den heer Bromley. Tot zijn verbazing bemerkte deze, dat de ‘affaire’, door Owen in zijn huis gevestigd, begon te bloeien. Hij zag de inbrengst der deposito's, en met het tarief der provisie vóór zich, berekende hij snel, dat de directeur, als het op die wijze voortging, betrekkelijk groote winsten moest maken. Hij wilde dus zelf het ‘standje’ overnemen en de winst in zijn eigen zak steken. Hij zeide dus aan Owen het gebruik der lokalen op, waarvoor trouwens Owen reeds uit zijn eigen beurs £700 had betaald, en beval hem met zijn magazijn den 15^{den} Januari 1833 te vertrekken. Toen Owen tegenwerpingen maakte, en nog niet dadelijk de lokalen scheen te willen verlaten, werd met geweld en met behulp van allerlei knechts de geheele voorraad van den bazaar op straat gezet[4]. Voorloopig werd alles door Owen overgebracht naar de succursale van zijn bank in Blackfriars, totdat een nieuwe inrichting met lokalen in Charlotte-straat gereed was. Het sprak van-zelf, dat Bromley geen voordeel trok

1) Zie ‘Crisis,’ vol. II. p. 12.
2) Zie ‘Crisis,’ vol. I, p. 137.
3) Zie ‘Crisis,’ vol. I, p. 146 en 155.
4) Zie het verhaal van die uitzetting in de ‘Crisis,’ vol. II, pag. 26 en 27.

van zijn slimmen zet. - Doch er waren andere donkere stippen en vlekken, voortvloeiende uit de organisatie zelve. In het blad van 13 October 1832 moest Robert Owen reeds antwoorden op de klacht van een kleêrmaker. Deze, een arm man, had £2 opgenomen van een vriend, om laken te koopen, en had daarvan een jas vervaardigd, die hem aan laken, knoopen en voering, enz. 36 shillings had gekost; hij was nu op een Dinsdag met zijn jas naar Owens bazaar geloopen, werd aldaar aan den praat gehouden tot Vrijdag, en had toen voor grondstof en arbeid maar 32 shillings aan tijd-noten gekregen. Hij achtte dit manieren van een pandjeshuis, niet van een arbeids-beurs, en vroeg ophelderingen[1]. Tevergeefs verdedigde zich Owen, door te wijzen op de lage taxatie van alle artikelen, en door aan te toonen, dat de kleêrmaker voor zijn 32 shillings tijd-noten uit den bazaar dan ook veel meer (laag getarifieerde) goederen kon krijgen, dan in het dagelijksch leven der oude maatschappij. Het antwoord scheen niet geheel overtuigend. Het voorbeeld en de klacht van den kleêrmaker wezen op gebreken. - Niet te ontkennen viel het ook, dat enkele winkeliers, die er zich op lieten voorstaan de tijd-noten in betaling aan te nemen, goederen, welke zij zelven niet konden verkoopen, naar Owens bazaar lieten brengen. Het magazijn werd zóó opgehoopt met artikelen, die niet in den smaak konden vallen en voortdurend bleven staan. - Dan had Owen te kampen met de neiging van velen, om al te nietige of te weinig waarde hebbende artikelen te willen deponeeren; een tijd-lang handhaafde hij daartegen zelfs een bepaling, waardoor hij geen artikelen aannam beneden de 20 shillings. - Bij het afhalen der goederen werden allengs slechts gevraagd de goede waren; men bleef zitten met onverkoopbare. - Wij zwijgen van enkele fouten in de administratie, waardoor het voorkwam, dat eenige duizenden arbeidsuren zoek waren, die Owen uit zijn zak maar bij-betaalde. - Maar de hoofd-zaak en de hoofd-moeielijkheid was en bleef toch de taxatie. Elke arbeid, al kostte hij gelijken tijd, kon toch niet op dezelfde wijze beloond worden; men kwam er dus toe, voor fijner arbeid meer uren toe te staan, en taxeerde op die wijze allengs een conventioneelen tijd.

Er kwam dus reeds eenige twijfel onder het arbeiders-publiek over het welslagen der zaak, merkbaar aan het dalen beneden pari der tijd-noten.

Toch scheen in de eerste helft van het jaar 1833 de zaak over het algemeen nog te vlotten. Ook het blad ‘The Crisis’, dat nu, in plaats van het plaatje van het gebouw van Gray's Inn Road,

1) Zie ‘Crisis,’ vol. I, p. 126. - Owen had zelf het bezwaar gevoeld, dat zijn arbeids-beurs te veel als bank van leening ging werken, zie ‘Crisis’, vol. I, p. 174. Hij zeide namelijk 30 December 1832: ‘The Labour-Exchange had been commenced and carried on through ist first stage. Yea, he must say that, in its present infant and imperfect state, he looked upon it as little better than a superior pawnbroking establishment.’

aan het hoofd van elk nummer een afbeelding van een van Owen's denkbeeldige communiteiten te zien gaf, uitte nog voortdurend hoopvolle verwachtingen, al was het een kwaad teeken, dat in April 1833 Robert Dale Owen maar liever weder naar Amerika, naar zijn goederen te Nieuw-Harmony, vertrok[1]. Er werd echter nog uitbreiding aan de zaak gegeven. Te Birmingham werd een gelijksoortige arbeids-beurs gesticht en met veel geschetter begonnen[2]. Ook voor het werk der vrouwen werd de bazaar opengesteld[3]. Toen de nieuwe bazaar in Charlotte-straat werd geopend, en enkele wijzigingen in de statuten waren gemaakt, dacht men nog op den goeden weg te zijn.

Maar men vergiste zich: de vloed was voorbij, de eb was dáár.

De bazaar bleef met allerlei zaken zitten. De tijd-noten werden niet langer aangenomen door menschen uit het volk. Toen kwamen de beschuldigingen van degenen, die verliezen leden, tegen Owen. Deze nam al de schade voor zijn rekening en betaalde wederom £2500. Hij uitte geen enkel verwijt.

Doch hij moest tot zijne grievende smart gewaar worden, dat hij, door de verbinding van de coöperatieve vereenigingen met deze arbeids-beurs (ruilbank) en dezen nieuwen waarde-meter, tevens de beweging en vaart der coöperatie had bedorven en gebroken. De tijd-noten, die in zulke vereenigingen waren aangenomen, hadden haar volkomen doen vallen. Van de honderden coöperatieve maatschappijen waren er na eenige jaren nog slechts vier over, die langzaam wegkwijnden.

VIII.

Opmerkelijk is het, dat in al de vergaderingen en geschriften over deze zaak, ja in het blad ‘The Crisis’, dat al deze rumoerige transactiën met wekelijksche adviezen ter zijde staat, nooit melding wordt gemaakt van de politiek van den dag. Het waren dan toch de voor Engelands binnenlandsche staatkunde gewichtige jaren der aanneming en invoering van den Reform-bill. Eens wordt, ja, het woord: Reform-bill in ‘The Crisis’ even genoemd, als Attwood de bijéénkomst te Birmingham leidt, waar tot de oprichting van een arbeids-beurs wordt besloten. Maar overigens spreekt ‘The Crisis’ over John Gray, over Vandeleur, over de vervolgingen der Saint-Simonisten te Parijs, over questies om de instelling van het huwelijk te verbeteren, door er een ontbindbaar burgerlijk contract van te maken; publiceert het weder eens een adres van Owen aan al de souvereinen, in den trant van zijn vroegere petities aan de vorsten der Heilige Alliantie[4], doch

1) Zie ‘Crisis’, vol. II, p. 125.
2) Zie ‘Crisis’, vol. I, p. 153, vol. II, p. 66 en p. 182.
3) Zie ‘Crisis’, vol. II, p. 119.
4) Zie ‘Crisis’, vol. I, pag. 20, 22, 49, 76, 86, 148; vol. II, pag. 143-146, 189.

over binnenlandsche politiek verspilt het blad geen woord. Zelfs bij zijn oprichting in December 1833 van de ‘Society for National Regeneration’, is politiek uitgesloten; hij spreekt over levensstandaard en dergelijke onderwerpen[1)].

Owen was inderdaad geheel los van de politiek. Over het onderscheid tusschen Tory en Whig glimlachte hij. Ja, het geheele parlementaire stelsel zou hij gaarne voor een verlicht despotisme hebben prijsgegeven, indien dat despotisme zich de zaak der maatschappelijke hervorming had aangetrokken[2)].

Toch waren er in die dagen groote volks-bewegingen, die, als van beneden uit, den toestand van Groot-Britanje wilden vervormen; bewegingen, die de arbeiders-massaas beroerden en voortstuwden. Met deze bewegingen, die slechts ten doel hadden, den toestand van den werkman wat draaglijker te maken, die dus de politiek slechts gebruikten als middel, om tot een meer bevredigende sociale verhouding te komen, kon Owen zekere aanrakings-punten hebben.

Wij zien hem zóó in het jaar 1834 in onderhandelingen en besprekingen met de ‘*trade-unions*’, die omstreeks dezen tijd meer aanvallend optreden[3)]. De ‘trade-unions wilden iets geheel anders dan de voorstanders van het coöperatie-idee. Leunende en steunende op oude overleveringen der gilden, bedoelden zij dadelijk een oorlogs-toestand: zij wilden de arbeiders beschutten tegen de overmacht der kapitalisten. Zij leerden dus het werkvolk zich aanéén te sluiten; zij organiseerden en coaliseerden de massa, eerst tot onderlinge verzekering, daarna tot geregelde werkstakingen. Zij namen dus het feit van de positie van den loon-arbeider aan, en wilden slechts diens toestand verbeteren. De voorstanders der coöperatie, daarentegen, wilden het onderscheid tusschen arbeider

1) Zie Webb ‘History of Trade-Unionism’ 1896, deel I, pag. 143, en voorts Bernstein, (‘Documente des Socialismus’, Maart 1904, p. 144) over den 8-uren arbeidsdag, met Fielden.
2) Zie in dit opzicht een uiting van Owen by Holyoake, ‘History of Co-operation’, I. p. 183. Zijn oordeel over de Engelsche constitutie zou zeker niet veel hebben afgeweken van dat van Condorcet, die in 1794 in zijn ‘Esquisse d'un tableau historique’ schreef p. 238: ‘L'Angleterre a fini par se reposer dans une constitution longtemps admirée par la philosophie, et désormais réduite à n'avoir plus pour appui que la superstition nationale et l'hypocrisie politique’.
3) Onderscheid hier tusschen trades-union en trade-union, zie Webb, ‘History of Trade-Unionism’, deel I, pag. 102/103. Owen wil altijd een trades-union. Owen vervormt dus eenigszins de trade-union. Reeds in September 1833 was Owen in contact met de Builders' Union, zie Webb, History, pag. 116, en vooral pag. 144; - trouwens Owen wilde ook een ‘general Union of the Productive classes’, zie zijn rede van 6 October 1833, Webb, History, I, p. 119; zijn discipel was hier Alexander Campbell. Owen stichtte (Webb, p. 120) ‘The Grand National’, en hielp in April 1834 de groote betooging en demonstratie te Londen, zie Webb, History, I, p. 132.

en kapitalist opheffen, en beiden in een hoogere orde plaatsen; zij wilden ook op het karakter werken; een keurbende overal in de arbeids- en productie-groepeeringen te vormen, was hun bedoeling, terwijl de ‘trade-unions’ van de massa der arbeiders een voor den strijd geoefend leger wenschten te maken. Hoe het zij, een oogenblik ging Owen nu met hen mede. Te Salfort werkten zijn aanhangers samen met de ‘trade-unions’. Te Londen werd Owen zelfs benoemd tot grootmeester van één van hun loges. Toen te Dorchester onlusten voorvielen, en de regeering uiterst streng ging straffen, wierp Owen zich op tot bemiddelaar bij de ministers. Deze poging van Owen mislukte echter. Weldra gingen socialisten en leiders der ‘trade-unions’ ook weder uitéén. Het was een aanraking, geen samensmelting geweest[1].

Ook met *de Chartisten* heeft Owen later in 1837 zekere voeling gehad. Trouwens Attwood, de bekende industrieel uit Birmingham, tevens lid van het parlement, die overal waar hij kon de Chartisten hielp, was (wij hebben het gezien, toen hij in 1833 te Birmingham een tak van de arbeids-beurs vestigde) een vriend van Owen. Owen stelde aan den uitnemendsten leider der Chartisten, den vurigen Feargus O'Connor, zijn lezings zalen ter beschikking, en liet in het blad, dat zijn denkbeelden uitéénzette, betoogen, dat de zes punten van het Chartisme zulke natuurlijke eischen waren, dat men er haast niets tegen konde inbrengen[2]. Doch zulk samengaan met enkele ook in de politiek zich uitende elementen was voor Owen een uitzondering, iets meer toevalligs. Het wezenlijke werk, waarin hij verzonken was en waaruit hij zich in die dagen bijna door niets liet afleiden, was de vervorming der grondslagen van de maatschappij. De politiek van strijd, zelfs de kamp der arbeiders-klasse om de heerschappij in den Staat, liet hem koel. Hij wilde nog slechts overreden. Hij wanhoopte nog niet de oude samen-leving te overtuigen.

Zóó zien wij hem in het jaar 1835 - na den val van zijn coöperatie-idee en arbeids-beurs - bezig met de behandeling van een ander onderwerp uit die leer der maatschappij. Tot nu toe had hij, naar de meening der wereld, wanneer die wereld vijandig zich over hem uitliet, twee grondslagen der historische maatschappij pogen te ondermijnen. Volgens de opvatting der gewone menschen had hij de begrippen van godsdienst en van eigendom aangevallen en voor zijn aanhang aan het wankelen gebracht. Maar er was nog een derde begrip, waarop de samen-leving rustte: een begrip, dat met de twee andere als het ware een onverbreekbare ‘trias’ vormde. Dat begrip was h e t h u w e l i j k . Reeds wist menig scherpzinnig lezer of fijn luisterende hoorder, dat Owen

1) Zie Sargant, ‘Robert Owen’, p. 323-326, voorts het boek van Sidney and Beatrice Webb, ‘The history of Trade-Unionism’, 1896, second Edition, p. 119 seqq. Van Owens standpunt was deze proefneming met een Trade-Union een misgreep, zie Webb, History of Trade Unionism, 1896, deel I, pag. 145.

2) Zie Booth, ‘Robert Owen’, p. 184.

niet zoo grif op dit punt de door ieder aangenomen stellingen toegaf. In Amerika had Owen trouwens zich soms meer onbewimpeld uitgelaten, dat de instelling van het huwelijk verbetering behoefde. In de zoogenaamde Sans-Souci-lezingen van het jaar 1830 had hij uitdrukkelijk over de verkeerde plooien der bestaande huwelijken gesproken. In het blad 'The Crisis' had hij de menschen pogen voor te bereiden op eene radicale behandeling van het onderwerp. Thans kondigde hij eensklaps opzettelijke lezingen over deze materie aan.

Het zijn de bekende en beruchte *tien lezingen over het kerkelijk huwelijk*, in 1835 te Londen gehouden. De onmiddellijke aanleiding was, dat geheel dit onderwerp door het parlement moest worden behandeld. Zoo als men weet, waren de zoogenaamde 'dissenters' nog altijd verstoken van het recht, om het huwelijk onder die vormen aan te gaan, welke zij verkozen. Er werd nu naar middelen gezocht, om aan de rechtmatige grieven van de 'dissenters' te gemoet te komen, en toch het kerkelijk karakter aan het huwelijk te doen behouden. De wet van het jaar 1836 was de uitdrukking van dien wensch der meerderheid van het wetgevende Engelsche volk[1)]. Tegen de strekking en bedoeling echter van het parlement wilde Owen zich verzetten. Hij wenschte het huwelijk niet meer als een kerkelijke band, maar als een burgerlijk contract opgevat te zien. Het gevolg van die beschouwing moest zijn, dat aan de echtscheiding veel meer plaats moest worden ingeruimd, dan daaraan in Engeland werd toegestaan. Als contract moest het huwelijk ontbindbaar zijn, zooals ieder menschelijke overeenkomst. In de ontbindbaarheid lag misschien juist de kracht en waarborg van het huwelijk. Dit was zijn uitgangs-punt, en in zooverre zullen wij Hollanders het niet zoo geheel oneens met hem kunnen zijn. Doch eens aan het onderwerp bezig, ging Owen in zijn uitdrukkingen veel verder, dan hij-zelf wellicht dacht. Hij was nu éénmaal absoluut in alles, en behandelde elk onderwerp als het ware abstract. Van het relatieve, van de betrekkelijke waarheid, die aan sommige verhoudingen moet worden toegekend, wilde hij niets weten. Voor hem was er alléén eenvoud en helderheid te verkrijgen, wanneer hij de materie, die hij bestudeerde, abstraheerde van elk ander gegeven. Gelijk hij in 1817 den godsdienst in het algemeen had aangetast, omdat de vormen der Anglicaansche kerk hem niet konden voldoen, zoo scheen hij ook nu weder in het algemeen 'het huwelijk' te willen aanvallen, al bedoelde hij ook niet anders dan in de Engelsche samen-leving de echtscheiding inheemsch te willen maken. Hij draafde op zijn thema door. Wijl de huwelijken een band voor altijd waren, waren zij dóór en dóór kunstmatig en druischten zij tegen de natuur in; zij waren niet vergezeld van sommige misbruiken, neen, zij waren de bron van die misbruiken.

Owen begreep zelf, dat hij, door zoo kras tegen de bestaande

1) Zie William Nassau Molesworth, 'The history of England from the year 1830', Editie 1874, vol. I, pag. 386 en volgende.

huwelijks-instellingen op te komen, iets deed, dat gelijk stond met zijn befaamde oorlogs-verklaring van het jaar 1817 tegen den godsdienst. Daarbij zou hij van-zelf de gevoelens van eenigen uit zijn gehoor moeten kwetsen. Vraagstukken van sexueele moraal waren toch reeds uit den aard der zaak van teederen aard, en vorderden een kieschheid van behandeling, die aan een redenaar allerlei banden oplegde. Hij overwoog dit alles, maar hij kon niet anders; hij mocht volgens zijn oordeel niet zwijgen: hij moest spreken[1)]. Hij sprak. Hij poogde aan te toonen, dat het kerkelijk huwelijk, wijl het de ontbindbaarheid niet aannam, vanzelf een artificieel karakter aan de samen-leving gaf. Man en vrouw, die, als zij eens echtgenooten waren geworden, nooit bijna weder uit elkander konden gaan, moesten uit den aard der zaak in een onware verhouding tot elkander komen. Zulk een toestand moest natuurlijk op de kinderen inwerken en hypokrieten opkweeken. De scheeve positie, waarin de man tot de vrouw kwam, als de liefde was gevloden, moest eindelijk der prostitutie ten goede komen, die dan ook welig bloeide onder en naast het ‘régime’ van dit kerkelijk huwelijk. Overwoog men eens ernstig, hoe die prostitutie een kanker was onzer maatschappij, hoe zij de rampzaligste aller ellenden en nooden was, dan zou men misschien zich gaan bedenken en willen nagaan, of niet misschien in onze huwelijks-instellingen een kiem van het kwaad lag.

Werkelijk was, naar zijn meening, de geheele huwelijks-instelling in onze maatschappij te eng geworden. Voor de meeste mannen beteekende huwen een zich vestigen. En zulk een vestiging was soms eigenlijk een geld-questie. Wie het begrip huisgezin in onze beschaving noemde, bedoelde iets dat aan egoïsme nauw verwant was. Elk huisgezin zorgde goed voor zich-zelf, en zette zich in zijn kring schrap tegenover alle andere huisgezinnen. Men sprak van ‘mijn vrouw’, ‘mijn kinderen’, ‘mijn broeders en zusters’, evenals men gewaagde van ‘mijn huis’ en van ‘mijn eigendom’. Het kwam niet bij de echtgenooten op, dat de kinderen toch niet enkel voor hen en voor het huisgezin, waaruit zij kwamen, moesten worden opgevoed. De opvoeding kreeg daardoor een verkeerde richting. Nog daargelaten de omstandigheid, dat de kinderen ook reeds vroeg gewend werden aan het ‘mijn’ en ‘dijn’ te denken, en dus een zucht, een trek naar eigendom verkregen, die hen deed azen op wat het testament van hun ouders hun moest opleveren, en die hen later tot huwelijken, uitsluitend om geld, kon voeren. Er kwam zóó allengs in die huisgezinnen een atmosfeer van zelfzucht, waardoor natuurlijk de gewoonten en vormen, die van nature goed waren, geheel en al werden bedorven. Een maatschappij, die door waarlijk sociale begrippen werd geleid, kon met zulk een samenstel van huisgezinnen, door het kerkelijk

1) Zie ‘Lectures on the Marriages of the Priesthood of the old immoral world, delivered in the year 1835 before the passing of the new Marriage-act’. By Robert Owen. Leeds, 4de editie van 1840, pag. 6 en 43.

huwelijk gekweekt, niet veel uitvoeren. Integendeel: de ongelijkheid, die door die maatschappij moest worden weggenomen, vond juist in die aldus gevormde familie haar sterkste bolwerk. Al die huisgezinnen concurreerden tegen elkander, om elk rijker en vermogender te worden, en vermeerderden op die wijze de ongelijkheid.

Alles was in zulk een huwelijk allengs conventioneel. Het hart, dat misschien bij het sluiten van het huwelijk gesproken had, uitte zich allengs niet meer. Gemoed en waarheid kwamen weinig tot haar recht. Niet zelden gebeurde het, dat man en vrouw vreemdelingen waren in elkanders gedachten-kring: zij verstonden elkander niet meer. Bij de opvoeding der kinderen wreekte zich dat artificieele karakter der samen-leving van man en vrouw. De onwaarheid werd dan bij de opleiding regel. In plaats van onschuld, leerde men de kinderen, als de dagen der geslachts-ontwikkeling kwamen, valsche schaamte. Dit prikkelde juist de zinnen, wekte de nieuwsgierigheid op, en die valsche onware kuischheid werd een nieuw voedings-middel der prostitutie[1)]

De grond van al het verkeerde lag volgens Owen hierin, dat men van den weg der natuur was afgeweken. Men wilde bepalen, dat de liefde eeuwig zou zijn, zonder rekening te houden met al de veranderingen, die in de omstandigheden of karakters der betrokken partijen konden voorkomen. En Owen poogde nu (in zijn achtste lezing vooral) aan te toonen, wat de natuur hier voorschreef. Hij deed zijn best, om den band van het huwelijk, waar die kon knellen, wat losser te maken, - maar zal zeer zeker weinigen bevredigd hebben. Al wil men gaarne de reinheid der bedoelingen blijven waardeeren, zoo is het niet te ontkennen, dat de weg der bewijsvoering glibberig werd. Het volgen der natuur leidt tot wonderlijke gevolgtrekkingen. Er kwam in de uitéénzettingen van den nu 63-jarigen filanthroop iets wat bijna den rand van het ‘scabreuse’ raakte. Men kon, wanneer men Owen bedoelingen wilde toeschrijven, die met het ‘mariage libre’ overeenkwamen, uitingen genoeg vinden, welke daarop zouden kunnen zinspelen, al was Owen zich bewust slechts argumenten aan de hand te doen, die een wet op de echtscheiding moesten voorbereiden. Dit is zeker, dat Owen de gevolgtrekkingen uit zijn denkbeelden over het huwelijk, zooals hij zich dat droomde, zelfs niet eens mogelijk achtte onder de tegenwoordige vormen en toestanden der maatschappij; hij had op het oog een toekomst,

1) Zie ‘Lectures on the marriages of the priesthood’, pag. 75-76. ‘The real chastity consists in the intercourse of the sexes when there is a pure and genuine sympathy or sincere affection between the parties: when the physical, intellectual, and moral feelings of the one are in perfect accordance with those of the other; when, in fact, their natures are so happily blended, that together they form but one harmonious whole, and become, when thus united in heart and soul, or body and mind, one being, whose feelings and interests are identified.’

waarin een vaste menschen-groepeering, als communiteit, in één groot gebouw zou samenwonen. Maar daar stond tegenover, dat zulk een communiteit, volgens hem, niet te vestigen was, indien de geest der huwelijken en huisgezinnen bleef zooals hij was[1].

Het was alsof Owen de kreten van ergernis en verontwaardiging niet hoorde, die van alle kanten oprezen, na het uitspreken dezer lezingen over het huwelijk. Want hij ging steeds door met nieuwe redevoeringen te houden over al de onderwerpen, die met zijn algemeen stelsel in verband stonden. Tevens bleef hij zijn aanklachten en beschuldigingen tegen *den godsdienst* herhalen. Tweemalen werd hij daarover ter verantwoording geroepen. Hij nam altijd gretig dien handschoen op, en was dan bereid tot een publieke discussie. Bekend is zoo het debat met den geestelijke I.H. Roebuck te Manchester in het jaar 1837[2], en het debat met den heer John Brindley te Worcester in 1839[3]. Liep het eerste zonder eenige incidenten af, en werd van weêrszijden hulde gebracht aan elkanders goede trouw, zoo vloeide het tweede dispuut over van bitterheid en scherpe zetten.

Intusschen wilde Owen - terwijl hij zich-zelven niet spaarde en overal in persoon optrad, om door voordrachten propaganda te maken - toch ook trachten zijn aanhang min of meer te organiseeren. Vroeger waren al de verschillende coöperatieve maatschappijen zoovele steunsels en hefboomen voor zijn pogingen geweest. Deze maatschappijen waren nu wel is waar te-niet gegaan, maar overal, waar zij bestaan hadden, was er toch iets, een kring, een kleine groep van partijgenooten overgebleven, waren er nog vonken in de asch. Op de ruïnes van die coöperatieve lichamen wilde hij een groote vereeniging bouwen, die zich over het geheele land zou uitstrekken, in Londen haar zetel zou hebben, en in andere plaatsen van Britanje en Ierland vertakkingen zou bezitten. In het begin van het jaar 1835 - hetzelfde jaar, waarin hij zijn lezingen over het huwelijk hield - was hij daarmede bezig, en weldra stichtte hij de ‘Association of all Classes of all Nations’; een vereeniging, die overal als het ware departementen met eigen lokalen zou hebben, en die jaarlijks in de maand Mei een algemeene vergadering of congres zou houden.

Er was iets zeer opgeschroefds in geheel deze stichting. Het doel was onbepaald, zwevend, onbegrensd. Het denkbeeld was, dat een ieder lid kon worden eener groote internationale associatie, om mede te helpen ten einde de grondslagen der geheele maatschappij te vervormen. In elke plaats van beteekenis zou een *Sociale Hal*: een sociaal gebouw worden opgericht, waar voordrachten zouden worden gehouden en de leden telkens tot allerlei

1) Zie ‘Lectures on the marriages of the priesthood’, pag. 71-72.
2) Zie ‘Public discussion between Robert Owen and the Rev. I.H. Roebuck’, Manchester, 1837.
3) Zie die discussie in het blad ‘The New Moral World’ van 19 Januari 1839 en volgende bladen, vol. V, pag. 193, 218, 260, 292, 357 en 403.

doeleinden konden bijéénkomen. Owen was de leider van de geheele vereeniging, en werd door de vurigsten begroet met den titel: ‘de sociale vader’. De associatie werd haast ingericht als een secte, als een uiterst moderne vrije kerk. Men zou een zedelijke maatschappij op aarde gaan voorbereiden. Op het eerste congres in Mei 1836 was de omvang der associatie nog zeer bescheiden. Behalve de gedelegeerden uit Londen was er slechts één gedelegeerde uit de provinciën, namelijk de vertegenwoordiger der vrienden uit Salford en Manchester. Doch reeds op het tweede congres, in Mei 1837, te Manchester gehouden, scheen het, dat er betere tijden daagden voor de associatie. Statuten en reglementen werden vastgesteld, en naast de delibereerende, de geheele wereld omvattende associatie werd als meer executief werkend lichaam voor Britanje ingericht ‘*The National Community Friendly Society*’; welke tweede vereeniging men onder het schild der wet plaatste, dat is, aan de wettelijke vormen, voorgeschreven voor ‘the friendly societies’, onderwierp. De zetel van dit uitvoerende lichaam zou Manchester zijn. En nu begon een actieve propaganda. Sterk hielp daarbij een weekblad, dat de denkbeelden der associatie en van Owen geheel en al weêrgaf, dat onophoudelijk op de bres stond en met veel talent geredigeerd werd: het heette ‘The New Moral World’. Het congres van Mei 1838, dat in Manchester werd gehouden, kon reeds allerlei voordeelen constateeren. De associatie telde toen reeds 50 afdeelingen, en het weekblad werd in 5000 exemplaren verspreid[1]. Het congres gaf verder aan zes missionarissen de taak om het evangelie der nieuwe leer overal te verbreiden[2]. Inderdaad werden in verschillende steden reeds ‘Sociale Hallen’ opgericht, en toen in Mei 1839 het congres te Birmingham werd gehouden, voelde men zich vrij sterk. Men besloot de twee deelen: ‘de Associatie’ en ‘The National Community Society’ weder tot één groot vast lichaam te vereenigen, onder den naam: ‘The Universal Community Society of Rational Religionists’, - en tevnes weder eens een poging te wagen om den vurigsten wensch van Owen te verwezenlijken, te weten: een ‘communiteit’ op een daartoe ingericht landgoed te vestigen. Daarvoor werden door het congres 530 acres grond aangekocht in het graafschap Hants.

Aldus zou het stelsel van Owen dan weder vasten voet verkrijgen. Hij-zelf was onvermoeid bezig en gunde zich geen rust. Hij reisde overal rond, in Schotland en Engeland, en zond dan aan het blad brieven over de resultaten, die hij had verkregen. Sociale feestelijkheden werden voortdurend door hem op touw

1) Zie het blad ‘The New Moral World’ van 3 Nov. 1838, vol. V, pag. 25, en van 17 Nov. 1838, vol. V, pag. 58.
2) Eén dier missionarissen was Alexander Campbell, die later zekeren naam zou krijgen door de uitgave der brieven, enz. van den theosofisch-gezinden James Pierrepont Greaves. Zie ‘Letters and extracts from the Ms. writings of I.P.G., 2 vol. 1845. Over Owen zie aldaar vol. I, p. 154/155, en vol. II, p. 11, 23, 47/48, 51-71.

gezet. Zich niet bepalend tot den bloei der secte in Britanje, poogde hij - gelijk de internationale benaming van zijn stichting trouwens vorderde - ook in het buitenland betrekkingen aan te knoopen. In Juli 1836 was hij te Parijs[1)], waar hij vooral door de Fourieristen niet onwelwillend werd ontvangen, hoewel dezen dadelijk hem deden begrijpen, dat zij de twee beginselen, door Owen verworpen, van ongelijkheid en van wedijver tegen elkander, juist op zeer hoogen prijs stelden. In September 1837 bereisde hij Duitschland en Zwitserland. Teruggekomen in zijn land, was hij opnieuw druk in de weêr met lezingen te houden. Toch zou misschien die onverzwakte werkzaamheid slechts binnen de grenzen van zijn eigen secte zijn gewaardeerd, en zou ook het groote officieele Engeland hem hebben blijven ignoreeren, indien er niet een gebeurtenis met hem had plaats gehad, die eensklaps voor een oogenblik een hel licht op zijn persoon deed schijnen.

Die gebeurtenis was e e n a u d i e n t i e, welke de jonge koningin Victoria - zij had 20 Juni 1837 den troon beklommen - aan Robert Owen in Juli 1839 toestond[2)].

Men herinnert zich, dat Robert Owen in vroegere dagen, toen de aanzienlijken en grooten nog van hem wilden weten, op min of meer vertrouwelijken voet omging met den hertog van Kent, Victoria's vader. Lord Melbourne, de eerste minister en raadsman der jonge vorstin, had dit waarschijnlijk niet vergeten, en liet door Lord Normanby den ouden Owen, op zijn verzoek, voorstellen aan Victoria. ‘Het werd’, zooals Owen zich uitdrukte, ‘den bijna zeventig-jarigen grijsaard vergund, zich te kleeden als een aap, en de knie te buigen voor een lief kind’.

Doch het feit had nauwelijks plaats gehad, of een storm van verontwaardiging stak op in de officieele hooge wereld van Engeland. De bisschop van Exeter trilde en gloeide, toen hij zijn interpellatie daarover in het huis der Lords aan de regeering toeslingerde, Lord Wellington kwam den bisschop ter hulp, en Lord Melbourne had al zijn tact noodig, om den storm te bezweren. Was Owen niet het verpersoonlijkte socialisme? Was Owen niet de president van ‘The National Community Society’? Was er niet gekwetste majesteit - volgens de uitdrukking van Sir Robert Peel, die vergeetachtig als altijd, zich de banden van zijn eigen

1) Zie het blad ‘The New Moral World’ van 19 Augustus 1837 en volgende, vol. III, p. 345, 351, 353 en later vol. V, pag. 6 en 127. Zijn bepaalde leerling en adept te Parijs was Jules Gay, die ‘une maison Harmonienne’ te Parijs trachtte op te richten. Jules Gay, gaf in 1868 uit het boek: ‘Le Socialisme rationnel et le Socialisme autoritaire’. Hij vertelt daar p. 14 en volgende zijn eerste ontmoetingen in 1835 met Owen.

2) Zie daarover B.D.H. Tellegen, ‘Gids’, 1865, deel II, pag. 423; B.H. Pekelharing, ‘Vragen des tijds’, 1881 (Robert Owen, III), pag. 16. Voorts het blad ‘The New Moral World’ van die dagen, zie vol. VI, pag. 601, 615, 657, 729, en vol. VII, pag. 1077 seqq.

vader met Owen niet herinnerde - nu Engelands regeerende vorstin in aanraking was gebracht met den man, die den officieelen godsdienst, het particuliere eigendom en het kerkelijk huwelijk wilde afschaffen? De hartstocht der bezittende klassen deed zich hooren, voor een enkele maal, maar dreigend, als een waarschuwing, als een verdoemings-oordeel.

Owen bleef kalm en stelde tegenover die uitbarsting van toorn slechts een verklaring zijnerzijds: een manifest, zooals hij het noemde[1)]. Het was in waardigen, eenigszins hooghartigen toon vervat. Hij somde daarin op al de verschillende handelingen, die hij ten bate van anderen had gedaan, al de plannen die hij had gevormd, al de ondernemingen die hij had beproefd. Eigen voordeel had hij toch waarlijk daarbij niet bedoeld. Geen verwijt ontglipte aan zijn lippen, met uitzondering van een enkel bitter woord over Sir Robert Peel, die, als hij aan vaderlijke gesprekken had willen denken, juist niet de man had moeten zijn, om den aanval tegen Owen te leiden. ‘Kon Sir Robert Peel zijn aanklacht uitgesproken hebben met een ernstig gelaat en zonder een blos te krijgen?’ Doch hij liet hem verder met rust, en terugkomende op de audientie zelve, onderwierp hij aan ieders oordeel slechts deze overweging: ‘Mag ik vragen - zoo schreef hij - wie bij deze gelegenheid de meest vereerde of onteerde partij is geweest? De man van bijna zeventig jaren, die meer dan een halve eeuw heeft besteed aan het vergaren van moeielijk te vinden wijsheid, om haar uitsluitend aan te wenden ten nutte zijner lijdende medemenschen, die, ten einde in de toekomst gewichtige doeleinden te verwezenlijken, in het belang der onwetende en verlaagde menschen-kinderen, zich-zelven vernederde, om zich te kleeden als een aap, en de knie te buigen voor een jonge vrouw, welke, hoe beminnelijk ook, van zaken of toestanden weinig weet? - of de minister, die hem er toe bracht, zich aan dezen onmisbaren vorm der etiquette te onderwerpen, en daarna in een rede, welke veel waarachtigen onzin bevatte, huiverde, zijn eigen handeling te verdedigen, wellicht de beste of gewichtigste van geheel zijn bestuur? - of de verheerlijkte jonge vrouw zelve, voor wie de ouderdom de knie heeft gebogen? Ik acht het waarlijk geen eer aan personen, hoe hoog ook gezeten, te worden voorgesteld, opgevoed en gekweekt als zij allen zijn in onwaarheid en onredelijkheid. Twee-en-twintig jaren geleden heb ik, in mijn memorie aan de te Aken bijéengekomen vorsten, plechtig reeds verklaard, dat ik den drang of drijfveêr niet in mij kon gevoelen van eenige begeerte naar rijkdom, eer of voorrechten, van welken aard ook, want reeds lang te voren had ik deze dingen leeren beschouwen als speelgoed voor groote en kleine kinderen, en nu - zie ik ze aan als de ijdele opschik van verdwaasde wezens’.

Zóó sprak Owen en liet het oordeel aan de toekomst over.

1) Zie het ‘Manifesto’, o.a. afgedrukt in het blad ‘The New Moral World’ van 15 Februari 1840, vol. VII, pag. 1087-1100.

IX.

Maar levendiger dan ooit begreep hij, dat zijn aanhang en leerlingen zich steviger dan te-voren moesten aanéénsluiten. Tegenover het wetboek der conventioneele wereld hadden zij behoefte aan een vaste omschrijving hunner nieuwe beginselen. Een boek was noodig, dat geheel zijn stelsel als een afgerond geheel bevatte. Hij was reeds daaraan begonnen, doch zette den arbeid nu onbezweken voort. Het zou denzelfden titel voeren als het blad, dat wekelijks uitkwam, en dus het 'Book of the New Moral World' heeten.

Trachten wij den inhoud van dit boek - dat allengs gereed kwam - hier te ontleden.

Toen het in zijn geheel verscheen in 1844, omvatte het zeven deelen of afleveringen, die achtereenvolgens van 1836 tot 1844 zijn geschreven en uitgegeven. Owen verbeeldt zich in die zeven stukken zijn geheele stelsel saâmgevat te hebben, en zou ons willen beduiden, zijn boek als een echte bijbel van een geheel nieuw leven te beschouwen en te gebruiken. Het is (naar zijn inzien) niet alleen zijn omvangrijkste werk, maar zijn werk waarin hij zijn diepste gedachten heeft neêrgelegd; het geschrift, dat in de toekomst de wereld zal vervormen. Men ziet dan ook, dat zijn leerlingen het boek al dadelijk bijna als een heilig boek gaan behandelen. De verschillende zinsneden uit dat boek worden als teksten genomen, waaraan zij hun eigen beschouwingen en redeneeringen vastknoopen. Geen brochure verschijnt van hun hand, of een of ander gezegde uit het boek prijkt als motto op het titelblad.

Ik kan niet beoordeelen, of al die leerlingen werkelijk meenden wat zij zeiden, toen zij aan dit boek van Owen zoo groote waarde toekenden. Mij-zelven is dat boek der nieuwe zedelijke wereld altijd zeer tegengevallen. Als men Owen in zijn lang leven heeft gevolgd, en de verschillende geschriften van zijn hand, al zijn brochures en redevoeringen heeft genoten, dan vindt men in deze encyclopedie van zijn stelsel weinig nieuws. Het is en blijft een eindelooze herhaling van het vroeger verkondigde. De stijl is saai en eentonig. De paarden der redeneering, voor den loggen wagen gespannen, gaan een matigen sukkeldraf, en toonen maar een zeer enkelen keer wat vuur. Wij beginnen ons te vervelen, en zouden er om willen smeeken, de zweep over het span te leggen. Fourier was op zijn tocht ook niet behaaglijk of boeiend, maar prikkelde ons toch, en verraste ons door grillige wending of gewaagden draai: wij zagen toen in onzen rit steile rotsen, bosschen, meeren en vergezichten, maar Owen kiest zoo effen een grintweg, langs vlakke weiden en velden, dat wij zachtkens aan in een zoeten dommel geraken.

Zonder beeldspraak: konden de zoogenaamde 'Sans-souci'-lezingen van het jaar 1830 ons nog eenigermate treffen; waren wij nog in staat die inleiding in de leer der sociologie te waardeeren, zoo stelt de eigenlijke sociologie (in het boek van het jaar 1844 door Owen afgerond) ons vrij-wel te-leur.

De zeven deelen of afleveringen behandelen de volgende onderwerpen:

Het EERSTE deel verzamelt de gegevens over de menschelijke natuur. Het is geheel en al een herhaling van zijn vroegere betoogen daaromtrent. Het uitgangs-punt is hetzelfde als hetgeen vroeger door hem gesteld is, te weten: dat de mensch noch zich zelven, noch zijn meeningen, noch zijn gevoelens vormt, maar dat dit alles voor hem gevormd wordt. De omstandigheden, waarin de mensch geplaatst is, vormen hem. De gevolg-trekking hieruit is dus, dat de mensch, van kindsbeen af, in goede reine omstandigheden of omgevingen moet worden geplaatst; en hiermede hangt dan samen de leer, dat men allereerst de omstandigheden moet begrijpen. Oordeel niet, zoo luidt het telkens bij Owen, maar begrijp. Volg in het algemeen de natuur, want de natuur is niet slecht. Ook de mensch is van nature niet verkeerd; slechts de tegenwoordige maatschappij maakt hem zoo. De zoogenaamde beschaving (en op dit punt is Owens leer geheel éénsluidend met die van Fourier) is geheel en al op den slechten weg[1)]. Veel meer dan nu moest men het natuurlijk instinct volgen en bevredigen. Het tegenstreven van de natuur, het gedurig tegenwerken van haar bedoelingen, is juist de bedroevendste plooi, die de menschelijke karakters hebben genomen. In zekeren zin is de mensch thans steeds een zedelijke lafaard. Hij zou zich anders gedragen, wanneer hij overtuigd was, dat natuur en waarheid twee woorden zijn voor hetzelfde begrip. De grootste deugd moet zijn den mensch geluk te verschaffen, en bestaat dus in liefde en barmhartigheid. In plaats van het egoïsme der onwetendheid, moet onder de menschen gaan heerschen de welwillendheid van het inzicht. Dan alléén zal er harmonie op aarde komen. De mensch zal dan in werkelijkheid zijn wat hij moet worden: een sociaal wezen. De verschillende onderscheidingen onder de menschen zullen wijken; de religiën zullen te-niet gedaan worden[2)] en de priesters overbodig worden bevonden; trots zal verdwijnen, en de herschepping van den mensch is dan op handen. En Owen meent nederig, door dit alles te openbaren, voor de zedelijke wereld hetzelfde te doen, als wat Galileï voor de natuurwetenschappen wrocht, toen hij bewees, dat de aarde om de zon en niet de zon om de aarde draaide[3)].

1) Het is opmerkelijk, dat Owen in dit boek van tijd tot tijd Fourier noemt en aanhaalt, zie I. p. 43 en II. p. 48. Trouwens hij leert hier bijna soms de ‘attraction passionnelle’ van Fourier.
2) Het begrip persoonlijke onsterfelijkheid wordt door Owen evenzeer geloochend, als het begrip van een persoonlijken God. Zie I, p. 24, 49, 70.
3) Zie I, pag. 66/67: ‘It is now therefore evident, that man has committed the same mistake from the beginning, respecting the power and faculties of his own nature, as he did for so long a period in relation to the laws of motion which govern the solar system.’ Vergelijk deel IV, p. 13.

Het TWEEDE deel behandelt de leer en kennis der maatschappij Owen zegt, zooals hij vroeger in zijn ‘Sans-Souci’-lezingen had betoogd, dat de maatschappij als zoodanig met vier onderwerpen zich moet bezighouden: met de productie van rijkdom, met de distributie daarvan, met de opvoeding en het onderwijs, en met het gouvernement. Achtereenvolgens worden dus die vier punten besproken. Wat de productie aangaat, zij lijdt tegenwoordig aan groote gebreken. De middelen om te produceeren - land, water, arbeid, geoefendheid, kapitaal en kennis - ze zijn er in ruime mate, en zouden allen van alles kunnen voorzien, maar alles werkt tegen elkander in: er is overal wanorde en verdeeldheid, en daardoor op vele punten verspilling van krachten. Men werkt hard, te hard, maar produceert toch niet genoeg. Het beginsel der productie moet zijn een vereeniging en verbinding der productie-middelen, en in plaats daarvan ziet men overal afscheiding: afzondering van landbouw, afzondering van nijverheid, van allerlei beroepen. Terwijl de combinatie van al de verschillende elementen tot een eenvoudig en overvloedig resultaat zou leiden, wordt het heil gezocht in een geweldige concurrentie van den één tegen den ander, elk toegerust met een deel der productie-middelen. Het is een onafgebroken strijd, een worsteling, een hijgen en zwoegen van fragmenten tegen fragmenten, waarvan de gevolgen zijn een verwijdering van den mensch van zijn voedsel, en een slordige opéénhooping der arbeiders in stegen en sloppen zonder lucht en zonder reinheid[1)]. Een waar pandemonium wordt in sommige arbeids-wijken onzer fabrieks-steden gevonden. Wat blijft er daar over van al hetgeen waarop de mensch toch recht heeft: een fatsoenlijk dak, wat onderwijs, wat genoegen, wat gezellig verkeer, wat liefde en wat vriendschap? Door de gruwelijke verkwisting van arbeid, van tijd en kapitaal wordt er door de individuen gebrek geleden, hoe zij zich ook aftobben, terwijl er bij een verstandige leiding en associatie zooveel minder behoefde

1) Zie deel II, p. 16: ‘The principle, if there be any principle, in the present random and disordered state of society, is to separate agriculture from manufactures, trades and professions, - to isolate the former, by position and habits, from immediate connexion and intercourse with the latter, - to crowd the latter into streets, lanes, alleys and courts, forming towns and cities, to which the food is conveyed from the country, - to give apparent separate interests to the innumerable divisions into which agriculture, the professions, trade, commerce, and manufactures are divided, and again to oppose the interest of each member of these divisions to each other; thus forming a heterogenous mass of as much opposing absurdity in principle and practice, as can be combined to work together, in any manner that will bear a moment's calm add unprejudiced reflection. The true object of society is to obtain health and happiness for the human face to the extent which the means furnished by nature and the knowledge or experience acquired by man will admit’.

gearbeid te worden, misschien slechts vier uren daags[1)], om de geheele som der productie, die de maatschappij noodig heeft, te verkrijgen.

Bij de distrubutie van den rijkdom is, volgens Owen, de nutte-looze verkwisting van arbeid en product nog haast meer zichtbaar. De ware leer moest hier zijn, om de producenten zoo dicht mogelijk bij de consumenten te plaatsen. De consumenten moesten als uit den voorraad of het magazijn der producenten kunnen putten. En in plaats daarvan heeft zich tusschen productie en consumtie een klasse van tusschen-personen gevestigd, die koopen en verkoopen, in het groot, in het klein en in het middelsoort, op de beurs of in den winkel. Zij nemen overal hun winst, laten zich zwaar betalen, en vormen inderdaad het doode gewicht der maatschappij[2)]. Zij zien er niet tegen op, om, ten einde meer winst te behalen, de goederen te bederven of te vervalschen; goederen, die er toch niet beter op worden door dat gedurig heên en weder zenden, en dat opgeslagen worden soms in slechte pakhuizen en magazijnen. Zij noemen zich de verdeelers en verspreiders van den rijkdom en moesten eigenlijk verdwijnen, want zij kosten veel te veel, meer dan men oppervlakkig bespeurt. Nog daargelaten, dat die verdeelers, door het kunstmatige en slechte geld-systeem, hetwelk onder de menschen heerscht, allerlei andere voordeelen tot zich trekken, en als het ware de producten, op weg naar de consumenten, weten te onderscheppen. Zij richten allerlei financieele banken op, maar willen van banken voor waarachtige welvaart, van arbeids-beurzen, niets weten. Dringend is hier reorganisatie noodig. De tegenwoordige distributie is een kwaad. Plaats den mensch naast zijn voedsel en naast zijn rijkdom, dan behoeft het niet tot hem gebracht te worden[3)].

Opvoeding en onderwijs zijn slechts twee onderdeelen van de vorming van het karakter, met welke taak de maatschappij zich bezig moet houden. De tegenwoordige landen en wetgevers hebben dat verwaarloosd. Geen van allen heeft het goede voorbeeld gevolgd, dat eens Lycurgus aan de wereld gaf, toen hij den ganschen mensch - zijn vorming en zijn bestaan - tot het onderwerp en doelwit van zijn organisatie maakte. Inderdaad moet de mensch geplaatst worden in een organisatie, die hem draagt en leidt. Een vorming van uitwendige omstandigheden is daarvoor

1) Vergelijk ook deel VI, pag. 40, en zie II, pag. 20: ‘all wealth will be created and put into the hands of the consumer at less than one fourth of the present cost of time and labour’.
2) Zie deel II, p. 22: ‘The distributors of wealth, under the present system, are a dead-weight upon the producers, and are most active demoralizers of society’.
3) Zie deel II, p. 26: ‘When these arrangements shall be well executed and in full operation, then will be seen the difference between the principle in practice of taking food and other kinds of wealth to man, and bringing man to his food and the enjoyment of wealth where the food and other wealth are chiefly produced and created’.

noodig, en zulk eene inrichting moet zijn een nationaal werk. Neemt men die taak ter harte, dan zal men begrijpen, hoe zonderling een rol de godsdienst hierbij gespeeld heeft; de godsdienst, die voortvloeide uit de imaginatie en niet uit de rede der menschen; de godsdienst, die zich voedde met wolken en nevelen, met mysteries en spinraggen, en die overal dofgekleurde, donkere glazen zette vóór het licht der waarheid, dat uit den hemel kwam. Men zal de ongerijmdheid inzien van stichtingen voor geprivilegeerden, als de academiën van Oxford en Cambridge. Daarentegen zal men op breede schaal overal voor allen gelijk onderwijs inrichten; men zal overal locale schikkingen daarvoor maken; men zal uitstekende mannen, om bij dit onderwijs en die opvoeding vóór te gaan, groepeeren; men zal bij de jongste jeugd beginnen en dus aan de bewaarschool haar recht en haar eisch geven, als eerste hoeksteen van het geheele gebouw[1)].

Het vierde onderwerp waarmede de maatschappij te doen heeft, is het bestuur, het gouvernement. Natuurlijk zal de taak van zulk een regeering anders zijn, naarmate de samen-leving zelve nog op de oude of reeds op de nieuwe beginselen gebouwd is. Denkbaar is op die wijze een overgangs-gouvernement voor den overgang der oude toestanden tot de nieuwe. Doch één ding moet vaststaan, te weten: dat men nooit meer spreken mag van een staats-bestuur, dat zich zooveel mogelijk onthoudt. Neen, elk gouvernement moet leiden, ingrijpen, een bepaalde roeping vervullen, zich wel degelijk ophouden met de productie, zich mengen in de distributie, en voor geheel de vorming van het volks-karakter zorg dragen. De zaak van het gouvernement is wel degelijk positief en niet negatief, zooals de economisten meenden[2)].

1) Zie deel II, p. 40: ‘To think, even under what are deemed the best modes of early instruction, of forming the character to be rational in childhood, by entrusting the care of the infant to the most inferior in mind, manner, and knowledge, and by placing the child within four walls, to sit quietly on a seat, and to ask no questions, is proof how totally ignorant the public have been and now are, on the subject of forming or manufacturing a superior character for the human race’. Zie ook deel III, p. 47.
2) Zie deel II, p. 44/45, vergelijk ook deel V, p. 49: ‘Indeed, no mistake can be more fatal to the unity, harmony and well-being of any people, than for the government to be based on the principle, that it has nothing to do with the production and distribution of wealth, or with forming the spirit, mind and conduct, or character of the people. It is a principle admirably calculated to create division, disorder and contention, and to waste the most valuable useful materials and the powers of the population. It is to place the production and distribution of wealth, as well as its preservation, in the most inefficient hands, with the most scanty means to ensure success; it is to place the forming of the character of the people at random, with the greatest probability that it will be physically, mentally, morally, and practicably ill formed; while all the superior means which might be brought into most advantageous action are allowed to remain dormant or unused, or to be misapplied to some other very inferior purpose’.

De slotsom van alles is, dat al de elementen der maatschappij tot een vaste éénheid en orde moeten worden georganiseerd. Tot nu toe is in de maatschappij overal slechts een chaos te bemerken. Individualisme, concurrentie en individueele ophooping van rijkdom houden den boventoon. De questie voor de op zich-zelf staande individuen schijnt slechts te zijn om rijk te worden, terwijl het waarachtige doelwit der maatschappij geluk is. Om nu dit geluk te waarborgen, om een harmonie van gevoelens en belangen in de geheele maatschappij tot stand te brengen, moet er een vaste grondslag van gemeenschaps-leven zijn. Zulk een grondslag is het genootschap of de communiteit. Het is de kern, de 'nucleus' (Owen gebruikt hier voor het eerst dit woord), die den band der enkele huisgezinnen vervangt. Van het hoogste gewicht is het, zulk een 'nucleus' of communiteit goed te vestigen, het beginsel van éénheid daarin stevig te wortelen, en de juiste evenredigheid der verschillende elementen, die tot zulk een éénheid moeten worden georganiseerd, goed te bepalen. Op de juiste vestiging der 'nuclei' komt voor de toekomstige maatschappij alles aan[1)].

Het DERDE deel houdt zich bezig met een opnoeming en ontvouwing der voorwaarden van het geluk der menschen.

Die voorwaarden zijn, volgens Owen, vrij talrijk. Hij noemt er dertien op. Zij hebben betrekking tot goede gezondheid (in geestelijk, lichamelijk en zedelijk opzicht), tot een zorgvuldige opvoeding, tot het verkrijgen en vermeerderen van kennis, tot het bekomen van velerlei genot, zelfs dat van reizen, tot het bewustzijn en streven om voortdurend het geluk onzer mede-menschen te bevorderen, tot het bezitten van vrienden en de gelegenheid tot associatie, tot vrijheid van gedachte, geweten en daden, tot volkomen afwezigheid van bijgeloof, eindelijk tot het zich bevinden in een maatschappij, wier wetten, instellingen en schikkingen in overéénstemming zijn met de wetten der natuur. Het breedvoerigst wordt hier door Owen alles behandeld wat in verband staat met het behouden van een goede gezondheid. De arbeiders-toestanden worden hier aan een scherpe kritiek onderworpen. Want waar nadruk voor de gezondheid wordt gelegd op het inademen van zuivere, reine lucht, daar moet natuurlijk het verblijf in de slechte fabrieks-lokalen, het huizen in de bedompte, overvolle kamertjes

1) Zie deel II, p. 50: 'This practical system is to be formed by uniting in their due proportions the production and distribution of wealth, with the means of well educating and governing all men, and by creating through these means a new and very superior arrangement of the general business of life, to constitute a nucleus to supersede the present most defective family nuclei, and thus form a new organisation of society altogether different from any hitherto known'. Zie ook deel V, pag. 9.

in de straten der groote steden, sterk veroordeeld worden. Ook de streng doorgevoerde arbeids-verdeeling, door welke de arbeidermensch opgeofferd wordt aan het product, komt bij Owen er slecht af, waar hij, ter wille van het behoud der gezondheid, pleit voor een ontwikkeling van alle vermogens van lichaam en geest in den mensch. Owen is hier ook een sterke voorstander van een afwisselende bezigheid van lichaam en geest, mits de geest zich maar niet onledig houdt met theologie, wets-kennis, medicijnen of militaire aangelegenheden.

In dit hoofdstuk over de gezondheid wijdt Owen ook zijn aandacht aan het probleem der prostitutie, en blijft hij zich verbazen, dat onze beschaving bij de bittere ellende van dien toestand als het ware zich neêrlegt. Hij meent, dat het bestaan dier prostitutie wel het sterkste bewijs is van den lagen trap, waarop de beschaving nog staat. Het is één der weinige bladzijden, waar de oude Owen weder warm wordt en met gloed vervulde woorden schrijft[1)].

Het VIERDE deel stelt zich tot doel, te ontvouwen wat de redelijke godsdienst der menschen moet zijn.

Het is een der minst geslaagde gedeelten van het werk. Trouwens, hoe scherp Owen, van het maatschappelijk oogpunt uit, het breede veld der aarde kan zien, tot het hoog wijsgeerig standpunt kan hij zich niet verheffen. De draden der redeneering heeft hij dan niet meer in bedwang, zij verwarren zich tot een kluwen, dat hij slechts moet dóórhakken, om tot eenige oplossing te komen. Veel nieuws geeft dan ook dit deel niet. Het blijft bij een herhaling van wat Owen vroeger honderdmaal gezegd heeft. Het is aanmatigend en waanwijs, inzooverre Owen zich op één lijn durft stellen met hen, die een nieuwen godsdienst aan de

1) Zie III, pag. 27/28: 'While this misconception of the use of the propensities, of the necessity for their regular temperate exercise according to the constitution of each individual, of the misery which they create when unexercised or overexercised, shall continue, there will be no truthful, consistent conduct, in the laws, customs, manners, or language of men - nothing but hypocrisy in the intercourse between the sexes - physical and mental disease - inferior organisations at birth - general dissatisfaction with society - unsatisfied feelings - disappointment of the affections - with the innumerable and horrible hidden miseries, arising from prostitution in those, generally speaking, the finest and best by nature among both sexes, but especially in the most confiding of the female sex, who, under the strange circumstances now prevalent in Great Britain, are used and treated more cruelly and far worse than any brutes; and the whole conduct of legislators and of men generally, to allow of these proceedings, unchecked and unremedied, is the most certain proof of the low, inferior, and degraded condition of the human intellect, and of the very small progress which has yet been made in the institution of laws, customs, manners and public opinion, towards a state of society deserving the name of civilization. Civilization! how has this term been misapplied! how it is now misapplied!'

menschen brachten[1]; het maakt aanspraak op het verduidelijken en openen van ongekende en niet vermoede banen der gedachten, maar inderdaad is het niets, dan een reeds door zoovelen geslaakt beroep op een mogelijk rijk van vrede en geluk. Wij ontvangen slechts kritiek en nog eens kritiek op het bestaande. De zinsneden beginnen vrij-wel op elkander te gelijken, en steeds borrelt de woorden-stroom voort als een groot troebel water.

Het spreekt van-zelf dat alles hier heet gevestigd te zijn op waarheid en liefde. Daar het wezen der Godheid onbegrijpelijk is, moet men zich wachten voor het twisten over de krachten en eigenschappen der Godheid; slechts aanbidding past hier[2]. Godsdienst trouwens is een godsdienst van daden, niet van begrippen. Ook het vraagstuk van het leven na den dood mag niet worden overwogen: de mensch moet slechts bedenken nù te leven en te werken. Liefde moet zich uitstrekken tot alles, ook vooral tot het rijk der dieren. En voorts bestaat de practische godsdienst daarin, dat op grootsche wijze de maatschappij in haar geheel wordt verbeterd. De vroeger opgenoemde hervormingen worden dan weder nagegaan, en nadruk gelegd op de pogingen, waardoor verhoed moet worden, dat de sterkeren de zwakkeren onderdrukken. Het heffen van ongelijk drukkende belastingen moet reeds als een ongodsdienstige zaak worden beschouwd. De twee geslachten der mannen en vrouwen vooral moeten in opvoeding, rechten en voorrechten gelijk gesteld worden, en de vrouwen opgeleid worden tot hooger staande gezellinnen der mannen. De praktijk, om de vrouwen tot slavinnen van het gezin te vormen, moet worden verboden. Het huwelijk moet daarom ontbindbaar worden verklaard. Ten slotte moet de geheele menschheid deze les ter harte nemen, dat zij waarheid en niets dan waarheid spreke. De éénige taal, hetzij door woorden gesproken, of door blikken en daden uitgedrukt, moet de taal der waarheid zijn, zonder mysterie, zonder bijmengsel van dwaling, en zonder eenige menschenvrees[3].

Het VIJFDE deel keert terug tot den inhoud van het tweede deel, en behandelt op eenigszins andere wijze de elementen van de kennis der maatschappij en van den maatschappelijken toestand van den mensch. Op het vreemde verschijnsel wordt gewezen, dat op het einde der vorige eeuw wel gedacht werd aan het construeeren van een nieuwen Staat, maar niet aan het vormen van een nieuwe maatschappij. Dit laatste was echter belangrijker dan het eerste. Omdat de Amerikanen het verwaarloosden, en enkel een verklaring van staatkundige rechten opmaakten, hebben zij inderdaad op een zandgrond gebouwd. Owen poogt nu te

1) Zie bijv. deel IV, p. 28.
2) Zie deel IV, pag. 47 en 48. Hij noemt daar de Godheid: ‘the moving Power of the universe, the composing and decomposing Power.’
3) Zie IV, p. 45. Hieraan werd het motto van het geheele werk ontleend: ‘Truth, without mystery, mixture of error, or fear of man, can alone emancipate the human race from sin and misery.’

verduidelijken, op welke gegevens bij eene nieuwe organisatie der maatschappij vooral de aandacht moet vallen. Onder het gezichtspunt der productie moet alles worden ter zijde gesteld, wat doet denken aan den ouden krijg om rijkdom ('the war for wealth'). Engeland moest hier het voorbeeld aan de aarde geven. Het parlement moest tot inkeer komen en de fabriek van deze dwaze wetten eens laten stilstaan. Wat beteekenen al die redevoeringen, al die partij-groepeeringen, al die stemmingen, al die overwinningen van Whigs of Tories, en al die 'reform-bills'? Ondertusschen bloedt Ierland, rukken de Chartisten op, verhuizen groote menigten naar Amerika, zitten de werkhuizen vol, en wordt er duldeloos geleden in de fabrieks-districten. Maar de eerste ministers denken aan buitenlandsche politieke prerogatieven, en niet aan de productie van het land. Evenmin letten zij op de distributie van het geproduceerde. De Indianen in Noord-Amerika lossen dit vraagstuk nog beter op, dan de quasie-beschaafde Engelschen, die er geen begrip meer van schijnen te hebben, dat de distributie niet anders is dan het uitgeven der waren, uit het groote magazijn van het tot stand gebrachte, aan allen die daaraan hebben medegewerkt. Maar het Britsche gouvernement, verstrikt in de leer der economisten, denkt, dat het ideaal van regeeren is niets te doen en de handen in den schoot te leggen. Alles, blijft dus in Engeland en elders bij het oude. Ook in de opvoeding wordt geen verandering gebracht; een architectuur van den geest wordt belachelijk geoordeeld. Oprichting van normaalscholen wordt niet gevonden. - Neen, er zal werkelijk geen verbetering dagen, voordat de communiteiten, als goede wetenschappelijke kern van het gemeenschaps-leven, de basis der nieuwe maatschappij zullen zijn. Tot het vormen van zulke communiteiten moet hoe eer hoe beter worden overgegaan. Het gouvernement moet dit werk ter hand nemen. Het moest - om dezen arbeid met beleid tot stand te brengen - van de tegenwoordige eigenaars de reeds gemaakte *spoorwegen* tot billijken prijs overnemen, en ook het land aan beide zijden van den spoorweg, tot een breedte van drie tot zes Engelsche mijlen. Deze gronden langs de spoorbaan zouden dan door de beste ingenieurs aangelegd moeten worden voor de vorming en inrichting der communiteiten, en dus tot reorganisatie der maatschappij[1)].

Tot die nieuwe organisatie der samen-leving behoort ook een gansch *andere classificatie der menschen*. De tegenwoordige standen en rangen moeten vervallen. Verschil van individueelen rijkdom is zelfs in het vervolg der tijden haast ondenkbaar of in allen geval iets onverschilligs; de ouderdom en de ondervinding kunnen alléén de maatstaf van het onderscheid onder de menschen zijn. Gelijkheid is de regel. Niemand heeft het recht van den ander te eischen iets voor hem te doen, wat hij niet zelf voor den ander zou wenschen te verrichten. Owen stelt nu een verdeeling en rangschikking in *acht klassen* voor. De eerste klasse gaat van de

1) Zie deel V, p. 57.

geboorte tot het vijfde jaar: het is de eerste vorming van het kind. De tweede klasse gaat van het vijfde tot het tiende jaar: het is de tijd van het onderwijs en van de eerste opleiding in enkele handwerken en tuin-arbeid. De derde klasse gaat van tien tot vijftien jaar: in de eerste twee jaren helpen deze knapen en meisjes aan het opleiden der kinderen van 8 tot 10 jaren, later ontvangen zij zelven onderricht in de kennis, beginselen en praktijk van de nuttige bedrijven van het leven. De vierde klasse omvat den leeftijd van vijftien tot twintig jaren. Onder hen komt de associatie tot haar recht. Ook de unie der seksen. Zij die tot deze klasse behooren, gaan zich toeleggen op de productie van den rijkdom, en geven toch ook nog onderwijs aan de ouderen der derde klasse. De vijfde klasse telt de lieden van 20 tot 25 jaren. Zij zijn de meest bedreven producenten en leeraars. Na dien leeftijd van 25 jaar behoeft niemand meer nieuwen rijkdom voort te brengen. De zesde klasse (van 25 tot 30 jaren) heeft dan ook tot bezigheid het bewaren en in stand houden van den voortgebrachten rijkdom, opdat niets verloren ga. Zij, die van deze klasse deel uitmaken, leiden de verdeeling van den rijkdom. Slechts twee uren zullen zij per dag daarvoor noodig hebben, en kunnen overigens den ganschen tijd op studiën zich toeleggen. De zevende klasse (van 30 tot 40 jaar) heeft tot taak het besturen der communiteit voor de inwendige aangelegenheden. De achtste klasse (van 40 tot 60 jaar) heeft de leiding van al de onderlinge betrekkingen der communiteit, voorzoover het de verhouding betreft waarin de ééne communiteit tot de andere kan staan. De goede verstandhouding, de samenhang en de vereeniging van alle communiteiten onderling, is hier de zorg[1)].

Het ZESDE deel heeft tot inhoud een bespreking der algemeene constitutie der regeering en van een overal geldend samenstel (code) van wetten. Eigenlijk zouden, wanneer de reorganisatie der maatschappij gereed was gekomen, en alles voortaan gegrondvest bleek op waarheid, volgens Owen alle menschelijke wetten overbodig zijn. De wetten der natuur zouden aan door allen worden begrepen en gevolgd. Toch zouden er eenige overgangs-wetten noodzakelijk blijken, die dan ook zouden medehelpen, om de rationeele samen-leving krachtiger te vestigen. Het zijn deze overgangs-wetten, welke door Owen thans worden behandeld. Zij zijn vijf-en-twintig in getal, en zouden voortaan alle mogelijke wetten in alle landen moeten vervangen. Zij zijn voor ons, die Owen tot nu toe gevolgd hebben, oude bekenden. Het zijn de oude paarden die hij van stal brengt. Eigenlijk zijn het meer stellingen of beginselen dan wel wetten. De vier eerste hebben betrekking tot de volkomen vrijheid van geweten, van geloof[2)] en van denken.

1) Zie deze geheele verdeeling deel V, p. 64-80.
2) Zie VI, p. 16. Hier komt de bekende uiting voor: ‘For one man to say to another: ‘you should not believe as you do’, is as rational as to say to those who are low in stature: ‘you should not be so short, you ought to be tall. I am taller than you, and you ought to be as I am, and I therefore require you to add to your stature, or if you will not do so, I will have you punished in this world, and you shall be eternally, severely tormented in another life after this, and to which torments there will be no end’.

Dan komt een zevental, dat over het onderhouds- en levensrecht, het onderwijs en de opvoeding[1] en over het huwelijk loopt. Voorts komen er zes, die de regeling der communiteiten omvatten, het nadeel van het privaat-eigendom tegenover het collectiefeigendom doen gevoelen, en uitgaan van het denkbeeld, dat de arbeids-tijd bij het bestaan der communiteiten slechts vier uren zal behoeven te bedragen, en die voorts aan elke communiteit de daaraan passende hoeveelheid grands toekennen. Eindelijk volgt dan een zevental wetten, die min of meer betrekking hebben op de regeering en de leiding van de geheel nieuwe maatschappij. De moeielijkste taak is natuurlijk de overgang van den tegenwoordigen chaos tot den rationeelen toestand. Later wordt de taak der raden van bestuur gemakkelijker. Vooral de algemeene raad, die de onderlinge betrekkingen der communiteiten, uit welke dan de samen-leving zal bestaan, moet bestieren, zal eene schoone taak hebben. Allerlei werkzaamheden zullen de leden van zulk een raad hebben, die haast overeenkomen met wat de Raad der Oudsten van de Herrnhutters moet doen[2]. De laatste of 25ste wet geeft dan enkele regelen, hoe ‘arbitrage’ zal worden ingericht bij mogelijk verschil van opvatting over enkele punten. Wanneer die vijf-en-twintig wetten zijn ingevoerd, zijn, volgens Owen, geen andere wetten of codes verder noodig.

Het ZEVENDE of laatste deel vermeldt de conclusies, die uit al de vorige beginselen kunnen worden opgemaakt, met betrekking

1) Ten sterkste wordt weder door hem geijverd tegen de opvoeding der kinderen door de ouders, zie VI, p. 29; ‘No mistake therefore can be greater than for society to entrust the formation of the character of its members to the private tuition or no-tuition of the parents, who neither understand how to form superior men and women, nor are they in possession of the arrangements in private houses to surround the young with the circumstances which alone can form superior men and women’.

2) Zie deel VI, p. 67: ‘The more immediate business of the members of this department will be to receive visitors or delegates from other families, or associations of families; to communicate frequently with other families; to visit and arrange with them the best means of forming or improving roads and conveying surplus produce to each other; to travel far and near to give and receive information of new inventions, discoveries, and improvements, and upon every subject that can add to the knowledge and happiness of the families separately and unitedly; and also to assist in the formation of new families, to be composed of the surplus population arising from the previously established families, and to send delegates to the more or less extended circles of families to which their family shall be attached.’

tot den tegenwoordigen onvoldoenden en verkeerden toestand der zoogenaamde beschaafde wereld.

Inzonderheid bevat het een betoog, hoe alle teekenen der tijden er op wijzen, dat de vervorming der maatschappij op handen is. Er is overal een toestand van oneenigheid; er heerscht algemeen een geest van ontevredenheid over de bestaande regeeringen; de geldende vorm van den godsdienst wordt overal ondermijnd, zelfs door de pogingen van hen, die zulk een godsdienst-vorm willen schragen en uitbreiden: de pogingen bij voorbeeld der bijbelgenootschappen, welke, door den bijbel te verspreiden, een ieder in de gelegenheid stellen, de tegenstrijdigheden in dat boek der boeken op te merken; een vaag gevoel komt op, dat de misdaden niet enkel geweten kunnen worden aan het individu, maar dat de maatschappij de misdaden kweekt; de heerschappij van het geld neemt hand over hand toe, een algemeene jacht naar zilver en goud is waar te nemen[1)]; te midden van den grootsten rijkdom schuilt de ellendigste armoede weg; alle pogingen tot verbetering zijn fragmentarisch, geïsoleerd, en ondertusschen gieten de parlementen stroomen van woorden en nog eens woorden over de aarde uit, blijven zij praten en redeneeren en zich verlustigen in dat gewauwel - stemmen zij over moties en kies-reglementen - totdat de droeve werkelijkheid (door de teekenen der tijden, die zij alléén niet zien, aangeduid) eensklaps voor de deur zal staan.

Want de a n a r c h i e zal naderen, als de gouvernementen niets doen, om die te voorkomen. Tegenwoordig geldt de stelling onder de menschen, dat m a c h t a l l e e n r e c h t g e e f t, en dat deze macht behoort aan de weinigen, die zich samen vereenigd hebben[2)]. De weinigen heerschen over de velen. Maar het zal onmogelijk blijken dit bestaande stelsel te handhaven. *De velen zullen op hun beurt zich vereenigen en dan macht zijn*. De naties zullen opstaan in haar kracht. Reeds nu laten de revoluties zich voorzien. In de Vereenigde Staten, in Zuid-Amerika, in Frankrijk woelen de massaas. Anarchie, oorlog en verderf zullen, zoo men niet tot inkeer komt, over de aarde zich uitstorten.

En dit alles is te voorzien, terwijl een zoo zachte en vriende-

1) Zie VII, p. 17. ‘The world is in universal action to gain gold and silver, regardless of the misery created and experienced in the pursuit or when they are obtained; while the only rational object that man can require is happiness for himself and others. All this action to obtain artificial wealth, or a mere shadow mistaken for happiness, is uselessly wasted.’

2) Zie VII, p. 22/23. ‘The public mind is aroused; it now asks whence the power or right of ignorant man over ignorant man? It is discovered to be assumption all, and that, to this day, *might has been alone right*, and that hitherto might has been with the united few over the disunited many. But the many are on the way to unite, and then the *might* will be with them’.

lijke toekomst mogelijk was, indien slechts de mensch het rationeele stelsel der vervorming van de maatschappij wilde aannemen. Owen roept harder en harder daartoe de menschen op. Zijn éénige hoop is thans een keurbende van leerlingen te vormen[1], die als pioniers der waarachtige beschaving zullen dienst doen, en het duizendjarig rijk van vrede en liefde (het Millennium) zullen helpen voorbereiden.

X.

Terwijl nu de organisatie van de 'Universal Community Society of Rational Religionists' als een min of meer los net over Groot-Britanje zich begon uit te strekken, terwijl het boek 'The New Moral World' als volledig wetboek van zedenleer en zedenlessen allengs gereed kwam, terwijl het weekblad van dienzelfden naam niet ophield de schare der volgelingen te vervullen met nieuwen moed en geestdrift, begreep men, in Owens kring, dat nog eens de grootsche poging gewaagd moest worden, die tot nu toe slechts te-leurstellingen had opgeleverd: de vorming namelijk van een waarachtige communiteit op het land. Motherwell, Orbiston, Ralahine, Nieuw-Harmony met al de daaraan verbonden satellieten, waren één voor één mislukt. Beteekende echter de leer van Robert Owen iets, dan moest de oprichting van zulk een gemeenschappelijke landbouw- en nijverheids-kolonie uitvoerbaar blijken. Wel werden hier en dáár in Engeland zulke gemeenschappelijke vestigingen beproefd: zoo *Manea Fen* in Cambridgeshire, zoo *Pant Glass* in Wales[2], maar meestal waren het niet altijd goed beraamde aanloopen of plannen. Het kwam er nu op aan, een communiteit, door alle volgelingen van Owen gesteund, goed voor te bereiden, haar dan stevig te vestigen, en aldus een overtuigend bewijs, een proef op de som, van Owens theorieën te leveren.

Het congres der 'Rational Religionists', in welke vereeniging zich nu de 'Association of all Classes of all Nations' had opgelost, nam in Mei 1839 de zaak ter harte. Men besloot tot den aankoop of erfpacht van grond. Na allerlei opneming en onderzoek werd in Augustus van het jaar 1839[3] overgegaan tot een erfpacht voor 99 jaren van meer dan 500 Engelsche acres, gelegen in het Zuiden van Engeland, het graafschap Hampshire, niet ver van Southampton. Aldaar zou het gebouw opgericht worden. Aldaar zou een kern (een 'nucleus') voor een toekomstige samen-leving, een model voor een menschelijke maatschappij, worden geves-

1) Zie VII, p. 50 en V, p. 80.
2) Zie over Manea Fen het blad 'The New Moral World' van 13 April 1839, vol. V, pag. 394, en van 14 Maart 1840, vol. VII, pag. 1161: - over the Welsh community zie 'The New Moral World' van April 1840, vol. VII, p. 1215, 1245, 1278, enz.
3) Zie het blad 'The New Moral World' van 17 Augustus 1839, vol. VI, pag. 681.

tigd[1]. Het landgoed heette ‘The Tytherly Community’, en werd ook ‘Queenwood’ genoemd, naar het belangrijkste deel. De grond was wel niet uitstekend, maar toch goed; de ligging was fraai en de lucht gezond. Terwijl Aldam, een knap landbouwer uit Derbyshire, zich ging bezighouden met de akkers en velden in cultuur te brengen, onderzocht men welke bedrijven er zouden kunnen worden aangevangen. Daar stroomend water en steenkolen ontbraken, kon er geen fabriek worden neêrgezet: men moest zich bepalen tot de keuze van handwerken of ambachten. Naar zulke beroepen, die dus weinig kapitaal vereischten en meer geoefenden handen-arbeid veronderstelden, werd dus omgezien[2], bijvoorbeeld naar het opzetten van een drukkerij, naar het vervaardigen van uurwerken. Vooral de heeren Finch en Green hielden zich met een onderzoek naar zulke geschikte bedrijven bezig. Ook William Pare en George Fleming hielpen met hun raad. Owen liet hen begaan. Over het algemeen bespeurt men nu zelfs een zekere geneigdheid bij Owen, om zijn volgelingen bij de eerste organisatie te laten optreden. Misschien achtte hij zich-zelven in die dagen, op zijn zeventig-jarigen leeftijd, reeds te veel zuiver theorist, ook in zooverre hij elke afwijking of wijziging van het in zijn boek neêrgeschreven stelsel zou willen afkeuren, terwijl toch hier, bij de eerste inrichting, zeer dikwijls met de bestaande omstandigheden moest rekening gehouden, in één woord geplooid moest worden, en dus alles een eenigszins anderen vorm kreeg dan Owen had bedoeld. Toen echter William Galpin uit Dorchester hem een verwijt maakte van die terughouding toonde hij zich dadelijk bereid, het toezicht op Tytherly te aanvaarden[3], Allengs werd nu de plek op het landgoed uitgezocht, waar het gebouw zou moeten oprijzen. Het zou aan den grooten weg van Sarum naar Winchester komen te staan, dicht bij een klein bosch, en met een uitzicht op een schoone vallei[4]. Langzamerhand werden reeds gezellen aangeworven en werden giften in ontvangst genomen. Giften van allerlei aard. De verschillende socialisten in Engeland zonden van alles naar de pachthoeve: de één stuurde kippen en fazanten, de ander messen en vorken, een derde matrassen en dekens, een vierde boeken en papier, een vijfde ijzeren platen; kortom allerlei stroomde toe[5]

1) Zie Holyoake ‘History of co-operation’, deel I p. 293 en deel II, pag. 468.
2) Zie het blad ‘The New Moral World’ van 5 October 1839, vol. VI, pag. 785, en van 19 October 1839, vol. VI, pag. 824.
3) Zie het blad ‘The New Moral World’ van 9 November 1839, vol. VI, pag. 870. Galpin wilde van de Tytherly zaak een ‘joint-stock company’ maken.
4) Zie het verslag van Fleming in het blad ‘The New Moral World’ van 30 November 1839, vol. VI, pag. 920, enz.
5) Zie het blad ‘The New Moral World’ vol. VI, pag. 927, 943, 975, enz.

Dit alles was uitstekend, doch de zaak moest allereerst financieel goed geregeld worden. De erfpacht - in het begin £350 jaarlijks, doch verminderend in bedrag wanneer achtereenvolgens zekere afbetalingen werden gedaan - en de gelden voor het stichten van een gebouw moesten nu gevonden worden, doordat elk der afdeelingen van de associatie ('The Universal Community Society of Rational Religionists') tot bijdragen zich zou verbinden. Werkelijk kwamen inteekeningen: van Oldham (£38), Birmingham (£80), Sheffield (£60), Worchester (£61), Coventry (£121), Leicester (£60), Nottingham (£60), Northampton (£17), Glasgow (£20), Edinburg (£230), enz., enz. Die sommen zouden dan vermeerderd kunnen worden met opbrengsten van wekelijksche bijdragen der leden van 6d., met dien verstande, dat zulke bijdragen, wanneer zij te zamen een £ uitmaakten, een aandeel van Tytherly vertegenwoordigden. Voorts maakte Owen een plan gereed voor een: 'Home Colonisation Society', welke maatschappij, tot vestiging van binnenlandsche kolonies, niet anders deed dan bijdragen te verzamelen voor Tytherly, in welke taak die maatschappij bij het begin zeer goed slaagde.

Intusschen was veel geld noodig, want men moest nu langzamerhand het gebouw oprichten. Gedurende het geheele jaar 1840 maakte men plannen voor zulk een groote huizinge. Eindelijk begon men September 1841 met den bouw. Intusschen waren dus reeds twee jaren verloopen, en niet zonder wrijvingen en onaangenaamheden. Op het congres der 'Universal Community Society of Rational Religionists', van Mei 1840, was, daar de heer Finch (die tot nu toe het meeste werk te Tytherly gedaan had) ernstig ziek was geworden, tot gouverneur van Tytherly benoemd de heer Ch. Fr. Green[1)]. Deze moest al dadelijk constateeren, dat de chef der landbouw-verrichtingen, Aldam, zich wilde terugtrekken, en zulks ook deed, omdat hij allerlei moeielijkheden ondervond bij het gemeenschappelijk bewerken van den grond. Doch nog sterker werden de te-leurstellingen, toen het bleek, dat voor alle bedrijven, die te doen waren, de verschillende gezinnen, welke men te Tytherly had bijeengebracht, niet zeer geschikt waren. Er waren 75 menschen aangenomen: mannen, vrouwen en kinderen. Zij brachten natuurlijk de gewoonten uit de oude veroordeelde wereld mede, en het gevolg was - volgens een rapport van Fleming van 20 Augustus 1840 - dat de atmosfeer der gemeenschap dreigde te bederven[2)]. Toch was er nog geen spoor van moedeloosheid bij Owen en bij zijn onmiddellijke leerlingen. Robert Owen was druk in de weêr te Tytherly een model-school-inrichting te ontwerpen: 'a normal community school', zooals hij

1) Zie de debatten en resoluties van dit congres in het blad 'The New Moral World' van 11 Juli 1840, vol. I, 'of the third enlarged series', and vol. VIII, 'since the commencement', pag. 27.
2) Zie het blad 'The New Moral World' van 29 Augustus 1840, derde serie, vol. I, pag. 137.

het noemde[1]. Doch één onheil werd toch al weder ondervonden. Het bleek, dat de heer Green niet de rechte man op de rechte plaats was, of dat hij er aan wanhoopte, orde in Tytherly te brengen. In October 1840 werd hij dus als gouverneur vervangen door den heer Rigby, terwijl hij iets later, in April 1841, naar Amerika stevende, om, volgens zijn zeggen, zijn eigen geldmiddelen wat te herstellen, en zoo mogelijk een communiteit in de nieuwe wereld te vestigen[2]. Sinds het vertrek van Green werden de werkzaamheden met meer éenheid en toezicht geleid. Afgewezen werden alle plannen, om Tytherly als het ware te amalgameeren met andere communiteiten, elders in Engeland gelegen: bij voorbeeld met Manea Fen[3]. De knappe Aldam, al stond hij niet meer aan het hoofd van het landbouw-bedrijf, bleef toch zijn raad niet onthouden[4]. Rigby kon in November 1840 gunstige berichten over geheel den stand van zaken geven. De oogst van tarwe, aardappelen, knollen, appelen, enz. was niet onbevredigend. De keuken was goed. De bevolking was wel is waar gedund: zij bestond nu slechts uit acht mannen, vier vrouwen en zeven kinderen, doch onder hen heerschte nu voorbeeldige ‘harmonie’. Zij hadden allen afzonderlijke kamers. Zondags werd niet gewerkt: er werd dan een lezing of voordracht gehouden, waartoe de pachters uit den omtrek ook werden uitgenoodigd. Op Maandagavond was er danspartij[5]. Allengs werden nu ook voor een school en drukkerij de noodige voorbereidingen getroffen. Men herdacht in den winter van 1840 het eerste jaar van het bestaan van Tytherly, en ging met lust in de lente van 1841 aan het werk. Op het congres van Mei 1841 der ‘Universal Community Society of Rational Religionists’ werd dus thans - daar ook de geldelijke bijdragen bleven toevloeien - besloten allengs over te gaan tot het stichten van een groot gebouw te Tytherly.

Het gebouw, waaraan men in het najaar van 1841 aldus begon, verrees overeenkomstig plannen en teekeningen van den heer Hansom. Hij was een kundig, geniaal architect, die zijn verdienste had getoond door den bouw van het schoone stadhuis te Birmingham, en zijn naam zou bekend maken door de constructie van het naar hem genoemde twee-wielig rijtuig, dat door Londen snort[6].

1) Zie het blad ‘The New Moral World’ van 19 September 1840, derde serie, vol. I, pag. 177.
2) Zie het blad ‘The New Moral World’ van 3 October 1840, derde serie, vol. I, p. 216, en van 24 April 1841, derde serie, vol. II, p. 257.
3) Zie over Manea Fen het orgaan ‘The Working Bee’ 1840.
4) Zie het blad ‘The New Moral World’ van 24 October 1840, derde serie, vol. I, p. 264 en ook p. 280.
5) Zie het rapport in het blad ‘The New Moral World’ van 21 November 1840, derde serie, vol. I, pag. 328. Van de twaalf volwassen personen dragen er vier de namen van Smith, zie ibidem, pag. 364.
6) Denk aan de geestige beschrijving van Vosmaer in zijn Londinias:

> ..... In d' ochtend namen ze een tweetal
> Hansoms - dus naar den vinder genoemd -; een gemaklijken zetel Bouwde er de wagenaar in en een porte-brisée aan de voorzij; Raderen maakte hij, twee, zeer groot, veelspakig en wieksnel. 't Alles vernissend, sierde hij 't fijn met een bies om den wielrand, Ook om de stralende spaken, die bliksemend glanzen in 't zonlicht. Vóór is het uitzicht vrij, want van achteren, hoog op zijn zetel, Stuurt met de lederen teugels de drijver het ros met gewisheid.

William Pare, die te Birmingham woonde, had op hem de aandacht gevestigd. Hij ontwierp voor Tytherly een gebouw, dat als een soort van landhuis of kasteel met twee verdiepingen, niet ver van de boerderij, sierlijk uit het geboomte zou oprijzen. De platte-grond had den vorm van een groote T[1]. De bovenste horizontale streep verbeeldt het vóórgebouw en toont den vóórgevel. Die gevel doet eenigszins, doch zeer in de verte, denken aan dien van ons Rijksmuseum te Amsterdam, Door twee torens werd de vlakte van den gevel in drie deelen afgedeeld. Op de eerste verdieping werd het middendeel ingenomen door de groote zaal, die ook voor eetzaal diende, terwijl aan beide zijden een spreekzaal (één voor de mannen en één voor de vrouwen) werd gevonden. In de verticale lijn was de keuken, waren badkamers, terwijl in de achterste horizontale lijn lokalen voor de scholen werden in orde gebracht. De tweede verdieping bestond vooral uit afzonderlijke kamers voor de bewoners der kolonie. In elke kamer was door middel van een leiding water te bekomen. Des winters werden alle kamers en gangen door een calorifère verwarmd. Op kleine rails werd het eten in wagentjes naar de eetzaal gebracht. In alles was voor gemak gezorgd. Doch ook dit keer had men, evenals te Orbiston, het model der parallelogrammen niet nagevolgd, dat Owen steeds als toonbeeld voor de woning van een communiteit had voorgesteld. Trouwens alles was op kleiner schaal en voor een minder groot aantal menschen ingericht, dan Owen zelfs als minimum had geëischt. Het gebouw zou slechts kunnen dienen voor honderdvijftig personen. Er had dus wederom een transactie met beginselen plaats gehad. Uitdrukkelijk werd ook gezegd, dat dit gebouw van Hansom slechts een inleiding, een vóórportaal was voor het grootere gebouw, dat later zou worden opgericht, en dat alsdan volledig Owens denkbeelden zou verwezenlijken.

Owen scheen echter tevreden. Ten minste in het blad ‘The New Moral World’ van 23 October 1841 vaardigde hij een adres uit[2], waarin hij verklaarde de leiding van alles en dus ook de directie van Tytherly thans persoonlijk op zich te nemen. Hij werd dus gouverneur van Tytherly, en ging er wonen in een kleine villa, Rosehill, op een heuvel, dicht bij het groote huis. Hij zorgde

1) Zie een beschrijving en teekening van het gebouw in het blad ‘The New Moral World’ van 9 October 1841, derde serie, vol. III, pag. 113.
2) Zie het blad ‘The New Moral World’ derde serie, vol. III, p. 129.

nu, dat dit groote huis volmaakt goed, van beste materialen, werd gebouwd. De omtrek van het gebouw: het park en de wandelingen werden fraai aangelegd, vooral onder toezicht van den heer Scott. In het gebouw werd alles eenvoudig, maar met smaak en comfort ingericht[1]. Aan de eischen der kunst werd voldaan. Trouwens de adepten van Owens leer zonden allerlei fraaie versieringen. Een schilder, Bate, stuurde acht groote aquarellen, en een ander de eerste proeven van een verzameling mineraliën. Alles werd door Owen eenigszins groot opgezet, waarschijnlijk veel te groot. Trouwens in zijn optimisme vormde hij zich illusiën, alsof alle moeielijkheden reeds waren overwonnen. In de groote zaal liet hij boven aan de kroonlijst de twee letters C.M. beitelen, die volgens zijn verklaring aangaven, dat men thans het begin ('Commencement') van het Millennium, van het duizendjarig rijk van vrede en liefde, had bereikt. Het geld bleef, zoolang de bouw nog niet gedaan was, toevloeien, en Owen ging onbekrompen daarmede te-werk. Hij gaf aan het gebouw te Tytherly den weidschen naam van 'H a r m o n y H a l l', die oude herinneringen aan Amerika voor den geest riep. De school-inrichting werd zeer uitgebreid; zij zou door opneming van kost-leerlingen zich-zelve volkomen moeten bedruipen; de bouwhoeve werd nog iets vergroot. In een zeer korten tijd had Owen onder zijn bestuur £19,000 uitgegeven. Wat het voornaamste scheen, er was weder een veel grooter bevolking dan onder Rigby. Reeds waren er zestig personen en nog dertig werden verwacht. Doch al die menschen - Owen scheen het niet te begrijpen - maakten de exploitatie zeer duur. Allen waren niet geschikt voor het ruwe werk op het land en op het veld. Wel werkten zij in de tuinen, maar de akker werd kwalijk verzorgd. De arbeid van zulke menschen voorzag niet in het onderhoud. Er kwam schielijk een te-kort: reeds begonnen financieele ongelegenheden. Er sloop dus zekere ontevredenheid onder al degenen, die geld hadden bijgedragen. Ook vonden de aanhangers Owens geschriften niet meer zoo opwekkend als vroeger. Men klaagde er over, dat het blad 'The New Moral World' geheel en al opgevuld werd met adressen van zijn hand en met overdrukken van zijn vroegere geschriften. Kortom op het congres van 1842 geschiedde het feit, dat Owen, lettende op de algemeene tegenkanting, als gouverneur zijn ontslag aanbood[2]. Finch werd in zijn plaats tot directeur van Tytherly aangesteld. Doch deze had nu nog veel sterker te kampen met de onbedrevenheid der personen, en met de nog nijpender schaarschte van geldmiddelen. Reeds na zes maanden gaf deze het op, en droeg de taak weder over aan Owen, die aldus de directie weder aanvaardde.

1) Zie het blad 'The New Moral World' van 8 Januari 1842, derde serie, vol. I, p. 219 (rapport van Fleming).
2) Zie een brochure 'A Journey to Harmony Hall', December 1842, voorts een verslag over de eerste Algemeene Vergadering te Harmony Hall in den 'Regenerator' van Juni 1844, p. 13.

Het geheele jaar 1843 leidde Owen persoonlijk, bijgestaan in de laatste maanden door Willem Pare, weder de zaken. Hij deed dit met het vaste geloof in de toekomst zijner stichting. Als een apostel van een nieuwe wereld stond hij dáár, en regelde hij alles met het oog op de nieuwe orde van zaken. Op de financiën van het oogenblik werd niet gelet. Tytherly, of liever Harmony Hall, moest een zedelijk voorbeeld geven, en dan zouden alle menschen dat ideaal willen volgen. Zoek of verwerkelijk eerst het koninkrijk Gods - zoo scheen Owen te denken - en alle zaken zullen u toegeworpen worden. Daar was onder degenen, die de zaken van Tytherly behartigden, één man, die er anders over dacht[1]. Het was Galpin, die reeds vroeger den raad had gegeven, van Tytherly een vennootschap te maken. Hij was bankier, dus man van zaken, geweest en meende, dat het éénige heil voor de 'communiteit' daarin bestond, dat men bewijzen kon, zich-zelf te bedruipen en op eigen beenen te kunnen staan. Dàn eerst zouden kapitalisten te bewegen zijn hun geld voor de zaak over te hebben. Hij poogde dus in dien zin te administreeren. Met hem nu kwam Owen voortdurend in conflict. Hij stelde dan zijn nieuwe inzichten tegenover de oude 'verstandige' van Galpin, en het einde was, dat Galpin den strijd opgaf, en in 1843 zijn betrekking van algemeenen secretaris van Tytherly neêrlegde.

In het jaar 1844 bleef Owen als gouverneur van Harmony Hall op Tytherly werkzaam tot op het congres in Mei 1844. Op dat congres begon de oppositie tegen Owen heftiger op te steken en werd de scheuring definitief. Het was een droevige vergadering. Er was zelfs iets in die debatten, dat aan een tragedie deed denken. Men wilde zoo ongaarne Owen voor het hoofd stooten, en toch begreep men, dat Owen de zaken ten ondergang leidde. Er hadden hartstochtelijke tooneelen plaats. Men onderhandelde met Owen, om tot verzoening en verstandhouding te komen. Te-vergeefs. Toen werd overgegaan tot de keuze van een nieuwen gouverneur, en werd John Buxton als zoodanig den 28sten Mei 1844 benoemd.

Doch Buxton kon de zaak niet meer redden.

Onder de bewoners van Harmony Hall zelven - er waren er 47 - begon de hoop te kwijnen[2]. De geldelijke zorgen werden voor een ieder, die daar verblijf hield, drukkend. Het huis was goed, de omgeving en uitzichten zelfs schoon, het samen-leven waarlijk niet verwerpelijk, maar financieel was het genootschap niet gezond. Men wist niet wat de dag van morgen zou brengen. Tot nu toe had men geleefd als de wildzang van Vondel. Men teerde op den boer; men zong. Doch al werden de fraaiste concerten in de zaal gegeven, met muziek kon men de beurs niet vullen. Het was duidelijk, dat de proefneming met Owens denkbeelden niet was gelukt. Zóó sleepte men het leven den winter

1) Zie het blad 'The New Moral World' van 8 Juni 1844, derde serie, vol. V, pag. 402 en 403.
2) Zie het blad 'The New Moral World' van 19 October 1844, derde serie, vol. VI, p. 132.

van 1844 toch door. Maar in het jaar 1845 was de ondergang nabij. In het blad ‘The New Moral World’ werden artikelen opgenomen, met den titel: ‘Kan Harmony Hall nog worden gered?’ De stroom van bezoekers, die gewoon waren van uit Rosehill, waar de gouverneur woonde, naar het groote gebouw hun schreden te richten, hield op. Men is nooit nieuwsgierig een kwijnenden zieke te bezoeken. Om de zaken nog gaande te houden, deed de gouverneur Buxton, daar de geldelijke bijdragen ophielden, een beroep op crediet, en dat crediet vermoordde Harmony Hall nu geheel en al.

Omdat er echter veel geld in de zaak was gestoken - men sprak van £37,000 - begonnen de drie ‘trustees’, in wier handen de financieele aansprakelijkheid der vereeniging was gelegd - de heeren Finch, Green en Clegg - bang te worden voor hun eigen verantwoordelijkheid. Zij zagen met angst Buxton geld opnemen. Eindelijk werden zij het moede, en besloten Buxton en de zijnen gewelddadig uit Harmony Hall te verdrijven. Zóó deden zij: en de droom der toekomst, die als een idylle van liefde en vrede was begonnen, eindigde in een gemeen, handtastelijk, ruw krakeel.

De drie ‘trustees’ verhuurden Tytherly - want de naam Harmony Hall was nu voor goed verdwenen - in het jaar 1846 aan een kost-schoolhouder. Daar zij echter ook geen rekening en verantwoording deden van hun ontvangsten, deed William Pare hun later een proces aan, dat voor het hof der kanselarij werd gebracht. Lord Romilly zat dáár als rechter, en beval toen den verkoop van het geheele landgoed met het fraaie daarop gebouwde huis. En van de communiteit Tytherly was verder nooit sprake.

Trouwens geen enkele communiteit kon in Engeland zich meer oprichten.

Dat was het einde van den droom der gemeenschap, zooals Owen dien in zijn brein had gedicht.

En toen aldus het resultaat van al die combinatiën als een vuurwerk in de lucht uitéénspatte, viel tegelijk het getimmerte, waaruit dit alles voortkwam. De groote associatie der aanhangers van den redelijken godsdienst verliep. De missionarissen, die heinde en verre de nieuwe boodschap van het rijzen van een nieuwen dageraad hadden gebracht, vonden geen geloof en geen onderkomen meer, en gaven hun taak op. De hallen, die in de groote steden van Engeland waren gebouwd, als vergader-zalen voor de aanhangers der nieuwe wereld-beschouwing, werden verlaten en verkocht. De oude door Owen veroordeelde maatschappij richtte ze in tot proef-lokalen en dans-huizen. Wijntje en Trijntje hielden er feest, en voerden dààr in lustigen trant een parodie op de begrippen van ‘gemeenschap en gelijkheid’.

XI.

Toen de zaak van Tytherly den verkeerden loop nam, en Owen zelf door zijn eigen aanhang van de directeurs-plaats werd af-

gestooten, was hij een plan gaan volvoeren, dat reeds bij hem vaststond, vóórdat de geheele proef met Tytherly werd begonnen. Hij wilde namelijk weder eens een reis doen naar de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, om zijn kinderen te zien en de toestanden dáár in oogenschouw te nemen.

Hij had geen oogenblik het gevoel, dat zijn stelsel waarlijk fiasco had gemaakt. Ook was hij - al den tijd, toen Tytherly in gang was gebracht - niet zoozeer in die ééne zaak der proefneming met een werkelijke communiteit verdiept geweest, dat het mislukken van die proefneming voor hem-zelven met een intellectueel failliet zou kunnen gelijk staan. Hij had altijd in zijn leven meer pezen en pijlen op zijn boog gehad. Op zijne wijze had hij, gedurende het bestaan van Tytherly, toch op alle andere manieren propaganda voor zijn ideeën gemaakt. De lezingen, die hij in het jaar 1841 in '*The Egyptian Hall*' hield, behooren tot dien anderen kring van werkzaamheden, die hij volvoerde. In Juli 1841 had hij, bij gelegenheid der nieuwe verkiezingen voor het parlement, weder een eigen sociaal programma als leus voor zijne aanhangers opgesteld, voornamelijk met het doel, om goed te doen uitkomen, dat het programma der Chartisten half werk was[1]. Dan had hij in datzelfde jaar een reeks van vijftien brieven tot Sir Robert Peel gericht, om dien eersten minister te bewegen, zich met de sociale belangen van zijn land meer en meer bezig te houden. Hij had die brieven aan Peel onderteekend met de in zijn opvatting veelzeggende bijvoeging: 'uws vaders vriend'[2]. Zóó had hij nog velerlei werk van voorlezingen en van stellen van brochures verricht. Hij had in Februari 1844 petities gezonden aan den hertog van Wellington en aan koningin Victoria[3]. Hij had zich dus waarlijk niet in de ééne zaak van Tytherly opgesloten.

Toch was het directeurs-schap van Tytherly een band, die hem niet veroorloofde vèr weg te gaan. Doch nú, na de gebeurtenissen van het congres van Mei 1844, was hij volkomen vrij. Hij volvoerde dus - al was hij allengs 73 jaren oud geworden - zijn plan. Hij maakte zich-zelf nog diets, dat hij een zekere sociale missie naar dat Amerika ondernam, en ontving zelfs daarvoor geldelijke bijdragen van zijn aanhangers. Den 15^{den} September 1844 was hij in New York. Hij ging dáár weder op den ouden voet adressen uitvaardigen, zond brieven aan de staatslieden en leiders van groote ondernemingen, hield redevoeringen en onderhandelde met de redacteurs der groote bladen, was eenige dagen de 'lion' van de stad, gelijk madame d'Arusmont, 'ci-devant'

1) Zie het blad 'The New Moral World' van 17 Juli 1841, derde serie, deel III, p. 22, 37.
2) Zie het blad 'The New Moral World' van 1841, derde serie, deel III, pag. 148, 156, 164, 172, 180, 188, 196, 205, 212, 220, 228, 236, 244, 252 en 261.
3) Zie het blad 'The New Moral World' van 1844, derde serie, deel V, pag. 268 en 372.

Frances Wright, die ook in deze dagen New York bezocht, de 'lionne' dáár toen mocht heeten[1]: - maar van eenigen invloed of uitwerking bespeurde men niets meer. Vóór twintig jaren was dit gansch anders geweest. Toen had altijd een zekere kring hem in Amerika begeleid, die vast op zijn woorden bouwde, en zijn geloof aannam. Maar sinds was Nieuw-Harmony gevallen; sinds was er van al de andere proefnemingen niets te-recht gekomen; de nuchtere Amerikanen lazen ter nauwernood meer, wat hij in zijn brieven ontvouwde. Al die vergelijkingen tusschen een bestaande feitelijken toestand en een paradijs, dat alléén op het vel papier bestond, hetwelk Owen volschreef, lieten de lieden koel. Als men tot hem ging, was het uit nieuwsgierigheid. Men vond hem een zonderling, een soort van fantast.

Toen hij in Engeland terugkwam, kon hij dezelfde ondervinding opdoen. Wel scheen hij zelf onverzwakt en was hij nog altijd bezig nieuwe vertoogen, nieuwe memories en stukken te vervaardigen. Maar uitgenomen den zeer kleinen kring van zijn naaste omgeving, lette niemand meer op hem. Op een of andere vergadering dergenen, die in socialistischen geest de zaken der werklieden bespraken, werd hij, indien hij tegenwoordig was, als de patriarch gevierd, maar meestal bleef het bij zulk een eere-voorzitterschap. Resultaten werden niet meer van zijn theorie gewacht.

Daar brak op het vaste land van Europa in 1848 de Fransche *Februari-revolutie* uit. Die omwenteling bedoelde ook (ten minste in Parijs) een vervorming der maatschappij. Het was niet alléén een politieke, maar ook een sociale beweging. Dat was een kans, om ook zijn stelsel nog eens te beproeven. De oude Owen begaf zich dus naar Parijs en gaf daar een ontvouwing van zijn leer. Om aan die prediking eenigen steun bij te zetten, liet hij kleine Fransche brochures over zijn stellingen drukken en verspreiden. Reeds had hij gezorgd, dat er in 1847 een soort van verkort uittreksel in het Fransch uitkwam van zijn boek: 'The New Moral World'[2], nu liet hij: 'Dialogues sur le système social par Robert Owen' ronddeelen. Die 'dialogues' zagen er wonderlijk uit[3]. De eerste was een gesprek tusschen Frankrijk, de Wereld en Robert Owen. De tweede was een gesprek tusschen de leden der Executieve commissie (Lamartine, Ledru Rollin, Arago, Garnier Pagès, Marie), de ambassadeurs van Engeland, Rusland, Oostenrijk, Pruisen, Holland, de Vereenigde Staten van Noord-Amerika, en Robert Owen. De gezant van ons land was er bij, omdat Owen zich altijd verbeeld heeft, dat hij aan Falck het plan der Maatschappij van Weldadigheid (Frederiks-oord, enz.) heeft aan-

1) Zie het blad 'The New Moral World' van 26 October 1844, derde serie, vol. VI, p. 137, 145. Vergelijk Noyes, 'History of American Socialism', 1870, p. 87-90. Later ging hij nog eens naar Amerika.
2) Zie 'Le Livre du nouveau monde moral, contenant le système social rationnel par Robert Owen, abrégé et traduit de l'Anglais par T.W. Thornton'. Prix 75 ct. Paris, 1847.
3) Zij zijn beide in 1848 te Parijs uitgekomen bij Capelle.

gegeven, die het op zijn beurt aan generaal van den Bosch zou hebben medegedeeld. Het spreekt van-zelf, dat zulke dialogen in Parijs niemand overtuigden[1]. Overigens had Owen zekere relaties met Cabet[2], en toen Eugénie Riboyet in 1848 een blad stichtte, om de emancipatie van de vrouw te bepleiten: 'La voix des femmes', prijkte dit blad ook met een opstel van Robert Owen[3].

De reis naar Frankrijk had niet veel gegeven. Owen begon dus weder in Engeland het terrein zijner werkzaamheid te zoeken. Hij ving nogmaals aan boeken te schrijven. In 1849 gaf hij te Londen een werk uit, getiteld: '*The Revolution in the mind and practice of the Human Race*'. Het boek zag er uiterlijk goed uit, maar de inhoud was duf, als van verlegen goed[4]. In alles wat hij schreef was herhaling op herhaling te bemerken; daaraan ontbraken pit en smaak. Daar waren wederom de oude stellingen en de oude voorstellen. De bestaande maatschappij was verkeerd, en moest met een geleidelijken overgang tot een nieuwe rationeele maatschappij zich vervormen. Daarom moesten de gouvernementen zelven land koopen, en daarop een 'township' (zoo noemt hij thans de communiteit) vestigen. Zulke 'townships' moesten over geheel Europa georganiseerd worden, en desnoods midden in of naast de oude toestanden worden opgericht, gelijk men spoorwegen bouwt naast oude straatwegen. Dan kwamen allengs, één voor één, al de oude stokpaarden aanrijden. De veroordeeling van het geld-systeem en de vervanging daarvan door eigenaardig rationeel bankpapier, de bestrijding van het particulier eigendom, de bouworde der 'squares', de voorslag om het pauperisme in Ierland door middel der 'townships' op te heffen, enz. enz. Slechts een paar trekken verdienen min of meer opmerking. Vooreerst, de uitingen tegen de socialisten en roode republikeinen, die hij in Frankrijk had leeren kennen. Hij achtte ze in geen enkel opzicht beter dan de oude bestaande gouvernementen. Ook deze radicalen wilden de maatschappij vervormen door geweld en door macht, terwijl, volgens Owen, de nieuwe toestanden slechts kunnen voorbereid en ingeleid worden in een geest van zachtmoedigheid, van liefde en rechtvaardigheid. Ten andere, ziet men in dat boek de kenteekenen van Owens ouderdom, in zooverre hij niet meer spreekt van Nieuw-Harmony, noch van Tytherly, maar slechts met teederheid verwijlt bij de herinneringen aan het Arcadië zijner jeugd: de fabriek van Nieuw-Lanark.

Aldus naderde het jaar 1851, waarin hij tachtig jaren oud zou worden. Hij was onder de hoogere standen zoo volkomen vergeten, dat de deken van York, in een opstel over Sir Robert Peel - enkele (nog wel onjuiste) feiten uit de verhouding, waarin Owen

1) Zie ook Pierre Leroux, 'Grève de Samarez', 1863, I, p. 373 seqq.
2) Zie Albert Shaw, 'Icaria, a chapter in the History of Communism', New-York, 1884, pag. 22.
3) Zie Mermeix, 'La France socialiste', 1886, p. 181.
4) Menger 'Staatslehre' citeert 't echter veel, zie pag. 193 noot, vooral pag. 152, 'nu bepleit Owen (zegt Menger) dwang van den Staat om de maatschappij te verbeteren'.

tot den vader van Sir Robert Peel gestaan had, vermeldende, - van de veronderstelling uitging, dat Owen reeds gestorven was. De oude man leefde echter nog. Hij deed zijn best, toen in dit jaar 1851 de eerste groote *internationale tentoonstelling* in Hydepark werd gehouden, traktaatjes in het Engelsch, Fransch en Duitsch aan de bezoekers dier tentoonstelling uit te deelen, waarin hij wederom op de naderende veranderingen en vervormingen der maatschappij wees, nu men de oorzaken der sociale gebreken en fouten had weten op te sporen. Weinige bezoekers hebben zich zeker de moeite gegund dit vliegend blaadje in te zien. Slechts een enkele buitenlandsche socialist herinnerde zich zijner. Toen Cabet in 1852 uit Amerika naar Europa een uitstap deed, bezocht hij Robert Owen en vierde met hem, den 14^{den} Mei, zijn verjaardag[1]. Owen gaf in de jaren 1850 tot en met 1852 een soort van onregelmatig uitkomend tijdschrift uit, onder den naam: '*Robert Owen's Journal*', waarin hij deze en dergelijke ontmoetingen en bezoeken aanteekende[2].

Met het jaar 1853 kwam er nog een flikkering in Owens levens-lamp. Doch de vlam gaf geen zuiver licht meer. Evenals reeds vroeger zijn zoon Robert Dale, had hij zich in dat jaar laten vangen en inpakken door de verschijnselen van *den tafeldans*. De man, die niets meer van de wonderen van den geopenbaarden godsdienst had willen hooren, zat nu uren lang te luisteren naar wat de geesten en schimmen hem met geklop en andere aanwijzingen wilden mededeelen. Hij begreep niet, dat hij slechts hoorde, wat in zijn eigen brein suisde, woelde en spookte. Zóó kwamen - naar zijn voorstelling - zijn oude beschermers en vrienden, de hertog van Kent, de Amerikanen Franklin en Jefferson, de dichter Shelley, zijn eigen vader en moeder, met honderd anderen, en verkondigden hem alles, waarmede hij reeds tot vervelens toe de wereld had bezig-gehouden. Hij gaf een nieuw tijdschrift uit, waarvan in 1853 vier afleveringen verschenen, '*Robert Owens rational Quarterly Review and Journal*', dat (met en benevens enkele oude echte brieven van den hertog van Kent uit het jaar 1819) allerlei fantastische verhalen van die tafeldraaiende geesten bevatte. En om nog sterker de wereld van de waarheid dier geesten-getuigenissen te doordringen, gaf hij in dat jaar 1853 in het licht een tweede, kleiner boekdeel, met dezen langen, inhoud-rijken titel: '*The Future of the human race*, or a great, glorious and peaceful revolution near at hand, to be effected through the agency of departed spirits of good and superior men and women'.

1) Zie Albert Shaw, 'Icaria', p. 61.
2) Van dit tijdschrift zijn vier (halfjaarlijksche) deelen verschenen. Het is gedrukt in twee kolommen groot-octavo. De titel luidde: 'Robert Owen's journal, explanatory of the means to well-place, and well-feed, well-clothe, well-lodge, well-employ, well-educate, well-govern, and cordially unite, the population of the world'.

Tegen dien tijd begon hij ook te schrijven aan zijn a u t o b i o g r a f i e , waarvan de twee deelen in 1857 en 1858 uitkwamen.

Nog gaf hij in de jaren 1856, 1857, en 1858 een serie van brochures uit, onder den titel: '*Robert Owens Millennial Gazette*'. Het laatste nummer is het vijftiende en verscheen 1 Mei 1858. Het bevatte echter, even als de voorgaande nummers, slechts herhalingen van hetgeen honderdmaal reeds door hem gezegd was.

En voorts zag men hem dwalen op congressen, wanneer over sociale onderwerpen werd gehandeld. In Juni 1857 was hij aanwezig bij een vergadering, die, onder eere-voorzitterschap van prins Albert, de oorzaken poogde te onderzoeken, waarom de kinderen zoo vroeg de school verlieten. Hij wilde nog spreken, doch de voorzitter, Lord Granville, wist hem vriendelijk af te leiden. Toen in October 1857 de 'Association for the promotion of social science' in Birmingham haar eerste vergadering hield, was Owen dadelijk dáár in één der secties, en sprak hij tegen het vaststellen van straffen en strafrecht in de maatschappij. Sedert dien tijd - hij was nu 86 jaar - begonnen zijn krachten hem soms te begeven. Toch wilde hij nog in October 1858 de tweede vergadering der associatie ter bevordering der sociale wetenschap, die ditmaal te Liverpool gehouden werd, bijwonen. Hij kwam te Liverpool aan, doch was dood-vermoeid en ziek ten gevolge van de reis. Hij vermande zich echter, liet zich naar de vergadering voeren en vroeg het woord. De oude Lord Brougham, zijn vroegere kennis, die voorzitter was, stond hem dit toe. Owen strompelde naar de tribune, sprak een volzin of twee, doch kon geen woorden meer vinden. De voorzitter maakte zelf voor hem een slot aan die rede, en verzocht zachtkens voor hem zorg te dragen. Eenige vrienden brachten hem in bed, onder de hoede van zijn trouwen geestverwant Rigby. Hij bleef eenige dagen bewusteloos. Toen hij zich ha een tweetal weken hersteld gevoelde, verzocht hij Rigby, hem naar zijn geboorteplaats in Wales, Newtown, te brengen. Hij kwam er, doch was nog niet tevreden. Hij ging weder naar Liverpool. Doch dadelijk daarop keerde hij - zij het met groote moeite - naar Newtown terug. Hij scheen zich dáár nog te willen bezig houden met zaken van onderwijs, en betrok een kamer in het logement. Doch het uur van sterven was gekomen. Zijn oudste zoon, die juist in Londen was, kon bij zijn sterfbed tegenwoordig zijn. Den 17^{den} November 1858 ontsliep hij kalm en zacht.

In Juli 1902 is daar te Newtown op 't kerkhof een gedenkteeken voor Robert Owen onthuld. De oude Holyoake, zelf 85 jaren oud, hield de rede; hij zag in hem den baanbreker voor de coöperatie. 'We come to bury Caesar, not to praise him'; luidden zijn woorden.[1)].

1) Zie ook 'Sociaal Weekblad' van 1902, p. 357.

XII.

Ook hij behoorde tot het ras der droomers. In enkele opzichten verschilt zelfs zijn droom niet zoo veel van dien van Fourier. Het gebouw van Owens communiteit doet denken aan het 'Phalanstère'. Doch het gehalte van Owens geest was niet zoo zwaar, niet zoo overweldigend als dat van Fourier. Was hij minder breed dan Saint-Simon, zoo zou men kunnen zeggen (wanneer men de woorden maar niet al te letterlijk opvat), dat hij te-gelijk minder diep was dan Fourier. Alles was bij Owen, in dienzelfden gedachten-kring, platter, eenzijdiger en tevens nog radicaler, in zooverre hij recht-af op het communisme den koers wendde. Slechts door zijn verbinding met de eigenlijk gezegde groote industrie toonde hij van tijd tot tijd een veel practischer blik: hij zag altijd vóór zich den arbeider-proletariër. Het fabrieks-systeem is bij hem uitgangs-punt der sociale wenteling. Zal ons zijn groote droom niet meer verlokken, zoo dwingt toch het beginsel, waarvoor hij onbaatzuchtig leefde, onzen eerbied af. In een tijdvak, toen een ontzettende productie begon - een productie, waarvan eigenbelang de spil en algemeene wedstrijd tegen elkander het drijfrad was - wees hij er op, dat men meer moest letten op billijker verdeeling van de welvaart tusschen alle producenten. Hij construeerde toen een systeem van geheel gelijke verdeeling. Hij leed schipbreuk - maar uit zijn schipbreuk werden toch enkele schatten gered. Wij glimlachen thans om zijn Nieuw-Harmony of om zijn Harmony Hall, maar hij was toch in allen geval de man, die 1°. het eerst begon met goede kinder-bewaarscholen in Groot-Britanje; die 2°. de verbods-bepalingen tegen den arbeid der kinderen in de fabrieken scherper liet vaststellen; die 3°. productieven arbeid van oudere kinderen (in fabrieken) slechts wilde toestaan, wanneer men dat werken alterneerde met het ontvangen van deugdelijk volledig onderwijs[1]; die 4°. den eisch van een normaal-arbeidsdag van tien of acht uren begreep en voor zijn personeel toepaste; die 5°. de zedelijke verplichting van den patroon gevoelde, om voor de arbeiders als een gezin te zorgen en hen in tijden van crisis niet dadelijk te ontslaan; die 6°. in de landbouw-koloniën een goed middel zag tegen pauperisme; die 7°. het coöperatie-idee voor de werklieden organiseerde; - altemaal zaken, die onze tegenwoordige tijd eerst goed gaat aanwenden.

Zijn leer over het menschelijk karakter was oppervlakkig. Dat de kiem van het denken en doen der menschen niet in hun

1) Men herinnere zich daarbij de woorden van Karl Marx, 'Das Kapital', deel I, vierde editie, 1890, pag. 449: 'Aus dem Fabriksystem, wie man im Detail bij Robert Owen verfolgen kann, entspross der Keim der Erziehung der Zukunft, welche für alle Kinder über einen gewissen Alter productive Arbeit mit Unterricht und Gymnastik verbinden wird, nicht nur als eine Methode zur Steigerung der gesellschaftlichen Production, sondern als die einzige Methode zur Production vollseitig entwickelter Menschen'.

eigen geest ligt, maar dat alles, ook het karakter, voor den mensch gevormd wordt, is vrij-wel filosofische onzin, en zou dit te meer schijnen in een eeuw, die de leer der erfelijkheid van een Darwin zich hoorde ontvouwen. Neen, Lamennais heeft gelijk: de omstandigheden maken niet den mensch, zij toonen hem. Doch in zijn eigen niet diep-gaanden gedachten-kring was Owen toch de eerste, die de practische leer opstelde, dat men verplicht is voor onze arbeids-klassen goede omgevingen te bereiden. Het inrichten van goede arbeiders-woningen en het besef der wonings-kwestie voor de werklieden is een lijnrechte gevolgtrekking uit Owens stelling. Mannen en vrouwen, die opgevoed zijn te midden van verwaarloozing, onreinheid en onkunde, kunnen zeer bezwaarlijk het gevoel van waardigheid en plicht verkrijgen of behouden. Wie den toestand der maatschappij op het oog heeft, moet begrijpen - zoo sprak Owen - dat hier een veld is van vruchtbare werkzaamheid en verdubbelde krachts-inspanning.

Dat Owen eindelijk zich geen vooruitgang kon denken door geweld, door ijzer en staal; dat hij voortdurend een beroep deed op onderlinge welwillendheid, op barmhartigheid, rechtvaardigheid en liefde; dat hij naar een zeker vredig internationalisme stevende, dit kan men de naïeve, kinderlijke zijde van zijn anders nuchter socialisme noemen. Vol van zijn illusie lette hij niet op den spottenden glimlach der wereldwijzen en ‘verstandigen’ zijner eeuw. Hij bleef als een groot kind verwonderd opzien, als men hem of zijn denkbeelden kwalijk wilde bejegenen, en herhaalde voor zich-zelven binnensmonds dan de woorden: ‘er is geen goed of kwaad, er zijn slechts zieken’.

Hoofdstuk V.
Johann Gottlieb Fichte.

Het is zeer eigenaardig, dat Duitschland, voor zijn bijdrage tot het socialisme in het begin der negentiende eeuw, op de geschriften van een speculatieven filosoof kan wijzen. Terwijl Frankrijk de beginselen van het socialisme doet ontvouwen door een edelman (Saint-Simon) en door een mijmerend lid van de burgerklasse of 'tiers état' (Fourier); terwijl Engeland als het ware deze zaak opdraagt aan een man der praktijk, die uit den stand der werklieden en der fabrikanten te voorschijn treedt - geeft Duitschland voor éénzelfde doel het woord aan één zijner diepzinnigste geleerden: aan Johann Gottlieb Fichte[1]. Het is een professor aan een der universiteiten, die in Duitschland zich het eerst met de sociale vraag gaat bezig-houden: een hoogleeraar in de wetenschap bij uitnemendheid, die der wijsbegeerte. En die man was in den kring der filosofie één der geesten, die zich het hoogst hebben weten te verheffen. Op breeden vleugelslag vloog hij der zon van de waarheid te-gemoet. Hem in één adem te noemen met Plato, is geen heiligschennis te plegen aan de nagedachtenis van den Griekschen wijze. Het is de stoutste idealist, die ons denkend geslacht heeft gekend. Niemand heeft de veêrkracht der menschelijke gedachte tot zulk een hoogte weten te spannen. Op het voetspoor van Immanuel Kant begon hij de regels van het denken te onderzoeken en vast te stellen. Doch waar zijn vóórganger poogde aan te toonen, dat de wetten van het menschelijk denken de ons omringende schepping beheerschen, daar ging hij een schrede verder. Hij leerde, dat deze uitspraak van zijn meester slechts de helft der waarheid behelsde. Het begrip 'beheerschen' was in Kants formuleering een onvolledigheid. De wetten toch van het menschelijk denken *beheerschen* niet enkel de ons omringende schepping, neen, de geheele schepping zelve is, volgens Fichte, niets anders dan de verschijning der wetten van het denkvermogen.

Van uit dat standpunt bezag hij de aarde en de samen-leving.

1) Zie ook dr. Hans Lindau 'Johann Gottlieb Fichte und der moderne Sozialismus'. Berlin 1910, S. 107. Vergelijk 'Die Neue Zeit', 1900/1901, I, p. 28.

De verwarde en verwrongen vormen, waarin de maatschappij zich scheen te schikken, waren, volgens Fichte, slechts troebele uitingen van niet-doorgevoerde gedachten. Zij hadden slechts een schijn-bestaan, ja bestonden eigenlijk niet in de gedachte. Alléén dàt bestond werkelijk en waarachtig, wat met het denken der menschen overeenstemde, wat de rede eischte en vorderde. In dat bewustzijn ging hij nu uitéénzetten, hoe werkelijk zulk een redelijke ('vernünftige') maatschappij was ingericht. Voor geen enkel probleem, voor geen enkele moeielijkheid deinsde hij terug. Hij bouwde stout zijn ideëelen Staat op, en bezielde dien Staat met den gloed van zijn overtuiging en van zijn geestdrift. Doch let wel: het waren dus niet de droevige of ellendige toestanden om hem heên, die hem tot een vlucht in het rijk der ideeën dreven, neen, bestaande toestanden hadden voor hem slechts betrekkelijk waarde. Hoogstens waren het schilderijen, waardoor of waaraan de menschheid kon leeren, wat zij noodig had te weten. Niet in dien zin echter, dat de menschen die wetenschap uit zulke tafereelen konden putten. Neen, wij zouden (volgens Fichte) in de wereld-geschiedenis nooit iets anders vinden, dan wat wij er zelven eerst inlegden, maar door de beoordeeling der werkelijke feiten of toestanden konden wij op een gemakkelijke wijze uit ons-zelven ontwikkelen, wat in ons-zelven lag. Kwam dus Fichte, bij zijn constructie van Staat en maatschappij, tot conclusiën van het socialisme, dan was het enkel en alléén daarom, omdat het wijsgeerig denken zulke conclusiën vorderde. Fichte verdedigde eenige aan het socialisme verwante begrippen en stellingen, omdat zij hem gevolgtrekkingen toeschenen van wat recht was. Van boven af, van uit de hoogte, bezag hij de maatschappij. In de schijnbare werkelijkheid-zelve bleef hij niet staan. Met het tobben en zwoegen der armen en misdeelden der maatschappij als zoodanig, hield Fichte zich niet in de eerste plaats op.

De stoot tot zulke abstracte constructiën van Staat en maatschappij gaf de nog altijd in die dagen heerschende studie van het *natuur-recht*. Ook K a n t had zich op die studie geworpen. De Staat, dien hij in zijn stelsel opbouwde, was echter geheel en al gebaseerd op een filosofisch subjectivisme. Grondslag voor het leven aller staatsburgers was: handel zóó, dat de stelregel van uw wil te-gelijk als beginsel van eene algemeene wetgeving kan gelden. De Staat was bij zulk een opvatting slechts een rechts-instituut tot negatieve bescherming der geheele abstracte individueele vrijheid. En de vorm, waaronder het tot stand komen van den Staat moest worden gedacht, was het oorspronkelijk verdrag; het verdrag, waardoor men uit den natuur-toestand overschreed in het rijk der gerechtigheid, in een samen-zijn waarin recht voor allen was te vinden. Volkomen rechtvaardigheid in Staat en maatschappij was de spil, die alles bewoog. 'Fiat justitia et pereat mundus' was de leus; een spreuk, die Kant aldus vertaalde: laat geschieden wat recht is, zij het dat alle schurken in de wereld daaraan te gronde gaan. Dit beginsel van recht werd door Kant tot de

uiterste gevolg-trekkingen toegepast. Waar groote ongelijkheid van vermogen in een Staat werd gevonden, daar wilde Kant de oorzaak hiervan voor een goed deel zoeken in de ongerechtigheid der regeering. De bijstand, dien de vermogenden aan de noodlijdenden gaven, kon bezwaarlijk (volgens Kant) als een deugd, als weldadigheid, worden aangemerkt. Het was slechts een toepassen van recht.

In twee kleinere geschriften gaf hij nu zijn beschouwingen over den toestand en ontwikkeling der menschelijke samen-leving. Het eerste droeg den titel: '*Zum ewigen Frieden*'[1]. Het was een klein betoog, dat oorlog de natuur-toestand der volken en vrede hun rechts-toestand was. Wanneer die vrede alle volken der aarde zou omvatten, wanneer voorts die vrede op zulke vaste grondslagen zou rusten, dat alle voorwaarden en kansen voor toekomstige oorlogen zouden uitgesloten zijn, dan zou de gerechtigheid niet enkel in elken Staat, maar in geheel de menschheid inheemsch zijn: rechtvaardigheid zou op aarde heerschen. Daarvoor moesten alle volken en Staten een verbond sluiten. Was de taak nog niet geheel uitvoerbaar, zoo moest toch dit begrip als doel vastgesteld worden. Kant beproefde de regelen te stellen, volgens welke alle Staten zulk een groot wereld-verbond zouden kunnen sluiten, waardoor de oorlog in de toekomst kon voorkomen worden. Hij achtte zulk een eeuwigen vrede geen hersenschim, daar het denkbeeld ook samenhing met het veld winnen der wereld-industrie, welker grondslag de vrede is. De uitvoerbaarheid en de verwerkelijking der gedachte zelve van den eeuwigen vrede moest voorts door de filosofen steeds bepleit worden. - Een tweede opstel, in 1784 verschenen, gaf, onder den titel: '*Begrip van een algemeene geschiedenis in den zin van het wereldburgerschap*', de grond-lijnen aan der evolutie van het menschelijk geslacht[2]. Kant ontvouwde hier, hoe de ontwikkeling der geschiedenis slechts te doen heeft met het soort, met de menschheid, niet met het individu. Onder die menschen heerschten nu allerlei tegenstrijdig-

1) Zie Kuno Fischer, 'Immanuel Kant, Entwicklungsgeschichte und System der kritischen Philosophie', Band II, uitgaaf 1860, pag. 231-243. Men herinnere zich, dat de abbé de Saint-Pierre ditzelfde denkbeeld van een eeuwigen vrede had uitgewerkt. In de uitgave van enkele geschriften van l'abbé de Saint-Pierre door G. de Molinari, 1857, vindt men een Fransche vertaling van het geschrift van Kant. Het boekje was trouwens reeds in 1801 in Frankrijk vertaald. Men zie de waardeering van den inhoud bij Buchez, 'Introduction à la science de l'histoire', 1842, I, pag. 130-135. Buchez meent dat Saint-Simon het werkje gekend heeft.

2) Zie Kuno Fischer, 'Immanuel Kant', Band II. pag. 330 en volgende. - De beteekenis van dit zeer fraaie geschriftje van Kant wordt goed uitéengezet door Littré in zijn boek 'Auguste Comte et la philosophie positive', troisième Edition, 1877, pag. 50-66, waar hij het geheel vertaalt. Ook Southey in zijn 'Sir Thomas More', 1831, vol. II, pag. 315-318, waardeert het zeer hoog.

heden, hartstochten, begeerten en ijdelheden. Doch uit den schok en de wrijving van al die weinig sociale hoedanigheden, uit den strijd van al die egoïstische aanmatigingen, van al dat eigenbelang, van al die zelfzucht, moet en zal de regelmatige sociale orde ontstaan. Het antagonisme is middel. Het is de prikkel der natuur, om tot het zedelijk ideaal te komen: een burgerlijke maatschappij gevestigd op het recht.

Zóó leerde Kant te Koningsbergen. Toen hij op bijna 80-jarigen leeftijd aldaar in Februari 1804 stierf, liet hij aan de wereld een verheffenden indruk van zedelijke kracht na. Wel is waar, hadden zijn stadgenooten hem meest op gezag van enkele uitnemenden in hun midden van verre bewonderd. Aan zijn onmiddellijke omgeving scheen hij soms veeleer het type van een volkomen automaat. Al zijn bezigheden, zijn werkzaamheden, zijn middagmaal, zijn wandelingen, hadden elken dag op dezelfde manier, op hetzelfde uur, binnen dezelfde begrensde minuten, plaats. Hij bewoog zich met de regelmatigheid van een uurwerk. De indeeling van dag en arbeid was steeds dezelfde. Dat scheen alles prozaïsch, nuchter, dood-gewoon, het bestaan van iemand, die zijn leven had ingericht als een boekhouder op een kantoor: spaarzaam, stipt, en mathematisch éénvormig. Men mocht glimlachen om de consequentie, waarmede hij de voor zijn leven en denken noodige rust najoeg; meesmuilen over de kluchtige verontwaardiging, die hem nu eens deed verhuizen, omdat de haan van den buurman te-hard kraaide, dan weder, omdat het geroep en rumoer van het scheepsvolk aan de kaai hem hinderde; die hem den burgemeester deed lastig vallen met klachten over het krijschend gezang der gevangenen in het aan zijn woning grenzend huis van arrest, of met min of meer booze opmerkingen over de muziek in een dans-lokaal van zijn wijk. Men mocht zich vroolijk maken over zijn droeve zuchten, hoe de populieren in den tuin van zijn buurman zóó hoog opschoten, dat hij het voor zijn denken noodige vrije uitzicht op den kerktoren niet meer had. Doch dit alles nam niet weg, dat deze schijnbaar meest alledaagsche en werktuigelijk regelmatige figuur de oorspronkelijkste en mannelijkste denker was, dien de wereld bezat. Hij was de man die voor altijd deze regel formuleerde: handel zóó, dat gij de menschheid, zoowel in uw eigen persoon als in den persoon van ieder ander, steeds als doel nooit als middel gebruikt[1)]; de man, die elken zedelijken plicht door zijn categorischen imperatief stempelde tot een gebod, en die tegenover elke niet uit de zedenleer voortvloeiende handeling een onverbiddelijk ‘veto’ stelde; de man, die - uitéénzettend dat onze begrippen zich niet naar de waarneembare voorwerpen richten, maar de voorwerpen naar de begrippen - tot vast doelwit der samen-leving stelde: recht en rechtvaardigheid.

1) Op deze regel vestigden latere socialisten steeds de aandacht. Paul Bourget vermeldt in zijn bij uitstek merkwaardigen roman: ‘L' Etape’ die regel als wachtwoord van zijn socialistischen held. Zie ‘L' Etape’ (soixante-cinquième mille) pag. 129.

Tot Kant kwam nu dáár te Koningsbergen in 1791 een naar waarheid dorstende jonge man, de toen bijna dertigjarige Fichte[1].

Deze F i c h t e was in 1762 in een dorpje van den Opper-Lausitz, Ramenau geheeten, geboren. Hij was het kind van arme ouders. Vader en grootvader waren eenvoudige wevers, de moeder was misschien van iets beter stand, doch liet zich daarop wat voorstaan, en scheen een lastige vrouw te zijn. De jongen bleek vlug van begrip en geheugen te wezen. De preek, die hij Zondags hoorde, kon hij volkomen wedergeven. Hij verbaasde met zulk een kunststuk van zijn memorie den edelman uit de buurt: den vrijheer von Miltitz Deze nam de opvoeding voor zijn rekening, doch stierf ongelukkig zeer spoedig in 1774. Toch kreeg de jonge Fichte goed onderwijs te Schulpforta, en kwam als aankomend jongeling vooral onder den invloed der geschriften van Lessing. Weldra ging hij te Jena en te Leipzig voor het ambt van predikant studeeren. Doch hij was zoo ellendig arm. Hij moest altijd-door lessen geven, en kon dus zelf niet voortkomen. Vrienden had hij niet. Zijn leven was in die dagen een lange lijdens-geschiedenis. Om tot een of ander loongevend bestaan te komen, zocht hij overal een betrekking als gouverneur van kinderen. Zóó vinden wij hem 26 jaren oud in 1788 te Zürich[2].

Hij onderwees dáár de kinderen van een logement-houder, bij wien hij inwoonde. Hij gevoelde zich niet ongelukkig, werd met onderscheidene knappe koppen dáár bevriend, en leerde daar ook zijn aanstaande vrouw kennen: Johanna Maria Rahn, toen ter tijde een lichte dweepster met Klopstock, niet fraai van uiterlijk, doch vast en trouw van gemoed. Wanneer Fichte later door den gloed van heftige geestdrift werd bewogen, gaf zij kalmte en evenwicht aan den geest.

De taak van huis-onderwijzer kon op den duur hem niet bevallen. In 1790 was hij in Leipzig teruggekeerd. Doch de vraag stelde zich ernstiger en dringender tot hem: wat te doen? Hij wist het niet en stond besluiteloos. Daar vroeg een student hem privaat-lessen te geven in Kants systeem. Hij nam het aan en ging ernstig Kant bestudeeren. En ziedaar: plotseling vond hij zijn doel en zijn levens-geluk. In dat systeem was er éénheid tusschen denken en leven, bestond de éénheid van gedachte en plicht. Zoo reconstrueerde hij voor zich-zelven de wereld: zijn wereld. Hij was nu volkomen vrij en onafhankelijk. Geen omstandigheden of lotwisselingen konden meer de fierheid van zijn geest deren.

Hij werd weder huis-onderwijzer en wel te Warschau. Doch de blik van zijn geest was voortdurend naar Koningsbergen gekeerd. Die trek werd hem te machtig. Hij rende heên en ging Kant te Koningsbergen opzoeken. Hij hoorde zijn voordrachten, die hem, wel is waar, door gemis aan vuur tegenvielen, doch

1) Zie over Kant en het Socialisme ‘Die Neue Zeit.’, 1899/1900, II, pag. 1 seqq. en 1905/1906, II, p. 45 seqq.
2) Zie voor de jeugd van Fichte ook de ‘Globe’, deel VII, 30 September 1829.

hij lette niet op den monotonen, éénzelvigen vorm, hij zou met den meester in den geest gaan worstelen. Om Kant te doen weten, wie hij was, schreef hij een opstel in diens geest: 'Versuch einer Offenbarungskritik' en zond het hem toe. Kant begreep toen wien hij voor zich had, en ried hem aan het stuk te doen drukken. Nog meer. Hij bezorgde hem, door vrienden, een goede gouverneurs-plaats bij graaf Krockow te Dantzig. Intusschen zag het opstel het licht in 1792, en daar dit opstel hem dadelijk een naam gaf onder de Duitsche geleerden, liet hij zijn ondergeschikte betrekking weder varen, en besloot hij op goed geluk de wijde wereld in te gaan, met het voornemen nu slechts door privaat-lessen in zijn onderhoud te voorzien.

Zóó ging hij eerst terug naar Zürich. Dáàr huwde hij 22 October 1793 Maria Rahn, leerde hij Pestalozzi kennen, en ging hij in den winter van 1793 op 1794 vrije voordrachten houden. Hij was toen volle dertig jaren oud. In alle opzichten was hij oogenschijnlijk, bij den eersten indruk, het tegendeel van zijn meester Kant. Was deze altijd de correcte regelmatigheid in persoon geweest, die in geleidelijke orde en stiptheid de voorwaarden zag, waardoor zelfstandigheid en vrijheid tot haar recht kwamen; richtte deze zijn uiterlijk leven in naar vaste leefregels, bedachtzaam en voorzichtig in alles; werd in diens leven alles onderworpen aan een verstandig en berekend overleg, in dien zin, dat even zoo goed gemoeds-aandoeningen als opkomende ziekten bedwongen werden door een vasten wil; was dus Kants optreden altijd kalm en sober, - zoo was daarentegen Fichte een hartstochtelijke natuur. Een heilige onrust dreef hem voort. Toen hij in zijn vrije voordrachten meer en meer als redenaar optrad, ontplooide zich zijn karakter in vollen rijkdom en kracht. Hij werd een geweldige, heldhaftige, imponeerende figuur; een man, in wien de innigste gloed der denkkracht vereenigd was met een vurigen dorst naar daden. Als men hem hoorde spreken, dan was men van ééne zaak zeker, te weten: dat deze Fichte, wanneer het noodig was, zijn woorden tot daden zou maken. Reeds zijn optreden als spreker was altijd een handelen, een doen. Zijn overtuigingen bezielden hem zoo heftig, dat die overtuigingen uiterlijk met hartstochten overeenkwamen. Hij ontleedde niet kalm een begrip of gedachte, neen, hij viel onmiddellijk den tegenstander aan. Door zijn geschriften en redevoeringen gaat een krijgszuchtige adem. Zijn filosofen-ziel is eigenlijk een krijgsmansziel. Onwillekeurig doet zich bij hem gevoelen een neiging, een zucht om te overheerschen. Hij is zoo vast overtuigd van de door hem gegrepen waarheid, dat hij geen oppositie haast duldt. Zijn leus wordt bijna de bekende spreuk: dwing ze om in te gaan. Op zijn terrein der gedachten heeft hij dan ook - het is Heinrich Heine, die het puntig heeft opgemerkt - trekken gemeen met den man, dien hij als het verpersoonlijkt beginsel van het kwaad bestrijdt, te weten: met Napoleon.

Toen hij in 1793 in Zürich begon te spreken en te schrijven, was zijn geest - die de tucht der denkers-methode van Kant zoo

even had doorloopen - geheel en al vervuld met de worstelingen en verlangens der Fransche Revolutie. Bij Kant was er, in de beoordeeling van die grootsche omwenteling, altijd iets half-slachtigs, iets wat aan het hinken op twee gedachten deed denken. Aan de ééne zijde bewonderde de Koningsberger wijze het in het leven treden der vrijheid, waardeerde hij de practische poging van 1789, om een volks-bestaan op recht en wet te grondvesten, om den historischen Staat in een rechts-Staat te vervormen, maar aan de andere zijde was hij te zeer verstoord tegen alle gewelddadige middelen, in één woord, tegen de revolutie, dan dat hij vrede kon hebben met het verloop der tijden, toen de Conventie alle krachten en alle middelen van Frankrijk in haar boezem concentreerde. Doch Fichte stapte over dat bezwaar heên. Volgens hem was het niet mogelijk zonder revolutie den ouden Staat, vol misbruiken en tegenstrijdigheden, te reconstrueeren tot een Staat der rede: hij nam de Fransche revolutie dan ook aan zelfs in haar geweldige exaltatie, in haar ontzettende vaart.

In twee opstellen of geschriften uitte hij zich in dat jaar 1793 over deze materie. Het eerste was een redevoering, die hij tot titel gaf: '*Zurückforderung der Denkfreiheit von den Fürsten Europas, die sie bisher unterdrückten*.' De brochure, die uitgegeven heette te zijn te 'Heliopolis, im letzten Jahre der alten Finsterniss' (1793) kwam naamloos uit. Het stuk was in zeer democratischen toon geschreven. Elk vorst - dit staat bij den schrijver vast - is een tiran. Wel vermaant hij in de voorrede zijn hoorders, de vorsten niet te haten, maar het motief van die verdraagzaamheid is juist zoo beleedigend en vernederend mogelijk voor de vorsten. Hij bezigt namelijk deze woorden tot zijn hoorders en lezers: 'haat uw vorsten niet, u-zelven moet gij haten. Een der hoofd-bronnen toch van uw ellende is, dat gij van hen en van hun helpers veel te hooge denkbeelden hebt.... Dit kunt gij echter voor zeker aannemen, dat zij van hetgeen zij moesten weten, van hun eigen bestemming, van menschen-waarde en menschen-rechten minder weten dan de minst ontwikkelde menschen onder u-zelven.' En in dien geest gaat het voort, vol pathos en rhetorischen gloed, herinneringen uit den tijd toen Schiller zijn don Carlos schreef.

Belangrijker en inhoudrijker is het tweede geschrift, dat een bepaald boek werd. Het kwam als eerste deel in 1793 (evenzeer naamloos) uit, onder den titel: '*Beitrag zur Berichtigung der Urtheile des Publicums über die Französische Revolution*.'

Het blijft een onvergankelijke eer voor den Duitschen geest, dat terwijl de Engelsche meest verlichte publieke opinie, in Edmond Burke, zich dadelijk van die Fransche revolutie afwendde, en met op- en aanmerkingen als van een hedendaagschen Taine al de fouten breed uitmat, doch den aard der beweging zelve niet geheel verstond, - Duitschland, door zijn grootste genieën, dadelijk het gewichtige en geweldige van die stoute poging ten volle begreep. Toen Goethe in den herfst van 1792 de kanon-schoten hoor de dreunen van Valmy, waar de jonge Fransche recruten de oude krijgers van Frederik den Grooten tot staan brachten, teekende hij

het op, dat een nieuw tijdvak der wereld-geschiedenis begon. Desgelijks Fichte in 1793. ‘De Fransche revolutie - zoo begint hij zijn boek - schijnt mij gewichtig voor de geheele menschheid.... Zij is een rijke illustratie van den grooten tekst: menschen-recht en menschen-waarde’[1]. Zij geeft de aanleiding over dat alles na te denken. ‘Want tot nu toe was de menschheid in alles, wat zij werkelijk noodig heeft, zeer verre ten achteren, maar wanneer niet alles bedriegt, is er nu een tijdstip van een opkomend, dagend morgenrood, en zal de volle dag op zijn tijd wel volgen’. Maakt u - zoo roept Fichte zijn landgenooten toe - de vrijheid nu waardig; voedt u op aan de gebeurtenissen dáár in Frankrijk. Bovenal: ‘Weest rechtvaardig, o volken, en uw vorsten zullen het niet kunnen uithouden, alléén onrechtvaardig te zijn.’

Bij het beoordeelen der Fransche revolutie is nu de hoofdvraag of zij al of niet rechtmatig is. Heeft een volk in het algemeen het recht, om zijn Staats-constitutie willekeurig te veranderen? Dit is de eerste questie. Eerst later komt de vraag, of de middelen, die aangewend worden om die constitutie te wijzigen, de verstandigste zijn, met andere woorden: de meerdere of mindere wijsheid der revolutie komt dan eerst aan de orde. Nadat nu Fichte betoogd heeft, dat voor het beslissen van deze questies de geschiedenis geen leiddraad kan geven[2], daar deze vragen niet naar de ervaring of empirie mogen beoordeeld worden[3], gaat hij haar principiëel volgens ideëele beginselen behandelen. Die beginselen, welke de rechtmatigheid eener revolutie bepalen, zijn, volgens hem, aangegeven in het natuur-recht.

Alles steunt en rust dáár - volgens Fichte - op de leer en de gevolgen van het verdrag, dat menschen ondersteld worden te sluiten, om een Staat te grondvesten. Revolutie is niets anders

1) Denk hierbij als tegenstelling aan de woorden van Burke, in zijn ‘Reflections on the Revolution in France’, over ‘the pretended rights of the theorists’: ‘In proportion as they are metaphysically true, they are morally and politically false’.
2) Zie J.G. Fichte's ‘Beitrag über die französische Revolution.’ De eerste druk is een duodecimo-uitgaaf, zonder plaats of naam van uitgever, in 1793 uitgekomen. Wij gebruiken liefst een octavo editie, die als ‘neuer Abdruck’ in 1848 te Zürich verschenen is. Op pag. 26 leest men: ‘Soll man denn darum die Geschichte ganz eingehen lassen? O nein, nur aus euren Händen soll sie genommen werden, die ihr ewig Kinder bleibt, und nie etwas anders könnt als lernen; die ihr euch nur immer geben laszt, und nie selbst hervorbringen könnt; deren höchste Schöpfungskraft nie über das Nachmachen hinausgeht; der Pflege des wahren Philosophen soll sie übergeben werden,’ enz.
3) Zie Fichte's ‘Beitrag’, pag. 32: ‘Rousseau, den ihr noch einmal über das andere einen Träumer nennt, indess seine Träume unter euern Augen in Erfüllung gehen, verfuhr viel zu schonend mit euch, ihr Empiriker; dasz war sein Fehler. Man wird noch ganz anders mit euch reden, als er redete’.

dan de opzegging van zulk een verdrag, om een ander verdrag weder aan te gaan. En zulk een opzegging van het oude verdrag is een wettige daad. Geen enkel redelijk motief kan aangevoerd worden, om die verbreking der oude banden te verbieden. Geen Staat zou tegen zulk een losmaking zich kunnen verzetten, of restitutie wegens vroeger geleverde voordeelen kunnen vorderen, Want het is niet waar, dat ons eigendom een recht is geworden. omdat de Staat het ons waarborgde. Neen de Staat is slechts dáár, om ons tot vrijheid op te leiden, of liever, om ons de mogelijkheid eener ontwikkeling ('Cultur') tot vrijheid en zelfstandigheid te verschaffen. Maar het rechts-motief van den eigendom, en dus ook van den grond-eigendom, ligt niet in den Staat. De oorsprong van den eigendom ligt enkel en alléén in de bevoegdheid, om ieder ander buiten te sluiten van het gebruik eener zaak, die wij door onze krachten gevormd hebben, aan welke wij onzen vorm en onzen stempel gaven. Op de bloote materie als zoodanig heeft niemand een eigendoms-recht: slechts dat, waaraan wij een vorm schonken, is het onze. Op de grondstof hebben wij slechts een toeëigenings-recht, een occupatie-recht. God alléén is de eigenaar van de ruwe materie. Hij beleent ons daarmede, een ieder met al de materie die er is; de wet der vrijheid in onze borst is onze beleeningsbrief, en eerst bij de vorming en vervorming der materie onzerzijds draagt God ons het werkelijk bezit over. Met dit alles heeft dus de Staat niets te doen. Het toeëigenings-recht der materie is er zonder den Staat. Niet de Staat heeft alles in bezit genomen; het zijn de individuen. Slechts op enkele punten helpt de Staat tot het bekomen van eigendom. Vooreerst, door ons een aandeel aan het eigendom onzer ouders te geven, als dezen iets bezitten, voorts door ons, na hun dood, erfrecht toe te kennen. Vooral dit laatste is een bepaalde handeling van den Staat. Want als iemand sterft, dat is: als hij uit de wereld der te voorschijn komende wezens en zaken treedt, dan verliest hij ook de rechten in die wereld. Zijn eigendom zou weder bloote materie worden, want niemand is op dat oogenblik bezitter van den vorm dier materie. De gansche menschheid is eigenlijk de rechtmatige erfgenaam van iederen gestorvene, want ieder heeft het onbeperkte toeëigenings-recht op alles, dat geen bezitter heeft. Nu komt echter de Staat en laat door allen het verdrag sluiten, dat ieder onzer voor zijn deel afstand doet van zulk een toeëigenings-recht op goederen van een afgestorvene, mits ieder voor zich de goederen kan nemen uit zijn eigen ouderlijk huis. Ook bij het arbeids-contract komt zóó de Staat te hulp, want bloote arbeid geeft in den Staat zelden of nooit eigendom, wijl er zelden of nooit bloote materie is. Hier en dáár helpt dus de Staat. Maar de Staat is niet de oorsprong, de bron onzer rechten. Men onderscheide toch altijd tusschen Staat en maatschappij. Niet de Staat leert het medelijden met den zwakke: de barmhartigheid. Niet met den Staat hangt samen de eerste toeëigening: de occupatie. Zelfs de ouderlijke macht hangt, als men het wel beschouwt, enkel en alleen samen met die toeeigening. De ouders zijn de eersten dáár, om zich die kinderen toe

te eigenen. Dat alléén is de rechtsgrond dier ouderlijke macht[1]. De ouders hebben als ouders geen uitsluitend recht op hun kinderen. - Het verdrag nu, dat dus ééns is aangegaan om een Staat te vestigen, kan veilig worden vernietigd. Men zou zich zelfs kunnen voorstellen, dat men, in een Staat levend, een anderen Staats-band aanging, zoodat de oude en de nieuwe Staat te-zamen en te-gelijk bestonden, gelijk binnen onze Staten wel degelijk andere Staten bestaan, zooals het leven der J o d e n te midden onzer samen-leving ten overvloede bewijst[2]. Maar hoe dit ook

1) Zie Fichte's 'Beitrag', pag. 121-123. 'Ein ausschlieszendes Recht auf ihre Kinder, als Eltern derselben, haben die Eltern nach dem Naturrechte nicht. Sie machen ihr mit der ganzen Menschheit gemeinschaftliches Zueignungsrecht nur durch Okkupation zu einem Eigenthumsrechte'.

2) Fichte vlecht hier zijn tegen de Joden zoo bittere en vijandige bladzijde in, die een echo vindt in Fouriers aanklachten tegen de Joden. Zie 'Beitrag', pag. 132. 'Fast durch alle Länder von Europa verbreitet sich ein mächtiger, feindselig gesinnter Staat, der mit allen übrigen im beständigen Kriege steht, und der in manchen fürchterlich schwer auf die Bürger drückt: es ist das Judenthum. Ich glaube nicht, und ich hoffe es in der Folge darzuthun, dass dasselbe nicht dadurch, dass es einen abgesonderten und so fest verketteten Staat bildet, sondern dadurch, dass dieser Staat auf den Hasz des ganzen menschlichen Geschlechts aufgebauet ist, so fürchterlich werde. Von einem Volke, dessen Geringster seine Ahnen höher hinaufführt, als wir Andern alle unsere Geschichte, und in einem Emir, der älter ist, als sie, seinen Stammvater sieht - eine Sage, die wir selbst unter unsre Glaubensartikel aufgenommen haben; das in allen Völkern die Nachkommen derer erblickt, welche sie aus ihrem schwärmerisch geliebten Vaterlande vertrieben haben; das sich zu dem den Körper erschlaffenden und den Geist für jedes edle Gefühl tödtenden Kleinhandel verdammt hat und verdammt wird; das durch das bindendste, was die Menschheit hat, durch seine Religion, von unsern Mahlen, von unserm Freudenbecher und von dem süszen Tausche des Frohsinns mit uns von Herz zu Herzen ausgeschlossen ist; das bis in seinen Pflichten und Rechten und bis in der Seele des Allvaters uns Andere alle von sich absondert, - von so einem Volke sollte sich etwas anders erwarten lassen, als wir sehen, dasz in einem Staate, wo der unumschränkte König mir meine väterliche Hütte nicht nehmen darf, und wo ich gegen den allmächtigen Minister mein Recht erhalte, der erste Jude, dem es gefällt, mich ungestraft ausplündert. Dies alles seht ihr mit an, und könnt es nicht leugnen, und redet zucker-süsze Worte von Toleranz, und Menschenrechten, und Bürgerrechten, indess ihr in uns die ersten Menschenrechte kränkt; könnt eurer liebevollen Duldung gegen diejenigen, die nicht an Jesum Christum glauben, durch alle Titel, Würden und Ehrenstellen, die ihr ihnen gebt, keine Gnüge thun, indesz ihr diejenigen, die nur nicht ebenso wie ihr, an ihn glauben, öffentlich schimpft, und ihren bürgerliche Ehre und mit Würde verdientes Brod nehmt. Erinnert ihr euch denn hier nicht des Staats im Staate? Fällt euch denn hier nicht der begreifliche Gedanke ein, dass die Juden, welche ohne euch Bürger eines Staats sind, der fester und gewaltiger ist, als die eurigen alle, wenn ihr ihnen auch noch das Bürgerrecht in euren Staaten gebt, eure übrigen Bürger völlig unter die Füsze treten werden'.

zij, het recht om door revolutie een nieuwen Staat te grondvesten, kan niet worden betwist.

Fichte gaat nu over tot het betoog, dat de Fransche revolutie, evenzeer het recht had aan de twee begunstigde standen: adel en Kerk haar voorrechten te ontnemen. Ook dit wordt uit en door natuur-recht bewezen. In het algemeen bespreekt hij de stelling, dat men nadeelige contracten, waarbij onvervreemdbare rechten toch zijn vervreemd, altijd-door kan opzeggen. Men kan ons niet noodzaken een dwaas te blijven; wèl kan men ons dwingen de gevolgen te dragen van onze vroegere dwaasheid. De questie is dus meestal een questie van schadeloos-stelling. In geheel dit onderwerp staat als axioma bij Fichte vast, dat *ieder het onontbeerlijke hebben moet*. Is dus, door een vroeger verdrag, iemand onzer in de onmogelijkheid geplaatst, dat te verkrijgen, dan was zulk een verdrag nietig, en moet het zonder eenige schadeloos-stelling worden verbroken. Zoolang er slechts één mensch leeft, wien het, ten gevolge van zulk een verdrag, onmogelijk is, het onontbeerlijke *door zijn arbeid* te verkrijgen, moet de weelde der anderen meedoogenloos worden ingekrompen. ‘De stelling is zeker onwedersprekelijk - zoo gaat Fichte voort - dat iemand, die niet werkt, ook niet zal eten; maar ergerlijk in de hoogste mate zou het wezen, indien slechts hij, die arbeidde, òf niet zou eten, of met het oneetbaarste zich zou moeten voeden’. Dit geldt natuurlijk overal en altijd. En nu Fichte eenmaal zóó hoog de questie heeft gesteld, kost het hem geen moeite te betoogen, hoe de adel waarlijk geen duurzaam recht heeft op politieke voorrechten, noch de Kerk zich beklagen kan, als men haar de kerkelijke goederen ontneemt. Wat ons slechts treft in deze bewijsvoering, is de scherpe goddelijke satire, die door al die argumenten heênloopt. Ieder oogenblik wordt de donkere ernst der bewijzen verlicht door bliksem-stralen van verontwaardiging of vernuft. Zóó, bij het betoog over de vermeende privileges van den adel, het verwijt aan de geschiedschrijvers, die altijd vergeten op te teekenen, waarom de adelbrieven werden verleend; - zóó de naïeve verwondering, waarom de adel, die alle hof-charges tot zich trok, alléén de positie van hof-‘Spaszmacher’, welke toch gewichtig genoeg was, zich liet ontglippen, zij het dan ook, dat misschien voor deze betrekking enkele talenten noodig waren; - zóó eindelijk het radicale voorstel, om den adels-titel bijna algemeen te maken. - Ook in het hoofdstuk over de Kerk boeien ons telkens dergelijke geniale kant-teekeningen. Wij wijzen nu niet op het betoog, zeker eens door von Bismarck gelezen, dat de Staat atheïsten met rust kan laten, doch de Jezuïe-

ten moet verdrijven; maar wij hebben vooral het oog op de, geheel in Lessings geest gerichte apostrofe tot de aan theologische dogmatiek voortwerkende Kerk, om in het belang van haar eigen zaak toch geen half-werk te doen. Nadat hij toch die Kerk voorgehouden heeft, dat zij, door haar geloof aan wonderen, werkelijk wonderen, in haar eigen belang, heeft weten tot stand te brengen, rekent hij het haar een grief toe, dat zij thans de avontuurlijkste en grilligste stellingen zoekt te redden en te handhaven, door er een natuurlijken en redelijken glimp aan te geven. 'Neen - zegt Fiche pag. 266 - ga juist den omgekeerden weg op. Bewijs elke ongerijmdheid, die gij in pacht hebt genomen, koen en stout door een nieuwe absurditeit, die nog iets grooter is dan de vorige. Er is eenige tijd voor noodig, eer de verschrikte menschelijke geest weder tot zich-zelven komt, en met de nieuwe spookbeelden, die zooeven de oogen verblind hebben, zich vertrouwd genoeg heeft gemaakt, om ze van nabij te onderzoeken. Loopt dan toch uwe stelling gevaar, welnu, schenk dan uit den onuitputtelijken schat van uw ongerijmdheden een ander proefstuk. De vorige geschiedenis herhaalt zich steeds, en aldus gaat het voort tot aan het einde der dingen. Laat slechts den menschelijken geest niet tot koele bezinning komen; laat slechts zijn geloof nooit zonder nieuwe oefening en voedsel, - en dàn, daag veilig de poort der hel uit, om uw heerschappij te overweldigen. Laat, o duisterlingen en vrienden van den nacht, u van mijn raad niet afschrikken door het vermoeden, dat een vijand u dien geeft. Ook tegenover u zijn listige zetten ongeoorloofd, al gebruikt gij ze tegen ons. Neen, onderzoekt en overweegt ernstig mijn raadgeving, en gij zult zien, dat zij volkomen juist is.'

Het kleine boekje flikkert telkens door dergelijke vlammen der redeneering. Wij kunnen daarbij thans niet stil staan. Wij zouden anders de bittere woorden over den 'Schlendrian', waarin zoo lichtelijk de geest en het oordeel vervalt, willen overschrijven, of de heerlijke aanroeping aan het Recht, of de aanmaning om toch niet de geschiedenis en het recht te misduiden, omdat het gemoed week bewogen is over het lot van een ongelukkige koningin, of eindelijk de bestrijding van het enge patriotisme, dat voor Duitschland een Elzas of Lotharingen noodzakelijk rekent[1)], willen vermelden. Wij gaan dit alles, dat niet tot ons doel behoort, voorbij, wij sluiten liever met den eind-indruk, dat in het verschiet van elk zijner beschouwingen reeds hier de sociale vraag ligt. Fichte was dadelijk, bij zijn eerste optreden, de ziener, voor wiens arends-blikken de questie der verdeeling der rijkdommen grooter proportie verkreeg dan het twist-geding over politiek evenwicht[2)].

1) Zie Fichtes 'Beitrag', pag. 63: 'Glaubt ihr, dass dem deutschen Künstler und Landmanne sehr viel daran liege, dass der lothringische oder elsaszische Künstler und Landmann seine Stadt und sein Dorf in den geographischen Lehrbüchern hinfüran in dem Kapitel vom deutschen Reiche finde?'
2) Zie vooral zijn 'Beitrag', pag. 172/173.

De Fransche revolutie was voor hem wel degelijk terstond ook een sociale omwenteling.

Terwijl hij nu dáár in Zürich in den winter van 1793 zijn voordrachten hield, ontving hij eensklaps van één dier vorsten, die hij principieel als despoten brandmerkte, en van wie hij de vrijheid van gedachte zoo onstuimig had opgeëischt, een aanstelling als professor.

Trouwens die vorst was Karl August te Weimar. Deze - gesteund door zijn raadsman Goethe - beriep Fichte tot hoogleeraar in de wijsbegeerte te J e n a , in de plaats van den overleden Rein-hold; en in Mei 1794 kon de nieuwe hoogleeraar zijn werk-kring aanvaarden. Hij heeft vijf jaren die betrekking vervuld en de volle kracht van zijn energieken denkers-geest dáár geopenbaard. Hij bleek, als redenaar op den katheder, een geweldig man te zijn. Hij spande en zette zijn krachten uit tot een vroeger haast niet gekende hoogte. Zijn filosofie was verterend vuur, was eigenlijk godsdienst. Maar niet in dien zin, dat godsdienst zou zijn een laaghartige kruiperij jegens een wezen, van hetwelk de menschen zich een beeld geschapen hebben in hun hersenen, en dat zij vervolgens God noemen. Neen, de ware godsdienst is, volgens hem, uiting van geest en kracht. Het koningrijk der hemelen wordt geroofd met geweld, en het zijn de geweldenaars die het grijpen.

In dien zin sprak hij en verhief hij zich tot het hoogste idealisme. Tot het denkend ‘Ik’ werd alles teruggebracht. De niet-filosoof, wanneer hij op een toren staat - zoo sprak Fichte - meent dat de toren hem draagt, en de aardbodem den toren, maar wat die vlakte, die een deel is van den aardbol, draagt, dat weet hij niet. Doch de filosoof weet, dat zijn lichaam hangt aan de gedachte, dat de toren aan zijn lichaam, en de aarde aan dien toren hangt[1)].

Het was dus bij hem een doorgaand streven, om alles tot de gedachte alléén terug te voeren. Het ‘ik’ is bij hem niet de spiegel der wereld, maar de schepper dezer wereld. Het is hier echter onze taak niet, zijn ontvouwing van het geheele gebied der wetenschap na te gaan. Slechts op dat deel, dat betrekking heeft tot de leer van Staat en maatschappij, moeten wij even onze blikken laten vallen. Het was namelijk in het jaar 1796, dat hij zijn ‘*Grundlage des Naturrechts* nach Principiën der Wissenschaftslehre’ het licht deed zien. Deze uitéénzetting van het natuur-recht volgt nog geheel en al de theorie van het verdrag, maar deinst nu ook voor geen enkele gevolgtrekking terug. Alles berust bij hem op de meest volstrekte volks-souvereiniteit. Van zoogenaamden opstand of rebellie kan natuurlijk geen sprake zijn. ‘Een volk, in zijn geheel genomen - zoo zegt hij[2)] - is nooit rebel, en de uitdrukking rebellie

1) Zie mijn boek ‘Martinus van der Hoeven’, pag. 83 in verband met M. des Amorie van der Hoeven, ‘Over het wezen der Godsdienst’, 1854, pag. 17.
2) Zie J.G. Fichte's sämmtliche Werke, editie Berlijn 1845, Band II, p. 182.

wanneer zij van het volk gebruikt wordt, is de grootste ongerijmdheid, die ooit gezegd is, want het volk is feitelijk en rechtelijk de hoogste macht, boven welke er geen macht is, die de bron van alle andere heerschappij zou zijn, en die aan God alléén verantwoordelijk is. Slechts tegen een hoogeren kan rebellie plaats vinden. Maar wat op aarde is hooger dan het volk? Het zou slechts tegen zich-zelf kunnen opstaan, hetgeen ongerijmd is. Slechts God staat boven het volk. Zou dus kunnen gezegd worden, dat een volk tegen zijn vorst rebelleert, dan moet aangenomen worden, dat de vorst een God zij, hetgeen toch zeer moeielijk te bewijzen zou wezen.' Terwijl Fichte nu aan den éénen kant allerlei waarborgen tegen onwettige handelingen der regeering opzoekt, en ze vooral meent te vinden in de instelling van het 'ephoraat': een soort van censorschap over alle handelingen der uitvoerende macht, gaat hij aan den anderen kant het wezen van het eigenlijke verdrag, dat de burgers ter vestiging van een Staat met elkander heeten af te sluiten, nauwkeuriger beschouwen. Dat Staats-verdrag bestaat inderdaad, volgens Fichte, uit drie verdragen: het eigendoms-verdrag, het beschermings-verdrag ('Schutzvertrag') en het vereenigings-verdrag. Met andere woorden, ieder belooft in die overeenkomst aan alle anderen, hun eigendom met inbegrip van hun persoon, 1°. niet te deren, integendeel, 2°. het voor zijn deel te beschutten, en daartoe 3°. zich met allen tot vorming van een algemeene beschermings-macht, waarvoor hij zijn medewerking schuldig erkent te zijn, te vereenigen. Verder gaat, volgens Fichte, de staatsburgerlijke verplichting niet. Het is slechts een bijdrage voor een gemeenschap. Grooter begrenzingen der natuurlijke vrijheid behoeven niet toegelaten te worden. Het eerste bestanddeel van het Staats-verdrag is dus het eigendoms-verdrag. Hier stelt nu Fichte deze leer: *het doel van den eigendom is het leven van allen te waarborgen*. Het is dus de grondstelling van elk op de rede gebouwd Staats-wezen, dat ieder van zijn arbeid zal kunnen leven[1)]. Het 'kunnen leven' is dus door den arbeid bepaald. De gemeenschap of Staat moet hierop toezien, mag slechts hulp verleenen, doch moet dit ook doen, wanneer een lid aangetoond heeft, dat hij in zijn sfeer al het mogelijke gedaan heeft, om zich onderhoud te verschaffen. De Staat moet dus positief ingrijpen, om allen dat levens-onderhoud te waarborgen. Gelijk hij waken moet, dat er geen ledig-gangers in zijn midden zijn, zoo moet hij ook den arbeid garandeeren. Het middel, dat Fichte in zijn natuur-recht voorstelt, is een indeeling van den arbeid, die voor een deel aan het oude gilden-wezen doet denken, doch dit verder uitbreidt[2)]. Ieder staatsburger moet namelijk een vastbepaald beroep of bedrijf uitoefenen, dat hem het onderhoud geeft, daarin worde hij ook in zooverre tegen concurrentie beschermd, dat hij nu ook van zijn arbeid leven kan; mocht hem dit niet mogelijk wezen, dan moet hem zooveel toegegeven worden, dat hij in zijn

1) Zie J.G. Fichte, sämmtliche Werke, Band III, p. 212 seqq.
2) Zie J.G. Fichte, sämmtliche Werke, Band III, p. 231 seqq.

onderhoud kan voorzien; de arme heeft dus een absoluut dwang-recht op ondersteuning. De Staat of gemeenschap heeft nu het recht en den plicht, toezicht op den arbeid te houden, de gilde-meesters te examineeren, het cijfer voor elk handwerk te bepalen, het evenwicht tusschen grondstoffen en fabrikaten, door beschermings- of werings-maatregelen, te handhaven, een maximum-prijs voor onontbeerlijke levens-behoeften vast te stellen. Men ziet, dat dit eigendoms-verdrag van Fichte een zeer wijde strekking heeft. Het neemt allerlei eischen in zich op, waartegen de economisten zich zouden verzetten. Fichte ontwikkelt dat alles zoo kalm en rustig, alsof er nooit ter wereld eenige bedenking tegen zulke logische gevolg-trekkingen zouden kunnen gemaakt worden. Ook niet, wanneer hij later den grond-eigendom gaat behandelen, en hier op den grond (die den gemeenschappelijken steun der mensch-heid moet blijven) geen eigenlijk gezegd eigendoms-recht wil toelaten, maar alléén het recht, om op een stuk grond producten te bouwen erkent[1]; ook niet, wanneer hij nog verder het geheele *erfrecht* in zijn wezen aan het wankelen brengt, en hier van geen natuurlijk recht van kinderen op eenigerlei erfenis wil hooren[2].

Hoe dit alles in zijn kring te Jena werd opgevat, kunnen wij niet geheel nagaan. Trouwens wij gelooven niet, dat deze denkbeelden aan het academisch gehoor dier dagen zoo geheel vreemd zullen toegeklonken hebben. Het was natuur-recht, slechts natuur-recht. En natuur-recht beduidde toch eigenlijk een recht, dat geen practische toepassing vorderde, met het positieve recht niets te maken had: een recht voor luchtkasteelen en droom-landen. Naarmate de inwoner van een klein Duitsch Staatje harder aan banden werd gelegd door de politie en tucht-roede der overheid, naar die mate kon hij zich meer bevoegdheden en speelruimte in het rijk der wolken: in het natuur-recht toekennen. Het natuur-recht was overal aan alle academiën van Duitschland zoo stout in zijn eischen. Leerde zelfs Hugo niet in zijn handboek over het natuur-recht, op het einde der 18de eeuw, dat het privaat-eigendom uit het standpunt van het natuur-recht een onrechtvaardige, verderfelijke instelling was?[3]. En juist te Jena konden zulke denkbeelden nog stouter, nog meer onbevreesd en boud zich uiten. Jena was in die dagen de academie der dichters. Dáár werkte en droomde - naast en soms tegenover den dichter-hoogleeraar Schiller - nog daarenboven de romantische school der Schlegels. Van uit het huis van August Wilhelm Schlegel, waar zijn vrouw Caroline harten bekoorde, geestdrift aanvuurde, en met pijlen van vernuft tegenstanders prikkelde, ging een geest van durven, van goddelijke fantasie uit. Fichte was in dat huis een welkome gast. Caroline noemt hem, den geweldigen, stoeren man: ‘beminnelijk’. In de

1) Zie Fichte, sämmtliche Werke, Band III, p. 217 seqq.
2) Zie Fichte, sämmtliche Werke, Band III, p. 367.
3) Zie de plaats bij Menger, ‘Das Recht auf dem vollen Arbeitsertrag’, 1886, pag. 32.

brieven van Friedrich Schlegel aan Caroline, komt Fichtes naam, als die van een trouwen vriend, telkens voor. De groet aan Fichte wordt door de vrienden buiten Jena nooit vergeten[1)]. Maar die omgang met zulke geesten maakte dan ook, dat een ieder, die daarin deelde, haast geen grens meer kende voor zijn denken en willen. Van alle denkbare en ondenkbare illusies en paradoxen werd een ladder gemaakt, waarlangs de geest kon opklimmen tot de hoogste hemelen of nederdalen tot de diepste grondslagen der natuur. Men ademde in een andere atmosfeer. Novalis, die de ziel der romantische school als in zich omdroeg, schreef, niet vèr van Jena, rustig weg, in het vijfde hoofdstuk van zijn 'Heinrich von Ofterdingen' (waar hij het arbeids-leven der mijnwerkers besprak) deze woorden over het eigendomsrecht. 'De natuur wil niet het uitsluitend bezit van een enkelen zijn. Als eigendom vervormt zij zich tot een boos vergif, dat de rust verjaagt, en tot zich lokt den verderfelijken lust om alles in den kring des bezitters te trekken, met een nasleep van oneindige zorgen en wilde hartstochten. Zóó ondergraaft zij ongemerkt de bodem-ruimten van den eigenaar, en stort zij hem spoedig in een zich open-sperrenden afgrond, om dàn zelve van hand tot hand te gaan, en aldus haar neiging, *aan allen toe te behooren*, allengskens te bevredigen'. Novalis bleef aldus droomen en mijmeren op eigen landgoed en slot Oberwiederstedt, waar men hem slechts als den zoon van den vrijheer von Hardenberg kende. Stout en beslist trad aan de zijde van het natuur-recht intusschen Fichte in Jena op. Hij was daarbij opbruisend, wanneer hij hier en dáár op tegenstand stuitte. Zóó kwamen er juist met hem conflicten, eerst van geringe beteekenis, later van heftiger aard. Wij denken aan zijn vervelenden strijd met de kerkelijke overheid, toen hij enkelen van zijn colleges des Zondags wilde geven. Wij herinneren aan zijn krakeel met de studenten-verbindingen en genootschappen, die hij wilde bewegen het leven reiner op te vatten. Met den Staat en de regeering van Weimar geraakte hij in moeielijkheid, inzooverre hij in zijn geschriften zoo absoluut mogelijk zijn gedachten formuleerde, en dus de officieele verdenking van atheïsme niet ontging. Hij werd driftig door al de speldeprikken, die hij van de overheid ontving. Hij dreigde met zijn ontslag. Doch Karl August liet zich niet dwingen. Ook Goethe werd niet gaarne in zijn rust gestoord. Het einde was, dat Fichte in April 1799 zijn ontslag kreeg als professor te Jena, en dat hij dus met nadruk nog eens herinnerd werd aan de waarheid van zijn eerste geschrift, waarin hij volledige gedachten-vrijheid ook van de Duitsche vorsten had meenen te moeten opeischen.

De vrienden te Jena waren zeer ter neêrgedrukt en bekommerd[2)].

1) Zie 'Caroline', Briefe, herausgegeben von G. Waitz 1871, Band I, p. 194, 208 en 250. Vergelijk mijn 'Studiën op sociaal gebied' 1877, p. 265. Denk ook aan de 'Lucinde' van Friedrich Schlegel.
2) Zie ook 'Caroline', I, pag. 253, 254, 255, 259.

Fichte was op het hoogte-pnnt van zijn werkzaamheid. In den laatsten winter had hij 400 toehoorders bij zijn voordrachten gehad. De onwankelbare rechtschapenheid van zijn persoon had bovendien ieders eerbied moeten afdwingen. Dit alles had niet gewogen, zelfs niet bij een Karl August. Aan kleine misgrepen was men schijnbaar blijven hangen. Men had macht voor recht laten gelden. Dat zulk een uiting van willekeur mogelijk was, maakte op allen een droevigen indruk.

Fichte zelf ging naar B e r l i j n . Hij wilde van zijn pen gaan leven, desnoods lessen geven, en zoo mogelijk zich weder beschikbaar stellen voor een professoraat in een anderen Staat. 'Het gaat zeer goed hier met Fichte' - zoo schrijft Dorothea Veit uit Berlijn aan Caroline - 'men laat hem met rust. Nicolaï heeft zich laten ontvallen, dat men zich in geen enkel opzicht aan hem zou storen, mits hij maar geen openbare lezingen hield: dat zou niet goed opgenomen worden'. Hij had trouwens allerlei plannen voor nieuw werk in zijn hoofd. De min of meer socialistische gedachten, die hij in zijn natuur-recht had uitgesproken, hielden hem in die dagen zeer bezig. Hij wilde zelfs in het gewone leven een fragment van meer gemeenschappelijk samen-zijn toepassen. Ten minste in een brief van 2 Augustus 1799, uit Berlijn aan zijn vrouw gericht, lezen wij deze woorden: 'Ik zou zeer gaarne zien, dat Friedrich Schlegel hier te Berlijn bleef. Dit kan hij echter slechts doen, wanneer Wilhelm Schlegel met zijn vrouw ook te Berlijn komt, en ik werk ijverig mede om het daarheên te leiden. Gelukt dit, dan gaan wij met de beide Schlegels en ook met Schelling (die dan hier wel zal overkomen) één huisgezin vormen. Wij huren dan een groot logies, houden één keuken, enz. enz. Zóó denk ik dat wij het goed zullen hebben. Doe ook uw best bij de Schlegels, om hen voor dat plan te winnen'[1]. Het plan van dat samen-leven mislukte, ook omdat Fichtes vrouw hiertegen bezwaren had. Maar het vormen van dat plan geeft misschien ook reeds even den toon aan der denkbeelden, met welke Fichtes geest zich in die dagen bezig hield.

En in den herfst van het jaar 1800 kwam nu dáár in Berlijn het geschrift uit, waarin hij al zijn sociale denkbeelden had saâmgedrongen, namelijk: 'D e r g e s c h l o s z n e H a n d e l s s t a a t '. Het was opgedragen aan den Pruisischen minister von Struensee, den minister van een Staat, waar de schrijver een toevluchts-oord vond, toen hij in de overige deelen van zijn Duitsch vaderland geen te-huis meer vinden mocht[2].

Het inhoudrijke boekje bestaat uit drie betoogen. Eerst wordt uitéengezet, wat ten opzichte van het handels-verkeer rechtens is in een Staat op de rede gegrondvest, daarna wordt aangetoond,

1) Zie 'Caroline', I, pag. 261. Zie ook Kuno Fischer, 'Fichte und seine Vorgänger', 1869, pag. 307.
2) Wij gebruiken de eerste editie van het jaar 1800, te Tübingen bij Cotta verschenen.

wat in de praktijk der tegenwoordige, werkelijk bestaande Staten met betrekking tot dat verkeer de gewoonte is, eindelijk wordt voorgesteld, hoe een Staat uit den tegenwoordigen toestand kan overgaan tot het rijk der rede.

Verreweg het belangrijkste deel is natuurlijk *het eerste*. De vestiging van zulk een op de rede gebaseerden Staat wordt teruggebracht op het natuurlijk verdrag van allen met allen. Zulk een Staat geeft ieder het zijne, zet ieder in zijn eigendom, en beschermt hem daarbij. Oorspronkelijk, vóórdat de Staat er was, hadden allen recht op alles, doch nu ordent de Staat aller eischen en bevoegdheden, verbindt de personen, en regelt ieders eigendoms-recht. Dat eigendoms-recht is niet het uitsluitende recht op zaken, neen, het is het uitsluitende recht op handelingen, op uitsluitende uitoefening van zekere bepaalde daden. Het is juist de sfeer der vrije handelingen, die, ten gevolge van het verdrag, onder de individuen wordt verdeeld, en die voortaan ten gevolge van de splitsing, het eigendoms-recht doet ontstaan. Maar die indeeling moet overeenkomstig een vast plan geschieden. 'Het doel toch van alle menschelijke handelingen is dit: *te kunnen leven*, en op die mogelijkheid van te kunnen leven hebben allen, die door de natuur op aarde zijn geplaatst, gelijke rechts-aanspraak. De deeling en splitsing der handelingen moet dus zóó ingericht worden, dat allen daarbij kunnen bestaan. Leven en leven laten!'[1)]. Het voorhandene der menschelijke werkzaamheid moet dus zooveel mogelijk gelijkelijk verdeeld en gerangschikt worden. Ieder het zijne, is de leus.

Hoe zal de indeeling der menschelijke werkzaamheid het best plaats vinden? Fichte gaat daarvoor de bedrijven der menschen na, en groepeert ze tot drie hoofd-soorten. Men heeft vooreerst de bebouwers van den grond, die de natuur-producten aan de aarde weten te ontleenen: de producenten zou men ze kunnen noemen. Men heeft dan den stand der industrieelen ('die Künstler', noemt Fichte hen), die zulke producten voor bekende menschelijke doel-einden verwerken en fatsoeneeren. Men heeft als derden stand dien der kooplieden, die producten en fabrikaten van de producenten en industrieelen overnemen, om ze aan anderen te verkoopen. In een op de rede gebouwden Staat moeten nu die drie bedrijven elk tot een vasten stand vereenigd worden, die het uitsluitend recht van zijn bedrijf ontvangt. Maar elke stand moet daarbij vaste verplichtingen op zich nemen. De hoofd-zaak is toch voor allen, niet enkel te arbeiden, maar ook van den arbeid te leven. De producenten moeten dus zooveel producten weten te winnen, dat niet alleen zij-zelven, maar ook de in hun Staats-verband levende industrieelen daarvan zich kunnen voeden, en steeds grondstof tot bearbeiding hebben; zij moeten die producten tegen de door de industrieelen vervaardigde fabrikaten afstaan, naar den maatstaf, dat dezen even zoo goed moeten kunnen leven, als zij-zelven tijdens de productie. En omgekeerd moeten de industrieelen

1) Zie 'Geschloszne Handelsstaat', pag. 16.

een dergelijke verplichting aangaan, en aan een vaste prijs-regeling zich dus onderwerpen. Ook voor de kooplieden geldt éénzelfde regel. Nu kunnen die drie hoofd-groepen weder in onderscheidene standen en beroepen zich splitsen, doch voor elk dier 'onder-standen' (om dit barbaarsche woord te gebruiken) gelden dan dezelfde voorschriften als voor de hoofd-groepen. Het is nu de Staat, die al deze overeenkomsten van standen en beroepen rechtsgeldig maakt. Door dit te doen, regelt hij het arbeids-leven van een volk. Hij geeft organisatie aan het verkeers-wezen eener natie. De Staat moet tot in de onderdeelen dit alles vaststellen. Hij alléén moet het recht geven een of ander bedrijf uit te oefenen. De cijfers der leden van elken stand of groep moet hij bepalen, en vooral steeds nagaan, dat er niet meer niet-producenten in een Staat aanwezig zijn, dan door de producenten kunnen worden gevoed.

Op de regeling van den arbeid der producenten moet de Staat vooral letten. De productie-verkrijging is de basis van alles. Het ontbeerlijke moet hier wijken voor het onontbeerlijke. Eerst voedsel en dan veraangenaming of kunst, moet de regel zijn. En wel voedsel voor allen. Het gaat niet aan, dat iemand zou zeggen: ik kan mij die weelde wel betalen. 'Want het is onrecht, dat iemand het ontbeerlijke zou kunnen betalen, terwijl intusschen een of ander der medeburgers zijn eigen eerste behoeften niet zou kunnen bevredigen'[1]. Bij de industrieelen heeft de Staat te waken, dat de door een volk verlangde fabrikaten ook werkelijk in het land vervaardigd worden. Altijd moet er voor elk bedrijf een genoegzaam aantal industrieelen zijn. Een zeker evenwicht moet daarbij worden in acht genomen. Als er in één bedrijf arbeiders ontbreken, moeten er opwekkingen uitgaan, om andere arbeiders tot dergelijk werk te brengen. Premiën uit de Staats-kas zijn daarvoor geoorloofd; men moet niet alle heil verwachten van stijging der prijzen. Ieder die zich aanmeldt voor een bedrijf, moet een examen ondergaan. Kortom in elk land moet voor dat land het fabrikaat zoo volkomen mogelijk zijn. - Wat nu den handels-stand aangaat, zoo is ook hier een vast cijfer van kooplieden te bepalen, en wel in evenredigheid van de in omloop zijnde waren. De kooplieden zijn de uitsluitende bemiddelaars van den ruil. Elke andere stand geeft de aanspraak op, om ook te willen ruilen. Ter wille van het beginsel, dat ieder zoo goed mogelijk moet kunnen leven van zijn arbeid, dient ook hier alles geregeld en niets aan het toeval te worden overgelaten. In zulk een Staat beschikt de koopman over een volmaakte kennis en berekening van den af- en toevoer van alle goederen. De koopman weet, wie hem de fabrikaten levert, en weet, aan wie hij ze kan afzetten. Het débouché is georganiseerd.

1) Zie 'Geschloszne Handelsstaat', pag. 32/33. 'Es sollen erst alle satt werden, und fest wohnen, ehe einer seine Wohnung verziert, erst alle bequem und warm gekleidet seyn, ehe einer sich prächtig kleidet. Es ist eben Unrecht, dasz einer das Entbehrliche bezahlen könne, indesz irgend einer seiner Mitbürger das Nothdürftige nicht vorhanden findet'.

Hoe zal nu de waarde van elke handeling, die de mensch in zulk een Staat doet of uitoefent, worden bepaald? Fichte meent, dat dit eenvoudig weder voortvloeit uit zijn ééns gesteld beginsel. Daar het doel toch van elke vrije handeling de mogelijkheid is om te kunnen leven, zoo wordt ook de waarde van elke daad of zaak bepaald door diezelfde levens-mogelijkheid. Elke handeling of elke zaak is dus zooveel meer waard dan een andere, als men langer daarvan leven kan. *De maatstaf der relatieve waarde der dingen is dus de tijd, binnen welken men van die zaken kan leven*[1]. En het meer gewoon of meer aangenaam leven bepaalt dan verder het onderscheid in waarde tusschen zaken, die overigens denzelfden levens-tijd waarborgen. Zoekt men nu naar een bepaald gegeven, ter aanwijzing van de waarde in het gewone leven, dan zou het brood of het graan goede diensten kunnen doen, terwijl voorts een surplus-waarde voor zaken van het meer aangename leven kon worden bepaald. De voortbrenging van het meer aangename mag echter niet plaats hebben ten koste van de productie der gewone, noodige zaken, en zich nooit zoo ver mogen uitstrekken, dat een persoon in den toestand zou kunnen komen, om daardoor het noodzakelijke voedsel te moeten ontberen. Die aanmaak van het meer geriefelijke vertegenwoordigt anders, indien hij goed geregeld is, de besparing die eene natie boven het onontbeerlijke verkrijgt. Bij dit alles staat weder altijd op den vóórgrond het goed of aangenaam leven van allen. En dit beteekent niet, dat elk zijn behoeften op dezelfde wijze bevredigt, neen, het wil slechts uitdrukken, dat voor allen die mate van onderhoud en welbehagen wordt verzekerd, welke ieder noodig heeft voor zijn bedrijf. Het is dus een verhoudings-begrip. Slechts zorge men, dat ieder mensch een bestemming en kring van werkzaamheid vinde, *den vrijen mensch waardig*[2]. In dezen Staat (waarin de wet thans de prijzen bepaalt) gevoelen zich alle leden deelen van het geheel. Voor een ieder is door de vaststelling der prijzen het zijne verzekerd, niet datgene, wat hij door blind toeval of geluk, door benadeeling van anderen of door geweld had kunnen verwerven, maar wat hem van rechtswege toekomt. Niemand kan bijzonder rijk worden, maar ook niemand wordt arm[3].

Aldus komt er onder alle burgers evenwicht. Maar ziehier het kritieke punt. De Staat kan dat evenwicht niet vestigen en waarborgen, wanneer hij niet het verkeer volkomen onder zijn bereik en macht heeft. Indien slechts één persoon, die binnen den Staatskring woont, het net der verkeers-organisatie breekt, zou de geheele Staats-zorg krachteloos blijken. Derhalve moet het verkeer

1) Zie ‘Geschloszne Handelsstaat’, pag. 48: Der Maasstab des relatieven Werths der Dinge gegen einander wäre die Zeit, binnen welcher man von ihnen leben könnte’.
2) Zie ‘Geschloszne Handelsstaat’, p. 54/55.
3) Zie ‘Geschloszne Handelsstaat’, pag. 57: ‘Keiner kann sich sonderlich bereichern, aber es kann auch Keiner verarmen’.

met het buitenland aan al de staats-burgers verboden worden. Ten einde de vastbepaalde hoeveelheden der waren, ten einde de prijzen zelven te handhaven, moet de Staat tot dit radicale middel overgaan. De Staat is er immers voor allen, niet voor enkele bezitters alléén of voor de grillen van het toeval. Men heeft immers wel, wat de lands-wetten betreft, den kring van den Staat gesloten, laat men het dus ook doen, voor wat betreft het verkeer. Ieder is, uit het oogpunt der wetten, staats-burger of niet, welnu, hier op dit terrein bepale men, dat een product al of niet tot het verkeer behoort. Men vorme een g e s l o t e n h a n d e l s - S t a a t. De regeering, als orgaan van den Staat, zij uitsluitend bevoegd, den ruil met het buitenland uit te oefenen, gelijk zij alléén voor oorlog, vrede of het aangaan van bondgenootschappen te zorgen heeft.

In zulk een gesloten handels-Staat rust dus alles op arbeidsverdeeling. Aan de ontwikkeling van die arbeids-verdeeling, en dus aan een uitgebreide splitsing der bedrijven, hecht Fichte de hoogste waarde. Het zijn, volgens hem, slechts arme en min of meer barbaarsche Staten, die onbekend zijn met de kunstvaardigheid, welke voor alle beroeps-takken door de arbeids-verdeeling wordt verkregen. De welvaart hebben wij dan ook niet van de natuur, maar van ons-zelven, van den arbeid te verwachten. En die arbeid moet inderdaad kunst worden. Zóó alléén wordt de arbeid ook veredeld. ‘De mensch moet arbeiden - zoo gaat hij voort[1)] - maar niet als een dier, die onder zijn last in slaap zinkt, en, na de aller-onontbeerlijkste rust der uitgeputte krachten, weder wakker gemaakt wordt, om denzelfden last te torsen. Neen, de mensch moet zonder angst, met lust en vroolijkheid arbeiden, en tijd over hebben, om zijn geest en zijn oog naar den hemel te richten, tot welks aanblik hij gevormd is. Hij moet niet tegelijk met zijn lastdier eten; zijn spijs moet zich van het voedsel, zijn woning van den stal van dat dier evenzoo onderscheiden, als zijn lichaamsbouw verschillend is van dien van het beest. Dat is zijn recht, en wel daarom, omdat hij nu éénmaal mensch is.’

Fichte gaat thans nog enkele onderdeelen van zijn theorie behandelen. - Allereerst bespreekt hij de belastingen, die door hem genoemd worden het deel of fragment uit de verkregen welvaart, dat door alle beroeps-standen aan den Staat wordt afgestaan, ten einde zulke personen te onderhouden en te voeden, die niet dadelijk in het handels-verkeer werken, maar de Staats-organisatie helpen schragen: hij bedoelt de beambten der regeering, de personen, die met het onderwijs zich bezighouden, en de lieden van den militairen stand. Over het stelsel-zelf, welke belastingen te verkiezen zijn, laat Fichte zich niet direct uit, al schijnt hij over te hellen tot een éénige belasting op den landbouw, in

1) Zie ‘Geschloszne Handelsstaat’, p. 66/67. Rodbertus-Jagetzow zal later deze zinsnede citeeren in zijn brief aan het arbeiders-congres van het jaar 1862. Zie Rodbertus, ‘Zur Beleuchtung der socialen Frage’, II, 1885, p. 231.

den geest zooals de Physiocraten zich zulk een belasting dachten. - Voorts behandelt hij de vraag, of het evenwicht tusschen productie en consumptie in zijn Staat niet telkens kan gestoord worden door de onzekere en wisselvallige oogsten van den landbouw. Ook hier wenscht hij, dat de Staat met beleid optreedt, en de overschotten van een goed jaar reserveert voor de kwade jaren. De Staat kan dan aan een producent, die in een voordeelig jaar veel meer oplevert dan noodig is, voor dit winst-overschot een crediet-post, door hem in later jaren (niet dadelijk) te realiseeren, toekennen. Met een aller-omslachtigste regeling en rekening laat Fichte zich hier in, ten einde toch het economisch evenwicht zijner bedrijvige burgers, ten koste van alles, te bewaren. - Weldra houdt echter een nog belangrijker onderwerp hem bezig. Wij noemen het vraagstuk van *het geld*, dat in dezen gesloten handels-Staat dienst moet doen. Het moet geld zijn, waarmede natuurlijk het buitenland niet wil te maken hebben. Want anders zou op die wijze een inwerking van dat buitenland op den Staat kunnen geschieden. Het moet dus een zuiver lands-geld wezen, alléén dienstig voor de burgers van den handels-Staat, desnoods gemaakt van een materie van weinig waarde, doch zóó vervaardigd, dat de namaak uiterst moeielijk zou wezen. Hij treedt hier in allerlei details; spreekt over het oppotten, de afslijting, de vernietiging, de verplichte intrekking van dat lands-geld door den Staat, en geeft een uitgebreide, schijnbaar wonderlijke voorstelling, die echter zoo grillig niet wordt, wanneer men dat lands-geld wil vergelijken met de tegenwoordige nationale banknoten, die ook slechts in elken afzonderlijken Staat thans circuleeren, zonder eigenlijk de grenzen te overschrijden.

Eindelijk resumeert Fichte zijn systeem, door nog eens er op te wijzen, dat zijn voorstel van verkeers- of arbeids-organisatie geheel en al samenhangt met zijn theorie van den eigendom. De dwaling was, dat men oorspronkelijk den eigendom zocht in het uitsluitend bezit van een zaak. Neen. Het eigendoms-recht is slechts het uitsluitend recht op een bepaalde vrije daad, hetzij verbonden met een object, hetzij zonder object en enkel door haar doel begrensd (bijv. het recht van een gilde, om schoenen te maken en alle anderen nu van dit bedrijf uit te sluiten), hetzij door beide vormen bepaald, bijv. het recht van een boer om op een zekeren akker te bouwen, terwijl anderen op dien akker kunnen weiden of jagen. Een eigendom van den grond vindt in Fichtes theorie geen plaats. ‘De aarde - zoo zegt hij[1)] - is des Heeren; aan den mensch is slechts het vermogen toegekend, die aarde doelmatig te bebouwen en te gebruiken’. Wordt nu aangenomen, dat het eigendoms-recht niet zetelt in het bezit van een zaak, maar in het recht deze of gene handeling te verrichten, dan moet de rechts-grond van het eigendom weder gezocht worden in de theorie van het contract. Voor de landbouwers onderling laat zich dat van-zelf begrijpen: om het eigendoms-recht op de

1) Zie ‘Geschloszne Handelsstaat’, pag. 116.

bebouwing van zijn akker uitsluitend te kunnen uitoefenen, verbindt de ééne boer zich, den anderen boer niet te hinderen. Maar wat is nu het uitsluitend eigendoms-recht van den fabrikant of van den koopman, tegen hetwelk deze aan den landbouwer het uitsluitend eigendoms-recht op het bebouwen van den grond heeft afgestaan? Dit: dat de Staat aan die beroeps-takken waarborgt, dat zij steeds arbeid en voorts afzet voor hun goederen zullen vinden. Met andere woorden, de niet-landbouwers verkrijgen en verzekeren zich uit dat verdrag met de landbouwers 'het recht op arbeid'[1].

Dit resultaat kan nu niet aan het toeval worden overgelaten. 'Te zeggen: dat zal wel alles van-zelf gaan, een ieder zal altijd arbeid en brood vinden, en het dan op dat goede geluk te laten aankomen, is niet houdbaar. Zóó spreekt men over spreeuwen en musschen, die, zoo lang zij het net des jagers ontkomen, hun graan-korreltje zoeken en vinden. Maar wanneer de Staat de volksklassen aan het toeval overlaat, geeft hij haar niets. Haar leven en bestaan is dan geheel haar eigen werk, zooals haar arbeid of kennis het is. Zij hebben dan ook geen afstand van het eigendom van anderen gedaan. De Staat heeft dan ook geen recht, ze met betrekking tot het verkeer, onder wetten, of onder een bepaalde verhouding tegenover de andere volks-klassen te brengen. Zij zijn dan in ieder opzicht vrij, zoowel van de wet als van het recht: zij zijn zonder regel, gelijk zij zonder waarborg staan: *halve wilden in den schoot der maatschappij*. Bij de groote onzekerheid, waarin die menschen zich bevinden, benadeelen en berooven zij - slechts noemen zij het winst en niet roof - zoolang en zoo goed, als zij het kunnen, degenen, die op hun beurt hen berooven zullen, zoodra zij de sterksten zijn. En tegen dit alles is dan niet veel in te brengen'[2].

Om zulke werkingen van het toeval te ontgaan, moeten dus, volgens Fichte, in een op de rede gegrondvesten Staat verkeer en arbeid streng worden georganiseerd, binnen vast berekende perken of banen worden geleid en saâmgevat, en dient dus een goed afgeronde en afgesloten handels-Staat gevormd te worden.

Fichte gaat thans in zijn *tweede afdeeling* na, welke daarentegen de actueele toestand in de tegenwoordige werkelijke Staten is. Hij noemt dat betoog of die voorstelling een geschiedenis van den dag: 'Zeitgeschichte'. Uit de geschiedenis poogt hij aan te toonen, dat de Christelijke volken in den bloeitijd der Middeleeuwen één natie, één samenhang vormden, hoe los ook het verband van dat rijk was. Doch paus en keizer vertegenwoordigden voor allen

1) Zie 'Geschloszne Handelsstaat', p. 124/125: 'Welches wäre denn nun dieses ausschlieszende Eigenthum des Nicht-Ackerbauers, des Fabricanten, des Kaufmannes, gegen welchen er an den Ackerbauer das ausschlieszende Eigenthumsrecht auf den Boden abgetreten hat?... Offenbar nur die Gewähr, dasz er stets Arbeit, oder Absatz für seine Waare finden solle'.
2) Zie 'Geschloszne Handelsstaat', pag. 126/127.

toch denkbeelden van éénheid. Door het veldwinnen der Romeinsche rechts- en Staats-begrippen en vooral door de hervorming der zestiende eeuw kwam er echter scheiding tusschen de volken. De Staten kristalliseerden zich. Toch bleven er nog sporen van die vroegere losse éénheid, die nu nog veel minder dan vroeger beteekent. Zoo heet het verkeer door vrijheid van handel een éénheid te zijn. Doch ook hier behoort de éénheid tot het verleden, en gelijk men in politiek opzicht de staatkundige bandeloosheid heeft doen eindigen, moest men nu ook die zoogenaamde vrijheid van handel opheffen. Want het is niet anders geworden dan de 'anarchie van het verkeer'. Voor het individu in de verschillende Staten sleept die toestand niets dan nadeelen met zich mede. Het geld-systeem, gebaseerd op de wankele en wisselende waarde van goud en zilver, werkt daartoe mede. Juist in dit wereld-verkeer is dat geld de grondslag van alles geworden, en een algemeene zucht naar winst is in de borst van al die individuen gevaren. 'Ieder wil van den ander zooveel mogelijk afwinnen, en aan zichzelven door den ander zoo weinig doenlijk laten verdienen. Ieder wil den ander zooveel mogelijk voor zich laten werken en daarentegen zoo weinig doenlijk voor hem arbeiden. Wordt hij door geen wet en door geen overheid daarin verhinderd, zoo zou hij ook alle middelen aanwenden, om dit voor goed door te zetten. Iedere gulden, dien hij verwerft, is hem nu twee guldens waard: de eerste, omdat hij hem heeft, en daarmede aanspraak bezit op den dienst van anderen; de tweede, omdat geen ander dien gulden heeft, en daarvoor dus geen eisch kan doen gelden op zijn dienst. Een eindelooze krijg van allen tegen allen ontstaat onder het handeldrijvende publiek: een oorlog tusschen koopers en verkoopers, en deze krijg wordt heftiger, en onrechtvaardiger, en in zijn gevolgen gevaarlijker, naarmate de wereld zich meer bevolkt en de sterke concurrentie toeneemt..... Met één woord, de menschen willen in dien handel vrij zijn, om zich onderling, den één den ander, te gronde te richten'[1)]. Doch dit systeem van anarchische vrijheid is niet alléén nadeelig voor de individuen, ook de Staten zelven, als corporaties, lijden er onder. Het begrip van nationaal vermogen wordt, onder de toepassing der vele Staats-belastingen, waarlijk niet gebaat. Om nu zooveel mogelijk die nadeelen voor zich en de burgers van elken Staat af te wenden, hebben alle regeeringen begrepen, dat zij niet langer Gods water over Gods akker konden laten loopen. Zij zijn begonnen maatregelen te bedenken en voor te schrijven een gansch samen-stel van maatregelen, die met elkander het zoogenaamde stelsel van het 'Mercantilisme' vormen. De doorgaande trek van al die maatregelen is, dat elke Staat zooveel mogelijk het voordeel aan zijn kant zoekt te brengen. Het mercantilisme let dus van-zelf meer op de belangen van de Staats-kas dan op de onderdanen. Helpen zullen dan ook die veelszins onvolkomen bepalingen niet. Integendeel, zij verscherpen slechts den krijg van allen. 'Naast de vijandelijke richting, waarin

1) Zie 'Geschloszne Handelsstaat', pag. 155-158.

reeds alle Staten zich bevinden, wegens hun territoriale grenzen, ontstaat onder hen een nieuwe vijandelijke richting ter wille van het handels-belang, en een algemeene geheime handels-oorlog. Tot het belang in het eigen voordeel voegt zich nu het belang in het verlies van den ander. Men is soms blijde het tweede belang zonder het eerste te kunnen bevredigen, en richt zuivere schade aan. Zóó roeiden de Hollanders alle specerijen, behalve op de daarvoor bestemde eilanden, uit, en deden een deel van den oogst dier welriekende kruiden verbranden: op dezelfde wijze, als men in oorlogs-tijd de magazijnen en voorraden vernielt, die men tot eigen gebruik niet met zich mede kan slepen'[1]. Het gevolg van dien strijd openbaarde zich het levendigst in de twisten over het bevaren der zeeën, en over het leerstuk van 'de vrije zee'. Kortom, niettegenstaande dat mercantilisme blijven alle nadeelen van den anarchischen vrijen handel bestaan, en worden die nadeelen slechts door nieuwe vermeerderd. De beperkende en regelende bepalingen uit die school zijn onvolkomen en onvolledig: halve maatregelen. Een sombere toestand, met veel haat tegen de regeeringen, is dan het lot der menschen.

De *derde* afdeeling behelst nu de regelen, hoe het feitelijk handelsverkeer van een bestaanden Staat tot de door de rede geëischte constitutie te brengen is: zij heet 'politiek', en behandelt de wijze van afsluiting van den handels-Staat. Gelijk elke Staat thans een afgerond en afgesloten juridiek en politiek leven leidt, zoo moet ook, uit het oogpunt van het verkeer, elke Staat een afzonderlijk georganiseerde en afgesloten corporatie wezen. Maar het oogenblik, waarop het dat worden kan, en de voorwaarden, waaronder dit feit kan intreden, moeten behoorlijk overwogen worden. Fichte wil hier blijkbaar toonen, dat een wijsgeer zich ook met dingen der praktijk kan bezighouden, en geeft dus allerlei practischen raad. Het is, volgens hem, een hoofd-voorwaarde, dat, op het oogenblik, wanneer het verkeer in een Staat wordt afgesloten, noch de burgers, noch de Staat-zelf als politiek lichaam, eenige eischen zouden kunnen doen stellen, die schadeloos-stelling wegens ernstige nadeelen met zich zouden kunnen slepen. Daarom moet men, wat aangaat de burgers, vooraf toezien, dat zooveel mogelijk alle grondstoffen, die zij noodig hebben, of surrogaten van grondstoffen, in het land kunnen geteeld of verkregen worden, dat alle fabrikaten, waaraan zij gewoon zijn, er kunnen gemaakt worden. Daarom moet, wat de eigenlijke politieke eischen betreft, vooraf worden gezorgd, dat elke aanleiding tot een oorlog weggenomen is. Fichte meent nu, dat inderdaad elke grond voor een oorlog zou verdwijnen, wanneer iedere Staat binnen zijn *natuurlijke grenzen* zou zijn gevestigd. Dan kon een natie niets meer begeeren. Vóór of tegelijk met de afsluiting van het handels-verkeer zal dus elke Staat zijn natuurlijke grenzen moeten bezitten. Van een latere vergrooting of verkleining kan dan geen sprake wezen. Voorts wordt door Fichte een uitvoerig voorstel gedaan, hoe het gewone geld, goud en zilver:

1) Zie 'Geschloszne Handelsstaat', pag. 181/182.

het wereld-geld, door den Staat, die zich in zijn verkeer wil afsluiten, moet worden ingetrokken en vervangen door het landsgeld, dat nu nooit meer samen met het zoogenaamde wereld-geld mag circuleeren. Natuurlijk moet met dat invoeren van het landsgeld gepaard gaan een vaststelling der prijzen van alle goederen. Dat alles moet nu in ééns, met één slag geschieden. De Staat, die zich afsluiten wil, bemachtige zich dan met denzelfden slag van den geheelen actieven en passieven handel met het buitenland: geen burger mag voortaan met buitenlanders handel drijven, slechts de Staat kan later met het buitenland in handels-relatiën treden, om enkele artikelen voor zijn burgers te verkrijgen. Zulk een handel wordt dan niet door den Staat gedreven om zich te verrijken, maar slechts wegens hooger doel-einden. Intusschen moet die bestaande handel met het buitenland, die nu door den Staat wordt overgenomen periodiek verminderd worden en eindelijk ophouden. Elke natie moet, in zich-zelve, voor hare behoeften en de bevrediging daarvan, onafhankelijk van andere en zelfstandig zijn. De regeering van den Staat trekke dan voorts tot zich uit het buitenland alle knappe koppen, die zij door hooge belooning kan verlokken, om in den Staat de hoogste en fijnste ontwikkeling van wetenschap en kunst, en ook van toegepaste wetenschap, te verkrijgen. En voorts rukke de Staat met overmacht van middelen in zijne natuurlijke grenzen, of sta hij anders enkele gewesten aan zijne buren af, wanneer zulke gewesten niet tot den kring zijner natuurlijke grenzen behooren[1)].

Het resultaat van dit alles wordt nu besproken. Even als alle gewone plannen-makers somt Fichte allerlei voordeelen op, die zullen worden verkregen. Het zijn uitzichten, die wij met stilzwijgen kunnen voorbijgaan. Opmerking verdient, dat hij het reizen buiten den Staat slechts aan geleerden en beoefenaars der hoogere kunsten wil toelaten. Het zal den mensch niet meer geoorloofd wezen, zijn verveling door alle landen rond te dragen[2)].

Ten slotte staat Fichte even stil bij de mogelijkheid, waarom men, niettegenstaande het redelijke en voordeelige van zijn plan, het toch waarschijnlijk niet zal willen aanvaarden. Hij stelt die weigering op rekening eener averechtsche opvatting der verkeersvrijheid, en ontleedt nu dat begrip der schijn-vrijheid in een meesterlijke slot-bladzijde, die wij hier willen vertalen: ‘Het is - zoo zegt hij - een tegen den ernst en de nuchterheid onzer voorvaderen sterk afstekende karakter-trek van onzen leeftijd, dat

1) Zie ‘Geschloszne Handelsstaat’, pag. 265-268. Het zijn bladzijden, over welke, met het oog op Elzas-Lotharingen, Bismarck zeker wel eens zal hebben gepeinsd.
2) Zie ‘Geschloszne Handelsstaat’, pag. 275. ‘Zu reisen hat aus einem geschlosznen Handelstaate nur der Gelehrte und der höhere Künstler: der müszigen Neugier und Zerstreuungssucht soll es nicht länger erlaubt werden, ihre Langeweile durch alle Länder herum zu tragen’.

men wil spelen, met de fantasie ronddolen, en dat men zeer geneigd is, het leven-zelf in een spel te vervormen. Eenige tijdgenooten, die dezen avontuurlijken trek ook bemerkten, en zelf noch dichterlijke noch wijsgeerige karakters waren, hebben de schuld hiervan op de schouders der poëzie en der filosofie gelegd, terwijl toch juist het dichterlijk element zulk een streven afleidt tot andere banen, en de wijsbegeerte die zucht, voorzoover zij in het leven grijpt, sterk bestrijdt. Wij gelooven, dat die trek een door de natuur bepaalde, noodzakelijke, doch voorbijgaande schrede is in den voortrukkenden gang van ons geslacht. Ten gevolge van die zucht wil men niets meer regelen, maar alles door list en geluk verwerven. Het verkrijgen, en geheel het menschelijk verkeer, moet aan een hazard-spel gelijk zijn. Wanneer men aan zulke menschen hetzelfde, dat zij door slinksche omwegen, door benadeeling van anderen, beoogen of van het toeval verwachten, flink en recht-uit aanbood, slechts onder deze éénige voorwaarde, dat zij zich daarmede nu ook voor hun gansche leven tevreden moesten stellen, zouden zij het niet willen aannemen. Hen verheugt meer de list van het streven, dan de zekerheid van het bezit. Deze menschen zijn het, die steeds om vrijheid roepen, om vrijheid van den handel en van het vermogen, vrijheid van toezicht der politie, vrijheid van orde en van goede zeden. Hun schijnt alles, wat regelmatigheid en een vastgeordenden, volstrekt gelijk-vormigen gang van zaken bedoelt, een inbreuk op hun natuurlijke vrijheid. De gedachte alléén aan een inrichting der maatschappij, waardoor voor altijd de duizeling-wekkende speculatie, het toeval der winsten, en het plotseling rijk worden tot het gebied der onmogelijkheid zouden behooren, wekt bij hen een gevoel van schrik en wrevel op'. Tegen zulk een opvatting der vrijheid blijft Fichte protesteeren.

Het plan van Fichte, dat hij in zijn 'gesloten handels Staat' voordraagt, is - zoo als onze lezers zullen hebben ingezien - een constructie uit het brein: een utopie. De waarneembare economische Staat wordt te-niet gedaan, en uit het idee, zoo als weleer bij Plato, wordt voor het verkeer een nieuwe orde van zaken, een nieuwe Staat opgebouwd, soms met herinneringen aan den Staat van Frederik den Grooten. Alle arbeid zal voor zulk een Staat in een vast gareel zijn gesloten. Allen zullen echter het noodige hebben. Orde en regel zullen heerschen, en daarvoor moet het begrip der willekeurige en toevallige vrijheid wijken. Voor de zekerheid der toekomst moet het genot van het oogenblik terugtreden. Elke Staat is in economisch opzicht, volgens Fichte, een fijn en kunstig samen-stel, goed afgerond en goed gesloten. Al die Staten steunen op hun eigen wetten en levens-voorwaarden en werken onafhankelijk van elkander, als de planeten, als de aarde-zelve, in het sterren-stelsel. Zij werken middellijk misschien op elkander in, doch bemoeien zich niet met elkanders leven. Te-zamen volgen zij de grootsche, algemeene etherische baan, die men ontwikkeling en harmonie noemt. Begrijpen de Staten deze taak en werkkring,

dan schijnt alle jacht der burgers naar individueelen rijkdom een waan, een nietigheid.

Fichte-zelf bleef zijn boekje ais het beste zijner geschriften beschouwen[1)]. Overigens leidden zijn filosofische onderzoekingen en studiën hem allengs op andere wegen. Na een zeer korte poos in 1805 nog te Erlangen een professoraat te hebben bekleed, werd hij hoogleeraar aan de nieuw opgerichte Berlijnsche universiteit. En dáár nam hij weldra een geheel éénige positie in. Hij was een vóórganger in woord en in daad. Het waren de tijden, toen Napoleon Duitschland vernederde en vertrapte. Welnu, Fichte zou al zijn werk wijden aan de zedelijke wedergeboorte van dat Duitschland. Het idee van het Duitsche vaderland had hem aangegrepen. Zijn '*Reden an die deutsche Nation*', in 1808 te Berlijn, onder den blik van de Franschen, gehouden, zijn van die overtuiging en van dat streven het uitvloeisel. Het was een poging en een plan, om voor Duitschland een opvoeding in geest en in waarheid te construeeren. Duitschland moest een gebied en rijk van het recht worden. Een nationale opvoeding, volgens een vast plan geordend, steunend op filosofische beginselen, zou een redmiddel en de hefboom voor Duitschland moeten zijn. Hij wenschte daarvoor de opvoeding in het gezin te doen wijken voor de Staatsopvoeding. Ingrijpend en radicaal waren te dien opzichte zijn plannen. En voor zoover hij de leiding van Staat en maatschappij in handen der wetenschappelijke, onderwijzende standen wilde geven, voor zoover hij een nieuwe geestelijke macht in Duitschland wilde vestigen, reikte Fichte hier in het verschiet soms de hand aan Saint-Simon.

Van het eigenlijk engere socialisme vinden wij echter niet veel sporen meer. Fichte ging op in het 'Vaderland'. Toen de bevrijdingsoorlog begon, deerde het hem, dat het hem geweigerd werd, als veld-prediker met het leger mede te gaan. Hij was in volle geestdrift tegen den vijand, daar hij in Napoleon - die zelf in zijn continentaal stelsel enkele karikatuur-trekken teekende van een gesloten handels-Staat - den geest van schijn en onwaarheid belichaamd achtte. Hij rekende Napoleons val aanstaande. Toch mocht hij dien val niet beleven. Toen Blücher over den Rijn trok, was Fientes vrouw in Berlijn bezig de gekwetsten te verplegen; zij kreeg de typhus-koorts, herstelde wel is waar, maar bracht de booze ziekte aan haar man over. Deze kwam de koorts niet te-boven, en overleed den 27sten Januari 1814.

Het is nu geenszins onbeteekenend, dat een filosoof de grondslagen

1) Zie over het geschrift nog E. Zeller, 'Johann Gottlieb Fichte als Politiker', in het 'Historische Zeitschrift', herausgegeben von H. von Sybel, Jahrgang 1860, drittes Heft, pag. 1-35. - Voorts 'Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik' von Bruno Hildebrand, 1865, Band V, pag. 1-61, en het boek van dr. F. Schmidt-Warneck, 'Die Sociologie Fichte's', 1884.

legt voor het socialisme in Duitschland. De groote worstelaars der negentiende eeuw in dit strijdperk van het Duitsche socialisme zullen zich het feit, dat een wijsgeer hun den weg toonde, steeds herinneren. Zij zullen zelfs den filosoof, op wiens schouders Fichtes mantel viel, als vóórganger blijven noemen. Wel leverde deze - wij bedoelen H e g e l - geen conclusiën, die met het socialisme overeenkwamen, doch zijn dialectiek gaf de middelen aan de hand, om de bestaande orde van zaken verder aan het wankelen te brengen. Arnold Ruge en de zijnen voerden den naam van Jong-Hegelianen. Schäffle, in een zijner latere geschriften[1)], noemt dan ook uitdrukkelijk de Duitsche sociaal-democratie een dochter der Duitsche filosofie. En zij, die in Rusland de socialistische vanen hieven: een Herzen en Bakounin, erkenden het ruiterlijk, dat zij hun begrippen daaromtrent hadden geleerd uit het onderwijs van Stankewitch, den adept en volger van Fichtes leerling Hegel[2)]. Toen voorts in Duitschland de groote actieve leider van het socialisme opstond: Ferdinand Lasalle, wees hij zijn volk tot tweemalen toe op het voorbeeld, dat Johann Gottlieb Fichte gegeven had. In het jaar 1860 gaf hij zijn brief uit: ‘Fichtes politisches Vermächtnis’, en in het jaar 1862 hield hij zijn feest-rede over ‘Die Philosophie Fichtes und die Bedeutung des deutschen Volksgeistes’. De ideeën en de tijden waren ook in Duitschland hun weg gegaan.

1) Zie Schäffle, ‘Die Aussichtslosigkeit der Socialdemokratie’, 1885, pag. 14.
2) Zie mijne ‘Studiën en Schetsen’, 1886, pag. 44 en voorts een belangrijk artikel uit de ‘Deutsche Rundschau’ van Mei 1877 over Bakounin, pag. 297.

Hoofdstuk VI.
Programma van het socialisme omstreeks het jaar 1830.

Wanneer wij achtereenvolgens met eenige aandacht de stelsels der vier socialisten, over wie dit deel handelt, hebben nagegaan, dan zijn wij wellicht in staat het programma van wenschen te overzien, dat het socialisme, bij monde van deze vier baanbrekende mannen, aan het Europa stelde der eerste dertig jaren van onze eeuw: - het Europa, waar de ideeën der groote Fransche revolutie aan 't gisten gingen en waar te-gelijkertijd feitelijk geheel nieuwe productie-verhoudingen zich vestigden.

Willen wij dit programma met een enkele zinsnede kenschetsen, dan zouden wij zeggen, dat onze vier socialisten op hun beurt hebben willen formuleeren *een verklaring der rechten van den mensch*. Dit keer zijn zij echter veel verder gegaan dan vroeger is aangedurfd. Terwijl toch de Vereenigde Staten van Noord-Amerika en Frankrijk, bij den aanvang van hun glorie-rijke revolutiën, zich dadelijk beijverd hebben een samen-stel van zulke ‘grondrechten’ vast te stellen, konden of wilden deze zich vrij-makende volken niets anders opteekenen en voorschrijven dan politieke rechten. Al deze artikelen - lees bijv. de zeventien Fransche artikelen, die den 26 Augustus 1789 door de Constituante werden aangenomen, of de vijf-en-dertig artikelen, die 24 Juni 1793 door de Conventie werden vastgesteld - hebben eigenlijk grootendeels betrekking tot den staats-burger. De meer algemeene stellingen, waarmede beide ‘declaraties’ aanvangen, worden slechts als etiket beschouwd, doch doen verder geen zwaren dienst[1]. Doch naast zulk een

1) Art. 1 en 2 der Declaratie van Augustus 1789 luiden aldus: ‘Art. 1. Les hommes naissent et demeurent libres et égaux en droits. Les distinctions sociales ne peuvent être fondées que sur l'utilité commune. Art. 2. Le but de toute association politique est la conservation des droits naturels et imprescriptibles de l'homme. Ces droits sont la liberté, la propriété, la sûreté, et la résistance à l'oppression.’ - De ‘Déclaration des droits de l'homme’, die door de Conventie 24 Juni 1793 werd vastgesteld, verscherpte alles in meer socialen zin: Art. 1 daarvan luidde: ‘Le but de la société est le bonheur commun’. Zie voorts art. 6, art. 18 en art. 23.

politiek programma, was er plaats voor een samen-stel van uitsluitend sociale eischen. Ook voor den mensch in de maatschappij, geheel afgescheiden nog van het staatkundig belang, was een verklaring van grondrechten te ontwerpen[1)]. En dit is het, dat, naar ons inzien, door de vier genoemde socialisten is gedaan: elk op eigen trant stuksgewijze een stelsel vormend, dat min of meer als utopie voor de menschheid uit zou zweven. Uit de geschriften dezer vier mannen is die reeks van eischen af te leiden, die tegen het jaar 1830, hier en dáár, zij het dan ook sporadisch, maar toch reeds soms vrij stellig, bij uitbrekende volks-beroeringen werden vernomen. Die eischen omschrijven voor den mensch de voorwaarden van een ‘menschwaardig bestaan’. Zij vormen te-zamen een soort van nieuwe twaalf geboden, die door alle misdeelden in Europa eerst zacht en dof worden gepreveld, later luider zullen worden uitgesproken. In het ééntonig betuigen dierzelfde eischen beginnen al de ellendigen, waar zij ook zijn, zich homogeen te gevoelen. Het gezamenlijk getuigen wordt een school, een voorbereiding tot aanéénsluiting.

Die artikelen zouden in de volgende orde kunnen worden geplaatst:

Verklaring der rechten van den mensch:

Art. 1. Alle menschen hebben een recht om te kunnen leven.

Art. 2. Zij mogen vorderen een schadeloos-stelling voor de door enkelen in bezit genomen natuur-goederen.

Art. 3. Zij hebben een recht op arbeid.

Art. 4. Zij eischen waardeering van dien arbeid, als levens-uiting van den mensch.

Art. 5. De tijd van hun verplichten dagelijkschen arbeid moet tot een vast aantal uren worden ingekrompen.

Art. 6. Zij moeten kunnen rekenen op bescherming van hun vrouwen en kinderen, wanneer deze aan den arbeid worden gesteld.

Art. 7. Zij hebben aanspraak op behoorlijke woning.

Art. 8. Zij hebben een recht op de volledige opbrengst van hun arbeid.

Art. 9. Zij hebben een recht op goed, kosteloos onderwijs.

Art. 10. Zij vorderen overeenstemming der Staats- en rechts-begrippen met bouw en samen stel der maatschappij.

Art. 11. Zij moeten verwerkelijken een godsdienst der broederschap.

Art. 12. Hun moet worden toegekend en verzekerd het goed recht der gemeenschap in al hare vormen en uitingen.

1) Iets daarvan wordt ook betoogd in artikelen van het ‘Supplement Littéraire’ van ‘Les Temps Nouveaux’, vol. III n°. 31 (Nov. 1900) en vol. VI n°. 38 (18 Januari 1908).

Wij zullen trachten de strekking dezer hypothetische rechten te verduidelijken.

1. - Het eerste dier artikelen hield den eisch in, dat een ieder, die op aarde zich bevond, minstens het recht had zijn onderhoud dáár te vinden. Het noodige kwam hem toe, voordat minder dringende behoeften van anderen moesten worden bevredigd. In de dagen van het 'ancien régime' kon de Fransche edelman tot den armen stakkert, die hem een aalmoes vroeg met de woorden: 'ik moet toch leven!' - rustig, half glimlachend, antwoorden, dat hij de noodzakelijkheid daarvan niet inzag. Zulk een antwoord zou echter voortaan niet langer worden gedoogd. Tweeledig was in beginsel de strekking van het nieuwe artikel. Allereerst beduidde het (Owen drukte hier vooral op) een tegenstelling tegen de bekende opvatting van Malthus over de bevolking. Deze had de kern van den inhoud van zijn wereld-vermaard boek in een scherpe zinsnede geformuleerd, die hij, daar zij zoo hard was, in latere uitgaven van dat boek wel is waar had weggenomen, maar die sinds de eerste verschijning altijd in het geheugen der menschen was blijven hangen. Zij luidde aldus: 'Een mensch, die het levenslicht ziet in de wereld, welke reeds als eigendom verdeeld is, heeft, wanneer hij geen onderstand kan bekomen van ouders of familie, en wanneer zijn arbeid niet door de maatschappij wordt gevraagd, geen aanspraak van recht op het kleinste stuk voedsel. Hij heeft inderdaad niets te maken dáár, waar hij is. Aan het groote feest-banket der natuur is er voor hem geen gedekte plaats. De natuur beveelt hem te vertrekken en zal spoedig haar eigen gebod ten uitvoer brengen'. De socialisten meenden nu daarentegen, dat deze stelling van Malthus niet alleen wreed was, maar onwaar moest zijn. De aarde was (zóó dachten zij) voor en ten behoeve van alle menschen, die werken wilden. In hun polemiek tegen Malthus - en het was vooral Owen die dit deed - beriepen zij zich op Godwins argumenten, en betoogden zij, dat bij betere verdeeling der natuur-gaven, voor een ieder het noodzakelijk onderhoud moest en kon gevonden worden. De aarde was, naar hun opvatting, er op ingericht en aangelegd, om de menschen, die daarop geboren werden, te voeden. Toenemende vruchtbaarheid der huwelijken ging niet noodzakelijk samen met verminderende bestaans-middelen. Zij kwamen op tegen de wreedheid om van het huwelijk een zaak van weelde te maken. Dit was de ééne zijde van het vraagstuk. De tweede bedoelde, dat ieder eerst het noodige moest hebben, vóórdat een ander overvloed had. Fichte vooral sprak dit uit. 'De mensch moet leven, dat is zijn onvervreemdbaar recht', zoo liet hij zich telkens hooren. 'Onrecht is het - voegde hij er bij - wanneer iemand zich weelde kan verschaffen, terwijl de medeburgers het noodige niet hebben'. Zijn de beschikbare voedings-middelen - volgens de theorie der economisten - werkelijk niet al te overvloedig, eerder in de richting van schaarschte, dan moet ook de weelde van enkelen worden ingekrompen. De socialisten poogden ten minste

den twijfel op te wekken, of een genieten in volle overdaad wel zedelijk en rechtens geoorloofd was, wanneer zeer velen het noodige haast ontbeerden. In dit opzicht wenschten zij het gemoed der rijken onrustig te maken. - Zóó stelden zij zich het beginsel voor, dat aan dit eerste artikel ten grondslag lag. Met al de gevolg-trekkingen van dat eerste recht lieten zij zich nog niet volledig in. Owen alléén - die trouwens de armen-wet van koningin Elisabeth in haar toepassing had gezien - sprak van het recht, dat onmondigen of ongeschikten tot den arbeid konden doen gelden, waar het onderhoud van lijf en leven betrof. Hij zinspeelde eenigszins op wat Condorcet en latere schrijvers over *verzekering van den arbeider bij ziekte, ongeluk of ouderdom*, in het midden brachten. Het breedst en het ruimst, doch ook het vaagst, werd geheel de theorie door Saint-Simon geleerd. Volgens hem (zie onze bladzijde 86) kwam het aan, op een goede verdeeling van het werk onder de menschen. Was dat werk verdeeld volgens de vatbaarheid van een ieder, zoodoende, dat elk, arbeidende naar zijn geschiktheid, beloond werd naar evenredigheid van het werk dat hij volvoerde, dan zou ieder kunnen bestaan. Liefdadigheid en armen-zorg waren dan overbodig, omdat de armoede opgeheven was.

2. - De tweede stelling hing natuurlijk met de eerste samen, doch kon ook op zich-zelve waarde hebben. Het was weder Fichte, die dit recht het eerst uit de paragrafen van het natuurrecht had afgeleid. In zijn ‘Geschloszne Handelsstaat’ had hij uitdrukkelijk erkend, dat het uitsluitende eigendoms-recht op den grond alléén onder die voorwaarde aan den bebouwer van het land kon worden gewaarborgd, zoo deze bereid was aan den niet-akkerbouwer een equivalent te geven. Naar zulk een equivalent zocht hij dan verder. En wat Fichte nog slechts aanduidde, dat werd door Fourier in alle details ontleed en gepreciseerd. Hij ging den toestand der oorspronkelijke bewoners der aarde na, vóórdat de beschaving haar keurslijf aan alles had aangepast. De wilden, zooals wij ze noemen - denkt u den toestand der Indianen in Noord-Amerika - hadden in betrekking tot de welig groeiende natuur vier rechten: het vruchten plukken, het weiden van vee, het visschen en het jagen. Hun bestaan vormde een vrij leven, zonder vrees en zorg voor den dag van morgen. Toen nu de beschaving hun die vier natuurlijke rechten ontnam, had zij, uit den aard der zaak, als indemniteit voor die verloren rechten, aan de menschen minstens even groote onbezorgdheid en zekerheid voor de toekomst moeten geven. De beschaving had dus voor een ieder harer leden het behoorlijke minimum van voedsel, kleeding en huisvesting moeten verleenen. In plaats daarvan gaf zij meestal slechts het belachelijke voorrecht om onder een grondwet te mogen leven, of het droombeeld van staatkundige vrijheid. Alsof die vrijheid, zonder den waarborg van het minimum, iets ter wereld waard was! Neen, er kon van geen maatschappelijk evenwicht sprake zijn, vóórdat in dit opzicht recht was geschied.

De Schepper plaatste den mensch op een aarde, die alle hulpbronnen en benoodigdheden, noodzakelijk voor zijn bestaan, ruimschoots inhield. De grond, de vruchten die de aarde opleverde, de dieren, waren dus een gemeenschappelijk 'fonds', waaruit een ieder, in den oorspronkelijken toestand, zijn bestaansmiddelen nam, en waarop geen privilegiën waren gevestigd. Nu is de werkelijkheid echter thans geheel anders. Maar het is een verkrachting van de oorspronkelijke instelling, dat de menschen elkander het gebruik van het gemeenschappelijk natuur-fonds hebben ontnomen, zonder dat, wat zij aan anderen wegnamen, te vervangen door daarmede gelijkstaande vergoedingen. Dit onrecht moet worden hersteld. De onterfden dezer wereld moeten een 'equivalent' van hun natuurlijke rechten vinden in regelen of instellingen van maatschappelijke voorzorg.

3. - Maar er is meer. De menschen op aarde hebben ook een recht op arbeid. De maatschappij moet zóó ingericht wezen, dat een ieder in de gelegenheid is, door arbeid zijn onderhoud te verdienen. Fichte spreekt (p. 124 van zijn 'Geschloszne Handels-staat') uitdrukkelijk van dien eisch, en Fourier (zie van dit deel pag. 133 en 163) stelt breedvoerig dit 'recht op arbeid' vast. Men lette er op, dat dit recht of deze eisch iets anders is dan het arbeids-recht, dat Turgot in het bekende edict van 1776 aan alle menschen toekende. Turgot bedoelde daarmede de tegenstelling van wat de gilden beoogden. Terwijl de gilden ('jurandes et maîtrises') de beroeps-takken der menschen streng afzonderden en afdeelden, zoodat een ieder slechts dat bedrijf mocht uitoefenen, hetwelk nu eenmaal aan zijn gild was toebedeeld, schreef Turgot voor, dat ieder mensch het recht had, dien arbeid te zoeken, dien hij verkoos. Maar de socialisten, wanneer zij van recht op den arbeid spraken, gingen verder. Zij lieten zich leiden door de beginselen, die neêrgelegd waren, vooreerst in de oude armen-wet van koningin Elisabeth van het jaar 1601, dan in de constitutie der Fransche Conventie van Juni 1793, maar vooral ook in de bepalingen van het Pruisisch landrecht van 5 Februari 1794: 'het is de plicht van den Staat - zoo heet het dáár - voor het onderhoud en de verpleging dier burgers te zorgen, die zichzelven niet kunnen onderhouden.....; hun, die het slechts aan middelen en gelegenheid om het onderhoud te verdienen, ontbreekt, moeten arbeids-werken, die met hun krachten en geschiktheid overeenkomen, aangewezen worden'[1]. Het is dus niet een recht

1) In dien zin sprak von Bismarck in de zitting van den Rijksdag van 21 October 1878: 'Ich will zunächst die wichtigste Frage beantworten, die der Abgeordnete Richter überhaupt berührt hat, das Recht auf Arbeit. Ja, ich erkenne ein Recht auf Arbeit unbedingt an und stehe dafür ein, solange ich auf diesem Platze sein werde. Ich befinde mich dabei nicht auf dem Boden des Socialismus, sondern auf dem Bodem des Preusischen Landrechts'. - Zie A. Menger, 'Das Recht auf dem vollen Arbeitsertrag', 1886, pag. 11.

om arbeid te zoeken, maar om arbeid te vinden. De mensch moet ergens een loon kunnen bekomen, ergens kunnen werken. Indien dus de particuliere ondernemer geen werk geeft of kan geven, dan moet de Staat of maatschappij in de bres springen. Eigenlijk is het een subsidiair recht. De Staat of maatschappij moet altijd zeker reserve van groote openbare werken voor zich houden, om ieder in de gelegenheid te stellen, dáár door arbeid zijn levens-onderhoud te verdienen. Het is vooral Owen (zie van dit deel, pag. 249, enz.), die op dit punt nadruk legde, en die dezen plicht der maatschappij breeder omschreef.

4. - Terwijl de socialisten aldus van een recht op arbeid gewaagden, eischten zij ook een waardeering van den arbeid, als levens-uiting van den mensch. De algeheele waardeering van den arbeid der menschen is eerst volledig in elk opzicht door den graaf de Saint-Simon theoretisch vastgesteld. Toen hij de industrieele maatschappij plaatste tegenover de militaire maatschappij, wees hij de inrichting der toekomst tegenover het streven van het verleden aan. ‘Wij zijn de bijen’, zoo liet hij de arbeiders op elken trap der nijverheid zeggen, ‘verlos ons van de hommels.’ Op den arbeid moest, volgens hem, de geheele maatschappij en het geheele Staats-wezen berusten. De bedrijvige werkplaats was de éénheids-factor en de grondslag der maatschappij. Dat ‘atelier’ omvatte de arbeiders van elke soort: arbeiders met den geest, landbouwers, kooplieden, fabrikanten en handwerkslieden; de chefs van dat ‘atelier’ waren slechts leiders van evenknieën, van gelijken, hadden slechts tot taak ‘geassocieerden’ tot gids te dienen; wederzijdsch vertrouwen, achting en genegenheid was de band, die de groep te-zamen hield. Aldus ingericht moest de nieuwe groep de vorige groepeeringen van het verleden vervangen. Doch het sprak nu van-zelf, dat de arbeid niet uitsluitend als een koopwaar mocht worden beschouwd. Men was niet gerechtvaardigd, wanneer men als ondernemer dien arbeid van vrije personen, als ware die arbeid 't eerste 't beste handels-artikel, uitsluitend onder de wet van vraag en aanbod plaatste. Het denkbeeld, dat men, wanneer men in geld het loon van den arbeider betaalde, verder van alle verplichtingen af was; dat de betaling in geld het éénige was, hetwelk in dit opzicht de menschen aan elkander verbond, dit denkbeeld leidde tot grievend en stuitend maatschappelijk onrecht. Het voerde tot verlaging en vernedering der menschelijke persoonlijkheid. Het ondermijnde en verzwakte naar ziel en lichaam de arbeiders-bevolking. Het deed arbeiders niet hooger schatten dan toevoegsels der machines. Het verleidde tot het in 't werk zetten der onrijpe arbeids-krachten van vrouwen en kinderen. Het kweekte een arbeiders-massa, zonder belangstelling in het werk dat zij deed, zonder vertrouwen op billijke voorwaarden door den patroon na te leven, zonder hoop op den dag van morgen; arbeiders, voor wie, als zij in het gunstigste geval niet morden, het leven onverschillig was: heden aan 't werk, morgen bedeelden. Kortom, een maatschappij was niet gezond, als zij

den arbeid van den mensch geheel en al gelijk stelde met de productiekosten van het handels-artikel. Het product was zeker begeerlijk en veel waard, maar de producent stond hooger. Ieder werkman was in de groote taak der samen-leving medearbeider, niet louter werkkracht.

5. - Omdat de producent op elken trap van den arbeids-ladder hooger stond dan het resultaat van den arbeid, mocht de arbeid zelf niet ontaarden in slaafs, voortdurend zwoegen. De tijd van den arbeids-dag moest dus tot een vast aantal uren worden ingekrompen. Arbeid en rust moesten afwisselen in het menschelijk leven. Fichte en Fourier wezen hierop, en Fourier bouwde er zijn stelsel van korte arbeids-tijden op. Hij, die echter voor de praktijk dezen eisch der socialisten het best ontwikkelde, was Owen. Owen kwam het eerst van allen met den eisch van den normaal-arbeids-dag voor de werklieden in fabrieken en elders. Na eerst dien arbeids-dag op tien uren te hebben gesteld, bracht hij later dat cijfer op acht uren. In zijn fabriek van Nieuw-Lanark paste hij dit stelsel toe, dat allengs de rondreis door de geheele wereld zou maken. Alle economisten begonnen dadelijk er zich heftig tegen te verzetten, en wilden niet hooren van den eisch, om hier aan het vrije contract (zoo als zij het noemden) van werkgevers en arbeiders banden te leggen. Toch hield Owen stevig vast aan zijn voornemen. Hij en zijn geestverwanten beweerden, dat hier van een vrij contract nauwelijks sprake kon zijn, daar de economisch zwakke (de arbeider) niet op gelijke positie stond met den economisch sterke (den werkgever). Zij gaven te kennen dat hier gevaar was van onderdrukking en uitzuiging der arbeiders door hun patroons, van exploitatie van den éénen mensch door den anderen. Zij spraken het uit, dat sinds de invoering der machines de werkgevers voortdurend in de verleiding verkeerden, de arbeiders, als het maar mogelijk was, even lang in het werk te houden als de machine, waaraan zij vastgeklonken waren; de machine die nooit vermoeid werd. Zij ontvouwden, dat door zulk overwerken der arbeiders het leven der arbeiders werd vernield. En daartegenover wilden zij dan aantoonen, dat de normale arbeidsdag een kalmer gang zou geven aan de geheele productie. Zij beweerden, dat de intensiteit van het werk - als niet al te lang werd gearbeid - werd vermeerderd. Zij vroegen als recht zekere rust in het leven. Zij wilden den arbeid in den nacht doen verbieden. En voorts vleiden zij zich met de hoop - ook Owen wees hier den weg - dat de normale werktijd, wanneer hij eenmaal overal was ingevoerd, een goede en bruikbare waarde-meter zou kunnen zijn. Zij elimineerden daarvoor op willekeurige wijze alle andere factoren, die de waarde bepalen, en meenden de waarde van het product enkel afhankelijk te kunnen stellen van den normalen tijd, waarin het voorwerp door arbeid was tot stand gekomen.

6. - Wanneer de socialisten echter een normalen arbeids-dag vorderden, eischten zij te-gelijk, dat de vrouwen en kinderen, als zij aan het werk werden gesteld, bescherming van den Staat onder-

vonden. Wat zij hier vroegen was zoo natuurlijk, zoo eenvoudig, dat al de sofismen van het eigenbelang en van de kortzichtigheid niet te veel waren, om dien eisch te weêrstaan. Geen drogrede, geen kunstig verzonnen logica, geen leugen heeft mogen ontbreken! De economisten hebben dit alles, en meer dan dat alles, noodig gehad, om dien soberen eisch te kunnen weigeren. Zelfs een man van ijzer en staal als Napoleon vond den eisch, toen hij het eerst opkwam, niet geheel onbillijk. In 1813 nog vaardigde hij het decreet uit, dat het verboden was, kinderen beneden de tien jaren in de mijnen aan het werk te stellen. Maar een vrij land als bij-voorbeeld België bleef dan ook daarbij staan, en eerst in 1884 strekte het dit verbod uit tot jongens beneden de 12 en meisjes beneden de 14 jaar. Want de orthodoxe economie was taai op dit stuk. Wie voor de arbeidende kinderen in de bres sprong tegenover de ondernemers, leed aan weekheid van hart, liet zich beheerschen door zijn gemoed, en, zooals men weet, het gemoed is contrabande in zulk een geharnaste wetenschap als die der staathuishoudkunde. Eerst de verdierlijking, die door het werken van vrouwen en kinderen onder de arbeiders-bevolking ontstond, maakte zelfs de meest onverzettelijke koppen bang. Men begon te begrijpen, dat men deed, wat Fichte zoo eigenaardig noemde: barbaren op te voeden in den schoot der beschaving. Toen kwam ook hier op dit stuk een flauw vermoeden boven, dat de waarachtige vrijheid eerst kon gedijen, wanneer men de economisch zwakken beschutte tegen de sterkeren. Men begreep, dat men kwalijk was gerechtvaardigd, wanneer men, ter wille van eenige grootere goedkoopte van het product, de maatschappij-zelve in gevaar stelde, door de vrouw en de kinderen stelselmatig uit hun sfeer te laten rukken. Wat het gemoed niet had kunnen uitwerken, bracht de vrees te-weeg. Men begon te huiveren. En ten gevolge van die vrees konden de socialisten hun eisch van recht op dit punt stelliger uitspreken. Owen vooral deed in Engeland zeer practische voorstellen, om in de maatschappij den arbeid van vrouwen en kinderen te beschermen. Zijn evenknie Fourier voegde daarbij allerlei fantastische plannen en droomen der toekomst, maar was in zijn kritiek der bestaande toestanden (met betrekking tot dit onderwerp) even scherp en even snijdend, waar hij de fabrieken met haar arbeiders-bevolking (mannen, vrouwen en kinderen) de ‘bagno's’, de galeien, der moderne samen-leving noemde.

7. - Naast den eisch der bescherming voor vrouwen en kinderen bij den arbeid, stelden dan de socialisten de aanspraak op behoorlijke woning. Het zijn de socialisten geweest, en met name Fourier en Owen, die het eerst de woning-questie in verband met een goede organisatie der maatschappij hebben gebracht. De samenhang tusschen welvaart en goede huisvesting is eerst door hen scherp aangetoond. Wil men de onderste lagen van een volk inderdaad tot gezonde elementen der maatschappij maken, dan moet men het gebrek aan goede woningen verhelpen, medewerken

tot afbraak en slooping der vunzige krotten, en den arbeidenden klassen het verkrijgen van behoorlijke huizen mogelijk maken. Dan alléén is er vastheid onder die vlottende en heên en weêr trekkende standen te verkrijgen. Helpt men hier niet, en noodzaakt men de lieden hun dak (hoe dan ook) te blijven vinden in de van lucht en licht verstoken vol-gepropte stegen, gangen en kelders onzer groote steden, of in mensch-onteerende verblijven op het platteland, dan kan men verzekerd wezen, dat te eeniger tijd de rijken in hun eigen huizen minder rustig en gemoedelijk zullen leven. De invloed van goede huisvesting is zoo groot. Wij spreken nu niet eens van de gezondheid, maar wijzen slechts op den stillen zegen, die verkregen wordt, wanneer de arbeider zijn eigen thuis aangenaam vindt, wanneer hij zijn vrouw en kinderen in het eenvoudig vertrek eenige behaaglijke geriefelijkheid kan verschaffen, en op die wijze der verleiding van de door licht en warmte lokkende kroeg gemakkelijk het hoofd kan bieden. Gewoonten van orde, zindelijkheid en netheid komen dan van zelven. De woning wordt voor den arbeider een wijk-plaats vol kalmte en genieting, waar hij weldadige rust vindt na het sloven en zwoegen van afmattend werk. Fourier en Owen meenden het probleem dier woning-questie op te moeten lossen door het vraagstuk niet tot de huizen der arbeiders te beperken, maar tot alle woningen van allen uit te breiden. Zij meenden, dat de afgezonderde huizen van rijken en armen moesten vervallen, en dat een bepaalde agglomeratie van menschen van allerlei rang en stand en vermogen in één groot complex van huizen, of liever in één grootsch gebouw moest samen-wonen. Juist uit dat samen-wonen van zeer velen waren begrippen en regelen van toenadering, van associatie, van gemeenschaps-zin, volgens hen, af te leiden. Een verscheidenheid van neigingen, begeerten, smaken en hartstochten zou tot een harmonie zich ontplooien. Zij construeerden dus hun ‘Phalanstère’ of hun ‘Paralellogrammen’. Zij lieten bij die architectuur aan hun fantasie vrijen, lossen teugel. De woning werd, toen zij in het wijkend verschiet werd opgebouwd, hoe langer hoe weidscher en voornamer. Het werden tooverpaleizen uit de Duizend en één nacht. Al die kleinere en grootere huizen, grillig dooréén vermengd, werden nu opgenomen in het ééne groote gebouw, dat met vaste, schoone en evenredige lijnen statig oprees, en door galerijen naar alle kanten breed zich uitstrekte. De eisch ging hier blijkbaar veel te ver. Het was slechts een wensch, een verlangen. Maar in zooverre als uit dien wensch voortvloeide de eisch, om de gansche materie van de woning voor den arbeider ter harte te doen nemen; in zooverre men van de vraag een sociale vraag maakte, die een antwoord dringend vorderde, hebben Fourier en Owen voor de toekomst regelen gesteld. Op het vraagstuk der behoorlijke woning voor de arbeidende standen wordt thans, bij den aanleg van nieuwe wijken en straten, ongewone aandacht gevestigd.

8. - Ook voor de toekomst dachten onze socialisten te arbeiden, toen zij uitspraken, dat allen die werkten een recht hadden op

de volledige opbrengst van hun arbeid. Zij vorderden voor allen het volle equivalent van den arbeid. Het was vooral Owens leerling, William Thompson (zie pag. 280 van dit deel), die, op het voetspoor van zijn meester, dit denkbeeld eenigszins wetenschappelijk zocht vast te stellen. In het jaar 1827 schreef hij, een boek, welks titel het zoogenaamde recht, dat m e n vorderde inhield. Inderdaad werd dit allengs meer en meer bij enkelen het doelwit. Het recht van den arbeider op het volle arbeids-product werd een leus. Men wilde verhoeden, dat de vruchten van den arbeid des éénen, anders dan tegen het volle equivalent, in handen des anderen kwamen. Maar tevens werd op die wijze aangenomen, dat de arbeid, en de arbeid alléén, de waarde eener zaak bepaalde. Hij, die een zaak bewerkt had, had uitsluitend recht op de zaak. Wanneer twee of drie personen aan een zaak hadden gearbeid, had ieder uit de waarde van die zaak naar evenredigheid zooveel te vorderen, als hij in arbeid aan die zaak had besteed. Zij, die niet voor de zaak hadden gearbeid, konden geen recht op een inkomst uit de opbrengst van die zaak doen gelden. En ziehier dus de conclusie, waartoe men kwam, te weten: dat zij die inkomen hadden, niettegenstaande zij niet werkten, daarop kwalijk een absoluut recht hadden. Bezitters van kapitaal of grond, die hun kapitaal-winst of grond-rente trokken, alhoewel geen arbeid door hen was verricht, hadden tot nu toe volkomen ongestoord dat voordeel als een recht genoten. De socialisten deden voor het eerst aan dat absolute recht twijfelen. Zij ontkenden het nog niet geheel en al. Maar zij stelden slechts tegenover de economische deductie hun nieuw recht, den eisch van de volledige opbrengst van den arbeid. Het was duidelijk, dat dit een zeer revolutionnaire vordering was. Mocht Fichte er in zijn natuur-recht soms op wijzen; mocht Owen haar aannemen, de Fransche socialisten, Saint-Simon en Fourier, stelden dien eisch niet zoo nadrukkelijk. Zelfs Fourier (zie pag. 184 van dit deel) nam een verdeeling van het inkomen aan, met dien verstande, dat de arbeid 5/12, het kapitaal 4/12 en het talent 3/12 verkreeg. Doch ook hij wenschte het aandeel van den arbeid in het inkomen der maatschappij grooter te stellen dan werkelijk het geval is. De socialisten plaatsten dus eigenlijk, door aan dit recht zich vast te klampen, de questie der verdeeling van het inkomen op den vóórgrond en verklaarden als hunne meening, dat die verdeeling niet overeenkomstig recht en rede geschiedde. Het deel uit het totale inkomen, dat voor den arbeid overbleef, nadat de anderen, die daarop recht meenden te hebben: kapitalisten en grond-eigenaars hun deel hadden genoten, was, volgens hun inzicht, te gering. Het was geen loon naar werk. Was men overeengekomen, dat uit het resultaat van den arbeid een ieder naar zijn diensten of verdiensten moest worden vergolden, dan waren de diensten of verdiensten van den arbeid veel te licht gesteld. Zij waren bereid zich te beroepen op den bijbel-tekst van Jacobus V, vers 4: ‘Zie het loon der werklieden die uw landen gemaaid hebben, hetwelk van u verkort is, roept; en het geschrei dergenen die geoogst hebben, is gekomen tot in de ooren van den

Heer Sebaoth'. De leer van het inkomen moest, naar hun oordeel, worden herzien, niet de armverzorging mag het correctief zijn, als het loon te gering is. Er was hier strijd van belangen, en die strijd was in de geschiedenis der laatste twee eeuwen altijd ten voordeele der niet-arbeiders beslist. De socialisten eischten dus een omkeer op dien weg.

9. - Hun programma bevatte nog meer. Zij eischten voor allen, die op aarde leefden, goed en kosteloos onderwijs. De maatschappij was dit aan haar leden verschuldigd. Voor den arbeid, dien de mensch moet verrichten, is noodig geestelijke uitrusting. Zonder die wapenen des geestes was inderdaad het levens-onderhoud niet te verkrijgen. Men stond hulpeloos dan op aarde. Maar goed onderwijs gaf nog meer dan brood alleen. Vooreerst was toch, door algemeen en voor ieder toegankelijk kosteloos onderwijs, een doorgaande intellectueele verheffing van het volk te verkrijgen, welke verstandelijke opheffing weder de geestelijke privileges der hoogere standen zou wegnemen, en dus meer algemeene gelijkheid moest veroorzaken. Dan moest verder zulk een onderwijs van-zelf het isolement, waarin de lagere standen verkeerden, verbreken, zelfgevoel bij hen wakker schudden en het het hun mogelijk maken, zekere macht te verkrijgen en uit te oefenen. Deze waren de meer algemeene doeleinden, waarom men onderwijs en opvoeding vroeg. Elk der vier groote socialisten, die wij in dit deel besproken hebben, behandelde op breede wijze de questie van onderwijs en opvoeding. Fichte en Saint-Simon gaven overal den eersten rang aan de opvoeding en onderwijs eener natie. Fourier en Owen construeerden van hun kant kunstige stelsels van leer-methode en opleidings-kunst. Doch wanneer zij dat meer algemeen standpunt hadden verlaten, kwamen zij ook telkens terug op de volstrekte noodzakelijkheid van onderwijs voor het individu. Zonder onderwijs stond volgens hen de mensch weerloos in den kamp des levens. Doch onderwijs aan het individu omvatte, naar hun inzien, meer dan de gewone lessen van wat wij lager onderwijs noemen. Zij dachten ook aan de opleiding van den werkman. Zij herinnerden er aan, dat te-gelijkertijd met de verbreking der gilden, ook de gansche, schoone organisatie der vorming en aankweeking van jonge, bekwame beroeps-gezellen aan stukken geslagen was. Het leerlingschap, met al de gevolgen die het had, was verdwenen. Goede ambachts-scholen waren nergens te vinden. Owen poogde ze in zijn kring te helpen oprichten, gelijk hij voor elken trap van onderwijs, te beginnen met de bewaarschool, zorgde; doch hij stond vrij alléén. Het belang der maatschappij eischte echter dringend een voorziening in dat alles. Vooral daar de tot in het oneindige voortgezette arbeids-splitsing in de groote fabrieken de vatbaarheid der arbeiders verdoofde, om ook, als die splitsing hun taak overbodig of al te vervelend soms maakte, in andere takken van bedrijf aanleg en vaardigheid te toonen of aan te leeren. Zij werden van-zelf iets minder waard, iets minder compleet als werkman, en als het ware ont-

schoold[1]. Men sprak voortdurend, na de groote Fransche revolutie, van een opleiding van het volk in politieke rechten, maar meer dan dat was noodig een verschaffen van kennis en beroepsvaardigheid. De onderwijs-questie, in één woord, raakte het hart der sociale questie.

10. - Voorts vorderden zij grootere overeenstemming der staatsen rechts-begrippen met de wording en samen-stelling der verschillende elementen en vormen der maatschappij. In zooverre stelden zij zich lijnrecht tegenover de staatkundige leiders der volken van hun tijd. De houding, welke de Staat in 't begin der negentiende eeuw tegenover vele economische arbeids-verschijnselen scheen aan te nemen, was zuiver negatief. De Staat had de gilden afgeschaft, en was op dien weg voortgegaan: hij huldigde het vrijheids-beginsel, vooral in zooverre het ontkenning van alle banden bedoelde. Waar nog een organisatie van den arbeid bestond - wij denken bij voorbeeld in Engeland aan de wet over de arbeids-leerlingen van koningin Elisabeth - werd deze afgeschaft. In theorie gingen de Staten op dit gebied de leer van het '*laissez-faire*' en van het '*laissez-aller*' volgen. Met andere woorden: de Staten lieten de elementen der maatschappij hun gang gaan, en waar die elementen tot een chaos zich samendrongen, kwam geen ordenende hand van den Staat die dwarrelende, zich verwringende of verzinkende factoren te-gemoet. Zij moesten in volle vrijheid zich ontwikkelen, tot dat de sterkste boven kwam. De socialisten stelden nu daartegenover den eisch, dat de Staten wakend en zorgend het oog over de maatschappij moesten laten gaan. Waar de economisch zwakken tegenover de economisch sterkeren stonden, daar kon de Staat niet volstaan, om, in naam der vrijheid, de zwakken te laten vernietigen. Waar de zwakken uit lijfs-behoud wel genoodzaakt waren de arbeids-voorwaarden, die de sterkeren hun aanboden, aan te nemen, dáár moest de Staat tusschen beide komen, en in plaats van het beginsel: vrijheid te laten werken, het beginsel: orde toepassen. Dat men het niet deed, was onrecht. Maar de socialisten verweten nog bovendien den Staat zoo verbazend inconsequent te wezen. Waar het den arbeid der economisch zwakkeren betrof, dáár was hij zeer bereid zich te onthouden, daar deed hij de orthodoxe economisten jubelen over die hooggeroemde Staats-onthouding, maar in het burgerlijk recht was hij voortdurend bezig, de sterkere bezittende klassen door zijn wetboeken te steunen en te bevoordeelen. In de sfeer van den eigendom zag men den Staat altijd en immer den privaateigendom versterken. Het was, alsof de Staten er groot belang in zagen, dat aanzienlijke fortuinen zich betrekkelijk gemakkelijk konden agglomereeren, en dat de ongelijkheid van vermogen onder de menschen toenam. Een zeer uitgebreid erfopvolgings-recht bij versterf riep personen tot de erfenis, die er waarlijk geen

1) Zie daarover het uitnemende proefschrift van dr. Th. van der Waerden 'Geschooldheid en Techniek', 1911, pag. 330 en volgende.

aanspraak op hadden. De overdracht van vaste goederen werd door velerlei fiscale verordeningen bemoeielijkt. De vorming van kleine vermogens werd haast tegengewerkt. Saint-Simon (zie pag. 54 van dit deel) had dit alles opgemerkt en daartegen gewaarschuwd, doch ook de andere socialisten hadden geen vrede met dit stelsel. Van gelijkmatige verdeeling, zelfs van den nieuw tot stand gebrachten rijkdom, kwam zoo weinig te-recht. En vooral was die partijdigheid van de wetten waar te nemen in de leer der zoogenaamde vrije overeenkomsten. Dáár scheen de wet slechts de individueele willekeur te versterken. De arbeid en de arbeider werden overal hier achtergesteld. Reeds Owen (zie pag. 249 van dit deel) vroeg dan ook in het jaar 1812 een wetboek op den arbeid. En werkelijk was er aanleiding genoeg eenige rechtsregelen te stellen. Het geheele arbeids-contract, de overeenkomst van huur en verhuur van diensten tusschen den ondernemer en de werklieden, was een woest en ongeregeld terrein, nadat de gilden-organisatie was verdwenen. Associatie van werklieden onder elkander was verboden, en werd als coalitie of samen-spanning gestraft. Het leerlings-contract, dat goede, bekwame werklieden kon opkweeken, was niet meer erkend. Kortom, de staats- en rechts-orde bekommerde zich hier niet om wordende elementen, maar maakte slechts de reeds geconsolideerde vermogens krachtiger. Er was hier de meest tastbare inconsequentie. In naam predikte men onthouding, en inderdaad gunde men slechts ongemotiveerde voordeelen aan de bezitters. Zóó spraken ten minste de socialisten. Zij vroegen nu in plaats van een Staat, die deels vrijliet, deels beschermde, een Staat die regelde, die de bewegingen en golvingen der maatschappij wist te zien en te leiden. Zij verlangden, dat de Staat zich eerst goed liet doordringen door het leven der gansche maatschappij. Zij eischten daarna, dat de Staat in zijn wetten de ontwikkeling der maatschappij volgde en zoo noodig bestuurde. Dat was een gansch andere taak dan de leer van het '*laissez-faire*' bedoelde. Enkele socialisten vonden die taak voor den Staat zelfs te zwaar, en wilden (zooals Fourier) de leiding van alles meer decentraliseeren, aan de gemeente of 'Phalanxen' overlaten, maar leiding werd ook door hen aangenomen. De regeling van alle rechts-verhoudingen (zelfs die van het huwelijk) mocht niet langer zonder plan, te-hooi en te-gras, of soms in het geheel niet, geschieden. De Staat of de gemeente moest den mensch in geheel zijn bestaan kunnen steunen. Recht mocht niet louter veréénzelvigd worden met handhaving eener bestaande legaliteit, maar beteekende ook brood in de maag, gedachte in het brein, en vreugde in het hart.

11. - Het ernstig streven der menschheid naar waarachtige gelijkheid moest wijders de menschen leiden tot verwerkelijking van een godsdienst der broederschap. In een tijd, toen de kerken zich allereerst weder gingen toeleggen op haarkloverijen van dogmatiek; toen de Staats-instellingen - onder de inblazingen der Restauratie - vooral de positie der bezitters in het oog hielden, en dezen

in hun rechten voor altijd poogden te bevestigen en te beveiligen; in het tijdperk der legitimiteit en der politiek van het behoud, riepen de socialisten het begrip der broederschap, ééns door de Fransche revolutie met vlammende letters naast de woorden vrijheid en gelijkheid geschreven, weder in de gedachte. Zij waren natuurlijk niet bij machte dat begrip van fraterniteit dadelijk veld te doen winnen. Voor de meesten, aan wien zij dat denkbeeld verkondigden, klonk het als een sprookje uit het verleden, of als een idylle der toekomst. Toch begon het hier en dáár enkele gemoederen weder te bekoren. Het begrip, door hen opgeroepen, deed enkele groepen, in wie het Christelijk beginsel in waarheid leefde, een verwerkelijking weder aandurven der eerste Christengemeente, zoo als hier te lande, tusschen de jaren 1820 en 1830 de Zwijndrechtsche broederschap beproefde[1)]. Doch ook elders, ook in niet-Christelijke omgeving, moest het eenvoudig ideaal der broederschap, ontdaan van alle dogmatiek van kerk-leer, sommige zielen winnen. Dezen spraken dan (wij denken aan Saint-Simon) van een ‘nieuw Christendom’. Het opmerkelijke was, dat zij dit alles dadelijk en bijna letterlijk wilden gaan toepassen. Het was voor hen niet een holle zinsnede, maar de uiting van een heilige overtuiging, wanneer zij het menschdom als één groot gezin voorstelden. Het broederlijk gevoel moest als met onzichtbare draden zich winden in alle levens- en arbeids-plannen. Tegenover de vernietigende strekking der concurrentie riepen de socialisten de zelf-verloochenende beginselen der broederschap op. Wanneer de maatschappij bestaat uit de onsamenhangende atomen en fragmenten, die men thans menschen noemt, dan zal de één zich nooit voor den ander willen opofferen. Maar gevoelt men zich broeder, dan heeft men de kracht om te lijden en een slachtoffer te zijn, en kan er sprake van wezen, om door een offer de maatschappij van het verderf te helpen redden. Die een broeder is weet te dienen. Let wel op, dat dit begrip van ‘broederschap’ van een ander gehalte is dan het begrip van ‘gelijkheid.’ Die twee leuzen vloeien elk van een andere gedachte uit. Evenals ‘gelijkheid’ op zich-zelf niet te veréénzelvigen is met het beginsel van ‘vrijheid’, is ook ‘broederschap’ - het derde lid der formule van de Fransche groote revolutie - niet te verwarren met ‘gelijkheid’. ‘C'est d'un autre ordre’, zou Pascal zeggen. Gelijkheid poogt de armoede te temperen; broederschap tracht de miserie van elken aard - de diepe ellende zonder uitzicht, zooals zij in onze hedendaagsche maatschappij vóórkomt - op te heffen[2)]. Zóó droomden

1) Zie onze twee opstellen over de Zwijndrechtsche Broederschap, het ééne in onzen bundel ‘Beelden en Groepen’, 1892, pag. 293-327, het tweede in onzen bundel ‘Uit den kring der Gemeenschap,’ 1899, pag. 301-343.

2) Zie dit uitnemend aangetoond door Charles Peguy in zijn ‘Oeuvres choisies’, 1911, pag. 351, waar hij de scherpe grenslijn trekt tusschen de begrippen van gelijkheid en broederschap: ‘Par la fraternité nous sommes tenu d'arracher à la misère nos frères les hommes; c'est un devoir préalable; au contraire le devoir d'égalité est un devoir beaucoup moins pressant’, etc.

de leiders der socialisten vóór het jaar 1830. Welke ook de uitkomsten zijn geweest, de illusie-zelve was edelmoedig en schoon. Misschien zullen vele der afdwalingen en der latere misgrepen van het socialisme toch nog even een schemerenden glans soms (zij het slechts een oogwenk) ontleenen aan de wijkende tinteling van dezen wegtrekkenden droom.

12. - Als slotsom van hun eischen van het oogenblik, vroegen eindelijk de socialisten vóór 1830 de verzekering van het goed recht der g e m e e n s c h a p in al haar vormen en uitingen. Het handhaven en bevestigen van het collectieve begrip is de roode draad, die hen karakteriseert. De herinneringen van dat ‘collectieve’ bonden hen aan het verleden. Voor het heden en de toekomst vorderden zij evenzeer een organisatie der gemeenschap. De formuleering van den eisch mocht soms vaag zijn, het doel, dat zij beoogden, was in dit opzicht niet onduidelijk. - In dien zin bestreden zij, waar het pas gaf, het exclusief uitsluitend karakter, dat het particuliere eigendom zich toekende. Zij noemden dit een aanmatiging. Gaarne wilden enkelen hunner toegeven, dat particulier eigendom, bij-voorbeeld op het inkomen toegepast, één der voorwaarden van de evolutie onzer beschaving was geweest, maar naast den privaat-eigendom op het inkomen moest en kon er ruimte wezen voor gemeenschappelijken eigendom der productiemiddelen: grond en kapitaal. - Evenzoo zou men aan den arbeid-zelven een collectief karakter kunnen geven. Niet onwaarschijnlijk zou, naar hun meening, het gevolg dit zijn, dat de menschen collectief arbeidende, grooter resultaat van productie zouden bekomen. Thans stonden alle arbeiders als het ware geïsoleerd. Slechts de ondernemer wist ze te vereenigen en te drillen als een leger, maar uitsluitend dan ook tot zijn eigen voordeel. De arbeids-aanéénvoeging, de organisatie van het samen-werkend geheel, deed wonderen in de productie, maar alléén, of grootendeels ten voordeele van den organiseerenden ondernemer. De eisch der socialisten was nu, dat het den werklieden-zelven gegund werd zich aanéén te sluiten, en zich te organiseeren. Ook zij zouden dan, wanneer zij te-zamen als één collectief lichaam werkten, als a r b e i d e r s - v e r e e n i g i n g e n de voordeden van arbeids-concentratie kunnen genieten en arbeids-vruchten kunnen oogsten. In dien wijden zin werkte Owen voor hen het coöperatie-idee uit, en zette Fourier voor hen al de schakeeringen van het associatie-idee uitéén. Zelfs Saint-Simon, toen hij de arbeiders-gelederen poogde te organiseeren en aan rangen van hiëarchie trachtte te gewennen en te onderwerpen, werkte voor zijn deel in deze richting mede. Fichtes organisatie van den arbeid deed wel allereerst aan de gilden-instelling denken, doch steunde toch op machtige wijze het collectieve belang, dat elke arbeids-groep in een bepaalden beroeps-tak had. - Kortom, aan dat handhaven

van het gemeenschappelijke, aan dat op den vóórgrond stellen van het ‘collectieve’, werden de socialisten herkend: de eischen, om dat collectieve in het bestaande leven te verwerkelijken, werden meer en meer de geloofs-brieven der partij. Werkten de economisten in de eerste dertig jaren onzer eeuw steeds het systeem van het eigenbelang scherper en nauwkeuriger uit, zoo bleven de socialisten tegenover het individualistische beginsel de collectieve gedachte plaatsen. Zij bogen op hun beurt den stok naar de andere zijde om, en veréénzelvigden allengs al het particulier eigendom, al het voor eigen rekening werken, met egoïsme en eigenbaat. En wanneer de economisten met warmte er op wezen, dat de particuliere eigendom de krachtigste hefboom is van den vooruitgang onder de menschen, antwoordden de socialisten onmiddellijk, dat de hoofd-bron der ongelijkheid onder de menschen, van het verschil tusschen rijkdom en armoede, ook juist in dien particulieren eigendom was te zoeken. Door aan de gemeenschap haar recht te geven, zou daarentegen, volgens hen, ook tevens van-zelf gelijkheid onder de menschen worden bevorderd. De menschen waren dan eerst in staat - zoo meenden de socialisten - werkelijk als broeders te leven. Zij behoefden dan niet meer, bij het ondervinden der wreede en grievende ongelijkheid op aarde, zich enkel te troosten met de verre hoop op een leven na dit leven, of, zoo bitterheid en wrok hun het blauw des hemels bewolkte en ontnam, binnen 's monds de ironie der misdeelden te herhalen, de verwijzing naar den alles en allen gelijkmakenden Dood, dien Holbein, tot waarschuwing van het ijdele menschdom, in afgepasten en grijnzenden dans, heeft geteekend op de muren van Bazels kerkhof.

EINDE VAN HET TWEEDE DEEL.